

Георги
Петров

Куражът да бъдеш

София
2015

ГЕОРГИ ПЕТРОВ

КУРАЖЪТ ДА БЪДЕШ

chitanka.info

АЛЕКСАНДЪР ИВАНОВ ЗА КНИГАТА НА ГЕОРГИ ПЕТРОВ

Читателската публика не се е срещала с Георги Петров. И няма как да се е срещала — това е първото му белетристично произведение, което той започва да пише на осемдесетгодишна възраст.

Толкова по-приятна е изненадата, че се срещаме с природен разказвач с остър поглед, мислещ и оценяващ, със завидна фактологическа памет. А мемоарният текст е преплетен с прекрасни разкази, с чисто белетристични произведения.

Така че аз малко завиждам на читателя заради радостта, която му предстои — да открие непознат, хубав, увлекателен и познавателен текст, който ще го изненадва непрекъснато.

Замислени очевидно като бележки за семейно ползване, спомените на Георги Петров далече надхвърлят тази скромна цел и се вливат в потока на българската мемоарна литература. Вливат се съвсем органично до Георги Мишев („Мир на страха ни“), до Веселин Бранев („Следеният човек“), до Стефан Богданов („Две смърти няма, а без една не може“), пък ако щете дори до „Задочните репортажи“ на Георги Марков.

Толкова различни автори, толкова различен мироглед, толкова различен опит, толкова различни текстове, но обединени от стремежа честно да осмислиш и да оцениш важните за живота ти решения в една абсурдна и нечовешка действителност.

Честност — това е обединяващият белег.

Георги Петров не е „дисидент“, не е и „жертва“ на системата — няма да намерите дори намек за подобни претенции в текста му.

Той е стопански деятел, той е човек на действието. Наблюдателен човек като автора, минал през всички позиции в туристическия бизнес, събира твърде сериозни социологични наблюдения. Та не е чудно, че „героите“ в спомените на Георги Петров са от общи работници до партийни окръжни величия. Има дори един разказ за посещение на Тодор Живков и ловната му дружинка в

Хасково, написан по всички изисквания на добрата журналистика — само факти.

Особено място заемат спомените за Недьо Тихолов — бившия съдържател на хотел-ресторант „България“ в София. Георги Петров е имал късмета да учи занаята от него, пише за „бай Недю“ с много благодарност, а разказите на Недьо Тихолов разширяват панорамата с няколко десетилетия назад. Една панорама на 6–7 десетилетия, в която „главният герой“ е будният, знаещият, инициативният българин, който не само е наясно какво трябва да се направи, но знае и как да го направи.

Казах вече, че спомените на Георги Петров са замислени, вероятно, като семейни записки. Та не е чудно, че много място е отделено на личния живот — съпруга, роднини, деца, приятелства, несподелени размисли и огорчения. Ама когато да намериш мляко за бебето си или дърва за огрев през зимата се превръща в битка за оцеляване, няма как тези битови детайли да не уплътняват общата картина. Особено пък при един сладкодумен и — често — самоироничен разказвач. И тук още веднъж Георги Петров ще изненада читателя, ще го изненада със смелост — с лична смелост. Та тези уж битови подробности хич няма да ви дотежат.

БЛАГОДАРНОСТИ

Нямаше да напиша тази книга, ако не беше огромният стимул, който ми даде д-р Данаил Дамянов. Това беше като част от терапията — пишейки, напълно забравих за болестта, която бях прекарал.

Искам да благодаря на Петя, моята добра и предана съпруга, която е до мен шест десетилетия, за огромното търпение и разбиране през дългите самотни часове, докато пишех.

Безкрайно съм признателен на дъщерите си Славей и Валентина за неизменната вяра и подкрепа в това начинание, за това, че четяха черновите и споделяха обективно мнение.

Специално благодаря на Теодора и Георги Якови, които грижливо разчетоха и набраха в компютъра огромния брой бележници, пълни със спомени. Невероятно е как се справиха с красивия ми и безкрайно четлив почерк.

Изказвам и искрената си благодарност към редактора Светла Бъчварова, която извлече максималното от моите разкази.

Георги Петров

Главозамайващ свят! Нищожен
и безкраен

С душичка като жичка в
самото му кълбо,

вдън тоя необят седи човекът
смаян —

по-малък от трошичка и по-
голям от бог.

Живеещ зле, добре, мъдрец или
безумец,

седи с надежда жива, че себе си
поне

ще може да сбере в едната
шепа думи.

Човекът си отива, но думите
му — НЕ!

Дамян
Дамянов,
„Тетрадка по
всичко“

ЗАЩО НАПИСАХ ТАЗИ КНИГА?

Нямаше никакво съмнение. Имах рак на белия дроб. Биопсията го потвърди. Събитията като лавина набираха скорост и не ми оставиха време да се опомня от шока.

И ето ни в онкологията пред кабинета на д-р Дамянов. Почукахме и влязохме.

— Ще бъда искрен — започна той.

Разменените погледи с д-р Дамянов бяха безкомпромисни. И двамата не проявявахме и най-малкото усилие да се скрием, да избягаме от реалността. За мен тази среща беше основата, върху която щях да изградя цялата си психическа нагласа. Разчитах на интуицията си, на целия си опит от работата с хора. На основни външни белези, които говорят много, които нескрито излъчват интелект, характер. Аз търсех моя спасител, но не сред многото, защото има едни много верни, скрити човешки измерения, които не лъжат, ако правилно си настроил собствените си сетива.

Д-р Дамянов, средна възраст, не много висок, ниско подстригана бяла брада и бяла коса, светли очи, поглед спокоен, делови, но открит, слънчев. Пое документите, разгледа ги, като през това време не пропускаше да ме поглежда. Затвори папката, не коментира нищо по документите. Валя разказа какво сме направили до момента. Д-р Дамянов се обърна към нея:

— Вие сте лекар?

— Да — отговори тя.

Той пристъпи от крак на крак, гледайки към Валя, и каза:

— Значи разговорът ни ще бъде открит като между колеги — и се обърна към мене. — Знаете ли, възрастта не е порок, но при лечението на такова заболяване като вашето е фактор.

Веднага си помислих — значи това е слабото ми място. Д-р Дамянов продължи бавно:

— Лечението е натоварващо, но знайте, всичко е специфично, до организъм. Имах един пациент от същото заболяване, беше над

седемдесет. (Господи, моите са седемдесет и пет, си помислих). Проведохме лечението, немалък курс шест-седем месеца, направихме изследванията — пълна ремисия. Подсказах какви контролни прегледи да прави, какви симптоми, ако забележи, да не чака, а да дойде, пожелах му добри старини и се разделихме. Минаха три години, ни вест, ни кост, както казват. Просто случайно видях тук един човек от неговия край и попитах. Човекът се засмя и разказа: „Познавам го много добре, здрав е, живее си старините прекрасно в Балкана, в някаква вила, негова ли, каза, или на близки, но там се настанил и си пишел мемоарите“. И наистина това е най-благодарното, което човек би могъл да прави след такова боледуване.

Аз вече усещах прилива на някаква енергия, категорично си казах: „Това е моят лекар, никой друг, само той ще ме излекува“.

— Такъв случай имам с болен от тази възраст. — Доктор Дамянов погледна един разтворен лист на бюрото си, обърна се към мене и каза: — С вас ще започнем с химиотерапия, като гледам — пак погледна листа — от двадесети можем да започнем.

Аз трепнах, имаше десет дни дотогава. Д-р Дамянов разбра реакцията ми. Поизправих се повече, отколкото можех, погледнах го в очите и казах:

— Д-р Дамянов, аз поемам въздух на малки хапки и след всеки изминат ден става все по-тежко.

— Да, разбрах това — погледна ме, помълча малко и заговори, като се обърна към Валка: — Утре сутринта ще отидете в дъното на коридора, на първия етаж, там е лабораторията, ще дадете кръв за изследване, ще ви дадем талон какво да бъде изследването, след два часа ще вземете резултата и ще дойдете при мен. Ако всичко е наред, започваме химиотерапията.

Д-р Дамянов се обърна към мен, гледаше ме право в очите и без да се усмихва, ме попита:

— Ще се лекувате ли? Аз съм оптимист, вие какво ще кажете?

— Да — казах аз като не снесах поглед от него.

Прибрахме се вкъщи и от ума ми не излизаше разказът на д-р Дамянов за неговия пациент. И тогава си дадох сметка, че дълбоко в себе си, дори без да съзнавам кога, бях взел решението. Че дай, Боже, ако оздравея като неговия пациент (и той е бил след седемдесетте) и аз ще седна, няма да бързам, ще има живот напред и ще опиша спомените

си. Или по-правилно, ще опиша живота си, моя живот със семейството си, живота такъв, какъвто е бил във времето, в което съм го преживял... Мълчаливо се бях врекъл пред себе си, пред Валка и д-р Дамянов — държах никого от тези тримата да не излъжа, ако оздравея.

* * *

Искам да разкажа на близките си за времето, което сме преживели заедно с всичките различия и повратности, за едни основни за човека качества, за доброто и злото, за силата и слабостта, за любовта и омразата, за хубостта и грозотата. Чрез тези качества ние се припознаваме, мълчаливо се търсим един друг. И може би защото не можем да намерим друго обяснение за срещата на единия с другия, го наричаме съдба.

Тази книга е прекалено лична и ще се помъча да бъда откровен, макар това да е невъзможно.

Сега съм на осемдесет години и с истинско удовлетворение мога да прелистя страниците на спомените. Те са най-ценният капитал, само твой, с твоите преживявания, с твоето усещане.

Има една немска поговорка, която казва „Споменът е единственият рай, откъдето човеците не могат да бъдат изгонени от никого“.

За тези спомени искам да разкажа, макар че са през една поредица от години с толкова големи промени, противоречия, повратности. Разказът е труден, защото се определя от гледната точка на хората и от мястото, на което са застанали. Думите на младостта и на старостта за едно и също изживяно събитие са различни.

Но определено казвам, че това не е панихида на миналото, това е един живот, преживян истински. Подправките му са горчилката, която сме преглътнали, и радостите, които са ни разплаквали. А такива е имало, съдбата нищо не е спестявала, давала ни е щедро и от едното, и от другото. Трудното е било тогава, през младите години. Сили и воля за преодоляване на трудности имах достатъчно, дори бях дързък. Посрещах нещата спокойно, не се плаших, но и не вярвах в чудеса. Всичко, което исках, трябваше много внимателно да премисля какво

може да се направи, какво е необходимо, и в същия момент дали се вмести в законовите и обществените порядки.

Аз бях член на този разнороден мравуняк, почти незабелязан, и ми предстоеше най-трудното. Трябваше да намеря своето място в него.

За това място, моето, за името, моето, за живота, моя, за любовта, радостта, болката, разочарованието, битките, за близките ми и за огромния брой различни хора, с които ме сблъска животът, е тази книга.

СЕЛОТО НА МОЕТО ДЕТСТВО

И сега се вглеждам когато преминавам през някое село. Все нещо ще открия, което не му приляга, все ще видя нещо незавършено: черквичката е такава една малка, харманите в дворовете им не са такива, каквито са в нашето село. Особено пък в някое село, дето си нямат река, горките им деца няма къде да се изкъпят, когато като воловарчета водят животните на водопой.

Това ставаше на обяд, събирахме се понякога четири-пет деца, сядахме на сянка под някое голямо дърво — какви високи големи върби имаше тогава. Там беше пладницето, така се казва мястото, където пладнуват кравите и телетата, а ние сядаме да обядваме.

Сядахме на кръг върху хубавата зелена трева и изваждахме от торбичките си сложеното от майките ни. Всичко е подредено така, че всеки да си взима от каквото си пожелае. Можете да си представите каква разнообразна и вкусна трапеза се получаваше. Още докато отивахме към пладницето, пращахме един или двама от най-малките да донесат от близкия извор вода в стомничките, които носехме в торбите си.

Хубостта на което и да е село можеш да опишеш или разкажеш само през погледа на детските спомени, защото преживяното тогава е неповторимо. Всичко е толкова голямо — и облаците, и слънцето, в което не смеем много да се вглеждаме да не го разсърдим и да започне още по-силно да пече. А нощем луната е такава тайнствена и тиха и се движи мълчаливо. Зад гърба ти е тъмната нощ, но теб не те е страх, луната е отпред и ти показва откъде да минеш.

Хълмовете край село се виждаха големи, стръмни. Затварях очи и изтръпвах като си помислех какво би било, ако се търкулна от тази височина. Може би за това се вглеждах в малките неща, в тревичките, в цветенцата. На тях гледах като на живи същества. Те с нищо не се различаваха от калинката, която спокойно се изкачва по стъбълцето на някое цвете. Или пък наблюдавах някоя мравка как прави огромни усилия да се измъкне от една малка трапчинка, попаднала в нея със

захапаното житено зрънце и не го пуца, трябва да го отнесе в мравешката къща за през зимата.

Напролет пред къщи разцъфваше ябълката, все едно природата ни е поднесла букет и ни честити пролетта. Всичко се събуждаше, гората зеленееше, птичките пееха. Пристигаха и лястовичките и бързаха да почистят старото гнездо под стрехата на къщата. Носеха нови чисти сламки и листенца, та да бъде уютно на малките лястовичета, когато се излюпят.

Спомням си, веднъж попитах майка: „Всичко това е толкова хубаво и щедро, кой го е дал и в целия свят ли е така красиво“. Вероятно съм затруднил майка си с този въпрос, тя ме погали по главата, помълча и после каза: „Всичко това Бог ни е дал, цялата природа. Останалото ние трябва да си изработим, и хляба, и зеленчуците. Не знам дали е така по света, аз съм една селска жена, никъде не ни е трябвало да ходим. Моят баща, дядото, на който си кръстен, беше на война, седя пленник в чужда страна. Когато се върна след две години, ни разказа странни неща и за тяхната природа, и за техните хора. И запомни, България е нашата родина, от нея по-хубава няма“.

Сутрин рано у нас и в съседните дворове се усещаше нещо напрегнато, забързано. Баща ми слагаше плуга в колата, косата, вилата. Да накоси трева за телетата, да я донесе вечерта. Не забравяше да сложи остена в колата — това му беше мълчаливият помощник. Остенът беше един не много дебел прът, спокойно да се стисне в ръката, дълъг колкото бе висок татко. Използваше се от орачите, когато орат. С едната ръка се хваща дръжката на плуга и направлява браздата да бъде права, а в лявата ръка се държат поводите на кравите. На потънкия край на остена е сложен малък железен бод, а на другия край е чекелът — желязна лопатка колкото бебешка длан. По време на оран се подкарват добичетата да вървят по-бързо, като биват пободвани от време на време по бутовете. На края на браздата орачът изкарва плуга от земята и го почиства с чекела от натрупаната пръст и треви. След това обръща и започва следващата бразда. Имаше още едно правило при запрягане на кравите или воловете — от дясната страна се слага по-силният вол, по-здравата крава, защото те вървят в браздата, там е по-тежко.

Когато пораснах, имах семейство и се втъках в шареното общество, разбрах добре алегорията за остена и вола — разгаряне на социалистическото съревнование, ленти за Първи май на манифестацията, значка ГТО, ордени и похвали. Отличници и други. Аз бях в списъка „и други“. Но този фактор тогава за мене беше с неособено значение, имаше чисто плакатен ефект. Що се отнася до „стимулирането“ с бода на остена — не допусках, стараех се да си върша работата отговорно и в определено време. Подтикването с бода за мен беше удар по самочувствието, по достойнството ми, до известна степен — по независимостта ми.

Що се отнася до вола в браздата, там бях изградил друга тактика — за да докажа, че съм можещ, знаещ и издръжлив, предпочитах да бъда в браздата. На мен ми бяха необходими показатели, за да успея да отвоювам моето място в това общество, така че да гарантирам на семейството и децата си нормално съществуване и развитие.

Уважаеми читателю, предполагам вече се досещаш колко съм далече в годините, когато говоря и пиша за детските спомени, след като споделям обобщения и разсъждения. Да се вгледаш с притворени очи в тези спомени от времето, когато си бил малък. Тогава, когато реалностите в живота ти все още са били не толкова разбираеми загадки...

* * *

Аз съм вече голям, тази година ще завърша първо отделение и съм ученик по всички правила. Имам си буквар и мога да чета и пиша на плочата. От едната страна плочата е на квадратчета, а от другата — на тесни и широки редове. Започнахме с ченгелчета, после бастунчета — не се получава нещо. Но има начин. Към рамката на плочата на малка халкичка е завързана с един конец изтривалката, малка гъбичка. В тази гъбичка беше спасението. Щом не се получи добре, изтриваш и пак отначало. Каква голяма и толкова необходима крачка в живота да станеш грамотен, да знаеш да четеш и да пишеш.

Вече наближава месец май, ще завършим учебната година и ще получим свидетелство за преминаване във второ отделение с оценка три, четири, пет, шест — каква ли ще бъде, не знам? Това е било през

1936 година. Мургавото момченце с потурки, навуца и цървулки, с торбичка с хубава сплетена връв, праметната през рамо, отиваше на училище. Баща ми ме погледна в очите, пооправи ми плетената шапка на главата и каза: „Трябва да си послушен и много да внимаваш, ако искаш да станеш човек, разбра, нали?“

Бях послушен, старателен. Имаше и сбивания, едно момче с камък ме удари по торбичката и ми счупи плочата. Баща ми и майка ми само се спогледаха и нищо не казаха. На сутринта майка ми даде пари за нова плоча да си купя в училището. Рамката от счупената плоча, парчетата скришом, без да ме видят, скрих в сеното до обора. Понякога отивах да си я видя и ми беше тъжно, не можех да си обясня защо беше тази тъга. Дали защото ми беше първата плоча или затова че трябваше да се дават пак пари.

Имам по-малка с две години сестра. Сутрин гледаше ревниво как майка ми оправяше яката на ризката и торбичката. И сега виждам този поглед на майка, когато ме изпраща, ще кимне с клепачи, уж ще се усмихне, а само присвие устни. Тази топлина на майчиния поглед, баща ми, който мълчаливо се е спрял до мене и с ръка първо ще ми разроши косата, после един-два пъти ще ме погали по главата — това са усещания така силно скътани в детската памет, че и сега се умълчавам като си спомня, притворям очи с надеждата макар и само за един миг да се върна в това „някога“.

* * *

Родовете на майка ми и баща ми не са били прекалено богати, били са обикновени хора като всички. Дядо ми Иван, бащата на моя баща, не го познавам, починал е още през младежките години на баща ми. Като се оженил и създал семейство, дядо Иван решил да се отдели в собствен дом и построил къщата на левия бряг на реката. (През селото минава река, тя е моята детска гордост. Като малък, когато съм разказвал за селото, най-напред съм казвал, че през него минава хубава бистра река).

Тогава, когато дядо ми идва да си прави къща, на този ляв бряг на реката не е имало други къщи, само някои кошари на овчари. На местата, които са извън село, хората им казвали „баир“. В това

название се разбираше гората, пасбищата, поречието на реките, защото на три километра от село минава река Марица.

Дядо ми Иван, след като си направил къща до реката, заживял със семейството си там. И когато хората се заприказвали в селската кръчма, някъде по полето или на седянка и стане въпрос за семейството на дядо ми, казвали „този, който живее на баира, там му е къщата“. И оттам — Иван Баира.

Народили се децата, дал Бог немало — трима сина и три дъщери, и всички Баир Иванови. Иди излизай срещу това село, кръстило дядо ми, срещу кръстник не се излиза. И от това кръщение по мъжка линия на тримата синове до пето коляно вече всички са Баирови.

Дядо ми с братята си имали обща тепавица на два километра от село, на реката. Тогава селското облекло е било от вълнени и памучни платове, изтъкани на домашни станове. Ех, не били тъкачки на пет стана едновременно и не са ги обявявали за героини. Баба ми Каля в детските ми спомени беше спретнато облечена, мълчалива и властна. Не помня да е държала в скута си някое внуче, камо ли да вземе да му разказва приказки. Имала е шест деца, така са били и другите семейства. Първите помагат при отглеждането на по-малките и така порастват. Това е родовата инвестиция. Веднъж пораснали, децата започват работа на полето.

Дядо ми Иван се простудил на тепавицата, поболял се и починал. Баба Каля поела ръководството на семейството. Имали са много овце, биволици, волове, помня и един хубав черен кон. Баба повтаряла непрекъснато — трябва да уредя големите дъщери, чеиз да им направя и в богати хора да ги задомя. Годиците вървели. Най-големият син, чичо ми Петко, е бил галеният син. На него баба казвала: „Днес ще останеш в село при мене, трябва да ми помогнеш, имам някои неща да оправям вкъщи“.

Лея Мара и лея Деля се омъжили в добри семейства. Чичо Петко, баща ми и чичо Кольо също създали семейства. Изникнал въпросът да се разделят, всеки да си вземе своя дял, да си построи къща и да бъде отделен от другите. Баба Каля обаче отсякла: „Имате си семейства, постройте си къщи и си живеете. Аз оставам при Петко“.

„Добре — казали баща ми и чичо Кольо. — Ще си направим къщи и ще се разделим, но дайте пари, дайте нашия дял, за да можем

да строим“.

Баба Каля казала, че всичко, каквото са имали, е свършило, всеки да си търси късмета сам. Питат чичо Петко — къде са парите, вие с майка продавахте агнета, вълна, жито, всичко това къде отиде? Вдигнала се врява, излезли на хармана и се хванали на бой, наизкарали ножовете. В този момент минавал пред пътната врата един близък човек от рода на дядо Иван — чичо Кольо. Спрял колата с воловете, скочил и разтървал тримата братя. Обърнал се към баща ми и казал: „Петре, кажи на жена си да вземе това, което е ваше, дрехи, постеля. Слагайте в колата и отиваме у нас, тук повече не можеш да останеш. Такива караници не водят до добро, ще ни се смеят хората“.

И така баща ми и майка ми отишли у тези близки хора да живеят, работели на техните ниви. Баща ми купил едно място близо до бащината му къща. Събрали се близки и приятели. Направили пръст, омесена със слама, сложена в калъп. За два дни насекли кирпича за къщата. В продължение на две седмици баща ми го обръщал на едната и другата страна, докато изсъхне. С колата и воловете на този чичо Кольо през свободните дни баща ми превозил от каменната кариера край село камъните за основата на къщата.

През есента се събрали близки и приятели и изградили къщата — една голяма стая, една малка и коридор. Изграждането на кирпича е било пак с кал, стените — измазани отвътре с вар, а подът — с червена глина и ситен пясък. По този начин не се вдига прах вътре.

На късна есен баща ми и майка ми се нанесли в новата къща, в тяхната си къща, където никой не може да ги безпокои.

На следващата година съм се родил аз в тази нова къща. Какво начало на един живот и не на шега, а по всичките правила. Раждането ми е било началото, съдържанието и смисълът на семейството, първата истинска радост след всички преглътнати дотогава горчилки.

* * *

Кръстен съм на дядо си Георги, бащата на майка ми. И този род е изтъкан от тегло и е тръгнал от нулата. Баба ми Мария е от местен Бисерски род — Танашеви. Кротки, работливи хора. Дядо ми е български тракиец. Върнати от Турция обратно, за да се приберат в

Гърция, намират къщите и имотите заграбени от гърците и са подгонени към България. Заселват граничния район — Тополовград, Свиленград, Любимец. Започват да аргатуват, да работят за прехрана и подслон. След години се разрешава да се върнат в Гърция по силата на някаква международна конвенция. Някои тръгват веднага, там имат къща, ниви, по-сигурно е, докато в България нямаш нищо.

По-голяма сестра на дядо ми се омъжила в едно съседно на Бисер село. Близките на дядо се събрали в Любимец, решили, както и другите семейства, да се връщат в Гърция. Дядо ми бил здрав, работлив и честен тракиец. Вече двадесетгодишен, си бил спестил малко пари и на сборището в Любимец заявил пред близките си, че не желае да отиде в Гърция. „Ще си остана в България, тук ми е добре“. Двата му братя и баща му си пошушнали нещо и го повикали при тях. Казал баща му: „Ето ти тези пари, дето и ние сме спестили нещо. Ти решаваеш тука да останеш, казваш, че имаш малко спестени пари, вземи и тези от нас. Това е твоят дял от нашето имане, което имаме в Гърция, а ние ще си отидем там. Дано Господ те закриля и ти помогне да създадеш семейство и преживееш живота си щастливо. Сбогом“. Тихо се прегърнали и се разделили.

Дядо ми и преди е работил в село, познавал някои хора, харесвало му селото. Трудил се при един любимчански градинар, който бил сериозен човек, показвал му всичко как се прави и изисквал да се работи както трябва. Така той научил как се гледат зеленчуци — домати, чушки, краставици, зеле, праз. Започнал работа в едно бисерско семейство, плащали му добре, имал подслон.

Разпитвал той внимателно какви са цените на нивите на левия бряг на реката, там, където и дядо Иван си направил къщата. Имало две ниви по пет декара една до друга, близо до реката. Хората не ги работели и били съгласни да ги продадат. Дядо ми имал толкова пари и закупил нивите с твърдото решение да направи зеленчукова градина.

Тогава на зеленчуковата градина казвали бахча. И така дядо ми Георги станал първият бахчеванин (градинар) в Бисер. Направил си една колиба на мястото, заградил го с бодливи храсти (наричат ги чилия). Отишъл при познатия любимчанин, разказал му намеренията си, а той дошъл в Бисер да види нивите, помогнал му с разсад и семена.

Селото ахнало — този пък грък откъде се появи и кой е мислел, че разбира от бахчеванлък. Какви хубави домати, чушки, краставици! Всички ходели на бахчата да си пазаруват.

Дядо ми израснал в очите на хората и се харесали с баба ми Мария. С тези пари, които се изкарвали от бахчата, и с помощта на близките на баба ми за две години си направили къща в горния край на истинското село, не на баира, където е бахчата. Къщата била съчетание на архитектурата с поминъка на семейството — една голяма стая, в която всички ще спят: другата стая с огнище към комина, там се слага синията с малки трикраки столчета, един голям плетен панер, в който в специално изтъкано платно са увити самуните хляб. На стените още при строежа са оставени отвори като шкафчета, дори на някои има и вратички. Наричат се долап. Там се слагат чинии, сол, бутилки с оцет и олио. До това огнище като малък колко съм си топил петичките!

Тогава у хората се родил един силен подем. Старите били свидетели на турското робство. Още имало кървящи рани от турците. Селото на два пъти е било опожарявано. От близките села в Родопите запазени стари родове след освобождението решават да потърсят плодородна земя в равнината. Вече няма от какво да се страхуват. И така в Бисер (старото му име е Инжили) дошли няколко рода от тези планински села. Купили земи, почнали къщи да строят. Земята — богата, свободна, българска земя, усетила, че към скута ѝ протягат български ръце, готови да орат и сеят.

Народът е бил опиянен от две неща — свободата и любовта към майката земя. Това е било магия, у хората е имало толкова енергия, особено напролет като усетиш мириса на прясна угар и лайка. Дъхът ти спира, сепваш се от песента на някоя чучулига. От хората лъха благородство и силна вяра. Те считат, че всичко лошо, лъжливо и оскърбително си е отишло. Сега работи, уважавай хората, обичай семейството си и добруването ще бъде за всички.

Ето откъде започва голямата загадка, която и досега не мога да разгадая. След Освобождението нима сме били толкова обхванати от радостта, че вече сме свободни, та не е могло да я спрем за миг, да се вгледаме един в друг, да се припознаем истински? И да си изберем управници на държавата, но умни, честни и кадърни. И какво се оказва? След една мъчителна петвековна бременност се роди една

наивна, непресметлива и незачитаща себе си държава. И затова такива са управниците ни оттогава и досега.

Не знам, може би ще ми се разсърди читателят, но ще си призная. Понякога съм си мислил дали в тестото ни българско не е останала частица от кваса на някогашното тесто на раята. И затова и досега не можем да приемем доказалия се измежду нас като по-кадърен, по-умен, по-достоеен да поеме ръководното място. А може би в нас, в някаква клетка тя се е скрила някъде в съзнанието, нито като спомен, нито като белег. Но веднага ни прошепва — как пък този ще бъде по-умен от нашия приятел, та нали и той е равен с нас, от къде на къде, по-добре някой друг, па който и ще да бъде.

Така се е започнало тогава и така е и досега. Иначе народът си е народ на място. След Освобождението е работил с такъв подем, изнасяли сме пшеница в Европа. От Освобождението до 1912 година България е нараснала с един милион и двеста хиляди души, били сме на първо място по раждаемост в Европа. Какво историческо съвпадение! От 1989 до 2009 година България в модерното си развитие е намаляла с един милион и половина...

* * *

Но нека се върна вкъщи, че имам и домашно да пиша. На едната страна на газената лампа слагат парче хартия да не свети в люлката на бебето. Та аз си имам брат, и то с характер. Като реши да плаче, никой не може да го утеши. Плаче си той, докато му се иска, това, че батко му има домашно да пише, да чете — да съм се подготвил през деня. А през деня — кое по-напред, та нали всички сме в тази стая при печката.

Като дойде пролетта, вече е по-лесно. Бързах да си напиша домашното и да си науча, защото имахме уговорка с двама приятели да ходим в гората за теменужки. Трябва да съм бил в трето отделение. Веднъж учителката ни заведе на разходка на това място. Тичахме, играхме, а толкова теменужки имаше. Решихме да поднесем на учителката букетче от теменужки. Старахме се, аз фантазирах, поставих в букетчето листенца от теменужките. Учителката ни беше много трогната от поднесените цветя. Тогава ни разказа, че в града

вечер в ресторантите носели и предлагали букетчета от теменужки и ги продавали на гостите на ресторанта.

Спогледахме се нашата тройка приятели. На следващия ден се срещнахме по залез-слънце (часовници — къде в нас такова нещо). Тогава се връщаха автобусите от Хасково и Пловдив за Свиленград. Ние гледахме тези автобуси с детското си любопитство. Правело ни е впечатление, че понякога в тях има граждани, облечени много добре. Особено жените им с такива едни шапки с перца, бузите им някак нарисувани.

Решихме тримата единодушно — ще ходим да берем теменужки, носихме си и конци да ги завързваме на букетче и ще ги предлагаме на пътниците в автобусите. И — пълна тайна, нито думичка пред някого.

Първия ден провървя само на Митко Сотиров, продаде три букетчета и имаше три лева. Макар че всички заедно обикаляхме от двете страни край стъклата на автобуса и викахме: „Теменужки, теменужки! Купете си, току-що са брани!“.

Автобусите си заминаха и ние седнахме в канавката край шосето. Митко преместваше трите лева ту в едната, ту в другата ръка. Поискахме и ние да ги подържим в ръце и след това ги върнахме на Митко. Той изведнъж скочи и извика да се върнем. Върнахме се и го погледнахме, очите му бяха някак опулени, гледаше притеснено и заговори: „Знаете ли, ние и тримата еднакво викахме край автобусите, заедно брахме теменужките. Това, че от мене са купили три топчета, така се е случило. Ето ви и на вас по един лев“. И веднага пхна в ръцете ни по един лев.

Сега и тримата имахме по един лев, повече няма да говорим, утре пак ще дойдем. Тръгнах аз по нашата улица за вкъщи, ръката ми в джобчето на потурките, държа левчето. Бях обхванат от едно усещане, което не можех да си обясня. Това левче ми пареше в ръката, като че ли го бях откраднал, скрих го на двора под едно дърво.

След вечеря седнах да си чета. Майка ми забелязала, че нещо съм умислен, приведе се към мен и ме попита тихичко: „Какво се е случило, кажи ми, няма от какво да се плашиш“. „Нищо не се случило, всичко е наред, мамо“. Мама ми вярваше, аз никога не лъжех.

Когато си легнахме, тихичко на ум със стиснати ръце се помолих, утре дано ми провърви и аз да продам няколко букетчета и веднага ще си върна лева на Митко, той си е негов.

На следващия ден не можах да отида, трябваше да бавя малкия си брат, а майка ми да изпере прането, да наготви. В събота имаше много пътници, ходеха на пазаруване в Хасково и Пловдив. Тогава и на двете ръце между пръстите имахме по едно букетче от теменужки. Голямо викане падна, но и гражданите купуваха. Върнахме си левовите на Митко и се радвахме на нашия капитал.

Спомням си на едно такова отиване на автобусната спирка бяха дошли два автобуса от Хасково и един от Пловдив. Като се развикахме, тичахме, помислихме, че ще има голяма продажба. „Теменужки, теменужки! Вземете си, току-що са брани, ухаят!“. Димитър Василев след малко се провикна: „Стига сте викали, не виждате ли, че няма нито една кокона“. И наистина, като се вгледах в прозореца пред мен — в автобуса седяха двама човека, бедно облечени и гледаха през прозореца на никъде.

Една вечер, седнал под лампата, окачена на един пирон на стената, четях нещо и не забелязах, че майка ми е сложила синията и вечерята е готова. Баща ми влезе в стаята, изтривайки току-що измитите ръце. Майка ми каза: „Деца, хайде всички на вечеря!“. Аз не станах прав да отида до синията, а се опрях ту на едната, ту на другата страна и се затътрузих. И в този момент се изсипаха пет лева от джоба на потурките ми. Майка ми ги видя и ахна, разтвори ръце. „Това пък какво е? Откъде имаш тези пари, да не си ги откраднал?“. Засмях се, всички гледаха към мен. Разказах им откъде са парите и казах: „Аз не съм похарчил нито лев. Щях да ги дам, но исках да станат малко повече, та да може да се купи нещо за тях“.

— И пет лева не са малко да ги носиш в джоба, можеш да ги изгубиш — каза майка и посегна към парите.

Баща ми веднага се намеси:

— Остави тези пари — каза той на майка. — Те са си негови, нали чу откъде ги е събрал, не са крадени. То като че във всички ъгли на къщата има посети пари, че да има откъде да ги открадне. Сядайте да вечеряме — пресегна се баща ми към мен и мълчаливо ми разроши косата. Аз знаех какво значи това мъжко помилване.

На сутринта, когато тръгнах на училище, дадох парите на мама:

— Купи каквото трябва за всички.

— Не ми се сърди, че казах да не си ги крал, разбери, от това най-много ме е страх. Нека сме сиромаси, но да сме честни. Хората

най-много ценят това качество. Хайде, отивай, камбаната на училището отдавна би.

Когато завършихме учебната година, майка ми и баща ми тръгнаха на нивите да окопават, а сестра ми гледаше малкия ми брат Димчо. Мен ме изпратиха при дядо ми Георги и баба Мария на бахчата. Там помагах, карах коня, запрегнат в долапа. Така се казваше устройството за вадене на вода от един голям кладенец. Дядо имаше два коня — единият черен, казваха му Арап, не виждаше, беше за поливане. Седях отстрани под сянката и от време на време подвиквах: „Хайде, хайде!“.

Другият беше бяла кобила, казваха ѝ Бялката. С нея, запрегната в каруцата, дядо ходеше из селото да продава зеленчуци. От време на време се провикваше: „Ха, пипер, домати, краставици, купувайте, брей!“ . И си върви каруцата бавно и кротко.

Преди да тръгна на училище, много често седях на едно ъгълче в каруцата и обикаляхме заедно. Случвало се е някоя домакиня, току-що изкарала хляба от фурната, идва да пазарува и като ме види, ще каже: „Почакай малко“. Отиде, отчупи със забождаване на палеца в самуна и донесе един голям крайшник топъл димящ хляб. Така ухае, толкова е вкусен! На такива домакини, когато пазаруваха, дядо винаги даваше малко повече от исканото и казваше: „Миналия път дадохте на внучето топъл хляб, много му хареса“.

Като се приберем в бахчата, трябва да започнем да поливаме. Дядо запрегне Арап, даде ми пари и каже: „Бягай на дюкяна да ми вземеш цигари и на тебе, разбира се, някой карамел“. Едни много вкусни бонбони, завити в шарени хартийки. Дядо пушеше „Пашьолу“ или „Томасян“. Често ми е давал по един-два лева.

— Купи си нещо, нали ми помагаш.

Понякога, когато реша да си отида у нас, защото почти през цялото лято спях у бабини, поогледа се да не види баба или вуйчо, даде ми 10–15 лева и тихичко ще каже: „Дай ги на майка си, все нещо ще купи за къщи“.

* * *

Бях вече в трето отделение, ходех през лятото да помагам понякога, защото дядо беше казал веднъж у нас: „Ще идвате на бахчата и ще си берете домати и чушки колкото ви трябва на вас. Докато аз съм бахчеванинът, така ще бъде“.

В празничен ден, особено в неделя, на бахчата идваха свещеникът на селото, фелдшерът. Един слаб човек с изморени очи, гледаше все някъде встрани по земята, като че ли търсеше нещо, но когато те погледне, има толкова топлота в очите му и ти се ще веднага да заговориш нещо, за да позадържиш погледа към тебе, а той като че ли мълчаливо ти разказва нещо много мило и много близко.

Третият беше учителят в прогимназията ни. Преподаваше история и литература. Аз го обожавах, но защо, ще разкажа по-нататък.

Учителят се казваше Господин Василев. Той имаше белег от шрапнел отляво на лицето от ябълката близо до края на устата. Една черта, вдлъбната при зарастването. Веднъж, когато бяха дошли, той ме прегърна през рамото и ми каза: „С твоя дядо бяхме заедно във войната, оттам имам този белег. Трябва да се гордееш, че му носиш името, защото геройски е претърпял много несгоди във войната“.

По какъв начин поканата за посещенията и уговорката с дядо ми са правени, не знаех. Когато идваха, баба или дядо забелязваха още отдалече. Баба ми Мария беше много тактична домакиня. До кладенеца имаше круша. Там беше почистено, имаше трикраки столчета. Но имаше и един истински, с облегалка, беше в колибата и баба веднага го изнасяше, на него сядаше свещеникът. Дядо ми ще донесе в кошница пресни, не много големи краставици и с кошницата ще ги постави във водата до тях да станат студени. Баба в една шарена паничка слага сол, три различни ножчета, измити и избърсани. Много се ядосвах, когато в такива случаи тя винаги предупреждаваше дядо: „А ти остави хората да си разговарят спокойно, те са учени хора“, макар че и тримата обсипваха с въпроси дядо ми с весел и почтен тон. Очевидна беше нуждата на тези образовани хора да идват на спокойното място в бахчата, където сърдечно ги посрещаха дядо и баба.

Учителят Василев започна да ми донася книжки за четене, разказите на Йордан Йовков. „Вземи и я прочети, ще ти хареса. Следващия път ще ти донеса друга, дотогава ще си я прочел и ще ми я върнеш. Приемаш ли?“. „Приемам“, казах радостно и така се започна.

Когато връщах книгата, той деликатно ме подпитваше за някой момент, главният герой правилно ли е постъпил в случая. Аз разказвах и никак не ми беше трудно да разбера, че по този начин той проверяваше дали чета книжките. Веднъж при едно идване учителят Василев ме повика настрана от компанията и ме попита харесала ли ми е книжката, помоли ме: „Хайде, разкажи ми от началото, за какво се разказва?“ Започнах да разказвам, а той ме гледаше със силно отворени очи, кимваше с главата и тихичко питаше:

— И по-нататък, по-нататък?

Разказах немалко от книгата. Доволен, Василев прекара ръка по рамото ми и каза:

— Прекрасно, ето, ти вече можеш спокойно със свои думи да разказваш литературно. Видя ли какво доставя четенето на други книжки, освен уроците? Когато приключи учебната година, ще имаш повече време за четене. Имаме читалище, аз ще те заведа там, ще ти кажа кои книги да вземеш за четене. Ще ги пазиш, ще бъдат записани на твое име и когато ги прочетеш, ще ги върнеш в читалището и можеш да вземеш други.

Веднъж баба ми Мария като гледаше как учителят Василев разговаря с мен, като си тръгнаха и се отдалечиха, каза на дядо: „Горкият даскал, такъв добър човек и как може такива добри хора Бог да наказва — нямат си деца“. „Е, така е отредено в живота — каза дядо — всекиму да има и радост, и мъка, всичко е за хората“.

През лятото до прогимназията ходех на бахчата при дядо и на полето с майка и татко. Те окопаваха царевица, слънчоглед, памук, а аз пасях кравите и теленцата. Когато не бяхме на нивата с колата, аз отивах с кравите на полето на паша. Баща ми ме пращаше край Марица, там имаше големи пасбища и върби, които правеха големи сенки. Кравите се чувстваха много добре. Баща ми казваше, че долу край Марица тревата е питомна, не е дива както в дъбовата гора.

Такова весело безгрижно детство, каквото е било тогава, мисля, че никога вече не може да се повтори. Нашите деца ходеха на пионерски лагери, разказваха за лагерния огън, за изнесените програми, но едва ли е имало толкова непринудена радост. Спонтанна игра, подчинена на всичко в името на приятното.

Родителите ми бяха много грижовни, обичливи. Баща ми, преглътнал горчивия хап на братската делба, беше наясно, че семейството разчита само на него, беше просто смел, от нищо не се страхуваше. „Гладни, голи и боси никога няма да ви оставя“. И това беше вярно, никога не сме гладували, прасе за Коледа имахме както всички хора, крави — това значи мляко, масло, извара за баницата. Майка ми беше много добра домакиня, знаеше много вкусно да готви, да плете, да шие — ризите на татко, нашите ризки, потурките ни. Виж, потурите на татко се шиеха от абаджия, имаше двама в село. Шиеха потури с гайтани около джобовете. Какво изящество са фигурите с гайтани на абите и елечетата!

Имахме си стан, мама можеше да тъче всякакви платове. Беше научена на това, защото е била най-голямото дете на баба ми Мария. Когато дядо ми Георги е бил на фронта, след това пленник, майка ми е помагала на баба за всичко. И за да бъде добър помощник, трябвало е да се научи. Строг учител е била баба, разказваше мама. Понякога я удряла по ръцете като сбърка и викала: „Няма да ти повтарям как да го правиш, веднъж ще казвам, за втори път нямам време, имам толкова много работа“. Някои родители не искат децата им да преживеят тяхното горчиво детство, но на нас, след като ни бяха разказали спомена си, ни звучеше като приказка.

За теменужки вече не ходехме, беше несериозен бизнес. Зададе се обаче по-сериозен. Чичо ми Петко под ръководството на баба ми Каля отвори кръчма. След една година до кръчмата отвори и дюкян за хранителни продукти, домашни прибори, даже и пирони и юлари за магарета и коне. От всичко си имаше печалба, търговия е това, не е шега работа. Работата му вървеше добре, купи си грамофон и изнесе един говорител навън. Като пусне грамофона, чува се чак до площада на селото. Особено му беше любима една плоча с песен, която тогава беше модерна: „Дай бе, чичо, дай бе, чичо, една буца кюмюр. Да ти дава Господ здраве бе, чичо, на жената, на децата бе, чичо“. Размекнат, чичо Петко вадеше шарена кърпа от пояса, завърташе я над главата си, изсвирваше с уста три пъти и след това пак си мушваше кърпата в

пояса, но наполовина отвън, поувиснала на кръста. Кой да е знаел тези търговски маниери тогава?

Започна да се строи новият дървен мост на реката. Стария напролет, като се топяха ледовете, го бяха отнесли. Работници — колкото щеш, тогава нямаше механизация, нито технически прогрес. Надниците бяха високи. Баба Каля, запретнала ръкави, готвеше обед на работниците. Това беше търговия — и ядене, и пиене на паралии клиенти. Чичо Петко беше купил биволици и продаваше в купички кисело мляко. Веднъж гледаме на един картон, закачен на вратата, написано: „Изкупуваме лайка“. По толкова стотинки, плаща се веднага. Ето ти втория бизнес след теменужките.

Почнахме да берем лайка в едни торбички. Отидем да я продаваме и той ни казва: „Три килограма лайка — една купичка кисело мляко, ако пък не искаш мляко — пет бонбона карамел“. Решено, сделката е направена. В черничевата градина побеляло от лайка като пенлива река. След час-два отиваме и чукаме на вратата на магазина, идва чичо Петко, слага на везната торбичките една по една. Само една беше три килограма и само на един от нас даде кисело мляко. На останалите каза: „Отивайте да берете, трябва още много“. Така ни връщаше по един-два пъти, но ние бяхме упорити, беряхме и толкоз. Вечерта тихичко се похвалих на мама, тя плесна с ръце коленете си, поогледа се и тихичко ми каза: „Това нещо повече да не си го правил. Баща ти, ако научи, ще му стане много тежко, да ходиш на чичо си Петко да слугуваш“. И веднага си спомних, бях слушал веднъж разговора между майка и татко как са се разделили на времето, как сега скритите пари се били показали.

Приятелите ми също спряха да берат лайка. От Харманли цигани измислили едно приспособление — сандъче с гребен отдолу. Берели по цял чувал и носели на магазина. Чичо Петко казал на приятелите ми: „От вас повече няма да вземам. Тези цигани ми носят по цели чували, а вие ми чукате на вратата през час за килограм“... Големите фирми глътнаха малките. Икономически правила в зараждащия се капитализъм в земеделска България...

* * *

Вече бях в прогимназията. Имахме 4–5 преподавателя. Учителят Василев ни преподаваше по литература и история. Когато имахме урок по история, говореше с патос, особено когато се споменаваха за българските войници през войната. Брадичката му потреперваше, изваждаше кърпичката от джоба на панталона си и отиваше до прозореца. По български език и литература той упорито следеше изпитваният да говори литературно, с определен, точен изказ на думите. И затова беше много настоятелен да ходим в читалището да четем книги, особено от български писатели. В опит да провокира старанието ни да говорим литературно, вдигаше ученици на дъската със задачата: „Разкажи пред класа една лична преживелица“. Темата можеше да бъде свободно избираема, например, отивал си на полето с родителите си, срещнали сте някои хора, направило ти е впечатление държанието на техните деца. Така се получаваха разказ за около десет минути. И след това питаше кои думички са били неправилно изговорени. Мен често ме изправяше пред дъската да разкажа част от някоя прочетена книга.

— Достатъчно — казваше, — седни си, Георги. Чухте вашия съученик как разказва, това става само с четене на книги. Нищо само не идва, трябва да се потрудите.

Един ден преди последния час Василев дойде при мен на двора през междучасието, наведе се и заговори:

— Георги, вчера с жена ми бяхме на лозето, копахме. Нали знаеш, то е близко до вашето.

— Зная — казах.

— И — продължи Василев — там под крушата, където сядаме на обяд и на почивка, когато сме си тръгнали за село, съм си забравил жартиерите. Много те моля да отидеш да ги вземеш и да ми ги донесеш. Едва ли е минал някой да ги вземе. Нали ме разбра?

— Да — казах аз и се затичах.

Лозята ни бяха близко до селото, нямаше и километър. Това разстояние за мен беше нищо, още два пъти по толкова можех да мина, но проблемът беше друг. Аз не знаех какво е това жартиери. Бързах по коларския път и непрекъснато повтарях тази сложна думичка. Никъде не съм я срещал и никой не ми е казвал какво е това. Не мога да си обясня какво са му пречели, когато копае, да ги остави под крушата. Ето че пристигнах до дървото, наоколо нямаше никакви хора. Застанах

близо до крушата, огледах внимателно отъпканата трева, където са били седнали Василев и жена му. Започнах да се вирам педя по педя и в най-малката дреболийка, като я обяснявах на глас какво представлява.

Изведнъж погледът ми спря до дънера на крушата. Явно там са били торбата с храната на Василеви, стомната, защото не беше много отъпкана тревата. Коленичих и взех две детски коланчета, такива едни шаренки, каквито съм виждал в някоя книжка с картинки с градски деца. Поогледах ги, две еднакви, разпъваха се, бяха еластични. Но важното беше, че са две, значи това са — Василев каза жартиерите в множествено число. Сложих ги в джоба на потурките и без да изкарвам ръката от джоба, полетях към село. Когато стигнах в училищния двор, часът още не беше свършил и поседнах, опрял гръб на стената. Поогледах се някой да не ме види и изкарах ръката си от джоба с жартиерите. Погледах ги благоговейно, защото бяха на учителя Василев. Звънецът би, аз се стреснах, бързо сложих ръката си с жартиерите в джоба и тръгнах към класната стая. Вървах бавно, за да излязат децата навън. Василев беше спрял до отворената врата, като ме видя, засмя се и се върна в стаята. Като видях, че няма никой, освен учителя, изкарах ръката от джоба и подадох жартиерите.

— Заповядайте — казах.

— Благодаря ти, Георги. Ти си много добър и много възпитан ученик. Ще кажа на дядо ти как добре се учиш и каква услуга ми направи.

Погледнах го в очите и си казах: „Сега е най-подходящият момент, не трябва да го изпускам“. Василев забеляза вълнението ми, хвана ме за рамото и загрижено ме попита:

— Какво се е случило, искаш нещо да ми кажеш или попиташ? Казвай, не се притеснявай, за тебе съм готов всичко да направя.

Аз се обърнах и седнах на първия чин. Василев затвори вратата, взе стола и седна срещу мене, аз започнах:

— Господин учителю, веднъж преди години, когато идвахте на бахчата, казахте, че с дядо сте били на войната, че този белег на бузата ви е от парче на шрапнел и тогава казахте: „Твоят дядо е такъв герой през тази война, ама никой не знае“.

— Ще ти разкажа. Междусъюзническата война 1912–1914 година беше жестока война, беше безмилостна, бяхме излъгани и не

знаехме за какво се бием. За тези хиляди жертви никой не е поел отговорност. Но това няма защо да ти го разказвам, ти си още малък. Когато пораснеш, ти обичаш да четеш, ще разбереш всичко.

Дядо ти Георги през войната е бил пленен от гърците. Хиляди български войници с корабчета са били откарвани на едни острови в морето близо до град Волос. Островът се казва Трикери. Там са измрели хиляди пленници от глад и жажда. Дядо ти е бил здрав и търпелив тракиец. От Солунското пристанище са отивали с малки корабчета до острова и са подбирали здрави работници за пристанището. Той е изкарал още една година. Когато хората спрели вече да говорят за войната, той се завърнал като скелет, орфан, само две очи светели. Когато слязъл на спирката от влака, цялото село се сипнало да го посрещне, да се уверят, че е жив. И сега го виждаш колко сърдечен човек е, никого не вини за това какво е преживял и видял. Има само една молба — никой да не го пита за тогава или пък да му разказва за тази война.

Беше застанала буца на гърлото ми, не можех да преглътна, гледах в една точка в земята. Повече не можех, вдигнах глава и погледнах учителя, а той като че ли гледаше на екран това, което разказа. Трепна изведнъж и ме погледна, аз се изправих:

— Моля ви, повече не ми разказвайте, нека друг път, искам да си отида.

Василев скочи, погали ме по главата, изтича навън, донесе ми чаша вода.

— Пийни. Ах, какъв съм, та това за големи хора не е за разказване, пийни, пийни още малко.

Аз пийнах няколко глътки, буцата като че ли премина надолу, но още я усещах. Взех си книгите от чина. Тях ги носех в ръка, вече бях голям и не ходех с торбичка. Върнах се вкъщи, сестра ми Иванка се беше прибрала от училище и с ножиците си изрязваше фигурки от карамелени хартийки. Без да ме погледне, ми каза:

— Аз ядох, манджата е там, похлупена, яж.

— Не ми се яде — казах, — ще ида на бахчата, може да помогна нещо на дядо.

На бахчата дядо беше сам. Вуйчо и вуйна били на някаква нива, баба си била вкъщи. Дядо, след като приключил поливането, набрал в едно корито прораснали краставици и тиквички и ги сложил пред коня.

Седеше до една черница, пушеше си цигарата и гледаше арапът как хрупва краставиците. Като ме видя, много се зарадва:

— Сядай тука при мен. Какво, май има много за четене, вече колко дни не си се мяркал. Оня ден идва учителят Василев, похвали те, добре си се учел. Но ми възложи нещо, което се чудя как ще го проведе.

— Казвай какво е, дядо, аз не мога ли да ти помогна?

— Не можеш, моето момче. Василев ми каза, че трябва да продължиш да учиш. Аз не знам какво мислят баща ти и майка ти, трябва да говоря с тях, пък не знам какво ще излезе от разговора.

— Знаеш ли, веднъж слушах майка и татко да си говорят по този въпрос. Ще вземат и чужди ниви да работят, ех, наполовина е каквото изкараме, на тях и на нас, казаха. Едно-две телета през есента на пазара да продадем, от тютюна малко пари и вярвам ще се оправим — предадох думите на нашите.

Дойдоха две жени да пазаруват, казаха какво искат, аз грабнах кошницата и отидох по лехите да набера зеленчука и така да помогна малко на любимия ми дядо. От това, което ми разказа днес Василев, ми се щеше да го прегърна и да му кажа колко ми е мил.

* * *

В един неделен ден дядо предложи да отида с него на пазара в Харманли. Приех, аз много пъти съм ходил на този пазар. Продаде всичко и каза, че трябва да отидем до склада на един търговец. От село собственикът на магазина платил някаква стока и помолил дядо да му я докара с каруцата. Отидохме, натоварихме стоката и тръгнахме към село. Дядо беше купил няколко геврека, кутия локум, едно пакетче, обвито с хартия. Пъхна ми го в ръцете и каза:

— Това е за теб.

Отворих пакета, разгънах една прекрасна моряшка фланелка с хубави сини и бели линии. Бях щастлив. Откакто тръгнахме за пазар, си мислех да намеря начин и да помоля дядо да ми разкаже това, което ми разказа учителят Василев. Бяхме излезли от града, конят си знаеше да върви вдясно по шосето, беше паднала мараня и като че ли въздухът над земята трептеше. Бавно, кротичко започнах:

— Дядо, моля те, разкажи ми за войната. Друго е да ми разказва човек, който е бил участник в тази война, а не да чета от книжките.

Дядо ме изгледа продължително, намести калпака си досами веждите, облегна се на един празен кош, въздъхна и започна:

— Знаех си, че този разговор няма да ми се размине, особено когато чух как веднъж даскалът каза: „Ние с дядо ти каквато война сме карали и каквото чудо сме видели, на никого не го пожелаваме“. А след това какви книги ти даваше да четеш. Ще ти разкажа нещо за теглото на толкова хора, срещу което тегло нищо не се получи и половината от нас, които тръгнахме на тази война, не се върнаха. За България, за Отечеството ни, тръгвайте, врагът е пред нас. Това беше заглавието на тази трагедия за тези, които заминаха, за тези, които се върнаха, за тези, които останаха там и за тези, които ги изпратиха и чакаха. Папките със списъците на живи и умрели отдавна бяха хвърлени в прашасалите рафтове на някое управление. Такива като мене и даскала като наказание от историята трябва от време на време да препрочитаме тези изпълнени присъди без изповед и без кръстове. Войната е най-висшето наказание на един народ, когато той, народът, сляпо е вярвал на хората, които го управляват.

— Разкажи ми за острова Трикери в Гърция, когато си бил пленник. Василев ми каза някои неща, но аз нямах повече сили да слушам и го помолих да спре. Сега ти ми разкажи, ти си такъв герой, дядо, аз се гордея с теб.

Дядо Георги се приповдигна, бутна калпака назад, погледна ме с горчива едва забележима усмивка и каза:

— За какъв герой говориш, моето момче? Там герои няма, тези, които ръководят боя, са някъде назад, скрити на безопасно място. На тях някой друг им казва как се развива боят. Биеш се без всякакви правила. Тренировъчната подготовка в казармата е била наужким. Там на войната единственото, което ти помага, е чувството да се запазиш. Там си един срещу друг. Ти знаеш ли какво представлява мигът, моментът, когато стрелям по нападателя и в този момент съм го погледнал в очите, изцъклени, устата полуотворена. В този миг в мен се надига чувството, че съм спасен, но и в същия момент, разбери, погледът на този човек е в тебе. Не сте си казали дума, дори няма време да си кимнете с глава. И ти му отнемаш живота. Това са две хапки, една, сладката, че си спасил живота си, а другата, страшно

горчивата, за отнетия живот на другия човек. В този миг намираш сили едновременно да преглътнеш и двете хапки. Дотук какво става в сражението. И ето, войната приключи, има победител и победен. Победителят се вглежда в трофеите си, победеният — в раните.

Бях чел книгата на Иван Теодоров „Балканските войни“. Там много сполучливо интерпретира тогавашния бой в тази война един жив свидетел — германският журналист Курт Аран. В записките на този безпристрастен очевидец се вижда в нечувано измерение храбростта на българските войници, сред които е бил моят дядо. „Българите атакуваха с такова презрение към смъртта. По цели полкове отведнъж се откъсваха и се хвърляха в огъня, без да мислят за прикритие и даже без да стрелят, само на нож. Биеха се като бесни. Мълчаливо, с насочени щикове се спускаха към фортите. А дъждът вали, вали. Биеха се човек срещу човека, с щикове, приклади. Това всяваше в турците дива уплаха, те бягаха и викаха «Аллах ни наказва». Една голяма армия внезапно се хвърля в див бяг, хвърля от себе си всичко, което пречи на бягството. В тези часове не се замисляш, не се пазиш, само напред и напред“.

На 29 октомври Великият везир Кемал паша отправил послание към Фердинанд за примирие. Но Фердинанд отказал и заповядал на Българската армия да продължи атаката срещу турската армия до Чаталджа. Така била подписана присъдата на славната Българска армия. Войниците били вече изморени, гладни, измръзнали, пламва и холерата.

При завръщането си част от българската армия е пленена от гръцките войски и тихомълком изпратена по лагери на островите. По този начин дядо ми попада на остров Трикери, откъдето после е изпратен на работа на пристанището в Солун.

Дядо продължи да разказва:

— На острова видях другия човек, човека с власт, който прилага такива зверства, такива унижения и гавра. Неусетно изниква в съзнанието ти, че и ти си човек. Да стигнеш до извода, че такива страшни деяния може да ги извърши само човек. Нима е такава неговата същност?

Не предполагах, че ще намеря такава ценна информация за остров Трикери в книгата на Петър Величков „Страсти и скандали в царска България“. Истинска фактология чрез живота на чешкия

журналист Владимир Сис (1889–1959), дошъл в България през март 1912 година. Руснаците го считали за английски шпионин, сърби и гърци пък — за платен български агент. Владимир Сис научава, че в Гърция има български войници пленници и заминава за там. Той пристига в град Волос, недалеч от остров Трикери и се представя на германския консул. Лъже го, че иска да посети намиращия се на Трикери манастир „Света Богородица“, който уж го интересува като археолог и философ. Консулт напразно го разубеждава: „Опасно е да ходиш, там са измрели и погребани хиляди български войници пленници, като много от тях са били болни от холера. Всеки, който се озове на острова, рискува да пипне холера“.

След упорито настояване Сис получил от консула разрешително и веднага заминал. Заплатил на един лодкар да го откара до острова. Пътували четири часа. Сис разпитвал лодкаря за българските пленници. Отначало притеснен, после той разказал всичко на журналиста:

— Колко умряха там, ще видите гробовете, нямат брой. Когато ги извозвали от Солунското пристанище, капитанът на кораба казал: Хвърляйте тези българи в морето да видим знаят ли да плуват. Нали искаха море, ето го, хвърляйте. Хиляда, две хиляди българи по-малко, толкова по-добре.

Така се давеха хвърлените войници, гърците се веселяха и се смееха.

Пристигнали на брега, лодкарят останал в лодката от страх от холера. Стъпвайки на брега, Владимир Сис си спомня стиха на своя съотечественик и поет Колар: „Спрете, нозе, свещена е земята, по която вий вървите“. Сис си задава въпроса: Кой в България знае това име Трикери? Една зловеща дума, която облива сърцата с кръв и бразди челата с бръчките на несдържан яд. Трикери — един невъобразим ад, създаден от злобата и жестокостта, една печална голяма гробница.

Сис успява да намери език с калугерката на манастира Малама и тя му разказва много неща за трагедията на пленниците:

— Лежах на голата поляна жадни и гладни под силното августовско слънце. Корабчето все по-рядко и рядко пристигаше да им донесе хляб. Войниците от кораба хвърляха чувалите с хляб в морето. Представяте ли си хляб, напоен със солена морска вода. Но на глад и

жажда не се издържа. На това островче гърците признават — разказва Малама, — че пленниците са били около седем хиляди.

Но според калугерката били далече повече.

Когато се завръща Владимир Сис, снимките му предизвикват скандал, а темата вдъхновява класика Константин Мутафов (1879–1946 — Бел.ред.) да напише книгата „Пленникът от Трикери“.

Помня как дядо разказваше:

— Можех да изтърпя и по силата на ехото на някакво си решение можех да се завърна, пропит през цялото време от мисълта, че съм оставил три деца и майка им. Трябваше да се погрижа за тях, за един по-сносен живот. За мене всичко друго беше без значение. Аз вече не знаех на кого да вярвам, а ти ми казваш, че съм бил герой. Винаги ще се чувствам пленник, защото не вярвам на никого.

Колко разочарование е донесла войната, какво безверие. Няма никакъв отговор за станалото. Само черните забрадки и смачканата човешка душевност в хората.

* * *

В един неделен ден дядо, обикаляйки из село да продава зеленчуци, спря пред нашата къща и извика на пътната врата:

— Тука ли сте, бе?

Майка ми излезе и той, без да слиза от каруцата, подаде един пакет, завит в хартия:

— Велико, минах край касапина и видях — заклал хубаво шиле. Взех това месо, вземи го и го наготви гювеч за довечера. Като си отивам от бахчата, ще мина оттук да вечерям у вас и най-вече искам да поговоря с Петър (баща ми).

— Добре, татко, ще го наготвя. Какво правите вие? От пуста къщна работа вече няколко дни не съм минавала да ви видя. Мама как е? Оплакваше се от бърбреците, от жлъчката.

— Какво ще се оплаква, три унции буба сме взели, тази буба иска да яде черничев лист, не е шега. Няма време да си измисляме такива модерни болести. Хайде да ходя, че имам още доста стока, трябва да обиколя долната махала.

Вечерта баща ми се върна от полето. Помогнах му да разтовари тревата, която беше докарал с колата. Татко издои кравата, това си беше негова работа. Много пъти съм го гледал как дои кравите. Дои и гледа — котлето е повече от половината. Той пуца теленцето да суче за малко. Понякога взима котлето с издоеното мляко, духва с уста в млякото да се прибере пяната и с големи глътки се напие с мляко. Това го прави с такава сладост.

Майка бе казала на татко, че дядо ще дойде у нас за вечеря, и той ме предупреди да не отивам на улицата при приятелите си. Обикновено се събирахме на моста на реката.

Дядо дойде. Майка започна да подготвя масата за вечеря. Синията беше закачена на един пирон в малката стая за всеки случай. Имахме си маса и столове. Баща ми донесе бутилка ракия и предложи на дядо да пийнат по чашка.

— Слагай — каза дядо. — Днес не е празник, но да го наречем, че е, защото на празник се слагат такива неща на масата.

— То като гледам в кръчмата на някои хора всеки ден им е празник, как му връзват двата края, не знам. Но да оставим хората на мира. Как върви пазарът на зеленчуци, купуват ли хората — попита баща ми дядо Георги.

— А бе, кои купуват, кои вземат на вересия, като овършеят хармана, тогава ще се разплащат. Имам и конкурент. Братан се мъчи нещо да направи, но бахчата му е в ниското до Марица, там почвата е друга, воднисто е. Но пък може и да е по-добре, знае ли се. Другото е лошо, хората са притеснени с тази война. Германецът е тръгнал страшно. Старите хора казват: „Мечката като играе у съседа, може и на нашия харман да дойде“.

Вечерята беше към своя край. Дядо похвали майка, много му хареса яденето. Изтърси трохите от потурите си, избърса мустаците с кърпата, погледна малко притеснено към баща ми и започна:

— Петре, искам да поговоря с теб по един въпрос, но се притеснявам, защото съм прост човек и дали ще мога да го кажа както трябва. Колкото тегло съм изкарал, ако беше учение, както казват, професор щях да бъда. Но да си започна думата. На два пъти даскалът Господин Василев, с него се уважаваме, знаеш, ми казва: „Говори с Петър, Георги се учи добре, не бива да остане това дете в село“. Знам, работиш и чужди ниви, реколтата делите наполовина, имаш и още две

деца. Дано съм жив и здрав още някоя година и аз ще помагам по малко, колкото мога.

Баща ми слушаше внимателно и когато дядо свърши, погледна майка и заговори:

— Даскалът Василев и с мене говори, преди вие да заговорите по този въпрос. С Велика много пъти сме говорили и пресмятали. Даже съм споделял с приятели, познати в Харманли, горе-долу от нашата черга. И техните деца учат в гимназията. Вярно е — квартира, храна, ученическа униформа, учебници. Това е така. Но квартирата няма да бъде луксозна, униформата сега като я ушием, отиде няколко години. Учебниците и храната мисля, че не е толкова страшно нещо. Иначе трябва да остане тука и да орем чуждите ниви. Ние сме решили да го запишем в гимназията, само да иска да учи. Има приемни изпити, ако ги издържи, няма връщане назад.

Майка ми се изчерви, помъчи се да се засмее, поглеждаше ту мен, ту баща ми. Погледнахме се и тримата в очите, нещо мълчаливо си казахме и тримата разбрахме — връщане назад няма. Дядо ни разбра, нямаше смисъл да се задават други въпроси. Погледна ме, сложи ръка на моята и каза:

— Аз ти вярвам, ти ще издържиш, та нали има поне малко от моето тесто в тебе.

Стана и тръгна да се прибира, баща ми излезе да го изпрати.

* * *

Беше последната година, аз четях много, преговарях и стария материал, защото ми предстояха приемни изпити по математика и български език. Бяхме добри приятели с един съученик от долната махала — Димитър Илчев. С него не сме играли като деца, нито пък сме се събирали като воловарчета. Той се събираше с други деца и си имаше в махалата приятели. В едно междучасие ме попита „Мислиш ли да постъпиш в гимназията“? Казах му веднага:

— Да. Започвам да чета усилено за приемни изпити.

— Аз също. Искаш ли да се събираме заедно да правим преговор.

— Дадено — казах, — но няколко пъти само. На мен някак си сам по ми спори.

— Аз имах предвид по математика — каза Димитър.

Уговорихме се.

Учебната година завърши, имахме дипломи за завършено прогимназиално образование. Успехът беше добър. Подадохме молби да се явим на конкурсни изпити. Видяхме датите за конкурса. Бащите ни се уговориха чичо Илчо, бащата на Димитър, да ни извози до Харманли сутринта. Те имаха кон с каруца.

Отидохме и какво чудо — всички носят мастилници, писалки. Ние не сме прочели тази подробност. От големите класове от гимназията бяха поставени ученици да сочат в кои стаи ще се провеждат изпитите и на кое място можем да оставим нещата, които не трябва да бъдат при нас. Тези батковци— едни хубави такива в ученическа униформа, ни казаха:

— Идете по тази улица надолу, там е книжарницата на Начкови. Оттам ще си купите листове, мастилници и перодръжки.

Хукнахме ние с Димитър, гледаме едни големи прозорци, една голяма врата и влизаме като подгонени. Господи, каква ти книжарница — една голяма стая с няколко бюра, зад тях седнали мъже на различна възраст. И ние включихме на задна. Стана един възрастен мъж.

— Чакайте, момчета, какво търсите?

Набързо обясних.

— Няма да ходите в никаква книжарница — каза той. — Ето ви листове, мастилници, две перодръжки и по едно парче попивателна. Пожелавам ви успех и като свършите, донесете нещата обратно.

Екна смях в стаята. Като излязохме на улицата, се обърнах и прочетох табелката на вратата: „Адвокатска кантора“.

Не закъсняхме, седнахме на чиновете. Един учител от комисията мина и се подписа в горния ъгъл на листовите и каза да си напишем трите имена и адреса. Учителката раздели черната дъска с тебешир по средата. Написа условията на три задачи за първата група, същото направи и за втора група.

— Можете да започвате. Не трябва да се говори, да не си пречите и най-важно — да сте спокойни. Не бързайте, внимателно прочетете условията и тогава започвайте решението.

Задачите бяха трудни, но материалът беше познат, трябваше да се внимава да не се сбърка. Неусетно времето течеше. Учителката ни предупреди, че остават само десет минути до края. Двамата с Димитър успяхме да решим задачите. Комисията събра листовите и каза, че в четиринадесет часа ще бъде писменият изпит по български. По същия начин ни разделиха на две групи с две различни теми. По български език и литература бях добре, писах внимателно и бях доволен.

Предадохме листовите и си тръгнахме. Върнахме мастилниците и перодръжките в адвокатската кантора, благодарихме. С бащата на Димитър се бяхме разбрали да се върнем пеша до село, какво са за нас десет километра.

На устните изпити щеше да ни води дядо ми Георги с каруцата.

— Ще сложа по-малко стока в каруцата. И без това не е пазарен ден. Да можете спокойно да седнете.

Рано сутринта Димитър дойде у нас. Мама беше направила мекичета, взехме по няколко и отидохме до бахчата. Дядо ни чакаше, беше запрегнал колата и засиял се провикна:

— Хайде, момчета. Конят не е от бързите, да не закъснеем. Днес какво ще правите?

Разказах му, че днес яйца ни се пече. Първо трябва да видим резултатите от писмените изпити и тогава ще ни допуснат до устен.

— С други думи, дядо, днес се решава въпросът — в Харманли или в Бисер.

— Бре, то било сериозна работа! — и подкара коня. Умълчахме се, всеки си мислеше нещо.

Пристигнахме много рано в Харманли. Отидохме на пазара, дядо си разтовари стоката, ние му помогнахме. Решихме да тръгнем към гимназията, знаехме, че на първия етаж ще бъдат изнесени резултатите от писмените изпити.

— Успех, мили деца! — След няколко крачки се обърнах, дядо беше свалил калпака с лявата ръка и се прекръсти. Знаех, че го прави с цялата си душа. Напрегнах се още повече, какъв ще бъде резултатът и как ще протече устният изпит? Той ще ни чака. Днес на колко ли сиромаси ще даде домати и чушки ей така, без пари, Бог да ни помага на нас. Такъв човек беше дядо.

Отидохме в гимназията. И други ученици чакаха. Отвориха вратата и всички се събрахме пред списъците, окачени на стената.

Бързо намерихме имената си, защото бяха по азбучен ред. И двамата бяхме допуснати до устен изпит.

Преди обяд започна изпитът по математика. Който издържи, му казват в коя стая да се яви по български език.

След обяд списъкът беше изнесен кои са приети. С Димитър, двете селянчета с потурките, се хванахме за ръцете, гледахме се в очите и не вярвахме, че вече сме ученици в гимназията. Поседяхме в коридора, носеше се голяма глъчка. Едно слабичко момиче плачеше, майка му или някоя близка се мъчеше да го успокои и повтаряше:

— Не може да бъде, аз ще проверя, ще разговарям.

Не знам защо бях запомнил физиономията на момичето и след като бяхме започнали училище, я видях в ученическа униформа да разговаря с някаква приятелка през междучасието. Значи и тогава е било така. Като се поговори, разбира се, зависи кой с кого, всичко се оправя. Чак после разбрах, че светът си е бил въобще такъв.

Отидохме при дядо на пазара. Отдалече беше ни забелязал, нетърпелив ни чакаше да стигнем до него.

Изтърси уж нещо от ръцете и като пресичахме към него, разпери ги, вдигнал вежди, и като че ли не с неговия глас попита: „Е, имаме ли вече някакви резултати?“.

Побързах да му съкратя вълнението и заговорих: „Дядо, ние с Димитър сме вече ученици в гимназията!“. Прегърна ни и двамата, потупа ни по раменете и засиял заговори:

— Ей, може да не вярвате, но сутринта като тръгнахте към гимназията нещо ми подсказа... Ще успеят децата и ще се върнат радостни. И ето, знаех си! Пък аз всичко продадох. Има тука до пазара една гостилница. Купил съм ви пържени кюфтета. Имаше и печена скумрия, взех и две рибки, може да ви харесат. И един цял бял хляб и по една лимонада. Тръгваме и в каруцата сладко ще се нахраните.

Дядо бръкна в джоба на потурите, извади няколко банкноти и ми ги подаде: „Ей там има студена лимонада и сироп, каквото искате си вземете“ и тихичко ми додаде: „Почерпи и приятелчето си, а тези лимонади, дето са в каруцата, ще потрябват когато се храним“.

Пристигнахме в село. Преди да отбием към нашата улица, Димитър помоли да спрем, слезе, благодари още веднъж на дядо за хубавия обяд и това, че ни е возил до Харманли и обратно, и си замина към тяхната къща.

Пристигнахме с дядо у нас. Още от пътната вратичка той викна:
„Велико, посрещай гости! Георги е приет в гимназията, ще имаме учен
човек в рода си!“.

Така започна гимназията.

ГИМНАЗИЯТА — РАДОСТИ И ГОРЧИЛКИ

Една сутрин чичо Кольо, малкият брат на баща ми, дойде у нас. Баща ми оправяше нещо колелото на колата, аз му помагах. Чичо Кольо поздрави, изкара вързоп с тютюна и седна до колата. Баща ми остави теслата и седна до него. И взеха да си завиват цигари. Запалиха цигарите и се завъртяха кълба дим около тях. Чичо Кольо помълча малко и заговори:

— Снощи бях у батьовия дюкян, бях си поръчал една ракия. На съседната маса седи Делю, пие вино и казва на бай Петко: „А бе, бай Петко, вашият Петър записал сина си в гимназията. Има ли си той представа какво е това нещо? Пари трябва, пари...“. Батю му казва: „Това си е негова работа, той да си прави сметката. Това мене не ме засяга“. И си мие чашите на тезгяха. Оня мръсник продължава: „Бай Петко, нали знаем оная приказва — жабата видяла, че подковават вола, и тя вдигнала крак. Та и неговата работа...“. Както си държах чашата с ракията в ръка, я плиснах в очите му. Станах, наведох се над главата му и пошепнах: „Ако още една думичка кажеш, ще ти изтръгна езика!“ И излезнах. Тази сутрин като отидох на двора, той като че ли ме е чакал и казва: „Кольо, няма да идваш в дюкяна, ако така постъпваш с клиентите ми, какво толкова пък каза човекът, празни приказки“. „Ако на теб ти е все едно какво ще говорят за бати Петър, на мен не ми е и така реагирам“ — завърши чичо Кольо.

Баща ми слушаше спокойно което разказа чичо Кольо, дръпна от цигарата и като изпусна гъстия дим, заговори:

— Слушай, Кольо, на тези приказки не трябва да се поддавам. Очаквах ги. Такива хора има и между чужди, и между свои — такъв е светът. Георги е ученик в гимназията и аз трябва да се оправям с много въпроси — квартира, униформа, учебници. Това са въпроси, които не могат да се отлагат. Лозьов, Илиевият син Лозко, нали е ученик в гимназията. Той е по-голям. Каза ми снощи, че в къщата, където е бил на квартира, хазяите предлагали още една стая за ученици, близо е до

гимназията и хазяите са добри хора. Казах му да каже на тези хазяи и утре ще отидем да се договорим.

— Това е добре — каза чичо Кольо. И баща ми продължи:

— Дотук да приемем, че е добре. Тази сутрин нашата така Мара дойде и ми каза: „Петре, нашият Иван ще бъде на квартира с вашия Георги“. „Чакай бе, како, казвам, нашият Георги е обещал на Златан — на Кемала Георги сина, приятели са и са се уговорили“. „Какъв Кемалов син ми говориш бе, Петре, аз сестра ли съм ти или какво? Та Георги и Иван са първи братовчеди. Ако не се съгласиш, целият ни род ще ти се смее“.

Чичо Кольо не издържа и се подсмихна:

— То този нашият род ... нали ни отрече и пропъди да се оправяме сами и сега им дотрябахме и сме първи братя и братовчеди.

Чичо Колювата къща беше между чичо Петковата и леля Марината, на една улица наредени като „свои“ хора. Леля Мара не даваше на Иван да играе с мен още като бяхме малки. Като видеше, че отивам към тях, заключваше пътната врата и ми казваше: „Отивай при другите деца на улицата, с нашия Ванчо няма да играеш. Ти по цял ден си с воловарчетата, псувате и какви ли не глупости говорите. Ще научиш и Ванчо да псува“. А сега искаше да живеем заедно.

Отровиха ми радостта за гимназията. Със Златан бяхме приятели от първата година в прогимназията. През лятото Златан получил едно заболяване с косопад. Баща му го завел в Пловдив в болницата, оскубали му цялата коса, излекували заболяването, почнала да пониква нова коса, но отначало на петна. През есента отиваме на училище и се виждаме радостно един друг, вече сме големи. Златан влезе в стаята последен, така малко засрамен и класната ръководителка почна да ни поставя по двама на чин. Едната редица от чиновите бяха момичетата, а другите две — момчетата. И обстановката беше весела. Изведнъж всички млъкнаха. Учителката посочи на Златан с кого да седне, но другарчето му — един Христо, каза като ужилен:

— Аз не искам да бъда до Златан. Той е плешив и болен в главата.

Учителката обясни, че това не е заразно и Златан е излекуван, но Христо си държеше на своето. Изпратиха друго момче и той отказа. Получи се една пауза, едно трудно мълчание. Аз разбутах две деца, които бяха пред мен, отидох до чина и високо казах:

— Златане, ела, аз искам да седя с теб на един чин — и седнахме двамата.

Някои си поеха дъх с облекчение, други останаха с отворена уста. Учителката ме погледна продължително, кимна ми и продължи да настанява останалите ученици.

Когато седнахме със Златан на чина, се погледнахме в очите. На Златан бяха големи, но клепачите му бяха винаги зачервени, може би затова погледът му беше тъжен. Той плахо сложи ръка върху моята, погледна ме и почти шепнешком, като че ли само двамата да си го знаем, ми каза:

— Това, което направи днес за мен, няма да го забравя докато съм жив.

Видях, че е много развълнуван, притиснах рамо до неговото и му казах с усмивка:

— Всичко е наред. От днес ние с теб ще бъдем много добри приятели.

Учителката прочете имената на учителите по кои предмети ще ни преподават, още някои неща, звънецът би и излязохме в междучасие.

Със Златан бяхме на един чин до завършване на прогимназията. И всичко това, написано грижовно на един лист, го смачквам в ръка и го хвърлям през прозореца, за да не наруша една напълно фалшива роднинска етика. Още нямах опит и много трудно преглътнах този горчив хап. И няма да го забравя до края на живота си, както каза Златан. И край, с наш Ванчо ще живеем. И толкоз — заживяхме.

Баща ми ме заведе при един шивач. Познавали се, разбрах, още като влязох в шивачницата.

— А, Петре, добре си дошъл. Днес си мислех за теб. Жената всеки ден ми поръчва да купя жито, има си там вкъщи кокошки, пилета. Само с тях се занимава, а аз работя, главата не мога да си вдигна — нали почва учебната година.

— Затова идваме и ние, бай Слави — каза баща ми. — Имам вече ученик в гимназията. Трябва да го облечем, както са изискванията. Досега лесна работа с потурите, шиеше ги жената и нямаше проблеми.

Бай Слави се обърна към мен, поизправи се, защото беше гърбав, и така му казваха — шивача Гърбавия Слави. Преметна мекия метър на врата си, сложи една тетрадка на кроячната маса, пристъпи към мен

и започна да ми взима мерки — на ръкавите почти до ноктите, като ми каза да изпъна ръката си, мярка за панталона и приключи. Обърна се бай Слави към баща ми с блага усмивка:

— Петре, през тази седмица донеси два чувала жито, та и за жената да има да кълве заедно с кокошките. Униформата му ще бъде готова през другата седмица — вгледа се в един календар на стената и добави: — В петък идущата седмица.

— Кога да дойда на проба — попитах аз и се загледах в тетрадката с размерите. Бях записан като сина на Петър от Бисер.

— Проба ли, казваш — попита бай Слави с лукава усмивка, — когато дойдеш да ти уший абитуриентския костюм, тогава ще ти направя тази проба. Сега всички сте еднакви, всички си приличате.

Баща ми каза:

— Да отидем сега до квартирата ти, хазяите казаха, че е наредена стаята. Все пак, ако нещо трябва, да донесем.

Отидохме, посрещнаха ни любезно. Хазяинът бай Стефан беше най-добрият бръснар в Харманли. В една бръснарница работеха с бай Панчо. Имаше и още една стая за чирак бръснар. Имаха само един син Митко, по-голям от мен. В двора ни посрещна, възпитано ми кимна, след като поздрави вежливо с „Добър ден“ баща ми. Госпожата — така казвахме на хазяйката — показа стаята. Беше с две легла с големи шарени табли. Отгоре на таблите в краищата имаше лъскави топки. Леглата бяха застлани с покривало и възглавници. Госпожата обясни на баща ми:

— Обзавеждането е такова. Всяка седмица чаршафите и калъфките даваме за пране.

Разбрахме се всичко това да влиза в наема. Благодарихме и се уточнихме, че през следващата седмица ще се нанесе в квартирата.

* * *

Така започна учебната година. Да си призная, беше весело. В малкия двор имаше две къщи. В едната, в долните две стаи, живееха Лозко и Иван Чаушев, а в другата — един инженер с брат си, който беше ученик две години по-голям от мен. Във втората къща бяха хазяите и в крайната стая към улицата — аз и Иван. Бяхме в различни

паралелки, аз в мъжката, той в смесената. Имаше и девически — три паралелки в един випуск.

Голямото ми вълнение беше, че в петък ще си взема ученическия костюм и в неделя ще си отида на село, облечен като всички гимназисти.

Това не е суета, уважаеми читателю. Ще се опитам да обясня моето усещане тогава. Аз вече се отличавам от децата в селския мравуняк, ученик в гимназията, а сега и с униформата отдалече ще ме познаят. Когато срещна възрастни хора на улицата, ще поздравя, разбира се. Но не знам защо чувам в ушите си, като отмина, да си казват тези хора: „Ще видим от това ще излезе ли нещо“. Усещането за съмнения беше сериозно предупреждение. Тези хора не правеха компромиси. Без притеснение са готови да те притиснат до стената: „Защо излъга родителите си?“. Тези усещания, тези разсъждения — дали съм проумял тяхната същина, не знам, — но явно съм бил пораснал малко повече от палавото воловарче през лятото, което по пет пъти пада от дивото магаре и пак го възсяда със смях.

Слязохме от влака на спирката в Бисер — цял рояк ученици и ученички. Каква глъч, смях, провикване. Когато влизаме вече в село, първата отсечка е към нашата улица. „Довиждане“ си казваме и се разделяме. Вървя аз и отдалече виждам мама пред пътната вратичка — трепна, като ме видя, сложи ръка на устата, после посегна да си оправи забрадката, после пак на устата. Просто не знаеше къде да си сложи ръцете.

Приблжих се, мама хем се мъчеше да се засмее, хем едновременно плачеше. Прегърна ме през рамото, бързо местеше погледа си ту във фуражката на главата ми, ту в краката. Дойде на себе си и заговори:

— Ах, колко си хубав! И си станал един такъв по-голям. Колко се радвам, колко много, Господи, благодаря ти! Толкова се молих за това!

— Да влезнем в двора, мамо.

Тя взе плетената кошница с капациите от ръката ми и все още стояхме пред пътната вратичка. Стори ми се, че оглежда някъде към улицата или може би си помислих, че иска да извика: „Хей хора, вижте, това е нашият Георги...“, но влязохме веднага. Може би това време никога не стига на майките — поне веднъж да извикат. Все има нещо още да правят.

Седнахме, разпитваше ме за какво ли не. След това помълча малко и тихо ме попита:

— С Ванчо нали се разбирате? Пък и какво ли има да делите...

— Разбираме се, мамо, всичко е наред.

— Знаеш ли, да ти призная, аз се притеснявам за това. Нали с каквото имаме, ти пълним кошницата, като си отиваш. Леля ти Мара, зная, и тя слага, но ме притеснява, че те са богати и могат да слагат какви ли не неща и не зная как да го преживея...

— Майко, за това няма да се притесняваш. Всичко слагаме на масата и се храним както трябва. Не е въпросът в яденето. Не мога да понеса това, което причиних на Златан. Не мога да го погледна в очите.

Баща ми си дойде с колата от нивата. Още като влезе в двора, остави кравите и дойде при мен. Засмян, изчерви се, подаде ми ръка и каза: „Добре дошъл!“. На мен ми стана неудобно така официално баща ми да ме посреща. Сестра ми се радваше много, не можеше да намери друго да каже, а само повтаряше: „Много си важен“.

Майка беше приготвила много хубава вечеря. Всички седнахме на масата, вечеряхме. Усещах погледите им как любопитно ме следят. Баща ми попита започнаха ли сериозни занимания, с Иван не си ли пречим, когато четем. Знаех, че това са нормални въпроси, на които трябва да отговоря. Знаех, че тези въпроси са пълни със загриженост за мен.

След две седмици баща ми дойде в квартирата ни. Бяхме се прибрали от училище и обядвахме. Даде на Иван някакви пари, които пращал баща му, и каза, че щял да предплати наема, който бил уговорен за следващия месец. Калеко Георги, Ванчовият баща, също изпратил пари за наема. След като даде парите на хазяите, дойде при нас и каза: „Видях каруци от село на пазара. Ще си отида да потърся някои наши хора“. Аз станах, изпратих го до пътната врата. Казахме си довиждане и баща ми кимна по познатия начин. Това кимване значеше „Горе главата, ще успеем!“. Понякога го казваше гласно и пак в множествено число „ще успеем...“. Това значеше — цялото семейство, но и всеки трябва да поеме своята отговорност за този успех...

Веднъж се бяхме зачели с Иван и баща ми почука на вратата и влезе.

— Георги — каза той, — няма да ти отнема много време, но трябва да отидем до едно място и после ще се върнеш и ще

продължиш да четеш.

Облякох се набързо и излязохме. Вървим към главната улица и баща ми пътьом казва:

— Ще видиш къде ще те заведе, аз не съм знаел какви приятели имам в Харманли.

Спряхме пред вратата на един ресторант. Баща ми без притеснение отвори и каза:

— Влизай с мен.

Такъв ресторант виждах за първи път. Веднага се вгледах в краката си да видя къде стъпвам. На маса в дъното на салона до бюфета седяха двама усмихнати мъже. Баща ми ме представи, ръкувах се и си казах името. Това бяха двамата братя собственици на хотела и ресторанта. Фирмата беше „Хотел Търговски“. Братята се казваха бай Митьо и бай Добри. На това му се казва братя — единият като се усмихне и след него другият; като говорят — едно бавно, тихичко, пък се разбира всичко. Бай Добри ми каза:

— Слушай, Георги, преди един час се видяхме с баща ти. Похвали ни се той, че си има ученик в гимназията. Попитахме го къде се храниш и той ни каза, че в неделя ден си взимаш от село, каквото ти е приготвила майка ти, и нещо си купуваш оттук. И затова ние предложихме да се храниш в нашия ресторант. Ето виж — и поднесе едно меню да мога да виждам написаното в него. — Ето, Георги, виждаш най-отгоре две-три супи има всеки ден. Надолу е готвеното. Цените също ги виждаш. Но какво е важното — за тебе предлагаме и половин порция. Примерно кюфтета яхния — цялата порция е с две кюфтета и сос, половината — с едно кюфте, но почти със същия сос, колкото и на другите порции. Тук на тази етажерка са поставени тефтерчетата на такива гости. Има и други ученици. Следователно, идваш на обяд, сядаш си на масата и сервитьорът идва при теб и те пита какво си избрал за обяд. Казваш му една супа и половин порция еди-какво си. Донася ти той, наобядваш се и отиваш до бюрото с тефтерчетата. Вземаш си твоето тефтерче, вписваш си сам дата и какво си обядвал, затваряш тефтерчето и го слагаш на етажерката и си отиваш в квартирата да четеш. На края на месеца, като дойде баща ти, с него ще си оправим сметките. Това теб не те засяга, ти трябва само да четеш. Ние с баща ти сме добри приятели. За нас той е честен човек и затова ти имаме и на теб доверие.

Аз не можех да проумея всичко това, което се изсипа пред мен. Погледнах баща ми, той се усмихна и каза:

— Да благодарим на тези добри приятели и да ги оставяме, да не им отнемаме повече време.

Бай Добри също стана, подаде ми ръка и каза:

— Няма да ме излагаш. При нас идват понякога и ваши учители — подаде така усмихнат ръката си и на баща ми и му каза: — Петре, радвам се, че се видяхме. Вярвам, доволен си от това, което направихме.

— Разбира се — каза баща ми, — много съм ви благодарен.

Излязохме на улицата. Стиснах ръката на баща ми, погледнах го. Не казах нищо, знаех, че ме разбра. Разделихме се, аз тръгнах към квартирата. Не попитах баща ми дали е намерил някоя каруца за село, с която да си отиде. Вярвах, че след решението за моето хранене в ресторанта, той беше толкова доволен, че неусетно щеше да си отиде пеша, което е правил много пъти.

Прибрах се в квартирата. Иван беше излязъл на двора и разговаряше с Лозко и Иван Чаушев. Вечерта седнахме с Иван да вечеряме, както и друга вечер. Просто не погледнах какво бяхме сложили на масата, ядях механично. Не казах какво беше направил баща ми за храненето в ресторанта. Може би щеше да ми се надсмее, че ми е пораснало положението, или пък щеше да бъде доволен, защото често пъти го сварвах, сложил кошницата си наполовина под леглото, седнал с гръб към вратата, мълчаливо и бързо да се храни. Тогаваш излизах навън, сядах на външните стълби и се правех на разсеян. Но след такива случаи вечерите ми бяха много тежки. Не можех да заспя. С часове мислех в леглото и се ядосвах на себе си, че не мога да си обясня елементарни неща.

С Иван сме първи братовчеди, майка му леля Мара и баща ми са брат и сестра. На двамата във вените ни тече почти еднаква кръв — Баириванска, — друга не може да бъде. И същевременно сме толкова различни. Като разговаря, дръзко реагира, надсмива се. Не проявява желание да помогне, когато се заговори за някакъв случай. И като се вглеждам, виждам, че няма нищо нарочно, предумишлено. Според него така трябваше да бъде. Когато бях малък, това различие не го усещах, но сега почнах да разбирам. Те бяха богати, а ние бедни. За тези две определения, мили читателю, не е необходимо да обяснявам.

Богатият приема богатството като даденост, а бедният — липсата му — като присъда. През една учебна година двама такива да изкарат в една квартира, не е трагедия. Загадката е тези две определения да те съпровождат през целия ти живот, особено второто.

Между селото и река Марица има една местност — част от землището на с. Бисер, която понякога се наводнява от Марица. Почвата е наносна, много плодородна, но трудна за обработване. Хората по-сухата са я направили на ливади, а в мочурището дойде един капиталист... как го казах пък — казваше се тогава богаташ. Този богаташ разработи мочурището и го пося с мента и коноп. За ментата направи нещо като фабрика, покрита с платна от дъски и брезент, три казана, където вареше ментовите листа и получаваше ментово масло.

Конопът, след като порасне около метър и половина, се жъне на ръка, връзва се на снопове и се пренася до Марица. Там на подходящо пригответено място се слагат снопите във водата, престояват няколко дни и след това се обработват на едни станоци — две успоредни греди, поставени на крака. В два отвора на гредите се поставя един ръчак, закрепя се в единия край на стана и работникът в дясната ръка с дървена дръжка, а с лявата поднася върху двете греди ръкойка коноп и започва да чука, докато изпадне твърдата материя от стъблото и остане конопеното влакно. На тези станоци се плащаше най-високата надница.

Когато имаше свободни дни между земеделската работа, баща ми отиваше да работи на станоците. Бащата на Иван беше надзирател на работниците, записваше надниците и мереше килограмите на набраната мента и готовото конопено влакно. Собственикът беше у тях на квартира. Аз бях воловарчето с потурките на полето, а Ванчо, както му казваше леля Мара, беше с къси панталони с малки обувчици и бели чорапки. Имаше три кафеза гълъби, през целия ден им подсвиркуваше и им се радваше, че можели да правят лупинги. И леля Мара не му разрешаваше да играе с мен, защото съм бил воловарче и щял съм да го науча да псува.

Аз вече бях включен в подквасата, подготвянето и формирането на това бъдещо общество. Войната беше започнала и не каква да е война. Война, чрез която Хитлер искаше да завземе целия свят. Бях чул, че комунизмът в Съветска Русия, изповядвайки учението на

Ленин, също има в програмата си да завземе целия свят. Горкият свят! Къде да се скрие от тези два хищника?

След време разбрах, че колкото са били различни — настръхнали един срещу друг — те толкова много си приличали. Старото общество, в което аз бях почти хлапак, доколкото си спомням, беше уморено от националните катастрофи, нанесени от Фердинанд. Едва попрежалили убитите във войната, вече няма гладни хора. Има какво да се сложи и на синията, и в торбата. Но има нещо друго, народът се озърта напрегнат. Търси нещо друго, не е достатъчно да си сит и с чиста съвест, да лягаш и да заспиваш веднага. Може би в тази българска жарава са останали недогорели главни от старите ни будители и оттам този глас е прошепвал: „На нашата мила България й трябва образовани, умни и честни хора да я управляват и ръководят. Ние ще трябва да ги създадем“.

След освобождението от турско робство като че ли най-голямата потребност на българския народ след свободата е било образованието и затова всички единодушно, бедни и богати, искаха да образуват децата си. След 10–15 години България учуди света с талантливи и умни образовани хора. Тогава се създаваше най-ценният национален капитал — интелектуалният потенциал. Този потенциал можеше да възкреси всички природни дадености на милата ни България. Но гонгът удари, преди да стигнем до олтара.

* * *

Учебната 1942–43 година завърши и беше успешна. Аз вече бях в пети клас. Бързах да се върна на село, да помагам с каквото мога, защото за два месеца баща ми беше запас в казармата в Карлово — юли и август. Беше засял 5 декара бостан да продаде дини и да изкара някой лев. Като отидохме с майка на нивата, като че ли бе валяло дини — големи и по-големи. С колата да товарим и да ходим на пазара, до Коледа не бихме могли да ги пренесем.

В Любимец и в нашето село имаше войници. Отидох до началника на прехраната и попитах на войниците дават ли в дажбите им дини. Позасмя се той и каза: „Ние имаме много войници, откъде ще имаш ти толкова дини?“. Казах му да отидем на бостана и той нареди

на един войник да запали мотор с кош. Седна началникът в коша, аз — зад моториста и отидохме на бостана. Като погледна бостана, началникът на прехраната се хвана за главата и каза: „Почвай да береш и прави на малки купчета. След един час ще дойде камион и войници, които ще изнесат дините от бостана, ще ги натоварят и ще се прибереш на село. Ще изтеглиш на кантара в готварницата дините. И ще ти ги платим“.

Така и направихме. Аз бях му разказал, когато отивахме с мотора на бостана, че баща ми е запас и е сял този бостан, защото наесен трябва да отида в Харманли и да уча. Като ми изплати дините, началникът ми каза: „Поседни на този стол и ме почакай“. След 10–20 минути дойде и почна да ме разпитва: „Имаш ли близки хора да се организирате и утре сутринта да отидете да берете. Ние ще изпратим войници да ги изнесат с чували. Говорих с колегата в Любимец. Той има три пъти повече войници. Утре след обяд ще изпрати три коли“. Бяха едни, щаери им казваха, германски коли. Казах му: „Имам, разбира се, само да е сигурно вземането им“. " Аз не лъжа, момче. Имам син като теб и ти се възхищавам, че се бориш в този живот".

На другия ден дойдоха три щаера, натовариха ги войниците. Аз се качих в кабината на единия щаер, казах на вуйчо и мама, че ще се оправя, и заминахме в Любимец. В една мелница в Любимец имаше кантар за цял камион да претегли. Минахме с трите коли, претеглиха, отидохме да разтоварим дините, а след това изтеглиха празни колите и стана ясно колко килограма са дините. Направихме сметка колко пари трябва да получа. Началникът разпореда и донесоха парите. Преброих ги, на един лист бяха описани различни банкноти. Началникът ги сложи в един плик, нареди на един войник: „Ще закараш с щаера това момче до къщата му в Бисер и като се върнеш, ще ми докладваш“. Уговорихме се след три дена пак да набера толкова дини.

Така динената кампания се проведе успешно. Майка ми беше толкова доволна, само повтаряше: „Наистина ти вече си много голям!“.

На площада в селото ни имаше голям стълб от бор. Може би беше висок 6–7 метра. На него беше монтиран високоговорител като фуния и отгоре — ламаринена шапка, да не го вали дъждът. Всяка вечер хората се събираха на площада под този стълб и слушаха новините — през половин час почти се повтаряше казаното още пет

пъти. Хората бяха пръснати на малки групи, шушукаха тихо и цъкаха с език.

Една вечер отидох на площада с още двама съученика. Спряхме се отстрани, колкото да можем да чуваме говорителя. От новините нищо не можеше да се разбере, само похвали за нашата армия. Всеки ден настъпват в Съветска Русия, преминали са цяла Европа. По Цариградското шосе летят с бясна скорост военни джипове, колони от моторизирани пехоти. По жп линията по цяла нощ преминават композиции, натоварени с военна техника — танкове, оръдия, камиони. Всичко е притаило дъх. Никой не пита никого за нищо, за да не отговаря и той на поставените му въпроси. В селото имаше военно поделение и след вечерна проверка, която се правеше на площада, войниците веднага се пръскаха на групички, насядали по тревата на училищния двор, и тихо, но припряно си говореха.

Накрая на август баща ми си дойде от запаса. Разказахме вкъщи историята за дините, кое как е направено, какво сме успели, какво — не. Баща ми се засмя и каза: „Всичко е наред, слагай вечерята, Велико. Само да сме живи и здрави, засега поне войната е далече от нас, дано ни се размине“. Погледна ме баща ми, сложи ръка на рамото ми и каза: „Да знаеш как ми олекна като ми разказа за бостана и как си успял да продадеш толкова дини. Мислех си, идва учебната година, такса, учебници, квартира, само това си повтарях. Но ти си решил въпроса. Вярвам, си спомняш, когато за първи път заговорихме за гимназията. Беше дошъл и дядо ти на вечеря у нас. След всичко, което си казахме, накрая изрекохме едно нещо, което беше нашето решение — няма връщане назад. И така продължаваме. Нещата станаха по-лоши, чувам, ще събират наряд, войната е под носа ни“ — каза баща ми.

* * *

През учебната година, когато се хранех важен в ресторанта на хотел „Търговски“, бях напълно убеден, че няма да завърша гимназия като редовен клиент на ресторанта. Това беше стечение на обстоятелствата. И затова ходих веднъж в ученическия стол. Наблюдавах как на самообслужване се хранят учениците и ученичките. След като се нахранят, си носят чиниите на гишенцето за

миене. Погледнах през това гишенце и видях един ученик от погорните класове, който миеше чиниите, препасан с гумирана престилка. Поздравих го и попитах като свърши работата дали ще ме почака отвън да поговорим и той се съгласи. Един час след като приключиха учениците да се хранят, момчето излезе по стълбите от мазето, където бяха столът и кухнята, в чист ученически костюм, с чанта в ръка, даже засмян. Запознахме се. Имаше скамейка под една акация, което създаваше уют и известна дискретност. Предложих да седнем там, той прие и попита вече сериозно: „Кажки какво искаш да говорим, защото бързам да се прибера, имам за учене, а и трябва в 5 часа да бъда в стола за вечеря. Последна година съм и имам много за четене“. Последното изречение ми спести излишни въпроси. Попитах веднага: „Колко ти плащат?“. Той веднага отговори: „Храната и триста лева“. „Има ли уговорен ученик за следващата година и въобще?“. „Доколкото ми е известно, няма, но те съветвам да дойдеш в пет часа в стола, ще те запозная с председателя на ръководството на стола и с него най-добре да разговаряш“.

Отидох, председателят също беше по-голям от мен, от село Шишманово. Слънчев и открит, поздрави ме и веднага заговори: „Май си кандидат да работиш в стола, така поне разбрах от момчето, което сега е тук“. „Да, точно за това искам да говоря с вас. Какво е работното време?“. Стратия ме изгледа от горе до долу, покашля се и каза: „Сутрин идваш един час по-рано, преди да бие първият звънец, запалваш печката, слагаш две или три тенджери с вода на печката, майсторът като пристигне, да почне да готви. Има една жена на половин надница, тя почиства салона и помага на майстора при подготвянето на продуктите. След петия час слизаш и заставаш на гишето и почваш да миеш чиниите и приборите. Столуващите имат супа и основно ястие, десерт и такива глезотийки няма. Вечерята започва от 17 часа, до 19 часа измиваш чиниите и приборите и накрая тенджерите и тавите. Това е задължението.“

Храната в стола струва 1000 лева, давам и по 300 лева пари. Това е възнаграждението за тази работа. Не съм обещал на никого засега, ако ти си съгласен, казвам ти твърдо, ще те вземем“. „Приемам“, казах, гледайки Стратия право в очите. Той също ме погледна сериозно, но с уважение и каза: „Добре, разбрахме се. Искам да си помислиш добре колко време ти остава за четене и след една седмица ще дойдеш да ми

кажеш държиш ли на решението си. Така е най-добре, всяко решение трябва добре да се обмисли“.

Приех предложението, без да показвам недоверие, и автоматически си помислих какъв ден сме: „Значи следващия четвъртък“, и се разделихме. В междучасието или когато отиваше на училище, уж случайно срещах Стратия и внимателно поздравявах. „Здравей, Георги“, казваше той, беше запомнил името ми.

След края на учебната година се видяхме със Стратия и той за последно потвърди решението си. „Отивай си на село, почивай, работи, помагай, пък наесен ще започваме пак. За мястото в стола няма да се притесняваш“.

Не разказах това на татко и майка, какво ще ги притеснявам. Майка ми ще заплаче, баща ми няма да възразява, но ще се притеснява, ако в село научат, че работя в стола, за да мога да се храня. Току някой ще изтърси при някакъв разговор: „Този като му е тричав задникът, защо записва сина си в гимназията?“. Но това беше само предположение.

* * *

Лятото донесе много големи събития, нова власт — митинги, лозунги, закани. Идва новото светло бъдеще. През тази първа учебна година в Харманли, за мен — селското момче — всичко беше впечатляващо. Коментарите, които слушах, това беше информация, от която не всичко разбирах и не всичко можех да проумея. Хората бяха привикнали да се пооглеждат встрани, когато разговарят с някого. Чувах се радостни възклицания на някои, че България е вече голяма и велика. Земите ни от Гърция, Македония и Сърбия са вече наши. Други казваха „на този шлагер ехото му ще запее нещо много тъжно“.

В Харманли бяха докарали 50–60 италиански войници, пленени от германците. Бяха настанени в един стар тютюнев склад. Чувах, че имат пост и са охранявани, но после видях, че пленниците се движеха свободно из града. Привечер, когато хората се връщат от работа, излизаха на разходка било в градската градина или по главната улица. Италианските пленници също излизаха — на групи се разхождаха и пееха италиански песни. Хората се спираха и ги слушаха. Не крадяха и

не правеха скандали, единствено пееха в градината или по улиците. Бяха станали любимци на харманлийци. Много полуиталианчета се родиха в Харманли.

За нашите войници в новите земи не се говореше. Не се говореше, че песни пеят в Гърция, Македония и Сърбия — там се води война против антифашистите. Били са избити 10–12 хиляди партизани и ятаци в тези три страни от наши войници и жандармеристи негерманци. Германците са отишли на източния фронт, а съгласно споразумението са изпратени 200 хиляди наши войници и жандармерия.

Изпълнявахме политиката на съюзника си Германия, на която победите започваха да заглъхват. В цяла Източна Европа и в завзетите територии на Съветска Русия, Италия, Франция се водеше антифашистка борба. Германският фашизъм във войната бе показал начин на завоевание, концентрационни лагери, крематориуми, които изправиха света на нокти. Обратът на всичко това беше настъпил. Говореше се под сурдинка, че идва нещо друго, коренно различно. Аз, родителите ми, близките ми бяхме обикновени хора от мравуняка. Българският народ бе длъжен да търпи това, което управляващите, царят разпореждаха, и да плаща техните нечовешки деяния и репарации. И днеска ще чуеш как някой така наивно, учудващо пита: „Че какво искат тези наши съседи? Толкова много ни плюят! Стига това, което са направили баща и син Фердинанд и Борис“.

Черните станции, както им казваха, съобщаваха, че съветските войски уверено заявяват, че ще гонят германските войски до бърлогите им. Разстрели на партизани се показваха на първите страници на вестниците с потресаващи снимки. Всичко това пораждаше обясним страх. Разсъжденията бяха кратки — насилието ражда насилие. Бумерангът на това, което се вършеше досега, вече се връщаше обратно. Съветската армия бе обявена за армия освободителка и във всички държави, където влезе при преследването на германците, я посрещаха като освободителка. След Лайпцигския процес на Георги Димитров правителството не му разреши да се прибере в България и той отиде в Съветска Русия.

През нощта на 8 септември се чува изстрели в село някъде в далечината и човешки викове. Събудихме се всички. Баща ми каза: „Не палете осветлението и не заставайте край прозорците“. Чува се пак

изстрели. По нашата улица отекнаха стъпки, бегом, може би на двама човека. Сутринта всички тръгнаха към площада. Изнесоха една маса от кръчмата и един оратор от село застана прав на масата, вдигна юмрук над главата си и извика: „Свободата дойде, да живее свободата!“. Едни повториха, други изръкопляскаха и почна речта. Разбра се, че Съветската армия е влязла в България. Партизаните са превзели София и големите градове. Започнали са арести на политици, началниците им, държавни служители и всички, на които може да им се каже „фашист“. По радиото, освен новините, през половин час даваха откъслечи на речи на митинги къде ли не.

Отидохме на полето с колата да берем царевица с баща ми. По шосето извън село на един завой се показва голяма група хора. Стреляха във въздуха. Носеха на ръце един човек, който говореше продрано силно, а останалите викаха „Ура!“. Говорещият беше Васил Мирчев — ученик в гимназията, една година по-голям от мен. Попитах един от групата къде са тръгнали и той ми обясни — в Харманли е имало митинг, на който е говорил Стефан — синът на Добри Терпешев и щял да отива в Любимец. Групата има поръчение да го посрещне и да го помолят да спре и в Бисер. Хората го чакат на площада да се проведе митингът.

Не зная дали се проведе. След два дни отидох до дядо Георги, в тяхната махала имаше един голям комунист. На улицата дъщеря му говореше с Васил Мирчев. Минавайки край тях, поздравих със „Здравейте“ и си продължих. Васил извика: „Георги, я се върни“. Върнах се и спрях пред тях. Намръщено заговори той: „Ти не знаеш ли как се поздравява или се правиш, че не знаеш?“. „Аз поздравих“ — отговорих. „Слушай — каза Васил Мирчев, — поздравява се така — сви юмрук, вдигна ръка над главата и извика: «Рот фронт». — «Разбра ли сега?». «Разбрах» — казах и се обърнах да си тръгвам. «Чакай, направи го, хайде, поздрави ни». Погледнах, нямах друг избор, стиснах юмрук и поздравих. Те ми отговориха по същия начин. Заминах си по пътя.

Впрочем Васил Мирчев беше от много бедните семейства — бяха трима братя. Най-големият Лозко, който стана офицер, се пропи и се разведе с жена си. Васил почина на митинг. Трифон Мирчев излезе много стабилен човек — образован, стана ръководител в Пловдив.

Не ни притесняваха събитията. Правителството беше съставено. Започна се бърза мобилизация, трябваше да се преследва страшният враг — довчерашият ни съюзник. Вуйчо ми Тодор замина за фронта. Когато го изпращахме на влака на спирка Бисер, имаше и много други, които провождаха свои близки. Баба ми Мария плачеше и нареждаше, като проклинаше всички войни досега и тази, на която отиваше вуйчо. Тя беше изпратила мъжа си в 1912 г. и сега сина си през 1944 г. Знаеше какво донася войната.

И се започна — писма, колети, всичко за фронта, всичко за победата.

* * *

Учебната година приближаваше. Имах много въпроси за решаване — записването, квартира. Записването започна, пари за таксата имаше. Предложих, когато отида да се записвам, да си потърся квартира. От нашия клас имаше някои съученици от Харманли с добри приятелски отношения. Така и стана — записах се и в коридора срещнах Димитър Милев от класа, който живееше в горния квартал на Харманли, до паметника. Там има един площад, на който се провеждаше пазарът за добитък.

Димитър, брат му Златан и сестричката им учеха. Баща им — сакат с единия крак, вървеше с патерици, подпирайки се. Майстореше по някое малко прозорче или вратички на някакъв долап. Поръчките му бяха все такива дребни на сиромаси като него, но и на това беше доволен, все по някой лев ще изкара. Майката на Димитър переше чуждо пране. Отидохме у тях — малка къщичка с няколко стаи с по едно прозорче. Майка му ни посрещна в двора. Хубава, висока жена, явно отдавна забравила да се усмихва. Поздрави ни, поогледа се в двора на едната и на другата страна и попита: «Димитре, случило ли се е нещо?». Димитър заговори: «Този приятел е от нашия клас, от село Бисер е. Търси си квартира, но иска да бъде сам, защото работи в ученическият стол и вечер учи до късно и няма да се разбират с другия ученик. В нашата махала дали има някоя малка стаичка, та да бъде и по-евтино, без обзавеждане — легло, маса с два стола и печка?».

Майката на Димитър явно познаваше хората, позамисли се малко и каза: «Бай Димитър Братанов, лесничейт, към голямата къща от страната на улицата имаше една малка стаичка, но по-добре утре аз ще отида да видя каква е и да поговоря и ще ви кажа. Сега не мога, имам си много работа, а вие не ходете. Не е ваша работа». Приех охотно предложението, благодарих и си тръгнах.

Вечерта преспях у Гиньо Тенев — приятел от нашия клас. С Гиньо се видяхме в града, заприказвахме се, аз му разказах какви въпроси имах за решаване и той веднага предложи: «Ще спиш у нас и утре като разбереш какво става с квартирата, спокойно ще си заминеш за село. Днес нали се записа?». «Да — казах, — записах се, но да не ви притеснявам вкъщи с моето преспиване». «Няма такова нещо, къщата ни е голяма, даже още не е наредена. Нали ти разказах, ние дойдохме от Шишманово миналата година».

Поразходихме се с Гиньо, той познаваше Стратия, председателя на ученическия стол. Каза, че бил го виждал в гимназията. «Като се прибираме към нас — квартирата му е в нашия квартал — ще проверим». Видяхме се със Стратия, аз бях притеснен да не би през лятото да е обещал на друг човек работата в стола. Посрещна ме сърдечно и обясни: «Веднага след началото на учебната година столът няма да се отваря, пък и ще трябва да направим едно малко боядисване да се освежи, но това е моя работа, аз съм намерил майстори за това, когато дойде време, ще ти кажа».

Прибрахме се в Гиньови, майка му ни посрещна — сърдечна, засмяна жена както всички жени от село. Вечеряхме и след това Гиньо ме заведе на горния етаж в една стая, където преспях. Сутринта долу в кухнята масата беше приготвена за закуска.

Гиньо имаше по-малък брат. Поздравих, седнахме на масата. С бащата на Гиньо, бай Теньо (след година му станах любимец), много се разбирахме. Като приключихме закуската, бай Теньо ме попита:

— Разбрах, че си от Бисер, чий син си?

Аз спокойно му обясних. Като казах името на баща си, бай Теньо като че ли се изненада:

— Та ние се познаваме с баща ти, приятели сме. Сериозен човек е баща ти, радвам се, че сте приятели с Гиньо.

Благодарих за хубавите думи на бай Теньо и замълчах. Веднага бях разгадал изненадата му, като казах името на баща си. И той, както

много хора на село, се чудеха, баща ми как със сиромашията си ще издържа ученик. Но бай Теньо не каза сиромаш човек е баща ти, а каза — баща ти е сериозен човек. Това ми стигаше.

Въпросът с квартирата ми беше решен — майката на Димитър беше говорила с хазяите и уговорила 300 лева да плащам на месец, като дала 200 лева предплата. Отидохме с Димитър да видим квартирата. Хазяйката притеснено каза, че леглото е само едно с един дюшек, останалото аз трябва да си донеса. Приех с радост, стаичката беше малка, но светла. Единият прозорец беше към коридора, който беше открит, значи нещо като навес, а другият — към улицата.

Прибрах се в село щастлив, записан и с осигурена квартира. Бях дал 200 лева на майката на Димитър, колкото имах. Какви са били хората тогава — толкова човечност, толкова топлина. Имали са грижи и радости, както е било от векове. Грижите са скътали някъде да не се виждат, като спестяване, та нали те са си само техни, а радостите — споделени с всички. Но всеки си знаеше мястото, кой къде е, с каква мярка мнението си ще каже и думата му винаги ще бъде блага.

Оставаха няколко дни да започне учебната година, баща ми запрегна дядо Георгиевия кон в каруцата, вечерта мама беше приготвила завивките ми за леглото и една шарена черга, която ще бъде покривало на леглото ми. Беше ми оплела терлици, когато съм в квартирата, да не ми мръзнат краката. В един куфар от шперплат бяха учебници и ученическите ми помагала и малката ми библиотека, бях си купил някои книги — «Под игото», стихотворения на Ботев, Яворов, «Престъпление и наказание», «Въжето на палача», стихосбирката «Буря» и поемата «Апостола» на Шандор Петьофи. В предговора на книгата пишеше «унгарският Ботев». И действително в едно от стихотворенията на Петьофи имаше такъв момент: «Нека пръв да падна аз от коня при победната атака. Щастлив ще бъда, когато чуя, че е дошла свободата...». Подобна на молитвата на Ботев «Подкрепи и мен ръката... па кога въстане роба...» и още десетина книги.

Та библиотеката ми беше една газена щайга, по средата имаше преграда, поставяха се две газени тенекии, каквито са тенекиите за сирене. Скована от чамови летви. Вземам аз хартия и габъри, облепвам го и става библиотека в ъгъла на стаята до масичката. И двата рафта — пълни с книги.

Започна учебната година по познатия начин. Още нямаше програма, по някои предмети ни запознаваха с основните раздели, които ще влязат в матурата. По математика ни преподаваше госпожата Латева, Латев — нейният съпруг — по биология, едно прекрасно семейство. Учителят ни по немски език беше Генади Диментиев — фин, възпитан човек с изискани маниери. Имаше нещо аристократично в него, делови в същото време с благородна осанка на търпелив човек. Споменът ми за него (ще ми позволиш, уважаеми читателю, сравнението) е като за намерена антична монета, която носех в джоба си. И щом пяхна ръка в джоба, веднага почвам упорито да я опипвам, мълчаливо търся нещо ново в нея, даже току понякога я изваждах, вглеждах се в нея и веднага пак я слагах в джоба, притисках с ръка джоба отвън и продължавах с мислите си.

Диментиев ми беше учител не само по немски език, от него можеше по най-естествен начин да научиш неща, които през целия си живот няма да забравиш. За него волята и умението безкомпромисно да изискваш от себе си бяха основният фактор да подредиш живота си.

По философска пропедевтика в четвърти клас учехме психология, а сега от пети щяхме да учим и логика. Преподавател ни беше господин Колев, а самият предмет ми беше приятен. Колев беше добър учител, но аз винаги имах чувството, когато слушам урока и когато ме изпитва, че има нещо, което липсва, нещо недовършено. Веднъж, след като предаде урока, попита: «Имате ли въпроси, нещо неясно?». Вдигнах ръка и попитах: «Господин Колев, от днешната лекция и от тези, които чета в учебника, и когато отговарям, като ме изпитвате, правя извода, че има нещо недовършено, нещо недоизказано. И продължава да е така». Колев ме гледаше внимателно и като свърших, с усмивка ми каза: «Това значи, че разбираш материята. Сядай. Друг има ли въпроси?».

Но в началото на учебната година нека да споделя един друг момент, лишен от философски изводи. През междучасието Стратия ме намери в коридора, махна с ръка да отида при него и веднага започна: «Следващия понеделник отваряме стола. Днес е четвъртък и в събота и неделя рано сутринта ще дойдеш в стола. Готвачът ще бъде там и една

жена, която ще чисти салона. Има много работа да се свърши. Майсторите боядисаха, но има още много за довършване, преди да посрещнем столуващите. Тази година се записаха да се хранят много повече от миналата. Разбрахме се, нали?». «Да, разбрахме се». Всичко ми беше ясно. Нали го бях искал и се беше сбъднало.

* * *

В Харманли всяка година имаше есенен панаир — в събота е пазарът за добитък, а в неделя панаирът на площада — цирк, виенско колело, синджирени люлки, сергии, фокусници и отвсякъде се вика: «Насам, насам, народе». Но нищо не получаваш без пари.

Сестра ми беше завършила прогимназия и повече не се говореше да учи. На село момичетата почваха да се учат на домакинска работа, на работа в полето и хващаха на свой ред мотиката. Но наред с това се замомяваха. Променяше се поведението, походката, поздравяваха възрастните на улицата тихо, с наведена глава. Патриархатът прозираше отвсякъде. Току някои възрастни, като минат момичета край тях и ти поздравят малко по-високо, за да чуят, се обърнат и се загледат: «Бре, бре. Я виж кога пораснаха тези деца, бе, гледай ти, гледай. От чий род е това високото?».

Сутринта в събота отидох в стола. Бай Севко, майсторът, беше там, говореха със Стратия. Една дребна женичка носеше леген и кофа с вода в салона. Поздравих и заставах пред тях, двамата се спогледаха и Стратия започна: «Георги, ти си бил късметлия човек. Върви ти, да знаеш, но няма да се плашиш, всичко се преодолява». «От какво да се плаша, щом съм толкова късметлия» — питам аз уж шеговито, но усещам, че не е шегата. Стратия ме хвана през рамо и тръгнахме по коридора към една врата. Той изкара връзка ключове и докато ровеше в нея, каза: «Абитуриентският бал миналата година е бил тука в стола. Менюто било богато — агнешко печено с гарнитура и някакви пасти. Но къде е трагедията? Нали твоят предшественик беше абитуриент. Няма да вземе с абитуриентския костюм да мие чинии. И сега бай Севко ми призна, че тогава успял да хване няколко момчета да почистят от чиниите остатъците от храната и са ги прибрали неизмити

в тази стая. Ей сега разбираме какво е станало. Ще ти бъде малко трудно, но няма как. Ще трябва да се справиш за тези два дена».

Пренесохме чиниите, тавите, тенджерите, вилиците и лъжиците. Майсторът напали печката и сложи един казан и две големи тенджери с вода да се затопли. Поогледах чиниите — пожълтели от засъхналата мазнина, хванала твърда коричка. Бай Севко ме погледна, усмихна се и каза: «Не се притеснявай, добре, че оня ден като чистехме от боядисването, не сме изхвърлили от печката пепелта. Има 2–3 кофи дървесна пепел, в нея е спасението». «Разбира се» — казах аз уверено.

И как няма да си уверен, сутринта още като станеш, по улицата от говорителите на стълбовете слушаш, че всичко е на нож. Ново правителство, лозунги, тръпки да те побият. Сега ще се разправяме с фашистите, тези кождери. Гони фашистите до дупка. В новините наши войски заминават за фронта, започва нов живот, щастието на народа дойде. Но сега трябва пълна мобилизация, победата да се доведе докрай. За да успеем, трябва да бъдем твърди, да не се огъваме. Мекотелите, мамините синчета няма да издържат. Те не ни и трябва, но ние ще издържим, животът е пред нас. И какво, нима аз съм мекотело, мамино синче, ще се огъна... Глупости.

Вътрешно се усмихнах и си казах: «Майната им на лозунгите, истината е, че столът в понеделник трябва да е отворен. Значи, ако искам да си осигуря храната за годината и да имам пари за квартирата, тези чинии трябва да се измият както трябва, после нещата постепенно ще си дойдат на мястото».

Уважаеми читателю, тогава нямаше такива перилни препарати или да подсвирна на Mr. Proper. Единствено сапунена пяна излизаше тогава от говорителите на стълбовете и успешно прочистваше главите ни без наakisване... Дървесната пепел беше най-ефикасното средство. В нея има сода каустик и разяжда мазнината. Ех, не прави изключение и за ръцете ми и в неделя вече от ноктите на всичките ми пръсти прокапваше кръв. Да оставим лозунгите от говорителите, аз си имам един малък и ясен лозунг — за мен няма път назад.

В неделя мама и сестра ми Иванка дойдоха рано в квартирата ми. Майка грижливо вадеше от кошницата — донесла ми беше вкусни неща, но аз нямах време. Трябваше веднага да отида в стола, което те не знаеха. Аз си държах ръцете в джобовете, да не ги забележи майка ми. Казах: «Имам важна работа, оставете нещата тук, идете на панаира

и след това си отивайте на село с хората, с които сте дошли. Ключа сложете под черджето до вратата. Тръгвам». Тази моя припряност притесни майка ми. Изведнъж остави всичко, изправи се, обърна се към мен, сложи ръце на раменете ми и каза: «Какво е това толкова важно, Георги? Да не си се забъркал в някаква политика? Като слушам какво се говори и какво става, много те моля...».

Не бях виждал майка си толкова изплашена. Започнах да я успокоявам: «Имам да свърша една работа, дал съм дума и трябва да го направя, а с политика, мамо, никога няма да се занимавам. Това ти обещавам и трябва да ми вярваш, никога не съм те лъгал и няма да те излъжа». Видях, че се успокои, прокара ръка по челото ми и каза: «Отивай като трябва, вярвам ти».

Отидох, бай Севко беше там, запалил печките и сложил вода да се топли. Започнах да обличам работния панталон и един стар пуловер «Ела при мен първо да ти кажа нещо, че тогава се обличай. Имам съсед ветеринар, бях го виждал веднъж с тези ръкавици. Преглеждаше една крава и ми показва едни гумени ръкавици. Сложи си ги, май ще ти бъдат малко големи, но не е страшно, ще ги завържем на китката и няма да се изхлузват. Ето, донесох ти парцали от стар войнишки шинел — вълнени, груби, само за такива чинии. Веднъж да се измият, после ще ти бъде лесно». И действително, с ръкавиците нямах контакт с пепелта и не се разраняваха ръцете ми. Парцалите бяха като телени четки.

След обяд около 15 часа всичко беше готово, измито, подредено на рафта. Чиниите — прибрани в едни сандъчета. Тави и тенджери светеха. Поседнахме с бай Севко и чистачката, след малко дойде и Стратия. Мина първо в салона, разгледа, кимна мълчаливо. Дойде в кухнята. Като поогледа, вдигна ръце и каза високо: «А бе вие сте страшни, не вярвах, че ще успеете. Това е много работа. Георги, дай да ти видя ръцете. Аааа, обезателно някакъв мехлем от аптеката ще вземем. Тези малки рани могат да направят инфекция и да ти създадат проблем... Като идвах, през една улица от нашата един човек отсреща арестуван от двама цивилни. Единият държеше в ръката си шмайзер, германски автомат. Човек не знае какво ще му дойде на главата... Ние с бай Севко ще трябва да видим какво ще се готви през седмицата, за да зная какви продукти да донесем. На пиацата има каруци, чакат някой да ги наеме».

Стратия вземаше такава каруца, натоварваше продуктите и право в склада на стола. Аз вече бях облякъл ученическите си дрехи и се готвех да си тръгвам. «Георги, до градската градина има аптека. Аптекарят е възрастен човек, много фин, интелигентен. Аптеката е затворена сега сигурно заради панаира, но до вратата има звънец, те там живеят, позвъни. Сигурен съм, че ще ти отвори. Но непременно да идеш, той ще види какво да ти даде. Имаш ли пари?». «Имам» — казах. «А утре — продължи Стратия — знаеш, един час по-рано от първия звънец идваш, напалваш печката, слагаш вода да се топли и влизаш в първия час. След петия час идваш, заставаш на гишето и поемаш чиниите. Вечерята, знаеш, е от 17 часа».

Отидох до аптеката, защото за утрешния ден ще ми трябват ръцете. Това ще бъде първият ми работен ден вече по «специалността», а мислех и за много други неща, които не смеех да призная. Натиснах звънеца. След около две минути вратата отвори един човек, когото не можех да оприлича на никого, когото познавах. Поздравих и заразправях какво се е случило с ръцете ми. Той се извини, че ме разпитва: «Кой лекар ви изпраща, имате ли рецепта?». Нямах избор, трябваше да разкажа, че съм ученик, и каква «специалност» имам още. Аптекарят ме слушаше внимателно, без ни едно движение на лицето. «Подайте ми ръцете» — каза той и сложи очилата си. Не можах да видя кога ги извади от джоба си. Разгледа внимателно и ми каза: «Идете се поразходете около половин час да приготвя мехлема. Ще ви обясня как трябва да го употребявате, най-важното е три дена да не мокрите ръцете си, в противен случай нищо няма да се получи». «Съжалявам — казах, — но още утре на обяд трябва да мия чиниите в стола». — И наведох глава. След кратко мълчание аптекарят каза: «Елате след половин час», обърна ми гръб, а аз излязох от аптеката.

На тютюневия склад имаше часовник на главния вход, погледнах го и отидох в градината. Седнах на една пейка и чак тогава разбрах колко съм изморен — веднъж да се прибера в квартирата да си почина.

Върнах се в аптеката в определеното време (следях часовника). Аптекарят излезе зад работната маса. Държеше в ръце книжен плик, в него бяха кутийката с мехлема, едно шишенце риванол и пакетче памук в друг плик (за първи път виждах такива опаковки) и започна да ми обяснява: «Сутрин и вечер трябва да се мажат раничките с мехлема,

като предварително се почистват с риванола. А това са хирургически ръкавици. Тях ще ползваш, когато миеш чиниите. Преди да сложиш ръкавиците, в тази кутийка има талк — един прах, да напудриш с него ръцете си, по-лесно се слагат ръкавиците и когато ги свалиш, няма да ти одерат нараненото. Като свалиш ръкавиците, с риванола почистваш раничките и ги намазваш с мехлема. Не се плаши от мехлема, не е отровен. Разбра ли всичко?». «Разбрах и съм ви много благодарен. Колко струва да си платя и още веднъж ви благодаря много». «Вземи и тръгвай» каза аптекарят. Замислен ме гледаше с един такъв поглед — просто не можеш да възразиш. «След пет дена ще дойдеш да видим какво сме направили с ръцете ти и тогава ще платиш». Сложи ръка на рамото ми и леко ме побутна към вратата. «От все сърце ти желая успех», каза той. А аз се намерих на улицата, зашеметен леко от постъпката, маниерите, поведението на този човек с главна буква.

Вървах към квартирата и вече бях забравил за умората си. Крадешком се поогледах и си казах наум «Защо да не мога да стана такъв, когато порасна. Толкова независимост и толкова доброта у този човек. Не зная, но и той е извървял своя път, докато стане такъв».

В квартирата веднага отворих плетената кошница, в която майка ми беше донесла нещо за хапване, направено с толкова любов. Но тя не знаеше, милата, как ще се прехранвам аз всеки ден на обяд и вечер и второ... ох, гледай ти. Чух по двора ходеше бай Димитър — хазяина. Излязох с пълна уста и ми стана неудобно. Преглътнах, поздравих и заговорих: «Бай Димитре, виждам, сутрин ставаш рано, ще ме събудиш ли в шест, шест и половина, да не закъснея». «Защо толкова рано», учуди се хазяинът. Помислих си това нещо да остане тайна, но все едно — щеше да се разбере. И му разказах защо ставам рано. «Добре, след малко ще дойда при теб, сега оправям мрежата на кокошките».

Влязох си в стаята и почнах да се готвя по програмата за следния ден. Дойде бай Димитър и ми подаде малко будилниче: «На теб ще ти трябва всяка сутрин, а това е много точно и не можеш да издържиш на звънчето. Ето, така се наглася, заповядай». Така неочаквано бях изненадан, благодарих на хазяина и седнах да прочета нещо. Много грижливо бях намазал раните по ръцете. Разгледах ръкавиците и веднага се успокоих, че съучениците няма да забележат, че съм с тях, защото са с цвета на ръцете.

Часовникът беше точен. Отидох в стола. В училищния двор не се виждаше ни един човек. Запалих печката, сложих казана и двете тенджери с вода и се поразходих пред гишето в салона, където се хранят учениците. Изведнъж пак се сетих нещо, макар че вече го знаех. Столът е на самообслужване — нареждат се учениците и ученичките пред гишето на готвача и си получават храната, а след като се нахранят, донасят празните чинии на моето гише и аз ги поемам. И това значи — че ще ме поглеждат. Аз също, макар и за миг. Хайде пък сега, бях го мислил това и си бях отговорил. И защо ми се изпречи сега и ме гледа така ехидно. Чукнах капака на една тенджера, така звънна, че се сепнах и веднага отрезнях. Поусмихнах се и си казах: «Без емоции, Георги, жребият е хвърлен».

Бай Севко влезе и ме поздрави. Ръкувахме се и той пожела: «Дано Господ ни помага и закриля, че тук има толкова врящи неща. Страшното става много бързо, но да вярваме, че лошо няма да се случи. Отивай, желая ти успешен ден». Благодарих и му пожелах същото. Взех чантата и отидох в класната стая.

* * *

Така започна първата ми трудова дейност, от която изкарах пари. Но по-късно разбрах, че това си е вид специалност и е записано в щатното разписание — мияч на чинии. В началото на тази дейност обаче трябваше да преодолеея нелеката за тогавашната си възраст горчилка. Приборите — вилици и лъжици — бяха на моето гише, като ги измивах, ги слагах в сандъчетата — едното за лъжиците, другото за вилиците. Преди да вземат храната си, идваха първо да вземат приборите и след това пък като се нахранеха, донасяха чиниите и аз ги поемах. При тези мимолетни срещи виждах на отсрещните лица най-неочаквани изражения. Едни не скриваха в погледа си изненадата, други изразяваха съжаление, което ме дразнеше много, трети се усмихваха и сърдечно ме поздравяха. Имаше и мазни иронични физиономии, които гледаха като след прочетена присъда. Всичко това беше като едра шкурка, която оформяше детайлите на характера ми, на човешките ценности може би още оттогава. Не знам, не мога да си отговоря на този въпрос.

По онова време имаше толкова различия в този пъстър свят. Поставяше се началото на един общественно-политически държавен строй с крещящи имена, «най-послед» «сбъдната мечта на народа». Този чадър — «народът» — беше много удобен и за слънце, и в дъжд. На много неща се слагаше началото в името на народа. И като се вгледаш в този народ — нищо... Не трепва, стои си спокойно, да става каквото ще, та нали е в името на нас. Друг ще каже: «Да свърши войната, после е лесно, само здраве да има». Няма нищо конкретно — лозунги, митинги, обещания, програми, но всичко все още като че ли е в чернова, написано на коляно от някого, приклепнал набързо.

Виновните за теглото на нашия народ ще бъдат изправени пред народния съд. Малко ли са грижите на народа, та и сега ще съди? Кого, откъде ще започне? Още от Фердинанд за двете национални катастрофи, за избитите двеста хиляди при Чаталджа, за пленниците ни на островчето в Гърция Трикери, или на него народът му е простил, защото Богдан Филев го видял, седнал на стълбите в Народното събрание и плачещ, ридаещ, настояващ народът да му прости и отново да му повярва, за да докаже военските си способности.

Не се дава ход на това дело, свидетелите са мъртви. Да премине народният съд към цар Борис, но как? Та той е почти обявен за светец за спасяването на евреите от германските крематориуми. Но когато се говори по темата за евреите в България, тяхното депортиране в лагерите съвпада с възстановяването на новите стари земи на Велика България. А това беше германското разпореждане, по-скоро договаряне с Борис III да изпрати в Гърция, Македония и Сърбия български войници — 200 хилядна армия да води съпротивителна война срещу антифашистите в тези държави. От тези земи със съгласието на царя бяха наблъскани в товарни вагони 11 хиляди евреи и изпратени в концлагерите, от които едва 200 човека се спасяват.

А българските евреи са спасени от патриарха и народа. През 1940 година е приет Закон за защита на нацията — това е законът за борба с тези, които водят антифашистка съпротива — партизанско движение, ятаци, помагачи. От 1941 до 1944 година само в България са убити 4500 партизани, 8000 са хвърлени в затворите, в новите земи са избити 12 000 антифашисти. Извършено е от български войници и жандармерия. Благородният и хрисимият народен цар Борис III

предварително е направил опелото, Народното събрание е казало само амин.

А «горкият» народен съд, какво му предстоеше оттук нататък... Колко народ, умен, интелигентен, с образование от западните университети, ще бъде избит и на фронта, и без фронт, със съд и без съд...

* * *

Вече не се притеснявах сутрин, когато отивах в стола да напая печката. Не се смущавах и от погледите на учениците. Нещо друго възникна неочаквано и ме накара да бъда наблюдателен. Когато учениците влезеха в салона, като всеки бързаше да изпревари другия, да си вземе храната и да седне на масата, и нямах чинии за миене, спокойно от моето гише можех да наблюдавам учениците и ученичките.

Охоо! Едва се сдържах да не се разсмея. Какво си мислите, че виждах: важните персони, особено ученичките, които измъчваха токчетата на обувките да се връткат наляво или надясно. Някоя седи само на едното токче и се оглежда дали е забелязана. Господи, а да ги видиш как се хранят! Една грабнала с лявата ръка голямо парче хляб, цяла четвъртинка, както е нарязан, гризе залъци колкото детски юмрук, сърба шумно с лъжицата, вдигнала глава и мляска с отворена уста. Момичета с пълна уста разказват нещо и се смеят. Същински цирк.

Отгатнах защо ми правеха такова впечатление. Предната година се хранех в хотел «Търговски», където ходеха най-вече интелигентни хора. С интерес се вглеждах в тези хора как се хранят. В поведението на хранене основното беше техниката или по-скоро умението да ползваш приборите. Особено нож и вилица. Ядеш със затворена уста, слагаш малки залъци хляб в устата, за да има място и за готвеното, така че да не се издуват страните и да можеш спокойно да дъвчеш. На пръв поглед дребни неща, но като се постарая да ги сглобиш по време на храненето, ще ти бъде приятно и на теб, и на този, който те гледа.

Тогава почнах да се вглеждам в себе си, почнах да се старая. Поръчах си половин порция свинско печено с гарнитура и помолих

сервитьора да ми донесе приборен нож. Забелязах, че ме изглежда учудено, но вече при сервирането и на кюфтета със сос и мусака пак ми сервираше нож. Не ми се сърдеха, защото винаги, когато си отивах, благодарях и казвах, че ми е било много приятно.

За една година хранене в хотел «Търговски» до голяма степен бях научил правилата и културата на храненето. Порасна ми малко самочувствието.

* * *

Зимата беше дошла. Кишата е нещо много лошо особено когато са ти скъсани обувките. Често пъти си взимах учебниците, по които имах да уча за следващия ден, и оставах в стола между обяда и вечерята. Един ден в междучасието запъхтяно ме дръпна за ръката една моя братовчедка, по-малка от мен, дъщеря на вуйчо ми Дамян. Казваше се Иванка.

— Бати Гоше, братовчедо, много те моля, трябва да ми помогнеш. Утре е Ивановден, от нашия клас почти всички ще дойдат, ще има и други. Нали знаеш, най-напред именицата трябва да открие забавата със соло танц. А ти знаеш много добре колко мога да танцувам.

— Дотук всичко е наред, какъв ти е проблемът да си толкова притеснена — казах почти със смях.

— Как няма да съм притеснена, ще трябва да дойдеш на имения ми ден с теб да открия танцовата забава.

Изслушах я, помълчах и казах:

— Иванке, не виждаш ли какви са ми обувките, панталонът, куртката, поотъркани са и да ти кажа откровено, никак не ми е до танци.

Иванка беше готова да се разплаче и започна да ме моли:

— Не ми отказвай, само този първи танц, после всички танцуват и никой никого не гледа как танцува. Ако искаш, после можеш да си отидеш. И най-важното да ти кажа, хазяйката ми също ще бъде там. Нали каза, че много ти харесва и ме накара да те запозная с нея.

Все едно ме шамароса, трепнах и веднага станах сериозен:

— Точно заради това не искам да дойда, да не ме гледа такъв ръфльо, разбра ли?

— Добре де, тя и в училището те гледа такъв, какъвто си. Нали много пъти си казвал, че не държиш особено да бъдеш излъскан и нямало значение кой какво щял да каже за теб.

— Добре, ще дойда. В колко часа трябва да откриеш тържеството?

— Около два — каза Иванка. — Нали няма да ме излъжеш?

— Аз не лъжа — троснах се, извърнах се и тръгнах по коридора. Иванка ме настигна и ми се извини през сълзи.

Редно е да си призная — аз много харесвах дъщерята на хазяите на Иванка. Тя също беше в пети клас в девическата паралелка по френски език. Много хубава, висока, стройна, с матово лице, черни големи очи и черни коси, сплетени на две дебели плитки, пуснати отпред над вече оформен бюст. Когато идваше на училище, носеше чантата си отпред под бюста, прегърната с двете ръце. Вървеше с бавни, отмерени крачки. Съученичките ѝ викаха Янче, Яничка, Янка, но на нея истински ѝ стоеше името Яна. Това име покриваше властно всичко в нея.

Помолих Иванка веднъж да ме запознае с нея. Обясних ѝ, че аз уж случайно ще ги срещна, тя случайно ще ме заговори нещо и ще ме запознае, ще ѝ каже, че сме братовчеди. Рядко я срещах, но не пропусках случай, поздравявах я много учтиво. Тя също с лека усмивка отвърщаше на поздрава. Сега като се замислям, допускам и да съм се изчервявал като съм я поздравявал.

Веднъж на село майката на Иванка ме беше помолила да занеса една кошница на дъщеря ѝ в Харманли — тогава бях ходил в квартирата ѝ и вече знаех къде ще бъде тържеството. Побързах този ден и до един и половина всичко беше измито. Отидох си до квартирата да си оставя чантата, поизчетках дрехите си, но в най-окаяно състояние бяха обувките ми. Поемах си по малко вода с кал от улицата, когато си поискат, и я изпускаха по същия начин. Погледнах се в малкото огледало на стената — намигнах си и излязох на стълбите. Тропнах по един път с краката, както се прави да изтръскаш снега, и тръгнах.

У именницата вече бяха дошли доста гости. Посрещна ме Иванка, радостна ме въведе в стаята — ученическа стая, те всички си

приличат. От двете страни до стената по едно легло, в средата до прозореца една маса с два стола, има и някои малки подробности, но те не се забелязват. Седнах на едното легло до двама ученика, поздравихме се и аз старателно свих крака под леглото да не се виждат.

Двете момчета ми подадоха няколко карти от Шегите на Амур. Мили читатели, това са картончета с размери на пощенска картичка. На него са напечатани изречения, например: Много ми харесвате, бихме ли могли да се срещнем и отговорът: Ние още не се познаваме. Други пък хумористични. В началото на изречението е поставен знак, примерно: лов, стрела, Балкан. Подаваш картичката и заявяваш знака.

Заговорих се с едно момче, беше от Доситеево, познавах някои ученици от селото му. И като си разговаряхме, стаята и коридорът — той също беше предоставен за тържеството, се напълниха с момичета и момчета, жужащи като кошер. Допреди малко са били заедно, а сега така изненадващо ахваха, че се виждат. Наведох се и си казах: «Всичко на този свят е цирк». Почнаха да се чуват весели подвиквания: «Къде е именницата, няма ли да открива?»

На масата беше сложен грамофон, до него — кутия с плочи. Един висок ученик с щръкнала коса, намазана обилно с брилянтин, се въртеше предизвикателно. Той припряно търсеше в кутията желания танц за откриването. Грамофонът засвири танго от бисерите на Аспарух Лешников.

Иванка се изправи пред мен засмяна и смутена едновременно:

— Бати Гошо, може ли? — и леко се поклони.

Изведнъж ми мина през ума, че нямаше да си простя, ако не бях дошъл, защото момичето преживяваше това откриване, беше домакиня на тържеството, а празникът бе неин. Танцувахме само двамата, тя тихичко ми благодареше, че съм дошъл, и при едно завъртане погледът ми попадна на отворената към коридора врата. На касата на вратата права се беше опряла Яна и говореше с една ученичка от нейния клас. Изведнъж погледът ѝ спря на обувките ми. Бяха застлали килими в стаята и в коридора и аз си представих какви следи оставят обувките ми. Сигурно продължавахме да танцуваме, аз нищо не виждах, само напрегнато чаках да свърши тангото.

Толкова дълго танго никога през живота си не съм слушал. Като свърши, всички изръкопляскаха. Лъскавият ученик веднага смени плочите и усърдно почна да навива пружината на грамофона. Аз се

отдръпнах до стената, гледах — всеки си беше набелязал момиче и само чакаха началото на мелодията. Тя започна. Стаята и коридорът се напълниха с танцуващи двойки — едни засмени, други явно за първи път се срещат, притеснени, нещо се усмихват, но всичко танцува.

Сега беше най-подходящият момент да се измъкна, да изляза незабелязано. Въздухът не ми стигаше, на плещите си чувствах голям товар, краката ми всеки момент щяха да се подкосят. Разбрах, че съм на улицата, изпитвах желанието някъде да се скрия, никой да не ме вижда и никого да не виждам. Това можеше да е само квартирата ми, само там. И забързах да се прибера. Изведнъж намалих крачка, поогледах се, хората си вървяха по улицата, някои забързани, други внимателно гледаха да не си изцапат обувките от калта.

Реалността ме отрезви и успокоен се запитах всъщност какво се беше случило. Като на филмова лента мина пред очите ми Иванкината квартира, как танцувахме. Откривахме нейното тържество, именния й ден. И после виждам на улицата себе си, почти тичащ. От кого бягах, от какво, кой ме заплаши с нещо толкова страшно?

Прибрах се в квартирата, затворих вратата и легнах по очи в леглото. Въпросът настойчиво барабанеше в главата ми. Изведнъж блесна отговорът: «бедността», на която носех всички белези по себе си, дори и в душата си, а от нея никога няма да мога да избягам. Потръпнах и спрях да мисля.

Унесъл съм се. Погледнах и скочих, седнах на леглото, часовникът показваше пет без петнадесет, веднага трябваше да тръгвам за стола. Неволно прокарах ръка по възглавницата, тя беше мокра — значи съм плакал. Изправих се, тропнах с крак, бях много ядосан. Казах си на глас: «Ама че съм мекотело, от такива преживелици само се изпростява». Пооправих си дрехите и тръгнах към гимназията.

В стола бай Севко беше почнал да разсипва вечеря на някои подранили. Облякох работния панталон и пуловера, изплетен от мама, проврях гумираната престилка през главата и я вързах на кръста. Това вече механично го правех. Вечерите обикновено протичаха вяло, не толкова шумно както обедите. Бай Севко дойде до умивалнята и ме попита: «Георги, какво ти е, да не си болен, умълчал си се. Случило ли се е нещо?». «Няма нищо, добре съм».

Привършихме вечерята и се прибрах вкъщи, без да спра да мисля за бедността като мой неизбежен спътник поне досега. Заслужаваше ли да измъчвам родителите си, да оставим настрана миенето на чиниите. Не смеех да се загледам във витрините, но и защо във витрините — в междучасията виждах добре облечени ученици, униформите им от габардин, яката — от кадифе, пък обувките... Философията, която изповядвах, че бедността не е порок, нещо започна да избледнява.

Имах приятел, беше година по-голям от мен. Идваше в стола да се храни почти последен и понякога отивах при него и казвах на бай Севко: «Сложи и моята вечеря, ще вечерям с този приятел». «Добре — казваше майсторът, — ще сложа като на официалните гости».

С Тошо — Тодор Димов се казваше този мой приятел — разговорът ни вървеше леко и приятно, без никакви задръжки или притеснения, защото и двамата бяхме бедни селянчета. След известно време, както си бях обзет от мрачните мисли за бедността, взех, че ги споделих с него на една вечеря. Той се поусмихна, хвана ме през рамото и заговори:

— Слушай, Гошо, как може да те притеснява такъв въпрос? Тание, бедните, сме болшинството в света, ние сме сила. Това богато малцинство, знаеш ли как се съобразява с нас, бедните, особено когато сме обединени и солидарни? Но да оставим това обединение и да не ги плашим. Пък и обединението си е сложна работа. Но ние, бедните, трябва да имаме самочувствието. От нашето мнозинство бедняшко знаеш ли колко гении са излезли, какви велики писатели, актьори, изобретатели, художници? Знаем толкова имена от минали епохи, продавали са произведенията си за единия хляб, а сега са на световните художествени изложби с най-ценните произведения. Ами композиторите? Ти видял ли си война да се провежда само от генерали? Те са назад скрити, а ние, бедните, сме войската — там на първа линия. Разбра ли ме — обърна се към мен Тошо. — Да не си посмял повече да разсъждаваш така мрачно. Трябва да вярваш, че в тези дълги, големи сиромашки редици ние ще си намерим нашето отвоювано място и достойно ще се чувстваме на него.

Една година беше по-голям от мен, а колко трезво и спокойно разсъждаваше, винаги ми беше приятен разговорът с него. Съдбата ни

отреди да бъдем и семейни приятели. И още... дано да успея да разкажа по-нататък.

Прибирах се след обяд от стола в квартирата. На улицата на една стена видях добре направен афиш, отпечатан с големи букви. Съобщаваше се, че в неделя в 9 часа в салона на читалището ще бъде изнесена научна лекция на тема «Формиране на гражданската личност, съобразена със социалните условия и обществото като фактор» с лектор Колев — нашият учител по логика и психология. Първо ме заинтригуваха в темата «социалните условия», и второ, исках да слушам Колев, беше убедителен човек.

Програмата беше много натоварена — трябваше да се чете сериозно, особено нощно време. Изпитвах усилено. Имах не много високи оценки, трябваше още много, много да се чете. Отидох на лекцията в неделя, бях възхитен от Колев. Разбира се, да си призная, на моменти по някои въпроси той се изразяваше чисто философски и като че ли някои неща не разбрах.

Когато обществото е зряло, то се намесва в поведението на отделната гражданска личност безкомпромисно и последователно. Така става основен фактор при формирането на личността. Изграждането на такова общество има своите исторически предпоставки в положителен и отрицателен смисъл. Както сега при смяната на един обществен строй с друг, коренно различен, човешките ценности се разглеждат в други измерения, от друг ъгъл. И въпреки това здравият човешки разум успява да отдели положителното от отрицателното в тези две различни общества.

Лекцията свърши. На сцената имаше един строг и сериозен човек. В началото той даде думата на учителя Колев и накрая благодари от наше и свое име за добре изнесената лекция. Излязохме от салона, някои бързаха да запалят цигара, други се подканяха да отидат някъде да се почерпят. Заслушах се в двама ученика от погорните класове и един непознат мъж зад гърба ми. Единият ученик попита: «Не е ли абстрактна човешката личност според тази философия?». Мъжът махна с ръка, запали си цигарата и каза: «Така вижда човекът развитието на тези общества, така го казва». Веднага заговори другият ученик: «Знаете ли, разбрах на една дискусия, че тези дребни буржоазни предмети ще ги изхвърлят от учебната

програма и мисля, че така и трябва. Не са ни нужни такива философски разсъждения».

* * *

Вече втори час нямахме немски. Казаха, че Генади Диментиев бил болен. В междучасието с Димитър Милев намерихме ученичката от френската паралелка, в чиято къща Диментиев живееше на квартира. Попитахме я много ли е болен, в болницата ли е или вкъщи и тя ни обясни: «Някаква простуда, взема лекарства и си е в стаята, понякога даже излиза за малко». Благодарихме на момичето и излязохме на двора.

— Горкият човек — казах на Димитър, — никого си няма в този град. Белогвардеец, дошъл в България. Образован е, учител по немски е. Странен човек — принципен, взискателен и добър преподавател.

— Вярно е — отговори Димитър, — така като гледам, ти си му любимец. Охотно те вдига на дъската да напишеш някое изречение.

— Слушай, Мите — продължих аз, — имам идея. Да посетим Диментиев, ей така, както се прави при болен човек. Мисля, че ще го зарадваме, едва ли някой е ходил при него да го види.

Димитър кимна одобрително и каза:

— Сега в неделя майка е по-свободна. Нали имаме кози — там извара, масълце, ще я помоля да направи една баница. Само да знаеш какви ги прави... Какво ще кажеш?

— Прекрасно, аз имам някакъв лев и ще купя ябълки — за болен е подходящо.

В неделя около девет часа отидох у Димитър — малка къща с дворче, дори и градинка имаше. Всичко чистичко, всяко нещо сложено на мястото си, но си личи, че е сиромашко. Майката на Димитър ме посрещна ведро и веднага ни похвали:

— Поздравявам ви за идеята да посетите болния си учител. Всичко съм приготвила.

Дадох ябълките, които бях купил. Жената подреди всичко грижливо в една чанта. Взехме я с Димитър и тръгнахме.

Позвънихме, излезе хазяйката на Диментиев и ние ѝ обяснихме, че идваме при нашия учител, научили сме, че е болен, и искаме да го

посетим. Тя влезе вкъщи, ние чакахме вън на двора, след малко излезе и ни помоли още малко да почакаме господин Диментиев да се приготи. След няколко минути жената ни покани. Влязохме в коридора, пред вратата си Диментиев ни посрещна развълнуван. Покани ни сърдечно, настанихме се. Извадих от чантата нещата (така се бяхме разбрали по пътя с Димитър), сложих ги на масата, защото трябваше да си вземем чантата.

Диментиев любопитно повдигна завивката на баницата и възкликна: «Господи, от колко време не съм виждал такова нещо, и то домашно приготвено. Каква добра майка имаш, Димитре». После сложи баницата в голяма чиния, както си беше завита, прибра я в един шкаф заедно с ябълките, поогледа се и седна срещу нас. Искеше да се усмихне, често-често примигаше. Очите му бяха навлажнени, пое въздух и заговори:

— Толкова съм ви благодарен за вниманието, с което ме дарихте, и вярвам, че е от все сърце. Такава награда в частния си живот много рядко получавам и е обяснимо — аз си нямам никого. Малко грозно звучи, но е така. Но да оставим това, още веднъж ви благодаря и питам, мисля, че ще ми отговорите честно: имате ли свободен един час да си поговорим?“. Виждах крещящата му необходимост да поговори с някого. Събрани заедно, самотата и тишината могат да изкарат човек от релсите.

И двамата с Димитър се съгласихме.

Диментиев стана, отиде до шкафа и донесе кутия шоколадови бонбони.

— Като домакин това мога да ви предложа, заповядайте. Георги, зная, че работиш през свободното си време в ученическия стол. Зная също, че и Димитър е от бедно семейство. Трудно ви е, но предполагам, че сте преодолели младежката си суетност, и двамата сте сериозни момчета. Не трябва да се огъвате. Бедността може да бъде в два аспекта — материална и духовна. Материално беден, но духовно богат човек намира лесно своето място в живота. Но духовното богатство не идва като лотария. Трябва да се учиш, да се образоваш, да четеш. Разбира се, да обогатяваш душата си. Това е много труд и изпитание. Но на такъв труд възвръщаемостта е голяма. Тя е съдържанието на твоя интелект, в познанията, които имаш. А те реално

ти създават самочувствието. Ставаш щастлив човек, който може да си подреди живота. Но пак повтарям — това не става изведнъж.

Диментиев замълча и аз използвах момента, извиних се и го помолих да ни разкаже нещо за себе си.

— С удоволствие — съгласи се Диментиев и се понаместа поудобно на стола, показвайки, че му е приятно. — Да се върне човек назад в живота си, да си спомни преживявания, е приятно нещо, защото е преодоляно и заминало. Но ти е скъпо, защото е твое. Бяхме трима студенти в Петроград в една квартира, разбирайте го — в една стая. И тримата бяхме с различни специалности, само по едно бяхме еднакви като близнаци — бедността. Тя беше незавършеният семестър. Учех последна година немска филология. Зимата беше страшна. Единият от нас — Петър, висок като върлина, умееше да прави много сериозни физиономии, но бе с богата музикална душа, следваше в Консерваторията и свиреше на цигулка. По обява в местния вестник беше открил да обучава на цигулка децата на едно семейство два пъти по два часа в седмицата. С парите преживяваше, ако можеше да се каже така. От три месеца не бяхме плащали наема, хазияката ни беше добра жена, много вярваща. Когато говориш с нея, тя поне три пъти ще се прекръсти и ще помоли Бог да ѝ прости, ако е казала нещо грешно. Дойде за пореден път да пита кога ще плащаме. Ние с другия колега лежим в завивките, а Петър седи на стол в средата на стаята с профил към вратата. „Кога най-после ще си платите наема? До пет дни ако не го направите, ви изхвърлям на улицата“, заяви тя. Петър не гледаше към нея, бе се вторачил някъде пред себе си и занарежда: „Боже, тази жена ще ни изхвърли на улицата само заради едни пари, но е християнка проста и, Господи, тя не е виновна.“ Горката хазияка взе да се кръсти и да се вайка: „Господи, няма да ги изгоня, те са толкова бедни“. Затвори вратата и си отиде в стаята.

Имахме си един балтон — на Петър беше много къс, на мен — дълъг, и го препасвахме с връв. На Вася беше идеален, но той никога не искаше да излиза. Няма такова нещо като колективна мисъл. Ние тримата живеехме в една квартира, но всеки беше себе си. Съгласието, постигнато от група хора, е само компромис или средно аритметично от много индивидуални мисли. Можем да разделим храната между много хора, но не можем да я смелим с колективен стомах.

— Всяка сутрин рано трябваше да излизаме на улицата, където имаше павилиони, и да вземаме сутрешния вестник заради обявите — продължи Диментиев. — И така, една сутрин чета във вестника на едичкой си адрес семейство търси възпитател с немски език на двама сина ученици. Бързам аз, обличам балтона и бягам на адреса. Нямам копейки за превоз. Тичам, край мен файтони, коли, пешеходци, всичко бърза. Пръскат по мен вода, кал, но аз не спирам. Пристигнах. Голяма пътна врата от ковано желязо, висока ограда и в двора голяма къща. Огледах се и видях копчето на звънец. Натиснах и зачаках. След помалко от минута дойде мъж. Добре сложен, с шапка, по която познах, че е прислужник. Без да отваря вратата, ме попита какво искам. Показах му обявата във вестника. Той ме изгледа строго, помисли малко, отвори вратата и ме покани: „Елате с мен“. Изкачихме се по едни разкошни стълби и влязохме в един коридор. „Почакайте тук, ще уведомя господарката“. Гледам — какъв разкош, какви пътеки, какви картини на стената! И изведнъж ми притъмня пред очите като се видях в едно голямо огледало на стената. Веднага си помислих, че като ме видят такъв, няма да повярват, че завършвам немска филология. И най-много се изплаших от косата си — беше дълга, разбъркана, ужас. Изведнъж пред очите ми на тоалетката до огледалото съзрях малко седефено гребенче — сигурно го ползват за мустаци или вежди. Поогледах се, не се чува някой да идва, взех гребенчето и почнах да оправям косата си, а тя така сплетена. И как можах — изтръвах гребенчето и то се плъзна по врата ми и отиде по гърба ми. Изтръпнах, сега ще си помислят, че съм го откраднал, и всичко пропада. Да се разсъблека, невъзможно. Тогава ми дойде тази мисъл. Изправих се на ръцете си с краката нагоре и започнах да се друсам, та да излезе гребенчето и да падне на земята.

В този момент чух един женски глас как изпищя и се развика: „Кой го е пуснал този луд в къщата ни!“. Още не бях се изправил на крака, когато една здрава ръка ме хвана под мишницата, завлече ме навън, отвори пътната врата и ме изхвърли на улицата.

— Прибрах се в квартирата сломен — продължи разказа си учителят. — Как можах да се поддам на това гребенче. Но всичко беше свършило. Съблякох се, изкарах гребенчето цяло, неповредено. Сложих го на масата, гледам го — къде се намираше допреди малко то и къде попадна. Веднага ми хрумна нещо — потърсих и намерих чист

и хубав лист хартия. Седнах на масата и внимателно написах всичко, както се беше случило, и кой съм аз, извиних се многократно за неприятностите, които съм създал. Сгънах писмото, сложих гребенчето в него, написах адреса от обявата на вестника и нещо ми подсказа да напиша и моя адрес, име и фамилия. Запечатах писмото и отидох на улицата. По улицата минаваха куриери и викаха. Те имаха табелки на ревера. Даваш писмото, плащаш една малка сума и писмото до час ще пристигне до получателя. Легнах като пребит и гледах тавана на стаята. Петър ме повика да стана и да хапна с него. Той щеше да ходи на урок при децата. Унесъл съм се, чука се на вратата — сепвам се и ставам. Облещена, хазяйката ми прошепна: „Отвън един солиден господин във файтон каза да слезеш и да отидеш при него“. „Това е някаква грешка, такъв човек не може да търси точно мен“. Хазяйката повтори, че казал трите ми имена. Станах и отидох на улицата, действително един разкошен файтон с два коня и един солиден господин с цилиндър и ръкавици ми показва моето писмо и попита: „Ваше ли е това писмо?“. „Да, мое е“, отговорих. Отвори вратата и каза: „Сядайте във файтона“. „Но...“. Бях стъписан. „Сядайте, сядайте“, повтори човекът и влязох. Пристигнахме, сляхох от файтона. Господарят се обърна към същия прислужник, който ме посрещна сутринта и след това ме изхвърли на улицата: „Както бях казал“. Прислужникът се обърна към мен с мазна усмивка и каза: „Елате с мен“. След коридора минахме в друг, влязохме в преддверието на малка стая, откъдето се отиваше в банята. Чакаше ни човек с кожена чанта. Скромно облечен. „Седнете на стола“, каза той и отвори чантата. Изкара бръснарски инструменти и ме попита: „Как желаете да ви подстрижа?“. „Нормално — отвърнах, — вие преценете“. Човекът ме подстрига, след това ме избръсна и като свърши, погледна през вратата на коридора и каза на прислужника, че е свършил. Прислужникът плати и човекът си замина.

После дойде още един, който също беше от прислугата. Донесе и сложи на закачалката долно бельо, две ризи, костюм, чорапи и обувки. „Всичко, което е на вас, сложете в този чувал. Там е банята, изкъпете се и след това се облечете с тези дрехи. Вероятно ще ви станат и са само временно“.

Механически изпълнявах всичко, усещах се сякаш сънувам и се страхувах да не се събудя. Банята е нещо прекрасно. Излязох и се

върнах в първата стая. Започнах да се обличам. Действително дрехите бяха като за мен горе-долу, в отлично състояние, ако трябваше да ги сравнявам с моите. Прислужникът търпеливо ме изчака и след като се облякох, ми каза: „Елате да ви покажа вашата стая“. Не можех да повярвам, че в такава стая ще бъда настанен. На малка количка за сервиране беше сложено нещо за ядене, покрито с бяла салфетка. Прислужникът каза: „Това е закуска, нахранете се. Вечерята е точно в 18 часа. Ще дойда да ви взема, ще вечеряте в трапезарията при господарите“.

На вечерята господарят ме представи на семейството. Децата слушаха внимателно. „Господин Диментиев, след като ви поверяваме да обучавате децата ни, ние ви приемаме като член на нашето семейство. Винаги ще бъдете с нас на тази маса“.

Така се започна, двете момчета бяха много възпитани и много лесно се работеше с такива ученици. В неделя имах почивен ден да разполагам със себе си, да отида на театър, на опера. Имах нов, много хубав костюм, балтон, шапка и най-важното — достойнство и самочувствие. Обсъждахме с децата в свободен разговор книгите, които бяха прочели. Говорехме за театър, музика.

След два месеца господарят ме покани в неговата приемна. Заговори делово, но вежливо. Каза ми: „Господин Диментиев, ценим вашите човешки качества, познанията, които имате, освен обучението на децата ни по немски език, в контактите с тях вие влияете всестранично на възпитанието им. Предлагам да ви заплащам на месец една сума, която никога не съм допускал, че се плаща за такава работа. Освен условията, които ви предоставяме, ако имате други претенции, кажете“. „Претенции нямам, благодарен съм ви много за всичко. Уважавам много семейството ви и за децата ще направя най-доброто“.

Така минаха две години. Моите приятели също бяха заминали нанякъде. Много рядко се чувах с тях. Вече имах други познанства, да не звучи пресилено, в тези аристократични среди. Слушах обаче информации от много достоверни източници и усещах, че идва голяма буря.

Един следобед господарят ме покани навън в беседката на кафе. Попита ме желая ли някакво питие, освен кафето. Отказах, защото поначало не пиех никакъв алкохол, също така и не пуших. След малко мълчание, докато пиехме кафето, господарят заговори: „Господин

Диментиев, аз пак ще повторя това, което казах на първата вечеря — че от този ден вие сте член на нашето семейство. Вие сте интелигентен човек, дори, да ви призная, зная пред какви хора сте изразявали вашето мнение и това оценявам много. Не е необходимо да ви говоря със заобикалки, виждате какъв хаос се задава. Казвам хаос, защото никой не може да определи какви и колко ще са положителните и отрицателните страни на задаващата се промяна. А руското общество се нуждае от една наистина кардинална промяна. Да премахне от физиономията си феодалния помешчически образ. Интелектуалният потенциал сега в Русия е само обслужващ, не се ползва. А за да се наложи новото, прогресивното, някой трябва да поеме отговорността. Тези, които сега искат да направят промяната, я обвързват политически с една абстрактна идеология. Аз съм длъжен да се погрижа за семейството си, а вие сте член на това семейство. Приемете заедно да извървим тази голгота“.

Очаквах този разговор и отговорът ми беше готов: „Благодаря за доверието и загрижеността към мен. Нека за един човек по-малко да се грижите, а и не виждам с какво бих могъл да помогна“.

След месец се сбогувах с прекрасното семейство. Имах уговорката с приятели да напуснем Петроград. За революцията няма да разказвам. Първо отидох в Германия, след това приятел ми се обади от България и дойдох все пак при славянския народ. А ако имате търпение, ще ви разкажа за Петербург или както тогава му казваха Петроград, а сега е Ленинград — продължи учителят Диментиев.

— Разказвайте — казахме в един глас и двамата.

— Роден съм в този град, там израснах. На него дължа много. Това е град със строг характер. Портите никога не сме отваряли с топлота и съчувствие пред слабите. Обявен е за столица, преди да бъде положен първият му камък, и се превърна в паметник на човешкия дух. За него няма легенди и народни предания. Той не е възпяван в безименни песни по неznайни пътища. Може би е съвпадение, но в езика на руснаците Москва е „тя“, а Петроград винаги е бил „той“.

След революцията преместиха столицата от надменния аристократ на градовете в Москва. Животът в Петроград ти подсказва да се научиш да знаеш и да можеш посвоему. Без да подражаваш, да докажеш с достойнство, това, което правиш. Само тогава можеш да издържиш в този град. Седем години след като го бях напуснал през

1924 г., умря Ленин и беше наредено Петроград да се нарича Ленинград.

В този град има някаква магия. Спокойното течение на Нева, дворците, изградени в прави ъгли, хармонични и богати в мъжествената си грация... Преживяванията някога в този град, усещанията за тях, мъчителните спомени... Дори и в мислите си за Петроград изпитвам желанието да коленича. Затова ще ви кажа: най-прекрасното в човека не е неговият Бог. Най-прекрасното е обожанието, което той дължи на своя Бог. Никъде в света няма такъв град, аз се гордея, че съм се родил и пораснал в Петроград. Това усещане е съхранило в мен самочувствието и достойнството ми и досега.

Мисля, че достатъчно ви разказах за моя живот. Пак ще ви повторя: липсата на материалното богатство не е страшно, ако духовно си богат — завърши учителят.

Сбогувахме се и излязохме на улицата. Погледнахме се с Димитър, чувствахме се засрамени. Диментиев, на когото си позволявахме да се надсмиваме, защото не минаваше през централния вход на гимназията — отворените две големи врати, а заобикаляше 200 метра, за да влезе през единичната врата. Той казваше с достойнство, когато го питаха някои лигльовци защо го прави: „Голямата врата е направена за камиони и каруци, за говеда, а малката е за хора. Аз съм човек и държа на това“.

От този ден никога с Димитър не отидохме в часовете по немски неподготвени. Така поне можехме да покажем уважението си към този човек. Той едва ли на много хора е разказал така откровено историята си, както на нас.

Разказах на Тодор Димов за разговора ни с Диментиев на една късна вечеря в стола.

— Видя ли — каза Тошо, — че ние, бедните, сме болшинството в света. Диментиев и неговите приятели студенти в голямата Русия и там са болшинство. Но ви е казал правилно с какво ще се борим срещу богатото малцинство — с духовното богатство. Ще ти дам пример — в техните спестовни книжки са внесени техните пари, а в нашите бележници богатството са нанесените бележки. Не се притеснявай, сегашната власт с други очи гледа на бедните.

С Тошо не бяхме говорили всъщност какво представлява новата власт и как ще разберем с какво око гледа на бедните, както беше казал. Нормално е всяка гладна кокошка просо да сънува.

* * *

Беше вече пролет. Реших в събота след часовете и вечерята да си отида на село, много време не си бях ходил. Там бе започнала пролетната подготовка на летните насаждения. Затъжил се бях за всички, за къщата, за двора. Със завързани очи да ме пуснат с парашут, веднага ще позная, ако съм в нашия двор. Той има свое ухание.

Провървя ми, още като излизах от Харманли, ме настигна един камион. Вдигнах ръка, спря и се качих в кабината. Шофьорът беше на възрастта на татко. Камионът не бил негов, чорбаджията имал няколко. Сега извозвал изкупения тютюн в Хасково, в тютюневите складове. „Оттам се връщам, а ти си ученик. Учи, да не станеш аргатин като мене. Сега е времето да решиш“.

Така каза и баща ми, като ме изпрати в гимназията. И той като теб оре ниви на харманлийци и делят житото наполовина още на хармана. Камионът спря на автобусната спирка, благодарих на човека и слязох. Махнах с ръка и той замина.

Нямаше никого на спирката, канавките край шосето бяха като килим — нацъфтяла детелина, лайка, макове. Близката нива през деня може би бе орана. Тази миризма на трева и прясна угар роденият на село човек е генетично обречен да лови тутакси. Не усетих кога съм седнал на тревата. Изведнъж в ушите ми проехтяха като в далечина детски весели викове: „Теменужки, теменужки си купете. Сега са брани, свежи са“. Сепнах се и скочих веднага. Забързах към къщи и се помъчих да пропъдя от ума си тези детски гласове, защото знакът на бедността ме бе белязал още оттогава.

Вкъщи всички ахкаха, всички се радваха. Майка се ядосваше, че вечерята, която е приготвила, „не е за скъпи гости, но утре аз си зная работата“.

След вечеря излязохме с баща ми на двора, поседнахме. Той изкара от джоба си пакета и започна да си свива цигара. Чувствах, че някак си му беше неприятно, задето работя в стола, даже някой му

подметнал за това в селото. „Няма значение какво ще говорят хората, аз се притеснявам — заговори баща ми — остава ли ти време за четене“. „Татко, няма да се притесняваш — бавно, кротко му отговорих. — През обедната почивка написвам домашните, решавам задачите, а като се върна след вечерята в стола, тогава чета. Добри са ми бележките“. „И ние тук сме спокойни, знаем, храната ти е осигурена, плащаш си наема, от колко време не съм ти дал лев. Виждаш какви времена дойдоха, говори се, щели да правят текезесе... Как да вляза в кооперацията, добитък, всичко влиза там, а аз наесен продавам поне едно, ако не и две телета, та да влиза някой лев вкъщи. Не ми стига ума как ще са по-нататък нещата“.

Сутринта се поуспях. Всички бяха излезли, само мама тихичко шеташе около печката и правеше закуската. Както бях сънен, усетих една миризма и веднага я познах. Отворих очи и видях — майка ми прави катми. На вилицата набола малко парче бял памучен плат, в една купа разбила яйца, натапя парцалчето в разбитите яйца и намазва затопления на печката пръстен тиган, наричан сач. Образувахе се тънка корица на повърхността на сача и катмите не се залепваха, а се обръщаха, без да се разкъсват. Станах, измих се и седнахме всички на масата да закусваме. Майка ми бе сложила по средата на масата тавата с камара катми, намазани още при изваждането от двете страни с прясно краве масло, и една голяма купа с айран, тогава му казвахме бърканица, мътеница. Всеки скатава на четири една катма, отхапва и сърба от купата с айрана. В този момент изпитваш две еднакви удоволствия — първото е насладата от хапката и в същия миг гледаш насреща брат ти, сестра ти, майка ти, баща ти, понеже сме в кръг, как всички със същата наслада хапват. Тяхното удоволствие също те радва. Това усещане никъде другаде не може да се изживее.

Пилето беше хванато, заклано, оскубано и изчистено. Баща ми прекрасно вършеше това, което се определяше като мъжка работа, защото се правеше на двора и зиме, и лете. Майка ми готвеше за обяд пиле яхния — ароматно и вкусно ястие, на което целият двор ухаеше. Изхвърлих една стара слама от плевнята навън на торището. След като обядвахме, казах, че ще ида до бахчата, за да видя дядо, баба, „и въобще които са там“.

Отидох и много се изненадах — учителят Господин Василев беше на бахчата, този път сам. После разбрах, че се е пенсионира и

често ходи при дядо да си приказват. Като влязох през пътната врата, учителят веднага стана, видимо развълнуван. И аз се смутих, като видях как му потрепва брадата. Отидох първо при него, поздравих, свалих шапката си и му подадох ръка. Той я взе, стисна я, бързо я пусна и ме прегърна. Тази ласкава топла прегръдка никога не забравих. Прегърнаха ме баба и дядо, и двамата учудени, че от снощи съм в село и чак сега се обаждам. Баба изтупа нещо от рамото ми и каза:

— Колко си пораснал, пък си и хубав! Я какви са ученическите дрехи, така са различни и от гражданските, и от селските. Като видим ученици в тези дрехи, си казваме — това са тия, които утре ще ни кажат как по-добре да живеем.

Дядо стана, махна с ръка и се сопна на баба:

— Стига с твоите приказки, я да ги оставим с даскала да си похортуват, те са учени хора, да не им пречим.

Наведох глава от срам — моят дядо вече ме нареждаше между учените хора. Учителят разбра, позасмя се и каза:

— Не му се сърди, за него си вече такъв. Разкажи как върви гимназията, научих, че работиш в училищния стол през свободното време. Успяваш ли да се подготвиш?

Разказах колко време ми отнема стола, по кои предмети полагам повече усилия и че работата в стола трябва да се приема нормално.

Помълчахме и двамата и след това Василев заговори:

— Слушай, Георги, стойностният човек невинаги е задължително да бъде материално богат. Казваш, в сиромашията няма компромиси — вярно е. Върви си с теб като сянката ти. Но и в богатството каквито изкушения има, могат да деградират всички човешки добродетели. Погледни твоя дядо — как е дошъл в Бисер, създал е семейство, бахчата и изведнъж — войната. Какви мъки на фронта като войник е изкарал. Върнал се е жив и здрав и започнал отначало. Цялото село поддържаше със зеленчуци, ходи с каруцата и им ги носи по къщите. Половината от тези купувачи вземат на вересия, доколкото знам, той и не записва. Когато започнат да вършеят житото, тръгва с каруцата да събира вересиите в жито. Питал съм го плащат ли си вересиите хората. А той отговоря: „Да, всичко е наред, даскале, събрал съм жито много — и за брашно, за прасето, за кокошките има, не бива да си кривя душата“. По неговите измерения той е богат човек, доволен от живота. Ти си първият му внук, кръстен си на него. Днес го

наблюдавам колко е доволен от съдбата. Твоите грижи и радости тепърва започват. Трябва да вярваш най-вече на себе си и ще ползвам твоята думичка — че сиромашията е безкомпромисна — трябва така безкомпромисно да изискваш от себе си. Правиш ли го, всичко ще си дойде на мястото.

Помълча малко и след това стана, станах и аз, а той каза:

— Ще си ходя къщи, а ти поговори с баба си и дядо си. Много се радвам, че се видяхме, мисля, че не ти казах нищо лошо. Желая ти успех в училище и в живота.

Наведох се, хванах ръката му и я целунах. Василев тръгна, махна на дядо, но като отиде до външната врата на бахчата, постоя като замръзнал, без да се обръща, вероятно да се посъвземе, защото личеше, че е много развълнуван.

Учителят осинови племенника на жена си — братовият ѝ син Яни — един прекрасен човек. След гимназията завърши стоматология и отиде към военните в пловдивското поделение. Направи си в Пловдив чудесно семейство, при него преживя живота си моят любим учител.

* * *

Учебната година беше към завършване.

Край селото на жп линията течеше ремонт — насип за преместване на железния път заради свлачище. Насипът се правеше с вагонетки на теснолинейка, толкова беше строителната техника тогава. Срегнах се с техническия ръководител и получих уверението, че ще ме вземе на работа през лятната ваканция. Работата беше на акорд, плащаше се на кубик пренесена пръст с вагонетката, разбира се, товарене и разтоварване. Разпитах момчета, които работеха там, и те ми казаха: „Една добра надница се вади на ден за осем часа“.

В гимназията се заговори за бригадирско движение през лятната ваканция, което ще протича на две смени. Говорителите боботеха със съобщения за произнесени присъди. Оказа се, че всеки частник е фашист — като братята бай Митко и бай Добри, хаджи Димо с неговия дарак, че ще има национализация и какво ли не. А пък ние с Тодор Димов, Димитър Минев, даже и Диментиев сме чисти пролетарии,

нямахме никаква собственост и за да връзваме двата края, трябваше да работим. Ние и това правехме.

Приключи учебната година, отидох си на село. Беше 1946 година. На пръв поглед всичко си беше като преди, но баща ми се бе променил много — бе станал един затворен, очите му гледат някъде встрани. Като го питам нещо, се сепва и ми отговаря кратко и се мъчи нещо друго да заговори. Майка ми тихичко ми обясни: „Напоследък много често ги викат нощем в общината такива като него, дето не влизат в текезесето“.

Внимателно подпитах има ли някоя нива да отидем двамата да свършим някаква работа. Баща ми, изглежда, бе очаквал това предложение и каза, че на една нива край синора са поникнали бодливи храсти и трябва да ги изкореним, защото много се разрастват и стават като плет, после много трудно се махат. Отидохме на нивата, видях, че работата не е много. Бяхме взели кирка, брадва, мотика. „Пусни кравите да пасат и гледай да не влизат в нивите, а аз ще се справя с тези храсти. Имам нужда малко от такава работа“, казах. Свърших с храстите, подкарахме кравите към Марица. Там имаше широко пасище и спокойно седнахме под една върба. Бяхме взели торбата със стомната и мама беше сложила нещо за ядене. Някак си разговорът не тръгна и аз си казах: „Трябва да се помъча да помогна на баща си...“.

— Татко — започнах, — няма да те питам какво се случило и защо не ти се говори. Нормално е тук на село да не можеш да се справиш по много, и то належащи въпроси. Това е така, защото, първо, няма кой да ти обясни какво всъщност е станало, какво значи този преврат и кое е правилно, и кое не е. За теб най-големият смут е, че хора със съмнителни възможности, които досега нищо не са направили, определят правилата как ще се организира текезесето, кой каква работа ще върши, кой ще мери правилното и неправилното. Всичко за теб е хаос, и за съжаление, погледнато отстрани, наистина е хаос. Ти не искаш да бъдеш в него и затова вече втора година не влизаш в текезесето. Това, което дойде, татко, нищо не може да го промени. То си има своите правила. Този хаос ще премине, всичко ще си отиде на мястото, така, както са решили хората, които направиха този преврат. Е, като всяко начало ще бъде трудно, но заедно с хората по-лесно ще се преболедува. Иди при председателя на текезесето,

кажи му: „Да приключа годината, значи да си прибера реколтата и да се разплатя с хората, на които работя нивите, и наесен ще вляза в кооперацията“. Няма защо да се измъчваш, живи и здрави да сме — ще се справим.

Баща ми беше завил трета цигара, стана прав, смукна веднъж-дваж, замахна и я удари в земята. Обърна се към мен, загледа ме замислено:

— Напълно те разбрах. И защо се напъвах така безсмислено? Уморих се, особено тази година. Много съм ти благодарен, съмна ми пред очите, да знаеш как ми олекна!

Бях станал прав и се доближих до него. Позасмя се, хвана ме през рамо, пораздруса ме и каза:

— Май много рано порасна. Няма да забравя този ден.

Вечерта обстановката вкъщи беше по-ведра, разговорът — по-спокоен. Майка ме погледна и ми кимна с очи одобрително.

Сутринта баща ми нареди на майка:

— Дай чиста риза да облека.

Погледна ме и каза:

— Ще отида по-рано, докато не са излезли на полето — облече се и излезе.

Говорихме с мама, успокоих я, тя си въздъхна по нейния си начин. Баща ми не се забави много, след час и половина си дойде възбуден, разговорлив.

— И те са хора, разбраха ме много добре. Няма караници, няма закани както преди. Предишния разговор го водеше кметът, той е злобен човек. Да оставим това... — И почна да разказва. — Посрещнаха ме хората, както му е редно — поканиха ме да седна, предложиха ми цигара, аз си запалих от моите. И заговориха общи неща: „Как си, Петре, как върви твоят чифлик? Ние тука в кооперацията вече завъртяхме колелото нормално. Е, разбира се, в началото видяхме зор, но всяко начало е така. Кажи, какво те води при нас? Втора година ти твърдо държиш да не влезеш в текезесето“.

— Държах, но съм бил на крив път, съжалявам. Дойдох да попитам ще ме приемете ли в кооперацията наесен, като се разплатя с тези хора, дето им работя земята, и съм готов.

„Добре — казаха, — ще дойдеш и ще направим едно заявление, ще го разгледаме пред ръководството, тук не управлява само

председателят. След няколко дена ще ти кажем. И запрягаш кравите в колата, рало, плуг, и ги докарваш в стопанския двор“. „Сега имам две телета — отговорих им, — ще ви моля на есенните пазари да ги продам, защото от друго лев няма откъде да влезе вкъщи, а ми трябват пари, вие знаете за какво“. Спогледаха се, помълчаха и председателят каза: „Слушай, разбираме те, но тези телета малко по-рано ги продай — пет долу, пет горе, — давай ги, защото ще тръгне приказката «На Петър му дадоха първо да си продаде телетата» и знаеш как върви нататък. Разбрахме се, наесен идваш и започваш. Петре, ти обичаш животните. Ще те сложим в краварницата там с други хора и ще видиш как е по-лесно с хората заедно, взаимно си помагате, шеги. И това е. Довиждане“. И ето така си дойдох — каза баща ми доволно.

На вечеря обясних къде съм се договорил да работя, като по време на жътвите и вършитбата ще си бъда вкъщи, пък и неделите са почивни дни, каквото има да се прави — ще го правим.

* * *

След вечеря ходех към площада, в училищния двор или на моста. Завързваха се весели разговори. Една вечер разбрах, че в неделя ще има общо събрание на учениците от гимназията от 12 часа под Митишовия бряст. Беше на една площадка до черквата. Най-близката къща до площада беше на Митишеви — така се наричаше тази фамилия. Отидохме на хубавата зелена поляна, насядахме и зачакахме ръководството на Работническия младежки съюз (РМС). Имаше и секретар на селската ремсова организация. След малко пристигна Васил Мирчев с трима селски младежи. Като дойдоха при нас, всички станахме прави. Васил Мирчев с вдигната глава ни огледа един по един, вдигна юмрук и извика: „Рот фронт!“. Всички отговорихме по същия начин.

— Седнете — каза Мирчев и подхвана реч. — С решение на централния комитет на партията и с решение на учащата се младеж — студенти и ученици в гимназията, на национални обекти в България ще се проведе бригадирско движение. Участието в това движение е доброволно. На обектите са построени големи дървени бараки за спални помещения, столова, където ще се хранят бригадирите. Ще се

даде безплатно работно облекло. Ще има и строителни материали. Това ще бъде най-сполучливият наш дар за милата ни свободна родина — да помогнем при изграждането на големи национални обекти! Повярвайте, това ще бъде един от най-ценните ни спомени от младежките години!

Започна от най-големите. Един от съпровождащите го отвори папка с листове и подготви писалката. Първият назован стана прав и прие да бъде записан първа смяна. Записаха го и той си седна. Вторият отказа, третият също, без да обясняват. От нашите класове се записаха трима. Назова моето име, изгледа ме строго и попита:

— Ще участваш ли в бригадирското движение?

— Съжалявам — казах, — уговорил съм се да работя на обекта на жп линията до село, за да си платя таксата за учебната година, налага ми се да правя това.

— Защо, бе? — каза изненадан Васил Мирчев. — Баща ти е кулак, не е в текезесето. Печели. И ти си решил да печелиш. Толкова ли много пари ви трябва?

Ако беше в един нормален разговор — разбираемо, но това моето — изправен и притиснат до стената с въпроса „толкова ли много пари ви трябва?“... Седнах си и бях наясно, че и този горчив хап трябва да се преглътне. Не знам, сега не съм убеден, че правилно съм постъпил. Като се замисля, сякаш бях приел сиромашията като присъда и гледах най-критично на всяко петаче. Погледнато реално, със или без десет или двадесет лева еднакво си беден, само се измъчваш в дребното пресмятане. Но на онези години и това бе било нормално. Обичах родителите си и се стараех да решавам сам много въпроси, за да не се притесняват за мен.

Започнах работа на насипа край линията. Там имаше палатка с двадесет походни легла, бъчонка за вода. Парче от релса бе закачено с арматура пред палатката и с едно друго желязо се чукаше сутрин като камбана за ставане. За обяд — също.

Разделяхме се на звена по пет човека — трима копаеха и товареха вагонетката, двама я пускаха по теснолинейката, обръщаха я на определено място и я връщаха обратно. На следващия ден се сменяхме. Имахме и привилегии. На малко картонче като визитка бе написано името, на следващия ред напечатано „работник в БДЖ“, на долния „от с. Бисер, гр. Харманли“, подпис и печат. Вечер след 17 часа

като свършим работа, обличахме набързо ризата и панталоните и без обувки, на бегом около 300 метра стигахме спирката. Имаше работнически влак Свиленград — Пловдив и с него отивахме в Харманли на кино.

Групата ни беше обикновено от 4–5 човека. След филма отивахме зад съда. Край реката имаше лятна градина с оркестър — духовата музика на поделението, и дансинг по средата между масите. Беше оградено с мрежа и три реда бодлива тел. Сядахме до мрежата в една редица, все едно на първия ред, и слушахме хубавата музика. От нас по-критично жури нямаше. Наблюдавахме захласнати танцовите двойки. Като погледнеш лекичко встрани, ще видиш някой как върти рамене напред и назад със замрежен поглед и си представя, че е сред танцуващите. Току някой от групата ще каже:

— Гледайте, гледайте, пак онази двойка! Перфектни са на всички танци, да ти е драго да ги гледаш!

Друг ще каже:

— Я вижте този търбух с каква хубава жена танцува, движи се по дансинга като трамбовка!

Друг ще му отговори:

— Не завиждай, човече, късмет, късмет има човекът.

За това представление билети не ни искаха, бяхме на чиста печалба.

Прибирахме се до Бисер пеш и така незабелязано минавахме десетте километра. Край шосето имаше овошки — череши, круши. Знаехме къде какви овошки има, катерехме се, хрупахме — с каква наслада! Току някой ще извика: „Олеле, сдъвках един от миризливите бръмбари! Ужас!“. Всички в едно прихвахме. Тихичко се добирахме до палатката, лягахме и заспивахме.

Други вечери напалвахме огън, насядахме край него и бърборехме за какво ли не. Имаше едно момче от Гълъбово, два пъти изключван от гимназия, но с него обичах да говоря. Той беше прочел много литература, най-вече научна и историческа, и беше фанатизиран анархист.

Така се чувствахме в тези младежки години. Много от събитията не можехме да осмислим, а и може би не можехме по-задълбочено да разглеждаме нещата. Сигурно е било така, защото ни е липсвало образование и житейски опит.

Моето поколение мина през три факултета и все в първи семестър. Първият в едва проходилния капитализъм с развита занаятчийска каста и бързо развиващо се земеделие, генетичен белег на народа ни. Два монарха с три национални катастрофи. Вторият — Втората световна война с нейното преразпределение на света. Озовахме се в едно поопростено състояние на кардинално решаване на нормалните потребности. Но се оказа толкова сложно, с една повтораемост на утопична идеология. Това продължи 45 години с очакване на неизвестното. След това през 1989 г. дойде идеята за примамливия, лъскавия западен живот, толкова очакваното ново, защото старото беше втръснало дори и на тези, които ни управляваха. Цялото това разместване на пластове беше придружено от симфонията „Всичко за човека, в името на човека, за правата на човека“. Това мое поколение, завършило трите факултета, сега се препича на улицата, както казваше Иван Костов, и стигна до извода, че Негово величество човекът си остава просто човек.

* * *

Лятото неусетно си отиде. Есента е чудна на село. Изобилието от щедрата земя и от труда на добрите стопани беше прекрасно и се прибираще с такава радост. Учебната година започваше, процедурата си беше записване, квартирата, работа в стола.

Още първия ден Димитър Минев, сериозно замислен ми се обади: „Нещо интересно ще ти разкажа в междучасието“. Звънецът би, излязохме, Димитър подхвана веднага: „Знаеш ли, Георги, в Харманли се ремонтира една голяма улица — «Цар Иван Шишман», успоредна на главната улица. Ремонтът е започнал, определено е гражданството да изработва задължителна трудова — 12 кубика пръст да се изсипе и изхвърли встрани или 7 кубика камъни да се превърнат в каменна настилка за улицата. Разговарях с техническия ръководител и, представи си, той ми каза, че много граждани не работят трудовата и плащат в съвета 2500 лева. Каза, че можем да отидем да работим трудовете на такива граждани и ще получаваме парите ние, а не да ги внасят в съвета. Това значи, ако се съберем няколко човека, можем да си изкараме някой лев в началото на годината, а пари ни трябва за

какво ли не. Въпросът е дали директорът на гимназията ще ни разреши да отсъстваме поне 2 седмици от занятия. Тъй и тъй още нямаме програма, прави се преговор и няма да изтървем новия материал“.

Приех, защото столът щеше да заработи след месец. Разбрахме се след обяд да говорим с приятели и познати, които също имат нужда от пари като нас. Бедни не се намират трудно, има колкото щеш, но не всички приемаха такава работа. Събрахме се шестима. На Иван баща му беше починал, сестричката му — болна, майка му се чудеше как да върже двата края. Митко Сидеров — Шуменлията, майка му бе от едно съседно село. Напуснал Шумен и дошъл при близки и решил да си търси късмета тук, работеше каквото му падне и продължаваше вечерна гимназия. Миналата пролет бяхме окопали с него две лозенца, бабите плащат нелошо. И още четирима сериозни работници. Уговорихме се на другия ден да отидем петимата при директора за разрешение да отсъстваме. Георги Делчев се казваше директорът, много фин делови човек. Беше физик по специалност, но не преподаваше. Често минаваше в стола на проверка. Миналата година при едно идване в кухнята беше забелязал, че от мивката, където миех чиниите, течеше вода в краката ми. Още на следващия ден Стратия доведе майстор и отстрани повредата. Понякога ме заговаряше не се ли изморявам, стига ли ми времето за учене.

Излязохме в голямото междучасие и се спряхме пред кабинета на директора: „Георги, ти ще говориш“ — изтикаха ме останалите. Нямахме място за възражение. Почуках, чух гласа на Делчев „Влезте!“ и отворих вратата. Директорът седеше на стола зад бюрото и гледаше някакви документи.

— Влизай, Георги, заповядай — каза той.

— Аз не съм сам. Няколко души сме. Ще може ли?

— Разбира се, влизайте.

Влязохме и се строихме и петимата пред бюрото. Делчев се изправи, погледна ни внимателно и каза:

— Слушам ви.

Димитър Минев беше до мен, смуща ме с лакът и каза:

— Започвай.

— Господин директор, ние петимата идваме при вас с една молба, ако може, разбира се...

— Слушам, слушам, говорете.

Продължих:

— Прави се ремонт на улица „Цар Иван Шишман“. Определено е гражданството в Харманли да си отработи трудови — по 7 кубика камъни да се натрошат с чук за настилка на улицата или по 12 кубика пръст да се изкопае и изхвърли отстрани на улицата. Оттам я вдигат каруцари. Тези, които не искат да ги отработят, трябва да платят в общината 2500 лева. Надзирателят каза, че можем да отработваме трудовете на граждани и ние да получаваме парите.

Докато говорех, Делчев излезе пред бюрото си, косата му беше права и непрекъснато падаше над очите и той припряно я отмяташе назад с ръка, като ни гледаше втренчено. На мен ми стана неудобно и по-тихо казах:

— Ако може да ни разрешите да отсъстваме две седмици да си изработим малко пари, които са ни нужни сега, в началото на годината — било за панталон, обувки, учебници. — И млъкнах.

Директорът още веднъж ни изгледа поотделно и каза:

— Аз не само че ще ви разреша, но всеки ден, когато си отивам къщи, ще минавам по тази улица, където вие ще работите. Поздравявам ви, точно така се воюва в този живот. Ако сте се разбрали, още утре може да започнете работа.

Благодарихме в един глас и излязохме от кабинета на директора със смесени чувства. Бяхме доволни, че ни разреши, а в същия момент нещо ни приседна. Не бяхме ли много дръзки? На улицата ще демонстрираме, че сме бедни. Учениците и ученичките, когато се връщат от училище, ще минават край нас, ще се усмихват — кой подигравателно, кой ще ни съжалява, разбира се, ще се намират и сърдечни, които весело и нависоко ще ни поздравяват. С други думи бяхме белязани. Присъщо усещане на шестнайсетгодишни младежи.

Сутринта, облечени в работни дрехи, се представихме на техническия ръководител. Заведе ни до един фургон и ни даде инструменти — кирки, лопати, три малки чукове и един голям.

— Вечерта като приключите, ще донесете инструментите във фургона.

Започнахме като се разделихме на две тройки, през два дена се сменяхме на камъните и на пръстта. Още на втория ден директорът дойде при нас, той живееше на главната улица, успоредна на тази, на която работехме. Погледна ни, направи му впечатление поставените

мрежи пред очите на тези, които чукат камъни. Помоли да повикаме техническия ръководител и внимателно го помоли обезателно да изисква и ние да работим с мрежи пред очите. Вероятността да хвъркне камъче в окоето беше голяма.

— Обещайте, че тези, които работят на камъните, винаги ще имат мрежи пред очите. Не дай, Боже, да се случи нещо, няма да си простя, че ви разреших да отидете на такава работа.

Обещахме твърдо. Делчев ни пожела успешна работа и си тръгна. Обръщаше се към нас и се мъчеше да се усмихне, но не се получаваеше. Явно бяхме му домилели. Той не бе виновен, явно така е устроен животът — всеки трябва да си носи кръста.

Трудното беше първите 3–4 дни — мускулна треска, плюски по ръцете, особено сутрин, докато загреем. Но смехът и закачките помагат. На обяд сядяхме до фургона, слагяхме кой каквото е донесъл. Имаше една фурна на улицата, взимяхме топъл хляб, така вкусен, че само с мерудийка половин хляб направо изчезваше...

Така изкарахме две седмици, бяхме доволни, разделихме си по 6000 лева. Това бяха много пари за нас.

* * *

Докато ни нямаше на училище, по някои предмети бяха предали първите уроци от учебника. Имах добри приятели, обясниха ми всичко, заех се сериозно през седмицата и можах да вляза в крак с другите в класа.

Бях си купил плат за панталон и отидох до един много добър шивач. Уши ми го, взех го през седмицата, много ми хареса, бях си купил и обувки. Реших в неделя да си отида на село и тогава да се пременя. Така и направих — отидох си. Така бях изгладнял, но не посмях да призная пред майка ми — вечно ще си мисли за това. Като влязох в двора, майка ми ме погледна изненадано: „Господи, колко си хубав, нов панталон! Чакай, чакай и нови, истински обувки!“. Каза истински, защото миналата зима изкарах с дървени. Имаше и такова едно изобретение — модел туристически с кожа някаква отгоре, а за подметка дърво, един ток до половината стъпало, след това две еднакви правоъгълни дъсчици и отпред още една, която завършва

подметката. Всичко това заковано на една брезентова стелка. Представете си колко пъти са падали малките съставки на подметката. Спирам, настъпвам падналото, чакам да се извървят хората и тогава внимателно се навеждам, прибирам го в джоба и в квартирата го заковавам отново с пирончета. Но да не затъвам в спомени и да не се изтъквам много — минало и край.

Любими предмети ми бяха литературата, биологията и анатомията, химията също. Обичах да чета художествена литература. Една вечер в стола дойде Тодор Димов и попита на гишето:

— Гошо, ще вечеряме ли заедно? Не бързам, ще те почакам да свършиш.

— Няма да стане така, почти сме нахранили хората, ще дойда веднага да вечеряме и след това ще си довърша работата, както трябва — и отидох в салона.

Седнахме да вечеряме. Тошо остави вилницата, облегна се на стола и ме загледа.

— Знаеш ли, имам едно предложение, но се боя дали ще имаш свободно време... — И млъкна.

Аз също мълчах и се хранех. Дори не предполагах какво ще ми предложи.

— Ще ти кажа — започна Тошо, — ще направим театрален колектив в гимназията. Това отдавна е замислено и няколко човека се помъчихме да набележим някои с артистични данни. Искам и ти да се включиш.

Разсмях се аз и изгледах Тошо с недоумение:

— Аз да имам артистични качества? Ще видите затруднения с мен. Аз бих могъл да играя Жан Валжан от „Клетниците“ на Юго, пленника от „Трикери“ — драматизацията на Константин Мутафов, режисирана и поставена за първи път през 1917 година от Кръстьо Сарафов. На мене само такива роли трябва да ми дават. От петдесет метра мириша на сиромашия.

— Точно това показва, че сега непременно трябва да те включим в колектива — каза Тошо.

— Щом прецениш, включвай ме. Ти си ми приятел, вярвам ти. Няма да ме подведеш да ставам за резил — отговорих, станахме и се разделихме.

Тошо си отиде, а аз си довърших работата в кухнята.

Така започнаха годините на новата власт. Тогава бяха сложени основите на тази религия — комунизма. Дискусия за нейните канони не се правеше. Никога не се пропускаше да се напомни, че врагът съществува — фашизмът е победен, но капитализмът на запад съществува — основната заплаха пред нашето светло бъдеще. От селата много хора се преместиха в града и мълчаливо заеха определеното им място във всички сфери. Нарушението на дисциплината се определяше като вражеска проява. Последва колективизация на земята и национализиране на частните производствени мощности, но не след подадени молби.

Тези две основни задачи, проведени от партията, бяха нейната същност. Средствата за производство бяха в ръцете на държавата и под нейното и на партията ръководство народът имаше ясно и точно разписано място в производствения процес. Мили читателю, не ми се сърди, че с такава лекота или по-скоро с такава дързост определям началото на една нова обществена формация, извървяла своя път и развитие. И правя сравнение с пътя на капитализма. Техните различия бяха категорични.

Позволявам си да правя тези обобщения, защото в момента, когато пиша своите разсъждения, годината е 2009. Аз съм един от мравуняка на около 80 и повече години, съратник на някогашния незавършен и недоразвит капитализъм. След това в най-активните си години се хвърлих в обятията на светлото социалистическо бъдеще, и в по-мъдрите си години посрещнах Нейно величество демокрацията. Не зная, но може би някой историк ще се спре в писанията си на това наше поколение. В тогавашните времена капиталистът вървеше ръка за ръка с интелигента. Интелигенцията беше най-ценното достояние на една нация. Непрекъснато се налагаха нови открития. Индустриалецът произвеждаше все повече и все по-качествени стоки за потребностите на хората. Културата на потребителя непрекъснато нарастваше. Новите технологии не закъсняваха. С удивление се наблюдаваше една мълчалива скрита надпревара между предлагането и търсенето. После дойде Втората световна война и тя донесе нов почерк, който се отпечата на гърба на народите, участвали в тази война. Откриха се нови технологии, от които се печели много.

Едновременно на други места започна производството за народно потребление, за задоволяване на най-базови нужди, което не

носи печалби.

Така протече първото полувреме на това световно състояние. През почивката се проведе Студената война. При нас беше се настанил социализмът, както казваше другарят Живков, и крачехме с вдигната глава по пътя към светлото бъдеще, без да се замисляме, че ще се спънем...

Звънецът биеше и отивах в час, там се чувствах добре. Никой не те обижда щом си подготвен и отношението ти към съучениците е добро. Познавахме се добре, бяхме сплотен клас. Помагахме си и не търпяхме мекотели и мазни лигльовци. В класа бяха Гошо Кмета, Ицо Комисаря. Това значеше — синът на кмета на Харманли и синът на комисаря. Те се учеха много добре, бяха възпитани и се държаха прилично с всички.

Театралната трупа беше формирана. Направихме си сбирка. Разбира се, и аз бях в колектива. Разгледахме няколко пиеси и се спряхме на „Майстори“.

След два дни отново се събрахме, един учител по литература беше режисьорът. Прочете внимателно пиесата и трябваше да се разпределят ролите. С общо обсъждане разпределението стана. Започнахме репетициите. Вървеше добре, почти всички си знаехме репликите.

На една от последните репетиции дойде директорът на гимназията Георги Делчев. Тихичко седна в салона и след второто действие стана, дойде до сцената и ни поздрави:

— Браво, вие сте готови. Представям си като се облечете с костюмите. Истински ще се почувства. Радвам се, че гимназията ни има театрална трупа. Обществеността в Харманли ще оцени това добре.

Пиесата беше представена с много голям успех. В Харманли се заговори за добрите прояви на гимназията. През деня в неделя изнесохме пиесата за учениците. Много ни ръкопляскаха. Имаше много цветя. Освен букетчета за всеки, когато излезе целият колектив да се поклони, една ученичка и един ученик сложиха пред нас кошница с цветя. Ученичката благодари от името на всички присъстващи и пожела още по-големи успехи на театралния колектив и в бъдеще.

Дойде коледната ваканция, прибрахме се на село. Още през първите дни на ваканцията беше разгласено да се съберем всички ученици и ученички от гимназията. На събранието бяха представени две пиеси. От големите ученици някой разказа в резюме едната пиеса, за да се подготви. Ролите бяха раздадени и бе решено сериозно да се хванем с репетирането. Мнозина от учениците, които бяха участвали в предишни пиеси, не бяха поканени, а им се искаше да участват. Решихме да подготвим още една пиеса, в нея аз изпълнявах една от почти главните роли. Стана ясно, че първата пиеса, която ръководеше Васил Мирчев, ще бъде показана следващата седмица. Хората на село очакваха тези представления, както ги наричаха „нашите пиеси“.

Имаше много будни хора на село, обичаха да се заглеждат в учениците, когато излизаха на групи на площада. Промяната стигаше и до селото, във вестниците непрекъснато се пишеше за нови неща — било то техника, било то нова организация. И затова често в селската кръчма или в кравефермата можеше да се чуе:

— Какво се страхуваш от новостите, колко млади хора от селото ни са решили да се изучат. Ще имаме и агрономи, и техници, инженери, счетоводители. Те са наши и няма да ни подведат и посрамят.

Хората разглеждаха ученето като реална потребност за селото, за кооператива, за общото решаване на въпросите. Те не подозираха обаче, че много от учениците нямаше да получат бележка от кмета за благонадеждност, което беше основният документ при кандидатстване в университета. Имаше и други, които щяха да вземат документ за син или внук на борец против фашизма. Те влизаха без конкурс, имаха стипендии, дори си знаеха мястото, където ще станат директори като завършат. Разсъжденията и коментарите по този въпрос можеха само да ти усложнят живота...

Първата пиеса беше поставена, и то много успешно. Това ни амбицира още повече и станахме още по взискателни на репетициите. Следващата седмица трябваше да представим втората пиеса. Попитахме колегите колко пари са събрали от посетителите и какво мислят да правят с парите. Бяха много разстроени. Отишли при кмета на селото и попитали в какво най-добре ще бъде да вложат парите и той им казал: „Дайте парите и партийното бюро ще определи как да помогнем на бедните и кои най-много се нуждаят“.

Спогледахме се и нищо не казахме, защото на следващия ден кметът щеше да знае коментара и коментатора.

Представихме втората пиеса. Салонът беше препълнен, имаше и правостоящи. Хората харесаха тези зимни забавления, нашият театър се беше превърнал в реална културна потребност. Предложено бе да отидем в село Белица да представим и там пиесата. Изпратихме двама души в Белица да разговарят с кмета, читалищното ръководство и да се провери салонът и сцената му. Върнаха се двамата и казаха, че са били приети много радушно. Билетите щели да бъдат продадени и салонът щял да е пълен със зрители. Отидохме при председателя на текезесето, помолихме да използваме камиона на стопанството, който е покрит с брезент, за да откараме декорите и помагалата. На две скамейки щяхме да насядаме.

Председателят се съгласи и заминахме. Представихме се много добре, ръкопляскаха ни, зарадвахме кротките добри хора от Белица.

На следващия ден отидохме в училището в Бисер, макар че ваканцията още не беше свършила. Представихме на директора отчета за двете представления. Като приспаднахме разходите, чисто останаха 860 лева. Предварително бяхме решили, че няма да дадем парите на кмета, както той искаше. Решихме да изберем четирима от нас, главно сред тези, които четат художествена литература, за да отидат в Харманли и да купят за всичките пари художествена литература за читалището на селото.

Директорът на училището и нашият учител Господин Василев единодушно одобриха. Василев едва не се разплака. Аз си му бях любимец, поглеждаше ме и ми кимаше, досетих се, че тази идея той я приписва на мен. Разбира се, решението беше колективно.

Отидохме в Харманли, имаше две книжарници. Казахме за колко пари ще купим книги, продавачите бяха много внимателни. Книжарницата „Начкови“ беше в центъра на един ъгъл. Собственици бяха баща и син и работеха и двамата. Наблюдавал съм ги, когато отиваха в книжарницата. Хубаво, с вкус облечени, вървяха бавно, разговаряха тихо и не можеш да забележиш на лицата им враждебност или силен възторг. Умерени, с маниери. Истински аристократи в малкия град Харманли.

Свършиха ни парите, защото бяхме изпратили двама и в другата книжарница. Така израсна голяма камара с книги. Още при отделянето

на харесаните книги един от нас записваше в тетрадка заглавието на книгата и автора, за да сравним с отделените книги в другата книжарница да не се повтарят.

Бяхме се разбрали с дядо Калоян — един добър човек от Бисер, да ни откара книгите. Той се занимаваше с изкупуване на яйца и агнешки кожи, всеки ден ходеше с голяма кошница из селото и вземаше яйца от къщите. Веднъж или два пъти в седмицата отиваше в Харманли и ги продаваше на кооперативния съюз. Беше се съгласил в неговата каруца да сложим книгите, а ние да се приберем с каквото намерим. Книжарят Начков бащата, като разбра какъв е превозът, предложи разумно: „Идете в магазина отсреща, там имат чисти чували, не струват много. Вземете 3–4 чувала, ще подредите внимателно книгите и спокойно ще ги сложите в каруцата“. Така и направихме. Натоварихме книгите, а ние с един следобеден автобус си заминахме за село.

Отидохме в читалището да чакаме дядо Калоян с каруцата. Момичетата бяха взели бели листове и изрязваха малки кръгчета, на които ще се напише номерът на книгата. След час и половина-два каруцата пристигна. Разтоварихме чувалите, благодарихме на дядо Калоян. Той беше доволен, че е помогнал в благородното дело. Гледаше ни тъжно, защото неговият най-малък син — наш връстник, се беше удавил в Марица.

Когато избирахме книгите по рафтовете на Начковата книжарница, в ръцете ми попадна малка книжка. Отделих я и когато платихме харесаните книги, взех тази книжка, видях на корицата колко струва и платих отделно.

Конвейерът работеше безотказно — едни лепяха кръгчетата на книгите, други записваха номера, трети стояха при библиотекарката, която вписваше в читалищната книга съответния номер, наименование и автор. Бяха дошли учителят Василев и една учителка по литература, счетоводителят на потребителската кооперация и двама ученика, участници в първата пиеса.

Поисках от момичетата бял лист, отдалечих се на една маса, разтворих малката книжка, която бях купил, и написах: „Тези разкази никога няма да забравя. На моя учител с много обич и признателност, Георги“. Опаковах книжката в белия лист, оставих я настрана и зачаках удобен момент. Когато бях ученик на село и ходех на бахчата

при дядо, учителят Василев ми даваше такива книжки да прочета и да му ги върна. Първата книжка беше „Разкази на Йордан Йовков“. Тогава той внимателно ме разпита да разбере дали съм я прочел и дали ми е харесала. Тази книга наистина е много хубава, но нейната ценност и споменът за Василев ме кара да гледам на писателя и разказите му като на една магия на човешката добродетел, показана тогава от учителя Василев.

Счетоводителят препоръча да изготвим протокол в три екземпляра, в които да напишем: „Учениците от гимназиалния курс от селото ни със събраните пари — 860 лева — от изнесената пиеса през коледната ваканция, са закупили със сумата художествена литература, която е подарена на библиотеката от номер... до номер... — един екземпляр за библиотекарката, един за секретаря на общината и един за нас.

Забелязах, че Василев и учителката се канеха да си тръгват. Отидох до вратата и като излязоха, се обърнах и му казах:

— Днес като бяхме в книжарницата в Харманли, попаднах на една много ценна за мен книга и задължително искам да ви я подаря. Моля ви, не ми отказвайте.

Василев много се изненада и развълнува, не можеше да се сети за повода и защо беше толкова ценна книгата. Взе пакетчето, благодари ми, изчерви се. Не можахме да намерим други думи, погледнахме се още веднъж и си тръгнахме.

Това беше Василев. Човек, скроен и създаден да е всеотдаен, честен и скромен. А гледаш някой, натоварил плещите си с толкова злоба, алчност, завист, хитрост и скъперничество. Като видиш такъв, да ти домъчнее, че вече отдавна не е човек...

Така завърши коледната ваканция. За подарените книги на библиотеката се говореше в селото различно — едни одобряваха постъпката ни, други ни наричаха много дръзки. Не сме уважавали ръководството на селото. Приехме коментарите мълчаливо.

* * *

Започнаха отново учебните занятия, трябваше да се чете. Много малко време ми оставаше да се срещам с приятели или да прочета

някоя хубава книга. С Тошо се срещаме по-често, но напоследък разговорът с него не вървеше, мълчеше замислен, тъжен дори. Питам го, един-два пъти ми обеща, че ще ми разкаже какво се е случило, и все отлагаше.

Една вечер, след като приключих работата в кухнята и взех да заключвам, видях, че Тошо ме чака в салона, четеше някаква книга.

Излязохме, беше вече тъмно, но толкова приятно. Пролетта идваше. Зад гимназията минаваше тихичко река Олу дере (днешна Харманлийска река — Бел.ред.). Тошо ме погледна и каза: «Ей там има едно легнало дърво на брега. Да поседнем». Седнахме, а мястото — тъмно. Досетих се, Тошо е избрал такова място, значи е решил да сподели мъката си. Помълчахме и Тошо заговори бавно, често спираше и после продължаваше монотонно: «Гошо, знаеш ли, аз съм влюбен. Не знам как стана това, не знаех, че било такава голяма бъркотия, но важното е, че знам какво е да си влюбен. Слушай, аз те познавам, ти си критичен и разсъдлив, но не знам дали ще ме разбереш, като ти разкажа, защото и аз не знам как да го разкажа. Това само може да се почувства, да се усети». «Спокойно, Тошо, разказвай», насърчих го и си помислих: «Дано все пак разбере нещо».

И Тошо продължи: «Предварително си бях намислил как ще говоря и точно как ще й кажа, че съм влюбен. И никак не бях подготвен за това, което се случи. Това е Катя, дъщерята на Бакалов — инспекторът на училищата».

Изтръпнах. Господи, къде се бил прицелил нашият Тошо!

Той продължи: «Запознахме се с Катя на кръжока по литература. Веднъж седяхме на един чин, аз споделих впечатленията си за една книга, тя възкликна, че точно така и тя мисли. След това ми даде друга хубава книга, прочетох я и когато я връщах в голямото междучасие, й предложих: Много ме впечатли книгата, Катя. Искаш ли след обяд да се срещнем в сладкарница „Савоя“ и да си поговорим за нея?». Тя ме гледаше спокойно и като помисли малко, ми каза: Добре, в 15 часа в «Савоя». На мен ми се стори, че и тя е очаквала да й предложи. Отидох половин час по-рано, избрах уютна маса само с два стола. Бях взел едно малко цвете, покривах го с вестника внимателно да не се смачка. Дойде Катя, станах, посрещнах я и преди да седне, й поднесох цветето. Тя се изненада, поизчерви се, после се усмихна. Дигнах ръка към сервитьорката, тя дойде и попита Катя какво ще обича. Каквото и да

бъде, всичките им пасти са много вкусни. Поднесоха ни пастите, аз говорих за книгата. Катя ме слушаше и си похапваше. В един момент остави виличката, погледна ме спокойно и каза: «Този момент може и да се приеме по този начин, и да не се приеме, защото може да се тълкува от различни гледни точки». И пак си продължи с пастата. Аз вече не се чувах какво говоря, бях опиянен от мириса на косата ѝ, изящните ѝ ръце, спокойния топъл поглед. «Катя» — обърнах се към нея и започнах, разказах ѝ всичко, което си бях наумил — какъв човек е тя за мен и какво ли не. Гледах я право в очите като говорех. Като започнах, тя спокойно се облегна на стола, избърса устните си с бялата кърпичка и спокойно и търпеливо ме изслуша. Усещах по някое време, че очите ѝ се присвиват и стисва устни. Но аз се стараех нищо да не пропусна да кажа. Тя бавно заговори: «Тодоре, аз много те уважавах и затова имах търпението да изслушам всичко това. Приемах те за уравновесен, мислещ човек и ще бъда откровена — никога не съм допускала, че можеш да имаш такова въображение и така дръзко да ме гледаш в очите и да ми наговориш такива врели-некипели. Наистина, само един селянин, какъвто си ти, може да направи това. Съжалявам, че не съм се вгледала по-внимателно и съм дала да бъде поставена в такова грозно положение. Препоръчвам ти да избиеш от главата си тези въображения и да не се мяркаш пред очите ми, селяк такъв».

Стана и си отиде. Извиках сервитьорката, платих пастите, от които не бях хапнал, бързах да изляза. Въздухът не ми стигаше. Представи си, не можех да мисля, вървах по централната улица, минах край тютюневите складове. Не спирах да се питам какво престъпление съм извършил. Прибрах се. Единственото обяснение, което ми дойде, бе: класовото различие. То беше показало своята същност. Това е, сега ти разказах всичко.“

Тошо замълча, въздъхна и махна с ръка като че искаше да пропъди нещо. Аз кипях, бях толкова ядосан и възбуден. Едва дочаках да свърши. „Тошо, слушах те внимателно, всичко, което ми разказа, е много сериозно, и ми е трудно да взема отношение. Бих предложил да направим следното — да вземем устава на ремсовата организация. Ще проверим внимателно дали там е написано могат ли селянчета като мене и теб да се влюбват в градски момичета. И тогава ще разсъждаваме“.

„Стига! — изкрещя Тошо. — Аз съм си виновен, що ли трябваше да ти разказвам всичко, когато много добре знам парливия ти сарказъм“.

„Защо съжеляваш, че си ми разказал преживяното? Дори ако беше се разплакал и аз щях да се разплача с теб, но не за Катя, а за теб, че си погълнал един горчив хап незаслужено. Вярвам обаче, че си разбрал, че такива като Катя никога не могат да изпитат чувства към такъв като теб. Не могат, защото техният любовен свят са романите на Слави Езеров. Те по пет пъти си повтарят мазните реплики на някой денди от романа — как ѝ казва, че е богиня, неговият живот и какво ли не. Разбра ли, че те са «ези», а ние сме «тура». На този жребий ние винаги ще губим. Давай да отидем в моята квартира да спим“ — казах аз.

Тошо тръгна мълчаливо. Вървахме бавно. Когато минахме край къщата на Димитър Минев, му разказах колко са бедни и в същия момент колко оптимизъм има в цялото семейство, какъв живец.

Говорихме до късно и сме заспали. Сутринта часовникът ме събуди един час по-рано за стола, за да запаля печката. Тошо стана с мен, каза, че ще отиде до своята квартира да си вземе учебниците и да си смени яката на ученическата куртка.

През голямото междучасие се видяхме с Тошо на двора на гимназията. Той застана близо пред мен, погледна ме право в очите, после се засмя и каза: „Гошо, ти си ми истински приятел, благодаря ти много“.

* * *

Пролетта дойде. Ученическите шинели бяха останали на закачалките. Панталонът ми беше почти нов, но лактите на куртката ми бяха много изтъркани, а и тя самата ми беше много тясна. Имах един земляк Кольо Зайчев от нашето село, който беше от богато семейство. Тази година завършваше гимназията, веднъж бях премерил неговата куртка, стоеше ми страшно, беше от хубав плат — габардин, яката, обърната от кадифе — имаше и такъв модел. Заможните ученици си позволяваха това. Кольо твърдо ми беше обещал като свърши учебната година, да ми я продаде.

В гимназията на първия етаж имаше голямо литературно табло. Някъде два метра широко на един и петдесет високо, направено от шперплат с рамка. По средата отгоре имаше рисунка с блажни бои на ученик от главата до тялото, докъдето стигат лактите. Едната ръка протегнал напред, а другата — вдигната със запалена факла, очите устремени напред. Беше нарисувана от един ученик, познавахме се. Казваше се Господин Пеличев от село Българин. На това табло ученици от всички класове можеха да слагат статии, стихотворения, карикатури и дори понякога се закачаха и съобщения. Имаше редакционна комисия, която предварително проверяваше написаното.

Тошо често пишеше статии и веднага след любовната му преживелица се появи много хубава статия и, представете си, отдолу подписана със „Селяшки“. Изтичах на горния етаж и го намерих. Той се досети за какво го търся, засмя се и отдалече сложи пръст пред устата си. Ясно, да не се коментира. Хвана ме под ръка и ме поведе по коридора, спря до прозореца, обърна ме както се бяхме хванали за раменете и гордо ми заяви: „Аз се гордея, че съм селянин. Разбра ли, останалото е ясно“.

Оттогава в гимназията всички го наричаха Тодор Селяшки.

В Харманли пристигна Южнобългарският театър с директор Атанас Щерев. Окачиха афиши за програмата. Щяха да бъдат изнесени две представления — „Хан Татар“ и „Принцеса Турандот“. Атанас Щерев отишъл при директора на гимназията и го попитал дали има театрална труппа. Помолил двама от труппата да участват в „Принцеса Турандот“ — за ролите на двама мъдреци, застанали от двете страни на главния мъдрец, и да повтарят това, което казва мъдрецът.

Избрани бяхме Тошо и аз. Следобед отидохме да направим малка репетиция. Вечерта от 18 часа трябваше да бъдем в театъра, да ни гримират и да бъдем готови. Запознахме се с актьорите. Имаше едно семейство — Богоеви — бащата, майката и синът играеха. Синът беше болен от туберкулоза и кашляше лошо, но през цялото време се усмихваше. След представлението, когато сменяха грима от мен и Тошо, директорът седна при нас и попита: „Какви пиеси сте играли? Какво искате да поставим следващата година? Актьорството е даденост, един човек само като ми каже «добър ден» и мога да определя дали от него ще стане актьор“.

В неделя имаше дневно представление за ученици. Вечерта отидохме да спим в Тошовата квартира, бяхме пълни с въодушевление. В коридора имаше голямо стенно огледало, оглеждаш се в цял ръст. Сутринта Тошо с кимване ме викна да ида в коридора, застана пред огледалото и започна да казва „добър ден“ с различен глас и пози. Каза го около десет пъти, отстрани се и нареди: „Опитай, но бавно, аз ще те наблюдавам“. Започнах, Тошо ме гледаше. Два пъти ми каза „Спокойно, изговаряй ясно сричките докрай“. После Тошо направи още няколко опита. Нещо тропна по стълбите, веднага изчезнахме в стаята да не ни види хазайката как се кривим пред огледалото, че каквато бе, веднага щеше да ни посъветва да се прегледаме при психиатър.

Отидохме в театъра. Внимателно поздравихме директора, после отправихме към всеки актьор поотделно по едно изразително „добър ден“ в присъствието на директора. Спогледахме се с Тошо, погледнахме и директора — никаква реакция. Повикаха ни в гримьорната. Побутнах Тошо и му прошепнах: „Какво ще кажеш, нещо май не забелязаха какви сме вундеркинди“. Тошо се ухили и също така тихичко ми каза: „Не се притеснявай, през лятото на село ще репетираме колкото си искаш. Сега гледай да не се излагаме“.

* * *

Учебната година беше към края си, правеха се последни контролни, изпитваха тези, които имаха да поправят слаби оценки. Ученици със слаби бележки по някои предмети бяха притискани от съучениците си в класа. Някой подвикваше в междучасието името на такъв ученик: „Слушай, бе, ти имаш ли намерение да си оправиш бележката по математика или химия? Какво чакаш, имаме още два часа математика. Стегни се, ако искаш, ела следобед у дома, ще се съберем двама-трима и ще преговорим последния урок. Ще бъдеш готов. Приемаш ли?“. Въпросният ученик приема и оценката е поправена. Бяхме вече три години заедно, познавахме се добре и затова си помагахме. В часа на класния ръководител се водеше такъв откровен разговор — спокоен, критичен. Всичко беше открито като на длан и затова се уважавахме и държахме на класа.

През лятната ваканция отидох пак на обекта — насипа на железопътната линия. Обаче вечер нямаше събирания на моста на реката или в училищния двор. От селото ни бяха избрали за работа четирима възрастни мъже, които имаха семейства и трима завършили гимназия, на които не бяха разрешили да следват висше образование.

Социалният климат на село стана неузнаваем. Хората вече трудно разговаряха помежду си. Не можеше да се разбере кога разговорът е откровен и кога се пита провокативно, на което не смееш да отговориш, дори принципно. В някогашните добри човешки отношения, в сърдечността, готовността за помощ, за веселие сега се прокрадна нотката на подозрение.

Емигрантите, които бяха избягали по нелегален начин от България, не можеха да установят никаква връзка с близки и познати, да разкажат къде се намират, с какво си изкарват прехраната. Говореше се, че в Гърция и Турция имало лагери, в които престоявали емигрантите известно време, докато се проучи като какви са заминали. Обикновено неполитическите се отправяли за Канада, Америка, Испания и най-вече Германия. Много от тях получиха навън образование — един беше завършил стоматология, имаше клиника в Германия, при него бяха ходили на гости от село, след като беше вече разрешено туристическото пътуване. А след като позволиха през 1972 г. свободно всеки, който желае, можеше да си идва в България без особени формалности.

От селото ни имаше един емигрант — бай Добри. Завършил гимназия, оженил се в Симеоновград. С дъщеричка. Като сме се включили във войната, отишъл на фронта. Бил танкист. При едно настъпление, преминавайки през дефиле, германски противотанкови оръдия започнали стрелба срещу първия и последния танк и се завързал ожесточен бой. Танковата бригада била обречена на гибел. Бай Добри проявил смелост — взел знамето на бригадата, планшети с картите и важни секретни военни документи и помагайки на двама ранени, успял да се свърже с българската войска. След кратко мълчание се върнал отново на фронта и така до края на войната, когато се уволнил, се прибрал при семейството си в Симеоновград.

„Активисти“ от Симеоновград го арестували, завели го в милицията и същата вечер трима човека толкова много го били, че нито едно ребро не останало здраво, да не говорим за ръце, крака...

Захвърлили го през нощта на една улица. Видели го някакви хора, познали го и го занесли вкъщи при жена му и детето. Някой от тези хора съобщил на родителите му в нашето село, бяхме съседи, през една улица. Прибрали го те, потърсили лекарска помощ, доколкото може такава да се окаже само на място, за болница не може да се говори.

В народната медицина тогава прилагали такова лечение — обвивали на голо тялото с пресни овнешки кожи. Това изсмуквало вътрешните кръвоизливи и съсиреци.

От Главното командване обаче било наредено на един полковник с двама офицери да намерят Добри Сотиров, да му връчат орден за храброст и да изкажат войнска благодарност за проявения героизъм на фронта. „Активистите“ от Симеоновград изпаднали в неловко положение, но полковникът бил настоятелен и могъл да научи, че Добри е при родителите си в Бисер. С военния джип полковникът с екипа си пристигнал в къщата, където заварили Добри, обвит в овчи кожи. Полковникът не могъл да намери думи и за него, и за родителите му. Тогава Добри помолил офицера да върне обратно ордена: „Не искам да приема този орден след всичко. Приемането му ще бъде фарс. Спестете ми го, нека си остана само с тази болка“.

Слава Богу, Добри оздравя. Кметът го извикал и без каквито и да е обяснения му заявил: „Нямаш право да напускаш селото. Всяка сутрин и всяка вечер ще идваш и ще се разписваш в една книга в общината. Това трябва да се спазва точно, иначе — ти знаеш. Свободен си“. С разрешение на кмета работеше при изкопаването на каналите на напоителната система, която се правеше в цялото село Бисер, както и в землищата на още две села. Бай Добри имаше брат — Димитър, мой връстник. Втората година в гимназията го изключиха като син на вражеско семейство. Имаше и сестра Яна, която си живееше на село и там почина. Тогава Добри не издържа и мина границата с още двама.

През 1983–1984 година бай Добри си дойде на село при сестра си, тя имаше семейство. Брат му също се беше устроил, но в Казанлък. Бай Добри им помагаше каквито нужди имаха. Купи апартамент на дъщеря си в Хасково. Срещаше се с хората, разговаряше. Беше улегнал, възпитан човек с изискано поведение, много информиран. При един разговор, спомням си, говореше като че ли за нещо вече

много далечно и маловажно, макар че е коствало много на германския народ.

„От лагерите в Гърция бях изпратен в Германия. Имаше подготвени казарми от американците и под тяхно ръководство беше осигурено изхранването ни, дори ни даваха пари да можем да си купуваме някои неща. Откровено да ви кажа за тогавашния стандарт в Германия. Населението каквото получаваше, нашите заплати като емигранти бяха даже по-високи. Тогава там се проповядваше, че социалистическият лагер е приключил, войната е довела до срината икономика, народът тук не може да издържи, ще се вдигне и ще свали комунистическото правителство и ще иска подкрепата на Запада. Тези илюзии почнаха да увяхват, но издръжката ни не се променяше. Някои записаха да учат и успяха, други се насочиха към бизнеса. Германското правителство излезе с манифест към германския народ и с програма за няколко години срутената бомбардирана Германия се възстанови в буквалния смисъл. Всеки германец трябваше да застане на работното си място и с каквото знае и може да заработи като германец. Заплащането щеше да бъде еднакво за всички и колкото за изхранване и скромно облекло. Това го могат само германци. А какво правеха тези, които не са германци? Те бяха изправени пред множество потребности. Възрастни, болни, родители, малки деца. Но не хленчеха, не просеха, които имаха, продаваха голямата къща, купуваха малка без всякакви екстри и с останалите пари си осигуряваха оцеляването. Други проучваха незастроени места в града и във вилни зони, където всичко беше на безценица. Познавам българи, спестявали от американската издръжка, които си купиха богати къщи с обзавеждането, а някои и по две-три вилни места. Германия преодоля кризата, производствените мощности заработиха на пълни обороти. Хората получаваха вече нормалното си възнаграждение. Започна да се строи, да се купуват места и къщи. Забогателите пестеливи емигранти продаваха закупеното. След като разрешиха близките ни да могат да дойдат без проблеми на гости, представете си изненадите — идват бащата и сестрата на емигранта в Германия, посрещат ги, водят ги в разкошна къща. Ахvat близките, сядат на масата, посрещнати като скъпи гости, менюто обилно, къщата обзаведена. Разказва бащата на сина си колко години били интернирани и като се прибрали, пак от нулата са започнали и досега носят на гърба си етикета — «враг на народа».

Синът се чуди: «Те са ненормални тези в България. Какви врагове на народа ви наричат вас, като сте такива кротки, мирни хора?». «Добре бе, сине — казва бащата, — нали вече е разрешено. Толкова години те чакахме, нали ще си дойдеш вече и ще видиш. И ние, макар и врагове да ни считат, ще видиш какво сме направили». Синът замълчава, праща мислите тридесет години назад. Откъде да започне горкият да обяснява, толкова много са трудните моменти: «Казваш, татко, да си дойда в България. Какво ще правя там? Виждате тук как съм си подредил живота, имам фирма, въртя бизнес. В никакъв случай няма да си дойда. Е, на гости мога да дойда, да се видим с приятелите от детството». «Как така го казваш? — отвръща бащата. — Аз толкова съм чакал да те видя с двете си очи, жив и здрав и без теб не се връщам на село». «Ами тогава вие ще дойдете при мен и въпросът се приключва. Така ще бъдем заедно». «Това никога няма да стане», категоричен е бащата, става прав и тръгва да се разхожда из стаята. «Ти знаеш ли, аз там съм се родил и пръстта и тревата имат друг мирис. Хората са други. Каквото и да ги правят по разните им събрания, те са си такива. Колко неща съм направил в двора, какви овошки съм посадил — бяха една педя, сега са големи дървета. Една каруца плод само от едното дърво. Как мислиш, всичкото с един замах да го пратя по дяволите? Какво ще ми остане, къде да спра погледа си? Отдавна да ми беше писал, може би щях по-рано да отрезвея и да гледам по друг начин на този живот. Аз непрекъснато съм го подплатявал с едни невъзможни илюзии. Животът не може само с пари да се измерва. Има и друго съдържание, не само парите. Има усещания, преживени там на мястото им. Тези преживелици са въплътени в една шарена черга, изтъкана на български стан. От мен германец не става. Ако искаш, ми се сърди, твоя работа. На стари години няма да се прекръщавам». Настъпва тишина. И синът става, отваря прозореца, поседява малко прав, пак се връща на мястото си: «Така си и знаех, такива бяхте, такива си останахте. Ваша работа. Предложих ви да дойдете при мен, отказвате. Друго не мога да реша, чист съм пред съвестта си. Идвайте ми на гости, когато решите. Винаги съм готов да ви посрещам». Сестра му най-последно също проговаря: «Бате, ама ние няма само на гости да си притърчаме. Нали си имаме и ние работа, тя нас ни чака».

В този разказ има много въпроси, които съм си задавал и ако трябва да бъда честен, в такъв като този разговор никога не съм намерил отговор на нито един от тях“.

Така завърши бай Добри разказа си. Въпросите тогава не са получили отговори, камо ли сега, в днешно време, в днешната действителност да правим анализ на случилото се между сина и бащата. Световните събития понякога създават илюзии за логика, за хармония. Илюзии, защото у нас са заложени пристрастия, предубеждения, определящи начина, по който възприемаме реалността. Нито едно предположение или теория не може да бъде истина завинаги.

* * *

В гимназиалния курс през тези младежки години имахме готови отговори за промените, на които бяхме свидетели и които преживявахме. Правилата в гимназията бяха кратки и ясни. Първо трябваше да си наясно със себе си — защо си отишъл в гимназията и ако си си отговорил, остава да учиш и да изискваш от себе си. В ученическия бележник имаше графа, в която се вписваше поведението ни — понятие, измерващо качествения показател на ученика. Тогава имаше час на класния ръководител. Това са часове, в които може толкова много да се направи. Да се утвърди в съзнанието на младия човек, че поведението, което е придобил преди всичко от собствената си възискателност към себе си, е основният му външен белег в обществото, между колегите, приятелите и семейството. Нивото на неговата интелигентност се показва с неговото поведение. Разбира се, тогава в начертаната програма на партията държава свободното логическо мислене на свободния човек беше „старомодно“. Защо ще полагаш усилия да разсъждаваш, когато всичко е ясно и трябва да вярваш в това безусловно. Мисленето по друг начин от друга гледна точка е изразено съмнение. Недопустимо е. Означава отричане на генералната линия. Значи е вражеска проява. Всичкото това незабелязано създава инерция в мисленето и формира поведението. Нищо не ти пречи да имаш голямо самочувствие, щом вярваш в генералната линия.

В нашия клас имах един съученик Георги Терзиев от с. Главан. Интересна личност беше. Разговаряли сме с него и какво мислите — най-голямото му оплакване беше, че баща му искал да го направи човек и затова го изпращал в гимназията. Баща му — богат човек — не жалеше парите за сина си, но Георги заявяваше: „Не ми се чете и толкоз!“. Беше умен, не допускаше двойки, но беше страшно мързелив. Често беше връщан от дежурния учител от първия час за неспретнатост — няма якичка, панталонът — измачкан до безобразие, обувките мръсни. А униформата му беше от скъп плат и ушита при моден шивач. Веднъж в часа по математика на госпожа Латева се почука на вратата, отвори се и влезе едър мъж в селски дрехи. Свали си шапката, извини се и помоли: „Аз съм бащата на Георги Терзиев, може ли да излезе за малко“. „Разбира се, почакайте отвън — обърна се тя към Георги. — Излез, баща ти иска нещо да ти каже“. Георги се изправи пребледнял и се подвоуми дали да излезе: „Госпожо, защо не му казахте, че сега съм в час, че не може. Как ще се оправям сега?“. „Георги, излез, това са въпроси между теб и баща ти. Няма да занимаваме класа, не ни пречи, сега предавам урок“.

След това Георги ми разказа как баща му го въвел в кабинета на директора Георги Делчев и заявил: „Аз съм бащата на този мързелив ученик, исках да го направя човек, но той не желае. Вие сте директор на гимназията и аз считам, че е редно да ви уведомя, че си прибирам сина в село Главан. Оттам сме. Ще закупя 50 кози и ще го изпратя да ги води на паша по главанските чукари. Той знае много добре, че когато аз кажа нещо, държа на думите си“.

Директорът поканил със спокоен тон бащата на Георги да седне, излязъл иззад бюрото, седнал срещу него на стол до малката масичка и заговорил: „Тук е училище, а не фабрика, която изпълнява поръчките кой какъв човек да бъде направен. Ученето е дълъг процес и неслучайно е казано, че човек се учи, докато е жив. Вашият Георги не е мързелив, аз го познавам много добре и ще ви кажа, че Георги е умен младеж. Аз поемам отговорността, че Георги ще завърши гимназиалния курс успешно и ще видите как ще се промени и ще се устрои в живота. И аз, и вие сме длъжни да вярваме на нашите деца, на нашите ученици“.

Бащата на Георги станал прав и казал: „Благодаря ви, че се ангажирахте да направите много за сина ми и за мен. Докато съм жив,

няма да ви забравя“. И си отишъл. Какъв е бил разговорът между директора и Георги, нека си остане тайна. Ей с такива богати истории бяха изпълнени класните стаи.

* * *

В часовете, когато бяхме на кръжок, пламваха спорове. Имаше различни гледни точки по някои въпроси. Справедливо е да разкажа за спомените си от тези спорове и разисквания. Учениците, чели разностранна литература, имаха богат речник и никога не се затрудняваха да намерят точните думи за тълкувания въпрос. Тогава нямаше телевизия, интернет, филмите, разрешени за ученици, се даваха в неделя след 14 часа. На афишите на останалите филми като „Кървавата роза“ с Робърт Тейлър, „Красавиците на Зигфрид“ с Джуди Гарланд и Мики Руни беше залепена лента с надпис „Забранено за ученици“. Нямаше припаднали ученички, че не са били на забранения филм, нито пък огорчени майки. Тогава се четеше, четеше се от една страна от любознателност и от друга от настойчивото желание да си обогатиш речника и общата култура.

Не мога да си спомня за коя годишнина на Октомврийската революция се проведе тържествено събрание в театъра. Присъства ръководството на Харманли, собственици на магазини, търговци.

Програмата беше богата, хорът към читалището изпя няколко песни, после пъ дует, съпроводен от цигуларя от гимназията Петър Александров. Тошо рецитира „Червените ескадрони“. Аз изпълних стихотворението със социален сюжет „Жак“ от френския писател Пиер Беранже. „Данък събират от мрак, хайде, събуди се, Жак, бирника пак е дошъл“. Така го буди жена му, а Жак е починал през нощта и това е най-щастливият му ден, че няма да се среща с бирника — ей такъв бе сюжетът.

Не знаей как съм рецитирал стихотворението, но оттогава почнаха да ми викат Жак. И сега, когато отивам в Харманли и ме срещат стари приятели и съученици, така ми викат: „Жак, здравей, как си? Да поседнем някъде и да пием по кафе, имаме какво да си спомним“.

Преди да излезем в коледна ваканция, театралната ни група отиде в град Гълъбово да изнесем една пиеса. С групата дойде

оркестър, след представлението имаше танцова забава, което беше сериозна причина за посещението. На афишите, разлепени от нашия организатор, най-отдолу пишеше „Ще има след представлението танцова забава, свири американски джаз“. Такава реклама на оркестъра можеше да се прави, защото все още се прожектираха и американски филми. Джазовите изпълнения на оркестрите и танцуването се обявяваха тихичко, под сурдинка. Така, де. Няма защо да подражаваме на старото, отживялото, на фашистките остатъци. Сега сме в ново време, времето на истинския прогрес...

Пристигнахме в Гълъбово. Посрещнаха ни много сърдечно, директорът на училището съобщи, че за всеки е осигурено семейство, в което да нощува.

Разгледахме сцената, стаята, която щеше да е гримьорна. В салона при входа и в дъното до сцената имаше по една печка, от тези, високите, в които можеш да пъхнеш цепеници по половин метър и повече.

Касиерът бе застанал на касата със скиците и билетите и чакаше посетители. Даже бяхме предвидили и един помощник. Придружител ни беше учителят по физическо Сидеров. След обед проверихме въжетата на завесата добре ли са, огледахме сцената, всеки повтори движенията в различните моменти. След обед седнахме да си приказваме. Сидеров дойде и каза: „Ей тук до читалището има ресторантче, чистичко е, предлага някакви супи и скара. Вървете се нахранете, то обедът и вечерята ще бъдат заедно“. Така и направихме. След като се прибрахме, помощник-касиерът дойде някак притеснен и каза: „Знаете ли, досега сме продали двайсет билета. Идват, поглеждат афиша, някои казват: «да беше някоя комедия, бива, щяхме да се посмеем» и си отиват. На хората им трябва сеир, разбираш ли — обясни наблюденията си Сидеров. — Май трябва да измислим нещо“. Груйчо се спогледа с Тошо, разсмяха се и предложиха: „Оркестърът бързо да дойде с инструментите. Горе на покрива на театъра има голяма тераса. Да почнат да свирят“. Видях — обясни Груйчо — отвън стари афиши отпреди седмица на филма „Красавиците на Зигфрид“.

Оркестърът веднага се настани на терасата и след като изпълни един валс, засвири румбата „Ай, ай, ай“ от филма „Красавиците на Зигфрид“. Изведнъж се наруши мълчаливото спокойствие на Гълъбово. Кой както си вървеше по улиците или из двора, спря и се

заслуша. Музиката направо се лееше от истински оркестър. Такова изпълнение на живо заинтригува хората и младите до половин час заприиждаха на площада пред читалището. Пред касата се образува опашка. Мелодиите на оркестъра, понесли се от терасата на читалището, подействаха на хората като магия. Излязохме с Тошо и Груйчо отвън на площада пред читалището, загледахме се в опашката за билети. Дойде и Сидеров. А Тошо отбеляза дълбокомислено: „Виждате ли, хората са вече други, променили са се. Имат потребност да отидат на театър, да слушат модерна музика. Това са освободени хора, те са вече с друго мислене“.

Без да забележим, до нас застанаха двама човека. Единият се представи като кмета на Гълъбово. След като се запозна с придружаващия ни учител, той обясни, че директорът на нашето училище го е посетил и го е уведомил за театралната постановка. „Аз уредих нощуването в семейства на вашите хора. Мислех, че ще дойдете до общината да се обадите, ако имате проблеми. Дори бях решил да поканя председателя на кооперацията да прикани техните хора да посетят постановката. Ние от ръководството на Гълъбово сме си взели билети, отиваме да вземем семействата си и да дойдем на представлението“.

Учителят Сидеров благодари и се извини, че не е отишъл в кметството. Бяхме изненадани от появата на кмета на Гълъбово и още повече от добрите му чувства и загрижеността за настаняването ни. „Явно публиката в Гълъбово не е за подценяване, драги ученици“, отбеляза учителят. В това време дотича помощник-касиерът и заяви с облещени очи, че всички билети били продадени и имало още много хора, които искали да са правостоящи. Сидеров отговори, че ще преценим колко човека могат да влязат допълнително. Бяхме развълнувани и малко притеснени.

Салонът беше препълнен, представлението започна. След всяко действие публиката ръкопляскаше и скандираше. Накрая, когато излязохме всички пред публиката, на сцената дойде партийният секретар на текезесето и отправи кратко приветствие: „Благодаря от името на присъстващите и пожелавам пак да посетите Гълъбово“. Букет ни поднесе една девойка от общината. Един млад, хубав младеж, секретар на ремсовата организация, благодари за добре представената пиеса и също поднесе цветя. Публиката беше на крака.

Столовете можеха да се разместват и дансингът веднага се отвори. Оркестърът засвири танго компарсите. Напълни се с танцуващи — и млади, и семейни. Личеше си, че се забавляват от сърце.

* * *

За широките народни маси, както се казваше тогава, настъпи наистина нов прогрес. Спомням си в кооперативното стопанство най-напред докараха два трактора, единият така и не можа да тръгне. Две седмици над него прекараха приведени трима технически хирурзи и така и не можаха да го съживят. Покриха го с един брезент и толкова. А здравият с песни и знамена потегли, народът вървя след него, докато излезе от селото.

От двете страни на железницата около две хиляди декара равно и гладко, докъдето ти виждат очите. Само синорите се очертават като шевове на кръпките на сиромашка риза. Трактористът излезе от пътя и навлезе в нивите. Спря, насочи се на изток, откачи един механизъм и трите плуга се опряха на земята. Наведе се, включи на скорост, облегна се назад, даде на газ и тракторът пое напред. Плуговете се забиха в земята и от дясната страна три реда рохка пръст се занизаха като от лента. Всички завикаха „Ура, да е на берекет“. Няколко младежи със знамената тръгнаха след трактора. Браздите се опнаха и от горките синори нищо не остана. На тези синори са отсядали някога дядовците ни, бащите им и са си говорели като съседи. Те растели и остарявали край тези синори. Сега внуците им изпратиха същите синори в историята.

След години имаше достатъчно трактори. Всичко беше разорано и засято в големи блокове. Напролет ги залюляваше вятърът като вълни на море. Появиха се овощни градини с нови сортове.

Вуйчо ми Тодор беше специалист в зеленчуковата бригада. Когато завършил прогимназия, прозорливият ми дядо го изпратил в Любимец в земеделското училище. Това, което беше научил там, и най-вече от баща си, моят дядо, го поставяше на почит и уважение. Той ръководеше създаването на разсада за зеленчуковата градина в кооператива. Разбира се, имаше агроном в стопанството, но той

кротичко питаше: „Бай Тодоре, не трябва ли да поливаме доматиите?“. „Не, не трябва толкова често. Доматите са упорити растения, когато позасъхне почвата до една педя, те пуцат корените си надолу в земята и търсят влага. По този начин създават дълбока и здрава коренова система. А с нея могат да поемат много хранителни вещества от почвата и да изхранват цялата китка с еднакво едри домати“ — обясняваше вуйчо. И сигурно много неща е научил агрономът от него, както и вуйчо е научил толкова неща от дядо ми.

Впрочем когато вуйчо Тодор завършил прогимназия, дядо отишъл в Любимец, видял се със синовете на неговия някогашен чорбаджия и учител по градинарство. Посрещнали го те любезно, поканили го и седнали пред къщи, една от жените донесла шарена пръстена купа с вино. „Ха, добре дошъл — казал големият син и подал купата на дядо. Взел я той, сипнал малко вино на земята и казал: Бог да прости баща ви, хляб ми е дал в ръцете. А сега, наздраве.“

Така се редували с червеното вино в шарената купа. „Какво те води в Любимец? Можем ли да помогнем с нещо?“. Разказал дядо: „Синът ми завърши прогимназия, порасна вече и работи в бахчата при нас, но за всичко трябва аз да му казвам как да го прави. А така не бива. И съм дошъл в Любимец, научих, че имало земеделско училище, в което се учи две години. Искях да проверя на каква земеделска дейност ги научават“. „Бай Георги, ще ти обясня, аз се познавам с един от учителите. Те са все агрономи. Имат три паралелки — по земеделие, овощарство и плодни дървета и зеленчукопроизводство. Сигурно третата паралелка те интересува“.

„Това е друго нещо, ще ме заведеш ли при този твой познат да запиша сина си? Трябва да има такса, ще я внесе. То без пари на този свят нищо не става“. Отишли и записали вуйчо и след две години той нещо показвал на дядо как се правят лехите на чушките, за доматиите мястото да е по-проветриво. „Дай да работим. Не ми казвай какво сте учили там в Любимец. Това са някакви модерни неща, много-много не им вярвам, но ще свикна, къде ще ида“, мърморел дядо. Баба Мария се изправила, сложила ръце на кръста и смръщено се обърнала към дядо: „Защо не слушаш Тодор какво ти обяснява, той на училище е ходил две години, даскали агрономи са го учили. А ти какво си учил? Само си аргатувал на този любимчанец“.

Суров човек беше баба ми Мария и не я виня, животът я беше направил такава. Когато дядо тръгнал на война, вуйчо ми бил на две години, майка ми — най-голямата, и леля ми Митра. С трите деца през трите години, докато дядо се върне, сама се оправяла. Водила ги на бостана и казвала на майка ми: „Вземи мотиката и започвай този ред до мене, тези двете след тебе искат да ядат. Всичко аз не мога и да не си ми заговорила повече за училище, даскалица няма да те правя. Хляб трябва да си изкарваме, да има какво да се яде, а другото, ако му дойде времето“.

Така започнало началото на майка ми, на първия ред до баба, без А, без Б, мотиката и толкоз.

* * *

Дойдох си една събота от Харманли. След вечеря майка ми каза: „Дядо ти е болен, но сега е късно. Утре ще идем до тях, но при него няма да влизаш. Фелдшерът каза, че е заразно“. Зачудих се: „Какво му е заразното? И детската шарка е заразна и какво?“. Майка ми не каза нищо и почна да оправя масата.

Сутринта се облякох, закусихме и казах, че отивам при дядо. Чувах вуйчо в обора слагаше слама на кравата, баба из двора хвърляше нещо на кокошките. Не ме видя и аз не й се обадох. Влязох направо в стаята при дядо. Близко до печката беше застлана черга върху белия хасър (рогозка — Бел.ред.), изтъкан от царевична шума. Дядо лежеше на чергата и възглавницата, завит с друга черга. „Добро утро, дядо“, поздравих го. „Добро утро, моето момче. Знаех си, че ще дойдеш“. Вдигна ръка сякаш да ме спре и тихичко ми каза: „Не идвай до мене, казах, че било заразно. Седни от другата страна на чергата. Така ще си приказваме. Печката ще е между нас и огънят ще те пази от моята болест“.

„Не се притеснявай, дядо — побързах да го успокоя. — Ти си минал през толкова теглила и си издържал и сега ще пребориш болестта“.

В този момент в стаята влезе баба ми Мария. Сложи ръка на рамото ми и каза: „Не трябваше да влизаш, фелдшерът каза, че е заразно. Било нещо такова — червен вятър“. „И само толкова ли каза

фелдшерът?“. „Другото не можах да му разбера“, отвърна тя, сложи едно дърво в печката и излезе.

„Как върви училището, има ли още да се учи?“, попита дядо. „Още една година, дядо, и свършвам“. Погледнах го, унасяше го на сън.

Излязох навън, вуйчо беше там. Дойде при мен и каза: „Дядо ти май си отива“. „Защо така го нарочихте всички“, троснах се аз. „Ами докторът така казва“, оправда се вуйчо. „Докторът, какъв доктор. Той е само фелдшер“. „Ами такъв имаме в село, какво да правим“, сви той рамене.

Думите му ме сепнаха и огорчиха. След много години си спомням разговор с един умен човек, който беше казал: „От невежество и простотия са измрели два пъти повече хора, отколкото от всички войни досега“. Огледах се, видях, че съм сам на двора, с вуйчо и с баба не ми се говореше. Те бяха предрешили края на дядо. Стана ми мъчно, излязох на улицата и някак машинално тръгнах — не ми се стоеше на едно място. Както си вървах, погледът ми спря на един стар дюкян — Тодорчевия. Веднага си спомних колко пъти дядо ме изпращаше от бахчата до този дюкян да му купя цигари. Правех го с желание, че мога да му услужа. Не заобикалях по пътя, за да мина по моста, а от бахчата направо преджапвах бос реката и бързо отивах да купя цигарите. После пак се връщах през реката. А дядо се радваше, че толкова бързо съм се върнал.

От дюкяна купих кутия цигари и се върнах у дядови. На двора ме срещна вуйна, тя беше много добър човек, обичаше ме. Знаеше колко държа на дядо. Влязох в стаята при него, баба слагаше в чиния обеда му. Дядо ме погледна и попита: „Къде беше, задрямал съм и като се събудих, теб те няма“. „Ходих да ти купя цигари, дядо, от Тодорчевия дюкян, както едно време. Вземи“. Той взе цигарите, помълча, погледна ме, остави цигарите до възглавницата: „Тогавашното време, когато беше малък. А аз бях здрав и толкова работа минаваше през ръцете ми. Даскалът Господин ти разказваше за мен през войната. Ти ми казваше, че съм бил герой и се гордееше с мене. Видя ли сега какъв герой съм — не мога да се изправа на крака“. „Ще се оправиш, дядо — побързах да го успокоя. — Ще оздравееш и ще си живеем още дълги години“. Дядо ме изслуша, но гледаше встрани. Помълча и се обърна към баба: „Марийо, там в долапа е кесията ми. Дай някой лев на Георги да си

купи нещо“. „Ще му дам, то се знае, нали са наши деца“. И стана да вземе кесията. Отвори я и ми подаде две банкноти. Дядо я следеше с очи и каза: „Дай още някой лев. Име съм им дал на него и на Тодоровия син. Знам, няма да ми посрамят името“. Баба ми подаде парите и ме гледаше тъжно, като че ли искаше да каже: „Дядо ти за последен път ти дава пари“.

Тези отношения във всеки род си имаха своя почерк. Те са били крайъгълният камък, по който се е равнявало обществото, а то е било здраво и мъдро. През неговото сито се е отделяло най-читавото, най-здравото. В такива български пазви са отгледани толкова умни българи, учели са и в чужди земи, във Виена, Неапол, Рим. Получили са достойни знания, но и мъдрост от разказите на старите, изстрадали и видели големи достижения, но и страшни падения.

В годините е създаден дълъг наниз от такива достойни българи. Много пъти сме късали и разпилявали този наниз. Едни от тези достойни българи се пръснаха в чужбина, други, останали тук, са били смачкани, стъпкани в праха и незабелязано са изтлели...

Като ученик ежедневието ми бе достатъчно запълнено. Естествено, в училище си имаше определени порядки и бе задължително да се съобразиш с тях. А останалото се поднасяше като нещо ново, обещаващо само положителни неща. Не можеш да коментираш правдата на тази линия, напредваща с твърди крачки. Това значи да изразяваш съмнение, а то се считаше за подривно действие и се определяше като предателство, чиста проба вражеска проява.

* * *

Новата власт създаваше свои структури. От най-малкия до най-големия в ръководствата бяха партийни членове, в административното ръководство беше неотменно подкрепяна партийността. Партийният секретар беше с пълно участие в решенията по стопанските въпроси, разглеждани съвместно от стопанското ръководство и партийното бюро. Партията упражняваше ръководната роля в стопанската дейност на държавата. Създаваха се непрекъснато нови предприятия, особено в леката промишленост — консервни фабрики, текстилни и дървообработващи цехове за пособия за широка употреба. Това

създаваше условия за заетост за хора с всякаква квалификация. Прогимназиалното образование беше задължително. Освен гимназиите се откриха средни специализирани техникуми. Завършилите веднага влизаха в производството. Кандидатите за висшите учебни заведения бяха със специален статут. На Народна република България бяха нужни образовани, но обезателно предани и верни на партията хора.

До 1950 година кандидатите се наблюдаваха под лупа. Схемата беше направена — глас народен, глас Божи. Партийният секретар и кметът на селото даваха на кандидат-студентите удостоверения за честност и благонадеждност. Това беше най-важният документ при кандидатстването, нямаш ли го — не си прави труда. Нямаш право да се сърдиш, народът е определил това — партийните секретари, кметът... по-истински представители на народа от тях няма. Имах пред себе си още една година и като че ли бях далеч от тези грижи, макар че ми беше ясно какво ще бъде решението на главните в Бисер.

Отидох си на село с вечерния влак. Вкамених се като влязох в двора и видях майка с черна забрадка. Разбрах какво се е случило. Майка ме погледна виновно: „Нямаше как да ти се обадим. Баща ти каза, че имал телефона на ресторанта, където си се хранил първата година, познавал се с тези хора, също телефона на Хаджи Димо, ама не искал да ги занимава. Пък и аз, като си помислих как ще го приемеш да видиш дядо си мъртъв. Като знам колко много го обичаше“...

„Точно затова трябваше да съм тук. Няма нищо — минало и толкова“. Погалих майка по забрадената глава и отидох до плевника. Поседнах и след това се прибрах вкъщи. Сутринта набрах цветя от двора, баща ми наля бутилка вино от бурето, майка ги сложи в една торбичка, взех я и отидох на гробищата. Сложих цветята, прелях с виното, както е прието, и седнах до пресния гроб. Никога страшният факт на загубата не се бе изправял пред мен така, както когато заставах пред дядовия гроб. Нима моят дядо, намерил сили да понесе толкова много горчивина, мъки, унижения и отново да стъпи здраво на краката си и с препълнено сърце с човешка доброта да преживее живота си — тихо и кротко, без да обиди никого, така тихо ще си отиде? Как може толкова много мъка и радости да изживееш с цялата си душа и всичко да свърши тук, в нищото? Не биваше повече да се ровя, дядо беше вече там.

Може би е нередно да говоря за „там“ по този начин. Смъртта е тайна, въпрос с най-кратък отговор, пред който можеш само да се поклониш...

На връщане от гробищата се минаваше покрай къщата на учителя Василев. Вратичката беше отворена и влязох в двора. Пред къщата имаше масичка с няколко различни столчета — стари, но чисти. Седнах на едно от тях с гръб към къщата, гледайки разсеяно в двора. Чух, вратата се отвори и по стъпките познах учителя. Спря се зад мен и сложи ръка на рамото ми, усещах пръстите му леко да се свиват и отпускат. След това прекрачи и застана пред мен.

„Ходих на гробищата и си поплаках при дядо. Видях, че е отворено и влязох“. Учителят търсеше най-подходящите думи, но не успяваше да ги намери. Гледаше ме, като че ли за първи път ме вижда. Белегът от шрапнела на бузата му леко потрепваше, а окото му от тази страна винаги сълзеше. Разбрах какво чувства и му казах: „Сега не искам да ми говорите за дядо. Само ще поседя и ще си отида“. Василев влезе в къщата и се върна с чаша вода и я сложи на масичката. Отпих няколко големи глътки и я върнах на мястото ѝ. Погледнах Василев, благодарих, сбогувах се и си тръгнах. Не се обърнах, когато затварях вратичката, защото знаех какво му причинява моят поглед.

* * *

Лятото мина неусетно. Подготвих се за последната учебна година. Трябваше да си търся друга квартира. Отидох при първите хазяи и попитах не знаят ли някой да търси квартиранти. Казаха ми, че срещу тях една жена била споменала, че има стая, която може да даде на ученици, семейство не искала. Синът на хазяите се приближи до мен в двора, когато си тръгвах, и тихо ми заговори: „Тази жена, за която майка каза, че имала стая... знаеш ли, там въпросът е малко деликатен... Те бяха солидно семейство, мъжът — голям адвокат. Имаха син, казваше се Маргарит, по-голям от мен. Мисля, че беше 1942-ра той и още няколко негови приятели се срещнали тайно в колибата на една зеленчукова градина край Марица. Били ремсисти. Някой ги издал на полицията. Знаеш, винаги е имало такива хора. Оградили колибата. Полицейският началник изпратил двама с една

кола да доведат адвоката Гогов, бащата на Маргарит. И след като го докарали, полицейският началник му наредил: «Иди и им кажи да се предадат, иначе ще стреляме». Гогов му отговорил: «Аз не мога да направя това и не искам. Никога не съм учил моя син да става предател, а още по-малко да се предава». Гогов носел бастун. Полицейският началник дръпнал бастуна от ръката му, ударил го по рамото и счупил бастуна. «Махай се оттук, ние ще си свършим работата». Започнала стрелба и Маргарит бил убит. След това почина адвокатът. Баба Недялка, така се казва жена му, е сама. Интелигентна, възпитана, но се е затворила в тъгата си и нищо не я интересува“. Помислих си и отговорих на Митко: „Няма нищо лошо, щом тя предлага да дава стаята. Ще бъда внимателен и ще си плащам наема редовно“.

И не сбърках, че отидох на квартира у баба Недялка. Беше изключително интелигентна жена, деликатна и понякога ме молеше да ѝ купя нещо от магазина, за което не оставаше дължница — винаги като нагответе нещо вкусно, ме канеше. Някой, не си спомням кой, беше описал случая с разстрела на сина ѝ с някои подробности за другарите му. Колко двамата с мъжа ѝ били притеснени за нелегалната ремсова дейност на сина им и как след разстрела мъжът ѝ не могъл да понесе това и починал. Баба Недялка веднъж ме помоли да прочета написаното, което беше на няколко страници. Слушаше внимателно, благодари ми и каза, че написаното е вярно.

След два месеца дойде човек от градския комитет на РМС, търсел квартира и попита можем ли двамата да живеем заедно в наетата от мен стая. Ангел Георгиев, така се казваше човекът, ми каза: „Аз съм инструктор в ГК (градския комитет) на РМС, ходя по селата по организационна работа, така че само по две-три вечери ще съм в квартирата“. Аз се съгласих, даже му признах, че членувам в РМС.

Ангел беше от село Белица. И сега си е в Белица, макар половината си живот да е работил в чужбина и в София. Той ме запозна с Пепо Касабов — завършил медицина, беше главен лекар на болницата в Харманли, с Генчо Стоев — писателя, лека му пръст, с Груйчо Теофилов. Бяха добри приятели, но не съм досаждал на никого.

Мнозина ме уважаваха. Имаше обаче и такива, които казваха: „Как да не го познаваш този бе, дето мие чиниите в ученическия стол!“. Какво да се прави. Човек си върви с отличителните белези.

Зимата дойде. Трябваше да се чете много, предстоеше матура. Тодор Димов си дойде от София във ваканция, беше първа година студент в театралната академия. Беше с балтон и на главата с казашки калпак, нов, сив, но калпак, не бомбе. Покани ни с Груйчо в сладкарница „Савоя“. Разказа ни как минават лекциите, на кои представления в Народния театър е ходил. Попитах Тошо казал ли е „добър ден“ на професора, за да разбере дали ще стане актьор или не. Прихнахме и тримата.

Тошо се беше променил много, някак си пораснал, говореше спокойно и не търсеше с какво да ни впечатли. Хората в София — разказваше той — са такива, каквито са и тук, всеки бърза с проблемите си. Има и нещо различно — хората там като че ли са свободни от това, че не се познават. Вървиш по улицата спокойно, никой не те познава, никой не ти обръща внимание. Но в някой момент това е много страшно, ако например се случи да потърсиш помощ. В големия град, особено в София, знаете ли колко много трябва да работят такива като нас върху себе си, докато се превърнат в нещо. А в София има немало образовани — писатели, лекари, архитекти, големи актьори. Интелигентни, възпитани хора. Можеш да си помечтаеш, пък и да се постараяш да попаднеш между такива. Има много какво да научиш от тях, а може и да засилиш желанието си да се учиш, да знаеш, да можеш още и още. Само с такава амбиция можеш да намериш достойното си място в големия мравуняк. Тогава ще имаш самочувствие и достойнство. Без тези две неща големият град ще те смачка и ще бъдеш никой, а такива в София с лопата да ги ринеш. Не ви плаша, такава е действителността и е правилна народната мъдрост „Първо се научи да плуваш и после се опитвай да ловиш риба“.

Сега си припомням този разговор и разсъжденията на Нас (с главна буква), селянчетата, дошли в града, едни завършили гимназия и станали студенти, други завършващи и заставащи пред ринга на живота. Избирай, сега е твоят ред. От този ринг не можеш да избягаш. Но ние не се страхувахме. С всяка изминала година научавахме много неща, а и четяхме много, освен по учебните предмети. Всичко това ни променяше. Бяхме селянчета, осемнайсетгодишни, но докато учехме в гимназията, бяхме изминали нелек път и затова имахме правото да избираме.

Седмица по-рано бях влязъл в един магазин. Натъкнах се на голямо огледало, загледах се и видях, че са ми поникнали мустачки, по брадата имах косми. Изчервих се и бързо се махнах от огледалото. Значи вече сме големи, не трябва да се страхуваме да решаваме бъдещето си, то си е наше. Така са избрали да устроят живота си и нашите родители, никой не им е помогнал. През годините в гимназията убедително разбрахме, че взаимната помощ е като дарение, но нищо повече. Сам решаваши основните проблеми. Ако сбъркаш — сам се изправяш пред горчилката и я изпиваш докрай.

* * *

Пролетта дойде, учебната година беше към своя край, а за нас, абитуриентите, беше последна година в гимназията. В междучасията се вглеждахме някак особено един друг, бяхме свикнали заедно. Шегите вече бяха истински, грубички, но не се сърдехме, когато се наричахме какво ли не. Дори веднъж Димитър Илчев в разговор с Тошо, сина на кмета и кореняк харманлиец, му подметна: „А бе, селянин, ти ще ми казваш дали съм прав“. Тошо се облеци: „Та какъв селянин съм аз, много добре знаеш, че съм харманлиец“. Баща му не беше вече кмет. Димитър стоеше спокойно пред него и се огледа дали повече хора ще чуят какво казва: „Та нали вие смятате за най-добрата обида да кажете на някого «тъп селянин». Е, обидих ли те?“. Въпросът прозвуча като плесник, всички замълчаха и впериха поглед ту в Тошо, ту в Димитър. Двамата също се гледаха в очите. Настана тишина. Тошо, продължавайки да гледа Димитър, отговори: „Не, не ме обиди. Прав си, наистина ние, местните, сме били лоши, но, честно да ти кажа, никога не съм гледал на тебе и на Георги, двамата сте от Бисер, като на различни. Уважавал съм ви и ако съм ти казал някога «селянин», извинявай“. Подаде ръка и се прегърнаха. „Браво“, извикаха всички.

Започваше нещо ново, започваше по начин, който никога нямаше да се повтори. Абитуриентският бал. Официален костюм, вратовръзка, все неща, които за първи път щях да сложа. Харесах си един приятен плат, леко бежово на ситна рибена кост.

Майка ми и баща ми бяха радостни и доволни, че свърши гимназията. Като че ли грижите вече нямаше да са толкова големи. Всъщност те сега започваха.

Вечерта на тържеството беше много интересно, оглеждахме се един друг, усмихвахме се и всеки подмяташе по нещо недоизказано. Настроението беше приповдигнато, музиката не спираше, танцувахме, смеехме се, момичетата полагаха големи усилия да бъдат грациозни на високите си токчета. На някои вече им се щеше да свалят от краката си стегнатите обувки и да заиграят ръченица само по чорапи. Но не може, трябва всичко да бъде най-хубаво, най-весело, това приятно усещане като че ли беше пропито от страха, че всичко това, толкова хубаво, толкова мило и ценно никога вече няма да се повтори.

Изведнъж чинелите на оркестъра удариха за тишина, чу се глас: „Внимание“ и една от учителките се обърна към нас с призива: „Драги абитуриентки и абитуриенти, призовавам ви да си пестите силите, защото трябва да спазим традицията и както всички абитуриенти досега да отидем горе на Трифона да посрещнем слънцето“. Оркестърът наново засвири, но с този призив бяхме предупредени, че веселието е към края си. Трифона беше местност до Харманли, хълм, целия в лозя, и за да има грозде, бе кръстен на Трифон Зарезан.

Оформиха се групички. Някои досетливи момичета извадиха леки обувки от чанти и прибраха вътре обувките с токове. Други се наметнаха с шалове. Веселите викове и закачките продължаваха приглушено, защото хората още спяха, не трябваше да ги будим.

Пристигнахме на хълма, беше достатъчно високо и се виждаше равното поле край Марица и целият град. Заливаше ни отвсякъде зеленина и свежест. Тъмночервеното петно на небето започна да избледнява, след секунди слънцето щеше изгрее, момичетата запяха някаква песен. Момчетата бяха прегракнали. Слънцето изгря, всички го приветствахме с викове, спогледахме се, един от нас извика „Внимание“. Директорът Георги Делчев мина напред, като търсеше подходящо място да вижда всички. Приглади косата си, която вечно падаше на очите му, и ни каза само няколко думи: „Уважаеми ученици, това е вашето утро, началото на един прекрасен ден, вашето начало. Желая ви успех в живота. Не се забравяйте, където и да се срещнете, помагайте си. На добър час!“. Всички изръкопляскаха.

Много е правилна поговорката „Утрото е по-мъдро от нощта“. От хубавите пожелания на директора се събудихме. Ярките слънчеви лъчи, зеленината и свежият въздух като че изпариха изживяното в изминалата нощ. Нищо не можехме да си спомним. Имахме чувството на безтегловност. Едно момиче се усмихваше, а сълзите се стичаха от очите му. Друго го попита „Какво се е случило, защо?“. „И аз не зная“, отговори то. Една учителка ги прегърна през рамо и ги поведе.

Умората си казваше своето, заслизахме от билото на хълма. Влязохме в града. Хората ни се радваха и ни поздравяваха.

Като че ли от тази сутрин заобичах Харманли. Имах чувството, че беше ме приел за свой гражданин, макар че гледах намръщено, когато работехме трудови на улица „Цар Иван Шишман“, когато сутрин бързах да отида навреме и да запаля печката в училищния стол или когато крадешком, да не види някой, се заглеждах във витрините на някой магазин. Но това вече е минало, спомням си го с усмивка, дори съм доволен, че се е случило и съм го преодолял.

* * *

Матурата мина, дипломирахме се и си отидох на село. Вечерта след вечеря баща ми попита: „Е, сега какво, ще кандидатстваш ли нещо, ще ходиш ли при кмета за удостоверение за благонадеждност?“. „Татко, виждаш на колко много хора кметът не им даде удостоверение, говорих в Харманли с хора от градския комитет и РМС, че може и на мен да откаже. Казах им защо така мисля, разказах им кога си влязъл в текезесето. Те също измънкаха, че кметът ще има основание. Всички са от един дол дренки. Ще отида в казармата и, здраве и живот, като се върна, ще го мислим“.

Брат ми беше на десет години, ходеше на училище, сестра ми беше омъжена в село, у много добри хора. Зет ми, по-голям от мен, беше в казармата, но не като войник, а трудовак, понеже беше член на селската младежка организация на земеделския съюз „Никола Петков“. Така се показваше отношението към инакомислещите младежи и родителите им. Веднъж си бях вкъщи, когато зетят слезе от влака на нашата спирка, мина първо през нас. Гледах дрехите му, обувките, шапката с платнената козирка.

В толкова окаяно, жалко състояние не го бях виждал дотогава. Нищо не казах, но не можех да проумея тази категоризация на хората, която пораждаше несигурност и безперспективност и беше основен фактор за страха на много млади хора със закачен етикет „неблагонадежден“. Не знаеха докога ще се гледа на тях така, никой не даваше обяснение, за врага няма реабилитация. Категоризацията се даваше от местното партийно ръководство. Представете си какво бе ценностното им равнище, с което определяха кой какъв е. Решенията на тези ръководни хора не подлежах на промяна. „Горе“ смятаха, че щом „долу“ са казали така, значи е вярно, не трябва да се съмняваме в тяхната преценка. Мислите в тази посока ми носеха терзания и бяха лош съветник.

А тези, които минаваха граница, които напускаха България, често се питах аз, нима промениха нещо? И какво можех да бъда като емигрант? Нима страданията в чужбина ще се върнат като бумеранг върху управляващите България? Не, окото им няма да мигне...

Аз обаче няма да напусна България, защото е моята родина, обичам я и сега, и преди те да дойдат, и след тях, до края на живота си. Няма да стана курбан заради това, че те са се главозамаяли и правят каквото си щат. Не мога да отровя с такава мъка родителите си и близките, да се вдигна и да изчезна в неизвестното. Не, баща ми бе давал и последния си залък да ми помогне да стана човек със самочувствие и достойнство.

В гимназията можах да оценя какво значат добрите приятели. Научих се и аз да бъда добър приятел. Това беше дяловият ми капитал, с който започнах. След години разбрах, че от този капитал по-ценен и по-истински няма...

ВОЙНИШКИ ЖИВОТ

Получихме повиквателните, петима от селото ни изпращаха във Велико Търново: Дельо, Маринчо, Георги, Атанас и аз. С Дельо завършихме заедно гимназия, и той беше от сиромашко семейство. Тогава нямаше големи тържества за изпращане на войник, придобили после названието новобрански вечери, на които се канят стотина семейства на големи дълги софри, с музика и какво ли не. Привечер минах до вуйчови и лелини да се сбогувам. Приех сърдечните им пожелания, обещах, че ще им пиша, и отпътувах за Велико Търново.

На следващия ден рано сутринта пристигнахме на гарата в града. Посрещнаха ни от поделението двама старшини и един офицер. Бяхме много, около четиридесет човека. Строиха ни зад гарата, прочетоха имената ни. Обясниха ни накратко, че до казармата ще се придвижваме пеша. Изкомандваха: „Вземете багажа си, надясно, към казармата, ходом марш!“. И тръгнахме.

Преди да преминем по моста над Янтра, изкомандваха да спрем. Въведоха ни в едно помещение, оставихме си багажа и веднага ни вкараха в друго. Наредиха ни да се съблечем и да минаваме по двама в съседната стая пред комисия. След прегледа дойде един старшина, заповяда да се пази тишина и почна да чете от един списък. Всеки, който си чуеше името, заставаше от лявата страна на старшината. Бяхме тридесет човека, старшината поиска да излезем навън и да се строим по двама. С него беше младши сержант, който ни поведе и ни показа как да се строим.

Пристигнахме при едни складове, там ни чакаше друг старшина, грамаден, с мустаци. Сигурно беше над сто кила. Той ни раздели на две групи — едната — артилеристи, другата — минохвъргачи. Военният обяви: „Аз съм старшина Васил Вълчев на оръдейна батарея, а колегата Лефтеров е старшина на минохвъргачна батарея. Сега ще си получите военната униформа, ще ви отведем в помещението и довечера за вечерна проверка ще бъдете вече войници“.

Така започна военната служба. От сутрешната тръба до вечерта на военната проверка времето е разпределено и запълнено с какво ли не.

Започнаха военните занятия и в кабинетите, и на учебните полигони. Пълна стегната програма.

Дойде време за клетва. Баща ми пристигна. Клетвата се състоя на площада до паметника на падналите 12 хиляди във войната. Беше много тържествено.

След тържеството ни пуснаха в градска отпускат. Баща ми ме одобри като войник. Аз не се оплаквах от нищо, разказвах случки от занятията. Следобед беше влакът за нашия край, отидохме до гарата и аз го изпратих.

С Дельо се срещаме преди вечерна проверка и понякога излизаме в градска отпускат заедно. Редът и изискванията в казармата не ми тежаха. Спазвах дисциплината, по време на занятията се стараех, усещах някакъв прилив на дълг или по-скоро не обичах да ми правят забележки. Физически бях здрав и всичко можех да изпълнявам без проблеми.

След като бяхме добре обучени в строева подготовка, ни водеха с военната музика на кино. Строеви в блокове, минавахме с твърда стъпка по калдъръмените търновски улици. Болярският град не ни обичаше. Когато минавахме строеви по улиците, търновчанки бързаха да затворят прозорците, някои пускаха и завесите. Ние бяхме армия на нова система, която не се вместваше в историческите традиции на стария престолен град. Бях чел и знаех добре историята. Бях ходил в залата на Великото народно събрание. В тази зала Стамболов е казал на княз Фердинанд, че трябва да си свали короната, когато излиза да изнесе словото си пред депутатите.

Често, когато съм бил часови на погребите, съм мислил за историята на този град. Той не е само на търновци, а е на всички българи. Настръхваш, като започнеш да четеш за всичките величия и падения. Предателство, което и тогава го е имало. Цар Иван Владислав, цар Борил, след великия Калоян какво падение, каква гавра с калояновата слава.

И за да избягам от лошите моменти на миналото, обръщам се на другата страна, вдигам глава високо, премрежвам очи и виждам Симеон, Борис, същият този български народ как ликува. Обичам

България с всичките ѝ величия и падения, с нейната история и стара, и нова, и тази, която ще се пише. България, която достойно застана в редиците на старите цивилизации.

Веднъж с Делъо бяхме в градска отпуска и аз му предложих да се поразходим из Царевец. Седнахме на един зид и от високото гледахме Търново. Къщите, накацали, висят като лястовичи гнезда, отдолу Янтра гъвкаво криволичи като змия, бързаща да се скрие. Заговорих, както си бяхме седнали: „Тези стени какво ли биха могли да разкажат за славата, величията и паденията на много наши царе“. Помълчах, погледнах към Делъо, той също мълчеше, гледаше пред себе си и с едва забележима усмивка ми каза: „За какви величия говорим, всичко е било непрекъсната борба за власт, за власт над този народ. Нищо друго. Ние с тебе не сме ли свидетели как дойде една друга власт? Всички тези войни, борби, речи, плакати е само за властта. Това е. Другото е сценарий, подготвен от добри световни режисьори, а изпълнители в представлението винаги е имало. За всичко си има хора, на нас ни остава само да ръкопляскаме“.

„Брей, какъв е този страшен реализъм“, отвърнах. Станахме и си тръгнахме. „Реализмът не е страшен, такъв си е. Утре имате ли строева подготовка?“, неочаквано попита Делъо. „Имаме — отговорих. — Два часа на плаца“. „Добре. Като застане взводният ви и изкомандва «Ходом, марш!» и започнете, а той само повтаря «по-високо крака, главата горе, погледът напред» и като минете петдесет метра, чуваш командата «Кръгом, марш!» и пак «краката... главата...». След два часа в главата ти няма да е останало нищо от тези величия, за които ми говореше преди малко. Ще черпиш ли по един сироп? Долу на пресечката има сиропчия“, приземи разговора приятелят.

Изпихме по един сироп, преглътнахме историята и тръгнахме по улицата.

* * *

Веднъж като минавах край сградата на щаба, погледът ми спря на табелка, на която пишеше „Библиотека“, и една стрелка сочеше към задната врата. Влязох в голяма стая с рафтове, пълни с книги. Поздравих библиотекаря, един сержант. Разгледах книгите, имаше

много хубави, но кога да четеш. „Избрахте ли си“, ме попита вежливо библиотекарят. „Няма време за четене“, отговорих, а той ме посъветва: „Вечер след вечерна проверка час-два можете да си почитате“. „От сутринта до вечерната проверка знаете какви занятия се водят — строева подготовка. Вечерта лягаш и заспиваш като труп“, възразих аз. Войниците в казармата имат вечния блян — отпуска, ядене и сън.

През лятото бяхме на лагер до село Крушовене, Ловчанско. Лагерът беше на хълмист скат. Бяхме няколко поделения — дивизия или повече, не си спомням. На по-високата част на ската бяха опънати палатките по батареи. Пътеките бяха маркирани с подредени в права линия варосани колчета. След вечеря до вечерна проверка два-три състава военни оркестри заставаха в едната половина на плаца и започваха да изпълняват хора. Такива дълги хора не съм виждал, а еднаквата униформа ги правеше да изглеждат като картечна лента. Играл съм с такова настроение на тези хора. А и друго правех: лягах по гръб на тревата, встрани от музиката и хорото. Това е неповторимо усещане. Слушах такта на музиката и едновременно стъпките на стотици войнишки крака: щрап, щрап, щрап..., хармония, която, за съжаление, не може да се запише на ролка, на лента, нито да се опише. Може само да се почувства и преживее. А беше част от войнишката служба.

В свободното време можехме да почиваме както намерим за добре. Разбира се, униформата, която носиш, те задължава. Когато си в градска отпуска, се подчиняваш на цивилните правила — ползваш като останалите граждани киносалона или концертната зала.

Минаха летните военно стрелкови занимания, лятото си отиде и отново се прибрахме в казармата. Една седмица голямо почистване, смазване на материалната част, поставяне на трупчета в хангарите и начало на същото занимание като миналата година.

Една сутрин строиха целия полк на парадния плац пред помещенията. Военната музика беше застанала на мястото си. Командващ беше началник-щаба майор Иванов. Музиката засвири марш за среща и Иванов рапортува пред командира на поделението полковник Комитов, че то е строено. Полковникът направи преглед на строените блокове, поздрави и след това застана на средата на плаца. Адютантът му подаде кожена папка и той зачете: „Заповед на министъра на отбраната за изпълнение. Срокът на военната служба на

артилеристи и танкисти ще бъде 3 години, начиная от 28-ми набор включително“.

Началник-щаба изкомандва „мирно“. Батарейните и ротните командири отидоха в щаба. Взводните ни отведоха в парка при оръдията и минохвъргачките, имитирахме някакво занимание.

Винаги, когато съм гледал филма „Крадецът на праскови“, командирът на търновския полк във филма ми е напомнял за полковник Комитов, защото той беше точно такъв — висок, строен, строг и много малко говореше.

За това удължаване на службата се говореше от няколко месеца. Бяха притеснени всички от 27-ми набор, които трябваше тази есен да се уволняват. На тях им се размина.

В почивките се посипаха най-различни коментари. Група събрали се да пушат току в един глас избухне в смях, защото някой се ожалил: „Край, няма да ме дочака, ще си намери друг“. Негов колега със сходен проблем седи с увесен нос, защото току-що се оженил и ще вземе да я изтърве. Но никой не се ангажираше да отговори какво ще правим три години. Някои мислеци и интелигентни войници коментираха, че една година е достатъчна за подготовка. Разбира се, с плътни занятия по теория, която не е много, останалото е стрелби, придружени с настъпателни преходи. През зимата — една седмица на палатка, провеждане на големи занятия. Такава подготовка с много стрелби и други упражнения естествено струва пари на държавата, но във всички случаи по-малко, отколкото още две години повтаряне като папагали на едно и също. Една година стегната програма с тактически занятия в пълна бойна готовност ще произведе по-добри воители за бойни задачи, отколкото през ден строева подготовка за каляване на волята и търпението...

* * *

Давах наряд като бакар с още един отговорник за храната от кухнята. Занесохме баките в столовата, нашата батарея се хранеше на две маси. По една бака на маса. Изчакахме да влязат войниците в столовата и започнахме да разсипваме храната в канчета до двете баки. На втората маса Венцислав от едно видинско село взе черпака и заяви:

„Аз сам ще си сипя храната“. В това време аз разсипвах на първата маса. Обърнах се към Венцислав и му казах: „Остави черпака, има бакар, който разпределя храната, ти не пипай да си нямаш неприятности“. И продължих да разсипвам. Той ме погледна, взе черпака и се тросна: „Ти си гледай своята маса“ и посегна да загребе. Не помня как съм замахнал с черпака към главата му, бил е в профил, черпакът в полумесец му срязва веждите и му очертава един полукръг на челото. Той бутна празните канчета пред него, които се разпиляха по пода. Вдигна се шум, веднага дойде дежурният офицер и нареди да повикат караула. Откараха ме в ареста, други двама по нареждане на дежурния офицер заведоха Венцислав в лазарета. Лицето му бе цялото в кръв. Съжалих, защото това стана пред целия полк, всички бяха в столовата.

Неколцина войника от нашата батарея ми се обадиха, успокоявайки ме, че не била голяма раната на Венцислав, само кожата била срязана. Зашили я в лазарета, превързали го и си бил в помещението. Следобед дойдоха Дельо и Георги, дежурният караул беше от тяхната рота и не се притесняваха да разговарят с мене. „Защо не си сдържаш нервите, бе, как можа да направиш този панаир?“.

Сутринта караулният началник ми каза: „Наредено е да те освободим, вземи си колана и отивай в батареята“. Сложих си колана и тръгнах за помещението. Пред вратата стоеше старшина Васил Вълчев, козирувах и спрях пред него. Той ме изгледа, но някак си не ядосано и ми каза: „Вземи си кърпата и сапуна, иди в умивалнята, измий се, вкарай се в порядък и веднага отивай в канцеларията на батерейния командир“.

Направих го набързо, заставах пред вратата на батерейния командир, почуках, чух го да казва: „Влез“ и се представих. „Господин капитан, ефрейтор Петров се явява по ваша заповед“. Капитан Солев, командирът на минохвъргачната батарея, също беше в стаята. Двамата ме изгледаха, след това нашият командир капитан Ковачев започна: „Какво значи цялото поделение да разказва за волността на батерейци? Как можа!“.

„Съжалявам много, господин капитан“. Така не се отговаря — апострофира ме командирът. — „Виновен съм, господин капитан“. „Виновен си, разбира се“. Замълча и започна да се разхожда из стаята. Забелязах, че се спогледаха с капитан Солев и Ковачев продължи с по-спокоен тон.

„Проверих подробно случая. Венцислав не е прав, но никой не те упълномощава с бой да въдворяваш ред“. „Виновен съм, господин капитан“. Пак замълча, не можех да разбера какво се крие зад това мълчание, което ме уплаши. Капитан Ковачев се приближи до мен: „Венцислав е превързан и е в помещението. Сега ще отидеш и ще му се извиниш и въпросът приключва със строго предупреждение. Разбра ли?“. „Тъй вярно, господин капитан. Но не мога да го направя“. „Какво? — извика Ковачев. — Защо не можеш?“. „Изпратете ме в ареста колкото прецените, господин капитан, но на Венцислав няма да се извиня“. „Защо, бе, нали казваш, че си виновен?“. „Виновен съм, че се говори за батареята. От тази гледна точка. Но на човек като Венцислав не мога да се извинявам“. Капитан Солев щеше да се засмее, сложи ръка на устата и се обърна към прозореца. Ковачев помисли и каза: „Батареята е на занятие в парка. Отивай в нея. Свободен си“.

Козирувах, обърнах се кръгом и излязох. Отидох в парка, една гаубица беше извадена отвън и взводният командир обясняваше нещо. Представих се и поисках разрешение да остана. „Разрешено ти е, ефрейтор Петров. Ела да се научиш да влизаш в бой с оръдие, не с черпак“. Всички се засмяха, взводният се обърна и каза: „Почивка за по цигара“. И отиде при взводния на минохвъргачната батарея. Запалихме, едни се питаха батареиният командир какво отношение ще вземе по случая, друг имитираше как съм замахнал с черпака и ... цап. „Моля ви — казах аз, — по този въпрос не искам да се говори. Минало-заминало. Точка=“

Десетина дни по-рано от едно ямболско поделение беше приведен един войник в нашата батарея. Казваше се Александър Гарагуев от Русе. Веднъж след вечеря ми разказа, че в Ямбол се разболял. В болницата му казали, че има плеврит, излекували го и след това бил изпратен при един старшина да подрежда склада, освободили го и от караул. „При вас — каза Александър — на това напрежение от толкова занятия няма да мога да издържа“. Записал се в тетрадката да отиде на преглед, прегледал го някакъв фелдшер, преслушал го със слушалката и му казал: „Не чувам нищо от това, което ми разказваш, че си боледувал. Здрав си“. И писал в тетрадката — в строя.

Посъветвах го да поиска от батареиния командир да го приеме и да му обясни всичко, като го уверявах, че капитан Ковачев е прекрасен

човек и все нещо ще реши. „От две седмици съм тук и да отида да се разхленча, не ми е удобно — каза Александър. — Ще гледам по-нататък как ще се развият нещата“.

Една сутрин взводният командир ми каза: „Веднага върви в канцеларията при батерейния командир“. Отидох. Капитан Ковачев седеше зад бюрото и разглеждаше някакви документи. „Заповядай, седни, Петров, само минутка да довърша нещо“. Седнах и зачаках. Командирът свърши, облегна се на стола и се усмихна. „Искам да ти кажа нещо весело, няма само да ти се карам в тази канцелария“. И продължи: „Попитах диригента на хора на поделението дали вземат още хористи. Каза, че вземат, и аз му предложих един сериозен хорист. Отиваш и му се представяш от мое име и постъпваш в хора. Какво ще кажеш?“. „Това е добре, не знам дали ще оправдая доверието ви, господин капитан“. „Слушай, Георги, хористите са освободени от наряд, след обяд са винаги на репетиция в ДНА (Дом на Народната армия — Бел.ред.)“.

Отидох в ДНА на площада, внушителна сграда с часови без оръжие на входа, който ме попита, изпълнен с подозрение, къде отивам. „От днес съм заместник-диригент на хора и ще заставам по войнишки, когато минавам оттук“, му отговорих. Дойде един младши сержант, с когото се познавахме. Казах му при кого отивам, кимна и отидохме при диригента. Представих му се, той заяви, че знае от капитан Ковачев. „Като слушам тембъра ви, такъв басист ще направя от вас!“, рече.

„Ще ви дам писмо за комендантството. Оттам ще ви издадат пропуск, с който ще излизате от поделението и ще влизате в ДНА. После отивате при вашия старшина и искате нови дрехи по мярка, ботуши, кепе и останалите дреболии. Утре следобед в 15 часа да бъдете тука, ще имаме репетиция и по-скоро да ви въведа в хора. Ясно, нали?“.

Отидох в комендантството, там са делови, един чете три пъти писмото и три пъти ме изгледа. Написа пропуска, нареди ми да го подпиша, подписах го, той продължи да го държи. „Ако го загубиш, до два часа трябва да дойдеш и да ни уведомиш, разбрахме ли се?“. „Тъй вярно“, казах отегчено. Взех пропуска и отидох при старшина Васил Вълчев. „Разрешете да остана“ и козирувах доволен. Старшината добродушно ме покани: „Сядай, ето ти цигара, запали“. Седнах,

запалихме и Вълчев попита: „Какво, Георги, май имаш проблем, ама не е сериозен. Удрянето на Венцислав си беше заслужено, между нас казано. Е?“.

„Моят проблем е по-друг — обясних аз. — От утре съм хорист в хора на поделението. Дошъл съм да получа новичък войнишки костюм, ботуши, кепе, колан както е по устав. И без пазарлъци, щом уставът го казва“. Вълчев ме изгледа с вдигнати вежди: „Бре, този път ти е провървяло, няма вече караул, след обяд си освободен от занятия. Репетиции, концерти, така се кара служба. Сега ще ти дам всичко, както го каза — по устав, но, уважаеми ефрейтор Петров, старият кат ще си го вземеш в помещението, защото преди обед ще си ходиш на занятия и в някой дъждовен ден новичките станали... айде да не казвам на какво. Ти да не си мислиш, че като ги оплескаш, други ще ти дам. Няма такова нещо. На тези там, дето грачат в салона, само по веднъж ново облекло се дава“.

* * *

Следобед взводният нареди да почистим личното си оръжие. Бях приключил, един от войниците ми каза: „Взводният каза да идеш при него“. Отидох. „Петров, капитан Ковачев нареди да идеш в дома му. Ето шофьора на джипа, ще те закара“ — обясни взводният.

Заминахме с джипа. Шофьорът остана в колата, аз позвъних на вратата на хубава къща. Ковачев се беше оженил скоро за търновска болярка. Капитанът отвори и засмян ме покани: „Влизай, Георги, ще ти възложи една специална задача“. И продължи да се смее. „Вземи тези пари. Той няма да ги вземе, но ти ще му кажеш, че аз настоявам. Отивате в село Дебелец с джипа. Като стигнете на площада, ще попиташ къде е къщата на Мильо Симеонов, всички го знаят. Ние с него се познаваме, ще кажеш с червено вино да ти напълни дамаджаната за парите, които ти давам, и донасяш дамаджаната тук. Разбра ли?“.

„Тъй вярно, господин капитан“. Взех дамаджаната и потеглихме. Намерихме къщата на бай Мильо, излезе жена му. Обясних, че трябва да разговарям с мъжа ѝ, тя пък каза, че отишъл при някого в селото, но

не знаела при кого. Покани ни в къщата. Аз деликатно казах, че трябва да видим нещо по машината и ще почакаме отвън.

Бай Мильо дойде едва след един час, притесни се човекът, че сме чакали толкова. Взе дамаджаната. „От червеното, нали?“. „Да“ — отговорих. „За нашия капитан — поясни той на жена си, която беше излязла на терасата на къщата. — И виж там нещо за мезе на виното“. „Приготвила съм“ — веднага отговори тя и дойде при нас на двора с една шарена торбичка и вътре с нещо, увито в бяла кърпа. Казах на бай Мильо: „Ето, пари изпрати капитанът.“ Той замаха с ръце: „Какви пари? Прекрасен човек е капитан Ковачев, да знаеш“. „Тъй вярно — казах. — Командир ми е“. „А сега, носете много здраве и да не хукнете с този джип да направите някоя беля. Не носите лекарство, та да бързате толкова. Хайде, със здраве“.

Позвъних на вратата, Ковачев веднага дойде: „Нали нищо лошо не се е случило? Като закъсняхте, се притесних.“ Обърна се към шофьора и му нареди да се прибира с джипа.

С Ковачев влязохме в голяма стая, на масата бяха капитан Солев на минохвъргачната батарея и един майор, който после разбрах, че е лекар на поделението. Тъстът на Ковачев взе дамаджаната и торбичката, а Ковачев сложи още един стол до масата и ме покани: „Ние сме още на аперитив, какво пиеш?“. „Чаша вино и нищо повече“. Сложих кепето си на колана от вътрешната страна и седнах. Капитан Солев ме гледаше развеселен и заговори: „Ковачев, още не мога да разбера Петров извини ли се на Венцислав за удара с черпака, или не?“. Капитан Ковачев ме погледна и каза: „Не, не се е извинил. Но ще видим тази работа“. „При разговора в канцеларията — поде Солев — не беше редно да взема отношение, после като останахме двамата, ти казах моето мнение, но сега не сме в казармата и ще си позволя да поздравя Петров, че отказа да се извинява, предпочете да бъде върнат в ареста. Уважавам такива хора. Извинението е лош навик. Лицемерие, с което си измиваш ръцете. Когато си сбъркал — понеси си последствията, но недей се огъва да се извиняваш. Извинението нищо не компенсира, само поставя и двамата в неловко положение“.

Чашата вино беше донесена. Капитан Ковачев вдигна своята, чукна се с мен, другите направиха същото. Тази сърдечна наздравица никога няма да забравя.

„Солев, помниш ли, че в понеделник трябва да изпълним заповедта на началник-щаба да пратим войник от батареята в телефонната централа в щаба“, каза Ковачев. „Знаеш ли, не съм мислил по този въпрос — отговори Солев. — Какво имаме да му мислим, ето ти човек за телефонната централа. Георги ще изпратим“. Ковачев се засмя, обърна се към мен и каза: „Аз същото мислех. Е, какво ще кажеш, Георги, ще отидеш ли в централата на щаба?“.

Това ми дойде като гръм от ясно небе. Пред очите ми застана Александър, болният от плеврит, и реших веднага. Станах прав, всички впериха поглед в мен. „Много съжалявам, господин капитан, и се страхувам да не ви обидя, но не искам аз точно да отида в централата. Ако разрешите, ще кажа защо“. „Слушай, бе, ако заявим пред двете батареи, че се търси човек за щаба, единодушно всички ще отговорят, че са готови, а ти отказваш. Защо, а обясни, да чуем“. „Господин капитан, в нашата батарея, знаете, беше приведен един войник от ямболския полк“. „Зная. Казва се Александър Гарагуев. И какво?“. „Той ми каза, че още когато бил в Ямбол, заболял от плеврит. Лекарят там го пратил при един старшина да подрежда склада и бил освободен от занятия и наряд. Но тука, казва, занятията са много натоварени и той не може да издържа. Още сутринта го накарах да се пише в тетрадката и да отиде в лазарета и да обясни. Там го прегледали и му писали — в строя. Много ви моля, пратете Александър в централата, той е болен, не е за строя. Аз съм здрав. Той е интелигентно момче, завършил е гимназия, баща му е капитан на търговски кораб по Дунав“.

Всички бяха много изненадани от това обяснение. Майорът лекар наруши тишината. „Вие решете с изпращането на болния в централата, аз поемам неговото лечение. Имам тук артилерийски военен санитарен склад, няма проблеми за 10 грама пеницилин. Може за момчето и повече да е нужно“. Ковачев сложи ръка на рамото ми и учудено каза: „Ти, освен да биеш, можеш и милосърдие да раздаваш. Втори път не ми изпълняваш заповедта“. „Има логика в предложението на ефрейтор Петров, това ние не сме знаели и трябва да сме благодарни, че откри случая, който изисква сериозна намеса. Макар че два пъти нарушава устава, да си призная, Георги ми израства в очите“, засмя се и така завърши Солев. Погледнах Ковачев, той също се засмя и каза: „Приема се обяснението ти“.

Станах, извадих от колана кепето, сложих си го и козирувах: „Сърдечно благодаря, разрешете да се прибера в казармата“. „Как така, ще вечеряме сега“, възкликна тъщата на Ковачев. Благодарих и си тръгнах. Ковачев ме изпрати до външната врата, ръкува се с мен и ми каза: „Благодаря ти много, че показва такава човечност. Другия път ще си поговорим повече“.

Вървах по калдъръмената улица към казармата и внимавах много да не се чуват стъпките ми. Бях доволен, че успях да помогна на Александър. На портала нямах проблеми, имах пропуск като хорист в хора на поделението. Влязох тихо в спалното помещение, погледът ми потърси леглото на Александър, спеше спокойно. Така му се зарадвах, както майка му би се радвала да го види как спокойно си спи.

На сутринта след физзарядката (сутрешна гимнастика — Бел.ред.) се наредихме на гредата зад помещението. На нея стъпвахме, когато си лъскахме ботушите. Магнах с ръка на Александър да дойде до мен да си лъска ботушите. Дойде. „Имам да ти кажа нещо, лъскай бързо и да излезем на плаца отпред“. Оставихме си боите и четките в торбичките в шкафчетата и веднага излязохме. Запалих цигара, той не пушеше, и му разказах. „Слушай внимателно, днес сигурно ще те извика командирът на батареята. Ще ти каже, че те изпращат в телефонната централа в щаба, наред с това лекарят на поделението е поел ангажимента да те лекува. Да не вземеш да размисляш и да се плашиш дали ще се справиш с централата. Там ще ти покажат, затова приемаш без всякакъв коментар и въпроси“.

Войниците се бяха източили на плаца, там вече бе и взводният командир с чин младши лейтенант. Имаше френско произнасяне на р-то и понякога беше комичен като проявяваше прекалено старание при командата „Мирно“. „Батарея, строй се“, изкомандва взводният командир. Строихме се и преди да издаде следващите команди, дежурният войник се представи и предаде редник Александър Гарагуев да се яви в канцеларията при батареиния командир. „Слушам“, каза Александър ясно и отчетливо, погледна ме, аз му намигнах и с твърда стъпка напусна строя.

След занятията, когато се прибрахме в помещението да вземем торбите и да се строим за обед за столовата, веднага видях леглото на Александър. Беше застлано само с одеяло. Спалното бельо се водеше на всеки войник и Александър си беше взел всичко. В щаба имаше

стая, в която спяха телефонистите. Те не трябваше много-много да контактуват с войниците, защото в централата слушаха много разговори. Дръпнах вратичката на шкафчето, беше празно, стана ми грозно и веднага я затворих. Дръпнах чекмеджето, под парче от вестник имаше нещо. Вдигнах вестника, под него — кутия цигари и бележка, скатана в капака на кутията. Разтворих я: „Благодаря ти много, при първия удобен момент ще се видим“.

Като че ли едва сега разбрах какво съм успял да сторя. Отидох на обяд, ядох някак механично. Строихме се и се върнахме в помещението. Влязохме да си оставим торбите и пак излязохме навън да запалим по цигара. Отворих кутията от Александър, запалих, около мен всеки вадеше цигари. Присегнах с отворената кутия и подканих: „Заповядайте“. Първи взе, втори, трети извика „Ей, елате, нашият вагон се разтоварва. Петров, ти по какъв случай, кажи, де?“. „Няма никакъв случай, просто така, да си запалим по цигара. Утре пък друг ще предложи. Нали сме заедно?“. „Правилно казваш. Заедно сме, така е. Благодарим“.

Така е в казармата — под строй на занятие, под строй към столовата, под строй се връщаме в помещението, а строят става със заповеди. Старшината на батареята Васил Вълчев заповядваше убедително. Строевата подготовка през ден по два часа и придвижването навсякъде под строй е основният фактор да се закали волята и характерът на войника. От тази строева, особено първата година, на моменти всеки забравяше откъде е дошъл в казармата. И дали цял живот не е бил в строя.

След два дни като се върнахме от вечеря, седнах отвън да си поприказвам с двама от батареята. Видях Александър, излезе от входа на нашето помещение. Явно беше ходил да ме търси. Тръгнах да го посрещна, за да бъдем само двамата. Той ме видя, спря се, стоеше като виновен, някак си гузен. Прегърнах го и му пошепнах на ухото „Всичко е точно. Благодаря за цигарите“. „Ех, ти...“ — каза Александър и ме тупна по рамото. Поогледа се да няма никой близо до нас и бързо заговори: „Как можа така да направиш, батерейният командир всичко ми разказа. Ти си бил определен за щаб и си отказал, като си предложил мен. Ей това не го разбирам. Та ние отскоро се познавахме... Да ти призная, бях толкова отчаян и си мислех, че няма

вече добри хора. Но съм се лъгал. Това ще ми бъде за урок и ще знам, че винаги можеш да срещнеш добър човек. Кажи. Защо го направи?“.

Извадих цигарите. Трябваше да помисля за отговор. Мразех да ме съжаляват, не го позволявах на никого и затова не допусках и аз да обидя някого с просташко съжаление. И затова търсех подходящия отговор. „Слушай, никога не сме предполагали, че ще се срещнем от цялата страна във Велико Търново да служим военната си служба. По силата на това правило сме заедно и след това отново ще си отидем по местата. Това, което ти е разказал батарейният командир, е просто стечение на обстоятелствата. Въпросът към мен беше пуснат като изстрел, трябваше да решавам за минута-две. Ти просто беше влязъл в съзнанието ми след разговора, който водихме. И ето, решението бе готово. Не само аз се изненадах от бързото решение, но и присъстващите. Разбрах, че съм успял и бях толкова доволен. Да ти призная честно, не ми се ходеше в централата, не съм за работа, дето с часове се стои на едно място. Замесен съм от селско тесто. Там съм се родил, там са родителите ми. От малък съм на полето. По вършитба привечер баща ми разпрягаше кравите, имахме и две телета. Подкарваше ги баща ми, и аз след него. Отивахме на километър извън село. Минавахме една горичка, през която върви цариградската железница, след горичката има мочурище, покрай него — хубава трева. Баща ми казваше: «Ще стоиш при кравите и телетата да не отидат някъде докато пасат. Аз ще отида да събера овършаното, да го отведем с веялката, да прибере житото и да внесем плевната в плевника, та утре сутринта харманът да бъде готов за нови снопи за вършане. Нали не те е страх?». «Не» — уверявах го. А да ти призная, като се стъмни, става много страшно, гората до мен прилича на черен облак. Че има и будни нейни обитатели — я бухал се обади, я кукумявка. Превръщах се целия само в слух и зрение. А кравите си хрупат тревата и дори не подозират как ми се е свило сърцето. Така изкарах няколко вечери, постепенно свикнах с тъмнината. Тъмните сенки на дърветата ги разпознавах много бързо. Почна да ми става приятно, само аз и природата един до друг. Усещах топлия ѝ дъх, в тъмнината се чувствах по-сигурен, никой не ме виждаше. Това ме направи свободен човек, а така свободен можеш да бъдеш само в природата. Затова отказах централата. А ти се учи, работи, ходи на театър, на концерти, чети книги, но винаги намирай време да отидеш сред природата. Тя е най-

искреният съветник и докато си сред нея и премисляш нещата си, ще вземеш най-правилното решение“.

* * *

Ходех редовно на репетициите в хора и да си призная, ми беше приятно. Обичах музиката. Пеехме заедно с военния оркестър, изнасяхме концерти в залата на армейския дом, а през лятото — пред него. Това ставаше на свечеряване, когато търновчани излизаха на главната улица на разходка. Не зная с какви чувства гражданството на Търново е слушало изпълнението на военния хор и не съм си и задавал тогава този въпрос. Използвам случая да споделя преживяването си от една песен. Когато в хора се запя „Един завет оставили са нам дедите“, настръхнах.

През 1943 година, първата в гимназията, имаше хор с ученици от горните класове. Дирижираше го свещеник и затова му казваха „хора на поп Дачев“. Когато чух тази песен за първи път в Харманли на едно тържество, в съзнанието ми изникнаха образите на моя дядо и на учителя Василев на фронта през 1913 г. Припомних си и разказа на дядо какво е войната, победата и да си победен. Заслушах се в съдържанието на песента. Хармонията на музика и съдържание така се е запечатала в съзнанието ми, че когато я запя военният хор, дъхът ми спря. Това са усещания, които никакви повратни сили не могат да променят. Те са втъкани в съдържанието на живота ти.

Имам две песни, при които изпитвам желание да се изпъна прав и да замълча, когато се пеят. Това са „Един завет“ и „Върви, народе възродени, към светли бъднини, върви“.

Сега съм на осемдесет и две и когато чуя тези песни, изпитвам същото чувство на гордост, че съм българин. И докато ги слушам, в паметта ми изникват и много неща, които ме карат и да се срамувам.

Усещането не е мартеница да се постави на ревера, усещането е скрито в тебе, не се вижда — или го имаш, или го нямаш.

* * *

Велико Търново много ми харесваше, може би първите ми впечатления за града, за хората и най-вече за историческите дадености бяха изградили у мен особено отношение към града. По време на занятията, водени край селата Шемшево, Дебелец, Килифарево бях разговарял с местните хора. От тях научих, че в последните десет-петнадесет години преди 1944 г., много мъже от тези села са ходили на гурбет в Европа. Особено в Унгария като градинари. Гурбетчиите бяха донесли в селото си друго мислене, знаеха цената на труда и уменията си. Това се виждаше в архитектурата на издигнатите след гурбетлъка къщи. Отношенията помежду им бяха открити, като че ли всичко си казваха докрай.

Може би затова много се разстроих, когато казаха, че разформироваха батареите и ни пръскат къде ли не. Батарейният командир ме повика в канцеларията и ми каза: „Изпращам те във вашия край, в едно моторизирано поделение в Стара Загора“. „Много съжалявам, щеше ми се тук да изкарам службата си“, казах. „От утре ще почнете да издавате материалната част, личното си оръжие и останалите неща. Остава само военната униформа и след няколко дни всеки заминава за където е определен. Е, такива са правилата във войската“. „Господин капитан, ще разрешите ли да се сбогувам с вашето семейство?“, „Разбира се — отговори Ковачев, — аз съм ги предупредил, днес ще ми гостуваш на обед и ще се сбогуваш“.

Действително, когато отидох в дома на капитан Ковачев, всичко беше подготвено. Имаха прекрасна трапезария. Тъстът, тъщата и жената на Ковачев ме посрещнаха сърдечно. Бях ходил няколко пъти у тях, познавах семейството. Обедът мина много сърдечно. След десерта първо благодарих за гостоприемството и за цялото внимание към мен на тъщата на капитан Ковачев, защото тя свиреше първа цигулка в къщата.

„На нас също ни беше приятно, че ни гостувахте, и сме поласкани, че пожелавате да дойдете да се сбогувате“ — отговори тъщата и продължи да поддържа разговора: — „И какво сега, доколкото разбрах, отивате в Стара Загора, което сигурно ви радва, защото ще сте близо до вашия край“. „Да, така е“ — казах аз.

Погледнах към капитана, той ме разбра, че искам да си тръгна. „Какво, искаш да си ходиш вече? Добре“ — и стана прав. В коридора бяха шинелът и кепето, облякох се много бързо и преди да сложа

кепето на главата, се сбогувах с тъщата на командира, след това със съпругата и тъста му.

Имах чувството, че излизам от киносалон, където съм гледал хубав филм. Героите бяха още пред очите ми. Не смеех да си представя, че един ден ще имам такова семейство с дом. Мечтите тогава, считани за непостижими, прошепвани през сълзи, след години се сбъднаха. През живота си човек може да постигне всичко, ако го иска истински.

За няколко дни всичко беше извършено според заповедта. Издадохме зачислените вещи, остана ни само униформата и сухарната торба, в която щяхме да сложим сухата храна за дните на пътя към новите назначения.

През прозореца видях, че капитан Солев е сам в канцеларията. Искях и с него да се сбогувам, но да е насаме. Почуках на вратата, чух познатия глас „Влезте“. Влязох, представих се, капитан Солев се обърна: „Знаех, че ще дойдеш да се сбогуваме. Аз уважавам войниците си. Както не сме предполагали, че ще бъдем заедно две години, така сега дойде моментът да се разделим. Ти, Георги, си особено честолюбив, но си и готов да се раздаваш, да помагаш, дори да поемеш отговорността заради някой друг. С най-добри чувства ти препоръчвам да бъдеш много внимателен и с едното, и с другото си качество. Трябва да бъдеш тактичен и пресметлив. В живота нищо не се постига с емоции. Ти си интелигентен човек и вярвам, че ще успееш. Желая ти успех в живота, бъди здрав“. Хвана ме за двете рамене и ме разтърси.

Така се разделихме с капитан Солев. След обяд батареиният командир влезе в помещението. Бяхме останали десетина човека за вечерния влак. Командирът ни изглежда един по един. В този момент влезе старшина Васил Вълков. Ковачев попита: „Изпратихте ли момчетата?“. „Тъй вярно!“, отговори старшината. Ние си оставихме нещата на леглата и без командира излязохме отпред в една редица. Това беше мълчаливият знак, че е дошъл моментът да си вземем довиждане. Ковачев застана пред нас, помъчи се да се засмее и заговори: „Драги войници, по силата на военни решения ще се разделим с вас, преди да сме завършили службата. Убеден съм, че в поделенията, където отивате, ще покажете, че през тези две години сте били истински български войници с добра военна подготовка и сте придобили чувство за отговорност, дисциплина и издръжливост. Това е

гордостта, която ми остава като командир на такива истински войници, за което ви благодаря. Желая ви успешно завършване на военната служба, здраве и запазете добрите спомени от нашето поделение. Вярвам, че ще успеете в цивилния живот. Вие сте поколение, което е готово и ще понесе всичките изненади на бъдещето“. И се ръкува с всеки поотделно и с по няколко думички. Когато стигна до мен, стисна силно ръката ми и каза: „Желая ти наслука в твоя живот, ти ще се справиш“.

Това беше най-вярното пожелание, което някога ми бе отправяно, защото в живота си не получих нищо даром и за най-малкото трябваше да воювам. За допуснатите грешки платих до стотинка данъка с лихвите.

* * *

В Стара Загора постъпих в едно механизирано поделение. Водеха ме мерач на оръдие в танковата рота. Ходих само веднъж на занятие и след това нашият набор даваше само наряд. Имаше два набора след нас, които трябваше да се обучават. Там се запознахме и от първия момент се сближихме с един войник, мой набор и земляк от село Жълти бряг край Хасково. Казваше се Латун Уралов, станахме големи приятели, каквито сме и досега. Той работеше по-късно към финансовия отдел на Градския съвет на Хасково, а жена му беше учителка. Добри семейни приятели.

През зимата изкарахме последния отпуск, баща ми дойде веднъж на свиждане в Стара Загора. През октомври се уволних.

Така завърших военната служба. Срецнах се с много хора на моята възраст с всякакъв манталитет. Различието в характерите е нещо нормално, друго и не би могло да бъде. Военната щампа обаче изравнява всичко индивидуално, дори и мислите следват инерцията.

С никого не споделих тези разсъждения. Знаех, че ще дойде краят на представлението, че действителността вън от казармата ще ни полее със студен душ. Тогава ще си кажем: „Дотук беше фиктивната война с противника. Сега започва истинската, откажи се да изпълняваш заповедта «равнис». Не се равнявай с никого при преброяването, от първи до последен си само ти. Ти си на твоята

редица и на нея са родителите ти, близките ти, и дай, Боже, твоето семейство“.

Тогава вече е началото на истинския живот.

КОГАТО СЕ НАЛИВАХА ОСНОВИТЕ...

Зимата на 1953–1954 г. беше дълга и студена. Бях се уволнил от казармата късно през есента. Всичко вкъщи ми беше толкова мило. В главата ми изникваха рояк детски спомени за събития и случки, останали далеч назад във времето. Бях завършил средно образование, после три години в казармата. Достатъчно време да порасна и да разбера, че животът на родителите ми с нищо не се е променил през тези години.

Някои от връстниците ми бяха записали да следват. За съжаление, много малко бяха тези, които получиха удостоверение от кмета, че са „честни и благонадеждни“. Това беше основният документ при кандидатстването. Кметът на селото ни беше преселник, нямаше никакви близки. Не разбираше нито от молба, нито от каквото и да било. Изпълняваше разпоредбите на партията и нищо повече не го интересуваше.

Вкъщи всичко бе наред. Полската работа попривърши, почти всичко за прибиране беше прибрано. С баща ми ходихме няколко пъти в гората да приготвим дърва за огрев. Сено, слама, фураж за кравите, за прасето и кокошките беше приготвено. Майка ми като добра домакиня за всяка зима приготвяше туршии, сладка, сушени плодове за компот, на които се викаше ошав. Той се приготвяше по строги правила, които не се ли спазват, няма да има компот през зимата.

Набраните плодове, в зависимост кои кога зреят, се нарязват. Слагат се в тави, на село обикновено са медни и калайдисани. Пътьом се разбъркват и така, докато се изсушат. Тогава в ход влиза една сериозна технология. Пред фурната за хляб на двора се напалва огън, над него се поставя котел с вода до половината. Приготвеният ошав, разбира се, поотделно по вид, се сипва по три шепи в чист тензух. Водата след като е възвряла, майка ми потапя тензуха със сложения в него ошав във врялата вода за 4–5 секунди и го изважда, след 3 секунди пак го потапя във врялата вода. Това потапяне се извършва 4–

5 пъти и след като се изцеди водата от ошава, се изсипва в тавичките, за да съхне отново.

Тази операция се прави, за да се измие ошавът от прахоляка, докато се е сушил, и най-важното — да се махнат буболечките, ако са се завъдили в сухия плод.

Така изсушен и прибран в торбички от памучен плат, за да може да диша, се слага въщи на сухо и прохладно място. През зимата в тенджерата с вода се пуска шепа ошав, разбира се, от няколко вида плод. След един час цялата стая ухае. Невероятно усещане, което може да се почувства истински само в този миг.

Брат ми, осем години по-малък от мен, бе ученик в прогимназията. Ежедневието течеше нормално. Майка ми всеки ден приготвяше някакво любимо ястие, тя наистина беше много добра готвачка. На сватби в селото, когато на хармана се слагаше дълга трапеза, а и да има място за голямо хоро, майка ми и една-две жени винаги биваха канени да готвят ястията за сватбарите.

Въщи все се случваше да се говори за неща, за които не знаех нищо през тези години. Едно от тях се заобикаляше мълчаливо, но се усещаше в погледа на всеки. Парите. Беше през 50-те години, бях достатъчно голям и се стремях да показвам самочувствие, приемайки пролетарското измерение, че „бедността не е порок“. Даже минавах за смелчага, когато го заявявах. Но вече разбирах, че тя не е порок, а фактор, който ти диктува самочувствието и достойнството.

* * *

Не знам защо, но се сещам за една случка от времето на гимназиалния ми живот в Харманли. Ще ми се да я разкажа. Баща ми имаше приятел в Харманли, казваха му Хаджи Димо. Какъв хаджия е бил, не знам, но бай Димо си имаше една механизация, наречена дарак. Занасяха при него хората, най-вече от селата, парцали и вълна да бъдат развлачени, за да може от тях да се опреде прежда. Тогава хората използваша и парцали от стари дрехи, изпрани, почистени от копчета, носеха ги на бай Димо и ги влачеха. От тази прежда, боядисана в различни цветове, изтъкаваха шарени черги, възпети в много народни песни.

Било е първата ми година в гимназията 1943–1944 година. Баща ми беше казал: „Виждаш по колко пари ти давам, може някой ден да се наложи да ти потрѣбват още за учебник или за каквото и да е там. Ще отидеш при бай Димо. Ще питаш къде е хаджи Димовия дарак и хората ще ти кажат“.

Два от учебниците излязоха по-късно и трябваше веднага да ги взема, можех да не успея, ако чаках до неделя да взема пари от село. И затова реших да отида при Хаджи Димо. Попитах и намерих дарака: нищо особено, един от някогашните тютюневи складове с една двукрила врата, над която имаше надпис с кафяви букви „Дарак“. Влязох и се изненадах — толкова много хора. Седнали на чувалите си, пълни с памук, вълна и парцали, на групички и си приказваха доста високо, защото машините работеха. Видях един мъж да рови в шкаф с инструменти и го попитах къде е бай Димо и ще може ли да го видя. Каза ми, че бил зает с една повредена машина. „Ще му кажа. Като отстраним аварията, ще дойде, почакай го тук“.

Така и направих. След около половин час виждам човек в синя престилка, среден на ръст, на годините на баща ми, а може и повече. Косата, веждите, миглите му дори покрити със ситни влакънца от пух, вълна и парцали. Дойде и попита: „Ти ли ме търсиш? Заповядай“. И без да спира, отвори една остъклена врата. Чак тогава забелязах, че това е някаква канцелария. Предната ѝ стена беше също стъклена и през нея се виждаше целият цех. Влязох в канцеларията. Той затвори вратата, обърна се към мен, здрависа се и повтори: „Заповядай“. И ми посочи стол пред голямо бюро. Той самият бавно обиколи бюрото, седна от другата му страна, усмихна се леко и чак тогава като че ли разбра колко е покрит с влакна и прахоляци. Помаха с ръка пред лицето си и каза все така усмихнат: „Такава е нашата работа. Казвай, слушам те“.

Малко притеснен, станах прав и започнах. Казах му кой е баща ми от Бисер. Той се засмя: „О, да. Ти си ученик в гимназията. С баща ти сме добри приятели. Това са малки кахъри. Казвай, колко ти трѣбват“. Стана и дръпна към себе си чекмеджето.

То беше голямо и така препълнено с пари, че те изскачаха нагоре. Бай Димо с двете ръце взе една шепа и пак попита: „Колко?“.

Аз стоях онемял. Толкова пари никога не бях виждал. Даже и не съм си представял такава камара.

„Защо мълчиш? Казвай, не се притеснявай“.

Дойдох на себе си и забил поглед в пръстите на едрата ръка, казах тихо: „Бай Димо, трябват ми петдесет лева. Два учебника да си взема и някоя тетрадка. Това е, ако може“.

Вдигнах глава и погледнах хаджи Димо. Той си беше останал с двете ръце, заровени в парите, и ме гледаше учудено. „Аз съм възрастен човек и не съм за шеги. Какво е това петдесет лева? Ето, вземи колкото ти трябват, без да се притесняваш. Ние с баща ти после ще се оправим“. И показва с ръце към купчината пари на бюрото.

„Бай Димо — заговорих вече по-спокойно и без заекване. — На мен ми трябват петдесет лева и ви казах за какво. За друго не ми трябват. Ако друг път ми се наложи пак, ще дойда и пак ще поискам колкото ми трябват“. Посегнах и взех петдесет лева от купчината. „В неделя като си отида в Бисер, ще кажа на баща ми, че съм взел пари от вас“.

Бай Димо започна бавно да прибира чекмеджето. Беше пребледнял. Едно влакънце се беше спряло под веждата му на самата мигла. На няколко пъти той се опита да го махне, но се отказа, пък и явно не му беше до това. Излезе иззад бюрото и се доближи до мен. Видях, че едната му ръка е затворена, а другата сложи на рамото ми и тихо заговори: „Не ми се сърди. Като поостареем, ставаме почувствителни, или знам ли как да го кажа... Имам молба към тебе и искам да не ми отказваш. Пък и днес нали се запознахме, вече сме приятели. Вземи тези сто лева — те са нищо, бих ти дал много повече. Но разбрах що за човек си. Затова, моля те, вземи тези сто лева. На баща си няма да казваш. Това са неща между мене и тебе. Моля те, вземи ги“.

Погледнах го. Брадичката му трепереше, въздухът не му стигаше. Взех парите, благодарих не знам как, защото и аз нямах глас, една буца беше заседнала на гърлото ми. Тръгнах да излизам, но ръката му продължаваше да бъде на рамото ми, вървеше бавно до мене. Така се озовахме на улицата. Повече не можех да остана. Подадох ръка, благодарих, казах довиждане, измъкнах си ръката от неговата и веднага тръгнах. Може би съм изминал десет крачки, не издържах и се обърнах. Бай Димо бавно изтри влакънцето от миглата си. Но направи същото и на другото си око. Махна ми леко за довиждане.

В неделя, когато си отидох в Бисер, разказах всичко на баща си. Той махна с ръка и каза: „Ако знаех, че така ще се получи, нямаше да те пращам при него. Горкият човек, заболяло го е много. Те са бездетни“.

* * *

Спомените от ученическите години с нищо не ми подсказаха какво може да се направи за тази мълчалива тягостна атмосфера. Седенето вкъщи не променяше нещата. Трябваше да си намеря работа.

Веднъж след вечеря излязохме с баща ми на двора да изпушим по цигара. Като се върнах от казармата в израз на уважение поисках разрешение да пуша пред него.

— Повече седене вкъщи не променя нищо, ще търся работа — казах на баща си. — Утре искам да отида до Димитровград, може да се намери нещо.

В Димитровград работеха мнозина от Бисер. Бях ходил там веднъж през една отпуска от казармата у едни много близки хора. Бате Кольо беше локомотивен машинист, имаха две момчета. Споменът за града беше едно голямо строителство, накъдето и да погледнеш — строежи. През нощта се мъчих да си спомня още някои хора, от които да взема някаква информация или пък, представи си, „някой би ме препоръчал някъде“, на което най-малко се надявах.

Това беше непознат за мен свят. Не знаех неговите порядки и отношенията между хората и доста се притеснявах, защото бях чувал, че в Димитровград са надошли работници, строители, монтажници от цяла България. В крайна сметка какво от това, те са си отъпквали техните пътеки и си знаят от сутринта до вечерта откъде да тръгнат и какво да правят. Значи трябва и аз да отъпча моята пътека, и то много внимателно, че да не се спъвам като вървя по нея.

С тези мисли осъмнах. На сутринта заминах за Димитровград.

Във влака се видях с много хора — едни те поздравяват сърдечно, други те гледат, когато не си обърнат към тях. В купето се случи да бъдем заедно с бай Ангел от нашата махала в Бисер. Той работел като счетоводител в едно предприятие и всеки ден се прибирал да си ношува на село. Престраших се и му казах, че съм тръгнал за

Димитровград да търся работа. Той ме изслуша внимателно и малко притеснено, че нищо определено не може да ми каже.

— Георги, в Димитровград работа да търсиш. Тук трябва много хора за всичко. И това е трудното — че не знам къде каква работа да търсиш, на кого ще налетиш и какво ще ти предложи — каза той. — Трябва да бъдеш внимателен, да разговаряш, да разпиташ за всичко за дадено работно място и тогава да прецениш дали да започваш работа или да потърсиш другаде. Има още един труден въпрос — квартирата. Тези блокове, които виждаш, не стигат за специалистите. Има бежарски жилища в някогашните бригадирски блокове. За там съм чувал недобри неща — нямало контрол и ред, случвали се кражби. Обяснимо — тук са дошли какви ли не хора от цялата страна.

Пристигнахме на гарата. Всичко живо бързаше за работа. Бай Ангел също, подаде ми ръка и каза:

— Късмет! Не се отчайвай, всяко начало е трудно.

И си замина. Даже не видях в каква посока тръгна.

Значи трябваше да започна отнякъде, нямах представа откъде, но така каза бай Ангел. А нямаше обратен път, нещо трябваше да започне, колкото и да е трудно.

Перонът на гарата гъмжеше от народ. Сутринта на гара Димитровград правеха връзка влакът от Свиленград за София, от Кърджали за Русе, и още два миньорски влака за въглищните мини. Всеки бърза към влака си, но без паника, случва се двама да се сблъскат, засмеят се, извинят се и всеки — по пътя си.

Излязох от гарата и тръгнах по централната улица. Нямах много багаж, една торбичка, в която майка ми беше сложила риза, пуловер, бръснарските ми принадлежности и кърпа за лице. То друго и не ми трябваше. Вървах и гледах хората как са се забързали, едни в магазините за закуска нещо за децата, чиновници към канцелариите на Съвета, към управлението на рудниците Марбас, към топлоцентралите и къде ли още не.

Седнах на една пейка и запуших. Не бързах, нямаше закъде. Гледах хората, препълнените градски автобуси, постройките (на някоя тераса току излизаше някой да изпуши цигара). Ето това е Димитровград. Нагоре някъде е квартал „Васил Коларов“, там е циментовият завод, съответно има блокове за работниците, магазини, голям работнически стол и, разбира се, културен дом със знамена на

пилоните. Алеята пред входа — почистена, цветята — хубави. По същия скат по левия бряг на река Марица надолу по течението е квартал „Млада гвардия“ — също блокове за работниците от рудниците и останалото по същия модел както във всеки квартал. ТЕЦ „Вълко Червенков“ и до него Химическият комбинат „Сталин“ — там вече шега няма, военна охрана със сини шапки, портал, откъдето може да се мине само с пропуск.

Това бяха основните части на целия организъм Димитровград. А той наистина беше сложен, със собствени отношения между хората. Тук всеки работеше с чувството, че всички заедно за първи път правят големите съвременни мощности. Строеше се завод, голям завод. Основите за него вече бяха налети, както беше писал младият поет Пеньо Пенев.

След няколко цигари станах и тръгнах по тротоара с надеждата, че ще срещна някой познат. Магазините бяха отворили, витрините — толкова добре подредени, че не можеш да издържиш да не се спреш и да погледаш. Имаше някаква магия — като се загледаш в една витрина, след нея в другата и не можеш да се откъснеш.

Някой ме потупа по рамото, обърнах се и радостно се изненадах — Марко, момче от Бисер. С брат му, по-голям от него и от мен с една година, живеехме при едни хазяи като ученици в гимназията. С няколко думи се разбрахме — Марко работи в Димитровград, а аз съм дошъл да търся работа. Марко обясни:

— Аз съм сервитьор в един ресторант горе в квартал „Толбухин“. Сега трябва да вървя да подготвям салона за работа. Така че, ако искаш, ела с мен и там спокойно можем да си поговорим и да помислим каква работа търсиш и какво бих могъл да ти кажа.

Приех и отидохме в ресторанта.

Беше голям ресторант, освен салона имаше и обширна тераса, където също слагаха маси през лятото. Марко ме представи на колегите си — бюфетчика Жеко, главния готвач Петко и двама сервитьори. Каза им, че сме от едно село и съм дошъл да търся работа, така, да си имат представа хората що за човек съм. Всички се хванаха за работата си — готвачът в кухнята тихо нареждаше на две жени какво да му подготвят, бюфетчикът миеше чашите на бюфета и подреждаше някакви бутилки с алкохол на витрината, а Марко с

колегите си почна да подготвя салона — слагаха покривки на масите, почистваха приборите, нареждаха чаши.

Аз седях и наблюдавах мълчаливо. Марко ме заговори, попита нещо за село, заговорихме и другите сервитьори. Станах и тръгнах между тях, докато си говорехме. Те бързаха. И аз, без никой да ми каже, започнах да зареждам масите, както го правеха те. Никой нищо не ми каза. Продължаваха да разказват някакъв случай от предната вечер.

Салонът беше готов и започнаха да идват клиенти, сядаха на масите и сервитьорите се хванаха да ги обслужват. Отново седнах на една крайна маса. Марко спираше при мен и ми обясняваше, че на обяд имали по-малко работа — всички хапват и бързат за работа.

— Работата ни е вечер, идват големи компании, събират на едно по две и три маси. Тук идват и съветските специалисти, които ръководят монтажа в комбината. За съветските специалисти монтажниците говорят, че взимали големи заплати. Колко нещо вечер се изяжда и изпива, си нямаш представа...

Обедната работа попривърши около два часа. Сервитьорите седнаха на една маса, поканиха и мен. Почнаха да се питат какво ще обядват. Марко се обърна към мен:

— Днес си ни гост.

Другият колега добави:

— Пък и ни помогна при зареждането на салона.

— То пък каква ли работа свърших — смънках като оправдание.

Вечерта ресторантът започваше работа към 18 часа. Двамата сервитьори си отидоха. Марко каза, че няма да си ходи в квартирата — била доста далече, пък и жена му си отишла в Бисер, щяла да поседи там около седмица, тъчала черги на домашния стан. Затова съм можел да спя при него.

— Пък и сега спокойно ще си поговорим. Тук има работа, във всички предприятия търсят работници, но знам ли къде да попиташ. Отначало започнах като кондуктор в градския транспорт. Лудница, особено кварталните автобуси така се пълнят, не можеш да минеш да таксуваш пътниците. Минават контролори и като спре автобусът, искат билетите на слизащите и много пъти откриват без билети. После обяснявай каквото си щеш. Глобиха ме два пъти и напуснах, и без това заплатата не беше голяма. Хванах се като сервитьор в ресторант до

гарата. След една година ме преместиха в този тук. В него съм вече две години, колективът е добър, управителят е кротък човек, не разбира от бранша и за нищо не ни се меси. Откровено да ти кажа, доволен съм от тази работа. Заплатата не е голяма, но винаги ти остава по нещо всяка вечер, като се отчитааш. Когато са доволни, хората оставят по някой лев в рестото. Ти имаш образование, има длъжности, началник на склад за материали, за инструменти. Нямам представа какви са заплатите. В складовете идват бригадири, технически ръководители, бързат, вдигат врява, защото си гледат тяхната работа, но се надяват, че все ще се намери каквото им трябва.

Започна вечерната работа, помогнах при подготовката на салона, после поседях при бюфетчика Жеко. Прибирах върнатите празни бутилки от сервитьорите, подреждах ги в касите и си приказвахме с Жеко. Той беше от новозагорските села, но беше женен и живееше при родителите на жена си — заврял зет, както се вика.

Вечерната работа приключи, сервитьорите прибраха всичко от салона. Кухненският персонал беше измил съдовете. Управителят проверяваше да не е забравен някой прозорец незатворен както трябва и чакаше всички да тръгнат и да заключи заведението.

С Марко се отпавихме към неговата квартира. Той живееше в къща с пристройка с няколко партерни стаи, които хазяите му даваха под наем. Това всъщност бе село Гара Раковски, където се строеше Димитровград. Марко държеше стая с едно легло, масичка, два стола и някакъв шкаф — цялата покъщнина на него и жена му.

Поседнахме и продължихме разговора. Марко като че ли се колебаеше да ми каже нещо. Подканих го:

— Май имаш нещо да кажеш, давай, нали си говорим като свои.

И той започна:

— Днеска ти видя каква е нашата работа, тичаш, бързаш, някои капризничат, но не си навън на студа. Ето и зима идва, на топло си, храната — осигурена, защото имаш порция полагаема безплатна. Другото ти го разказах. Още днес ми дойде на ума нещо, но се притеснявах как ще го приемеш и затова сега ще ти го кажа. Тошо, онзи русият сервитьор, е от Пазарджик. Жена му през ден се обажда да си вземе отпуск, да си отиде, защото баща му бил болен, а директорът му казал „Намери някой да те замества, няма откъде да взема сервитьор на твоето място“. Та ти видя работата каква е, няма никаква

философия, ако си съгласен, още утре ще отидем до личен състав и ще ти пуснат временна заповед и започваме. Ти пак ще си търсиш работа, тук в ресторанта, дето идват познати хора, ще питаме. Докато я няма жената, ще бъдеш при мене, няма да те оставя на улицата. Поне един месец Тошо иска отпуска, помисли, това е твоя работа, както си решиш.

Това дойде така неочаквано, дори през целия ден, когато бях в ресторанта и наблюдавах всичко, не ми и мина през ума дали бих могъл да работя такава работа. Замълчахме и двамата. Нямаше поне още едно предложение, та да сравнявам.

— Да си лягаме — каза Марко, — утре ще я мислиш.

Той като че ли съжаляваше, че ми е предложил работата. А пък аз през нощта вече се бях съгласил след недълго мислене.

На сутринта казах на Марко и заминахме за управлението. Тошо беше подал молба за отпуска и след като дадох моята молба, личен състав — жена на средна възраст с много уморен вид, но с топли очи ми даде заповедта за един месец и каза, че мога да започна работа още днес.

Върнахме се в Марковата квартира, ризата, която беше в торбичката, бе извадена и изгладена. Избръснах се и се подготвих за работа. Сакото ми от абитуриентския бал бе поотесняло, защото през трите години в казармата бях наедрял, но още беше прилично. Отидохме в ресторанта и Марко набързо разказа всичко. Тошо много се зарадва, дори и той си мислел да ми предложи същото. Тръгна си веднага и каза, че с първия влак ще си замине за Пазарджик.

Заехме се с подготовката на салона, Марко каза:

— На тебе ще ти определим по-малко маси, докато свикнеш.

На бюфета имаше сложено меню, напечатан лист с асортимента на напитките и цените, пред кухнята — същото. Дадох ми два кочана — един за напитки, друг за кухнята да пуцам марки за това, което искам да получа и сервирам.

И така започна. Обед, после вечерта, следващия ден, последващия. И усещането — движението между масите, хората насядали, ти стърчиш прав между тях. Спираш се да вземеш поръчката, записваш си. Някой пък промени нещо, поправяш, дори се усмихваш и така на следващата маса, правиш сметките, хората плащат,

тръгват си, казват ти усмихнато „довиждане“, някои дори ти благодарят.

Дотук всичко вървеше добре и даже се бях успокоил, но не можех да преодоля усещането, което ме държеше в непрекъснато напрежение. В салона на масите наблюдавах гостите, които се чувстваха на мястото си като у дома, а аз бях чужд. А би трябвало да е обратното — аз да имам чувството на стопанин, а те да са ми гости. Значи нещо липсваше на стопанина. Например да познава някои, макар и малки правила, начин на държание към гостите, увереност и нещо предлагане. Взети заедно, те изграждат поведение, с което показваш увереност за добро обслужване и едновременно с това — самочувствие.

След много време разбрах, че това не се постига със сглобката на някои дребни правила. Разбрах още по-късно, че е едно от най-трудните неща в търговията. Негово величество клиентът не ти казва „дай ми един килограм домати, обувки 41-ви номер или два метра от този плат“. Мериш, опаковаш, подаваш, казваш колко струва и си приключил с клиента. В ресторанта не е така, гостът иска да бъде посрещнат, да си избере маса, да бъде настанен, да му се поднесе карт-менюто и търпеливо да го изчакаш да избере. Може и да попита кое как е приготвено, трябва убедено да му обясниш и приетата вече поръчка почваш да изпълняваш. През това време трябва да помниш, че гостът има достатъчно време да види колко са чисти покривката, салфетките, чашите и приборите, дали са излъскани, има ли петна по тях. След това започва да се храни и да отпива от напитката, която си е поръчал. Тези впечатления клиентите си ги споделят. Споделят ги и със сервитьора и управителя, даже има така наречената книга „за похвали и оплакване“.

За тези неща може много да се разсъждава, но и да се учи. А засега за мен нещата бяха временни, нали продължавах да си търся работа...

Времето вървеше, клиентите вече ме познаваха и ме питаха кои са моите маси, да седнат там. Една сутрин отидох на гарата и помолих един съседнин да каже на баща ми, че съм почнал работа, че съм здрав.

Месецът изтичаше, по телефона се обадиха от личен състав да отида в управлението. Там ми казаха, че Тошо, сервитьорът, когото

замествах, се обадил, че няма да се връща, трябвало да си остане в Пазарджик при семейството. Искам ли да ми се издаде заповед за редовна работа. Приех, защото дотогава не бях намерил по-добра.

Застудя, а и жената на Марко се прибра от село. В квартал „Толбухин“, където беше ресторантът, жилищните блокове до един бяха ведомствени, на химкомбината. Бях питал един работник от комбината кой се занимава с настаняването. В ресторанта веднъж ми бе посочил един посетител и ми бе казал, че той е добър приятел с началника по жилищните въпроси, пък и се отбива редовно в заведението.

— Намери сгоден начин да му кажеш, той е добър човек, мисля, че ще ти помогне.

Така и стана, поговорих веднъж с човека и една вечер дойде с този началник. Настаниха се и началникът по жилищното настаняване ме подкани:

— Седни за малко при нас.

Попита ме откъде съм и каза:

— В блок еди-кой си намери еди-кого си, има свободна таванска стая, но е празна, трябва да си сложиш легло, маса, за да я пригодиш за живеене. Наемите, особено на тези стаи, са символични, ще дойдеш утре в управлението, ще подадеш молба да те регистрираме, има там един човек, който ще ти даде ключа и ще се настаниш.

Отидох си през почивния ден на село, говорихме с един шофьор на товарна кола в текезесето, обясни ми, че след няколко дни ще идва в Химкомбината за тор за стопанството и ще ми докара нещата. С Марко отидохме на един строителен обект, помолихме за кофа гасена вар и четка баданарка. Отидохме в квартирата, разтоварихме варта, сложихме по пода вестници и боядисахме тавана и стените. Прозорецът бе на покрива, отваряше се с желязна шина.

Така се реши въпросът с квартирата и обзавеждането.

* * *

Работниците специалисти и монтажниците получаваха много пари, поне така ми се струваше. Истината бе, че особено в събота и в неделя вечер ресторантът беше пълен. Правеха се големи сметки на

масите. Няколко млади момчета, работещи в комбината, си бяха направили оркестър, понеже имаха музикалните инструменти — китара, тромпети, акордеон, пък и можеха да свирят. Веднъж дойдоха при управителя да питат ще разреши ли в събота и неделя вечер да свирят в ресторанта, за да е по-весело. Управителят се притесни:

— Как ще им плащаме, нямаме пари за оркестър, а и общественият ред, жилищните блокове наоколо, хората ще се сърдят, че им вдигаме шум.

— Пари не искаме — казаха момчетата, — а за шума... ние ще се съобразяваме.

Клиентите приеха охотно младежкия ентусиазъм. Настроението се вдигна, оттам и консумацията, в събота и неделя местата направо не стигаха.

През тези години главен директор на завода беше Георги Павлов. Няма да забравя впечатленията си от този човек. Понякога идваше в ресторанта, но не сядаше на масата. Ще каже „Прибирам се и ще мина край този блок (каже номера му), там живее еди-кой си началник на цех или смяна, или работник, има рожден ден. Тяхната компания е голяма, да не съм с празни ръце, дайте бутилка хубаво вино. Не трябва да забравяме хората, когато празнуват, само работа не може“. Обърне се към сервитьорите, попита кой сервира на голямата маса до прозорците, например. „Знам, там също празнуват, две бутилки ще им пратите от мен. Колко струва с моята бутилка?“. Плаща, пожелава приятна работа, довиждане и си заминава. Изключително интелигентен човек. Не си спомням коя година стана министър на химията и металургията (1966–1971 г. — Бел.ред.).

Студената зима си отиваше. Работата вървеше в ресторанта, бях се запознал с колеги от другите заведения. Нашият ресторант „Червено знаме“ се водеше квартален. Що се отнасяше до работното време, то не се спазваше. Често се случваше големи компании от комбината да настояват да останат до по-късно. Правехме го, а те от своя никога не допускаха скандали, викове или по улиците нарушаване на обществения ред. Просто се държеше на името на комбината.

* * *

През юни трябваше да се открива футболният стадион „Химик“, рожба на комбината. Бяха поканени сериозни гости от ЦК на партията, съветският посланик, ръководството на футболната федерация, национални първенци по всички видове спорт. Директорът на комбината Георги Павлов мина предния ден през ресторанта, за да заяви посрещането на високите гости на обяд. Той покани управителя и нас, работещите, да седнем при него и ни обясни какво мероприятие ще се провежда. Обърна внимание на управителя да купи поне 50 комплекта средни и големи приборни ножове за хранене. Добре, че го направи, защото в ресторанта имахме около 20 ножа за хранене с алуминиеви дръжки.

Така беше през 1953–54 година, такъв беше протоколът на посрещането на такива гости, такова беше обзавеждането и културата на обслужването. Дори съм си мислил не съм ли бил заразен с ентузиазма за голямото строителство на основите на новото начало, както ми каза бай Ангел първия ден, когато пристигнах в Димитровград.

Беше празник за целия град, стадионът — пълен, градската радиоуредба предаваше тържествата на стадиона. Директорът пристигна с двайсетина души в банкетната зала, каквата имаше в ресторанта. Масата беше подредена с бутилки с всякакви видове напитки, предястия, после бе поднесено основното ястие, десертът. Имаше наздравии, обядът протече много добре. Когато си тръгнаха, директорът Павлов специално благодари. След тях пристигнаха 20 студенти и студентки от музикалната академия, придружаващи майката на Никола Й. Вапцаров. Настанихме ги на една обща маса в салона и им сервирахме обяд.

Дойдоха и 30 души национални спортни първенци, водени от човек от комбината. Поканихме ги да седнат, сервирахме им най-напред безалкохолни и започнахме да носим обяда. Менюто беше „а ла карт“ (какво значи този начин на сервиране, научих 20 години по-късно, но този ден го приложихме по всички правила).

В ресторанта сервирахме с големи дървени табли от шперплат, на една табла се събират 20 чинии с ястие. Поискахме от главния готвач да сложи порции от колкото вида ястия е приготвил. Ние зареждаме таблите и тръгваме между масите и предлагаме на спортистите — кой каквото предпочита, това му сервираме. Те бяха

възхитени. Борците и тежкоатлетите си поръчаха и допълнително. На това му казвали „а ла карт“.

Придружаващият гостите ни каза да си водим сметка за всички групи гости поотделно.

Вечерта дойдоха на вечеря само студентите с майката на Вапцаров. Пяха, декламираха и накрая една двойка студент и студентка обявиха годеж. Точно тогава дойде директорът. Поздрави всички и най-вече годениците. Нареди каквото пожелаат, да им се сервира, да проявим търпение, да се веселят, докато искат. На тръгване директорът ни нареди:

— Направете сметката на отделните групи на отделни листове и вземете кочан с фактури на заведението и утре елате в моя кабинет, аз ще ви подпиша сметките.

Така направихме.

Всичко беше платено.

Поисках среща с директора на предприятието. Прие ме, помолих да ми дадат писмо да мога да кандидатствам задочно икономика на туризма, което означаваше, че предприятието ще ми осигурява отпуски за задочни и изпитите.

— Подай молба — каза той, — ще разгледаме случая и ще ти отговорим.

След няколко дни получих писмото. Записах се.

* * *

През август 1954 година получих заповед, че ме преместват от ресторант „Червено знаме“ в ресторант „Москва“. После разбрах, че ресторант и хотел „Москва“ преминават на управление към Хасково, обособяваха и други заведения в Хасково в нова система за хранене и хотели или тъй наречената система „Народен ресторант“ (предшественик на Балкантурист — Бел.ред.). Там видях сервитьори и готвачи от други ресторанти със същите заповеди. Управител на комплекса беше някой си Крайчев. Кратко събрание и започнахме работа — нищо по-различно от това, което работех и в „Червено знаме“.

След седмица от Хасково пристигна група от ръководството на новото предприятие — директорът, главният счетоводител, двама счетоводители и още неколцина. Дойде и комисия от моето предишно предприятие. Първо двете комисии проведоха кратък разговор. Сложиха табела на вратата на ресторанта, че няма да работи до следващия ден и започна инвентаризация на цялостното обзавеждане — от прибори до машини и обзавеждане.

Новият директор предложи на персонала да седнем по-близо и ни обясни, че новото предприятие е с по-големи възможности, но и с по-големи изисквания. Заплатите ще бъдат по-големи, на сервитьорите се полагат служебни костюми, за които ще се начисли данък доход върху заплатата за стойността на костюма в този месец, когато се получават костюмите.

Главният счетоводител на новото предприятие Андреев като ме видя, се изненада, защото ми беше учител по математика в гимназията. Седнахме с него на една маса, поговорихме си. Казах му, че съм записал задочно икономика на туризма.

— Много добре си направил, като идвахме насам, си мислех по един сериозен проблем, който още днес-утре трябва да решим. Вашият комплекс от хотела и ресторанта ще бъде филиал към Хасково, там е управлението, счетоводството. Тук обаче ще открия във вашата банка набирателна сметка, където ще внасяте оборота. Това нещо ще се прави ежедневно, всяка десетдневка материалноотговорните лица, бюфетчикът, главният готвач, старши администраторът в хотела ще изпращат в счетоводството стоково-паричен отчет. Затова ми трябва човек, който ще внася оборота от хотела и стокооборота от ресторанта в банката и ще изпраща отчетите в Хасково. Предлагам този въпрос да го решим с тебе, надявам се да не ми откажеш.

Приех, макар че не бях наясно още какви други неща ще трябва да се правят. Обзавеждането и инвентарът се водят на управителя, така че счетоводителите на двете предприятия започнаха инвентаризация на управителя, който трябваше да подпише описаните като задължаване към новото предприятие.

Следващата вечер заведението беше отворено за клиенти. През деня един от счетоводителите ме заведе до банката, представи на главния ѝ счетоводител писмо с молба да бъде открита набирателна сметка на филиал „Народен ресторант“, град Димитровград, където ще

се внасят ежедневно оборотът и стокооборотът от комплекс „Москва“. Представи ме като касиерът, който ще внася парите. Бе ми казано, че най-късно до 10 часа трябва да съм влязъл в банката, защото в 10 затварят за клиенти. Оставиха кочана с образци, които ще се ползват при внасяне на парите, контролни листове, на които си пишат имената сервитьорите. Стокооборотът се внася поотделно за кухня и бюфет, а аз давах на бюфетчика и на главния готвач квитанция за техния стокооборот за деня, с която те си заверяваха сметката в десетдневния паричен отчет.

Имаше и домакин със складове и хладилници за продуктите и всеки ден главният готвач получаваше продуктите за деня.

След 2–3 години се премахна домакинската длъжност. Каруцарят стана и доставчик, а главният готвач му заявяваше какво да достави, с други думи складовете преминаха към главния готвач. Сложна система за работа на пръв поглед, но имаше график със смените в кухнята, на сервитьорския персонал, на камериерките и администраторите в хотел-ресторанта.

От сутринта машината — комплексът, заработваше, всеки си знаеше работното място и какво трябва да работи до вечерта, когато е краят на работното време.

* * *

След седмица управителят ми каза, че на негово място щели да сложат друг човек. И действително, след няколко дни дойдоха директорът от Хасково със счетоводител, един другар от градския комитет на БКП в Димитровград и един непознат човек, който щеше да бъде новият управител.

Започна се приемането и предаването между двамата управители. Счетоводителят ме повика настрани и ми каза:

— Новият управител не е от бранша, не знае много неща и затова при инвентаризация ти ще гледаш всичко, когато се записва, и ще му обясняваш кое какво е.

Приключи предаването и приемането и счетоводителят постави описите в три екземпляра на масата и ни предложи да се подпишем. Пръв подписа старият управител със замах като обиден или пък като

че ли се отървава от нещо, отдръпна се настрани от масата, за да подпише новият управител. Счетоводителят му даде писалката и му обясни на кои места да се подпише три пъти.

Новият управител се казваше Вакрил Иванов. Взе писалката, обърна се към мен с притеснена полуусмивка и почна да подписва. Помислих си, че с този поглед ми казва: „Подписвам, но дано си гледал добре по време на описа, защото на мен всичко ми е в мъгла“.

На следващия ден дойдоха директорът на предприятието и представители на градския комитет на партията. Приключи обедната работа, в същото време дойдоха и от втората смяна в кухнята. Повикаха персонала и от хотела и буквално на крак се проведе събрание. Директорът от Хасково представи новия управител, каза, че е бил директор на Керамичния завод в Скобелево. След това се изказа другарят от комитета и също каза ласкави неща — че е добър ръководител и добър човек.

Ресторантът отново заработи. Клиентите не разбраха нищо от смяната на управителя. Те чакаха на обяд и вечерта да е отворено заведението, прекъсването беше от 16 до 17 ч. Но отвори ли, няма шега, всичко е пълно, кипи работа. Управителят бай Вакрил, гледаше как всичко бърза, някъде мимоходом се разменят остри реплики между бюфетчика и сервитьорите. Не успяваше да разбере какво се случва.

Свикнах с моята работа още след първите десетина дни. Главният счетоводител от Хасково — моят учител по математика, каза да не се изпращат отчетите до Хасково по автобуса, а аз лично да отида в управлението. Отидох, той ми обясни, че трябва да получа служебен аванс, примерно до 500 лв., за евентуални дребни разходи, когато се наложи, и, разбира се, да вземам фактура. И като свършат парите, с авансов отчет описвам фактурите, отчитам изразходваните пари и получавам други.

Ресторантът имаше почивен ден — петък, защото този ден бе определен да се предлага пилешко и риба.

В Димитровград идваха много често от София от министерствата, а понякога — и чужди делегации. Пристигаха в ресторанта, търсеха управителя и му казваха: „Еди-кой си министър идва, десет човека сме, искаме да обядваме във вашия ресторант“. Той ме викаше веднага.

— Георги, казвай какво ще трябва да се направи.

Друг път гостът беше от друга държава с придружител от ЦК на партията или от някое министерство. Тогава поне идваше предупреждение от секретаря на градския комитет на партията и веднага се биеше тревога за подготовка. Организирах подготовката на масите, със сервитьорите се разбирах, защото им помагах в такива случаи. А подобни случаи имаше все по-често.

* * *

Нещо не достигаше на ресторанта. В много моменти нещата се задъхваха и не можеше да се определи на какво се дължи. Липса на организация, недостатъчна квалификация на персонала или много работа? За съжаление, приемах, че и трите фактора действат. И не виждах кой и по какъв начин би се намесил, за да започнат да се оправят нещата, макар и не всичко наведнъж.

В един почивен ден на ресторанта като се връщах от банката, минах през хотела. На стълбите беше управителят бай Вакрил. Поздравихме се и той ме попита:

— Ако не си ангажиран с нещо, да влезем в ресторанта да си поговорим. В другите дни май не остава време.

Приех охотно, защото подусещах, че ще има такава среща. Влязохме в ресторанта. Беше тихо, спокойно, седнахме на маса в лятната градина, не в ресторанта до прозореца към улицата, където всеки да ни гледа. Много е трудно пред не особено познат човек да обясняваш някои неща, да търсиш най-подходящите думи, за да бъдеш убедителен, и в същия момент да си сигурен, че позицията ти е правилна. Разменихме с бай Вакрил няколко общи фрази — за работата, за хората. Замълчахме. След малко бай Вакрил се облегна на стола, погледна ме в очите спокойно и заговори:

— Георги, с теб още в първия момент се приехме, особено по време на описа на инвентара, поне така мисля аз. Работата ни повлече в ежедневието, без да сме сигурни колко можем да си разчитаме взаимно. Използвам случая да ти благодаря, че ми помогна, защото ти виждаш колко разбирам от тази работа. Поне пред теб трябва да бъда открит и честен. В много деликатни моменти при посрещането на официални гости ти така отговорно вземаше отношение, помагаше

през цялото време. По решение на градския комитет на партията в Димитровград дойдох тук на работа. Бях директор на Керамичния завод в Стамболово. Там също погълнах много горчиви хапове. Не знам, може би имам потребност да споделя с някого това, което ми се е набрало в душата. Защото досега всичко е било решения на партийни, административни инстанции и аз съм бил добрият изпълнител. Но тук е тревожният въпрос, че аз не мога да решавам проблемите в тази стопанска дейност. Вярвам, че ме разбираш и затова споделям пред теб всичко. Смятам, че ти честно ще ми кажеш — да остана ли тук или да отида в ГК на партията и да им кажа открито, че тази работа не е за мене.

Този въпрос много ме притесни. Кой бях аз да давам съвети на този човек, на когото му личеше, че е по човешки добър? Какви оценки мога да правя аз? Съжалих, че минах през хотела и се срещнахме. Но въпросът беше зададен и бай Вакрил ме гледаше в очите и чакаше. Казах:

— Мисля, че много рано правите заключение как върви работата. Та вие работите едва два месеца, всяко начало е така. Вие сте добър човек, всички ви уважават, а на мен не ми тежи всичко, с което мога да ви помагам.

Малко ми поолекна, мислех си, че напрежението спадна.

* * *

През почивните дни си ходех до Бисер. Текезесето вече беше създадено, баща ми бе един от последните, които влязоха в него. Сестра ми беше омъжена в село, у добри хора. Брат ми беше завършил прогимназия на село. Не му се учеше, и в стопанството не му се работеше. Бях му намерил работа в Димитровград към една сладкарска работилница да разнася торти и закуски по павилиони и сладкарници според дадената от тях заявка за количествата. Напусна след известно време и отиде в едно ДЗС (държавно земеделско стопанство — Бел.ред.) като помощник-тракторист. На следващата година влезе в казармата в Хасково.

Майка ми беше изкарала лек инсулт и с дясната си ръка не можеше да си служи. Помагах им, колкото можех, такъв беше животът

на село и като че ли те не се притесняваха — имаха крава за мляко, пилета си гледаха, в двора имаше в изобилие овошки и зеленчуци, лозенце с много хубаво грозде. Баща ми всяка година си правеше и малко, но много хубаво вино. Днес децата, моите и на брат ми, често си спомнят как дядо им давал от една шарена паница да си пийват по глътка вино да им били червени бузките.

Работата в ресторанта си вървеше и нямаше кой да каже добре ли е, какви грешки се допускат. Може би на други места се правеше някаква оценка, някакви предложения, но пред нас нищо не се коментираше. На колектива в ресторанта му харесаха общите вечери след приключване на работата и затова често се събирахме. Веднъж, когато се обсъждаше, че предстои такава вечеря, защото един от сервитьорите има рожден ден, Мата — жената на бюфетчика, каза:

— Да дойде една сервитьорка с мен и ще отидем по магазините, докато не са затворили, да му вземем някакъв подарък. Ще видим колко ще струва и после ще съберем пари от колектива.

Така и направиха. Управителят също слушаше и одобри предложението. Донесоха подаръка, опаковаха го в луксозна хартия, вързаха му панделка, както е редно да се направи.

Вечерната работа течеше, не се очертаваше голяма компания да поиска до по-късно да остане и това предполагаше, че вечерта ще е спокойна. Управителят дойде при мен, погледна ме някак особено, но ведро, и ми каза:

— Ела с мене.

Отидохме в канцеларията, той седна на стола до бюрото, отвори страничната вратичка и се обърна към мен:

— Сега ще те изненадам — и сложи на бюрото цигулка в калъф.

— Знаеш ли — каза той, — отдавна съм я донесъл от къщи, все не се решавах да ти кажа, че свиря и на цигулка. Така де, народна музика, хора. Свирил съм някога и на сватби. Но това друг път ще ти разказвам. Тази вечер ще ми бъде приятно да посвирия на вечерята, която ще направим, пък и има рожденик. Какво ще кажеш, дали ще се приеме добре от хората — управителят да им свири на цигулка на моабет?

Имах чувството в този момент, че бай Вакрил ме е намразил и току измисли нещо, с което да ме върти и да ме пече на шиш. Аз го уважавах този човек, стараех се във всичко да му помагам. Щом

възникнеше някакъв въпрос, бързах да взема отношение и да го изведа от неловкото положение. И сега изведнъж „кажи как ще го приеме персоналът?“. Е как да ти кажа? Идеално, свиря и аз заедно с тях ще си подсвирквам. Не знаех какво да му кажа. Той го предложи с най-добри чувства, да им е весело на хората. Имаше огледало в канцеларията в ъгъла, като се погледнах какъв съм отчаян, даже бях готов да прихна да се засмея. Овладах се и отговорих:

— Не е лошо, ще им бъде весело на хората, но не казвайте, че е ваша цигулката. Просто някой познат, минавайки, я е оставил при вас и като се връща, ще си я вземе. А вие като младеж сте опитвали на цигулката на някой близък.

Усмивката беше изчезнала от лицето му, с ръката си леко потупваше цигулката. Помълча малко и ми каза:

— Прав си, хора всякакви. Някой кой знае какво може да си помисли, макар колективът да си е наш. Добре, така ще го направим. Като започне веселието, аз ще дойда в канцеларията, ще взема цигулката и точно така ще им кажа — и остави цигулката обратно на бюрото.

Мина ми мисълта да намеря някой да дойде, когато приключи работното време на ресторанта, да каже, че трябва веднага да идем някъде да помогнем на познати за нещо и после да не се върна. Така не ми се искаше да бъда на тази вечеря. Но откъде по това време може да се намери такъв човек. Масата беше готова, настроението се покачваше.

Вечерта мина спокойно, подаръкът беше хубав пуловер. Бай Вакрил засвири на цигулката като обясни уговореното. Беше народна песен и цялата компания запя, сетне засвири първомайско хоро и всички заиграха.

Една сутрин бай Вакрил ме извика в канцеларията си и започна:

— Георги, веднъж споделих с теб дали ще мога да се справям с моята работа. Ти се надяваше, че с времето ще мога да се науча на някои неща и ще реагирам както трябва. Поддадох се на същата надежда и аз, но не става само с надежда. Искам да ти кажа, че вчера ходих в градския комитет на партията и им казах, че тази работа не е за мене. „Съзнавам колко извънредни моменти възникват, какви гости идват, за чието посрещане се изисква съответната организация и разбиране“, обясних. „Не разбирам този бранш, той си има своите

тънкости. Просто преча в работата, вместо да помагам. Не трябва така да бъде и заради работата в комплекса, и заради мене. Аз съм член на партията, партизанин съм бил. Не мога да увисвам в някои моменти като паяк. Имам си професия и мога да си работя работата с удоволствие“.

Бай Вакрил бил ятак на партизаните, а по-късно отишъл в отряда. По време на колективизацията бил инструктор в градския комитет в Първомай и с благия си характер обяснявал на хората как нямат избор и трябва да влязат в текезесето. След време го направили директор на Керамичния завод в Скобелево. Казали му: „Няма що да се страхуваш, партийният секретар е добър човек, местен, познава хората и го уважават. Имаш и един заместник. Главният счетоводител разбира от финансовите въпроси, няма да се притесняваш. Заплатите на хората ще бъдат осигурени. Трябва само организация на работа, а това ти го можеш. Умееш с хората да работиш, ето при образуването на ТКЗС, в което село отидеш, работа е свършена“.

— И се започна — продължи бай Вакрил. — Всяка сутрин на бюрото ми в папка една камара служебна поща. Писма от събрания, някакво сведение от министерството на финансите, други от предприятия, които молят спешно за няколко хиляди тухли за обектите си.

Повиках главния счетоводител и му ги показах, защото трябваше да се реагира, да се отговаря на тези писма. Главният счетоводител беше много интелигентен човек. Прегледа пощата, като отделяше някои спешни писма, и кротко, тихо ми каза:

— Другарю директор, гледам, че се стремите колкото се може да наблюдавате производството и там помагате, но за канцеларската работа, естествено, няма да ви стигне времето. Затова този въпрос между нас ще си остане, аз ще се занимавам със служебната поща. Ще давам чернови на деловодителката да пише отговорите и тези писма трябва да ги подписваме всеки ден аз и вие. Секретарката ще ви ги носи всяка сутрин и така въпросът ще бъде решен.

Приех, защото няха друг избор, и след като останах сам в кабинета, чувствах се смачкан, унизен, без всякакво достойнство. Аз не съм никакъв помощник, дето подрежда някакви неща. Аз съм директор на това предприятие. Проверката на тези служебни писма трябваше да я правя аз и аз да разпоредя какъв отговор да се даде.

Георги, ти знаеш колко усилия трябва, за да се съгласиш, че това е нормално. И да го правиш, макар че то те смачква, само заради това, че градският комитет на партията е преценил и решил аз да бъда директорът на това предприятие. С тези мисли мъчих съвестта си цели две години. Издържах единствено поради помощта на жена ми. Вечер като се прибера вкъщи, жена ми ще ме посрещне и кротичко ще ми помогне да си съблека връхната дреха, да се измия и след това да се облегна на един миндер. Беше ми любимо място. Там като че ли си свалях самара от гърба и ми беше приятно да я гледам как ми приготвя масата за вечеря и кротко ми говори. А като си легна, ще дойде и ще започне да наглася завивката ми, ще я подгъне под краката ми и ще я оправи между стената и гърба ми. Знаеш ли каква топлина излъчва тази ръка. Това не може да се разкаже. Може само да се почувства.

Твърдо съм решил да заявя пред бюрото в комитета, че няма да приема никакво ново предложение за работа. Ще се върна в циментовия завод като шлосер, какъвто бях преди. Има хора там, които ме уважават...

Още много неща ми разказваше бай Вакрил и много неща си обяснявах след всичко чуто. Но не можех да проумея въпроса с кадрите — от ръководителите до работниците — и защо не се решава кардинално. Вече бяхме 1954 година. Десет години, откакто управляваше Партията. Казвам го, защото вече бях разбрал, че всичко се решаваше на партийно равнище. Всичко е национализирано, земята — кооперирана. Това изисква компетентно ръководство от образовани, интелигентни ръководители. Десет години са минали и ще назначаваме хора като бай Вакрил с такава грамотност за директор в отрасъл, след като дори на екскурзия не е ходил, а сетне и на друга, още непозната работа. И защо? Защото бай Вакрил е честен комунист, прекрасен човек. Непростимо беше, че много честни хора като бай Вакрил бяха сторени курбан с такива длъжности. Това ли е истинската благодарност на партията към тях за честната им борбена самоотверженост? Те отиваха на такива длъжности, защото това беше партийното решение и то трябваше да се изпълни. Защото комитетът не се е постарал да подбере образовани кадри. Ученолюбиви млади хора имаше преди 10 години, имаше и сега колкото искате. От малкото село Бисер в гимназията в Харманли в една година отидохме 10 души.

Само 6 човека получиха удостоверенията от кмета, че са честни и благонадеждни и могат да продължат да учат висше образование.

Ако с някого споделиш това, той ще ти отговори „не се притеснявай“, не само в България, в целия социалистически лагер всичко е еднакво. Ето ти едно успокоение да не те боли глава и наистина няма да те боли, ако спреш да разсъждаваш по тези въпроси...

Какво ли съм се заоплаквал, та аз бях на 25 години. Още като излезеш на улицата, чуваш от говорителите на градската уредба, окачени на стълбовете, песен. Ей такава като „Нашият сигнал“ на Емил Димитров. И настроението е готово. Заглеждаш се в обувките си на какво приличат, в панталона... Няма значение, всичко е наред, нали сега започваме, всичко ще се оправи...

* * *

Твърдо реших, че в общественото хранене ще ми бъде кариерата. Казах голяма дума — кариера, да я позаменим с препитание. Бях изкарал първата година в икономика на туризма и трябваше да се чете. Но е справедливо да призная, че немалко научих и заради бай Вакрил. Поне достатъчно ме е провокирал по много въпроси да разсъждавам, защото те изникват и трябваше да се решават.

Есента беше дошла с цялото си изобилие. По улиците се влачеха каруци, натоварени с грозде, зеленчуци и плодове, хората купуваха, за да си приготвят зимнината.

Една сутрин пристигнах в ресторанта, след като ходих до банката, за да внесе оборота, а след това до автобусната спирка, за да изпратя документите в управлението в Хасково.

Попитах администраторката къде е управителят, каза ми, че тази сутрин не е идвал. Проверих в кухнята нямат ли някакви проблеми, салонът беше почти готов, когато бай Вакрил влезе, спря рязко и, без да ме погледне, нареди:

— Георги, ела в канцеларията.

Отидохме, той не седна на стола зад бюрото, стоеше прав до прозореца и гледаше навън.

— Идвам от комитета — заговори той. — Днес следобед ще дойдат от управлението директорът, партийният секретар, един другар от комитета и новият управител, бил от София.

Замълчахме и двамата. Това, че ще става тази промяна, знаехме и бяхме подготвени за някоя позната личност от комитета, поне от нашия край, а то изведнъж — от София. Та толкова ли нямаше тукашни хора?

Обядвахме с управителя на една маса в градината, макар че там не се сервираше — този ден времето беше облачно и можеше да завали.

— Е, какво, Георги, ще се разделяме — каза бай Вакрил. — Ти не се притеснявай, ще свикнеш с новия управител, той идва от София, преценили са, че е човек с повече разбиране в този бранш и значи ще можеш да научиш нещо повече от него. Това ще ти трябва, нали това учиш. Моята е лесна, бях ти казал, че ще отида в циментовия завод на моето си място, така им казах и днеска в комитета.

На сервитьорите и на кухненския персонал казах какви хора идват и защо, наредих на администраторката да мине по етажите на хотела и да провери наред ли е всичко. На всеки етаж имаше стая, където се държаха чаршафи, кърпи за баните и консумативи — сапун, тоалетна хартия. Казах да бъдат почистени добре стаите, да сложат нови чаршафи и нови кърпи в баните, в малки вазички по едно цвете. Едните стаи гледаха към булеварда, а другите — към градината на ресторанта. Не обясних на никого какво имам предвид.

Наредих първа смяна от кухнята да не си тръгва, когато дойде втора. Когато влязат, да се затвори ресторантът и персоналът от хотела и ресторанта да се събере в салона, където да стане представянето на новия управител.

И действително около два часа спря кола пред хотела. Слязоха директорът на предприятието Хаджиев и един невисок пълничък човек с много фин костюм, очила и бомбе. Свалиха от колата две големи кожени чанти. Имаше също и човек от Хасково, за когото после разбрах, че бил от окръжния комитет на партията. Малко преди това дойде и един другар от градския комитет на партията.

Посрещнахме гостите с управителя и ги поканихме в канцеларията, беше удобно — имаше диван, два фотьойла и няколко табуретки — всички се разположиха спокойно. Наредих на двама сервитьори веднага да донесат нещо безалкохолно. Директорът каза:

— Георги, пригответе две маси на едно място като за делови президиум със съответните столове за хората, които сме тук. Служителите в ресторанта и хотела да се настанят в салона, след малко ние ще дойдем.

Приготвихме всичко, а аз се върнах и съобщих, че е готово. Гостите заеха местата си на масите на деловия президиум. Директорът излезе първи отпред и поздрави:

— Добър ден, как е положението? Като гледам данните в плановия отдел, резултатите ви са много добри. Това значи, че работите добре.

След това съобщи, че на гости на събранието са другарят Добрев от окръжния комитет на партията и другарят Стоянов от градския комитет.

— По решение на градския комитет и съгласувано с окръжния комитет на партията в Хасково ще представим пред колектива новия управител на комплекс „Москва“, защото другарят Вакрил Иванов преминава на друга работа. Използвам случая да изкажа голяма благодарност за добрата работа на другаря Иванов и резултатите са налице, планът се изпълнява добре, в комплекса не е имало никакви оплаквания, нещо повече, в управлението сме получавали писма, в които са изказвани благодарности за доброто посрещане.

Подаде ръка на управителя и му благодари. Целият колектив стана и изръкопляска. Бай Вакрил се изправи, мачкайки някаква хартийка в ръце. Личеше си, че му е трудно да започне.

— Другарки и другари, тези хубави неща, които ги каза другарят директор, тези резултати са плод на вашия труд. Вие сте прекрасен колектив, прекрасни хора, благодаря ви много. Никога няма да ви забравя.

Гласът му пресипна и той си седна. Всички отново станаха прави и ръкопляскаха.

Сетне директорът заговори:

— Новият управител е от София. Голям професионалист е. Работил е на по-високо ниво обекти от нашите. От новия управител ще научите много нови неща, а това ще промени и нивото на обслужване към още по-добро. Новият управител се казва другарят Недьо Тихолов, той е бил собственик на ресторант „България“ в София. Давам му думата.

— Уважаеми другарки и другари, драги колеги. Аз съм работил през целия си стаж само с хора като вас, като, разбира се, не трябва да изключваме другата група хора — нашите гости. Заедно трябва да си вършим работата с любов, за да останат доволни гостите. Вярвам, че ще можем да работим заедно.

Персоналът изръкопляска, другарят от окръжния комитет се обърна към новия управител, здрависа се с него и каза:

— Да ви е честито. Желая ви успех

Директорът закри събранието и пусна хората да си продължат работата.

Във фойето на хотела той съобщи на стария и на новия управител, че на следващия ден ще дойдат двама души от счетоводството и ще започне предаването и приемането.

Той се обърна към мен, дръпна ме встрани и каза:

— Георги, прецени каква стая ще предложиш на другаря Тихолов. Той ще живее в хотела. Сам е, семейството му е в София.

Обясних, че съм подготвил две стаи. Той остана доволен и предупреди:

— Гледай да има дисциплина в комплекса, да се изпълняват всички разпореждания. Трябва да знаеш, че от него ще научиш далече повече, отколкото от твоето задочно следване.

Заминаха си, аз влязох в канцеларията. И двамата управители стояха прави и се мъчеха нещо да си говорят. Извиних се и предложих:

— Другарю Тихолов, предлагам ви да видите коя стая в хотела ви харесва, за да наредя да занесат багажа ви там.

— Да, това е правилно. Най-напред това да решим — каза той и тръгнахме тримата.

Още по стълбите Тихолов ме попита имаме ли стаи с едно легло, но разбира се, да не са по-малки от другите. Показах двете стаи, които бях приготвил. Предпочете тази с изгледа към градината.

— Искам да ми е тихо.

Наредих да донесат багажа и се разбрахме в 9 часа да слязат на вечеря в ресторанта. Приеха и двамата и оставих новия управител да си оправя нещата.

С бай Вакрил отидохме в канцеларията — казах му, че съм приготвил и за него стая на същия етаж, за да нощува, и на сутринта като станем, ще закусим, ще си пием кафето и ще чакаме

счетоводителите. Говорех бодро и ведро, той се отпусна и се разприказва.

— Утре при предаването разчитам на тебе. Ти знаеш всичко, което съм приел. Да не се окаже нещо да липсва и да стана за резил. Няма да мога да го понеса.

Успокоих го и му казах, че трябва да отида в салона, за да се сложат нови покривки, салфетки, сгънати на фигури, да проверя карт-менютата, състоянието в кухнята.

— А вие да не стоите в канцеларията до девет часа, излезте, разходете се.

Той така и направи.

В дъното на залата до прозореца завесите бяха спуснати, наредих да сложат прибори на една маса. В девет часа двамата управители разглеждаха нещо пред рецепцията и разговаряха, отидох при тях, поздравих ги. Бай Вакрил попита:

— Георги, какво, ще ни поканиш ли на вечеря?

— Ще ми бъде много приятно такива гости да поканя в ресторанта — и влязохме в залата, масите бяха почти всичките заети.

Поогледаха се, Тихолов помоли да погледне в кухнята.

Отидохме.

Той поздрави и се извини, че влизаме в неподходящо време. Показах къде е студената кухня, транжорната за месо и подготвителния за зеленчуци, останалото се виждаше.

Тихолов пожела приятна работа и още веднъж се извини.

Седнахме на масата. Новият управител разгледа внимателно карт-менюто, сервитьорът търпеливо чакаше да вземе поръчката. Бай Вакрил предложи по един малък аперитив и тогава да си избираме вечерята. Тихолов прие, бях казал да приготвят три ордъовъра, сервитьорът поднесе по няколко препечени филийки хляб в салфетки в чиния и ни донесе аперитива.

Старият управител взе своята чаша, стана прав, ние го последвахме.

— Наздраве — каза бай Вакрил, — желая ви успех, хората са добри, Георги ще ви помага, вярвам, както на мене е помагал.

Чукнахме се и седнахме.

— Значи вие сте били собственикът на ресторант „България“, знаей къде е, идвах на конгрес и с един другар се срещнахме там.

— Да — отговори Тихолов. — Все нещо трябва да се работи.

И бавно си хапвахме от ордьоврите. И изведнъж Тихолов се обърна към бай Вакрил и попита:

— А вие къде другаде сте работили?

Бай Вакрил помълча, преглътна и се облегна на облегалката на стола.

— Знаете ли, моята е дълга. На няколко места съм работил, бях партизанин.

Тихолов трепна, взе салфетка, избърса си устата, макар че нямаше нищо, свали очилата си, стана, подаде ръка на бай Вакрил и каза:

— Моите почитания. Уважавам това, което сте преживели.

Бай Вакрил благодари и замълчахме.

Въздухът ми беше спрял. Не знаех съдбата ли трябваше да виня или това беше възмездие и за двамата. Но не се мъчих много да си отговоря, защото бях сигурен, че и двамата нямат отговор. Оставаше ни единственото — да се чувстваме спокойни, всеки от нас тримата да приеме, че фрапиращото различие, събрано на една маса, може да се приеме само като плод на стечението на обстоятелствата.

По-късно във времето се убедих, че заключението ми е било правилно. Нямаше никакъв замисъл и никой от тримата не дължеше на никого нищо.

Вечерята беше сервирана, сервитьорът показва няколко бутилки вино пред госта. Тихолов предпочете червено вино, взе пръв чашата и вдигна наздравица с много пожелания за бай Вакрил, най-вече за здраве и дълъг живот.

След вечерята двамата управители се оттеглиха в стаите си, защото сутринта ни чакаше много работа със счетоводителите. А аз седнах на масата, която вече беше почистена, поисках си кафе и газирана вода и си запалих с удоволствие цигара. През цялото време в компанията не си позволих да запаля, защото и двамата управители не пушеха.

Най-различни мисли ми идваха в главата. Не можех да определя какво изпитвам към Тихолов, в разговора беше много спокоен, точен и деликатен. Мислех си, няма да ме хареса, сигурно си има подготвени хора от София и ще си работи с тях. Но всичко ще се разбере, да мине сега предаването и приемането.

Работата приключи, сервитьорите се отчетоха, в хотела беше пристигнала група. Поседях при администраторката, докато се настанят, за да не възникне нещо, и се прибрах в квартирата. Сутринта станах рано, избърснах се, сложих си чиста риза и отидох в комплекса. Пръв слезе бай Вакрил и почака Тихолов пред администрацията във фойето. Влязоха и двамата, станах, посрещнах ги, извиних се, че няма да закусвам при тях, защото трябва да отида до банката, та като дойдат от Хасково счетоводителите, да бъда в ресторанта.

Така и стана — като се върнах от банката, двама счетоводители бяха седнали на масата при двамата управители и пиеха кафе. Предложено бе да започнем. Тихолов попита откъде да тръгнем — от основните или от малоценните и малотрайните средства. Счетоводителите се спогледаха и сигурно си казаха наум „може би този разбира от работата си“.

Танчев — единият счетоводител, каза:

— Основните средства са машини и съоръжения, вървят лесно, много са малоценните и малотрайните, предлагам да започнем от тях.

Бай Вакрил каза:

— При предаването аз трябва да показвам нещата, защото така е било, когато съм приемал. Нали тогава ви казах — обърна се към Танчев, — че много названия ги чувам за първи път.

— Да, така беше — каза счетоводителят.

Обърнах се и срещнах погледа на Тихолов, в първия момент той втренчено ме погледна, след това се поусмихна и попита така ли е било при предишното приемане.

— Да — отвърнах и Тихолов се обърна към Танчев: — Ако обичате, елате в салона.

Всички се върнахме в салона. Тихолов каза:

— Преди месеци е правено приемане и издаване, този човек е присъствал и гледал по време на броенето и записването и аз предлагам да направите описа за приемане от вашите описи. За толкова време няма какво да изчезне, вярвам и спокойно подписвам всичко, че съм приел.

Всички се спогледаха, това дойде неочаквано. Тихолов продължи:

— Персоналът нека си работи, заведението ще бъде отворено за обяд. Аз ще подпиша описите, че в мое присъствие и с мое участие е

проведено приемането.

Танчев прие предложението.

Счетоводителите се оттеглиха в канцеларията да правят описите. Аз влязох в кухнята и предупредих за обяд да подготвят всичко, дежурните сервитьори започнаха подготовка на салона.

След обяд около 16 часа всичко беше готово. Поканиха двамата управители в канцеларията, отидох и аз. Почнаха да попълват описите, едни за основни средства, втори — за малоценни и малотрайни и трети — съдове и прибори.

Беше приключено, подготвено и счетоводителите почнаха да си прибират папките и ръчната сметачна машина (тогава бяха такива). Тихолов отстъпи назад, доближи се до мен, погледна ме и каза:

— Какво ще кажеш? Ще работим ли заедно? Вече ти казах, че ти имам доверие.

— Ще работим, разбира се — казах и малко се смутих, защото разбирах какво значеше доверието. Това, че бях споменал, че при приемането на бай Вакрил аз съм гледал и броил. Счетоводителите си заминаха. Бях говорил с председателката на персонала — една администраторка, да съберем пари и на следващия ден като приключи обедната работа да изпратим стария управител с някакъв подарък. Тихо без коментар беше задействано събирането на парите. Бяхме седнали в салона, счетоводителите си бяха заминали на автогарата.

— Ето че свършихме много работа днес — каза бай Вакрил. — Всеки ден си мислех какви проблеми има за решаване — дали не се е повредила някоя машина или пък да не се е случило нещо с някой човек. И какво сега — дотук, повече тези въпроси няма да ме занимават. Какво нещо е животът, как всичко се променя...

Отворихме ресторанта за вечерната работа. Сервитьорите старателно подреждаха помощните шкафчета в салона, на бюфета чашите се миеха най-внимателно. Усещаше се, че има нов управител и най-вече всички знаеха, че е бившият собственик на „България“ в София.

Около 20 часа управителят дойде в ресторанта с друга риза и друга вратовръзка, кимна за поздрав, влезе в бюфета, сърдечно поздрави и попита Иван бюфетчика откъде получава напитките, какъв е редът на заявките, какъв асортимент се предлага, от други винпроми може ли да се вземе нещо по-добро. Пожела приятна работа и отиде в

кухнята. Поздрави и застана на такова място, че хем да вижда всички, хем да не пречи на никого. Главният готвач винаги беше първа смяна, но тази вечер и той беше в кухнята. Тихолов отиде при него, ръкува се и се запrikaзваха.

След това седнахме на освободила се маса в дъното на салона. Гледахме как тече работата, салонът винаги беше пълен с работници и специалисти от завода. Управителят ме запrikaзва:

— Запиши си утре да ми напомниш да проверим има ли някакво сервизно и ремонтно предприятие да потърсим някой да ремонтира тези вентилатори в кухнята, пушеците влизат направо в салона. Понеже не проверявахме съдовете, има ли големи тави, които да се сложат на печките и във водна баня да се поставят тенджерите, кутиите с грах, оризът, картофеното пюре. Това е топла гарнитура и по този начин се поддържат топли. Говори с главния готвач и от утре това да се прави всеки ден. Познаваш ли се с директора на винпрома в Димитровград?

— Познавам се — казах аз.

— Тогава деликатно ще поприказваш с него и ще го поканиш на един обяд и тогава ще се запозная с него. По-нататък ще отидем в Хасково в Родопа (държавно месопрееработвателно предприятие, което под шапката „Родопа“ е имало свои клонове във всеки окръжен град — Бел.ред.), във Винпром (същото — под шапката „Винпром“ във винарските центрове е имало винопроизводителни предприятия — Бел.ред.), пивоварния завод (Хасково е един от няколкото града в България, където е имало държавни пивоварни — Бел.ред.). Трябва да се запозная с ръководителите на тези предприятия. С тия хора ще работим ежедневно, при нас ще възникват извънредни ситуации. Ще дойдат гости от висок ранг, тогава ще ни трябват специални меса, колбаси, вина и трябва да си създадем връзки, така че да можем да разчитаме на тези предприятия.

Трябва да ти кажа, че в София ми предложиха да дойда в Димитровград, защото всяка делегация от чужбина я водят в Димитровград — първия социалистически град с големи заводи. След разглеждането на заводите гостите трябва да обядват. А посрещането им е отговорна работа. Допусната груба грешка може да предизвика дипломатически скандал, което да има големи последици. Тези дни ще разгледам инвентара. Всичко трябва да се унифицира — достатъчно

прибори, не сбирщина от различни модели. Ресторантът е натоварен, има много клиенти, и то с пари. Този състав в кухнята и салона е крайно недостатъчен. Например имаме 10–15 човека, за такива гости, за каквито ти говорех преди малко, ще са необходими четирима сервитьори. Това е протоколно сервиране с най-малко две предястия, основно ястие, следястие и десерт. Погледни сега всеки сервитьор на колко маси работи. И като вземем 4 човека за банкета, на останалите сервитьори масите се удвояват. Оттам нататък какво сервиране е?

Същото нещо е и в кухненския блок. Един човек веднага ще трябва да премине на помощ в студената кухня, един се занимава с гарнитурите и трети с подготовката на ястията. Кой изпълнява поръчките на сервитьорите? Трябва да прегледаме всичко, да преценим възможностите си в най-натоварени моменти какви хора са ни необходими, за да бъдат подготвени и сервирани висококачествени храни и напитки, и то по всички правила.

Необходими са машини в кухнята, аранжировка на масите в салона — не поставени в редици като в работнически стол. Трябва зеленина, живи цветя. За тоалетните да не говорим, там не знам как ще измислим един динамичен ремонт, защото състоянието е невъзможно. Искам още няколко разговора да проведем с тебе — по този начин ще се подготвя да отида в Хасково. Ще искам да се оправят нещата, да ни се даде възможност да закупим необходимите прибори, някое частично освежаване. Утре ще мина по стаите в хотела, колко от казанчетата в тоалетните пускат нощно време или направо текат. За там ти трябва по-голям бележник да записваш което казвам. И последно засега. Щатните бройки с директора на предприятието в Хасково ще оправя. Недостигът на прибори и съоръжения ще набавим. Да помислим обаче по този въпрос — квалификацията на тези хора. Готови няма откъде да вземем — това не са обувки да ги поръчаме по номер и модел. На тези хора ние непрекъснато, без обиди, без караници трябва да им показваме правилата, да им помагаме. Всеки ден преди обедната и вечерната работа ще се събират сервитьорите, майстор-готвачът, който е на смяна, и бюфетчикът. На тази малка оперативка за около 3 до 5 минути ще се напомнят на сервитьорите основните неща, майсторът ще казва какво предлага кухнята, бюфетчикът — за напитките, в смисъл има ли промяна в написаното вътре в менюто. Ще се проверява външният вид на сервитьорите и така се пристъпва към работа.

И още много, много неща има да си говорим. Сега ти ми кажи имаш ли въпроси и ще можем ли да се справим с това, което казах дотук?

— Имам въпрос — започнах аз. — Първо, сутринта — парите, банката, изпращане на документите в Хасково, след това участвам в организацията на обедната и вечерната работа. Вие можете да прецените, че на това натоварване не може да се издържи, защото цикълът е непрекъснат. Предлагам, имаме една административна бройка за калкулант (касиер — Бел.ред.), калкулациите се премахнаха и тази бройка бе съкратена. Тази бройка трябва да се възстанови и човекът да поеме носенето на парите, документите за Хасково и служебния аванс за текущи сметки. Тогава спокойно ще мога да се занимавам с организацията на търговската дейност. С всичко друго, което предложихте и което ще възникне в бъдеще, смятам, че ще се справим.

Тихолов ме изслуша внимателно, като свърших, погледна ме, замисли се и каза:

— Доволен съм, разбрал си, което ти казах. Напълно си прав с предложението за тази бройка за касиерската дейност. Останалото започваме от утре.

Така поставихме началото на съвместната работа.

* * *

На следващия ден бай Вакрил дойде, подарихме му хубава риза и един сервиз. Тихолов му връчи автоматична писалка в кадифена кутийка. Бай Вакрил не издържа, отвори я и с изненада възкликна, че била с позлатен писец. Колективът му пожела много здраве, Тихолов също му пожела дълги години живот и здраве.

Нещата, за които бяхме говорили, започнаха да се прилагат и в кухнята, и със сервитьорите още на следващия ден. Нямаше възражения. Готвачът на смяна осигури тавите с вода, след което всичко необходимо беше сложено на водна баня.

Чаршафите, калъфките, хавлиените кърпи, покривките от ресторанта и салфетките се перяха в обществената пералня. Прането не беше много качествено, а за гладенето не можеше и да се говори —

беше направо лошо. В мазетата имаше място да се направят и складови помещения, и наша пералня с всичките ѝ машини за пране и гладене.

Няколко дни Тихолов, облякъл дочена престилка, обхождаше всички мазета, аз бях с него и му светех с фенер. На някои места се връщахме по няколко пъти. Караше ме да меря разстоянията на крачки и си записваше данните в тетрадка. Директорът от Хасково дойде след една седмица на „проектиране“, говориха дълго в канцеларията и си тръгна веднага.

Влязох да оставя едни документи. Тихолов обясни, че му било казано: „За пари няма да се притеснявате, ще отида в София, ще ми изпратите човек, който ще прецени какво ще се прави и колко пари са необходими. Въпросът е тук, в Димитровград да се намери строително предприятие да извърши тази работа. Като гледам — всичко е заето в големите обекти“.

Това бяха въпросите за строителството, при този разговор се реши и въпросът с допълнителните бройки. В Хасково имаше техникум за готвачи и хлебопекарство. През лятото имаше две стажантки, които завършваха и трябваше да бъдат разпределени. Директорката на техникума първо предложи на ръководството на предприятието тези стажанти, които желаят да останат в обекта, където са карали стажа, да бъдат разпределени там. Тихолов остана много доволен.

До идването му в ресторанта не се предлагаше руска салата, избит и тарама хайвер. Майонезата за руската салата или за картофи се приготвяше на ръка — в един буркан с тел се разбиваха жълтъци и олио и така се правеше майонезата.

След седмица-две руската салата вече не стигаше и трябваше да се приготвя в по-големи количества. Тихолов назначи един готвач и един сладкар, които някога са работили при него. И двамата бяха добри майстори. Спомням си сладкарят правеше торти, пасти и какви ли не десерти, работеше само първа смяна, в два часа си отиваше да си почине. Вечерта около 20.30 часа той идваше в ресторанта, имаше количка за сервиране. Той си обличаше бялата престилка, винаги чиста и изгладена, подреждаше на количката торти и други десерти и тръгваше между масите. Вежливо, с усмивка поздравяваше гостите и питаше коя торта биха желали за десерт.

На такава любезност хората не можеха да устоят. И така на две зареждания на количката за час и половина той продаваше продуктите си, които беше приготвил през деня.

* * *

Помежду си наричахме управителя бай Недьо Тихолов. Към него винаги се обръщахме с другарю Тихолов. Забелязах, че на това обръщение той винаги се поусмихваше.

Една вечер, като останахме двамата, той предложи:

— Георги, остани да си поприказваме, няма да си лягаме да спим. Дай от витрината бутилка червено обикновено, утре ще му я платим на бюфетчика и ела в кухнята и ще видиш какво ще направим.

Взе една ябълка, срязва я на четири, почисти семките и я сложи в чайник, сложи и няколко зърна чер пипер, едно-две зърна карамфил, лъжица захар и 100 грама ром, изсипа виното в чайника и го оставихме да заври. След 10–15 минути беше готово. Взехме две чаени чаши и отидохме в салона.

— Това се казва „пунш“ и е много подходящ да се пие по такова никакво време.

Казахме си „наздраве“ и бай Недьо ми заразказва, когато е бил собственик на „България“.

— Веднъж — каза той — седя си в кабинета, работя нещо, чука се и счетоводителят ми съобщава, че един гражданин настоява да го приема. „Да влезе“, казах. Оставих писалката и погледнах влезлия. Представи се и се легитимира, че е от Държавна сигурност. Поканих го да седне, поръчах да му сервират кафе и казах „слушам ви“.

„Господин Тихолов — заговори той, — аз отговарям за този район, за да бъдат отблизо наблюдавани в него заподозрени хора с леки противодържавни отношения. В ресторанта при вас има такива хора, особено двама готвачи в кухнята. Искам да ви помоля да ми разрешите понякога да минавам в ресторанта и да проверявам имат ли прояви тези хора“. Изслушах го внимателно и го попитах кои са, макар да знаех. Той ми каза имената. Помислих малко и му казах: „Тези двамата, които ми казвате, са най-добрите ми готвачи. Това са кротки и съвестни хора, не допускам да се занимават с глупости, затова ви моля

да не провеждате наблюдения тук, защото хотелът и ресторантът се посещават от видни хора от наши и чужди фирми и наблюдението от такива като вас би ги притеснило“.

„Господин Тихолов — настоя човекът, — разберете, това ми е работата и трябва да я работя, защото имам семейство и трябва да го храня, ето така стоят нещата“.

Като видях, че не почна да ми чете лекции за сигурността на държавата, си казах — ще опитам. „Кажете ми, попитах го, колко е месечната ви заплата?“. Той ми каза, гледайки ме спокойно. Отворих касата, извадих чековата книжка, грубо направих сметка колко е годишната му заплата и го попитах „Как се казвате?“. Каза ми. „Ето ви заплатата за една година. Като мине една година, пак елате, ще ви платя и за следващата, но ви моля, не притеснявайте хората ми“. И оставих чека на масичката, където беше чашата му с кафе.

„Но, господин Тихолов, започна той, заеквайки, това може да ми струва страшно много“. Вдигна рамене, гледайки ту мене, ту чека. „Вземете чека спокойно, казах аз, и не се притеснявайте, аз съм солиден, сериозен човек, никога няма да ви злепоставя“. Станах, той също. С очите си му посочих чека на масичката, той го взе и тогава му казах: „Отивайте си спокойно и нещата остават така, както ви предложих“. Той прибра чека във вътрешния джоб, подаде ръка, благодари и излезе.

И както виждаш, от този ден към персонала имах още една бройка за заплата, но нямаше друг начин. Двамата готвачи от две места бяха махнати от работа по настояване на такива като този, а бяха наистина добри.

Бяхме изпили пунша, бай Недьо се прибра в стаята си в хотела, а аз поех към квартал „Толбухин“ за моята таванска стаичка.

На следващия ден отидох до автогарата да изпратя документите за Хасково, на връщане чувам някой ми вика „Георги, Георги“. Обърнах се — бай Вакрил. Засмян, забързан дойде при мен. Ръкува се с две ръце така сърдечно и ми беше приятно, че го виждам.

— Върнах се на старата си работа — каза той въодушевено. — Пак шлосер в ремонтната бригада в циментовия завод, добре ми е там, хората ме уважават, разбирам си от работата и нищо не ме притеснява, имам време и на лов да ходя, аз съм стар ловджия. Радвам се, че се

видяхме. Бързам да свърша една лична работа, докато дойде влакът, хайде, пак ще се видим — и забърза по алеята.

Погледнах го и се замислих за моите управители, бивш и настоящ. С толкова различно минало и настояще и едновременно с толкова общо в човешките им прояви. Двама представители на две различни системи — преди Девети септември 1944 година двамата са били от двете страни на барикадата, с различно мислене, с различна мярка за правдата и кривдата. И двамата са вярвали в бъдещето, така както те са желаели да бъде. На бай Вакрил се сбъднала мечтата, той е свободен, може да е и директор, и управител, а сега — и шлосер, но е доволен от този живот. На бай Недьо след Девети му е национализирана „България“ и всичко останало, което е имал, и сега с една заповед е пак управител на хотел-ресторант „Москва“ — Димитровград, но не на „България“. Но е със същия ентузиазъм за подобряване на работата в ресторанта и хотела — доволен, когато вижда, че ресторантът е пълен с клиенти. И той има мястото си в живота като бай Вакрил.

Следователно тяхното различие е преодоляно от човешката им същност, от тяхната добродетел. И ето, виждате, с каква лекота ние — следващото поколение, гледаме на различията на някогашното и настоящето време. Може би пропускаме и не се вглеждаме в някои основни предпоставки за тези големи повратности и промени, които стават. Но в човешки план има една закономерност, която не се променя.

Колкото и философски да разглеждах различията и общото между бай Вакрил и бай Недьо, не за първи път стигах до заключението, че единственият, който имаше думата за тях, беше партията и нататък аз нямам право да надничам. Това бях споделил и когато работехме с бай Вакрил.

Бях стигнал до заключението — партията и правителството имаха голямата потребност и от работливи, знаещи и можещи хора. Следователно и аз мога да реша потребностите си в моя живот, стига да съм знаещ и можещ. Трябва да се чете, да се учи, да се придобият много знания и да можеш отговорно и компетентно да вземаш решения. Така критично, така отговорно и безкомпромисно може да се учи в другия университет — университета на живота. Там няма

завършване — вечно има какво да се учи. Винаги си в първи семестър. Но което научиш, знаеш го за цял живот.

* * *

Веднъж бай Недьо ми беше казал:

— Георги, ти си решил да работиш и да градиш кариера в общественото хранене и хотелиерството. Ще ти кажа една максима за тази работа. Ресторантьорството и хотелиерството казват: „Щедри сме и можем да ти дадем много, но и това, което ще вземем от теб, никога няма да ти го върнем“.

Ще вземат — глупости, си казах, ще уча, ще бъда принципен, ще следя нормативните документи и ще натрупам опит и знание. Тогава няма да греша. Разбира се, бай Недьо ми бе обяснил:

— Ето какво ще ти вземе нашият бранш. Когато има големи празници, всички почиват, веселят се, ходят си на гости, на театър. Тогава при нас е най-голямата работа. Децата ти вкъщи искат да си говорите, да им разкажеш някои смели неща, защото ти за тях си най-смелият, най-можещият и най-добрият. Теб те няма в това време, те са заспали, когато се прибереш от работа. Тук в ресторанта има много съблазни, настроение, музика, алкохол, хора всякакви, хазарт, жени и още много неща, които могат да те изкушат, и поддадеш ли се — пропадаш. Най-голямата деградация може да стане с алкохола. Поддадеш ли се, неусетно ставаш зависим от него. Смазва в тебе всички ценности. Видя ли какво ти отнема и не ти го връща?

В химкомбината, в топлоцентралите работеха млади инженери, тогава получаваха много пари. Всеки ден звъняха по телефона да им резервирам маса — за осем, десет човека. Някои идваха всяка вечер, стояха до затварянето, после трудно си тръгваха, залитайки.

Спомням си, че след няколко години много от образованите, ценни за тогавашното време кадри рухнаха. Прав беше бай Недьо, когато говореше за алкохола.

* * *

В кухнята две Петранки бяха назначени на редовна работа, на едната ѝ казваха Роне. Аз, колкото и да се правех на делови, все търсех някакъв повод да вляза в кухнята да заговорим, беше ми приятно. Вече не бях скромното сервитьорче от ресторант „Червено знаме“. Бях облечен добре — официално облекло, бяла риза, вратовръзка — неща, които никога дотогава не съм имал. Вратовръзка бях сложил на абитуриентския бал и после — никога. С други думи, бях вече със самочувствие.

Една вечер, както и друг път, персоналът се бе събрал на вечеря. В ресторанта дойде музикант с цимбал и попита може ли да ни посвири. Поканихме го. Дадоха и на него вечеря и нещо за пиене и настроението се получи. Засвири на цимбала валс, наистина беше добър музикант, свиреше добре. Поканих Ронето да танцуваме, беше ни приятно, поговорихме, после пак танцувахме. Когато приключи вечерята, изпратих Петранка до квартирата. Тя живееше в стая в бежарското общежитие с братовчедка си Златка, която работеше в стола на Стройрайона.

Ще си позволя да спомена една фраза на бай Ангел от Бисер, когато първия ден слязохме с него на гарата в Димитровград. Беше ми казал: „Не е страшно, така е всяко начало“. Когато стигнахме до квартирата на Петранка, поговорихме си, пожелахме си лека нощ и се разделихме.

Може би тогава бе сложено нашето общо начало. След няколко дни Петранка беше втора смяна, аз пак ѝ предложих да я изпратя. По улиците имаше малко хора. По онова време нямаше шляец се народ по улиците. Всички работеха, някои — на смени. Вървахме двамата и си говорехме, не бързахме, разговорът течеше леко, нищо не ни притесняваше. Петя ми разказа, че е от село Сърница, дошли с братовчедка си в техникума. Аз ѝ казах за Бисер, за гимназията и казармата. Говорихме за моите и нейните родители. Разбрахме и двамата, че сме бедни, но на тази възраст това не изглеждаше страшно. След като си казахме и тези неща, разговорът стана още по-приятен. Бяхме даже подминали квартирата на Петя, върнахме се. Разделихме се пред входа на общежитието с желанието пак да се видим.

* * *

Работата в ресторанта си вървеше, постепенно всичко, което замислихме да се направи, се правеше. С бай Недьо все повече се разбирахме. Беше му приятно понякога да сме заедно, когато свършим работа. Разказваше ми много неща от миналото си. Трудно ми беше към кои хора да причисля бай Недьо, капиталистът, богаташът, но с толкова човешки добродетели. Разказвал ми е какви ли не случаи.

Той се вглеждал в хората, които работели на обектите му. Имал е и ресторант до къпалнята. Веднъж едно момче, много добър готвач от ресторанта на „България“, дошло в кабинета му. Помолило бай Недьо да му разреши да отсъства от работа следващата събота и неделя. Щяло да се жени, неговите и на момичето родителите щели да дойдат на подписването на гражданския брак, в черквата и да се повеселят в някой ресторант.

„Слушам го внимателно как говори момчето“, разказа ми бай Недьо. Значи така щяло да започне семейството на тези млади хора. Момичето също било при него като сладкарка — и двамата бедни. „Слушай, казал му бай Недьо, тази седмица ще имаме много работа, нали може да отложите тържеството за другата седмица“. „Разбира се, може“, съгласило се момчето и се върнало в ресторанта. Бай Недьо повикал счетоводителя си и му наредил да прегледа вестниците „Зора“ и „Изгрев“, в които пишело къде се продават апартаменти. „Иди и поогледай някой приличен апартамент за семейство и ме уведоми какво си намерил“.

След няколко дни счетоводителят казал, че е намерил на две места почти в центъра два апартамента. Бай Недьо казал на счетоводителя да поиска от момчето личната му карта уж за справка, да купи един апартамент на негово име с личната му карта, да се оправи с нотариуса и да изкара на негово име нотариалния акт. „Прецени какво е необходимо и го обзаведи прилично“, наредил още.

През следващата седмица бай Недьо извикал момчето и момичето в кабинета си. Влезли те плахо, той ги посрещнал приветливо, поканил ги да седнат и им казал: „Ти миналата седмица ми каза, че ще поканите само вашите родители като се венчавате. Сега ме слушайте внимателно, ще поканите и роднините си, сватбата ще е в «България». Момчето се притеснило: «Господин Тихолов, какво говорите, откъде пари за такава сватба, аз нали ви казах, ние само двете семейства ще отидем в някое малко заведение и толкоз». «Седни

спокойно и не се притеснявай, нищо няма да плащате. Искате ли аз да ви бъда кум, така, както се прави на всички сватби?». Двата се притеснили още повече: «Това ние не можем и на сън да си го представим».

«Спокойно, ето ви този чек. От утре няма да идвате на работа, идете по магазините, купете си хубави дрехи, костюм, знаеш какъв ще ти отива, а на тебе — булчинска рокля и други дрехи, каквито ви харесат. Кажете на родителите си да поканят близките за сватбата и да не се притесняват».

Бай Недьо гледаше някъде встрани, явно си спомняше всичко и добави: «Излязоха от кабинета като разбудили се от някакъв сън». Разпоредих на счетоводителя да организира подготовката на залата, да се запише час в «Александър Невски» за венчавката и да се внесе такса за черковния хор, няколко коли, с които ще отидем до черквата».

„Така и направихме, с жена ми отидохме с моята кола“ — почна да се смее и обясни как жена му казала: „Кого пак ще осиновяваме и пак ли ще ме правиш на циркаджийка да държа свещи в черквата на младоженци, които не съм виждала“.

„Успокоих я и всичко мина добре в черквата. Когато излязохме, казах на родителите и младоженците да последват нашата кола с две коли, а останалите близки да дойдат направо в «България». Дадох на шофьора адреса, счетоводителят ме чакаше там. Пристигнахме, отидохме в апартамента, пред входа счетоводителят беше приготвил торбичка с ключовете за апартамента и нотариалния акт. Взех торбичката, застанах пред младото семейство, подадох им ключовете и нотариалния акт, че те са собственици. И двамата ми целуват ръка. Нито те, нито близките им знаеха за това нещо. Влязох, в апартамента имаше приготвено шампанско, казах на младоженеца: «Отвори шампанското, налей чашите и посрещнете първите си гости във вашия дом». Всички се разплакаха, родителите не можах да проумеят. Счетоводителят се намеси, като подкани младоженците да затворят дома си и да отведат гостите в ресторанта, за «да се веселим, както подобава на сватба».

Отидохме в «България». Като кум станах и честитих празника на младоженците и близките, пожелах им много здраве и щастие.

Знаеш ли, Георги, много е приятно да видиш толкова хора как те гледат. В тези погледи мълчаливо усещам най-топлите им мисли,

пожелания, благодарност. Това не може да се разказва. Това може само да се почувства“, завърши бай Недьо.

* * *

Работата ме увличаше, все нещо повече можеше да се направи. Стигнах до заключението, че асортиментът на ресторанта не е само записаното в карт-менюто, има и още много неща, които не са написани там, но могат да се предлагат на гостите. Тогава чувстваш, че тези и други неща се оценяват и приемат много добре от гостите. Като например конкретният подход към всеки човек, колкото е възможно това в ежедневието.

Въведох такава практика. Всеки обяд преди началото на работата във фойето на ресторанта се провеждаше четири-петминутна оперативка със сервитьорите и готвачите. Тогава се съобщаваше какви гости се очакват в ресторанта, освен сватба. Готвачът ще каже какво се предлага от кухнята, отбелязваше се какви пропуски са забелязани, но без караници, само с препоръката да не се повтаря. И винаги се напомняше на сервитьорите за конкретен подход към гостите.

Особено последното никога не се пропускаше да се напомня. Това незабелязано изработи у сервитьорите способността да познават гостите по тяхното поведение. Интелигентният, възпитаният образован човек не се легитимира пред хората с дипломите си, особено в свободното си време. Тогава легитимацията е неговото поведение. При нас гостите идваха през свободното си време.

Това, което казвах на оперативките на сервитьорите, с цялата си отговорност се отнасяше и за мене. Имах възможността да виждам какви ли не хора. Разбира се, заведението беше най-люксовото в Димитровград и хората бяха по-подбрани. Имаше какво да се наблюдава и да се учи. Можех спокойно да наблюдавам фини хора, техниката им на хранене, правилното ползване на приборите. Те бяха безплатни лектори по този предмет, стига да искаш да ги гледаш и слушаш...

Тази работа, която изисква контакти с хора, не може да е механична, трябва да се изпълнява с любов, с топлота, оказаното внимание към госта още при посрещането, настаняването на масата,

малката усмивка е много нещо, гостът ти се доверява, той е сигурен, че ще получи всичко, както го иска. Тогава работата не изморява, не омръзва, неусетно работното време минава и когато се прибереш, си удовлетворен, не се срамуваш от себе си. Не знам къде другаде, на друго работно място би могъл човек да даде толкова много радост, толкова топлина на хората с толкова малко усилия!

Управителят Недьо Тихолов искаше да го водят в предприятията на едро, да го запозная с ръководствата им. От тези предприятия се снабдявахме. Беше много тактичен, знаеше как да подходи за някои дефицитни стоки, а се оказваше, че често някои стоки са дефицитни. Зимата беше вече дошла. Дърва за печката в кухнята бяха докарани, имаше и въглища за парното. Туршии — колкото можеха да се поберат в складовете на мазето. Беше топло и приятно в ресторанта и в хотелските стаи.

В един почивен ден с Петя отидохме на кино в киносалона на ТЕЦ „В. Червенков“ до Химкомбината. След филма решихме да се отбием в ресторант „Червено знаме“ да вечеряме, пък и там нали бях работил като сервитьор. Много се изненадахме като влязохме в ресторанта, защото видяхме на една маса бай Недьо сам да си пийва нещо. Той също ни забеляза, засмя се и с пръст ни подкани да отидем при него. Поздравихме и той ни предложи да седнем при него. Сервитьорът дойде, бай Недьо каза:

— Понеже ще ми правите компания, ще ми бъдете гости, искам да си изберете каквото ви харесва за вечеря.

При него не можеше да се говори уклончиво, поръчката беше направена и разговорът потръгна. Бай Недьо ни разказваше много неща, обръщаше ни внимание за някои недооправени неща в ресторанта, на начина на сервиране, разчистване на масите, когато си отидат клиентите. Нищо не отбягваше от очите му.

Приключихме с вечерята, беше поръчал бутилка вино, пихме по чаша и бай Недьо даде знак за сметката. След малко сервитьорът представи сметката, бай Недьо извади портмонето:

— Аз съм домакинът и аз ще плащам, казах го още когато ви поканих.

Плати, благодари на сервитьора и отказа рестото. Станахме и излязохме от заведението.

— Сега имам една молба — каза бай Недьо. — Ще ме изпратите до хотела и тогава ще се приберете.

Вървахме бавно и си говорехме, времето беше хубаво. Тогава нямаше толкова много коли и мотори, беше тихо и спокойно. Както вървахме, бай Недьо спря, ние също спряхме и се обърнахме към него. Той внимателно ни изгледа и ме попита:

— Георги, ти оценяваш ли доверието на Петранка към тебе спокойно да отидете на кино, на ресторант? Нямам право да се меся, но ей тъй, по бащински, с най-добри чувства питам.

— Разбира се, оценявам го — казах аз.

— Така и предполагам — каза бай Недьо.

Продължихме да вървим към хотела мълчаливо. Бай Недьо пак заговори:

— Не ми се сърдете, човек на всичко трябва да гледа отговорно, дори когато му е много весело и приятно, тогава също трябва да мисли, особено когато се поставя някакво начало.

Стигнахме до хотела, благодарихме на бай Недьо за вечерята, той — на нас за хубавата компания, пожелахме си „лека нощ“ и се разделихме.

Тръгнахме и ние да се прибираме, вървахме, хванати за ръка, мълчахме. Това, което бях решил да кажа, бай Недьо го каза. Беше ни леко, приятно, на няколко пъти се погледнахме и се засмяхме. После пак вървахме мълчаливо. Но това беше особено мълчание. В момента толкова много неща си казахме безмълвно и така се разделихме пред общежитието щастливи и доволни от тази нощ.

* * *

В ресторанта бяха назначени доста хора, двама готвачи от София, които някога са работили при бай Недьо, един сладкар и няколко сервитьори. С препоръка от комитета на партията бе доведена сервитьорка, тогава така беше с подбора на кадрите. Искра беше от едно от първомайските села, съпругът ѝ Кирил Ликов бил партизанин. Той работеше в градския съвет, където завеждаше военния отдел. Понякога идваше в ресторанта, държеше се приятелски с всички, запозна се с персонала. Беше учил в гимназия, но не завършил, отишъл

в Балкана. Беше просветен човек, можеше да се води нормален разговор с него. Докато Искра си беше типична селянка, завършила прогимназия в село. Беше им даден голям апартамент в центъра, взели бяха в него и родителите на Кирил. Мирни, кротки хорица, живели си на село с двор, къща, близки съседи, с които да си кажат приказката. Но трябваше да станат граждани, да почувстват свободата, за която се е борил синът им.

Разбира се, хорицата нямаха такова самочувствие, не се чувстваха толкова значими. Но при младите не беше така, особено при нашата сервитьорка Искра. Една вечер с бай Недьо сме се спрели между фойето към кухнята и ресторанта, наблюдаваме салона и си говорим. Изведнъж бай Недьо пристъпи нервно от крак на крак и каза:

— Погледни бе, тази Искра как разчиства, пъхнала е пръстите си в чашите и минава така през целия салон сред клиентите.

И докато наблюдаваме това, Искра мина покрай нас и бай Недьо се обърна към нея:

— Искра, как може така, колко пъти правя бележки, време е да свикваш вече, ама че си селянка, не възприемаш тези неща.

Сервитьорите, които бяха наоколо, бюфетчикът и жена му чуха репликата. Искра отиде на шубера, остави чашите и чиниите, които носеше от салона, спря се пред бай Недьо и му се тросна:

— Няма да ме наричаш селянка, че знаеш ли, фашист такъв!

Всички замръзнаха на място и се вторачиха в Искра и бай Недьо. Възцари се тягостна тишина. Бай Недьо се засмя лекичко, кимна, почеса се зад ухото и нищо не каза. Аз веднага се намесих:

— Я всеки да си върши работата, отивайте в салона — и всичко се раздвижи, все едно нищо не се е случило.

Бай Недьо влезе в кухнята и нещо се заприказва с готвача, водещ смяната. Ставаше дума за повредената ламаринена обшивка, която трябваше да се подмени. Сервитьорите и бюфетчикът тихо казваха на Искра да се извини на управителя, аз се правех, че не чувам. Управителят погледна в салона и през междинната врата отиде в хотела. Работата почти привършваше. Бай Недьо дойде пред бюфета, аз разговарях с бюфетчика нещо. И изведнъж, откъде ми дойде на ума, казах:

— Другарю управител, Иван предлага да ни почерпи по едно малко коняче „Курвоазие“ — много хубав френски коняк.

— О, няма да откажа — засмя се бай Недьо, — но не на маса, тук при Иван, вече няма много поръчки.

Казахме си „наздраве“ и отпихме по глътка от хубавия коняк. Дойде и готвачът, той поиска бира. Сервитьорите също бяха във фоайето да изпушат по цигара, по време на работа това не се правеше. Бай Недьо поглеждаше ту едни, ту други, попипвайки очилата си, бръкна във вътрешния джоб на сакото. Искра беше също при сервитьорите. Управителят, но така, с усмивка, каза:

— Искра, ти като че ли ми се разсърди, ела, ако обичаш.

Тя се изчерви, помъчи се да се извини:

— Другарю управител, и аз просто не знам как можах да го кажа.

Управителят, продължавайки да се усмихва, сложи ръка на рамото на Искра и ѝ каза:

— Всеки реагира, както разбира нещата, аз не ти се сърдя, веднага ти простих, такъв съм — прощавам.

Обърна се, встрани до него беше един сервитьор, Вълчан от Черногорово, и помоли:

— Моля те, прочети това писмо да го чуят всички.

Вълчан разтвори листа и зачете:

— Протокол. Днес, еди-коя си дата, 1939 г. Аз, гражданинът Недьо Тихолов, родил се и прекарал детските си години в родното си село Карменско, Севлиевска околия, дарявам в знак на благодарност, че съм се родил тук, родилен дом с 40 легла, родилна зала, лекарски кабинети, всичко обзаведено и оборудвано, съгласно изискванията на държавните нормативни документи. В партера има обзаведени 4 стаи за преспиване на придружители на родилките от околните села. Подписи: Кмет... Директор на училище... Свещеник в селото. Дарител — Недьо Тихолов.

Всички мълчаха. Управителят подаде още един лист на Вълчан:

— Прочети и това — каза.

— Първичната партийна организация в село Карменско на общо събрание разгледа предложение, направено единодушно от всички членове. Реши. Предлагаме: Недьо Тихолов, родил се в нашето село, подарил на селото родилен дом, оборудван и поставен съответният персонал, обявяваме за почетен член на селото, като му предлагаме двете стаи, подготвени за случая. Може да отседне в тях, когато желае, те ще бъдат предоставени на него. С това искаме да изразим нашата

скромна благодарност за проявеното благородно отношение към селото ни. Председател на събранието, партиен секретар, протоколчик, 20 май, 1950 г., с. Карменско.

— Де да бяха всички фашисти като мен...

Това беше като шок. Вгледах се в лицата на присъстващите, но нищо не можах да прочета по тях.

Сервитьорите отидоха да прибират инвентара от помощните шкафчета. Един клиент дойде до фоайето и озъртайки се, поиска:

— Можете ли да ми дадете една бира, връщам се от работа, няма да ви бавя.

Управителят трепна, обърна се и каза:

— Дайте на човека една бира, да седне и да си я изпие спокойно.

Сервитьорите се бяха вече отчели и се приготвяха да си отиват, някой се върна, нещо забравил. Излезе майсторът на смяна, обърна се към управителя:

— Всичко съм изключил, всичко е прибрано, лека нощ.

Бай Недьо го погледна и му кимна усмихнат. Сервитьорите си тръгнаха. Никой никого не чакаше да си ходят заедно, както го правеха друга вечер. Никой не искаше да остане да обсъжда станалото. Минах в кухненския блок да проверя дали всичко е наред, врати и прозорци дали са затворени както трябва. Бай Недьо беше застанал по средата на салона, погледът му се беше зареял някъде. Като ме видя, че се връщам в салона при него, обърна се, погледна ме и се усмихна. Седна на близкия стол и ми посочи отсрещния до масата. Седнах и аз. Двамата мълчахме. Усещах как ме гледа бай Недьо. Имах чувството, че с поглед ме пита мълчаливо „какво мислиш по този случай, това, което ми беше казано публично пред колектива ти как го приемаш“. След това заговори:

— Не се сърдя на Искра сервитьорката, която ме нарече така. Много пъти съм си задавал този въпрос такъв ли съм, защото съм бил богат, или не съм, защото и много съм помагал на бедни хора. Но тя е права — права е, защото е представител на промененото време, дошло с оръжие, с кръв, а е имало кръв и от старото време, и убити партизани, техни близки и привърженици. Следователно всяко време си има своя белег, с който се отличава. Следователно аз съм белязан като „фашист“, колко е вярно това, не знам, но това е белегът ми. Всички подобни спорове идват по-късно и всъщност нямат никакво

значение — резултатите винаги ще са същите. Първият избор и единственото от значение, е свобода или диктатура. Това изисква тази битка. По-малко би било недостатъчно...

Не виждах бай Недьо да е в окаяно положение, защото сервитьорката Искра го нарекла „фашист“. Той беше на 60 години, преживял много неща, мерел е истината от своя гледна точка, вярвал е в хората и в старата система, значи и на него истината не всякога се е усмихвала. Но през тези години той от многото истини и неистини е научил много, има голям опит и рутина, заради която е изпратен за управител на хотел-ресторант „Москва“ в Димитровград — първия социалистически град в България.

Тази вечер ние пак останахме след работа в ресторанта. Бай Недьо донесе от стаята си в хотела бутилка вермут, имаше студена газирана вода в хладилника, която ползваха готвачите в кухнята, и някакви фъстъци. След първата наздравица бай Недьо ме погледна и каза:

— Ще ти разкажа една друга история от моя живот, мисля, че ще ти бъде интересна след този случай. При национализацията на „България“ сградата всъщност беше собственост на друг човек, аз и един съдружник — казваше се Гаврилов, бяхме взели хотела и ресторанта под наем. Една сутрин дойде комисия, запечатана касата и кабинета ми и започна опис на стоки, напитки и пълното обзавеждане. В обекта няха право да ходя. Имах свинеферма, борова гора в Чамкория, но за тях други път ще ти разкажа. Един месец си бях въкъщи в нещо като домашен арест, но никой не ме притесняваше за нищо. Казаха ми, че мога да си наема адвокат, защото ще бъда призован пред Народния съд да се извърши юридически законно национализация на всичко, което притежавам.

Това са процедури в съда като например прочитане на протокола с точен опис от комисията, която е извършила цялостната проверка.

Със себе си водех и моя счетоводител с документите, които доказват покупката на всички машини и съоръжения, заведени надлежно по фактурите на тяхната доставка. Счетоводителят представи пред съда документите от предни години за внасянето на данък доход на държавата, осигурителните вноски на работниците, изплатени помощи на работници, които са имали болен човек в семейството. От инспекцията беше представено писмо, че при две

трудови злополуки обезщетението, определено от инспекцията, беше изплатено на пострадалите. Адвокатът представи и показания на работници, които са били преследвани като комунисти — аз съм ги вземал на работа и съм ги покровителствал. Други показания на студенти, които са работили нощно време в ресторанта като пиколане. На тях също съм плащал прилично, защото бяха бедни момчета. Ритуалът, така на шега казано, завърши по този начин. Председателят на състава на съда ми задава въпроса „Господин Тихолов, на вас известно ли ви е, че съобразно с прочетеното в протокола, което е било ваша собственост, от днес нататък с решение на Народния съд вече не е ваша, а държавна собственост?“.

„Господин, другарю председател на съда (казвах и двете обръщения, за да не обидя някого). Известно ми е, че вече не е моя собственост това, което прочетохте в протокола, по силата на това обстоятелство, че държавата се управлява от друга политическа формация и законовите форми не разрешават такава частна собственост“.

„Господин Тихолов, с това решение на Народния съд считате ли, че са нарушени вашите права — дотук Народният съд е приключил исковете към вас“. „Другарю председател на Народния съд, след като казвате, че съдът не предявява повече никакви искове срещу мен, това значи, че аз имам същите права както всички хора. И в такъв случай аз заявявам, че моите права не са нарушени и съм равноправен гражданин на държавата. Благодаря ви, ако е така“. „Така е, господин Тихолов. Свободни сте, напуснете залата“.

Погледнах бай Недьо в лицето, беше се загледал в ъгъла на стаята, сякаш виждаше отново този момент. Взе чашата с вермута, погледна ме приветливо и каза:

— Наздраве за настоящето — чукнахме се и отпихме.

Бай Недьо отпи още глътка и бавно остави чашата на масата.

— Кое ти разказвам, Георги, е минало и никога вече няма да се върне или пък да се повтори по този начин. Не, никога. Вярвам, че е така. С миналото вече е свършено. Не можем да го променим. Но можем да променим отношението си към него. Да се постараме да запазим добрите спомени, а за лошите да простим. Истинското, вярното е настоящето, в него трябва да се вглеждаме. Да работим, да живеем така, че да не се срамуваме от себе си. В настоящето трябва да

се вярва, в него си ти, живият човек с мечтите си, с усещането, дори и това, което не можеш да разкажеш. Знай, че и в последния си миг си с настоящето.

След тези думи се разделихме мълчаливо.

Бай Недьо си отиде в стаята на хотела, а аз бавно поех към моята квартира в квартал „Толбухин“. Беше около два след полунощ, по улиците нямаше никой, дори бях доволен от тази тишина, исках да бъда сам, не можех да проумея всичко, което се случи в ресторанта и което ми разказа бай Недьо. Търсех обяснение на чутото. Познавах Кирил Димов — съпруга на Искра сервитьорката. Той идваше често в ресторанта, сядали сме заедно, говорили сме си. Смятах го за човек като останалите, говори за работата си в съвета, говори за семейството си — има две момчета, бяха вече ученици. Баща му и майка му — обикновени селски хора, дошли в града.

Бях убеден, че познавам и бай Недьо. Интелигентен човек, видял много. Работата по негово време е давала възможност да се среща с най-различни хора. За преживяното разказваше спокойно, минало, което няма нищо общо с настоящето. Спомен, разказван като че опипва отдавна зараснала рана, от която е останал само белегът. Който обаче си личеше, когато беше между хората.

Вървах и си мислех. Кирил Димов е взел автомата, отишъл при партизаните, оставил в селската къща две деца, жена, стари родители. Там не се отива на забава, там често свистят куршумите на полицията и ловните дружини. Много бяха застреляни и наредени на площада в селото. Между тези двамата аз не търсех по-големия герой, по-силния характер, по-рационалния. Никой не ми беше наредил на единия да окача орден и да го приема, а другия да отхвърля. Проблемът не е за двама герои на две различни системи. Проблемът е за мен. Аз искам да съм наясно къде е истината.

На пръв поглед всичко беше ясно, категоричните различия на двете обществени системи бяха фрапиращи без съмнение и въпреки това в новото имаше нещо недопълнено, нещо липсваше. Имаше много теория, много лозунги и всичко в бъдеще несвършено време. Редно е да си призная, че бях объркан в разсъжденията си, може би от сиромашкия живот (тогава така се казваше), произхождах от бедно селско семейство и имах усещането, че в мене се зараждат леви убеждения.

Какъв точно съм аз, никога сериозно не бях се питал досега. Тази вечер разбрах, че този, „другият“, който още не е наясно какъв е, през цялото време, докато съм на улицата, стои насреща ми и любопитно следи каква страна ще взема. Мълчи, все едно иска да ми каже: „аз няма да ти подсказва, ти сам ще трябва да решиш“.

Така е трудно, когато чувстваш, че още много неща ще трябва да научиш. И най-вече да имаш принципи, а те не идваха чрез имунизация, те се изграждаха. И каквито ги изградиш, такива остават за цял живот.

Прибрах се в квартирата и си легнах с чувството за вина, че докато се прибирах, не можах да си отговоря на въпросите.

Сутринта по навик: избръсване, измиване, обличане, излизане веднага. Нощните размисли вече не чукаха натрапчиво в съзнанието ми.

* * *

Петя беше втора смяна и след работа щяхме да бъдем заедно. Да бъдем заедно, това чувство не ни напускаше. Ние се обичахме, обичахме живота и не се страхувахме от нищо. Много малко ни трябваше да бъдем щастливи.

В ресторанта започна да се приказва, че има сериозни двойки: управителят Петров и Петранка, Георги Станков скараджията и Мария и готвачът Васил Христов и другата Петранка.

И трите двойки се оженихме без тържества, приехме добрите пожелания с малки почерпки и толкоз. На нас с Петя много ни провървя — десет дена след женитбата получих повиквателна и заминах запас на военния лагер в Широко поле, Кърджалийско, за 75 дни. Сега там е дъното на язовир. Завърнах се от военната служба в края на октомври 1955 година.

Квартирата ни беше в една къща в селото (Както съм отбелязвал, Димитровград стъпи върху Гара Раковски, което си беше едно село). По-късно израсна нашият град. Тази зима никога няма да забравим. Стаята ни бе в мазето, по стената от външната страна под стряхата през зимата имаше толкова влага, че сутрин като се събудим, стената побеляла от скреж. На семейство се полагаха по 400 килограма

нарязани сурови дърва след записване. Бяха ни подарили печка. Много вестници и списания трябваха, докато изсушим дървата в печката, за да се запалят. Петя заболя от анемия, десет дни в болницата, десет дни в болнични, на работа и след 10 дни пак в болницата.

При едно отиване в болницата лекарят ме покани в кабинета и каза:

— Знаеш ли, от такива анемии жените се оправят след едно раждане, тогава в организма на жената стават немалко биологически промени и това често пъти влияе положително.

Предадох на Петя какво е казал докторът, тя се разплака.

— Не виждаш ли колко съм слаба, как ще родя? Не мога да понеса това нещо. Как ще протече бременността, този слаб организъм какво дете ще създаде?

Мислихме цяла нощ, не спяхме. Решихме да отидем при лекаря и да говорим с него за страховете, които имаме. След няколко дни успях да се свържа с лекаря и го помолих да каже кога би ни приел да разговаряме. Той се позамисли малко, каза „след два дена“ и определи часа. Не беше ядосан, нито притеснен, даже усмихнат ми подаде ръка и се разделихме.

Отидохме в определеното време в кабинета му. Там заварихме още един лекар акушер-гинеколог, аз го познавах, поздравихме се и седнахме. Пръв започна доктор Ранделов, така се казваше гинекологът.

— Разказа ми колегата вашето притеснение, но е прав с неговото предложение да родите. Ще ви направим едно обикновено изследване на кръвта. Просто как е хемоглобинът ви. Още отсега съм сигурен, че няма нищо лошо, което може да ви се случи.

Изследването беше направено и резултатите бяха добри. Това ни окуражи.

След два месеца Петя забременя. Беше се затоплило — чисто лято. Първата ни грижа беше да си намерим друга квартира, особено да няма влага. Намерихме една стая, пак мазе, но беше сухо, около къщата беше циментирано. Работехме си и очаквахме голямата радост.

За няколко месеца в ресторанта беше направена малка реконструкция. Част от лятната градина, която беше голяма, се превърна в още един салон към ресторанта, нещо като зимна градина. Столовете, завесите и пътеките в големия салон бяха червени и му казвахме „червения салон“. Зимната градина си беше ресторантски

салон с парно отопление, но обзавеждането беше в зелено и аранжирано със саксии с живи цветя. През деня с дървена декоративна решетка се затваряше зеленият салон, на обяд обикновено работеше само червеният.

* * *

Преди това искам да отворя една скоба и да споделя някои неща, които възникнаха спонтанно. За времето в предишните ми години говорих немалко за белезите на бедността, които като брошка показваха какъв ми е халът.

Когато човек е лишен от дадено нещо, особено като е млад, го чувства като болка, а мечтите му са да го постигне, да го има.

Много обичах да бъда облечен добре, чисто, с вкус. Тогава ще имам самочувствие, дори ми се струваше, че ще бъда по-смел и по-решителен. Тази мечта се сбъдна. Управителят в ресторанта имаше право на един зимен и един летен костюм с две ризи и вратовръзки, обувки. Стойността на това официално служебно облекло се отразяваше във ведомостта при заплата и само се облагаше с данък към общия доход на месеца. Дотук пито-платено. Същото беше с облеклото на сервитьорите. Но облеклото не беше всичко. Всеки ден можеш да видиш някой от гостите колко фино е облечен, как върви, какво е поведението му с хората на масата, как се храни, как ползва приборите. Когато внимателно се вглеждах в детайлите, разбирах от колко малки, дребни неща в една взискателна последователност колко много може да се получи.

Признавам съвсем честно, много сериозно всеки божи ден се вглеждах много внимателно в тези дреболии. Изисквах много от себе си и резултатите не след дълго бяха налице. Разбира се, това поведение непрекъснато се усъвършенства. Става естествен маниер, дори ще си позволя да го нарека — личен почерк.

Никъде не можех да намеря висококвалифицирани лектори безплатно да ми изнасят такива лекции, защото в тогавашното време нямаше брошурки и книги на такава тема. Нещо повече, това се считаше за поведение на дребнобуржоазни елементи. Аз обаче си продължавах моето „следване“ и никак не се страхувах, че ще ме

нарекат „буржоа“. Дързостта ми стигна по-далече. Помъчих се да напиша като лекция две теми — правила и култура на храненето и поведение и държание в обществото.

Защо такива лекции, ще кажете. Контактувах с две категории хора: едната — гостите, които посрещяхме в ресторанта през тяхното свободно време, и другата — персонала в неговото работно време. Първите искат добре приготвени маси, студени напитки, сервиране по правила и да струва по-малко пари. Персоналът иска с по-малко работа да получи повече пари. Казвам го като малка шега. И така писах, зачертавах, пак писах и накрая отидох в деловодството в едно предприятие и помолих машинописката през обедната почивка да ѝ диктувам и тя на машината да напечата лекциите. Бяхме приятели с мъжа ѝ, не можа да ми откаже. Получи се, стана това, което бях вече намислил. Вкъщи ги прочетох на Петя и казах какво съм решил да правя.

— Ти си луд, ще ти се смеят хората — каза тя.

Изнасянето на лекцията за правила и култура на храненето и за поведение и държане в обществото се вместише в 40–45 минути. Бях отбелязал, че възрастните хора не биха проявили старание да свикват с тези правила. В учебните заведения, прогимназия, гимназии, техникуми нямат такива предмети. Аз завършвах задочно Института по икономика на туризма и там само се даваше обща култура по отношение на технологията на кухненската продукция и напитките, подготовката на маса с определеното меню и какви прибори трябва да се поставят. В други учебни заведения не се говори за културата и възпитанието.

В Димитровград имаше гимназия, химически техникум, техникум по строителство и минен техникум. Този материал, мислех, най-сполучливо може да се поднесе на учениците от средния курс. Те вече имат чувството, че са големи, поне си представят, че знаят и могат много неща. Самочувствието им също сега се оформя. Тях би ги заинтригувало. Как обаче да стане?

Но това не беше чак толкова важно. Ние си имахме дъщеря — бяхме толкова щастливи (и сега сме щастливи!). Малка хубава щерка. Квартирата ни стана толкова малка, вече имаше правила кога да се говори тихо, проветряването да става внимателно. Още беше ранна пролет. Славей се роди не кога да е, а на 3 март 1957 г. Събра се цял

куп поздравления от близки и приятели. Но малката си има нейни задължителни процедури, не прави компромиси, сърди се, плаче. Плахото момиче Петя, което се чудеше как ще роди, порасна изведнъж. Затоплена стаята, водата готова, взема и изкъпва малката в коритото, бързо я подсушава, повива, накърмя и слага заспала в кошчето, след което казва „готово, всичко е наред“. Такава добра майка беше станала Петя (и сега е такава). Помагахме си двамата и се радвахме на хубавото ни дете, детски консултации, пелени, друг „тоалет“, всичко, както му е редно.

* * *

Работата в ресторанта беше толкова, че на мен никога не ми стигаше времето. Всяко нещо трябваше да се свърши в рамките на работния ден, нищо не можеше да се остави за другия ден. За идеята с лекциите потърсих съдействието на началника на отдел „Просвета и култура“ към градския съвет Димовски. Обадох му се по телефона и го помолих да ме приеме. Познавахме се с него, покани ме веднага да отида.

Взех лекциите и отидох. Разбирах, че там няма възможност да се говори дълго. Просто го помолих да оставя материала и когато има възможност, да го прочете и да ми се обади. Тогава да споделя каква е и идеята ми. Допусках, че Димовски кой знае кога ще намери време да прочете лекциите ми, да прецени и да ме покани за разговор. Обаче на втория ден телефонът в канцеларията позвъня. Димовски искал веднага да отида при него, ако имам възможност.

Влязох в кабинета, той ме посрещна. Много се бил впечатлил.

— Знаеш ли, Петров — започна той. — Четох лекциите, да си призная, засрахих се от себе си, като си спомних как елементарно съм се държал даже пред гости. Просто не оценяваме тези неща. Кажи ми каква идея имаш.

— Идеята е такава. Да ви помоля с една заповед до директорите на всички средни училища в Димитровград да трансформират час на класния ръководител да бъде последен час в програмата и всяка паралелка, имам възможност по две паралелки, разбира се, при направен график, да дойдат на обяд в зеления салон на ресторанта и

след лекцията ще се сервира обядът. Направил съм няколко примерни менюта — предястие, салата, основно ястие, десерт и разхладителна напитка, разбира се, и хляб. Това ще струва на дете 5–6 лева. Класните ръководители ще обяснят на децата каква е лекцията. Просто да придобият представа за техника на храненето, как се използват приборите. Родителите няма да имат нищо против децата им да бъдат един ден на обяд в ресторант.

Димовски ме гледаше, хем учудено, хем въодушевено.

— Ще го направим това непременно. За възпитанието на децата това ще е голям принос.

Заповедта беше издадена и през следващата седмица класните ръководители започнаха да идват и да уговарят през кои дни кои паралелки ще минават.

Първия ден бях малко притеснен. Първо — какво ще бъде впечатлението на децата и на класния ръководител, а и от друга страна персоналът любопитстваше как ще се възприеме мероприятиято — няма ли да го отчетат като чисто търговско.

Залата беше подготвена много добре — три прибора — за предястие, основно ястие и десерт. Чаша, в която ще бъде налята от сервитьор разхладителна напитка. Салфетката на всеки, сгъната във фигура. Учениците дойдоха, настаниха се. Имах подготвена масичка, до която да изнеса лекцията. На нея бяха сложени различни прибори при различни менюта като коктиери (поставка) за сервиране на рохко яйце за закуска, плата, сосиери, купички за боле (напитка от плодове, захар, вино, вермут и сода — Бел.ред.).

Поздравих гостите и започнах с встъпление за поведението и за тези на пръв поглед малки правила на хранене, които не се знаят, не са станали навик на интелигентния човек и липсата на които могат да го поставят в неловко положение. Дадох пример как, когато към закуската ти е предвидено рохко яйце в коктиера, трябва с приборния нож леко да строшиш черупката отгоре и с помощта на чаената лъжичка, поставена в подложната чинийка, да отвориш отгоре счупеното яйце и с лъжичката да гребеш от него. „Представете си, казах на учениците, че това не се знае, гостът взема яйцето от коктиерата, удря го в ръба на масата, за да почне да го бели, в същия момент ръцете му се омазват с рохкия жълтък, оттам нататък си представете как ще протече закуската

на този гост, а той за първи път е поканен на гости в това семейство“. Учениците се разсмяха, споглеждайки се.

Дадох друг пример — за предястие е сервирано пържено или панирано. Прието е, че можеш с пръсти да отделиш някаква костичка и това предполага, че пръстите миришат на риба. След вдигането на чинията, в която е сложена рибата, преди да бъде поднесено следващото предястие или основното ястие, се поднася на госта вода в купичка от алпака в подложна чинийка с парченце лимон във водата и книжна салфетка до купичката. „Това значи да си топнеш пръстите във водата, да разтъркаш парченцето лимон по тях и да си подсушиш пръстите с книжната салфетка. За голямо съжаление имали сме гости, които не знаят това, взимат купичката и изпиват водата“. Отново избухна младежки смях.

По-нататък обясних за технологията на кухненската продукция и на напитките. Умението да си поръчаш менюто или да се съобразиш какво ще предложиш на поканените гости. Накрая приключих, че няма нищо сложно, само човек трябва да свикне и не след дълго няма да има проблеми.

Сервитьорите бяха много старателни при сервирането. Обедът приключи, класната ръководителка с хубави думи благодари от името на децата и от свое име за лекцията. Персоналът също беше доволен, бай Недьо се подсмихна и каза:

— Тази идея ще излезе много сполучлива и от търговска страна, и в обществеността ще се коментира добре. Така че провеждай това възпитателно и търговско мероприятие.

Всеки делничен ден на обед имахме по две паралелки в зеления салон, лекциите се изнасяха вече много спокойно и сполучливо. Магазинът за домашни потреби беше успоредно до ресторанта на главната улица. Отидох в магазина за нещо и едновременно трите магазинерки започнаха:

— Петров, какви са тези обеди, придружени с някакви лекции, знаете ли, че от две седмици не можем да сварим да заредим магазина с чинии, вилици и приборни ножове. Майки ни казват, че децата им заявявали „стига си ни поднасяла първо, второ и десерт в една чиния“, да не говорим за готвеното с месо... Искат комплекти средни чинии за предястие и десерти, чинии за основно ястие, приборни ножове,

вилици, средно големи лъжици, всичко това в комплекти. „Децата са ни подгонили страшно“, весело и доволно споделят родителите.

Изненадах се много, никога не бях предполагал, че ще има такъв ефект.

* * *

На път за вкъщи в главата ми се появи цялата поредица от потребности за семейството, които с всеки изминал ден ставаха все повече и аз все по-трудно ги осъществявах. С недоимъка сме сродници още от детските ми години и тази роднинска връзка неизменно се поддържаше. Петя се стараеше всичко вкъщи най-практично да се ползва — дрешки, пособия за детето, всяка сутрин една баба съседка носеше по литър мляко, но искаше веднага да ѝ се плаща. Помолихме я да плащаме на седмица, съгласи се. Но за седмица как да се замогнем. Пък и колко бързо минаваше тази седмица. Да идеш при някого, знаеш го, че има пари, и да поискаш 100–200 лева назаем, е полесно осъществимо. Но да искаш 10–15 лева, вече е страшно. Сякаш мълчаливо заявяваш, че ти не си в състояние да посрещнеш потребности на такава цена. А уж си нормален човек, облечен добре, уж имаш самочувствие, достойнство...

И там, на уличката, преди да се прибереш вкъщи, спиращ и не можеш да повярваш това ти ли си или ти разказват за някого. Да, аз съм и трябва да се държа. И да помоля Генчо (имаше такъв добър човек, работеше на един павилион „скара-бира“). Трябва, защото е крайт на седмицата и утре бабата като донесе млякото, трябва да ѝ се плати.

На сутринта Славей е ранобудна, измита, облечена, косата ѝ отгоре на главичката с ластиче е вързана на палмичка, засмяна и чака да изстине млякото в чашата. Взема го с ръчички, Петя държи чашата отдолу. Славей пие така сладко млякото и поглежда щастлива ту мене, ту майка си. Тези очички са истински акумулатор, който ни зарежда, и ти казват „аз съм щастлива, отивай да работиш, всичко ще се оправи“. По същия начин аз казвах на Петя „обичам ви, отивам на работа, няма нищо страшно, ще се оправим“ и отивах на работа.

Разбрах, че човек се приспособява към много неща, силен е, когато умее да се мобилизира. Работата ми беше все едно съм в театър. Не трябваше на лицето ми да личи загриженост или умора, напротив — трябваше да съм усмихнат, вежлив и готов да поднеса само приятни неща. Това ми се отдаваше, защото, както вече съм споделял, като ученик в гимназията играех в театралната труппа и даже мечтаех да стана актьор.

Понякога, когато останех сам и не бях зает с нещо, мислех какво да правя, за да изкарвам повече пари. Защо реших да завърша задочно икономика на туризма, а не нещо друго? Разколебавах се, когато чувах как в някакво производство хората получавали много пари. В химкомбината, в тецовеите работници, инженери, ръководители на смяна взимаха заплати, които не можех да си представя. Главен директор, главен инженер, главен счетоводител и техните заместници, за техните пари не се коментираше. Непрекъснато мислех какво трябва да се направи за повече пари. Каквото и да правя, не можех да вържа двата края.

Един следобед сервитьорите, които по време на обедната почивка не си бяха отишли вкъщи до вечерната работа в ресторанта, седнаха на маса в градината да играят белот. С бай Недьо седяхме на съседна маса под едно дърво. Спореха играчите нещо високо, един не беше доволен от партньора си. Бай Недьо се засмя и махна с ръка, сякаш искаше да пропъди нещо, а аз го запитах:

— Какво, нещо си спомнихте?

Бай Недьо помълча, пак се засмя и заразказва:

— По наше време семействата от нашия бранш, търговци, банкери се познаваха помежду си. Например героите от „Тютюн“ (романът на Димитър Димов — Бел.ред.) почти всичките ги познавам, бяха редовни наши клиенти. Та както и да е, една вечер сме се събрали четири семейства, добри приятели. Мъжете сме седнали в една стая, напитките — сложени в шампаниера с лед да са студени. Решихме да играем белот като тези там, дето вдигат шум — и пак се засмя.

— Моят партньор в играта — продължи — беше голям дърдорко, обичаше да се хвали, от неговото по-хубаво нямаше. Внасяше мебели от чужбина. Играем картите и той ми обяснява „Недьо, да знаеш каква борова гора в Чамкория 100 декара имам, един лесничей я гледа и казва, че след десет години ще имам чамов материал за стотици

хиляди“. Изгубихме играта, вдигнах гюрултия и аз като тези, той обеща да млъкне и продължихме играта. След малко обаче пак почва: „Ама да знаеш сутрин съм ходил да слушам птичките как пеят, как всичко ухае...“. И пак изгубихме играта. Помислих си как да го съсредоточа в картите и да си направим удоволствието, както трябва. Изведнъж ми дойде идея. Питам го и раздавам картите: „За колко купи тази гора“, „80 хиляди лева“, казва той. „Ако намериш някой купувач за двеста хиляди, ще му я дадеш ли?“. „Веднага, отговори той, тъкмо толкова ми трябва сега за една оферта“.

Чековата книжка беше във вътрешния джоб на самото ми, попълних чека на негово име за двеста хиляди лева и казах: „Вече нямаш гора, няма за какво да ми разказваш, птички и ухания, давай да си доиграем картите както трябва“. Веднъж бях ходил в тази гора и след това беше национализирана. Но важното е, че си изиграхме картите както трябва.

* * *

През октомври 1958 година бяхме уведомени от управлението в Хасково, че за една седмица ще дойде швейцарско семейство — специалисти по хотелиерство и ресторантьорство, което ще изнесе лекции пред хотелския и ресторантския персонал.

Приготвихме се и на следващия ден посрещнахме гостите. Направиха програма в кои часове ще се провежда курсът и на другия ден започнахме.

Да отворя една скоба, през тези години се строяха големите комплекси на Златните пясъци и Слънчев бряг. Трябваше да си признаем, че няхаме подготвен персонал за такива сериозни хотели и ресторанти да посрещат претенциозни гости. Затова управлението на Балкантурист (основното държавно туристическо предприятие в България до десети ноември 1989 г. — Бел.ред.) прибягна да договаря специалисти чужденци да помогнат в квалификацията на нашия персонал и ръководства.

Лекциите вървяха добре — всички проявяваха интерес и един ден като приключи лекцията с ресторантьорите лекторът помоли чрез преводача да проведе свободен разговор с колегите в залата и да

сподели впечатления си. Това бе прието охотно. Швейцарецът започна:

— Няма да влагам нищо политическо, аз получавам всички вестници и списания в Швейцария, но чета само страниците с реклама. Възхитен съм от България: морето, курортите ви във вътрешността, хората ви, природните дадености, за всичко това във вашата държава благородно ви завиждам. Гордейте се. След като изнесохме договорените лекции в комплексите, помолих да ни разведат из страната да видим вътрешните ви курорти. Ходихме в Хисаря, Банкя, Баня, Карловско. Минахме и през планински курорти — там хубавото се усеща през зимата. В Хисаря има четири минерални бани с различен състав на водата за бани и пиене. Ходихме и на четирите. Пред всяка баня има чешми, откъдето от две тръби тече топлата минерална вода, хората си наливат чашките, отдръпват се настрани и си пият водата, други си вземат в бутилки за дома си. Дотук добре. Но водата тече, не спира, тя излиза от щедрата земя и отива някъде из едно дере, където е станало мочурище. Попитахме да няма авария, казаха ми, всичко е наред, така си тече. Тези минерални води със състав, който бях проучил после, че е уникално лечебен, би трябвало да се бутилират в различни разфасовки, в ампули дори и да се продават в целия свят. Достатъчна е само една малка реклама какво се лекува с тази вода.

— Не мога да си обясня това нещо — продължи гостът. — Минавам по магистралата, виждаме една табела на отсечката — село еди-кое си на 3 километра. Помолих преводача и шофьора да отидем в това село. Пристигнахме, слязохме от колата, вървим по улицата. Гледаме все хубави къщи с чудни дворове — какво ли няма в тях. Попитах преводача ще ни пусне ли в двора собственикът на тази къща. Преводачът се засмя, почука на пътната врата и извика „Пътници сме, бихте ли ни дали чаша вода?“. Вратата се отвори, застана здрав засмян човек на 50–60 години. Покани ни, пред портата имаше лоза с такива едри гроздове, които бяха увиснали над нас. Имаше маса, столове, прикани ни, седнахме, дойде и жена му. Само за 10 минути на масата беше сложена кана с вода, кана айрян, в една голяма фруктиера измити свежи плодове. Поставиха чинии на масата, поднесоха хляб. Мъжът сложи на малка дъска топка, обвита в засъхнала кожа. Наряза на малки лентички месо, приготвено с толкова подправки, толкова вкусно. И пак

поднасят и поднасят. Аз се притесних и казах на преводача, че този човек иска да прави бизнес, но ние не сме дошли за това. Стопанинът попита преводача какво съм казал, преведено му беше. Скоси стопанинът и приветливо заобяснява, че ние сме му гости, за което той толкова се радва. Благодарихме и станахме да си вървим. Бяха приготвили в една чанта плодове и зеленчуци, една такава топка с изсушено месо, бутилки с вода. Изведнъж стопанинът каза: „Но вие не сте видели къщата ни. С жена ми живеем в лятната кухня, младите са в града“. Влязохме в къщата му — четири стаи, застлано с килими, фотьойли, на прозорците сложени хартии да пазят обзавеждането от слънцето. Там никой не живее. Усеща се от въздуха, когато влязохме. Сбогувахме се. Не можах да проумея всичко това. Защо вашето държавно ръководство не разясни на тези селски хора, видяхме, те са богати, защо не им обясни, че трябва да имат в тази къща една добре поддържана баня и добре поддържана тоалетна. На магистралата под табелата с името на селото да е поставена още една табела в селото колко туристически къщи има. Като мине комисия, да ги категоризира по международната звездна категоризация. Регистрира се стопанинът, получава кочана с фактури от данъчното и най-подробно попълва туристическите услуги. И чужденецът си плаща с валута. Този човек си плаща данъците във валута и спестената му валута е в държавната банка. Кой измисли това валутата да бъде държавен монопол. Туристите, гостували в тази къща, ще си правят снимки, както си направихме ние и пред близки и приятели ще споделят къде са прекарвали годишната си почивка. Как иначе бихте могли да намерите хора да ви правят реклама? Видях селското ви стопанство, доматените ви плантации, овощните ви градини. Не знаете какво имате. Вашите текезесета (беше научил тези срички) трябва да си купят самолети и всяка сутрин да излитат по всички държави и да продават плодове и зеленчуци, каквито няма в другите държави. Във вашата страна трябва да се занимавате само с туризъм, селско стопанство и хранително-вкусова промишленост. Кой беше този, който разпореда да се строят химически заводи? С тези три отрасли ще имате толкова валута и ще купувате нулевите серии на машините и всякаква потребност за хората и ще бъдете с най-висок стандарт.

Как можа един швейцарец за четири месеца да разбере това и да го казва с такава лекота? Ръководители на нашата държава не могат да

го разберат. Впечатленията на швейцареца повдигнаха много въпроси пред мен.

Не искам да кажа, че думите му ме объркаха и че не можех да различа кое до каква степен е истина, и кое — не. Но този чужденец бе разбрал кое обстоятелство е принудило моята страна да се договаря с него като специалист, за да ни подсказе как да организираме нещата в нашите туристически обекти по преценка на богатите туристи от чужбина. Това бе достатъчно да оформи в него такова самочувствие и да си позволява хем да ахка от хубостите, хем цинично да пита за десетки неща защо не са били решени. Любезен, усмихнат, той не пропускаше да се извини след всяко изречение и да напомни, че не влага нищо политическо. Аз обаче бях смачкан като хлебарка. Имах чувството, че през цялото време, като говори, ми пляска шамари отляво и отдясно.

Като започнахме вечерната работа след оперативката, предложих на бай Недьо да седнем на една маса и побързах да поръчам по кафе и бутилка газирана вода, просто исках да го задържа на масата. Попитах бай Недьо защо не идва да чуе някоя лекция на швейцареца ей тъй, от любопитство.

— Защо, ти възхитен ли си от лекциите? На мене ми е обидно — каза бай Недьо. — Аз съм браншовик и имам достойнство, нека тези, които са го поканили в нашата страна, те да си направят извода колко ниско падаме, когато в България имаме толкова добри специалисти. Но да не говорим, други хора решават тези въпроси. Да бъдем послушни и да си гледаме работата. Съдбата си върши нейната работа, особено тогава, когато ние не можем да си я свършим.

* * *

Първо чух по радиото, но не можах да разбера всичко. На следващия ден взех от павилиона до нас вестник „Работническо дело“. На първа страница беше публикувано постановление, решено на пленума на Централния комитет на партията. То се отнасяше до „преминаване в материалното производство на служители и неспециализирали някаква професия“. Беше от юни или юли 1959

година. Обикновено в тези месеци се провеждат пленумите на ЦК на БКП.

Ще бъдат проведени курсове в няколко града в страната, но Димитровград, където се строи Химкомбинатът, има голяма база със специалисти, това беше предприятието Заводски строежи и монтаж. В постановлението се обясняваше, че курсът е петмесечен на пълни държавни разноски и всеки ще получава основната си заплата в предприятието, в което е работил. На неживеещите в Димитровград специализанти беше осигурено общежитието на Химическия техникум. В курса ще се изучават следните специалности (изброяваха се) и всеки избира специалността. След завършване всички ще бъдат назначени на работа в Заводски строежи и монтаж с разряда, който са получили на изпита при завършване на курса.

Имаше определен срок за подаване на документи. Занесох вестника вкъщи, прочетохме го няколко пъти с Петя, мислихме и умувахме и кой да те посъветва, ние трябваше сами да решим. Разговарях с познати от комбината и Заводски строежи коя специалност да запиша — а те бяха електромонтьор, машинен монтьор и заварчик. Един монтьор от цех на Химкомбината ми беше клиент, когато бях сервитьор в ресторант „Червено знаме“, срещнах го в една бирария на главната улица. Поздравих го, заговорихме се. Бирарията беше на самообслужване, отидох до шубера, платих две бири, сложих ги на масата и седнахме двамата.

— От много време не сме се виждали — заговори той. — Доволен ли си от работата? Питам, защото въобще нямам представа за вашата работа, аз си разбирам от моята — железариите.

— Точно затова искам да питам нещо, което, разбира се, засяга само мен, но ценя мнението ти.

И му разказах за постановлението, какъв е проблемът и каква специалност би било най-добре.

— Слушах за това постановление, а за специалностите мога да ти кажа определено, защото от монтажното предприятие отидох в експлоатацията. В електромонтажния цех за пет месеца можеш да се научиш само да правиш канали по стената за поставяне на кабелни конзоли. Сегашната КИП апаратура в завода (КИП — контролно-измервателни прибори — Бел.ред.), по която работят подготвени електротехници, няма нищо общо с тази петмесечна подготовка.

Машинен монтьор пък в монтажното предприятие е все едно такелажник, монтажът на машините е работа за инженер, който ти казва кое къде да поставиш. За пет месеца обаче можеш да станеш заварчик.

Разговаряхме с Петя, мъчихме се да определим плюсовете и минусите, но нищо не се получаваше. Поне в материалното производство, написано с главни букви, работеха строители и монтажници, дошли от цялата страна, и казваха, че са специалисти, работели по еди-колко си години къде ли не. Добре де, аз също бях дипломиран специалист, вършех си работата добре. Това го оценяваше не кой да е, а специалист от най-висок ранг, ръководил най-люксовия комплекс като „България“ в София. А си обичах и работата. Приемите на високи гости в ресторанта се провеждаха на все по-високо ниво. Мероприятието с учениците имаше положителен отзвук в целия град. Дори един проверяващ от София, после се оказа, че е научен работник, помести статия във вестник „Социалистическа търговия“ с хвалебствия за това, което се прави с учениците.

Дотук всичко е на мястото си. Какво ми липсва, каква е тази муха за материалното производство, която е влязла в главата ми? Отговорът беше много ясен — не ми стигаха парите, за да покривам що-годе потребностите на семейството си. Бедността е страшна пречка. Колкото повече нерешени потребности се натрупват, натискът на пресата става по-силен. Значи тази муха в главата не е някакъв каприз. Не е търсене на друго статукво, отиване на друг тепих без ръкавици.

* * *

Започнах курса, преподавателят по теория беше инженер, младо момче от комбината, който ни запозна с технологията на металите, видовете въглеродни стомани, режима на заварки с електрожен. Особено при тръбните съединения, където има голямо налягане, заварките трябва да бъдат безупречни.

Практиката се водеше от добри заварчици осмозредници, които бяха извършвали заварките в работещите цехове. Те имаха голям опит. По време на практиката в ремонтния цех всеки вземаше 4–6 планки, нарязани на гилотината. Трябваше да заварим едната планка за

другата. Майсторът заставаше до курсанта с маска и наблюдаваше как насочва електрода посредством ръкохватката към плочката. При контакта се получава дъга, металът започва да се топи, електродът — също и трябва да извършваш движения, така че разтопеният метал да запълни фаската между двете плочки, да ги завари и да станат една плочка. Това изисква много упражнения, но рефлексът за реагиране се придобива при сериозното наблюдение за колко време капката метал от електрода и тази от основния материал се съединяват и тогава леко се премества върхът на дъгата встрани.

На обед се хранехме в стола безплатно. Познавахме се с двама добри заварчици — Димо и Коста — още от времето, когато работех в ресторант „Червено знаме“. Всеки ден бях при тях на практика. Благодарен съм им, че не им омръзваше да ми показват.

Вече правех самостоятелни заварки и бяха успешни. В края на септември курсът приключваше. Дадоха ни една седмица да направим преглед на записките си и започнаха изпитите. Нямаше учебници. Подготвих се добре. На практиката ни дадоха номерирани планки. Изпитите бяха два дни — първо теория, после практика. Заварените планки бяха одобрени от комисията и предадени в лабораторията за изследване. Там се проверяваха за шупли, отрязани детайли и изпробвани на якост на опън и якост на удар.

След три дни изнесоха списъка с резултатите. Аз, Тошо и Кенаев бяхме най-добри и на тримата ни дадоха пети разряд. Започнахме веднага работа. Аз — в една бригада за метални конструкции, Тошо — на един въздухозабор за охлаждане на кули.

* * *

Славей беше на две години и половина. Като се върнех от работа, тя, грейнала в усмивка, и Петя ме посрещаха. Умората незабелязано изчезваше. Сутринта ставах и отивах на работа. Носех си храна от къщи — две мариновани чушки, които Петя беше направила през лятото, малко сиренце и хляб. Около 10 часа всеки ден пристигаше каруца с каси с мляко в еднолитрови дълги бутилки. Полагаха ни се като заварчици за вредност от фонд СБКМ (фонд „Социално-битови и

културни мероприятия“ — Бел.ред.). Винаги очаквах бутилката с нетърпение.

Получих първата заплата, беше 360 лева. Не вярвах на очите си, даже бригадирът казваше, че имаме готова работа, която ще се актува следващия месец. Значи тогава заплатата ще бъде още по-голяма. Когато се прибирах, купих някои неща от магазина. Бях доволен, Петя вярваше, че нещата ще потръгнат нормално. Славея беше щастлива, че бях ѝ носех любими лакомства.

Така започнах този занаят. Взе да става студено, но работата вървеше добре. В бригадата нямаше мързеливи хора, всички работеха както трябва.

Дойде декември. Къщата до нас се освободи от квартиранти и ние се нанесохме там, защото ни беше много тясно в мазето на старата квартира.

Посрещнахме новата година с добри пожелания и вярата, че ще преодолеем трудностите, които ни предлага животът. През януари началникът на управление „Монтажи“ предложи на мен, Тошо и другия колега Кенаев да отидем за един месец на курсове в София в завод „Христо Смирненски“. Там се произвеждаха българските електроди. Курсът беше за повишаване на квалификацията. Завършихме го, положихме изпити и получихме паспорти за извършване на тръбни заварки на дебелостенни тръби с издръжливост 300 атмосфери.

Прибрахме се в Димитровград и започнахме работа. По това време стана голяма авария — срутиха се фермите в ДМЗ (Държавен металургичен завод — Бел.ред.) „Ленин“ в Перник.

При обследването комисията констатира, освен другите причини за аварията и лошо изпълнени заварки. Във връзка с това управлението в София издаде заповед всички отговорни заварки да се провеждат от електроженисти паспортчици. При приемане на работата им да се прави протокол с името на електрожениста и номера на паспорта му. Заповеди със същото разпореждане бяха издадени и до началниците по места.

С други думи започнахме работа не в бригадите, а самостоятелно. При актуване на заварките техническият ръководител оценяваше работата — при какви условия е извършена, на каква

височина, прецизност на изпълнението. Това бяха коефициенти, които вдигаха цената на извършената работа.

Започна разширението на цеха за сярна киселина. Там имаше много тръбна комуникация за заваряване. Бях изпратен на този обект. Тошо остана на въздухозабора, а Кенаев отиде в ТЕЦ „Марица Изток“ 2 — беше национален обект. След две години Кенаев стана герой на социалистическия труд (най-високата награда за трудови постижения в социалистическа България — Бел.ред.).

През февруари получих заплата 700 лева. Работата вървеше добре, запознах се с много хора, обикновени, с памуклийки, които говореха високо. Шегите им бяха весели и поучителни. Между тези хора, събрани на площадката от различни бригади, цареше естествена, ненаговорена солидарност. Наложил ли се някой да премести тръба, щом се наведе и посегне, веднага от околните ще се чуе „ей, чакай, сам не бива“. Горе високо си на скелето, отдолу ще ти извикат „Ей, закопчей си колана!“.

Такива бяха тези хора. Всеки пазеше другия. Беше хубаво с тях да работиш, да изпушиш една цигара и да си поговориш в малката почивка.

Времето се затопляше, беше март-април 1960-та година. През изминалите месеци вземах все повече и повече пари. В квартирата, когато се прибирах, отмората ми беше Славейка, да я слушам как разправя с кое дете си играла през деня. Беше вече на 3 години.

Разбрах, че Петя беше разпитвала и слушала, че при електрозаварките, колкото и да се внимава, наведеният над заварявания детайл неизбежно вдишва смесеният дим от изгореното от електрода, обмазката му и топенето на стоманата. От друга страна електродъгата те облъчва и последиците идват по-късно. Петя ме гледаше тревожно и питаше „докога?“.

Мислехме си — само няколко години да се пооправим малко и ще напусна.

Бригадир на арматурния двор бе един прекрасен човек от чирпанските села, казваше се Гюно — име, да ти падне шапката. С него се познавахме. Веднъж като отивах на обяд в стола, се видяхме на входа. Предложи да обядваме заедно, искал нещо да ми каже. Взехме си яденето и отидохме на една маса. В стола е на самообслужване — харесвах тази форма. Никога нямаше да можем да нахраним за един

час толкова хора в милия ми ресторант „Москва“, колкото в стола. Гюно ме заговори:

— Имам голям проблем. В момента приготвям арматура за естакадата на разширението на супера, заварчикът ми се поболя и както чувам, нямало да се върне на работа. Можем ли с тебе да се договорим да ми помогнеш? Ти работиш на смяна седем часа. След това да дойдеш на арматурния двор, там ще бъде всичко приготвено, детайлите от дебела арматура са готови да се съединят чрез заваряне с електрожен последователно от двете страни, с по 20 сантиметра накладки, които се заваряват. След обяд като свърши твоето работно време, при мен ще работиш около 2 часа. Сутринта, преди да започнеш работа на смяна, ще дойдеш по-рано и ще завариш арматурата от обратната страна. Моите хора още вечерта, когато си приключил, ще са я обърнали. Това за 10 дни, има определена дата да почне наливането на бетона на естакадата. Ще си записваш всеки ден заварките, защото всичко готово веднага се монтира в кофража. Аз ще ти пусна отделен наряд за свършената работа, повярвай, ще бъдеш доволен.

Приех и започнах, работата не беше в неудобно място или на височина. Всичко протече нормално. Умората си казваше своето. Петя малко ми се сърдеше, но на края на месеца взех цели 1570 лева. Тогава това бяха много пари, никога не бяхме виждали толкова, които да са все наши. През май нещата също вървяха добре.

* * *

В един неделен ден Петя се занимаваше с чистене и подреждане на дрехите на Славейчето. Малката си играеше с куклите, нещо се караше на едната, че е непослушна. Крадешком слушах, за да не ме види, този детски спектакъл, диалога с куклите, някаква детска песничка. Все едно слушаш малка симфония... Това не може да се разкаже, може само да се почувства. Тогава ми хрумна идеята да обядваме в ресторант, разбира се, в „Москва“. Извиках:

— Обличайте се, ще отидем на ресторант.

Петя ме погледна изненадано, после се засмя. Облякохме се, станахме хубави, както казваше Славейчето. И тръгнахме. Беше по средата на май — прекрасно време. Влязохме в ресторанта,

посрещнаха ни приветливо, настаниха ни на хубава маса. Петя отиде до кухнята да се види с колежките. Сервитьорите се обаждаха, като минаваха край мен. След малко се появи бай Недьо, дойде при нас, ръкува се първо с Петя, щипна по бузката малката, обърна се към мен шеговито заканително: „как можа да ме напуснеш“.

Поканихме го при нас. Поръчахме аперитив, аз, нали бях от материалното производство, си поръчах ракия и салата, за Петя малък вермут със сода, а на бай Недьо — неговото любимо питие — малко коняче „Курвоазие“. Попитах аз как върви работата, в управлението в Хасково беше назначен нов директор. Предложихме на бай Недьо да бъде наш гост на обяд, така както и ние с Петя сме били гости на неговата маса в ресторант „Червено знаме“. Той веднага си припомни, разсмя се, прие охотно поканата.

Главният готвач дойде само да ни поздрави и помоли да оставим на него какво да приготви за обяд, разбира се, приехме. Бай Недьо ме гледаше мълчаливо, опипваше чашката си с коняче, но не каза „наздраве“. Петя ме погледна, аз трепнах, нали бях домакин на масата, трябваше да вдигна наздравеца, така и направих. Заговорихме за хубавото време, със смях разказвах как е било през зимата, но сега вече е добре.

— И какво, доволен си, а? — попита бай Недьо.

— Да — казах. — Вие много добре знаете защо отидох там. Сега получавам пари, за които другаде не бих могъл и да помисля.

— Остави тези пари — махна с ръка бай Недьо. — Да говорим за друго.

Обядвахме, бай Недьо разказа за някои посрещания на големи гости.

— Жените от различни предприятия се редуваха да празнуват 8 март. Такава е нашата работа, ти много добре знаеш.

Дойдоха някакви хора, помолиха бай Недьо да отиде нещо да говорят. Той стана, благодари за обяда, щипна Славейка по бузката и отиде при гостите. Поисках сметката от сервитьора да платим и бяхме решили да се поразходим с детето, той се усмихна, влезе в офиса, дойдоха главният готвач и бюфетчикът. И двамата заявиха, че сме били гости на заведението. Стана ми неудобно, сервитьорът също беше дошъл, оставих една банкнота, не си спомням колко, на масата и казах на сервитьора:

— Маркирай по едно питие за тримата. Нека и аз да почерпя.

Излязохме от ресторанта. Качихме се на автобуса за квартал „Толбухин“ и отидохме в парка „Н. Вапцаров“. Беше много добре поддържан — чисти алеи, много цветя, предостатъчно пейки за сядане. Имаше малък зоопарк. Седнахме на една скамейка. Петя беше се умълчала, имаше уморен вид. Попитах я какво има, защо е без настроение.

— Не, всичко е наред, добре се чувствам, но да ти кажа откровено, съжалявам, че отидохме в ресторанта. Някак си особено те гледаха всички, дори и бай Недьо, някакво такова пресилено внимание. Ако бяхме дошли направо тука в парка, щеше да бъде много по-добре. Ето, насреща има павилион, продават такива хубави кюфтета, щяхме да закусим и щеше далече да бъде по-вкусно и по-добре.

Не виждах никакво основание за впечатлението на Петя.

Имаше много хора в парка, видяхме се с много познати. Паркът „Вапцаров“ димитровградчани го наричаха белия дроб на Димитровград като се има предвид колко е замърсен въздухът от Химкомбината, тецове, циментовия завод „Вулкан“. Но като че ли бяхме свикнали с тази силна миризма и от комбината, и от теца, дори от мините за въглища.

Заоблачи се. Петя предложи да си тръгваме, за да не завали, че сме доста далеч от квартирата. Славейчето веднага каза:

— Ами животните, нали ми обещахте, че ще отидем?

Въпросът не подлежеше на обсъждане, отидохме при животните, разгледахме ги, времето се проясни и спокойно си тръгнахме за дома.

* * *

Булевард „Христо Ботев“ минаваше край болницата и на 300 метра беше нашата квартира.

Пак започна работната седмица. Отивах с настроение на работа, Петя ме изпращаше винаги. В комбината се срещяхме с много познати. Сутрин всеки бързаше да отиде на работното си място, отдалече ти махне с ръка за поздрав. Ден като всички други, камо ли да предчувстваш, че ще бъде по-различен, че нещо много важно ще ти се случи.

Вече месец работех на разширението на цеха за сярна киселина. Сутринта пристигнах във фургона, облякох работния гащеризон, взех ръкохватката, предпазната маска и пакет електроди. Беше 2 юни 1960 година, трябваше да заварим един контактен апарат между две кули, високи 15 метра, 3 метра диаметър. На площадката имаше оловоспойческа бригада, която сглобяваше и спояваше оловни филтри. Поздравихме се и тръгнах по стълбата да се качвам нагоре на кулата. На 12-ия метър първите дни бригада за метални конструкции бе монтираше околоръстни площадки на кулата, по която ще се движат работниците от експлоатацията и ще следят данните на монтирания апарат.

Монтажът бе незавършен, на заварените конзоли от Г-образен винкел, дълги метър и двадесет, бе разкроена рифелова ламарина, поставена върху конзолите и само прихваната, точкувана на няколко места. Нямахме никакво ограждане и маркиране, че площадките не са завършени. Аз спокойно се движех върху ламарината, поставил маската и електродите и проверявах къде е изведен кабелът за електрожена, за да се включи. Изведнъж ламарината се откъсна от конзолите и аз политнах надолу между двете конзоли, с дясната ръка успях да се хвана за едната конзола, увиснах, погледнах надолу, успях да се изтегля и легнах по корем върху ръката си. Мъчейки се да се изтегля по конзолата към кулата, загубих равновесие и политнах с главата надолу.

Ламарините с трясък са паднали преди мен, от оловоспойческата бригада чули и ме видели как вися и сетне как падам на циментовата площадка, покрита с какви ли не железарии. Насочил съм се към една чугунена тръба 200 мм. Инстинктивно съм сложил китката на лявата си ръка пред челото. При падането първо удрям ръката, после — челюстта, преминавам малко по-надолу и приключвам третия последен удар на гърдите си все върху тази тръба (горката).

От всички страни на площадката се разтичали хора. В комбината имаме здравен пункт, оборудван с линейка, лекари, сестри и при сигнал спешно реагираха. Така са направили с мен. Бил съм в безсъзнание, дори някои колеги помислили, че съм мъртъв и казали „ние ще си го приберем“. Лекарката се намеси и разпоредила веднага да бъде качен в линейката, включили сирената и полетели за болницата в квартал „Толбухин“, която беше и заводска болница.

В хирургията срязали с ножица работните ми дрехи, гледали ме на рентген и ми сложили инжекции за поддържане на сърцето. Трима колеги взели дрехите ми да ги отнесат вкъщи и да кажат на семейството ми. Единият от тях бил Тошо, който отишъл напред да каже на жена си и на каква Иванка, съпругата на главния счетоводител на банката — бяхме приятелски семейства. Те двете отишли да посрещнат Петя и да я подкрепят, защото Тошо и колегите мислели, че съм мъртъв.

Петя перяла нещо на чешмата в двора на хазяите, когато двамата пристигнали и разказали, че съм се ударил, но доста било и затова са ме откарали в болницата, бързали да предадат дрехите ми и да си тръгнат. Петя оставила всичко, облякла Славейчето и тръгнала за болницата. Посрещнали я на улицата Веса, Тошкова съпруга, и каква Иванка и почнали да я успокояват. Разбрала тя, че е станало нещо страшно. Дошли в болницата, аз съм бил в безсъзнание, покрит с чаршаф, ябълката на дясната страна на лицето ми смачкана, окото затворено от оток, дясната челюст — счупена по средата.

Дошъл лекарят и обяснил:

— Положението е много сериозно, мъчим се да направим всичко, но за всеки случай обадете се на близките ви да знаят. Друго не можем да ви кажем.

Една сестра и една санитарка седели до леглото ми и забърсвали устата ми, откъдето излизала кръв.

В Димитровград бяха чичо ми — братът на баща ми — и един техен братовчед, и двамата се казваха Кольо. Петя отишла веднага у тях, те пък незабавно съобщили в Бисер на баща ми, който веднага тръгнал за Димитровград. Дошли всички в болницата, но състоянието ми си оставало все същото — с много неизвестни.

Вечерта баща ми и чичо ми били при мене. На другата сутрин след визитацията лекарите стигнали до заключението, че вътрешно имам някакво разкъсване и затова през устата ми излиза прясна кръв. Решили да ме оперират, затова повикали хирург от голямата болница в града. Той видял състоянието ми и казал:

— На пациента ви едва се лови пулсът, не знаете какво ще търсите като го срежете и дотук той ще е приключил. Няма да участвам в тази операция — и си тръгнал.

В коридора срещнал главния инженер на предприятието, в което работех. Инженер Иванов го попитал за моето състояние. Лекарят обяснил какво са решили колегите му да правят и предложил:

— Вие имате право да се намесите, той е ваш работник. Поискайте помощ от София.

Главният инженер така и направил. От лекарския телефон помолил началника на пощата да осигури телефонна връзка с „Пирогов“ и да се проведе консултацията.

От София дали телефона на хирург, в момента в Пловдив, който веднага можел да тръгне за Димитровград. До обяд пристигнал професорът от Пловдив, а мен ме подготвили за важния преглед. Шинирали ръката ми, на която пръстите стигали до лакътя, превързали счупената челюст. Професорът направил прегледа с апарат и констатирал, че нямам никакви вътрешни разкъсвания. Наредил да ми сложат някакви инжекции и така съм дошъл в съзнание. Попитал ме професорът как се казвам, после дали познавам баща си и Петя, които били в стаята, и как се казват. После доволно се усмихнал и казал:

— Страхувах се от амнезия, изгубване на паметта, но е добре.

И тогава се обърнал към мен с думите:

— Ще те спасим, след малко пак ще си в безсъзнание и утре по естествен път ще се свестиш. Лекарствата, които ти дават, не позволяват да ти слагаме болкоуспокояващи и затова трябва сам да се справяш. Разбра ли ме?

С обезобразената уста и с едно отворено око съм се засмял и съм казал:

— Щом казвате, че ще бъда спасен, за болките оставете, ще издържа — и съм изпаднал пак в безсъзнание.

Още през нощта съм започнал да показвам колко много ме боли. Баща ми молил дежурния лекар да направи нещо, но той му казал:

— Чухте професора.

Наредил на сестрата да ми сложи на главата гумен мехур с лед. От болки пак съм изпаднал в безсъзнание и след това съм се пробуждал. Това редуване вече ми бе познато. Струваше ми се, че ако кажа веднъж „ох“, ще рухна и повече няма да успея да се мобилизирам. И наистина, изтърпях, не излъгах Петя, Славейчето, баща си. Защото вярвах, че ще оздравея.

Тогава лекарите гипсираха ръката ми. Въздух си поемах на малки глътки, защото ме боляха гърдите от потрошените ребра. На четвъртия или петия ден откриха, че съм имал рана и на гърба, която се възпалила. Системите бяха спрени, сутрин, обед и вечер Петя ме хранеше през устата, преглъщах и казвах тихо „горе главата, всичко ще се оправи“.

И наистина всичко тръгна добре. Пускаха близки и приятели на свиждане. Дойде и бай Недьо с една голяма тумба от персонала, която сестрата спря и каза „вдругиден по един-двама, днес се измори много“.

Бай Недьо дойде до мене, сложи ръката си на рамото ми и ме гледаше, брадата му трепереше. Помълча и след като преглътна и избърса сълзите си, заговори:

— Аз също имам вина за това, което се случи. Можех да те разубедея да не завършиш този курс. Не го направих, защо, и сега не мога да си обясня, нямаше да го преживееш. Но, както казва немската поговорка „Енде гут, алес гут“ („Всичко е добре, когато свърши добре“).

* * *

Бях изписан след 20 дни. Нервите ми бяха много обтегнати от преживяното и трябваше да сменя обстановката. След един месец отидох да свалят гипса от ръката ми.

Всичко беше добре, дланта бе малко извита навътре и не можех да движа китката. Лекарят каза:

— Ще те изпратим в санаториума на Минерални бани в Хасково. Там ще ти правят само парафинени бани на ръката и ще я раздвижват. Това ще трае 20 дни и, мисля, че ръката ти ще се раздвижи, ако си достатъчно настоятелен.

Заминах за баните. Петя отиде в Бисер при родителите ми. Започнах всеки ден парафинени бани. Масажистът отделяше само по 10–15 минути с обяснението, че много хора го чакали за кръст, крака и какво ли не. Разбрах, че лекарят от болницата беше прав, като каза, че трябва сам да правя масажите и раздвижването.

Минаха още 20 дни, резултатите бяха добри, почти се раздвижи ръката ми в китката. Прибрах се в Димитровград. Хазяите ми

предадоха съобщение да се явя при прокурора на Димитровград. Първо отидох в болницата, похвалих се с ръката си. Там ми казаха, че след 5 дни трябва да замина на санаториум в Баня, Карловско, за някакви хладни бани за нервите. Тъкмо можех за няколко дни да отскоча до Бисер.

На следващия ден сутринта отидох при прокурора. В тази институция влизах за първи път в живота си. Прокурорът, разбира се, познавах още от ресторанта. Идваха с още две семейства в празнични дни. Беше тих, възпитан човек. Прие ме в кабинета си много вежливо, ръкува се и ми предложи да седна.

— По едно чудо оздравя като знам от каква височина си паднал и как си се натрошил целият — каза той. — При мен е протоколът от комисията, която направи оглед как е станало и кои са причините. Има виновни за случилото се с теб, но това не те засяга, аз съм приготвил молбата ти. Предприятието ще ти плати обезщетение за всичко, което преживя, ти само трябва да подпишеш молбата.

И изкара от бюрото си една папка и я подаде заедно с молбата ми. В мислите ми много бързо премина какво значи това обезщетение. Държавата няма такъв параграф за обезщетения. В протокола, който е направен от комисията, е записано по чия вина е станала злополуката. Първи е главният инженер, следващите са „охраната на труда“, техническият ръководител и бригадирът на бригадата за метални конструкции. Те не са сложили заграждения, че обектът не е завършен.

Държавата никога не губи, тя ще ми плати, но веднага ще си го потърси от тези „виновници“ и те ще ги върнат на държавата от заплатите си. Решението вече бях взел. Умълчаването ми озадачи прокурора и той се обърна към мене:

— Петров, не вярваш ли, че ще получиш обезщетение?

— Другарю прокурор — започнах бавно. — Не се съмнявам, че ще получа обезщетение. Аз съм бил беден, беден съм и сега. Най-голямото обезщетение ми даде съдбата, че съм жив и почти здрав. Държавата ще ми плати, но в този протокол са посочени степените на вина на една редица от хора, които всеки ден работят при същите условия, на каквито бях аз, и с всеки от тях може да се случи същото, което не го пожелавам на никого. Държавата ще си вземе от тях това, което е дала на мене. Аз по всяка вероятност на първо време след излекуването ще бъда трудоустроен. Това предприятие е длъжно да ми

осигури такава работа и нали всеки месец аз със същите тези хора ще се нареждам на опашката при касиера да си получаваме заплатите. Но в техните графи удръжки ще има едно перо — моето обезщетение. Как ще ги поглеждам тези хора?

Изкарах молбата от папката, скъсах я и я пуснах в кошчето до бюрото.

— Другарю прокурор, мисля, че не наруших закона.

Прокурорът беше се изправил с разперени ръце и с широко отворени очи ме гледаше. После седна:

— Няма никакво нарушение на закона, че скъса молбата си. Случай като този ми се случва за първи път в практиката.

В този момент отново си помислих, че съм жив и здрав, ще живея, ще се радвам на семейството си, ще бъдем щастливи. Станах, благодарих на прокурора за оказаното ми внимание. На улицата видях джип, пред него стоеше момче и ми се усмихна, поздравих го учудено.

— Бате Георги, началникът ме прати да те заведа при него.

Вече разбрах, че е шофьорът на началника на предприятието.

Началникът беше идвал, когато бях в болницата, след като ме изписаха от болницата дойдох с председателя на профкомитета, донесоха в една чанта някакви продукти, салам и кашкавал и още нещо и в плик 200 лева. Поседяха малко, Петя сложи на масата кутия шоколадови бонбони, поговорихме, бяха доволни от моя оптимизъм, че скоро ще се оправя, и си отидоха.

Не можех да проумея за какво може да ме кани в кабинета си. Пристигнахме, секретарката ни посрещна засмяна, отвори вратата и ме покани.

— А, Георги, заповядай. Защо се забавихте? Искях да отида в завода да проверя някои неща, но няма значение, сядай. — Излезе иззад бюрото, ръкувахме се и седна на фотьойла срещу мен.

Попита какви са резултатите от парафинените бани на ръката и как върви раздвижването.

— Разбрах, че те изпращат в санаториума в Баня, Карловско.

Казах му, че след пет дни ще замина за санаториума, ще използвам това време да отида до Бисер, да видя родителите си, Петя и Славейчето.

Началникът пресегна към бюрото, взе една папка, отвори я, извади напечатан лист и ми го подаде.

— Вземи, Георги, това е заповед за настаняване в квартира — апартамент в блоковете до училище „Н. Вапцаров“. В заповедта е написано кой апартамент и в кой блок, ключът е в председателя на профкомитета, можеш да го вземеш веднага и да отидеш да го видиш дали ще ти хареса, вероятно ще се нанесеш като се върнеш от санаториума.

Бях много изненадан. Началникът стана, станах и аз, благодарих му, стисна ми ръката и каза:

— Доволен съм, че успях да реша този въпрос.

Когато се върнах от санаториума, разбрах тази му реплика. Вече го нямаше, беше преместен в управлението в София, на неговото място имаше друг. Познавах го, беше известно време в градския комитет на партията, директор в някакво предприятие, знам, че беше инженер.

Не исках да се прибера с един от автобусите за града на комбината. Вървах и си мислех какъв ден преживях, с такива изненади, и то нелоши, но като се върнах три месеца назад, спрях и усетих устата ми да пресъхва.

Каква висока цена трябваше да платя, за да бъда забелязан, за да ми се обърне толкова внимание, да се помисли за моите нужди, дори за някакви обезщетения, квартира и за призива „ако възникне нещо, обади се, ще помогнем, можеш да разчиташ на нас“.

* * *

Вече имах своето място в димитровградския конгломерат. Говореше се в града за „този, управителя на ресторант «Москва», винаги избръснат, с бяла риза, вратовръзка, усмихнат, възпитан и отговорен, напуснал ресторанта, станал електрозаварчик, след това паднал от дванадесет метра и по чудо останал жив. Ето, върви по улиците и колко познати му махнат с ръка и го поздравяват“.

Преди 4–5 години, когато дойдох в Димитровград, си мислех — кой съм аз, освен трите имена друго няма какво да се каже за мен. Абсолютно непознат, който към никого не можеше да се обърне за каквото и да било. Бай Ангел от Бисер тогава ми беше казал „отначало е така, малко е трудно, но ще трябва да се справиш“.

Отидох в квартирата, тези блокове бяха на Заводски строежи и монтаж, двуетажни с един вход, четири апартамента и две гарсонии. Почти с всички се познавах. Посрещнаха ме сърдечно и се зарадваха, че ще бъдем съседи.

Напазарувах някои неща и с вечерния влак заминах за село. Говорихме до късно, разказах какво представлява апартаментът: две преходни стаи, кухня, тоалетна с баня. Петя ахна и закри уста с ръка:

— Господи, какво ще сложим в тези големи стаи?

Всичко, което имахме, се събираше в едната стая на квартирата. С какво ще се обзавеждаме, щеше да се мисли като се върна от санаториума в Баня. Бях разговарял в ресторанта, там имаше ново ръководство, бай Недьо беше изпратен от софийското управление в Мадан, Рудозем. Там беше построен нов комплекс и той трябваше да се заеме с него. Управителят на „Москва“ беше непознат човек, той обаче знаеше кой съм. Попитах може ли Петя да започне работа в кухнята, отговорът беше положителен. Решихме Славейчето да остане на село при майка ми и баща ми. Брат ми беше женен и работеше в Маджарово.

Завърнах се от санаториума през септември. Касиерът на предприятието ми изплати болничните. Сториха ни се много пари, но трябваше да обзавеждаме апартамента. Купихме си диван с два фотьойла и две табуретки. Тапицериата беше твърда. И още — двукрилен гардероб и спалня. Това беше.

С голямо вълнение се хванахме с подредбата на мебелите. Бяхме много щастливи. Аз се явих на ТЕЛК — комисия, която ме трудоустрои, което значи на по-лека работа, но с по-малко пари. Петя започна работа в ресторанта. Предприятието ми предложи да бъда домакин на работническия стол с управител бай Стоян от едно първомайско село, който казваше на чиниите паници, но беше партиен член.

Моята работа не беше тежка. Всеки ден с един човек, бай Станчо се казваше, с неговата каруца ходехме в търговските складове за продукти. Като материално отговорно лице предавах продуктите на главния готвач срещу калкулация за видовете ястия и още един документ за количествата продукти. В стола обядвах около 200–250 души.

Така тръгна работата. Зимата идваше, а ние нищо не бяхме сложили в мазето на новото жилище. Тогава брикети нямаше, маришки въглища от димитровградските мини и пернишки въглища се предлагаха в предприятие Топливо, но бяха скъпи. Оттам взех 500 килограма дърва — по толкова беше разрешено на семейство, нарязани, но сурови със зелени дъбови листа по тях.

В Заводски строежи бяха разрешили да се продават на работниците от предприятието дърва за подпалки от разтрошени дървени кофражни платна — една каруца за 15 лева. Социална придобивка, защото цената наистина беше символична.

Бележките за тези подпалки се даваха лично от началника на управлението. Като излязох следобед от работа, отидох в управлението да взема бележката от началника. Секретарката ми каза, че при началника е завеждащият планов отдел Маргарита, съпругата на инженер Славчев, за когото вече споменах. Почуках, отворих вратата и попитах може ли да вляза.

— Заповядай — с новия началник се познавахме от времето, когато бях в ресторанта.

Поздравихме се и казах за какво съм дошъл. Той подписваше някакви документи от планов отдел. Остави писалката, облегна се и ми каза:

— Петров, прощавай, но не мога да ти дам бележка. Вчера съм издал заповед да се спре продажбата на бракувани кофражни платна, защото имам сведения, че се товарят в каруците и здрави платна. Няма как да ти дам бележка, какво ще кажат хората — забраниха, а пък дават на еди-кой си.

Аз успях да се овладеея, рекох с усмивка „здраве да е, закъснял съм, прощавайте“, обърнах се и казах „довиждане“. Тогава видях опнатото лице на Маргарита, беше сложила ръка на устата. Излязох, не се нервирах, просто си казах — дотук си, циркът свърши, оправяй се, не си вече някой си. Пък може би е прав човекът, има си принципи. На Петя не й казах за случая, това си бяха мои грижи и тяхното решаване бе моя задача.

На следващия ден след работа приседнахме няколко мъже пред блока да си приказваме. Ганьо, бригадирът на арматурния двор, разказваше, че набирали работници специалисти за Марица-Изток. Там ще има много работа, но и добри пари. Както си говорехме, една

натоварена каруца с бракувани платна спря пред блока. Каруцарят поздрави високо, познавах го, беше местен човек, викаха му Иван Раковчанеца по името Гара Раковски на селото, където израсна Димитровград. Иван ми махна с ръка и ме повика.

— Това е за тебе. Маргарита ме намери на обекта в завода, разказа ми как началникът ти отказал бележка и ти като си излязъл, тя му разказала целия ти случай. Той се сконфузил и помолил Маргарита да намери каруцар и да му даде пропуск за излизане от завода на товара с каруцата.

Иван викнал няколко работника да му помогнат и много грижливо натоварил платната.

— Кое е твоето прозорче за мазето, там да ги разтоварим — попита той.

Едни почнаха да разтоварват със съседите от блока, други подаваха през прозореца, аз и още някои подреждахме в мазето дървата.

Мазето беше за две семейства — за нас и за бай Евтимови. Това налагаше всеки да си слага нещата в своята половина. Гюно се пошегува: „Личи си, че Георги и началникът са приятели, виж колко много дърва е натоварил, моите бяха наполовина“. Иван се разсмя. „Хм, такива приятели. Да не казвам, че ще ви приседне от такива приятели“.

За кратко всичко беше готово. През това време Петя беше отишла в близкия магазин и донесла по една бира. Поседнахме и се чукнахме. „Наздраве и дано зимата бъде по-лека“, каза Иван.

По време на строежа на завода и разширението към предприятието за връзки, строежи и монтаж превозът на материали като арматурни заготовки, кофражни платна, сглобяеми скелета се извършваше с няколко каруци. Това беше икономически по-изгодно за предприятието, а и с каруците — по-достъпно до всякакви места.

Хората в този град живееха по-различно от хората в другите градове. Динамиката в ежедневието беше голяма, взаимоотношенията бяха по някакъв начин подчинени на програмата на строителната площадка, между стените на цеховете със строгия режим на работните места. Всеки уважаваше труда на другия и бе готов да му помогне.

Това бяха хора от цяла България с техните различия, характери, убеждения. Те неусетно се приемаха такива, каквито са,

противопоставяния нямаше.

Дните вървяха, отивахме на работа, времето неусетно течеше. Вече година как работех в стола. Един ден началникът на управлението с главния инженер и двама технически ръководители дойдоха на обяд в стола. Когато свършиха, началникът влезе в кухнята, там беше и моят склад, поздравихме се, седнахме до масичката, която ми беше за бюро. Началникът заговори:

— Петров, убеден съм, че тук с работата няма проблеми, имам предвид преди какво работеше, но въпросът е там, че твоята бройка домакин е щатна и заплатата ти е определена по ведомост на 50–60 лева. Нищо не мога да променя. Имам едно предложение, ако го приемеш, веднага ще реша въпроса. В гаража има сервиз за ремонт на колите, самосвалите, бордовите камиони и автокрановете. Там можем да те назначим електроженист, ти си седми разряд паспортчик, само по тарифната ти ставка ще получаваш над 350 лева. Работата ти е позната, а няма да има никакво натоварване. Помисли си и ми се обади в управлението.

Вечерта обсъждахме с Петя, тя се притесняваше дали ще мога заради здравето ми. Аз се чувствах добре и след два дни казах на началника, че съм съгласен. Така се озовах в сервиза. Там имаше трима автомонтьори, един стругар, домакин за резервни части и технически ръководител. Нямаше много работа, познавах ме още от ресторанта, знаеха също и случая със злополуката. Приеха ме сърдечно.

Там изкарах две години. През зимата на 1963 година в работилницата дойде заместник-директорът на гимназията Иванов, и с него се познавахме още от ресторанта. Беше идвал там по време на лекциите за правилата и културата на храненето, сподели добрите си чувства за положителния резултат от лекциите, които са слушали учениците.

— Научих, другарю Петров, че работите в автосервиз. При нас възникна проблем. Преподавателят по машинно-тракторно дело (имаше въведен в гимназията политехнически предмет) замина в Марица-Изток за по-добра заплата и нямаме преподаватели. Особено е тревожен въпросът за 11-ти клас, те завършват и трябва да има оценка и по този предмет. В машинно-тракторната станция има много монтьори, но нямат образование и не можем да ги назначим. Вие сте образован човек и бихте могли да ни помогнете, ако нещо не ви

възпрепятства. Учебници нямаме по този предмет, учениците си правят записки и така ще се подготвят. Учебен тематичен план имаме, по който ще си подготвяте лекциите. По ваша преценка ще си подберете техническа литература.

Приех. През седмицата имах три дни по два часа, двата дни теоретически в училището и един ден на практика в машинно-тракторната станция на текезесето. Плащаха ми по 8 лева на час. Вечер четях и подготвях лекциите, и то така, че спокойно да обясня устройството на машинната част, предназначението, а учениците да направят записки, по които ще се готвят и ще бъдат изпитвани.

Сега като си помисля какви млади хора сме били тогава. С каква дързост, упорство и отговорност се е гледало на всичко, решено да се извърши.

* * *

Ресторант „Москва“ беше в дълъг ремонт. Правеше се някаква нова реконструкция и модернизация. Преди година бай Недьо се бе прибрал в София, защото беше болен. След това почина. Ходихме на погребението няколко човека от тогавашния колектив. Спомням си жена му казваше троснато: „Не се спря вкъщи да си преживее спокойно старините. Не можа да се раздели с тази работа, изпращаха го къде ли не“. Той имаше две дъщери, единият зет бил добър адвокат в София.

Животът си вървеше все така забързан, като че ли всеки бе започнал две или три неща да върши в едно и също време. Славейчето беше вече на шест години, ходеше на детска градина. Вкъщи цареше радостна атмосфера, чакахме второ дете. Петя беше излязла в майчинство, наближаваше Нова година. „Дядо Мраз ще ни донесе бебе“, казваше Славчето. Подготвахме се за празника. Семейството, което живееше на втория етаж над нас — Мария и Петьо, дойдоха заедно да посрещнем новата година. И тя дойде — 1963-та. Честитихме си, пожелахме си здраве и само хубави неща. Около два часа Мария предложи да си ходят.

— Петя се измори вече — каза тя и си тръгнаха.

Прибрах приборите, чашите и чиниите в кухнята и си мислех, че ще си лягаме. Петя ме погледна и се засмя:

— Искаше бебето да се роди през Новата година, ето дойде Новата година — сега се обличаме, хващаме се под ръка и бавно, бавно ще отидем в болницата, ще раждам, познати са ми симптомите.

Аз се изненадах:

— Така изведнъж да тръгваме?

— По-добре сега, докато мога да вървя, след няколко часа ще ме водиш в болницата с шейничката на Славето, кола тази вечер не можеш да намериш, всички са пили.

И беше права, облякохме се топло и тръгнахме за болницата, не беше много далече.

По улиците се чуваха весели гласове, прибираха се компании, посрещали някъде Новата година. Имаше сняг до колене.

Акушерката ни посрещна на входа засмяна, познаваше ни. Хвана Петя под ръка и ми каза:

— Другарю Петров, вие бяхте дотук, останалото е наша работа.

Погледнахме се с Петя, мълчаливо си пожелахме всичко да е наред. В такъв момент човек не може да има много желания, раждането крие много неизвестни.

Прибрах се вкъщи. Славчето беше с един мой братовчед, син на вуйчо ми. Преди няколко месеца беше започнал работа в Заводски строежи като шофьор. Предприятието — моето предприятие — беше организирано колективно посрещане на Нова година в стола на училище „Н. Вапцаров“ до блоковете, в които живеем. Там имаше елха, Дядо Мраз щеше да раздава подаръци и децата бяха там. За подаръците се беше погрижил профкомитетът. Когато се прибрах вкъщи, те също се бяха прибрали и спяха.

Седнах в кухнята, не ми се спеше. Налях си чаша вино и отпих, все едно нищо не бях пил през нощта. Страхувах се да си пожела каквото и да било, за да не разсърдя съдбата. Съмваше се, Славчето и Гошо (така се казваше братовчед ми) още не бяха се събудили.

Облякох се и излязох, не ме свърташе вкъщи. Отидох пред болницата, имаше още двама на главния вход. Портиерът не пускаше никого в болницата, само спешни случаи. На нас информация щеше да даде, като провери по телефона.

Единият от двамата чакащи беше казал името на жена си, портиерът седеше със слушалката на телефона на ухото. След малко подаде глава през гишето и като каза името на жената, съобщи:

— Имаш син. Да ти е честито!

Моят колега махна с ръка и въздъхна намръщено:

— Ех, пак ли момче?

На втория чакащ каза, че още не е родила жена му. После се обърна към мен, попита ме за името на жена ми и затвори гишето. Гледам през стъклото, той звъни, каза нещо и чака със слушалката в ръка. Стори ми се много дълго. Отвори вратичката на гишето и ми каза:

— Имате си дъщеричка, да ви е честито!

Отстраних се от входа на болницата, запалих цигара и не бързах да се прибирам. В този момент видях доктор Ранделов да излиза от болницата и да се отправя към изхода. Беше с балтона, меката шапка и ръкавиците. Като излезе, видя ме и дойде при мен. Сложи ръка на рамото ми и каза:

— Всичко е добре, положението е овладяно. Наложил се да преливаме кръв. Имаше проблем с подходящата кръв, трябваше линейката да ходи до Хасково, а виждаш какво е времето. Но всичко се оправи — и разказа какво е станало. — Аз бях на повикване и затова дойдох. След раждането, което е минало успешно и тя се е прибрала от родилната зала, е получила кръвоизлив. Но сега е добре, и детенцето е добре, няма да се притесняваш.

Засмя се, махна си ръкавицата, подаде ми ръка и каза:

— Да са ти честити и дъщеричката, и Новата година!

Тази усмивка на д-р Ранделов и честитенето, което отправи, ме убеди, че страшното е минало. Д-р Ранделов беше добър лекар, малко заекваше и на лицето му се изписваше леко притеснение от това, но беше убедителен, когато говореше. Д-р Ранделов присъстваше и на раждането на Славейчето.

При нас хубавите очаквани с радост неща идваха трудно, трябваше да се отвоюват и изстрадат. Затова пък ги посрещаме с много любов. Но да не се оплаквам, сигурно и при другите хора е така. Трябва да вярваме в доброто. Някой веднъж ми беше казал: „Щастието идва, ти готов ли си да го посрещнеш?“. Значи и за него трябва да имаш готовност, както за мобилизирането, когато се изправиш пред

трудностите. Готовността е вярата в доброто, вярата в утрешния ден, във всички начинания, които започваш в живота си.

Със Славчето отидохме следобеда до болницата. Видяхме, че хората минават по снега в задния двор — от тази страна бяха прозорците на родилното отделение на втория етаж.

Имаше много родилки по прозорците, говореха с близките си. Петя се показва на прозореца, вдигна рамене, засмя се през сълзи и каза:

— Това е, Гошо, имаш си още една дъщеричка, записах я Валентина, както бяхме говорили. Да знаеш колко неща преживях.

— Зная всичко, бъди спокойна, всичко е наред. Лягай си да не се изморяваш, целуни тази малка душица от нас.

Славейчето махна с ръчички на майка си и си тръгнахме. Хората бяха излезли и чистеха тротоарите от снега, разравяха пътеки към автобусната спирка, тогава беше така.

Вървахме със Славето и си говорехме.

— Като си идем, има шоколадови бонбони, ще вземеш кутията и ще отидеш в Лидкини над нас да ги почерпиш, че си имаш сестриче, нали, татко, така се прави.

Славето обаче мълчеше, държеше се за ръката ми, забола поглед в пътечката. Попитах я:

— Нали ме слушаш, Славе?

Тя ми отговори:

— Да.

Помълча малко и каза:

— Няма да отида в Лидини, тя ще ми каже, че си има братче, а пък аз — сестричка.

— Ааа... — проточих аз. Коленичих пред Славето. — Каква е разликата между братче и сестричка? И двете еднакво се обичат, братчетата като пораснат отиват при по-големите момчета да си играят, а сестричето отива при другите момичета да си играе. И като порасне, между тези момичета си избира приятелка. А вие с Валка ще се обичате, ти ще бъдеш така, тя ще те слуша много, всичко ще научава от тебе, винаги ще си помагате, когато и тя порасне. Така ще свикнете двете и ще се обичате, както всички сестри.

— Да, татко — каза Славето, — ще отида.

Погледна ме и се усмихна.

Петя и Валка отдавна си бяха вкъщи, зимата вървеше трудно.

На месец и половина Валя се разболя. Мръкваше, аз се прибирах от работа. Петя ме посрещна разтревожена:

— Валето е зле, има температура, ела да видиш.

Погледнах — малката душица изгаряше. Дишаше учестено. Уви я Петя в пелени и одеяло, прегърнах я и тръгнахме за АТЗ-болница (болницата на Азотноторовия завод — Бел.ред.) в квартала — там, където бях лежал и аз.

Дежурният лекар погледна детето и каза веднага:

— Носете го в голямата болница, там има специалисти. Детето прави гърчове от високата температура.

Петя я зави добре, аз я взех — и към голямата болница. Петя едва ме следваше по снежния път.

Дежурният лекар нареди на сестрата да заведе Петя с малката в детското отделение, а линейката да докара бързо доктор Душева.

Погледнах шофьора, който сви рамене и отбеляза, че е навалял много сняг и не знае как ще стигне.

Излязох с него, той запали двигателя и почна да превключва напред-назад, линейката забуксува и не мръдна. Аз се изплаших. Това значи д-р Душева да не може да дойде и да спаси милата ми Валка. И казах да включи на първа и застанах на колене зад линейката, хванах я отзад и по колене се обърнах обратно, изтиках я на здравето и седнах при шофьора. „Карай — казах, — ще дойда с теб, ако трябва да помагам някъде“.

Позвъних на вратата, отвори д-р Душев. Познавахме се с него, казах му с две изречения и той извика:

— Емилия, обличай се, линейката те чака долу спешно.

Така д-р Душева пристигна в болницата. На следващия ден Петя ми разказа останалото.

Като видяла каква е температурата, лекарката поискала от сестрата да ѝ донесе чаршаф и кофа студена вода, наредила на Петя да разсъблече детето голичко. Д-р Душева потопила чаршафа в кофата и след това увила малката в него и наблюдавала температурата. След малко махнала мокрия чаршаф и го завила в пеленките. Направила

инжекция. Приготвила някакво лекарство в шише, взела лъжичка, слагала по малко от него в лъжичката и наливала в устата на малката. Обърнала се към Петя и казала:

— Това през 15 минути трябва да се прави до сутринта, ще можеш ли да издържиш?

— Как няма да издържа — казала Петя. И така до сутринта.

Аз бях в коридора. След два часа д-р Душева излезе и ми каза:

— Направено е каквото трябва, да се надяваме, че всичко ще тръгне добре — и си отиде.

Аз се прибрах вкъщи. Бяхме повикали майката на Петя да помага за малката. На сутринта казах на някого от блока да съобщи в сервиза, че ще отсъствам, а аз самият отидох в болницата. Д-р Душева излезе и ведро ми каза:

— Герои са и двете. И жена ти, и дъщеричката ти издържаха смело тази вечер. Всичко е наред.

По една сестра Петя ми прати бележка „Нямам мляко. Валка е гладна, а аз нямам мляко. Лекарката каза, че съм получила стрес, но щяло да се оправи. Донеси ми нещо за ядене и бързай“.

Веднага отидох в магазина, взех нещо за ядене и от една сладкарница — боза в бутилка. Занесох ги веднага, една санитарка ги внесе.

Така правех всяка сутрин, когато отивах на работа и вечер като излезех, преди да се прибера вкъщи. И всичко се оправи, мляко имаше вече, Валка се хранеше добре и спеше спокойно.

След една седмица ги изписаха от болницата. И като че ли всичко си отиде на мястото. Славчето си ходеше на детската градина, баба Добринка — майката на Петя, помагаше за готвенето, къпането на малката красавица, прането на пеленките, а аз ходех на работа в автосервиза. Разбира се, и учителствах. Когато се роди Валка, в първия учебен ден след новогодишните празници Генчо, синът на моя роднина бай Колю, който беше ученик в 11 клас в смесената паралелка, стана и каза:

— Другари, другарят Петров си има дъщеричка, роди се на Нова година, да му е честито!

И всички повториха честитката.

Този ден им предадох лекцията за карбуратор. И Генчо, като идваше у нас, казваше на Валка: „Как е малкото карбураторче?“.

Зимата, колкото и да не ѝ се щеше, си отиваше, снегът почти се стопи, денят порасна, слънцето препичаше, вдигаха се леки пари като мъгла от напоената земя. Валка я извеждаха с количката около блока. Славея стоеше властно до количката, когато идваха Лидка и другите деца да видят бебето.

* * *

Веднъж, като се връщах от работа, се срещнахме с Мишо Георгиев, познавахме се с него от ресторанта, беше инструктор в градския комитет на партията, а сега — директор в някакво предприятие.

— Петров, какво работиш сега след трудоустрояването? Нали си още в Заводски строежи?

— Да, там съм.

И разказах за стола и после за сервиза. Попита ме за заплатата. И това му казах.

— Директор съм на промкомбинат „Бор“. Произвеждаме дограма, СКШ (секционни кухненски шкафове — Бел.ред.) за кухненското обзавеждане на панелните блокове, малка тапицирана и фурнирована мебел. Трябва ми грамотен началник-склад на дървения материал и готовата дограма, заплатата е повече от това, което получаваш в Заводските. Помисли си и ми се обади за един по-подробен разговор. Ако се съгласиш, ще ми бъде приятно да работим заедно.

И се разделихме. Цехът за дограма и мебели, а и дървеният склад бяха почти в нашия квартал. С Петя решихме, че трябва да се провери на място какви са условията. След няколко дни се обадох на Мишо по телефона, още същия ден той определи среща в 18 часа след работа в ресторанта под Съвета. Отидох, на масата имаше още двама човека — директорът ги представи — Пенко Лозев — зам.-директор по производствената част в предприятието, и другия, с когото се бях запознал едно лято, когато бях в ресторанта и бях командирован в Слънчев бряг за един месец. Това беше Койно Панков — главен счетоводител на предприятието и партиен секретар.

„Прослушването ми ще бъде на високо ниво“, си помислих. Представихме се един на друг и седнахме на масата. Директорът поръча по една ракия и салата, запалихме по цигара и разговорът започна. Припомниха случая с моята злополука в завода и как по едно чудо съм останал цял. Панков бил научил от един съдия за срещата ми с прокурора и как съм скъсал молбата. Поговорихме за работата ми при тях, аз поставих някои въпроси на главния счетоводител за отчетните документи и за намерението ми след година или две да се върна в „Москва“.

— Ние имаме твърдото решение да те вземем при нас, помисли си и се обади в близките дни — каза директорът.

Пихме още по ракия, плати главният счетоводител и излязохме от ресторанта. Бях решил да отида в промкомбинат „Бор“ и си подготвих напускането. Не ме разубеждаваха, бях освободен, взех си трудовата книжка и през следващата седмица бях назначен и започнах да приемам складове за дървен материал.

Канцеларията беше приветлива, с две бюра — едно за мен и едно за началника на цеха бай Стойко, около петдесетгодишен улегнал кротък човек с вдигната глава, който гледаше право в очите.

Приемането приключи за няколко дни. Взех от счетоводството картони и на тях нанесох от описа количествата и видовете дървен материал. С бай Стойко минахме в цеха за дограма — две големи помещения, в които производството се извършваше от две големи бригади — машинна и ръчна, общо 31 човека. Кротки, мирни хора, но със самочувствие.

Бригадите се ръководеха от двама бригадири, а те бяха създали отделни звена, всяко със специфична дейност, като лепенето на фазеровите врати, съответно касите им.

Беше изградено интензивно производството и това, разбира се, осигуряваше добри заплати на хората. Предприятието като цяло беше с добри финансови показатели.

По стечение на обстоятелствата възникна един непредвиден въпрос.

Бях повикан в управлението от главния счетоводител и един следобед се озовах в кабинета му.

— Петров, имам един проблем като партиен секретар, а не като главен счетоводител — заговори той внимателно. — Предстои ни

отчетно-изборно събрание на профорганизацията на предприятието. Ще се избира нов профкомитет и проблемът ми е най-вече за председателя на профкомитета. С директора обсъждахме този въпрос и намираме тебе за подходящия човек. Вече си три месеца в предприятието, поопозна се с хората, отблизо виждаш организацията в работата, взаимоотношенията. Мисля, че не те притеснява да излезеш пред тези хора, било на събрание или в неформални срещи в цеха, и можеш спокойно да вземаш отношение по каквито и въпроси да възникнат. Ти си делови човек и знаеш как да подходиш при даден случай.

Помислих си — особено натоварване в работата нямаше. В началото на месеца ден-два бригадирът на машинната бригада получаваше дървен материал за разбичване и разкрояване. Готовата продукция се фактурираше на края на месеца. Нека да помисля, има още време до отчетно-изборното събрание.

Директорът дойде в кабинета на главния счетоводител, поздрави, ръкувахме се и попита:

— Работният ден приключи, няма ли да ставате? Ще ви вода на едно много пикантно място, в клуба на ловната дружина.

Помъчих се да се измъкна, но и двамата отрязаха:

— Отиваме.

И отидохме. Наистина клубът беше добре замислен и изпълнен в духа на ловната тръпка. На барчето беше едно младо момче, но готвача го познавах — дълги години бе работил в търговското предприятие Здрава храна — много чист, много работлив, с богато кулинарно въображение. Предлагаха се салати, карантия в пръстени гювечета, на скара, всичко приготвено с много вкус.

Имаше портиер и в клуба се пускаха само членове на ловното дружество и техни гости.

При откриването бил поканен Пенчо Кубадински, познат на Димитровград от първите години на града, когато бил там представител на ЦК на БКП и кабинетът му се намирал в управлението на Стройрайона. За него се разказват много случаи от строителството с твърдението, че са се прилагали за първи път в България като например пълзящият кофраж при строежа на комините и охлаждащите кули под ръководството на инженер Славчев.

Нямаше никаква музика, беше тихо и спокойно. Настанихме се на една маса, поръчахме и разговорът тръгна.

— Говорихте ли с Петров? — попита директорът. — Какво решихте?

Панков му предаде разговора и продължи:

— Петров, искам да ти кажа още някои детайли да имаш предвид, когато размисляш, както каза. Ти знаеш, че от печалбата ежемесечно отчисляваме процент за сметката по СБКМ (фонд „Социално-битови и културни мероприятия“ — Бел.ред.). От тази сметка към касата на профкомитета мога да ти превеждам пари за награди при провеждане на съревнования, не да се говорят само голи приказки пред хората и да се вдигат лозунги. И други мероприятия можеш да провеждаш спокойно, пари винаги ще имаш, само да се води истинска отчетност.

Съгласих се и започнах работа. В началото на всеки месец директорът провеждаше съвещание на стопанския съвет, където влизаха зам.-директорът, партийният секретар, началникът на плановия отдел, нормировчикът и председателят на профкомитета.

Разглеждаше се програмата за месеца в цеховете, изпълнението на договорите, доставката на материали. На тези съвещания използвах случая да поставям въпроси за бита на работниците, за охраната на труда, за периодични прегледи на машините в машинната бригада. Приемаха се предложенията ми. Уговорих се с бригадите да направим на стената пред входа на цеха табло, на което ще отразяваме съревнованието. Планът за месеца беше приет на събрание през обедната почивка от всяка бригада поотделно. Бяха набелязани точки, по които ще се отчита съревнованието. Предложих и наградите — първо място на бригадата — 100 лева, второ място — 50 лева; индивидуални награди: ръчен часовник, няколко ризи. Таблото беше със стъкло, зад което бяха поставени наградите.

Такова нещо не беше правено, работниците го приеха с вълнуване, създаде се наистина атмосфера за социалистическо съревнование. Да си призная, на това гледах като на цирк. Колко малко трябва на обикновените хора. Когато ги гледах как се спираха до таблото и разглеждаха за месеца какви ще бъдат наградите, чувствах се притеснен, бях гузен, че съм инициатор на този лъжлив социален биберон. Но такова беше и времето, и мисленето на хората.

В машинната бригада имаше работник на име Таню — едър, здрав човек от едно близко село, пътуваше всеки ден. Беше на банцига, монтиран в началото на машинния цех. На вагонетка бяха натоварени широки талпи, дебели 5 сантиметра, дълги 4 метра. На пирон до машината се закачаше поръчката с размерите на детайлите. Таню превръщаше материала от вагонетката в различни по размер детайли, които оттам минаваха в ръцете на другите работници за дообработка. Таню беше внимателен, поставил единия край на талпата на плота на банцига и застанал от другата страна, опрял края ѝ на гърдите си, с бавни, отмерени крачки вървеше към машината, откъдето се чуваше равномерно свистене.

По предложение на заместник-директора насрочих един следобед производствено събрание. На него дойдоха директорът, главният счетоводител и нормировчикът. Дневният ред беше с единствена точка: стиковане в работата на машинната и ръчната бригада. Предложението беше развито от зам.-директора Пеньо Лозев. Той беше завършил техникума по дървообработване в Радомир и уверено се чувстваше специалист със заслужено място на зам.-директор по производството. Основният проблем беше в това, че в началото на месеца е натоварено в машинна бригада, докато разкрои и приготви детайлите за заготовка за ръчната бригада, докато при нея по това време няма напрежение и тече неуплътнено работно време, без да се произвежда. И затова предлага да се подготвят хора за машинната бригада и в началото на месеца да са в нея. Когато всичко е подготвено, да преминат от машинната в ръчната бригада.

Започнаха разпалени разисквания, машинната бригада считаше, че изпълнява по-трудоемкото в подготовката и не желае промяната. Ръчната бригада пък беше доволна от нормите, поставени пред нея от отдел „Норми“. По този начин работата на бригадите се отчиташе поотделно. От своя страна нормировчикът разясни, че никой няма да бъде ошетен от това, че цялата продукция ще се отчита общо за двете бригади и съобразно с разряда на всеки.

Пеньо Лозев пък допълни, че по този начин ще излиза повече продукция и ще се получават по-големи заплати. Но народът си държеше на своето — да бъдат поотделно.

Аз водех събранието в качеството си на председател на профкомитета, като не допуснах разпавии. На всеки беше дадена

думата. Директорът също подкрепи новото предложение. Накрая и аз взех думата.

— Има нещо вярно, че в началото на месеца се явява неуплътнено работно време в ръчната бригада и в края на месеца — в машинната бригада — казах аз. — Но считам, като се има предвид квалификацията на хората, че с отиване на друго работно място вероятно производителността няма да бъде на съответното ниво.

Заради различията в мненията предложих да се гласува като най-демократичен начин на решаване на спора.

Работниците одобриха с ръкопляскания. Резултатът беше ясен — 83% бяха против. Закрихме събранието и всички се разбързаха да излязат, за да запалят по цигара. Други, нямали смелостта да се изкажат, споделяха позицията си на висок глас с който им се изпречи пред очите. Усещах погледите на работниците, кимаха ми одобрително.

Хората се разотидоха. От ръководството още стояхме пред клуба със запалени цигари. Пеньо Лозев продължаваше да се чуди защо не са го разбрали работниците. Пенков предложи да отидем в ресторанта да пием по ракия.

— Редно е — каза той — Петров да почерпи. Работниците победиха, а той тях представлява.

Директорът се засмя и одобри. Нормировчикът отказа, щели да му идват гости. И си останахме ние — административното, партийното и профсъюзното ръководство.

Влязохме в ресторанта и поръчяхме. Пеньо Лозев продължаваше да цъка с език и да се сърди, че не са го разбрали. Панков мълчеше и се беше замислил. Отпи от ракията и каза:

— Мене ме притеснява една характерна черта у хората. Не подлежат на обединение, не могат да си вярват, трудно се поддават на нови по-прогресивни начинания. Това не е малък въпрос.

— Обединение, глупости — поде пак разпалено Пеньо Лозев. — Това са прости хора, прости и толкова, колко пъти им обясних, с какви ли не примери — нищо не разбират.

Директорът Мишо Георгиев хвана ръката на заместника си, сложи я на масата и заговори.

— Слушай, баджанак — жените им бяха сестри. — Ние двамата с теб трябва да бъдем благодарни, че тези наши работници са

достатъчно прости, за да ни търпят мен за директор и теб за заместник. Можеш ли да си представиш, ако бяха малко по-образовани и мислещи — нямаше да ни държат и един ден, разбираш ли? Хайде, на здраве, и много не се пали.

Панков ме погледна, аз бях объркан. Това откровение на Георгиев можеше да му коства много.

След няколко дни се видяхме с Панков в един магазин, той ме почака да взема още нещо и да изляза.

— Какво напазарува — подхвана той, като че ли не се решаваше да изговори нещо. — Гошо — понякога, когато бяхме сами, така се обръщаше към мен, — знаеш ли, Пенювите емоции онай вечер накараха директорът да направи едни такива заключения. Нали никъде не споделяш тези разговори, които си водим понякога. Ако това го беше чул бай Стойко, с когото сте в една стая, знаеш, той е партиец, щеше да отиде в градския комитет на партията и да разкаже целия разговор, макар че и той беше на събранието. Директорът нямаше да му се сърди, такива са правилата. Човек трябва да си мери думите и къде ги казва.

* * *

Отидох си вкъщи, беше весело с децата. Валка вече беше на две години, водехме я на ясли. Петя работеше в стола на консервната фабрика, там беше само дневна смяна и събота и неделя се събирахме всички вкъщи. Славето ходеше на училище, беше много старателна. Учителката й — другарката Ганева, беше сериозна и добра учителка. Славето завършваше учебната година като отличничка — на манифестацията беше с лента на отличник.

Правехме снимки в паркчето. Това бяха щастливи години. Беднотията не ни напускаше, беше си сериозен член на семейството ни, с когото много се съобразявахме. Но имаше и дни, когато си създавахме уют и веселие, идвах ни на гости бате Кольо и така Тонка — едни от добрите ни близки.

Като се върнеше от работа, Петя приготвяше за вечеря или сядаше пред блока със съседките, винаги плетеше нещо за децата и те

винаги бяха много спретнато облечени и чисти. Приятна грижа са децата, техният смях, шепотът им, когато си играят с куклите.

Когато говорим за щастие, не мога да не подчертая, че истинското щастие за човека са децата му. Разбира се, това не значи, че загърбваш проблемите, които имаш да решаващ или поетата отговорност в работата. Напротив, това щастие те окриля, дава ти сила да преодоляваш проблемите. В името на тяхното добруване си готов да издържиш на каквото и да е напрежение при решаването на каквито и да са проблеми. Това щастие поддържа вярата ти в теб самия, в близките ти, в бъдещето, че ще успееш.

Димитровград някак неусетно се променяше. Някогашните кални улици, кръстосвани с каруци и товарни коли, вече бяха широки булеварди. Имаше големи магазини с добре аранжирани витрини, алеи с цветя и зеленина. И двете малки мечета в алеята, до които децата имаха снимки като малки и като по-големи с ленти на 24 май. Манифестациите на Димитровград — на първи май, на 24 май, на Девети септември — стройни колони със знамена и с празнично облечени хора. Химкомбинатът, Марбас, Минстрой, циментовият завод, Стройрайонът, Промкомбинатът, училищата — гимназията, химическият техникум, строителният, минният, прогимназията — всичко скандираше празнично.

* * *

На един Девети септември организирах традиционния обяд след манифестацията на работниците и служителите от промкомбинат „Бор“. Направихме маси и седалки от чамови дъски, застлани с хартия в двора на дърводелския цех.

Намерих двама майстори скараджии, уредих скари от ресторантите, ухаеше целият квартал, бира и разхладителни напитки имаше предостатъчно. Свиреше музика, настроението беше прекрасно, истински празнично. Минах между работниците за наздравица. Бяха много доволни, за първи път им се случваше така да празнуват. Бях се възползвал от парите, които имахме по сметка на фонд СБКМ.

Направихме индивидуални гардеробчета за всеки работник в самостоятелни стаи за жените и мъжете в двете бригади и мебелния

цех. Хората идваха на работа по-добре облечени, особено младите момчета, които от работа отиваха на среща, както казваха те.

През лятото изпращахме децата в Бисер при моите родители. Там бяха и децата на брат ми. На село баща ми и майка ми имаха крава и кокошки, плодове и зеленчуци в двора — истински рай за децата. Майка ми беше много добра готвачка.

Една вечер майка споделила с баща ми една своя тревога.

— Пред къщи до фурната съм напалила огън и готвех — заразказвала тя. — И поглеждам — Славея и Петя ги няма на двора. Отивам зад къщата и какво да видя, събрали камъчета, навели се на гривната на кладенеца, пуцат камъчета и се смеят. Изтръпнах, прибрах ги, затворих капаците на кладенеца, дори сложих камък.

Баща ми слушал и казал:

— То само един път трябва да забравиш да затвориш капаците и да сложиш камък, нали?

На сутринта, без да обяснява, запрегнал колата и отишъл на каменната кариера край село. На два пъти натоварил колата с камъни и ги изсипал в кладенеца, изтеглил гривната встрани, сложил отгоре пръст, влязъл вкъщи и казал на майка ми:

— Събирай ми торбата да отивам на полето и спокойно да работя.

И досега си нямаме кладенец в двора. Преди 20 години набих тръба един цол 6 метра в двора и имаме вода за поливане.

Вече две години работех в „Бор“. Работата беше спокойна, разбирах се с бай Стойко. Той деликатно надничаше, когато правех фактурите на Стройрайона за дограмата, плащането беше с платежно нареждане — през ръцете ми не минаваха никакви пари. Друг път преброяваше вратите в склада. Но на тези неща не обръщах внимание. Аз не забравях разговора си с Панков — какъв изпълнителен партиен член е бай Стойко. Но да не си слагам грях на душата — нищо лошо не ми е причинил. Четяхме заедно вестниците в канцеларията, дори в разговори той често изразяваше възхищението си, че съм откликнал на постановлението на ЦК на БКП за преминаване в материалното производство, завършил съм курсовете за електрозаварчик и съм работил. Ех, бил съм паднал, но нали съм жив и здрав, такъв ми бил късметът!

Една вечер пак бяхме седнали тримата в ресторанта, разговорът вървеше спокойно, аз си помислих „моментът е подходящ“ и започнах:

— Искам с вас двамата да споделя един личен въпрос.

Двамата се облегнаха на столовете, загледаха ме и директорът каза:

— Слушаме те, с нас можеш да говориш всичко.

— Искам да кандидатствам за член на БКП. Какво ще ме посъветвате и мога ли да кандидатствам в партийната организация на промкомбинат „Бор“?

Двамата замръзнаха като че беше паднал полилеят в ресторанта. Спогледаха се няколко пъти, като и мен не изпускаха от поглед. Директорът облегна лакти на масата и заговори бавно:

— Да призная, а доколкото подразбрах, и Панков, сме изненадани много от предложението ти. Говорили сме си двамата, че ти не си член на никаква партия. Но сме считали, че този въпрос си го решил за себе си много отдавна. Да те приемем партиен член в нашата организация, не е проблем. Ти си интелигентен, възпитан човек. Партийните членове при нас те познават и като председател на профкомитета направи много неща. Аз не зная каква е потребността да ставаш член на партията: от твърди политически убеждения или чисто практически. През тези две години работим заедно и често водим свободен разговор и си позволявам да кажа, че те познавам и като човек. В партията има правила, които трудно ще приемеш, партийната дисциплина, много решения няма да одобряваш, но са приети от мнозинството и ще ги изпълняваш. Партийните поръчения не се коментират, казва се „решението е отгоре“, а ти сега си свободен човек, независим. Знаеш ли какво значат тези две думички? — и замълча.

След пауза се обади Панков:

— Петров, ти си имаш образование, специалност в твоя бранш. Спомням си, докато работеше в „Москва“, говореха се добри неща за теб като специалист. Сега всестранно е разгърнато мащабно изграждане на големи производствени мощности, мисля, че в този аспект ще се развива и туризмът, а ти там си специалист и си разбираш от работата.

— Добре — казах аз. — След като се пребих в завода, ме трудоустроиша и ме назначиха за домакин на работническия стол на „Заводски строежи“, а за управител — един селски човек с оскъдно

селско образование. Но беше партиен член. Предложихте ми при вас да съм началник-склад на дървени материали. В една стая сме с началник-цеха, образованието го знаете — дори не е занаятчия дърводелец, но пак партиен член. Сега след ремонта в „Москва“ е назначен за комплексен управител някой си Динко Чолаков, по професия шивач, но партиен член, а мен — специалиста, никой не ме търси. Трябва сега аз безличният, безпартийният да отида и да му стана заместник и да върша цялата работа. И когато се отчита извършената работа, мене ще ме четат в графата „и други“.

Замълчах, мълчаха и двамата ми събеседника. Директорът се обади:

— Ако те приемем партиен член, което може да стане още на първото събрание, и после отидеш в „Москва“, Динко Чолаков ден и нощ ще мисли какво да ти подлее, как да те злепостави, защото ти си му конкурент в редовете на партията. Изграждането на кариера е борба без правила, докато се докажеш. Постави пред нас въпроса честно и аз ти отговарям честно. Не ти препоръчвам да влезеш в партията, така си по-добре, мисля, че ще успееш в живота си.

Панков едва дочака директорът да замълчи и веднага заяви:

— Аз напълно заставам зад това становище.

Бутилката с виното на масата си стоеше наполовина изпита. Никой не се пресегна да си налее, докато разговаряхме. Взех бутилката, налях, вдигнах моята чаша, погледнах и двамата поотделно в очите и казах:

— Благодаря от сърце, че бяхте честни с мен. Тази вечер никога няма да я забравя. Наздраве за нашето истинско приятелство.

Изпихме чашите наведнъж. Директорът поръча на сервитьора да донесе още една бутилка вино, но аз и Панков го помолихме повече да не пием. Той също се съгласи, отказа поръчката:

— Наистина не трябва, имам чувството, че само една чаша и ще рухна. От много време такова напрежение не съм преживявал, да излезем навън, ще бъде най-добре.

Платихме сметката и излязохме. Вървахме заедно бавно и мълчахме. Ако някой ни гледаше отстрани, щеше да си помисли, че не се познаваме. Директорът спря, спряхме и ние, погледна ни и предложи:

— Най-добре да се прибираме при семействата си. Лека нощ.

Тръгнахме всеки в своята посока.

Разстоянието от центъра до квартал „Толбухин“, където беше квартирата, не беше малко — достатъчно отново да повтора в главата си целия разговор и да усетя, че напрежението е преминало. Не усещах горчилка, каквато изпитвах, докато говорехме. Дори ми олекна. Имах чувството, че съм взел един изпит успешно, но без оценка.

Беше минала седмица или повече, ходих до управлението да представя едни фактури в счетоводството. В коридора директорът и главният счетоводител си говореха. Поздравих, те отвърнаха все едно нищо не е било и както обикновено представих документите и излязох от управлението. Не се обадох на никого, прибрах се в цеха.

Имах немалко приятели и близки. Чичо ми — брат на баща ми, имаше двама сина, които работеха в експлоатацията на завода, бате Колю — също много близък. Но с тези близки аз не споделях такива „подробности“ от живота си. Имах и други добри приятели. Тошо — бил е учител и след това заедно завършихме курса за електроженисти, събирали сме се семействата, гуляли сме, веселили сме се. И още един добър приятел — Руси Русчев, аптекар, пък и други.

С всички съм разговарял спокойно. Едни от тях се възхищаваха от настоящето, други роптаеха, псуваха под сурдинка. Не знам колко съм бил прав тогава, но аз не правех нито едното, нито — другото. Тази политическа действителност я разглеждах като страничен шарж, отделно от основните ми проблеми в работата и грижите към семейството ми. Макар че този политически шарж определяше стандарта ми, мястото ми в това общество и до каква степен мога да си позволя да мисля за някаква програма за бъдещето на децата ми.

Левичарските ми нагласи постепенно почнаха да затихват, те бяха формирани от факта, че съм бил беден от детските си години. Оказа се, че имаш ли власт, основните ти проблеми по-лесно се решават, властта е предпоставка да имаш и пари.

На всичко това, обаче, се казваше с две думи — без коментар.

* * *

Напуснах „Бор“ с много добри чувства и към ръководството, и към работниците. Върнах се на работа в ресторант „Москва“.

Предложиха ми длъжността салонен управител, а всъщност — цялата организация както преди и по същия начин. От някогашния персонал имаше останали доста и сервитьори, и готвачи. След ремонта ресторантът беше станал много привлекателен. Бюфетът и кухненският блок бяха функционално съобразени. С Динко Чолаков няхаме проблеми, той се държеше служебно, понякога се изразяваше:

— Казал съм, нещата трябва да вървят добре.

Това се отчиташе за ръководна дейност.

За управител на хотела беше назначена жена, завършила училище за шев и кройка, която беше партийен секретар в комплекса. Чолаков веднъж ми каза:

— Петров, ще обърнеш внимание на сервитьорите, когато седнем на масата с другарката Налбантова, веднага да идват при нас и да ни изпълняват поръчката. Такова чакане на масата подбива авторитета на комплексния управител и партийния секретар.

Отговорих му:

— Няма ли да ви бъде неудобно, че сервитьорът в това време е взел поръчката на клиентите на съседната маса, оставя тях, изпълнява вашата поръчка, след това обслужва тях?

— Не ме интересува — бе реакцията му, — сервитьорът да си организира работата.

Така е, когато си началник. Но да не се вживяваме — трябва да се работи.

Димитровград се беше побратимил, имаше такава инициатива, с град Гросето в Италия. Ресторантът долу в сградата на съвета се казваше „Гросето“. Кметът на Димитровград тогава беше Петър Йорданов — партизанин от отряда на Антон Иванов, партизанското му име беше Тушо. Висок, едър човек с вдигната глава, но не надменно, със засмени очи, кротко говореше, проявяваше добро чувство за хумор.

Бяха поканили на гости на Димитровград кмета на град Гросето с делегация от 10 човека. Обядът беше поръчан два дни по-рано. Всичко беше подготвено в зеления салон, имаше много зеленина от декоративни цветя. Бяхме направили блок-маса, заредено всичко по изискванията на протокола. Посрещнахме гостите и обедът започна. При сервирането на основното ястие на масата се слагаха пресни люти чушки по четири-пет в чаша с вода. Кметът Йорданов взе една чушка от чашата и на две-три хапки я гризна така шумно, че се чу от всички

на масата. Кметът на Гросето, на средна възраст, с оплешивяла глава и големи оранжево-жълти бакенбарди, също си взе чушка и я охрупа като колегата си. Веднага голото му чело плувна в пот и страните му почервеняха. Отпи от виното без наздравица, попи потта по челото на два пъти със салфетката. Дадох знак на сервитьора да смени салфетката. Петър Йорданов забеляза това и весело разказа, като поспираше, за да се превежда:

— У нас в България около късната есен се появяват грипни заболявания и за да не ходим по доктори, практикуваме тази предохранителна мярка. Няколко дни на обяд и вечер изяждаш по 3–4 чушки и никакъв грип не те хваща.

По този начин помогна да излезе от неловката ситуация кметът на Гросето. Той вече се беше успокоил и реши да отговори:

— В Италия също се появява такова заболяване и се лекуваме по този начин. Лягам си в леглото, слагам две бутилки бяло и червено вино на шкафчето, а на другото шкафче меката си шапка. Почвам да пия от едната и от другата бутилка, докато видя две шапки. Завивам се през глава и заспивам, а сутринта, като се събудя, така се изкикхам, че шапката да падне от шкафчето. Това показва, че съм се излекувал.

Разбира се, Димитровград трябваше да върне визитата на Гросето. Другарят Йорданов събра екип от 10 и кусур човека и заминаха за Италия. Били развеждани в Гросето и в други градове и видели какви ли не паметници и архитектурни величия. Били там няколко дни. Това ми разказва един от групата.

Последната вечер кметът на Гросето подготвил в скъп ресторант галавечеря за изпращане на скъпите гости. Всичко било така блестящо, масата така подготвена, че в първия момент нашите гости се почувствали притеснени. Домакинът — кметът на Гросето, весело и сърдечно ги поканил да се настанят и от сърце пожелал да бъде приятна вечерята.

Настанили се и започнали да вдигат наздравици с аперитива. Собственикът на ресторанта седял в кабинета си и наблюдавал на екран и най-малките подробности как протича приемът на тези видни гости. Изведнъж видял как един от българските гости взема приборите, които са поставени пред него и ги поставя зад приборната чиния, слага лактите си на масата и спокойно си разговаря със събеседника. Собственикът изтръпнал — гостът не употребявал и не

приемал поставените му прибори. Викнал управителя на ресторанта да смени приборите със съвършено нови („А с тебе утре ще разговаряме. Да ме zlepоставиш така пред кмета!“). Управителят взел от кутиите спешно нови прибори, поставил ги пред нашия мил гост с хиляди извинения.

След 2 минути и тези прибори били преместени както първите. Собственикът отишъл на масата, извинил се и чрез преводача попитал нашия мил представител на Димитровград: „Какъв модел прибори предпочитате и ще ви осигурим веднага?“ Изслушал българинът преводача, поусмихнал се и казал: „Приборите са прекрасни, само че ми пречат да си сложа лактите на масата“... Горкият собственик, изпотил се целият, а не само по челото както неговият кмет в България.

Този мил човек от България, който ни кара да се изчервяваме, може би е баща на някой ученик, посещавал лекциите в ресторанта за правила и култура на храненето, но явно не му е останало време да попита сина си какво е разбрал. Ако го беше направил, предполагам, нямаше да изпадне в тази ситуация. Това между нас да си остане, било, каквото било, имало е и по-конфузни случки.

* * *

На обед и вечерта ресторантът беше винаги пълен. Много пъти, особено вечер, се налагаше портиерът да не пуска, докато не се освободи някоя маса. Ръководителите от Хасково — председателят на Окръжния съвет Пандо Ванчев, секретарят на ОК на БКП другарят Корцанов и кметът на Хасково Делчо Николов започнаха да водят гостите си все по-често. Идваха и семейни компании от Хасково. Управителят Чолаков се стараяше при изпращане на гостите да се вестява и получаваше благодарности за хубавото посрещане. Често казваше: „Само така, нека разберат големите шефове, че тук в «Москва» има ред и специалисти“. Той също минаваше за специалист.

Вече споделих спомените си за манифестациите, които се провеждаха на големите празници в Димитровград. А какви празници се правеха за Деня на строителя и за Деня на миньора! Спомням си за един празник на миньора дойдоха трима души от Марбас да уговорят банкет на обяд в ресторанта. Празникът е през летния сезон.

Прегледахме двата салона в ресторанта и градината, пресметнахме колко места има общо и какво още може да се направи допълнително и седнахме да уточним менюто. Предлагам аз салата за аперитива, ордьовър някакви предястия и основното ястие. Спогледаха се тримата и единият започна:

— Другарю Петров, такива ордьоври, предястия не ни трябват. Салата за ракията, там, където не му стигне, давате му втора и след това по една двойна мешана скара. Да яде народът — това са миньори. Един от нас ще бъде тук при вас през цялото време и ще води сметка на всичко допълнително, което се наложи да се сервира.

Уважавах мнението, изслушах коментара и на другите двама. Помъчих се деликатно да предложа и друг вариант.

— Както предлагате двойна мешана скара, това е камара месо в една чиния. Човек ще поеме само едната пържола, едното шишче и топлото кюфте. Останалото ще изстине и няма да е приятно. Предлагам ви след аперитива да махнем чинията от салатата и да се сервира за основно ястие свинско печено с топла гарнитура грах, ориз и пържени картофи. Дори месото може да бъде с грамаж порция и половина и към това гарнитурата. След това допълнително по една пържола и две кюфтета на скара. Това ще създаде разнообразие и достатъчно топло ястие.

— Приемаме, другарю Петров. Дори сега ще обядваме в ресторанта свинско печено порция и половина и ще добием представа за размера на порцията.

Спомените от материалното производство често се съживяваха като срещнех някой познат работник от Заводски строежи или от комбината. Всяка година, когато засвирят сирените на обяд на 2 юни, заставам прав мълчаливо и освен че изразявам почитта си към загиналите, изпитвам и едно особено чувство. Това е вторият ми рожден ден — падането ми от скелето в комбината. Това усещане никога не се промени. Вече 48 години, когато засвирят сирените на 2 юни, аз преживявам тази една минута по своя начин.

* * *

Животът в града си течеше със своята динамика, някак си винаги забързан — и хората, и автомобилите с техните настойчиви клаксони особено сутрин, автобусите препълнени, всички бързаха за работа.

В Димитровград производствените мощности бяха около града, където работеха много хора. Този голям мравуняк беше изградил мълчаливо правила всеки да се нареди на опашката за своя автобус. По моите търговски определения в автобусите нямаше определен грамаж колко хора ще влязат — пълнене до козирката, както казват. Вътре ще чуеш охкане, на някаква жена ѝ паднала обувката и не може да се наведе да я намери, друг ще отвърне: „Като ти е неудобно, седи си вкъщи“, тя няма да му остане дължна: „Прати жена си вкъщи, мен ме остави“. В този момент зевзек ще изтърси кратък нецензурен виц, всички ще прихнат и така неусетно стигат до завода.

И сега познавам хора от Химкомбината, работили 35–40 години в него. На такъв половината живот е протекъл там с винаги повтарящото се изпъшкване на компресора в съседния цех, познатата миризма, с която се е просмукал. С колегите си често пъти констатираш — с радост или със съжаление — че само като се погледнете един друг и си казвате мълчаливо много неща. И въпреки това всеки ден е различен, защото всеки път, когато отиваш на работа, мислите ти са различни и когато се връщаш, пак е така. Ти си със себе си, радостите и проблемите в семейството, с хубавата прочетена книга, разговорът с добър събеседник. Това е твоето духовно богатство, затова оцеляваш в повторението толкова години. Ритъмът е безкомпромисен — на работа и вкъщи. За останалите неща остава време колкото в междучасието.

Ако гледаш забързания човешки поток сутрин и вечер, можеш да си помислиш, че той се състои от хора, които си приличат. Но и се различават. За тези различия искам да кажа нещо.

Тестото, от което съм замесен, е със селски квас. Той е малко по-друг, по-кисел като се наведеш над него, по-остър, но хлябът от него бухва. По-вкусен е и има миризма, която те упойва. Ако веднъж си замесен с този квас, нищо не може да те промени, вечно нещо те тегли към село. Дори някоя сутрин се събуждаш толкова радостен, че си сънувал през нощта нещо за село и се чувстваш така щастлив от този сън, който е един миг. И сега, когато си отида на село, ме обзема това усещане. Искат ти се да останеш сам, да поседнеш там, където е бил някога дръвникът, и всичко почва да ти идва като на филмова лента,

която само ти си въртиш и на някои места се връщаш няколко пъти. Това са толкова скъпи спомени...

Доволен съм от съдбата, че ме е съхранила и сега мога да си спомням толкова много неща дори от детските си години. Помня тези селски обичаи за различните празници, селските сватби, работата на полето, жътвата, гроздобера, коленето на прасето по коледните празници.

А коленето се правеше по отколешен ред. Всеки знаеше кой ден ще се коли неговото прасе. Стопанката е приготвила съдове, прибори, от предишния ден е изпекла хляба във фурната, та да е пресен. От закланото прасе веднага се дава дробът на стопанката да го свари и да го донесе в калайдисана бяла тавичка с бутилка ракия. Този, който е заклал прасето, пръв взема бутилката, оглежда групата около него и казва: „Хайде, със здраве да се изяде и догодина да бъде още по-голямо!“. Всеки отпива от бутилката и отрязва от дроба с ножа си, кимва одобрително и започва дрането на прасето...

Във всичко има някакво тайнство. Никой не нарушава установения ред и традициите на тържествата, сватбите, кръщенетата, погребенията. Този бит, тази култура, разказите на мъдри стари хора, запазени от поколения. Това е един хумус, наслоен от незначайни години. В него са вплетени чисти искрици човешки съдби, написани с почерка на времето...

Вече не е проблем да отидеш в далечни страни, да слушаш какво ли не за тяхната култура, мода, пазар, човешки отношения. Човечеството не иска да се откаже от нищо, макар и да не знае дали му е нужно или не. То бърза да вземе колкото може. Този бързей, вплетен в много традиции, култури, човешки ценности, с правила и без правила, се е втурнал и в съвременieto ни. Постепенно, но упорито той измива хумуса, натрупан от нашето минало. Размива го и го праща къде ли не.

И сега пак си ходя на село, вглеждам се в старите хора, слушам разговорите им. Селото си е пак така тихо, смирено, но от хумуса е останало много малко. Дано поне за квас да се запази малко от него, за да се замеси пак тогавашното тесто.

Така се завръщах от село, зареден с нова енергия, освежен и по-уверен в динамиката и противоречията на градския живот.

* * *

Работата в ресторанта вървеше добре. Славейчето се учеше успешно, Валка ходеше на градината, Петя смогваше да ги изпраща и посреща. Откровено трябва да кажа, че много малко помагах вкъщи.

В един почивен ден в неделя, когато си бяхме всички вкъщи, Валка ми каза:

— Татко, аз мога да чета. Кака ми купи буквар и ме научи.

Взе буквара, седна на масата и почна да срича, сглобяваше сричките в думички. И наистина вече можеше да чете. Милата ми Валка, малкото плахо момиченце, което винаги ни молеше, когато я оставяхме в детските ясли, рано да си я вземем. Разбира се, ние обещавахме и го правехме, когато можем. Сега вече е пораснала, гледа ме с блеснали очички и половин усмивка и чака моята реакция. Прегърнах я, притиснах я до себе си, така ѝ се радвах. Тя беше доволна, щастлива, че още една година и ще бъде ученичка като кака си.

ХАСКОВО И ХАСКОВЛИИ

Директорът на предприятието другарят Джанков идваше често в Димитровград. Понякога с главния счетоводител или с началника на плановия отдел проверяваха как вървят нещата при нас в „Москва“. Преди седмица пак беше дошъл и предложи да останем двамата в канцеларията, искал нещо да ми каже.

— Петров — започна той, — повикаха ме в окръжния комитет на партията и ми казаха, че не са доволни от обслужването и състоянието на ресторант „Аида“ в Хасково, не са доволни от работата на другаря Радичев. Предложението е да бъде освободен и на негово място, освен някои кандидати, които вече е имало в Хасково, предложиха да проведе с тебе един разговор и да си помислиш по този въпрос. Пак ще разговаряме, ти си помисли — и се разделихме.

За Радичев знаех, познавахме се. Беше партиец. Жена му също беше партиен член и председател на окръжния съвет на жените. Веднъж една съветска героиня, гостуваща на Хасково, дойде в Димитровград, за да ѝ бъде показан първият социалистически град и Химкомбинат „Сталин“. Беше придружавана от един от секретарите на ОК и от другарката Радичева. Секретарят на градския комитет на партията в Димитровград Георги Славов им даде обяд в нашия ресторанта. Аз трябваше да посрещна гостите и да организирам престоя и обяда им.

Говорихме с Петя по възможността, която се откриваше пред мен. И на двамата ни се струваше, че няма да се осъществи това преместване в Хасково. Откровено да призная, не ми се ходеше в Хасково, макар че „Аида“ — хотелът и ресторантът — беше представителен комплекс в окръга.

Вече бях споменал, че окръжните ръководители водеха гостите си в „Москва“ в Димитровград. Междувременно имах среща с директора на Балкантурист в Пловдив Запрянов, който ми предлагаше да отида в Пловдив и да стана комплексен управител на тамошен представителен комплекс. Но нещата бяха в процес на преговори.

И така, животът си продължаваше в Димитровград. Валка вече беше ученичка в първи клас, Славеяка — в седми, беше отличничка. И бяхме решили, че след седми клас Славея ще кандидатства за немската гимназия в Хасково. Имаше руска и немска гимназия там, ръководните другари записваха децата си в руската гимназия. Аз не се притеснявах нашата дъщеря да бъде в немската. И за двете гимназии имаше много кандидати и затова освен конкурсните изпити по български език и математика успехът от завършения седми клас трябваше да бъде отличен.

Училищата в Димитровград бяха добри. Там учеха децата на млади семейства, дошли от цяла България. Имаше олимпиади особено по математика. Там беше истинската показност на знания, на чисти детски амбиции, реален критерий за нивото на учителя и ученика. Тези показатели се отчитаха открито и в заседанието на учителския съвет на родителските срещи, и в часа на класния ръководител. Нашето семейство не правеше изключение по тези въпроси. Бяхме грижовни родители, обичахме много децата си, но бяхме последователни и категорични по отношение на училището и поведението им там. Разбира се, не сме имали никога проблеми с тяхното учене.

* * *

Един предобед Джанков се обади по телефона от Хасково и ме извика в управлението. Там беше и Делчо Николов, кметът на Хасково. Той често идваше с гости в ресторант „Москва“, разговаряхме и с него наистина се чувствах спокоен. Той беше слънчев, широко кроен човек, за всяко нещо намираше подходящото обяснение. Делчо погледна последователно директора и мен, помълча и каза:

— Петров, този разговор е по мое предложение. Сега сме само тримата и мисля, че ще намерим начин за решим този въпрос. Другарят Джанков каза, че отказваш да приемеш ръководството на „Аида“. Обясни също, че ти не си партийен член и не може да ти постави партийно поръчение. Разговарям с теб не като кмет на Хасково, а като приятел. Поканата към теб за тази длъжност е следствие на няколко обстоятелства. Първо, „Аида“ като представителен хотел и ресторант се намира в много лошо състояние и

затова ние от окръга водим гостите си в ресторант „Москва“ при теб в Димитровград. Второ, за да придобие „Аида“ нивото на ресторант „Москва“, е необходимо да бъде поета от компетентен като теб човек. Кандидатите от Хасково са партийни членове, защото длъжността комплексен управител в системата на „Балкантурист“ е номенклатурна бройка на окръжния комитет на партията. Ти не си партиен член, но комитетът е решил ти да бъдеш назначен, защото си специалист. Това е оценката на окръжния комитет. Отказът ти към тези инстанции, които ти правят такава оценка, най-мекото казано, е необмислен. И последиците от такъв отказ ще бъдат непредвидими, без да си мислиш, че ти извивам ръцете или те заплашвам. Ти си разумен човек и достатъчно разбираш нещата. Това мога да ти кажа. Другарят Пандо Ванчев ми каза, че жителството не е проблем, жилищният въпрос ще ти бъде решен. И ако имаш предвид и някои други условия, можеш да ги кажеш. Но днес трябва да решим въпроса. Досега имаше достатъчно време да си помислиш.

Слушах внимателно това, което каза Делчо Николов. Потрошен разговор не бих могъл и да предположа. Погледнах към Джанков, той беше кротък човек, седеше във фотьойла като пред олтар. Погледнах Николов — с вдигната глава ме гледаше право в очите и без да мигне, ме попита:

— Приемаш ли да бъдеш управител на „Аида“, да или не?

Без да отместя погледа си, казах:

— Да, приемам.

Делчо се засмя, стана, подаде ми ръка, стисна моята и каза:

— Благодаря ти, доволен съм, че си ме разбрал правилно.

Заповедта ми беше издадена от 1 април 1971 г. Чувствах се като в безтегловност. Бях наясно, че ще напуснем Димитровград и макар да сме имали намерението да отидем в друг град, особено заради децата, защото въздухът тук е много лош, сега трябваше да го направим. Въпросът беше решен.

През тези дни в главата ми се въртяха много въпроси — какво ми даде Димитровград, какво му дължах? Тук започнах работа, без да я избирам, но бях наясно, че трябва да започна. Тук, в този град, създадохме и изградихме с Петя нашето семейство. Досега не сме получили нищо даром от никого, всичко, което сме постигнали, е било на малки хапки, с много труд и търпение. В тези години имаше падане

и изправяне в буквален и преносен смисъл. Сега се чувствахме добре, стъпили на краката си. Разбира се, не казвахме, че Димитровград е бил само едно убежище, напротив — тук имахме толкова ценни спомени, тук се родиха децата ни. И сега, когато напусках този град, не се чувствах гузен, бях честен през всичките тези години, не съм хленчел пред вратата на никого.

След два дни с Петя бяхме гости на ресторант „Москва“. Бяха организирали моето изпращане. Беше подготвено много добре, целият персонал се събра в ресторанта, имаше коктейл, наздравници, пожелания, хубави думи от ръководството и персонала. Направиха ми много подаръци и се разделихме.

Приемането в „Аида“ продължи няколко дни, представиха ме на персонала и работата започна. Последният автобус от Хасково за Димитровград беше в 23 часа, с него се прибирах при семейството. Сутринта пак с автобуса — за Хасково. Началникът на отдел „Просвета“ към Градския съвет в Хасково ме покани в съвета и ми каза, че откриват нова детска градина в центъра на Хасково. Ако желаем, Петя ще бъде назначена готвачка в градината. Това беше обещал Пандо Ванчев — председателят на Окръжния съвет. Разбира се, приех. И така Петя също веднага започна работа. Сутрин с първия автобус тръгваше, работното ѝ време започваше в 6 ч., за да се подготви закуската, докато дойдат децата в градината.

Славейчето беше в немската гимназия в Хасково. Първата година беше задължително всички деца да бъдат в пансиона на гимназията. Беше много добре уредено — по две деца в стая, прекрасна столова за хранене, дежурни възпитатели през нощта. И така всеки от семейството ни беше застанал на своето място. Валка беше в Димитровград. Сутрин сама ставаше, приготвяше си закуска и отиваше на училище. На обяд се връщаше, обядваше, подготвяше домашните и излизаше пред блока, където, сложила ръчички зад гърба, опрян на стената, гледаше уличката от първи блок, откъдето майка ѝ си идваше от работа.

Срещу нашия апартамент на първия етаж живееше семейство, по-възрастно от нас. Веднъж така Минка заговорила загрижено Петя, която се връщала от работа:

— Слушай, бе, Петя, като сте винаги всичките в Хасково, вземете и това дете при вас, сърцето ме боли да го гледам всеки ден

как те чака да се върнеш от работа. Много пъти я моля „Валка, ела у нас, докато дойде майка ти“. Но не иска. „Аз ще си я чакам тук“. И толкоз.

* * *

Откъм фасадата на хотела и ресторанта имаше разширение на улицата като площад. Въпреки че имаше знак, хората продължаваха да паркират там коли. Милиционерите кога глобяваха някого, кога за някоя кола се правеха, че не виждат, защото е на някого. Тогава имаше малко частни коли и се знаеше на кого е колата. Един ден споделих с директора, че това място може да стане прекрасна тераса за сервиране. Обсъдихме с архитекта Бояджиев. Делчо Николов смело подкрепяше такива идеи. Изпрати главния архитект на съвета и той маркира мястото като прилежаща част на комплекса. Бояджиев направи проекта и започна строителството, за лятото терасата трябваше да бъде готова.

Като зестра към ресторанта бях приел, без да се описва в приемателните отчети (шегувам се), една компания от шест-седем човека постоянни клиенти. Основната фигура беше бай Манол — доайен на Хасково, адвокат, журналист, дори главен редактор на местния вестник известно време. При него е започнал като млад журналист Димитър Добрев. След това той пък става главен редактор на „Хасковска трибуна“. Компанията на бай Манол беше компетентна по всички въпроси. Там бяха председателят на окръжния съд Гогов, понякога адвокатът Владо Дамянов, Джими, Муртата, бай Георги шивачът и Ончо.

Това беше и първата комисия, която се произнесе за идейния проект на терасата. Подхвана се коментар като точка първа още на сутрешното кафе в ресторанта. (Ресторантът сутрин от 7 до 10 часа поднасяше закуска на гостуващите чужденци в хотела). Пръв започва председателят на Окръжния съд:

— Какво си въобразява този Петров? Ще седна аз на тази тераса да си пия ракията и ще ме гледат хората от площада чак от паметника!

Не пропусна момента и бай Георги:

— Как си го представяте това бе, Петров? Тук на терасата да седнем, ще ни направят за посмешище пред хората.

Казвам им:

— В Европа на тротоарите, където има заведения, са поставени маси със столове и се сервира. Дано останалите хора в Хасково да приемат терасата като приятно място — и си тръгнах.

Чувам зад гърба си:

— Кой го измисли тоя да дойде тук, нямаме ли си специалисти в Хасково, та баш от Димитровград ни пратиха човек.

Имаше големи търкания между Хасково и Димитровград. По това време такова мърморене се чуваше непрекъснато. Трябваше търпеливо да понасям подобни хапливи думи. Не беше лесно да проявявам воля за живот, за оцеляване. Трябваше да предразположа тези хора да ме приемат и да им е приятно, когато идват в ресторанта. За мен беше разбираема характерната черта на еснафското общество в големия град.

Вечер, когато си отивах с последния автобус в Димитровград и слизах на спирката в квартал Толбухин в полунощ, усещах познатата до болка миризма на амоняк, на сира — ароматът на моя град. Сега тази миризма ми беше приятна. Като тръгвах бавно към дома по безлюдната улица, си казвах: това наистина беше моят град, градът на нашите деца, те тук се родиха. Но жребият беше направен, бях на тепиха, ударите на гонга отбелязваха точките на всеки рунд, което беше важен показател за моята работа.

Учебната година на Валка беше към своя край. Една вечер се прибрах по-рано. Валя изчака да се доизкажем в поетия разговор и се обърна към нас:

— Другата неделя ще имаме тържество в училище, ще ни дават свидетелствата, нали ще дойдете? Кака също ще си дойде тази събота и неделя от общежитието. Искам да видите какво съм направила сама тази година.

И действително, следващата неделя беше голям ден за нашето семейство. Всички бяхме облечени празнично. Приготвихме хубав букет, който Валка да поднесе на своята учителка. Влязохме в класната стая, родителите се бяха строили прави покрай стената и прозорците. Децата бяха възбудени — какви ще са свидетелствата, каква ще е оценката. След това децата изнесоха програмата, другарката Ганева, учителката на Валя, която беше и начална учителка на Славея, застана пред учениците, бавно огледа редиците им, след това — родителите, и

след няколко хубави думи започна да поднася тържествено свидетелствата на учениците, като казваше на всяко дете по нещо. Валка беше една от първите — чу името си и отиде с букета пред учителката си. Ганева взе свидетелството на Валка от бюрото си и се обърна:

— Валентина, ти беше през цялата година отлична ученичка, макар че винаги ти казвах „И още, и още!“. Така се казва на ученици, които имат още възможности. Доколкото зная, другата година ще бъдеш ученичка в Хасково, надявам се да продължиш да се учиш така добре, желая ти здраве и отличен успех!

Валка благодари и поднесе букета на учителката си. Когато си сядаше на чина, погледна към нас, кимна, усмихна се и седна. Все едно мълчаливо ни каза: „Видяхте ли, справих се“.

В „Аида“ имах много въпроси за решаване. Винаги ме преследваше мисълта, че ония в големите кабинети в Хасково си казват: „Да видим сега какво ще направиш, нали затова те предпочетохме. Обидихме наши другари, които бяха кандидати за твоето място“. Следователно, още от първия ден си имах врагове — тези, които са били кандидати и може би се надяваха да сгреша някъде. Но пропъждах бързо тези мисли, защото усещах, че ми пречат и демобилизират.

* * *

Един ден наредих на салонния управител Грозю Малчев да премери квадратурата на двете зали в ресторанта и да ми я представи. Разглеждах нормативния документ за категоризацията на ресторантите и изискванията за съответната категория. Ресторантите „Аида“ и „Москва“ в Димитровград бяха екстра категория. Интересувах се изискванията за квадратурите в „Аида“ — колко двойни маси се полагат, колко за двама и за четирима души. За категорията на ресторанта се полагаше 1.60 кв. метра площ на стол, така и беше направено.

На следващия ден отидох в мебелния завод „Никола Терзиев“ и поръчах съответния брой маси за двама и 6 кръгли маси за 6 човека в ъглите на залите. След една седмица бяха готови, директорът на завода

беше познат — син на касиерката на нашето предприятие. Междувременно бях поръчал железни поставки за кашпи с живи цветя. Разговарях и с един техник от предприятието към съвета Паркове и градини и дадох поръчката.

Когато цветята бяха готови, един следобед заедно със сервитьорите и салонните управители (беше назначен още един салонен управител — Цвета Тодорова), аранжирахме новите маси и цветарниците. Обстановката се промени, стана по-уютно. Преди вечерната работа на оперативката със сервитьорите и майстора на смяна — традиция от ресторант „Москва“, която внедрих още от първите дни, наредих на сервитьорите под ръководството на салонните управители, на масите да се настаняват толкова гости, колкото столове са определени. Ще се спре категорично вземането на столове от други маси и събирането по десет човека като на седянка. Ако не се спазва изискването, няма да се сервира на цялата маса.

Това даде още един повод за скандал с бай Маноловата компания. Повикаха ме чрез салонния управител, отидох на масата им, седнах при тях и обясних, че това е изискване от нормативни документи и е за доброто на клиентите. Големи групи правят резервация предварително с уговорено меню и ще им бъде приготвена такава маса. А така събиране на 7–8 човека на кафенце и хубава приказка, не става. Това не е хан, това е заведение с категория „екстра“ и тази категория се отстоява с голяма издръжка, дори с много големи разходи. Няколко души едновременно заявиха:

— Това няма да стане, ние сме редовни клиенти на „Аида“, така е било досега. И при предишните двама управители беше така и сега така ще бъде.

— Изборът е ваш — казах и станах от масата.

На масата не бе сервирано и това беше новината или по-скоро клюката на деня.

Делчо Николов се обади по телефона и ме покани в кабинета си в съвета. Отидох. Из пътя си мислех да не съм прекалил и вече да има оплакване. Кметът ме прие сърдечно, излезе иззад бюрото си. Посрещна ме, ръкувахме се, покани ме и седнахме на фотьойлите. Секретарката влезе и кметът нареди да приготви две кафета.

— Вчера като идвах след обяд в съвета — каза Николов, — влязох в ресторанта. Потърсих те, Грозю ми каза, че си отишъл до

управлението. Възхитен съм от аранжировката на салоните, цветята, кръглите маси в ъглите. Само така! Днес обаче те помолих да дойдеш при мен по друг въпрос. Научих, че една „елитна“ група е вдигнала кански оплаквания от въведените от теб правила да не се събират като врабци на лайно. Знаеш за кого става въпрос. Поздравявам те за това твоё нареждане. Няма да се страхуваш, че в тази компания са адвокати, журналисти, пък дори и председателят на Окръжния съд. Ресторант „Аида“ е представителният ресторант на окръга, за такъв ред искахме да дойдеш в Хасково. Винаги можеш да разчиташ на моята подкрепа. Сигурен съм, че ще успееш и „Аида“ ще стане като „Москва“.

Следобед, преди да започне вечерната работа, директорът дойде в ресторанта и не пропусна да отбележи, че новата аранжировка на салоните му харесва много. Разказах му кои хора ми се сърдят и не идват в ресторанта, а отиват в ресторант „Република“ — също голям ресторант към нашето предприятие. Джанков беше кротък човек, такива конфликти го притесняваха, помълча и каза:

— Тази компания си я помня открай време в „Аида“, чувстват се като у дома си. Те пак ще се върнат, тук са свикнали. И се помъчи да проявиш търпимост, докато свикнат с реда ти. Дойдох за друго. Утре ще ни посети генералният директор на управлението на Балкантурист в София. Вероятно ще обядваме при теб. Има още един човек с него, Илия Чакалски. Веднъж му казах, че си в „Аида“. Разбрах, че с него се познавате още от бай Недъово време, преди да отидеш в материалното производство.

Тази новина за Илия Чакалски дойде като манна небесна. Бях разговарял с главния счетоводител да купи нови столове, пътеките бяха износени, но той само вдигна рамене и каза:

— Нямаме планирани пари и засега не можем да си позволим такъв разход. Ще мисля по въпроса.

Но и досега не ми беше казал какво е измислил. В „Москва“ се правеха много реконструкции и се познавах много добре с директора на инвеститорската дирекция в Балкантурист Дако Еревинов. Дирекцията отговаряше за строителството на нови обекти в цялата страна. За управлението на Балкантурист в София отговаряха две институции — Комитетът по туризъм с председател тогава Петко Тодоров и Генералната дирекция, на която генерален директор беше Илия Чакалски.

С Чакалски се познавахме още от първите ми години в Димитровград. По негово решение беше изпратен бай Недьо в „Москва“ като специалист, за което вече разказах. Спомням си първия ден, когато го доведе. Отиде в градския комитет да разсее недоверието към назначаването на един капиталист за управител на представителния комплекс в Димитровград. Като се върна от комитета заедно с един от вторите секретари, обядваха с бай Недьо. След края на обедата Чакалски и бай Недьо дълго разговаряха в канцеларията само двамата. Управителят ми се обади по телефона в ресторанта и нареди да се приготвят три кафета, да се сервират в канцеларията и аз да отида при тях. С влизането ми разговорът секна. Чакалски се обърна към мен, попита откъде съм, образованието ми и добави:

— Това, че си решил да работиш в този бранш, провървяло ти е, че ще работиш при такъв голям специалист. Това, което ще научиш от другаря Тихолов, в института няма да можеш. Всичко зависи от теб.

Така се запознахме с Чакалски. След това сме се виждали много пъти.

За туризма като отрасъл в Централния комитет на БКП тогава отговаряше Живко Живков. При него отишъл някой от съветското посолство, а може и да е бил посланикът на братския Съветски съюз с оплакването на съветски туроператори в посолството, че съветските групи са настанявани в не толкова луксозни хотели, в каквито се настаняват западните туристи.

Живко Живков много се изненадал и уверил гостите си, че ако има подобни грешки, веднага ще бъдат отстранени. Наредил да бъде повикан Петко Тодоров — председателят на Комитета по туризъм. Тодоров обяснил, че изпълнява програмата, съгласувана с правителството.

— Представил съм пред правителството възможностите на туристическата ни база и на това основание ми е поставена задача колко валута да постъпи в държавата по първо и по второ направление. Това е държавна стопанска политика. Аз съм стопански ръководител и изпълнявам държавната политика.

Живко Живков не издържал повече и заявил:

— Ти си длъжен най-напред да изпълняваш политиката на партията, а не над нея да слагаш стопанските въпроси. Повече председател на Комитета по туризъм не можеш да бъдеш. Свободен си.

Когато излязъл от сградата на Централния комитет, Петко Тодоров видял, че неговата кола не била вече на паркинга. От охраната му казали, че тя е заминала преди няколко минути.

След него се изредиха много председатели. Оттогава неволно наблюдавах ръководните места в Димитровград. Разбрах, че директорите, заместниците, главните инженери, началниците на отдели, началниците на цехове, директорите на най-малките промкомбинати, председателите на ТКЗС, председателите на съвета, кметовете, секретарите, още и още — до директори на детски градини — на тези длъжности могат да бъдат само партийни членове. Градските и окръжните комитети работеха като яйчари — този, дето изкупува кокоши яйца, има една ламаринка с дупка. Ако яйцето премине през дупката, да заминава, за него си има хора, а тези големите, които не минават през халката, подлежат на разпределения. Големите разпределяни яйца бяха скритите метастази, които след години проядеха целия държавен организъм.

Чакалски пристигна и изненада всички със сърдечното си държане към мен. Подкрепи всичките ми идеи и заяви:

— Петров, за тези проблеми, които имаш, нещо друго ако възникне, ще се обърнеш към Поптодоров от инвеститорската дирекция в София. Вие се познавате. Той отговаря за обзавеждането на всички нови комплекси, които строим в страната. Желая ти успех!

Така се разделихме с Чакалски и си отворих една вратичка да си решавам по-малките проблеми с Поптодоров.

* * *

Дадоха ни апартамент, малък двустаен до казармата в началото на квартал „Орфей“. Да се настаним временно. Нямах друг избор, приех този вариант. Отидохме с Петя, видяхме апартамента. Имаше си недостатъците, освен че е малък, през един блок оттатък имаше циганска махала, но затова че ще бъдем временно в този апартамент, приехме решението.

И понеже споменах за циганите, веднъж неволно слушах какво казва бай Манол на двама цигани, застанали пред ресторанта, обидени, че портиерът бай Дончо не ги пуска вътре.

— Имате си кръчми в квартала, там си правете моабетите, защото малко като пийнете и са готови скандалите — викаше портиерът, но циганите продължават да спорят с него.

— Нали и ние сме хора бе, бай Маноле, и ние искаме в хубавото, обърнаха се към бай Манол те.

Но бай Манол беше живата история на Хасково.

— Слушайте какво ще ви кажа на вас. Трябва да се организирате всички цигани в Хасково и на всяка годишнина да ходите на гроба на кмета на Хасково. В Хасково е имало германски войски. Германският комендант забелязал, че в центъра понякога се мяркат едни такива ваклички, разбрал, че са цигани и попитал кмета: „Много ли са тези цигани в града и ако имате проблеми с тях, кажете ми. Само за 24 часа на гарата ще пристигне една влакова композиция, до един от целия окръг ще ги изпратим където им е мястото“. А мястото било в концлагер. На кмета му полазили тръпки по гърба, как ще издаде такава смъртна присъда на толкова народ. Нищо че са цигани, и те са хора. И казал на коменданта: „Слушайте, хер комендант, те са добри, кротки хора, много са работливи и хората ги вземат за някоя непривлекателна работа, за чистене. Добри хора са, на никого нищо лошо не са направили. Моля ви, оставете ги да си живеят, ние сме си свикнали с тях“. Приел комендантът това обяснение на кмета и така сте си останали и досега. Ако не беше казал това тогавашният кмет, германецът щеше да ви очисти от окръга като троскот, зрънце нямаше да остане от вас. Така че ходете на гроба му и го целувайте. Разкажете на вашите хора в махалата да знаят това чудо, с което сте се разминали...

Пренесохме част от покъщината ни от Димитровград, настанихме се в новия апартамент и се приключи с пътуването по автобусите. Вече бяхме станали хасковлии. Когато се срещнехме понякога с някой познат от Димитровград в Хасково, той бързаше да ми каже „Е, друго е сега в окръга, в големия град. Оттук се командва целият окръг“. Това „другото“ не поисках да го почувствам, но не ме притесняваше. Имах семейство, две хубави деца, трябваше да създам семеен климат, където ще се формират и възпитат тези деца. Всичко друго бе работа, компромиси и търпимост.

Проведоха се избори за кметове. Преди да стане кмет на Хасково, Делчо Николов беше генерален директор на СМК —

Хасково. След изтичане на мандата му, той отново се върна като генерален директор на СМК. Николов беше строителен инженер и в СМК се чувстваше в свои води. Веднъж отидох в кабинета му, бяхме си създали навика да се срещаме неофициално — кога при него, кога при мен. При това отиване разбрах, че има някакви проблеми. Покани ме да седна, нареди на секретарката да направи кафе само за мен.

— Моето кафе ще направиш след малко като свърша една работа.

Проведе два телефонни разговора с някои техници и след 10 минути секретарката каза, че техническият ръководител еди-кой си е пристигнал.

— Да влезе — каза той.

Делчо веднага започна, още като влезе въпросният човек, отначало бавно и тихо със стиснати зъби:

— Минах тази сутрин с колата на твоя обект. Още никой не беше дошъл и какво да видя — кулокранът наполовина е превозен, релсовият път само започнат, днес е четвърти ден — тонът почна да се усилва. — Много добре ти е известно, че нормата за демонтаж, превозване и монтиране на един кулокран е 5 денонощия. Знаеш, че това сме го правили и е практика в нашата работа. Никой няма право да не спазва този режим на работа в СМК — Хасково. Защо закъсняваш, кажи?

Почна човекът да обяснява, че късно му дали прицеп за пренасяне, на един от монтажниците му се случило нещо... Делчо не го изслуша, прекъсна го, стана и се разпореди:

— Не приемам такива обяснения. Утре сутринта в 8 часа искам да дойдеш в кабинета ми и да ми докладваш, че кулокранът е готов за работа. Разбра ли?

— Разбрах — каза техническият ръководител и излезе.

Делчо натисна звънеца и секретарката отвори вратата:

— Сега дай и за мен кафе — разпореди се той. Излезе иззад бюрото и се настани на фотьойла при мен.

— Трябва да идвам и друг път, когато проверявате работата на техническите ръководители. Ей така, за тонус — казах аз. — На този човек въздух не му остана.

Секретарката поднесе кафето и една бутилка студена минерална вода с две чаши. Делчо изпи чашата на един дъх и заговори:

— По друг начин не трябва да се работи. Поне аз така съм работил и така ще работя. А на теб тонус не ти трябва, преди два дни говорих с Джанков и като ми разказва какво си разтрошил кухненския блок. Заместник-главният готвач Митьо Иванов ти поставил въпроса защо не си обяснил най-напред на тях, а после да разпореждаш да се разгражда всичко в кухнята и ти си казал на този готвач „Иди при другаря директор, той ще ти обясни защо се прави това. С него съм обсъдил въпроса, сега ме остави, имам работа“. И той, разбира се, ходил при Джанков. Какво ремонтираш и защо не търсиш моето съдействие?

И аз заразправях за новите си идеи.

Такива бяха разговорите с Делчо — откровени, без задръжки. Имах чувството, че в Хасково поне на този етап само с него мога да споделям всичко.

Беше един четвъртък, Еревинов ми се обади по телефона от Асеновград:

— Днес като си свършим работата в Асеновград, ще дойдем на вечеря при теб и ще нощуваме в хотела. На следващия ден ще си заминем за София.

* * *

Дако Еревинов имаше собствен мерцедес. Със себе си водеше ВиК-инженер, строителен и още един по обзавеждането. Пристигнаха, настанихме ги в хотела. Джанков нареди на администраторката да не ги регистрира, което значи, че няма да плащат нощувката. С тези хора аз се познавах още от Димитровград, когато в „Москва“ правехме реконструкции и модернизации.

Директорът на дирекцията инж. Еревинов беше много ерудиран човек. Няколко години бе ръководил строителство в чужбина. Когато след вечерята останахме само с него, той ме попита какви проблеми имам. Разказах му за срещата с Чакалки, какво съм поискал и ми е помогнал. Но в залите има много неща да се правят, имаше и бар в мазето на хотела, който беше затворен, защото е бил занемарен и са ставали само скандали нощно време. Осветлението беше в много

окаяно състояние. Дако ме изслуша внимателно, предложи да отидем в неговата стая в хотела, изкара бутилка уиски от чантата и каза:

— Сядай, стари приятели сме с теб. И освен че ти си инициативен човек, зная също, че си безпартиен като мен. На нас са ни добри самарите и там е нашата цена. Ще наредя на Живко, електроинженера, да скицира двата салона и бара — колко броя пендели, стенни аплици и полилеи са необходими и какви модели. Същото осветление сме поръчали в едно софийско предприятие за комплекс „Асеница“. Твоите ще бъдат с отделна спецификация и в отделни сандъци ще бъдат опаковани. Ще ги пуснем за сметка на комплекс „Асеница“. Инженерът по обзавеждане ще погледне състоянието на бара, ще ти изработи едно планче. До седмица ще ти го изпратя, ти само трябва да си намериш тук в Хасково някое дърводелско предприятие, което се занимава с тапицерия. Пари аз ще ти осигуря. Вярвам си разбрал, че няма да казваш на никого за това. Когато всичко сме подготвили, внимателно ще кажеш на другаря Джанков. Той е добър човек, но не иска да поема рискове, няма да му се сърдиш за това.

Допихме си чашите и се разделихме. Прибрах се късно вкъщи, отключих тихо, седнах в кухнята да изпуша 1–2 цигари, преди да си легна, и си мислех. Знаех, че няма признание за всичките неща, които върших. Дори се правеха, че не са ги забелязали, а може би си казваха „Той е длъжен да го прави, да оцени доверието, което му е оказано от ръководството на Хасково“.

Това дотук беше сложено на едното блюдо на везната, на другото беше семейството ми, милите ми деца, Петя. Не можех да чуя отговора на тази среднощна Темида.

Всичко това съм приемал като моята работа години наред. Разбира се, не мога да не си спомня за вдъхновението, когато всичко мине успешно. Но когато се отчитат завършените неща, постигнатото, чуваш себе си в края на списъка „и други“. След тези всичките години труд, напрежение, компромиси, преглъщане на обиди за несвършеното, това „и други“ остава, но така бе преценил Големият, това не подлежеше на коментар, защото няма желаещи да слушат коментари, нито пък смелчага да коментира. Динамика, динамика, другари, няма време да се хващате за дреболии! Вгледай се в отчетите на петилетките. И когато се навъртят 6–7 такива петилетки, се нанасят в

едно удостоверение Образец 30 с ясното и кратко определение „трудов стаж“. Моята пенсия е 150 лв. с увеличенията. Комунистите си знаеха работата, трябваше да се насажда страх в хората — неназован, всеобщ.

Ето, на мен не ми излиза от главата мисълта защо все пак не отидох при бай Петър — партийния секретар, да поговорим за тези пътеки. Той поддържаше линията на партията, а не стопанската политика, както аз разсъждавах (да не повтарям случая с Петко Тодоров и Живко Живков). Ето този страх беше се загнездил и в мен. В това отношение партийните дейатели бяха неуморни, те непрекъснато сочеха примери, че където е бил държавният партиен контрол, след една седмица директорът, главният инженер са изхвърляни, че нищо не остава безнаказано. На заседание на Стопанския съвет, когато вземах отношение по някой въпрос, се позовавах на нормативни документи, които даваха възможност да решаваме самостоятелно немалко въпроси в стопанската дейност на комплекса, който ръководех.

Но ако сбъркаш... Знаеш, че обиденият партиен секретар ежедневно върви по петите ти, защото той друго и не прави, и какво — вечерта, когато се прибера вкъщи, преди да заспя за кой ли път преразгледам решението си, което съм взел днес. Виждате ли този страх как е тропосан за всеки като мен без „чадър“, само със значката ГТО („Готов за труд и отбрана“ — Бел.ред.).

Всичко това вървеше успешно, защото имаше структури. Така се създаваха коловозите на цялото общество. Всички, в които страхът намираше препитанието си, се вместили в този коловоз, дори да им е много тясно, няма да се отклонят от правия отъпкан път.

Но имаше една магия в партийната програма, вкарана във всички отрасли в стопанската дейност на държавата. Това беше социалната програма на партията. Тя се правеше чрез отчислението от печалбата във всички предприятия по тъй наречения параграф СБКМ. По този параграф се събираха много пари в държавата. Определен процент оставаше в сметките на предприятията и там по пътя на натрупването големите предприятия си позволяваха да построяват собствени почивни станции.

През почивния сезон, особено през лятото, освен картите за почивка на профсъюзите на списъка бяха показвани по колко места се отпускат на смяна в собствената почивна база на предприятието. Отпуските се планираха и тези, които желаеха да отидат на почивка,

заявяваха и 70% от желанията биваха изпълнявани. За болели с препоръката на лекаря се осигуряваше лечение в балнеосанаториум. Пари за награди на ударниците при социалистическите съревнования имаше много.

Това беше магията на партията, с която сполучливо се въртеше управлението на държавата и народа в изграденото инерционно мислене, в резултат на което големият пропаганден апарат беше доволен, сияещ на манифестациите по празниците.

И като заговорим за безплатното образование и здравеопазване — това е държавна и партийна политика, която успява да създаде такова мислене в широките народни маси — чувството на благодарност и вяра в държавното и партийното ръководство. Може би културата на потребностите на тогавашното ни общество се е припокривала с управленческата компетентност, която, за съжаление, беше само от редовете на партията и е създавала условията за тази взаимна търпимост — да си припомним случая Мишо и П. Лозев в „Бор“.

Този климат беше създаден с едно решение на всички партийни величия в соцлагера. Първите партийни секретари бяха и държавни глави. На заседанието в Москва при Първия, се четеше само едно евангелие — московското. А желязната завеса играеше своята роля там, оттатък не можеше да се погледне.

През прозореца забелязах, че почва да се разсъмва, казах си: „Другарю Петров, не е зле да си полегнеш тук в кухнята и да си починеш малко. Утре, вече днес, много работа те чака. За тази порция бульон трезве, която изпи, не съжалявай и не се страхувай, отвън никой не те е чул, когато мълчаливо си говореше“. Има една стара приказка — човек се учи, докато е жив. Затова учи се, учи се, все някога ще ти потрябва наученото.

* * *

Учебната година беше започнала. Славето вече си беше вкъщи. Общежитието в немската гимназия бе задължително само през първата година. Валка беше в трети клас, учеха двете в детската стая. Сутрин бързаха за училище, а ние с Петя бързахме за работа.

На пръв поглед всичко вървеше нормално. Училището на Валка „Иван Рилски“ бе едно от най-добрите в града. Валя споделила със Славея, че имали събрание на пионерската организация в техния клас за избиране на председател на класа и заместник. На събранието Валка била избрана за председател на тяхната организация, а за заместник — едно друго момиче. Приключили събранието и през междучасието децата излезли на двора на училището да играят. На павилиона си купували някакви закуски като във всяко училище. Звънецът бил и децата се прибрали по стаите. Момичето, избрано за заместник-председател, споделило с някои деца, че другарката му казала през междучасието, че тя ще бъде председател, а Валя заместник. И докато да влезе учителката в стаята, децата се разжужали, недоумявали, коментирали. Едно момиче станало и попитало учителката, когато влязла:

— Другарко, на събранието нали избрахме Валя за председател и Пенка за заместник, а сега разбрахме, че Валя ще бъде заместник, а Пенка председател. Защо, нали ние ги избрахме?

Учителката не очаквала такъв въпрос и се получило неловко положение. Тя се помъчила да потърси подходящо обяснение, видяла, че в стаята е настъпила тишина и децата я гледат и чакат отговор.

— Знаете ли... Има някои неща, които вие не знаете, но трябва да се имат предвид. Родителите на Валя не са партийни членове и затова тя ще бъде заместник-председател.

Валка е в трети клас, нейните детски разсъждения не могат да определят какъв сериозен фактор е дали родителите ти са партийни членове или не, в каква степен повече притежават човешки добродетели и трудови способности партийните членове от тези, които не са. Неизбежният отговор на учителката неминуемо мачка детското самочувствие, утвърждава едно декласиране, за което обяснението е неразбираемо.

Монтирахме новото осветление. Възникна обаче проблем със столовете от Шумен. Имаше много лоши мъгли и шофьорите избягваха дълги курсове. Една сутрин директорът на завода в Шумен се обади с облекчение в гласа, че техен шофьор се е съгласил да докара столовете, защото имал син войник в хасковското поделение — така, за празниците, да донесе нещо на сина си и да се видят. Колата пристигна около 22 часа, човекът беше капнал. Очите му бяха силно зачервени от

напрежението, имало много мъгла. Казах му как да паркира колата, за да може след приключване на работата персоналят да разтовари столовете и да зареди салона с новите пътеки, новите столове, с новата аранжировка на масите и цветарниците. Действително се получи много тържествена обстановка за Новата година.

Много хора започнаха да търсят куверти. Сервитьорите ми казаха, че в други години не се продавали всички куверти и на голяма част от масите настанявали своите семейства. Разбрах, че заради тези хора години наред точно на Нова година ресторантът е бил в такова състояние — почерпени сервитьори със семействата, някои готвачи с бялата престилка излизат от кухнята и идват на масата при близките си за наздравица. На обедната оперативка разясних на хората, че такова новогодишно празнуване повече няма да има.

Коментарът на персонала пред клиенти и колеги от другите ресторанти, че само аз разрешавам продажбата на кувертите, заинтригува избраното общество в Хасково — лекари, адвокати, немалко големи предприятия имаше в Хасково, работеха млади семейства, инженери, икономисти и в действителност ресторантът беше резервиран, а кувертите продадени на много интелигентни компании — семейства, които разбираха от хубавото и щяха да оценят посрещането на Новата година.

На 31 декември на обяд ресторантът не работеше. Трябваше да се подготвят салоните според това как са продадени местата. Барът също беше подготвен и резервиран. Менюто — разкошно. Бях поръчал специални картички със снимки на комплекса и новогодишни пожелания и ги изпратих на директорите на големите промишлени предприятия в Хасково — Месокомбината, Винпром, пивоварния завод, завода за безалкохолни напитки, Търговия на едро, Кооперативния съюз. Аз контракувах с тези хора.

Новата година наистина беше добре посрещната, гостите — доволни и в първите седмици след празниците можеха да се чуят оценки и коментари на много авторитети в Хасково. „Авторитети“, казах... защо пък се спрях на тази дума? Може би е много неподходящо да се етикетират много от тези хора, които поздравих с картички за Нова година, и много други, които правеха и тепърва щяха да правят оценки на моята работа. Имаше, разбира се, и авторитети като доц. доктор Мазгалов — завършил медицина във Виена. Той беше

не само специалист педиатър, но и интелигент с широка култура. Друг авторитет бе Делчо Борисов — добър кмет на Хасково. Тази оценка съм слушал от компетентни хора в града. Освен това той бе и добър генерален директор на СМК, строителен инженер с много широка палитра в строителната дейност. Умееше да работи с хората, ерудиран, широко скроен човек.

Авторитети за мен бяха бай Вакрил и бай Недю Тихолов в Димитровград. Двамата бяха представители на две обществени формации — единият партизанин, другият собственик на хотел и ресторант „България“ в София. И въпреки големите различия в тях имаше нещо общо — човещината.

През 60-те години, когато бях в Димитровград, Пеко Таков беше министър на вътрешната търговия. От градския комитет на партията бе организирана среща в театъра с представители от търговските предприятия в Димитровград, театърът беше пълен с народ. Аз също бях там. Пеко Таков бе голям оратор, в анализа, който направи тогава за търговията като дейност и потребители, запомних две неща, които досега не съм забравил. Той каза следното:

— Като търговски работници не трябва никога да позволявате ръстът на културата на потребностите да изпреварва ръста на културата на предлаганото от вас. Ако запазите това съотношение, клиентите винаги ще намерят при вас и още нещо, освен това, което са търсили. Тогава те ще бъдат доволни и вие няма да имате проблем с изпълнението на плана. Знам, ще ми кажете — на нас гледат като на крадци. Възможно е такова мислене в някои хора. Крушка без опашка няма. Все някъде има търговец, който е допуснал нещо, следователно трябва да се борите за недопускане на такива случаи. Но в нашето общество не се краде само от търговските работници. И ние, там в София, имаме с какво да се борим като вас. Защото имаме и такива случаи, без да са на търговски работници.

Поклони се и седна. Всички в салона станаха прави, ръкопляскаха, споглеждаха се един друг, доволни от това, което каза министърът. За този човек съм съхранил спомена като за един заслужил определението „авторитет“.

* * *

През почивните дни си ходехме на село, особено през лятото. Моите родители бяха щастливи хора. Майка ми ще каже на баща ми:

— Петре, ще ми хванеш две пилета — едното сега ще наготвя, а другото утре ще го направя тавалък.

Това значи нещо специално, направено с ориз или със зеленчуци, картофи, но може би затова че се прави в кръгла медна калайдисана тава, се нарича тавалък, от тава. И като си вършиш нещо из двора, усещаш как ухаят нейните гозби.

Отивах и до ресторанта да взема бира и нещо безалкохолно, но не можеше да се откаже на хората — току разместват столовете, сложат още един до масата и ще кажат: „Седни за малко при нас, да си кажем нещо“. Сядам, поръчвам по бира, казваме си „Наздраве!“ и питам:

— Какво ново в село? Как върви текезесето?

— Точно това искаме да ти кажем — започва един от компанията. — Знаеш, първите години текезесето приключваше годината по 20 стотинки трудовен и натурално даваха — било то жито или царевица. Сега вече се поправихме и му хванахме чалъма да си организираме нещата и последните няколко години приключваме по 5, по 6 лева на трудовен, а в кравефермите — по 8 и 10 даже. Има семейства, дето ходят 4–5 човека всеки ден на работа в полето, свят пари вземаха. Оправиха се хората, халал да им е, с труд е изкарано.

— Добре — казвам, — нямате проблеми.

— Сега ще видиш нямаме ли проблеми — започна друг. — Миналата седмица по радиоуредбата три дни по пет пъти и повече даже правиха съобщение, че ще има общо кооперативно събрание. Присъствието — задължително. Дойдоха хората на събраниято и избраните насядаха в деловия президиум, дето му казват: един от Градския комитет на партията в Харманли, един от отдел „Земеделие“ към Градския съвет в Харманли, нашият председател, агрономът и партийният секретар — той водеше събраниято. И какво мислиш изплюха? Щели да обединяват текезесетата в Харманлийската околия и това обединение щяло да се казва АПК (Аграрно-промишлен комплекс) с управление в Харманли. Не само АПК, ами АПК с индиго. Селата, които са от левия бряг на Марица, са АПК Север, а тези, които са от десния бряг — АПК Юг. Иди му хващай края — куче влачи, диря няма. Ставаха хората, обясняваха, че така сме си добре, няма никъде в землището ни пустеещи земи, всичко е разорано и се работи. Но не

искат да те разберат. Три пъти поставяха въпроса на гласуване и трите пъти се отхвърли предложението, но те си продължават на тяхното. И накрая председателят стана и каза „Другарки и другари, каквото и да говорим, не можем нищо да променим. Въпросът е решен отгоре, да считаме, че е приключен. Закривам събранието“. Пеньо, дето пише протокола, каза на другия ден, че е записано „След дълги разисквания накрая събранието прие единодушно предложението“. Ха, кажи ни сега, ако ти си на нашето място, какво ще направиш?

Знаех за образуването на АПК. Дори знаех една подробност — при приемането на решението за обединяването на кооперативните стопанства, дали е било пред бюрото на ЦК, или в Министерския съвет, една политическа величина от Хасково — другарят Джамалов — в тези среди е бил той през тези години, поискал думата и заявил:

— Другарю Живков, сега много добре се развиват кооперативните стопанства. Хората са привързани към земята и работят с грижовност. С АПК ще ги направим чиновници, ще им отмилее земята и резултатите ще бъдат отрицателни.

Това изказване на Джамалов не е било коментирано, но десет дни по-късно той напуснал България, изпратен в някаква далечна страна като посланик. На другаря Живков не се харесало изказването му. Той си представял окрупняването да е в големи мащаби. Спомням си през това време се говореше, че тези му идеи са продиктувани от братския Съюз. Отмиляването от земята, както е казал със загриженост Джамалов, е била основната цел за създаване на пролетариат. Земеделската партия е имала здрави корени и непрекъснато от тези корени са израствали млади грамотни фиданки, които щели да защитават интересите на селския труженик, а това значеше нарушаване на монопола на комунистическата партия. Така без коментари се решаваха всички въпроси.

* * *

Родителите на Петя много ме уважаваха. За тези мили хора дотук малко съм говорил. Петя и родителите ѝ са от село Сърница край Хасково. Това е китно село, скътано в пазвите на последните хълмове на Родопите. Когато за първи път с Петя отидохме в Сърница,

родителите ѝ бяха още там, след 4–5 години се преместиха в Хасково. Хората бяха спокойни, кротки, някак си не бързаха. Говореха за случки от миналото — какво животновъдство са имали, какви лозя зад селото на голия скат на припек и затова гроздето било много сладко. Долу под селото между хълмовете тече река Олу дере. Там от стари родове са останали малки воденици и тепавици. С дни се е чакало, разказват, с колата и воловете да ти дойде редът да си смелиш житото. И всичко това го разказват не като оплакване и досада, не, а като нещо нормално. Отношения, запазени от отколешни поколения.

Седнали сме през деня пред къщата с бащата на Петя и си говорим. Разказва ми той за години назад, когато били цялото семейство в една къща — Петя и брат ѝ Петър били малки деца, малки били и децата на чинка и чичко — брата на баща ѝ, който е завършил семинария и бил свещеник. Тогава старият баща — дядо ѝ на Петя, каквото кажел, неговата дума не се обсъждала. Царял пълен патриархат. Дошло време, разказа тъст ми, баща му казал: „На този край на големия двор ще си направиш къща и ще се отделиш. Трябва да ви отрежа, време е вече“. Някой се обадил „Нали там си сеем ягоди и още нещо“. Старият погледнал, махнал с ръка и казал: „Такива приказки не искам да слушам. Казал съм. Така ще бъде“.

— И наистина, повече коментари нямаше — продължи тъст ми или по нашия край — дядо ми. — И така започнах аз да подготвям материалите за къщата. Най-напред камъните, тук в село къщите до втория етаж са изграждани с камък. Имаме каменна кариера край село — бял, здрав варовик. Да ти кажа, Гошо, с какъв мерак започнах тази подготовка. На ъглите на стените се слагат правоъгълни камъни, издялани с чук и длето. Тези камъни се застъпват от лицевата и страничната страна на стените. Вика им се чапове. Като ги приготвя, съберем се близките и с колата и воловете ги пренесем в двора. После — дървения материал — в Балкана греди, каквито си искаш, само мерак да имаш. Така направихме къщата си.

Дядо Желю, така се казваше бащата на Петя, помълча малко, въздъхна и продължи:

— И се замислихме с баба ти — Петър работи в Димитровград (като дърводелец в един промкомбинат), при нас няма да се върне, вие се оженихте с Петя, ние какво да правим двамата? Много хора тук продаваха и отиваха в града при децата си. И си рекох, дано има здраве

и живот още една къща да направим. Много наши близки отидоха в Хасково — братът, сестрите, всички са в Хасково вече. Така и ние направихме...

Наистина купиха място в Хасково, в квартал „Остров Куба“ и двамата направиха още една къща, където ходим сега.

Баба Добринка почина през 1965 година. Беше на петдесет и няколко години. Тиха, кротка душа, привикнала — още като са били в голямото семейство — да е изпълнителна, сърдечна, да не нагруби никого. На когото вкъщи е трябвало да се подаде, било то столче или на синията една лъжица по-малко сложили, все тя ще скочи и ще го направи с кротка усмивка, лек блясък в очите и един останал свян на лицето. Така и с него си отиде. Когато ходехме с Петя в хасковската болница при нея, тя пак се усмихваше, не се оплакваше, а кротко ни говореше:

— Пазете се, слушайте се, разбирайте се. Вие сте млади, ще се справите. Всичко ще си постигнете.

Така направи тя завещанието си към нас с толкова любов, с такава сърдечност и с цялата си душа, която все още имаше в нея. Поценно завещание на нашето семейство от това не ни трябваше.

* * *

Веднъж споделих с Делчо Борисов, че съм разговарял с инвеститорската дирекция в София и са ми обещали средства за реконструкция и модернизация на комплекса — колкото ми трябват, ще ми отпуснат, но при условие че заявените суми бъдат усвоени до края на годината. Това са пари, планирани и разпределени от Държавната планова комисия за строителство, реконструкции и модернизации през годината, неусвоени от някои поделения на Балкантурист до края на третото тримесечие, които отново ги планират и превеждат на Балкантурист — Хасково с твърдото заявление, че ще бъдат усвоени и вложени съгласно икономическата обосновка, каквато съм направил за включването ми през четвъртото тримесечие за реконструкция и модернизация.

Делчо Борисов одобри идеята и много доволен ми каза:

— До края на третото тримесечие при нас строителната програма е изпълнена на 80%, следователно имам възможност да организирам хора, техника и материали, колкото ти трябва. Аз също имам изискване, но ще говорим, когато минат август, септември.

В управлението имаше един финансов ревизор — прекрасен човек. Правеше ревизии на обектите на главните готвачи, бюфетчиците, барманите, домакините на складовете, управителите, защото на управителите се водеше цялото обзавеждане на комплекса — като се започне от сградата и всички основни средства, мине се през малоценните и малотрайните средства и се стигне до чаши, чинии, прибори и салфетки.

За малотрайните и малоценните предмети, съдове и прибори управителят имаше склад, където съхраняваше всичко необходимо за комплекса, получено от централния склад. Естествено, в ежедневието нуждата да се ходи в склада е непрекъсната, но отнема време и успоредно с цялата организационна работа този склад ми губеше много време и с това цялостно обзавеждане боравеше целият персонал.

С други думи, мислех по какъв начин да се освободя от това бреме. Обсъждах с ревизора — Георги Петров се казваше, бяхме адаши с двете имена.

— Нищо не може да се промени — обясняваше ми той. — Така е било досега, така е и в другите комплекси. Ти така завари нещата, така са били при твоите предшественици. Ако беше поставил като условие този въпрос, когато те молеха да поемеш „Аида“, можеше тогава да се съгласят, но сега не виждам как може да стане.

Дойде екип от ревизори да извършат финансова ревизия на Балкантурист — Хасково. Във всеки окръжен град имаше държавна институция, която периодически извършваше проверки на всички предприятия със стопанска дейност. Тази институция се наричаше Държавен финансов контрол. Да използвам момента да спомена, че имаше и Държавен партийен контрол — за неговата дейност — по-нататък.

Ревизията продължи два месеца. След като приключи, получихме нареждане — стопанският съвет, което значи директорът на предприятието, главният счетоводител, всички началници на отдели, партийният секретар, председателят на профкомитета и всички

комплексни управители — това значи и тези от Димитровград, Харманли и Свиленград, на следващия ден да са в банкетната зала на „Аида“ — ще се чете ревизионният протокол. Ръководителят на финансовата ревизия прочете протокола. Имаше малки констатации в осчетоводяването, недобро съхраняване на амбалажа в някои ресторанти и предложение за засилване на контрола от комплексния управител до директора и главния счетоводител на предприятието.

Още когато почна да се чете докладът и посочването на нарушенията, беше обърнато внимание и на някои негативни случаи. Веднага ми влезе в главата моята идея за освобождаването от материална отговорност на обзавеждането плюс склада. След доклада комисията прави предписания за изпълнение в бъдещи периоди, което ще предпази от допуснатите грешки. Това предписание юридически е нормативен документ и неговото изпълнение е задължително.

След това бе дадена почивка, беше сервирано кафе и газирана вода. По втора точка трябваше да се дадат обяснения там, където бяха цитирани пропуски и предложения за по-добра работа в бъдеще. Още през почивката си скицирах изказването, като спокойно се помъчих да спомена много случаи, за да заинтригувам финансовите ревизори. Изказа се главният счетоводител, като обясни забележката за неокомплектовани десетдневни стокови отчети от материалноотговорните лица — главните готвачи, бюфетчиите, барманите и домакините. Това налага счетоводителите да търсят по телефона съответния човек, за да се доокомплектова отчетът. Директорът на финансовия контрол веднага нареди към предписанието да се прибави още една точка — тези отчети съответно по обектите ще се проверяват първо от комплексните управители и ако има допуснати грешки, ще изискват от подчинените си материалноотговорни лица, ще подписват отчета и тогава ще го представят в счетоводството.

Изказа се един колега от Свиленград и след него поисках думата. Приветствах направените бележки от ревизорите и направените предписания.

— Използвам случая — започнах аз — да кажа, че в комплекса възникват потребности и тяхното задоволяване се извършва с покупки от магазините с фактура. Така е заведено, откакто помня. Отивам в управлението, вземам със служебен ордер аванс 200–300 лв. и купувам неща за комплекса с фактура. Разбира се, за тези неща към фактурата

пускам стоков ордер, с който се задължавам, и много други неща. Този служебен аванс го отчитам с авансов отчет съответен образец, в който описвам номер на фактурата, предприятието, откъдето е взета, и дата. На тези фактури обаче аз парафирам в горния ъгъл „Разходът е направен за ресторанта, да се отчете в издръжката“, после пак служебен аванс и т.н. Такива фактури не представляват никакъв проблем да се вземат от къде ли не, аз утвърждавам тяхната автентичност. Ако вие ми заявите: „Петров, вие от всеки служебен аванс си измисляте някоя фактура и си взимате по едни 50 лв., три такива фактури представляват една месечна заплата“. Кажете ми по какъв начин мога да ви уверя, че не съм направил престъпление? Аз нареждам на готвача или салонния управител да вземат това, което трябва, от склада, в който имаме кашони чаши, вилици, ножове, чинии и какво ли не. За всичко от трета група — чаши, чинии, вилици, ножове, пепелници — при ревизия липсата се покрива от определен процент от направения стокооборот. Кой контролира това изнасяне от склада и кой следи по какъв начин се реализират липсите? Предлагам да се назначи домакин към ресторанта, такъв в хотела има, аз ще нареждам какво и колко да се закупи и ще контролирам закупеното. Парафирам фактурата и тогава домакинът се отчита за служебния аванс. По същия начин аз ще нареждам какво да се изнесе от склада и в какво количество. Ако не може да се назначи домакин, на който да се води обзавеждането и наличността в склада и който да купува при възникнали потребности, тогава записвайте в препоръките, че този начин, който е бил досега, е правилен и комплексният управител ще се самоконтролира.

Настана пълна тишина, само се споглеждаха взаимно. Главният счетоводител Панайотов наруши мълчанието:

— По принцип и юридически Петров е прав, но не виждам основания да се предполага, че може да е направил такива нарушения. Още повече — той е дългогодишен служител в предприятието и се ползва с доверие. Аз така мисля.

Директорът Джанков започна бавно, кротичко:

— Въпросът на пръв поглед показва, че няма основание да се допусне извършено престъпление. Разбира се, както казва Петров, по пътя на разсъждението, съвсем основателно е притеснен: всеки би си позволил да мисли за лошото, макар и да не може да го докаже. Лошо

е, че това е станало практика. Подкрепям предложението на Петров вие като специализирана финансова институция да вземете отношение и да предпишете правилната практика.

С доста усилия се въздържах да не стана и да благодаря на Джанков, че ме подкрепи. Стана директорът на Държавния финансов контрол, когото наблюдавах, когато се изказваха главният счетоводител и директорът. На физиономията му по нищо не можеше да се разбере как приема изказванията.

— Благодаря за направеното от другаря Петров предложение. То не би могло да бъде направено от човек, склонен да извърши такова деяние, но той обясни много ясно условията, които предлага тази възможност. Слушах и изказванията на директора и на главния счетоводител по този въпрос. Аз няма като вас да потупам по рамото другаря Петров, че е добър и съвестен служител, а нареждам да се запише в предписанията — в най-близко време да се назначи домакин, така, както предлага Петров. Предполагам, фондът на предприятието няма да се наруши до края на годината, а от следващата година ще си планирате бройката в щата на „Аида“ и въпросът окончателно е решен. Така постъпвам, защото после, когато някой върху предположения и йезуитска фантазия наковлади Петров пред вас, днешните оценки за него няма да свършат никаква работа. Толкоз по този въпрос.

Станах, благодарих и си седнах. След приключване на съвещанието на излизане от залата избягвах да срещна погледа на Г. Петров — ревизора на предприятието, който, естествено, беше в залата. Той мина край мен, дръпна ме леко за ръкава и тихо каза:

— След работа ще бъда в ресторант „Златното пиле“, ще те чакам да пием по едно кафе.

Отидох. Докато сервираха кафето, седяхме на една маса един срещу друг и мълчахме. Петров ме гледаше с широко отворени очи, сякаш за първи път ме вижда. Реших да изчакам той да заговори.

— Ти луд ли си, бе? — започна. — Прощавай за израза, но как можа да ти влезе в главата тази идея? На такова съвещание да си решаваш въпроса с домакина! Един въпрос, който ти е влязъл в главичката като муха от няколко месеца! Да ти призная, не обичам нахалните хора и се мъча твоето поведение днес да не го гледам като нахалство. Как можа с пет подредени изречения и две предложения да изправиш комисията и ръководството на предприятието на нокти и да

ти решат бройката веднага?! Това още не мога да го проумея, ти си страшен човек.

Замълчахме. Погледнах го, едва сдържах смеха си.

— Казах ти, че трябва да се реши този въпрос и толкоз.

И изведнъж двамата прихнахме. Така се решаваха служебните въпроси, нямаше никаква сложна философия. Изхождах от една стара поговорка: „Това, което човек може сам да си направи, никой друг не би могъл да го направи, било то добро или лошо“.

* * *

Веднъж през 1972 година, когато се откри ловът на пернат дивеч, председателят на окръжния съвет Пандо Ванчев чрез сътрудника си ме покани в съвета. Отидох, посрещна ме сърдечно, но делово, седнахме на фотьойлите в кабинета и той заговори:

— Петров, имам идеята да поканя другаря Тодор Живков на лов в Хасково. Ловният сезон вече е започнал. Говорих с управителя на ловното стопанство, те имат кекличено стопанство и въобще много подходящи места. Вечерята, закуската и обядът ще бъдат във вилата на Окръжния съвет. Домакин на това мероприятие съм аз и затова искам да организираме нещата така, че всичко да се предвиди и да се проведе на високо ниво. От направените уточнения дотук официалните гости на масата ще бъдат човека, разбира се, има и придружаващи — отговорник по охраната, една лекарка. Разбира се, в тези 12 човека влиза и първият на окръжния комитет другарят Корцанов, а може би и още двама от комитета. Охраната на вилата и района, където ще се проведе ловуването, се поема от ръководството на МВР тука, за това нямаме ангажименти. Предлагам да обсъдиш с твоите готвачи меню за вечеря, закуска и за обяд в няколко варианта и след два дни ще дойдеш и ще преценим по кой вариант ще се подготви всичко. Аз ти вярвам и съм спокоен, че като домакин на това мероприятие няма да се посраим.

В посоченото време представих менютата на председателя, обсъдихме и се спряхме на едно от предложенията. Такива случаи ме мотивираха, посрещах ги чисто професионално. Следях всички новости в ресторантьорството и хотелиерството, знаех

дипломатическия протокол при приеми, последователността при поднасянето. На големи величия също може да се даде прием като се спазват правилата при поднасяне на главния гост и на домакина и същевременно се запази задушевна обстановка.

Петър Иванов, сътрудникът на окръжния председател, се обади по телефона да отида при него.

— Утре пристигат гостите. Организирай си нещата, продуктите, които ще трябва да си подготвиш. Разговарях с Държавния ветеринарен контрол от кое ТКЗС биха препоръчали пилета. Казаха от село Крепост, там били хранени с чист фураж и хигиенните условия в птицефермата са добри.

За месото от Родопа имахме доставчик с наша лекотоварна кола. Нужно беше да е сериозен човек. И той да отиде при лекаря в месокомбината, за да му посочи какво месо да вземе, освидетелствано от лабораторията на комбината. Кухнята при нас бе почистена, подготвен бе един хладилник за съхраняване на пробите от приготвените ястия, които се държат там заключени три дни след поднасянето им.

За предястие щеше да има прясна салата от краставици, домати и чушки. Ордъворите бяха избегнати, защото имаха колбас и яйца. Второ предястие — пабирано пилешко филе. Основно ястие — свинско бон филе вретено, следястие — сирене — прочутото сирене в стомна, специалитет на хасковския млекокомбинат Сердика. Това сирене се приготвяваше по такава технология — налива се овче пастьоризирано мляко в негледжосана стомна с вместимост около два литра, прибавя се подкваса и се запечатва отгоре с парафин. Има определен срок на зреене и тогава се отваря, като се чупи стомната внимателно. Сервира се на малки порции, придружено с малки препечени филийки хляб, поставени в платнена салфетка, за да са топли. Сиренето е като гъста сметана.

Към 10 часа пристигнаха в ресторанта представители на ХЕИ и ДВСК. Видях милиционер на входа на задния двор, други двама се разхождаха около хотела и ресторанта. Около 10 часа Иван Вълев донесе с джипа на съвета десет живи пилета от текезесето в село Крепост. Наредих на майстора на смяна Митьо Иванов да организира клането и почистването, като изкормването лично той да направи.

Оставих Ганозов — управителят на ресторанта, да контролира подготовката на пилешкото.

В салона на ресторанта дойдоха началникът на милицията в Хасково генерал Янев, полковник Костадин Трайков от Държавна сигурност, който щеше да е в охраната на Тодор Живков (ресторант „Аида“ беше обект на полковника и той почти всеки ден минаваше да пийне едно кафе и да се срещне с някого).

Посрещнах гостите, поканих ги на една маса и поръчах да донесат чай, кафе, безалкохолни и седнах при тях. Иван Вълев също седна при нас и заяви, че е донесъл много хубави пилета, бригадирът ги избрал от текезесето в село Крепост. Както вървеше разговорът на масата, от офиса на кухненския блок излезе лекарката, придружаваща височайшите гости, приближи се, извини се и се обърна към мен:

— Петров, ако може, елате за момент.

Отидох и разбрах по изражението ѝ, че е станало нещо.

Каза:

— Тези пилета няма да позволя да се поднесат на другаря Живков. При изкормването готвачът Митьо Иванов скъса червата на няколко и по този начин месото е замърсено.

— Дайте да влезем в кухнята — предложих аз. И действително на три от пилетата имаше такива разкъсвания.

Наредих да се почистят всички оскубани пилета, да се измият и да се оставят настрана. Върнах се на масата и помолих Иван Вълев колкото е възможно по-бързо да донесе от текезесето други 10 пилета и обясних какво се е случило. Иван Вълев замина веднага, а полковникът и генерал Янев дойдоха в кухнята да видят аварията. Попитаха лекарката наистина ли е толкова рисковано. Тя твърдо заяви, че не разрешава да се поднесат на гостите и че такава отговорност е излишно да се поема.

След половин час пристигнаха вторите 10 пилета и започна отново баташкото клане. Ганозов ме поглеждаше виновно и следеше работата в транжорната. Аз отидох на масата и седнах при гостите. След 10–15 минути Ганозов дойде пред масата и заяви:

— Другарю Петров, Митьо Иванов отказа да обработи пилетата, бил се притеснил, ръцете му треперели и заеква.

Станахме всички от масата и отидохме в кухнята. Митьо Иванов наистина беше преbledнял, лекарката като орлица стоеше насреща му.

Трайков пръв заговори:

— Майсторе, успокой се, не за първи път правиш това, давай, защото няма време.

Аз веднага се намесих:

— Оставете човека на мира. Иванов, подготвяй си ястията за обяд, ресторантът ще си работи, а за тези пилета повече не мисли. Всичко ще се оправи.

Съблякох сакото, магнах вратовръзката, запретнах ръкавите на ризата, отидох на мивката и си измих хубаво ръцете до лактите със сапун. Наредих да почистят масата в транжорната. Почистването на пилета става по определен начин и наистина изисква умение. Сложих една тава пред себе си, взех нож, взех и друг и го наострих — току-що бяха опърлили едно пиле на пламъка на запален спирт в друга тава. Сложих пилето по гръб и започнах внимателно да го обработвам, като се стараех да не нараня червата. Не се обръщах назад, зад гърба ми бяха цялата компания от масата, а срещу мен стоеше лекарката. Така на един дъх минаха десетте пилета. Отидох до мивката, измих небрежно ръцете си, защото чувствах, че краката ми треперят. Една капчица пот леко слизаше по гърба ми. Тогава се обърнах към всички, попитах докторката тези пилета могат ли да се поднесат на гостите. Тя въздъхна, явно бе преживяла заедно с мен напрежението и с лека усмивка каза:

— Да, това е истинска обработка, другарю Петров, възхитена съм.

Отидох в кухнята, знаех какво му е на Митьо Иванов — майсторът беше на печката, изваждаше тава с ястие от фурната и я сложи във водна баня на печката. Отидох до него, сложих ръката си на рамото му и му казах:

— Майсторе, не се притеснявай, случват се такива неща в нашата работа, всеки може да излезе от релси. Колко години си над тази печка, даже много издържате — обърнах се към останалите хора от смяната: заместник-готвача, готвача на студена кухня, едно момиче общ работник и две миячки. — Този случай ви моля да не обсъждате пред никого и никъде. Разбрахме се, нали?

Погледнах майстора. Въздъхна и каза: „Благодаря, другарю управител“. Погледнах отново останалите, те също се усмихнаха и се захванаха пак с работата си.

Разбрах, че горчивият хап е преглътнат, и ми олекна, излязох от кухнята. Исках да остана малко сам, макар че времето беше много ценно. Трябваше да съм благодарен на това стечение на обстоятелствата, въпреки че ми коства много напрежение. Първо, че издържах този изпит без поправителен. Второ — тези хора, които ме наблюдаваха, никой не би могъл да увери, че имам такива качества. И трето, което е най-важното — това бе персоналът, с който щях да работя и в бъдеще. Вярвах — бяха разбрали, че могат да ми имат доверие.

С първия курс на колата бяха извозени сервитьорите и кашоните с разхладителни напитки и необходимите неща за подреждането на залата във вилата на окръжния съвет. Провеждали сме и други приеми с гости на окръжния съвет. С втория курс щеше да се пренесе готовата вечеря, а там, в кухнята на вилата, бяха поставени тави с вода на печката. В затоплена вода или така наречената водна баня се слагат тенджерите с готово ястие, така то се поддържа топло и свежо. Виждате колко неща се правят, както се казва, зад кадър, колко добавки, колко „грим“, докато се стигне до официалната маса, докато се вдигне завесата, когато вече сме стигнали до усмивките. Между нас казано — тихо, цялото е един цирк. Трябваше да се гледа и от веселата страна на нещата, иначе не се издържаше.

Всичко беше подготвено и натоварено в колата, в кабината при шофьора беше салонният управител Грозьо Малчев, при товара в колата не се допускаше никой. След тази кола — аз и Иван Вълев с кола на съвета. Вълев ми каза, че гостите ще бъдат 12. Приготовлението беше за 15, това бяха нормални толеранси.

Пристигнахме, всичко се пренесе в кухнята на вилата и беше сложено на мястото си.

След малко един от охраната слезе от втория етаж и кимна на Пандо Ванчев. Излязоха от залата в коридора. По стълбите слязоха Тодор Живков, Тано Цолов, Пенчо Кубадински и още трима.

Пандо Ванчев направи крачка встрани и даде възможност пръв да се ръкува Корцанов, председателят на Окръжния комитет на партията, и след това се ръкува той с Първия и вече последователно с другите. Размениха по няколко думи. Тогава вече Пандо Ванчев като домакин покани гостите в залата. Местата бяха предварително определени, аз бях при входа, Тодор Живков кимна с усмивка към

мене, което значи „Кое е моето място“. Аз се обърнах към стола му, Грозьо Малчев дръпна стола за облегалката назад. Така настанихме и останалите гости. Първо бе налята вода в чашите и след това — аперитивът; спазване на протокола — първо на Живков, втори до него Пандо Ванчев и насреща останалите. Водеше се лек разговор. Направих крачка напред към масата и се обърнах към Пандо Ванчев:

— Другарю председател, аперитивът е предложен, можете да вдигнете наздравицата.

— Благодаря — каза Пандо Ванчев.

Стана, взе чашата си и се обърна към Живков, към останалите гости и вдигна тост, като накрая на приветствието каза:

— А за утрешния ден — наслука!

Всички се засмяха и казаха в хор „Наздраве“. Тази „наслука“ беше ключът за по-спокойна обстановка и разговори. До вратата между кухнята и банкетната зала лекарката ми даде знак да отида в кухнята. Още на вратата ми подаде една подложна чинийка — в нея на малка книжна салфетка бе сложена една таблетка. Каза тихо на ухото ми:

— Поднеси това на другаря Живков.

Изтръпнах. Отидох, леко се приведох над рамото на Живков и казах:

— Другарю Живков, казаха да поемете тази таблетка — и поставих чинийката пред него.

Той се облегна на стола и се обърна към вратата на кухнята. На полуотворената врата стоеше лекарката така, както ми подаде чинийката и ме следеше с поглед, докато отида до Живков. Той я погледна уж небрежно, тя му кимна утвърдително. Позасмя се той и каза:

— Няма що, трябва да се слушат лекарите — и изпи таблетката.

Разговорът мина на ловна тема. Пенчо Кубадински разказа един случай, на който присъствал и Живков.

В Смолянския Балкан организирали лов на прасета. Едно подходящо стадо охранени се разпръснало и ловците пуснали кучетата. Кубадински заразказва нататък:

— Бях си избрал такова място, където от три посоки можеше да ми изскочи и нямаше изтърване. Долу край реката бай Сталю — голям майстор, още рано сутринта беше отишъл да сгори огъня с много

жарава и въртеше на шиш агне. Там щеше да бъде сборният пункт за обяд, но като привършим лова. След три часа следобед чувам моето куче лае упорито. Беше ми ясно, че е открило прасе. Слезе в едно ниско място и отново на височината и се чува — идва към мене, така силно джавка. Изведнъж от лявата ми страна някой гръмна, прасето се върна, кучето — след него, и изчезнаха. Чух долу при рекичката, там бяха джиповете, някой даваше уговорения сигнал да отиваме на обяд. Този, който стреля, дал сигнал за прекратяване на ловуването. Побеснях!

Тодор Живков започна да се смее и разказа как Пенчо пристигнал, сложил пушката на земята и заявил „С вас повече на лов няма да ходя. Под носа ми изгонихте такова голямо прасе, видях му дирите и пак се скри“. Тодор Живков имаше особен смях „хъх-хъх-хъх“ с фалцет.

Вечерта беше към своя край, чу се предложение да се ляга, защото рано трябвало да се тръгва. Десертът беше сервиран и след 20 минути Тодор Живков стана, станаха всички. Живков се обърна, благодари и тръгна навън в коридора. Пандо Ванчев излезе с него, останалите се отправиха нагоре към апартаментите си. Корцанов почака с хората, които бяха с него, Пандо Ванчев да слезе от втория етаж и двамата излязоха отвън. След малко колите заминаха.

За закуска, освен стандартното компле — прясно мляко, кафе, чай, колбаси, масло, мед и рохко яйце, Хасково се слави и с хубавите бюреци. Имаше един майстор баничар към баничарницата на сладкарската работилница. И друг път като съм поръчвал бюреци, винаги му нося половинка гроздова. Вечерта майсторът започваше работа в нула часа и рано сутринта заявените количества бюрек бяха готови. Полковник Трайков от ДС ми подшушна, че ще изпрати човек след нула часа в баничарницата при баничаря. Имаше осигурена кола да донесе бюрека на вилата.

Сутринта около девет часа в коридора и отвън пред вилата се чува гласове. Закуската беше подготвена, масата сложена. Сервитьорите — застанали зад столовете, готови да посрещнат гостите. Вратата на залата беше отворена и се чуваше гласът на Пандо Ванчев как сърдечно кани гостите на закуска. Той беше весело възбуден. И заслужено — домакин на такива скъпи гости. Всички бяха

облечени в ловна екипировка, закуската започна весело, възбудено, усецаше се ловната тръпка. Много им хареса хасковският бюрек.

Пред вилата пристигнаха три джипа от танковото поделение. Охраната на района отдавна беше разположена. Закуската приключи, нещата им бяха качени в джиповете и всички се отправиха към тях.

След като заминаха ловците скъпи гости, с една кола на окръжния съвет отидох в Хасково в ресторанта да проверя подготовката на обяда. В такива дни персоналът, особено в кухнята, е притеснен. При тях непрекъснато надничат представители на ХЕИ и на ДВСК, около външната врата — охрана. И току-що пристигам, по телефона ми се обаждат. На ловното поле спонтанно възникнало предложение защо пък в обедното меню да не се включат задушени кеклици. Трайков ми каза по телефона:

— Петров, от кекличеното стопанство ще донесат 5–6 кеклика. Преценете там как ще се подготвят, да бъдат поднесени към обедното меню.

Пристигнаха кеклиците, Митьо Колев, главният готвач, организира клането, скубането от перушината и изстъргването, без да се правят вчерашните панаири.

Но не се размина без напрежение. Докторката ревностно следеше подготовката на кеклиците и, представете си, на последния откри някакви петна на дробчето му. Отдели го встрани от другите, постави дроба в един стерилен буркан (такива бяха донесени от ХЕИ и от ДВСК за проби, а иначе — буркани колкото щеш), и с една кола материалът бе изпратен спешно в лабораторията на ДВСК със специално разпореждане по телефона от докторката. С главния готвач решихме петте кеклика да бъдат сложени в една тенджерата от алпака да се сварят. След това обезкостени с гъби, подправки и увити като малки къделки в тънко тесто да се сложат в тава и във фурната да се задушават. Лекарката заяви:

— Докато не получа убедителен резултат от лабораторията, тези задушени кеклици няма да излязат от кухнята.

Питам я какво ще обясня на другаря Ванчев, той е домакин, той е поканил гостите.

— Не знам, Петров, това си е твой проблем. Измисли си обяснението, ако щеш, направи репетиция как ще му обясняваш. Аз

поне засега не мога да ти помогна. Моли се резултатите от лабораторията да бъдат добри.

Понякога мои приятели, кога на шега, а и насериозно, са ми казвали „Блазе ти с твоята работа, винаги спретнат, обстановката при теб — разкошна, командваш и всичко е наред“. Да, точно така, завиждайте ми, паднало ми се е и толкоз. Какво да им обяснявам...

Обядът беше приготвен. Вече го слагаха в подходящи съдове, защото с кола щеше да се носи на вилата. Резултатите от лабораторията бяха готови и лекарката усмихнато (макар тя много рядко да се усмихваше) ми каза:

— Петров, приготвените задушени кеклици ще бъдат включени в обедното меню.

Благодарих и си казах наум — Бог е чул молбата ми. Всичко беше подготвено в залата, ловците си идваха от лова, джиповете спряха пред вилата. Настроението беше приповдигнато, ловът бил богат. Бяха взели двама ловджии от Хасково и председателя на ловното дружество бай Георги Господинов. Те също присъстваха на обяда. Гостите се прибраха в апартаментите, може би някои взеха душ, облякоха се официално и слязоха в залата. Пътьом, докато се настаняваха на масата, весело споделяха някои истории с истинска ловна тръпка. Тодор Живков беше в много добро настроение, обърна се към Пандо Ванчев:

— Много съм ви благодарен за поканата. Така се разтоварих, такъв чист въздух, такъв хубав сън снощи след вечеря. А днес такава ведрина. Другарите също ще го оценят.

Всички единодушно потвърдиха. Бяха също толкова възхитени. Размених поглед с Пандо Ванчев, засиял от похвалните думи на Тодор Живков. Той леко кимна и макар и засмян, сви вежди. Може би искаше да ми каже „Внимавай да не се получи и най-малкият фал“. Обядът бе приет с одобрителни кимвания и явно от хубавата разходка чиниите се изпразваха докрай. Пенчо Кубадински попита:

— Какво направихте с кеклиците или не стигна времето?

— Всичко е готово, другарю Кубадински. Следващото ястие ще бъде задушени кеклици — казах аз.

Бях застанал до вратата между кухнята и залата. Сервираха се порциите със задушени кеклици, топли, с ароматна пара.

Любопитството веднага се прояви. Пръв Тано Цолов се обърна към мен и попита:

— Кой майстор е приготвил това ястие? То е прекрасно.

Заговориха за някакво посрещане в едно село до Радомир. С поглед внимателно посочих на сервитьорите да отидат в кухнята и сам наблюдавах гостите прав на малко разстояние. Тано Цолов разказа за един борец против фашизма от селото, така и не съм запомнил името му.

— Беше възрастен човек — разказваше той — и в един разговор се разбра, че на него също трябваше да се даде орден. И по стечение на обстоятелствата не бил връчен. Спомнете си, другарю Живков, бяхме съгласували и определихме Пеко Таков да направи изказването на тържеството и да прочете решението на Централния комитет за наградата на нашия другар. Говорихме с комитета в Радомир, организираха се хората, приготвили естрада от нови чамови дъски, знамена, хубав плакат „На борците против фашизма — с признателност и поклон“. От къщите в Радомир хората извели микрофон и няколко говорителя на площада. Всичко беше подготвено — като отидохме, цялото село се беше събрало. Секретарят на ГК на Радомир даде думата за приветстване на Пеко Таков. При него нямаше грешка, голям оратор е, не можеш го спря, народът го аплодира. И като погледнахме към другаря, Станов ли беше, пребледнял, всеки момент ще падне. Казах на другарите, донесоха стол, чаша вода. За малко да си отиде човекът, преди да го наградим. Подшушнахме на Пеко Таков да посъкрати изказването и връчихме ордена на човека. Въла (Вълкана Горанова — Бел.ред.), съпругата на Пеко, също беше с нас. Тя пък като събрала жените в читалището да разглеждат проблемите в село. И там хората какво посрещане ни направиха...

Тодор Живков се беше облегал на облегалката на стола и слушаше Тано Цолов, позасмя се и заговори:

— Като казваш за Въла, ми дойде на ума. Нали се заговори, че Лили Иванова ще ѝ става снаха и някой ми беше казал, че Въла крещяла, не била съгласна. Свързаха ме с Въла, поканих я, дойде, казах два чая да донесат, седнах и я гледам — свила вежди, настръхнала, заела отбранителна позиция. Изведнъж ми стана така смешно и прихнах да се смея — и се засмя Тодор Живков с неговия типичен смях.

— „Въла, какво има, защо си така мълчалива, проблеми ли има някакви, да не би Пеко да те е обидил нещо? Той е кротък, възпитан човек“. „Никой не ме е обидил, другарю Живков, но тази циркаджийка няма да ми стане снаха“. „О, това ли било, да ти имам проблемите. Такива неща не трябва да те занимават. Ние сме други хора, Въла, ние управляваме държавата, нямаме право на такива капризи. Знаеш много добре, че твоите изказвания без радио повече се коментират в цялата страна, та да се показваш като нарицателна за свекърва. Да се женят, остави младите, те да си решават нещата, ако пък не стане семейство, ще се разделят и толкоз. По-малко ще се говори за това, отколкото сега. Казваш «циркаджийка», въздържай се от такива определения, защото, чувам, че на нейни концерти отиват толкова много хора със закупени билети, докато ние не бихме могли да направим такъв голям митинг и без пари. С най-добри чувства ти препоръчвам да не правиш такива оценки“. Тя остави младите на мира. Та такава е Въла Бойка.

Обядът беше към своя край, беше сервиран десертът. Хората от охраната се раздвижиха.

Военните джипове се изтеглиха встрани и колите на официалния гост бяха паркирани пред входа на вилата. Станаха и сервитьорите, помогнаха да изтеглят столовете назад за по-удобно излизане от масата.

Тодор Живков се обърна към персонала, благодари и излезе в коридора. Изпращането по-нататък се правеше от Пандо Ванчев, Корцанов и останалите представителни лица на Хасково.

Ние бяхме дотук.

* * *

Есента дойде, учениците започнаха учебната година, ние ходехме на работа с Петя и на пръв поглед всичко бе наред — и защо не — здрави сме. Това, че имаше и служебни, и лични проблеми, които трябва да се решават, бе нормално.

Познавах се с много хора в Хасково. Спомням си за един човек, с когото по стечение на обстоятелствата ми се наложи да вляза в трудно положение и да отстоя решаваща позиция. Този човек беше Руси Колев. Формално отговаряше за жилищните въпроси в Окръжния

съвет, а всъщност завеждаше секретната служба към съвета. В ресторанта идваше със семейството си. Идваше и сам и ни беше приятно да разговаряме.

Един ден около единайсет часа салонният управител дойде в кабинета ми и каза, че Руси Колев помолил да отида в салона при него. Отидох. Руси делово се ръкува, погледна встрани и започна: „Първо искам да ти кажа нещо и после ще пием кафе. Току-що излязох от заседание на Бюрото на Окръжния комитет на партията. Разглеждаше се изпълнението на плана по отделните строежи. Ще ти кажа някои неща за строителството, другото тебе не те интересува. Отчете се, че обемът на ведомственото жилищно строителство е преизпълнен, а частното с много малък процент не е изпълнен. Във връзка с това се реши един блок в квартал «Орфей», който е с много добро строително изпълнение, да се предостави на подбрани наши хора със заповед за настаняване и след това да се предложи да ги закупят. По този начин ще се изпълни обемът и на частното строителство. От този по-удобен момент не би се отдал да си решиш жилищния въпрос. Отиваш при Пандо Ванчев и си решаващ въпроса, за мен ти си сериозен човек и мога да разчитам на твоята дискретност. И да ти кажа още — нямаш никакво време, защото още днес ще се каже на хората за това решение; срещу тях нямаш сили да се бориш, нито да поискаш това, което те са харесали“.

Прибрах се в канцеларията, там можех спокойно да разсъждавам. Нямах време. Не можех да си представя как ще протече разговорът с Пандо Ванчев, даже и не мислех как ще го започна. Позвъних на сътрудника на окръжния председател и помолих да ме свърже. След малко бях при Пандо Ванчев.

— Слушам, Петров, какво има?

— Другарю председател, вие ми казахте, че в тази квартира, в която съм със семейството си, ще бъда временно, докато се намери подходяща и по-голяма. Имам информация, че в квартал „Орфей“ ще се раздаде един блок и там ще се разреши да се закупят апартаментите на тези, които се нанесат там, и ви моля да се възползвам от това решение и да получа обещания апартамент.

Пандо Ванчев кимна просто на себе си, подпря лакти на бюрото и без да премести погледа си от мене, заговори:

— Петров, оказа се, че аз тебе не съм те познавал достатъчно, ти ме изненада много. Имам предвид, че ти не си член на никоя партия, знам също, че нямаш никакъв близък, който е авторитет на някакво място. И ти, Петров, само след броени часове от заседанието на Бюрото на Окръжния комитет на партията, на което присъствах и аз, ми цитираш решението на бюрото. Искам да ми кажеш откъде знаеш за него. И апартамента ще го получиш. Но ти заявявам категорично, че ще получиш апартамент само ако ми кажеш кой е този човек; в противен случай ще си останеш в малкия до циганската махала. Както виждаш, аз съм коректен и държа на думата си.

Облегна се на стола — леко усмихнат ме гледаше и мълчеше. Аз също мълчах. След малко Пандо Ванчев заговори:

— Знаем ги аз, това само комунист може да го направи, от нашите земеделци никога няма да го направят. Не!... Но ти ще ми го кажеш този герой, да си го сложа аз тука в малкото си джобче и ще му дойде времето да му поставя двата крака в една обувка — завърши той с лукава усмивка.

— Другарю председател, съжалявам, но няма да ви кажа човека, който ми е дал тази информация, не мога.

— Защо бе, Петров, страхуваш ли се от него, бъди спокоен, аз съм насреща, нищо лошо не може да ти се случи.

Той замълча, аз също мълчах, но усетих, че разговорът тръгна някак на яден спор и реших да го приема.

— Другарю председател, както казахте, не съм партиен член, нито пък имам близък човек, който би се застъпил за мен. Това е вярно и не го казвам със съжаление. Освен че имам добър самар, заради който съм в Хасково, имам и мои приятели. Аз знам каква е цената на приятелството и не искам да се срамувам от себе си. Една от уговорките за идването ми да работя в Хасково беше апартаментът, вече една година мина, за резултатите от работата ми вие ще прецените. Затова дойдох, другарю председател. Свърших. Довиждане.

Станах и тръгнах към вратата. Кабинетът на председателя е голям правоъгълник и когато стигнах до вратата, Пандо Ванчев викна:

— Върни се.

Спрях, обърнах се, той беше прав и ме гледаше сякаш ме вижда за първи път.

— Заповядай, ела тука.

Върнах се и отидох до масата с фотьойлите. Стоях прав. Пандо беше също прав до бюрото и ме гледаше. Аз не гледах към него. Не исках разговорът да започне наново. Отвори вратичката на барчето до него, взе бутилка коняк и две чаши и дойде до масичката срещу мене, сложи чашите на масата, седна, седнах и аз. Никой не говори. Наля чашите почти догоре и продължи да ме гледа. Взе си чашата и стана прав. Направих същото, тогава го погледнах в очите. На лицето му не беше останало и капка от този бяс, който беше допреди малко.

— Наздраве, Петров.

— Наздраве, другарю председател — казах и се чукнахме.

Той така натисна масата, като че ли искаше да ме бутне да падна назад, вдигна чашата и я изпи на един дъх. Аз направих същото. Председателят седна, седнах и аз. Под масичката на бюрото имаше сигнални бутони, видях, че натисна и гледаше към вратата. След секунди сътрудникът му влезе.

— Заповядайте, другарю председател — каза той.

— Нареди на Митко (това беше шофьорът на Ванчев) да изкара мерцедеса пред съвета.

Сътрудникът излезе. Пандо Ванчев обясни:

— Петров, отиваш пред съвета, колата те чака. Отивате в кв. „Орфей“ във въпросния блок, влизаш по етажите му, разглеждаш, решаващ, идвате, казваш номера на апартамента, входа и етажа на сътрудника, адреса ти, където сега живееш, за да отмени заменките. Заповедта ще бъде издадена и всичко приключва. Доволен съм, че поговорихме по този начин. Много рядко може да се направи такава проверка за качествата на един човек.

Стиснахме си ръце и се разделихме. Така се реши въпросът с апартамента, макар че Петя, без да знаеше какво той ми коства, не го харесваше — бил в краен квартал. След години кварталът се превърна в един от най-добрите на Хасково.

* * *

С Евтим Николов подготвихме плана за реконструкцията. Цялото заведение трябваше да се изтърбуши със смяна на електрическата инсталация, настилките, с бутане на стени. И всичко това за един

месец. Представихме програмата пред Делчо Борисов. Той я одобри. Директорът на инвеститорската дирекция в София Дако Еревинов потвърди, че ще ни отпусне достатъчно пари. И се започна.

Отидох до директора, секретарката ми каза, че два пъти ме е търсил. Влязох. Джанков не седеше на бюрото си. Седеше на фотьойла и гледаше през прозореца. Изглеждаше притеснен.

— Петров, идва друг човек за директор на предприятието, аз ще бъда заместник.

— Това пък не мога да си го обясня — възкликнах аз.

Получи се неловко. Джанков се поусмихна и каза тихо:

— Спокойно. Всичко си има обяснение. За мен тези неща са понятни, но на теб не мога да намеря начин да ти обясня, защото почива на правила, които не касаят теб и по-добре да не говорим повече по този въпрос. Аз имам информацията от един приятел в Окръжния комитет. Засега само знам, че Окръжният комитет има решение, на мене никой нищо не ми е казал. Нито знам кой е човекът.

Показа ми какво значи партийната дисциплина, решенията на голямата месомелачка не могат да се коментират. Може би само там, в Окръжния комитет може да се проявява субективизъм, но по правилата на йерархията. Длъжностите на стопански ръководители от най-малката стопанска единица до генералния директор на голямото предприятие в града са номенклатурни бройки на Окръжния комитет. И придобиеш ли веднъж този имунитет „директор“, от тебе вече нищо друго не става, можеш да изредиш поне три предприятия за пет години, да ги довеждаш до несъстоятелност и чак тогава могат да сменят този етикет „директор“ с другия етикет — „председател на профкомитета“. Наредбата за специалистите беше, че някой като „слезе“ до председател от директор, оставаше с последната си директорска заплата. За такъв един председател на профкомитета на Заводски строежи в Димитровград вече разказах.

Разбира се, имаше и друга институция — държавен партийен контрол. Те също работеха по сигнал, донесение, това беше най-точният показател за преданост към партията. И никак не е за завиждане на това предприятие, което се проверява от Държавен партийен контрол. Директор, заместник, главен инженер — от тези длъжности все някой изхвърчаше.

Веднъж Пандо Ванчев — бяхме вече приятели, ми разказа следното, нали аз бях безпартиен и следователно безпристрастен: „Та, Петров, при комунистите, като наклепят някого пред Държавния партиен контрол, няма отърване, няма как да се оправдае, да мине по-леко, да се премълчи. Няма такова нещо. Никой не отива да се застъпи за него, да му помогне, да каже и какви добри неща е правил — няма, братко, всичко бяга настрана, вдига рамене и се прави на вода ненапита.

В кариерната стълбица на комунистите ще видиш непрекъснато как едни драпат по-нагоре, други падат с главата надолу. Страшно е, да знаеш. При нас, земеделците, не е така. Ние си пазим хората и ако видиш, че някой залитне, сбърка нещо, веднага се притичаме на помощ. Каквото подлежи на оправяне, се прави веднага и по най-бързия път следите се зариват. Каквото и да е, ние си го знаем и не се коментира нищо“.

* * *

Реших в събота и неделя да отидем с Петя до Бисер да видя баща си и майка си. Децата имаха да четат и не дойдоха с нас. Брат ми със семейството си се бе заселил в Казанлък, беше купил малка къщичка с немалък двор с перспективата, че там ще се строи жилищен блок и като обезщетение ще получи апартамент, както и стана.

В село се чувствах добре, намирах си някаква работа из двора, да помогна с нещо на баща си. Петя и майка ми подреждаха из къщи, готвеха пак нещо хубаво и ухаеше из целия двор. По някое време майка ми дойде при мене и заговори загрижено:

— Георги, баща ти пикае кръв вече от много време уж нарядко, не всеки ден. И ми нарежда „няма да казваш на децата, няма какво да ги притесняваме“.

— Как така няма да казвате, това не са дребни неща.

Извиках го, беше в обора. Каза: „То не е редовно, не чувствам никакви болки и затова не ви казвахме, но както прецените“. Решихме в неделя като си отивахме в Хасково баща ми ще дойде с нас и в понеделник да го заведе в болницата при уролог. Познавах завеждащия

отделението д-р Делчев, много способен хирург, имаше и още един приятел лекар д-р Добри Господинов, жена му беше от нашето село.

В понеделник отидохме в болницата в урологичното отделение. Делчев ни прие, разказахме какви са оплакванията, изслуша ни внимателно и каза:

— Бай Петре, ще те приемем в отделението, ще ти направим изследване и каквото открием, ще го лекуваме и толкоз.

Сестрата донесе пижама, той се преоблече, поуспокоих го, заговори се с човека в неговата стая. Разбраха се, бил от съседно село. Намериха си скоро тема за разговор.

Трябваше да се връщам в ресторанта. Щеше да има събрание. На него представител на Окръжния комитет на партията щял да представи новия директор на предприятието. Това, което се коментираше под сурдинка от известно време. Караджов прикани хората да седнат поблизо до приготвената маса, хората се приближиха и седнаха на столовете с лице към импровизирания делови президиум.

Новият директор, досегашният Джанков, Караджов и Керанов от Окръжния комитет на партията, когото познавах, седяха на масата. Караджов стана, обърна се с „другарки и другари“, преглътна два пъти, после помоли за тишина. Явно беше притеснен как ще обяви дневния ред.

— Днес провеждаме извънредно събрание, на което ще ви запознаем с решение на Окръжния комитет на партията. Има думата другарят Керанов.

Керанов бавно се изправи, извади от джоба си листче, постави го на масата, после пак го взе, направи гримаса на усмивка и започна:

— Другарки и другари, вашето предприятие се разраства, вие сами виждате това. След наблюденията на Окръжния комитет е взето решение да предложим на Комитета по туризъм в София да бъде назначен за директор на предприятието другарят Вълчо Атанасов и за заместник ще бъде другарят Джанков.

В салона се чу един тъп звук, нещо като „кхъ-ъ-ъ...“. И всеки се понаведе да не каже някой, че от него е излязъл този звук. Керанов продължи:

— Нашият окръг граничи с Турция, Гърция, където също се развива туризъм. Вашето предприятие тук на границата трябва да бъде най-големият конкурент на туризма на тези съседни държави. Ние

добре познаваме качествата на другаря Вълчо Атанасов, досега е бил винаги на отговорна работа и се е справял блестящо. Вярваме, че нещата във вашето предприятие ще се развиват с още по-добри показатели. Да ви е честито — и се обърна към Вълчо Атанасов.

Той се изправи. Керанов му честити и му пожела успех. Събранието изръкопляска. Джанков се усмихна плахо, подаде ръка на новия колега и му честити. Караджов беше доволен, че му беше дошъл редът и на него и с усмивка честити на новия директор. Нещо се спогледаха в деловия президиум, получи се малка пауза и Караджов обяви:

— Има думата другарят Атанасов — директор на предприятието.

— Другарки и другари — започна Атанасов, — човек никога не може да предполага каква работа ще започне, с какви хора ще се запознае, но така е построен животът, трябва да се работи. Работа лоша няма, щом човек си разбира от работата и си довежда въпросите до тяхното успешно решение. Последното предприятие, където бях директор, беше Държавното земеделско стопанство до Ивайловград. Прекрасни хора, разбирахме се добре и резултатите бяха прекрасни. Вярвам, че ще намерим общ език, ще си помагаме и ми позволете да заявя пред другаря Керанов, че ще оправдаем доверието на партията.

Пак ръкопляскаха вече малко като на цирк. Другарят Керанов беше доволен от изказването, поздрави Атанасов и му кимна утвърдително, може би му казваше „горе главата, нещата тръгнаха, не се страхувай“.

Пред очите ми продължаваше да стои Джанков. Този човек не ме възхищаваше с големите си делови качества, но предприятието не е претърпявало загуби от негови грешки. Не. Но в себе си за него знаех, че е изключително честен човек, деликатен и мръсотия на никого не би могъл да направи. И днес се усмихваше, честити на новия директор. И защо?... Защото уставът на партията и партийната дисциплина бяха ампутирали в него самочувствието, достойнството му и вече се беше отказал да се защитава.

* * *

Сутринта минах през болницата. Занесох нещичко на баща си. Беше спокоен. Лекарите минаваха на визитация и с никого не можах да говоря. Отидох в ресторанта, работата беше започнала и управителят на ресторанта Ганозов беше там. Седнахме с Евтим Николов и взехме графика. Организацията на предвидената работа трябваше да е такава, че да бъде изпълнена 100%. А това беше основният показател как се движат нещата ни.

Позвъних на директора на инвеститорска дирекция на Балкантурист Дако Еревинов. Първият ми въпрос беше по какъв начин ще бъде открито финансирането на обекта и как ще актувам работата, за да се изплаща на изпълнителя. И след като изредих на Дако основните неща, попитах ще се правят ли. Дако помълча, даже помислих, че е прекъснала връзката и почнах да викам високо „Ало, ало!“. Дако се обади:

— Стига си викал, чакай малко. — И пак замълча. — Слушай, Петров — подхвана пак той. — При теб нещата, както виждам, ще се окажат сериозна работа и ще трябва да се направи генерална сметка, представена тук, ще се утвърдят и преведат парите в Инвестиционната банка, където ще бъде открито финансирането, каквито са отношенията с проектантската организация в Хасково.

Познавахме се с един проектант от проектантската, казваше се Жоро, много приказлив човек, ще ми разкаже и каквото ми трябва, и каквото не ми трябва. Обадих му се по телефона. До проектантската имаше барче. Казах му, че след 15 минути ще го чакам вътре. Отидох. Жоро беше там, засмян ме посрещна, седнахме и му разказах какъв проблем имам. И Жоро ми обясни правилата:

— Пишеш едно писмо до нашия директор да изпрати двама човека да направят тъй нареченото проучване на обекта и какъв е идейният проект. Те ще направят описание какви строители, ВиК, електрически, отоплителни и вентилационни инсталации ще се правят. Ще се възложи на други хора да се изчислят сметките, наречени стойностно-строителни. Те се представят се в инвестиционна банка — там има съответните специалисти. Инспектори проверяват сметките, удрят щемпела, че са утвърдени, и се изпращат обратно при нас. Тогава шефът нарежда на един архитект да направи генералната сметка от тези стойностно-строителни сметки. Това най-бързо може да стане за

около... 15 дни — проучване и 20 дни — изчисления и проверки. Горедолу месец и половина.

На челото ми беше избила пот. Вече не слушах Жоро, всичко друго нататък вече нямаше никакво значение. Благодарих му и го помолих да не споделя с никого този разговор.

По улицата вървах и мислех кой би могъл да предложи нещо друго, нещо по-рационално. А няхах време и от днес започваше да ми става много трудно. Директори дал Бог, и двамата ще ми кажат: „Твоя беше идеята, оправяй се“. Изведнъж ме осени една идея, дойде ми като манна небесна. Познавахме се с един главен инженер в БКС (Благоустройство и комунално строителство), сега работеше в инвестиционната банка като инспектор. Казваше се Любо. Без да спирам никъде, отидох при него. На вратите бяха написани имената, намерих стаята му, почуках и влязох. Любо беше сам, посрещна ме любезно, покани ме. Изкарах цигарите (той също пушеше много), запалихме и се заговорихме.

— Вие си имате вече нов директор — научил той. — Познаваш ли го?

— Не, не го познавам. Но да оставим директорите. Имам един проблем и идвам при теб, Любо, ако можеш да ми дадеш някакъв съвет — и му разказах.

— Всичко мога на този свят да оправя, само да има добра воля и човек да не го мързи. Вземаш Евтим Николов, той е добър технически ръководител, познава нормировъчните книжки, които определят коя работна операция как се таксува и оценява. С Евтим ще направите подробни описания поотделно за видовете операции и чернови на отделните стойностни сметки — строителни, електрически, ВиК и т.н. Без да изчислявате, да е записан само обемът. Ние тук ще ги изчислим. И след това ние ще сложим печатите, че са проверени и утвърдени. Отиваш в Проектантската при Тенчо Димов, познавате се. Сглобяването на генералната сметка става за два часа. Разбра ли ме? Друг начин няма. С новия директор се познаваш, той е свестен човек, надявам се няма да прояви педантизъм защо не си започнал от проектантската.

Отидох в книжарницата, взех две тетрадки голям формат с твърди корици и поканих Евтим в канцеларията. Бях приготвил няколко бутилки коняк, ей така някоя вечер да почерпя работниците,

които идват да вземат заплануваното за следващия ден. Това са дребни неща, но предразполагат към по-друг разговор, създават топлота. На хората много малко им трябва, ама възвръщаемостта е много голяма.

Налях в две чаши и казах на Евтим:

— Наздраве! После ще ти кажа какъв е поводът. Да се захващаме за работа.

На втория ден завършихме строително-стойностната сметка.

На третия след обяд баща ми дойде в ресторанта, облечен в своите си дрехи. Разбрах веднага, че се е случило нещо неприятно. Той се изненада като видя вътре тръбното скеле, в целия салон имаше хора, които работеха какво ли не. Поканих го в канцеларията, седна и ме загледа като изплашен.

— Казвай какво се е случило, татко — запитах притеснено.

В първия момент като че ли не знаеше как да започне и преглътна, наведе глава, помълча и заговори:

— Моля ти се, ако съм ти мил, води ме нагоре в Пловдив или в София, но не ме оставяй в ръцете на тези касапи. Като не можах да открият с какво да ме лекуват, се хванаха за ножа. Днес някой си Делчев ми каза: „Бай Петре, ще трябва да ти правим операция“ и си замина нататък по коридора, като че ли все едно ми е казал, че зъб ще ми вадят. Затова се облякох и дойдох при теб.

— Спокойно, не се притеснявай, всичко ще се оправи.

— И пак ти казвам — ако съм ти мил...

— Ти много добре знаеш, колко сте ми мили и двамата. Къде да отидем? И все пак да знаем при кого...

— Слушай — каза баща ми, — ще отидем в Пловдив при професор Вапцаров, той ме познава и на него имам доверие.

— Добре, татко, Вапцаров е познат, но той е педиатър — детски лекар, а твоето заболяване е за уролог.

— Това е така — каза баща ми, — но Вапцаров познава в пловдивската болница и други лекари. Той ще прецени при кого да ме заведе.

Съгласих се, имаше логика. Вечерта говорих с д-р Делчев по телефона и той ми обясни, че това е папилом от вътрешната страна на пикочния мехур. В повечето случаи преминава в раково заболяване и затова трябва да се оперира. Вкъщи въпросът го обсъждахме достатъчно, но баща ми държеше да отидем в Пловдив.

Пристигнахме на другия ден в университетската болница. Отидохме при проф. Вапцаров, той разпита баща ми за свои стари познати в Бисер. Като млад лекар Вапцаров бил изпратен в нашето село и работил, доколкото той си спомня, повече от две години. Бил е на квартира в един вуйчо на баща ми и оттам се познаваха. На професора разказахме всичко както е и тогава той каза:

— Ще отидем при нашия уролог, и той е професор, бай Петре.

Отидохме в клиниката по урология. Въведоха ни и Вапцаров каза:

— Водя ти едни мои близки хора, запознайте се.

Професор Муржев — така се казваше урологът, се обърна към мен и веднага възкликна:

— Вие сте Петров, управителят на „Аида“. Приятно ми е — обърна се към баща ми, ръкува се и ни покани да седнем.

Докато се суетяхме при сядането, срещнах погледа на баща си. Той ме гледаше озадачен, даже сърдит. Разгадах веднага какви мисли са го обхванали. В момента си казваше: „Ти, дете се познаваш в Пловдив с професора на тези болести, ме остави в ръцете на онези касапи в Хасково“. Вапцаров се обърна към Муржев и го попита:

— Вие откъде се познавате с Георги — синът на моя приятел?

— Ще ви разкажа — започна Муржев с усмивка. — Не се познаваме, бях ходил в Хасково на една консултация и на обяд отидох в ресторант „Аида“. Самият управител най-учтиво ми предложи да се кача в горната зала, защото долу в големия салон имало някакво мероприятие. Салонът на втория етаж е така направен, че през перилата се вижда половината салон долу и аз седнах на една маса до перилата и си поръчах обяд. Изведнъж долният салон се напълни с ученици и ученички от средния курс на някоя гимназия. Масите бяха заредени с прибори по всички изисквания. Представи си, другарят Петров с гръб към прозорците, с лице към залата, където са учениците, а в същия момент и с лице към мен, и започна лекцията си. И то, Вапцаров, каква лекция! Занемях, като чух заглавието — „Правила и култура на храненето и поведение и култура в обществото“. Храня се аз и насреща ми този човек ми изнесе една лекция, която изслушах с такова удоволствие. Поздравявам ви, другарю Петров, на тази тема никъде не се говори, а е основен белег в поведението на интелигентния човек. Прощавайте, аз май много се разприказвах. Слушам ви.

Проф. Вапцаров разказа оплакването. Проф. Муржев нареди на една лекарка да поеме баща ми и първо да му вземат кръв и урина — веднага в лабораторията да се изследва.

— И след това му поставете катетър и ме повикайте да погледна.

Така се проведе прегледът на баща ми и всичко като приключи, младата лекарка усмихната доведе баща ми в кабинета на проф. Муржев, където го чакахме и ние. Проф. Муржев му каза абсолютно същото, че дори баща ми се засмя и каза на професора:

— Като че ли сте се наговорили с д-р Делчев!

— Д-р Делчев е един от най-големите уролози в Южна България, дори в някои сложни операции сме го викали. Много компетентно ни е помагал. Трябва да сте доволни, че той ще ви оперира. Това е моето заключение и ви моля да си направите операция, не трябва да се отлага.

Станахме, благодарихме и на двамата и се разделихме.

През две пресечки беше ресторант „Лайпциг“ и отидохме да обядваме. Поръчахме обяда и някак си се бяхме успокоили, че въпросите се решават в правилната посока. Нахранихме се добре, платих сметката и си тръгнахме за Хасково.

Като пътувахме, баща ми зацъка с език ядосано:

— Какъв срам си навлякох бе, Георги! Как ще погледна сега д-р Делчев? Такъв добър човек! Не знам... разчитам на теб да ме извиниш.

— Не се притеснявай, сега право в болницата ще отидем и всичко ще се оправи.

Стигнахме до болницата, лекарите все още бяха в отделението. Влязохме при д-р Делчев и аз започнах да търся най-подходящите думи да се извиняваме. Делчев се засмя и ме прекъсна:

— Аз познавам много добре психиката на хората. Страхът е нормално нещо във всеки човек. Нали ако ти кажа „Лягай на операционната маса“, ще започнеш, разбира се, да търсиш няма ли начин с лекарство да се размине операцията. Така че, бай Петре, нищо лошо не се е случило. Ти решаваш. Остава в болницата и няма да се страхува.

* * *

Евтим и Ганозов бяха описали всичко. Хвърлих поглед по двете тетрадки и се уговорихме за следващия ден внимателно да препишем на отделни листове и да комплектуваме поотделно строително-стойностните сметки. И тогава, когато преписвахме, поисках на подходящи места внимателно да увелича обемната работа с цел да вдигна парите в генералната сметка, за да направя допълнителни гардеробни и бани за персонала и други довършителни неща, които не можах да посоча в икономическата обосновка за реконструкция и модернизация на обекта. Там не се посочват социални придобивки на работниците, а ефективна търговска площ, която повишава културата на обслужване и вдига финансовите резултати.

На следващия ден всичко беше готово. След обяд говорих с Любо от банката и той ми каза:

— Много добре съвпада. Сега не сме натоварени със сериозна работа. Утре около 9 часа ела и, мисля, ще успееш.

При една авария бях повикал двама работници да почистят канала, щеше да се напълни мазето. Имахме кочан за издаването на фактура при изплащането на такива спешни работи. Но освен че платихме на хората, казах на майстора да ги нахраним и попитах какво ще пият. Поискаха бутилка вино. Казах на един сервитьор да маркира бутилка вино и му платих. В този момент Джанков беше дошъл да провери какво е станало с аварията и видя случая с бутилката. На следващия ден се обади по телефона и ме повика в кабинета си.

— Слушай, Петров, вчера видях бутилката, с която почерпи работниците. И правилно, така се прави. Но ти не получаващ хиляда лева заплата, ами 150. Нито пък ще трябва да молиш бюфетчика да ти даде така бутилката. От този бюфетчик тогава вече няма да можеш да изискваш да работи с точен грамаж. Ето заповедта, наградил съм те със сто лева, измислил съм за какво. Сложи си ги в касата и в такива случаи няма да бъркаш в джоба си.

Тези пари си стояха в касата ми в канцеларията. Извиках Ганозов и му казах:

— Сега ще купиш каса кока-кола, кутия хубаво нес кафе, захар на пакетчета, бутилка коняк и чаши за кафе. И така, всичкото в два кашона и един електрически чайник за вода, с двама сервитьори, ти и Евтим Николов да бъдете сутринта тук в ресторанта.

Отиде Ганозов, купи нещата и ги пригответи. Сутринта в осем часа екипът беше готов. Тогава им казах какво ще правим. Евтим се подсмихна и каза:

— Другарю Петров, извинявайте за изрази, но според мен само луд може да си представи, че тези неща така могат да се решават.

— Добре, Евтиме, приемам, но нека сега да си свършим работата и после ще отида в лудницата, ако трябва.

Банката беше на сто и петдесет метра от комплекса. В девет без десет тръгнахме. На първия етаж на банката имаше коридор и голяма масивна правоъгълна маса. От външната страна към улицата бяха наредени работните канцеларии на отделните специалисти. От вътрешната страна на коридора имаше скрито разкошно стълбище, което водеше до втория етаж, където бяха кабинетът на директора, на заместник-директора и на главния счетоводител. Внесохме всичко в коридора без голям шум, но като се отвори една врата от канцелариите, всички разбраха, че се е случило нещо, и започнаха да излизат. Директорът, застанал на стълбите, засмяно ме попита:

— Петров, да не си решил да откриваш бар в банката? — и слезе по стълбите.

Поздравихме се и всички чакаха отговора ми.

— Другарю директор, улучих шестица от тотото и понеже сме съседни, реших да почерпя за случая най-напред вашата институция.

Всички прихнаха, някой весело подметна: „За шестица, Петров, много леко искаш да минеш с толкова почерпка“. Тогава Любо помоли за тишина и каза:

— Другарят Петров има проблем и е дошъл при нас да му помогнем. За това е посещението.

Отворих папката и показах отделните закарфичени сметки.

— Не е изчислявано, защото при вас трябва да се преизчисли, да се провери дали е вярно. Ако приемете това мое предложение, с най-искрената ми молба, ще доведе наша машинописка тук в коридора. След това вашите хора ще ги подпишат и подпечатат, утвърдени вече, а аз ще отида в Проектантската организация да ми направят генералната сметка. Разбира се, всичко това се плаща според вашите изисквания. Това е моят проблем и моята молба.

Като свърших, ми се стори, че някакво ехо повтори няколко пъти думичката „молба“ толкова тихо, че се изплаших да не съм направил

нещо лошо. Погледнах директора, стори ми се, че лицето му е поруменияло, очите му имаха някакъв блясък, устата му — малко отворена с едва забележима застинала усмивка. Директорът сложи ръка на рамото ми и се обърна към неговите специалисти:

— Другари, как можем да откажем на наситена с толкова ентузиазъм молба и така сполучливо подготвена чернова? Няма да откажем на Петров, нали?

Всички единодушно приеха.

— Другарю Петров, молбата ти ще бъде изпълнена. Като си организираш нещата, заповядай горе в кабинета ми, ще ми бъде приятно.

Не смеех да погледна към Любо, страхувах се, че ще се разплача. Бях му толкова благодарен за идеята, която ми даде. Ганозов отиде до управлението със сервитъора да вземат пишещата машина и машинописката. Другият включи самовара да прави кафета. Помолих Евтим да отиде в ресторанта и да ръководи хората, графикът трябваше да се спазва.

— Чуваш ли ме, Евтиме, нямаме право на нито една грешка.

Погледна ме преди да тръгне, стисна ме за лакътя и ми каза:

— Къде всички луди да са като тебе.

И замина за ресторанта.

До обяд всичко беше подписано и подпечатано. Любо ми даде папката, окомплектована с всички сметки. Тенчо Димов — директорът на проектантската, разпореди да се направи генералната сметка. На следващия ден бях при Дако Еревинов в София. С помощта на Милчо Маринов — главен инженер в комитета, ми утвърдиха генералната сметка и ми откриха финансирането.

Работата вървеше добре, кабелите по електроинсталациите бяха подменени. След два-три дни щеше да се разглобява тръбното скеле, следваше фина замазка и поставяне на мокета. Банката с официално писмо до предприятието уведоми, че финансирането е открито. В хладилната камера изолацията беше направена, изпарителите — монтирани и дадена възможност на строителите да поставят теракота и фаянса. Разговарях с директора на предприятие „Никола Терзиев“, той каза, че всички плоскости за ламперията са разкроени, поставянето ще стане за два дни.

Операцията на баща ми мина успешно. Нощта изкара трудно, на разсъмване като че ли малко позаспа, сестрата мина и даде термометър да се провери температурата.

Санитарките почистваха коридора с мокри парцали. Когато наблюдавах как обикновено започва денят в отделението, си казах — колко рутинно е всичко, точно и монотонно. Аз, външният човек, не бях видял динамиката зад този спокоен, но строг ред. Всеки ден е толкова различен, всеки поотделно е една страница със своето съдържание за лекарския екип и пациента. Колцина са започнали отново живота си от тази операционна маса, на болничното легло или в интензивния кабинет? Тези хора помагат, дават живот. Това е най-голямото щастие, че живееш, най-голямото богатство е, че си здрав.

Отидох в ресторанта. Там работата кипеше, пренасяха се плоскости и первази за залата, подготвяше се слагането на мокета. Момчетата бързаха да изсушат вътрешната облицовка на новата хладилна камера, за да могат да включат и изпробват инсталацията. Уговорена беше доставката на плюша за новите завеси на прозорците.

Следобед, на връщане от Свиленград директорът и главният инженер на комитета Милчо Маринов се отбиха да видят докъде е стигнала работата. Влязоха в ресторанта и хотела, разгледаха новата банкетна зала, присъединената стара банкетна зала към търговския салон и подготовката му за мокета. Главният инженер поиска да види мокета, хареса му десенът. И повече не искаше да разглежда. Обърна се към директора и каза:

— Другарю Атанасов, трябва да се намесите в организацията с реконструкцията в „Аида“, като гледам още тръбно скеле има. Подробно нямаше време да се вглеждаме, но за новогодишните празници ще бъде много лошо обектът да не работи.

Останах изненадан от изказването на Маринов, но го приех като лоялна загриженост и нищо не казах. Погледнах директора, челото му беше оросено от пот.

— Идеята за тази реконструкция — заговори Атанасов — е на Петров и договора за изпълнение със СМК е подписвал Джанков. Дано

да са си направили добре разчетите, защото с идването ми в предприятието като директор такъв сюрприз ще бъде излишен.

На другия ден минах покрай Делчо Борисов и му разказах за този разговор. Делчо, облегнат на фотьойла, пиеше кафе и с усмивка слушаше.

— Слушай Петров, вашият нов директор е бил преди това директор на държавно земеделско стопанство. Можеш да си представиш каква е била методиката му като ръководител и каква е била средата — моабети и чевермета. Държавните земеделски стопанства са неголям гьол. Разбираш какво искам да ти кажа. Но назначаването му тук е грешка. Той не може да издържи. А това, че се е позаканил на теб, ако евентуално сроковете се провалят, това е присъщо на хора като него. Ти, освен че си добър специалист, за което сме искали да дойдеш в Хасково, мисля, че имаш и другите качества, които са основно оръжие за отбрана — търпимостта и дипломатическия такт.

Такива приятели като Делчо Борисов в Хасково имаше много малко. Той си остана най-добрият сред тях.

Чрез доктор Добри Господинов, уролога, станахме приятели с д-р Честименов — заместник-главен лекар на болницата. Друг приятел лекар — педиатърът д-р Мазгалов, стана после доцент.

Една сутрин като минах през болницата, д-р Делчев ми каза:

— Утре ще изпиша баща ви, вече всичко е заздравяло добре. Разбира се, ще се пази от тежко, но другото, другарю Петров — и позамълча, — резултатите тук в нашата лаборатория, за съжаление, са положителни за раково образуване. Единственото нещо е дано от София да се опровергаят, имали сме и такъв случай. Но няма да се притеснявате. Имам предвид как съм направил операцията и се надявам да няма разсейки.

Прибрах се вкъщи, децата бяха радостни, че ще видят дядо си. Милите деца! Как те разтоварват, колкото и да е бил тежък денят!

Петя ми разказа какво е приготвила за изписването. Баща ми и майка ми много харесваха Петя. Каквото и да направеше, все беше хубаво. Веднъж се хванала да окопава зеленчука в градината. Баща ми застанал отстрани и я загледал.

— Абе, Петрано, кой те е учил така хубаво да окопаваш? Знаеш го като селските хора.

— Нали и аз си имам майка и татко. Когато бяхме на село, и аз съм помагала. Научили са ме.

— Ти си била тогава дете.

Петя се засмяла и отговорила:

— На село и децата работят.

* * *

Ремонтът в ресторанта напредваше. Банкетната зала беше напълно завършена. Евтим Николов каза да актувам част от извършеното, идваше краят на месеца, а хората трябваше да си получат заплатата. Бяха започнали да поставят мокета в горния салон. Замазката в големия салон долу беше направена, дансингът с венецианска мозайка беше готов. Обстановката беше коренно променена. В мазето хладилната камера бе монтирана, коридорите, складовете бяха замазани, имаше вече плочки и фаянс.

Наред с реконструкцията исках да поосвежа и облеклото на сервитьорите. Бяло работно облекло в кухнята. Костюми за сервитьорите. Взеха плата, отидохме в модна централа, представихме списък и се разбрахме за две седмици всичко да бъде готово. Поръчах на началника снабдяване Лазар Динев да закупи десет хладилника ЗИЛ от големите и му обясних по коя сметка да фактурира в банката. Предвиждах четири да са за големия салон, три в горния салон, един в банкетната зала и два за терасата. Трудно беше за сервитьорите да носят на таблата по няколко бутилки разхладителни напитки заедно с аперитив и салати, докато преди започване на работа можеха да маркират две-три каси, да заредят хладилниците и при всяка поръчка да имат под ръка студена напитка.

Гардеробните за персонала бяха готови. Баня беше направена за кухненския персонал.

Уточнявахме с Евтим нещо на стълбището, когато Ганозов ми каза, че директорът спешно ме вика. Кипнах. Имах толкова много работа. Управлението беше на двеста метра и докато отида, се сетих за обичата, която Делчо ми беше закачил на ухото. В коридора вече имаше усмивка на устата.

Влязох, най-напред видях Делчо Борисов, който пръв ме поздрави и ми направи място при него на дивана. Бяха Атанасов, Джанков, Караджов и един от вторите секретари на окръжния комитет на партията. Ръкувах се с Делчо и секретаря на комитета и седнах. Делчо пръв заговори:

— Петров, пусковият срок за ресторанта се удължава с 15 дни. Чуваш ли — 15 дни! Значи всичко ще се доизпипа както трябва.

Атанасов гледаше Делчо и чакаше да спре да говори и почна:

— Петров, от окръжния комитет на партията предложиха с 15 дни по-късно да се открие ресторантът и при откриването окръжният комитет ще даде обяд на делегатите, които ще дойдат за пленума. Разбра ли ме сега — значи, удължаваме ти пусковия срок, напрежението ще е по-малко.

— Прекрасно! За 15 дни ще свърша работата, за която точно толкова време ми трябваше. Още сега ще наредя на Евтим да постави двама специалисти с пистолети и да смъкнат фаянса, теракота, писоара и чинията на тоалетната долу за големия салон. Второ — ще извикам отсега човек от завод „Никола Терзиев“ да вземе размери за ламперията на фоайето на ресторанта. И имам друга идея за гардероба...

Атанасов вдигна двете си ръце нагоре и извика:

— Чакай, бе, ти луд ли си, спри се! Как така ще натрошиш всичко в тоалетната, умивалните и фоайето? Това как ще се оправи? Мен ми олекна като казаха другарите да почакаме с откриването, а ти искаш да ме насадиш на пачи яйца. Слушайте бе, другарю Борисов, вземете го този човек при вас си, той е само за строител.

Всички мълчаха, стана пълна тишина. Делчо заговори бавно и много спокойно:

— Другарю Атанасов, в това, което предлага другарят Петров, няма нищо лошо и рисковано. Тази работа може да се извърши за пет дни, да кажем максимум за една седмица, защото не е свързана с това, което има да се върши сега. А което иска да прави, е важно, защото е на самия вход, където са първите впечатления, при влизане.

— Да го е предвидил по-рано.

— За толкова малко време се направи толкова много — продължи Делчо. — Така че Петров ще може да действа — хора и механизация ще му дам толкова, колкото поиска. А това, че ми го

изпращате при мен в СМК — няма да изгубя. Вие знаете ли какво значи инвеститор? Виждали сме такива, пари имат, идват и не знаят какво искат да им направим, нямат никаква идея. А Петров знае какво иска. Наздраве! — Подаде си чашата напред, всички пресегнаха да се чукнат, а атмосферата видимо се разведри.

На следващия ден се обадох на Дако Еревинов и му разказах решението си за санитарните възли и в общи линии какво ще подменя. Той ми каза:

— Да не забравиш да смениш и осветителните тела, избирай нещо подходящо. Аз ще направя допълнение към генералната сметка и официално ще уведомя банката в Хасково.

Всичко беше доставено и се монтираше най-прецизно, за три дни фоайето и санитарните възли бяха готови. Мокетът в горния салон и в банкетната зала беше поставен. Времето спокойно щеше да стигне и да не бяха допълнителните 15 дни. Но благодарение на тях се промени интериорът още при влизането в ресторанта.

Костюмите се приготвиха в модната централа. Цвета, салонната управителка, движеше този въпрос и нямаше никакви проблеми. Тенчо Димов — директорът на Проектантската, изненадващо пристигна един ден.

— Петров, аз не четох подробно генералната сметка и нямах представа какво се прави. Възхитен съм! Особено за фоайето и санитарните възли. Те са хронична язва, дори нарицателно в България. Нивото на този сегмент в ресторантьорството и хотелиерството все още има много да се вдига. Но тук вече е друго. Това и направеното в ресторанта на първия етаж на хотела, е много сполучливо.

Работата беше към края. Но както казва Евтим Николов: „Най-малкото, но най-трудното — довършителните и недоизпипаните неща. А тези дребни неща се забелязват, бодат в очите при общата хубава гледка и ако сега не се вгледаме и не открием тези малки чепове, те си остават и вечно ще се набиват на очи“.

* * *

В края на един от последните дни преди откриването седнах в дъното на салона, запалих цигара и си замислих. Това, което сме

направили сега, е като напудряне. Бил съм в много от големите комплекси в системата на Балкантурист — и по морето, и вътрешни. Погледнато, основният замисъл — прекрасен, изпълнението също. Но все ще се види нещо пропуснато, непредвидено, недооценено достатъчно. Ако щеш, и за хроничната язва, за която беше споменал Тенчо Димов — санитарните възли. Държавата ни бе на такова геотуристическо място в Европа и в света, че 51% от brutния вътрешен продукт идваха от туризма и хранително-вкусовата промишленост. С такива природни дадености! Като слушам някой турист чужденец, идва за първи път в България, удивен, хваща се за челото и почва да ти изброява всичките тези дадености, гледа те, вдига рамене, все едно иска да ти каже: „Какво чакате? Защо спите бе, а не развивате туризъм? Май не заслужавате тези дадености“. Иде ти да го фраснеш и да му кажеш повече да не идва в България. Акъл ще ти дава... Айде, де...

Имахме образовани, интелигентни, можещи и знаещи хора. Но с голям недостатък — не са наши хора. Как да им имаш доверие? Затова на конкурсите за ръководните места нямаше от тези образовани, кадърни хора. На такива места е ясно кои се назначават. Затова, когато се направиха големите скъпи комплекси по черноморския бряг поканихме чужденци хотелиери и ресторантьори да ни показват как да правим туризъм. Разбира се, като им заплащахме.

Не можех да си обясня защо не се оценяваха на хората достойнството и кадърността. Портретите на тези хора не бяха в алеята „Герои на труда“. На тържествени събрания, когато се отчитаха трудовите постижения, те бяха в графата „и други“.

Над 40 години се работеше с такъв човешки „посадъчен материал“. Инкубатори за този материал бяха списъците на приетите студенти — внуци и правнуци на борци против фашизма. Тези 40 години бяха достатъчни народът да се приспособи и да стигне до убеждението, че по друг начин не може. И караше другите, в които все още имаше достойнство, а бяха и кадърни, да се чувстват още по-огорчени и смазани. Магията обаче съществуваше — работа имаше за всички, само да ти се работи. Заеми също можеш да ползваш — взаимоспомагателната каса в предприятието, Спестовната каса. Двама поръчители, удостоверяващи къде работиш, и въпросът със заема е решен. И макар да казваме с каква лекота си решавахме проблемите,

различията неизбежно създаваха противоречията. Това беше в тяхната диалектика, следователно тази историческа закономерност беше неизбежна. Унгария има голям поет — Шандор Петьофи. И друг път съм се обръщал към него и ще ме извините, но ще взема назаем едно негово стихче от стихотворението „Лудият“ и после ще му го върна, то си е негово:

Едвам узрей плодът,
и гледаш — пада...
И ти, и ти, земя, узря,
хай падай, сгърмоли се!

Социалистическата система презря, падна и се сгромоляса. Но за това по-късно...

Всичко беше подготвено. В комплекса идваха любопитни да видят какво е направено. Джанков беше поканил архитект Бояджиев — авторът на комплекс „Аида“. От цялата си душа се радваше Делчо Борисов.

Извикаха ме в окръжния комитет на партията да представя в няколко варианта менюто за обяда след заседанието на пленума му и фактическото откриване на ресторанта. Зареждането на ресторанта беше направено с пресни продукти. Гост на пленума беше Гриша Филипов (партиен функционер и министър-председател през 1981–1986 г. — Бел.ред.) Имайки предвид протокола, при посрещането в ресторанта гост на такова ниво трябва да бъде приветстван първо от директора на предприятието, а след това настаняването по местата е задължение на ръководството на ресторанта. Бях доволен, че в окръжния комитет приеха предложението ми в дъното на салона да бъде направена официална маса за 10–12 души с лице към салона, а останалите маси остават така, както са аранжирани с цветарниците, и пригодени да не бъдат с лице към официалната маса. Директорът Вълчо Атанасов прие, че ще приветства големия гост, съпровождан от първия секретар на окръжния комитет на партията другаря Корцанов, другаря Пандо Ванчев и останалите официални гости. Делчо Борисов също беше гост на пленума.

Всичко мина много добре. Когато си тръгнаха, гостите не пропуснаха да изразят задоволство от новата обстановка и посрещането.

След седмица мина и Пандо Ванчев и много се изненада от новата банкетна зала. Разгледа навсякъде, застана до прозорците, откъдето се виждаше целият площад и официалният вход на окръжния съвет.

— Поздравявам те — подаде ми той ръка, — не е случайно доверието, което имахме единодушно с ОК на партията и с градския съвет. Научих, че основният човек да се съгласиш да дойдеш в Хасково, е Делчо Борисов, и както виждам, сега ти помага. За толкова малко време да се направи толкова голям ремонт, трябва хората, организация. И така трябва да бъде, аз приветствам.

С Делчо често обядвахме в тази зала, разговаряхме по какви ли не въпроси. Не знам как се получи това, но между нас се създаде истинско доверие, каквото не съм допускал, че в тогавашното ни общество може да има. Понякога съм поставял пред него въпроса за начина на заплащане на труда, което тогава беше според общата заработка. По този начин специалистът, дисциплинираният работник не си получава истинското възнаграждение, неговото качество на продукцията е нарушено от мързеливия и неквалифициран колега в бригадата, в която работят заедно.

— Мързеливи и некадърници е неизбежно да има в нашето общество по обективни и субективни причини — каза Делчо. — Те обаче са си наши членове на обществото. Основен фактор да има такава категория хора е компромисът, приет и от обществото, и от институциите, които оценяват поведението и мястото им. Размесени в обществото, на тях ще трябва някой да им осигурява съществуването. В една строителна бригада от 25 човека 13 произвеждат продукция, останалите 12 носят етикета на помощен персонал — подаване на материали, товари, разтоварване и накрая почистване на работната площадка. Делът на тези 12 човека в производството на бригадата е 20%. Основният отговор е — всички трябва да работят и да си осигуряват семействата. Дотук, както виждаш, държавата е вдигнала само лозунга хората да работят. Обществото е достатъчно смирено и не роптае против мързеливите, защото и то като цяло с 20% по-малко се натоварва в работния си ден. Произведената стока е с ниско качество, следователно ще бъде и с ниска цена. Заплата за тази заработка, придружена два пъти с отрицателни 20%, ще бъде също

такава. Цената на произведеното и цената на труда се вменят една в друга.

Рационализатори не могат да оцелеят. Те искат специалистите да работят по нова технология и да получават съответното възнаграждение за качеството и количеството на продукцията и в същото време да няма никакъв „помощен персонал“, търтеи, които да получават дял от тази продукция. Но ние не можем да делим хората на две категории, нали всички заедно чакаме светлото бъдеще. Точно там еднакво трябва да бъде вперен погледът. По този въпрос различия не трябва да има. Дотук не трябва никакви обективни и субективни фактори да влияят отрицателно на развитието на социалистическото бъдеще. Всичко върви закономерно, независимо от споменатите две величини от по 20%, върви и погледът ти да отива в безкрая... — завърши Борисов.

Голямата загадка бе, че всеки беше на мястото си. Или по-правилно казано — всеки е поставен на съответното му място. Аз също бях на мястото си или по-скоро знаех обратната страна на медала, който ми беше прикачен, и мислех. При контактите си с хора като Делчо, разбира се, не така откровени като него, коментарите и гледните им точки ми даваха много информация. Държавата беше богата, и то не от тези отрасли, за които говорехме преди малко, с този начин на заплащане. И тя можеше да прави социална политика. Например с такива предприятия като промкомбинатите БКС (Благоустройство и комунално строителство — Бел.ред.). Там се поглъщаше този разнороден конгломерат от хора, много внушителен на манифестациите на 1 май и на 9 септември. Главните улици — човек до човек. Ако излезеш пред тази вълна от хора и им кажеш две лоши думи за държавата, ще те пометат, окото няма да им мигне. Те вярваха в тази държава. Слабите отрасли имаше какво да ги компенсира. Земеделието беше се изправило на крака — плодове, зеленчуци, българско сирене и кашкавал излизаха на голямата сергия на СИВ. Скотовъдството с модерни осеменителни станции. Френски фермери са идвали и са признавали, че при тях такива постижения няма. Заводът „Соди“ в Девня — производство с най-ниска себестойност, но с най-високо качество в света. Заводът за дискове в Стара Загора — качество, което западните фирми не можеха да си обяснят как е постигнато. Военни заводи, които даваха милиони чиста

печалба на държавата. Българските мотокари, електрокари — японците им сваляха шапка. Туризмът — милиони печалба в държавния бюджет. Строене на детски градини, училища. На световни фестивали нашите ученици и студенти обираха златните медали. Богатият цветущ Запад положи немалко усилия за сриването на тази система и конкурентните фирми, които пречеха на бизнеса на техните частни фирми. Те не са виновни, ние сме си виновни. Но за това после.

Към централния комитет на партията имаше отдел за агитация и пропаганда. Представете си какъв е бил апаратът му, като само в Хасково идваха 3–4 човека два пъти в седмицата и изнасяха лекция на ръководния състав в Хасково. Така бе в цялата страна. Този екип нощуваше и другарите бяха съпровождани от един кротък човек от окръжния комитет на партията. Водеха гостите на вечеря в ресторанта, стаите — резервирани в хотела. Фактурата подписваше другар от комитета. На фактурата май пишехме „лекторите от Георги Кирков“, но това са подробности. Понякога ме молеха да поседна при тях на масата. Говорехме си като познати. И веднъж един от лекторите ме попита:

— Във вашето предприятие дали провеждате просветни форми, изучаване на КПСС, БКП с ваши лектори?

— Да — казах, — провеждаме. И ходя редовно на лекциите.

— А доволен ли си от лекциите, интересна ли е материята?

Помислих си малко, пък защо да не му кажа на човека, нали ме пита. Лошото е, без да ме пита, а пък аз да му казвам, тогава не върви никак си.

— Да ви кажа откровено не ми харесват лекциите, нещо се повтаря понякога, в друг път нещо е недоизказано.

— А! — изненада се единият лектор. — кажи какво не можеш да си обясниш, нямаш ли такава литература, политикономия, трудове на Енгелс, Ленин.

— Имам — казах — и чета понякога, когато имам време. И така, както се заговорихме искам да ви попитам, няма да ми се сърдите, нали си говорим на масата.

— Казвай — единодушно казаха и тримата.

Погледнах ги, бяха леко развеселени и някак ме гледаха снизходително — какво ли пък аз, дребният, ще попитам по политикономия.

— В един от трудовете си Ленин пише — казах, — след като завзехме властта с Октомврийската революция, сега основният ни въпрос е да организираме стопанската дейност в държавата на високо ниво на производство, с нови технологии, с научно доказани и конкурентни на западните стоки. Ако това до 10–15 години не направим, Западът ще ни помете. Нито в една лекция не се споменава писаното от Ленин в тези негови трудове.

Като че ли падна полилеят на нашата маса. Погледнах събеседниците си, усмивките им бяха увиснали като мартеници.

Като сложи ръка на рамото ми, един от гостите каза:

— Другарю Петров, политиката е сложна работа, а ти си добър търговец. Най-добре е да си гледаш търговията и остави политиката на хора като нас.

— И аз така мисля — отговорих.

Когато излязох на улицата да се прибирам вкъщи, си помислих, че тази вечер бях попрекалил пред лекторите на пропагандния отдел на ЦК на БКП. Такива волности можеха да ми изиграят лоша шега; с тези хора игра не биваше.

* * *

Работа имаше много, персоналът в ежедневието повишаваше квалификацията си. Провеждаха се много мероприятия, посрещаха се големи гости. Промените също трябваше да ги посрещаме като нормална закономерност. Главният счетоводител се разболя и напусна предприятието. На негово място дойде друг човек — другарят Цанов. Стегнат, парфюмиран денди. Като заговореше, първо се покашляше, слагаше ръка на устата, оглеждаше ни и тогава започваше. Работил бе на много места и имаше славата, че е бил в държавния финансов контрол. При ревизиите много материално отговорни хора и ревизори са имали потребността от неговия компромис, за което са се провеждали щедри почерпки.

С Вълчо Атанасов си допаднаха много добре. При обиколките в Свиленград, Харманли, Димитровград, когато се прибирали, шофьорът доста се затруднявал при откарването на единия и на другия до къщи.

Една вечер гостуваха и в „Аида“. Предпочетоха масата им да бъде в горния салон. Имали да си говорят сериозни въпроси и там било по-тихо и нямало да бъдат обезпокоявани. След като взе поръчката на директора и на Цанов, сервитьорът, минавайки край мен, ме попита:

— Да маркирам ли това, което поръчат?

— Ще маркираш — му казах, — как иначе?

Минах в долния салон, беше пълен. Поздравихме се с някои познати клиенти и след час отидох в горния салон. Минах и край масата на директора. Той ме покани, седнах, заговорихме за работата, беше доволен, че има много работа, всички са заети. Разказа на Цанов как непосредствено след започване на работа тук станало откриването на ресторанта след реконструкцията. След това Цанов каза:

— Петров, кажи на майстора да направи нещо за вечеря, да похапнем и след това да пийнем вино, при теб има хубави вина.

Казах на готвача каква вечеря да подготви за директора и главния счетоводител на предприятието. Вечеряха, след това си поръчали пак вино и луканка за мезе на виното. Мернах се пак при тях, директорът каза:

— Къде ходиш, сядай при нас.

Седнах и казах:

— Нали другарят Цанов каза, че имате да си говорите по сериозни въпроси.

Оркестърът беше приключил програмата си, вечерната работа на ресторанта беше към края си. Грозьо, салонният управител, се извини и помоли да отида долу на касата. Някои гости искали някакъв документ. Казах как трябва да издадат фактурата на гостите, които били командировани и искали в рамките на командировъчните да им се издаде фактурата. Сервитьорите започнаха да се отчитат. Бяхме говорили с бюфетчика, че хладилният шкаф не замразява достатъчно, записах си да се обадя в хладилната база на следващия ден — с базата имахме договор. В този момент сервитьорът, който сервираше на директора, дойде при мене и встрани ми подаде направената сметка на директорската маса. Цанов я подписал и казал на сервитьора:

— Дай я на Петров, той да я оправи.

Взех сметката от сервитьора и му казах: „Не се притеснявай, всичко е наред“. На следващия ден отидох до счетоводството,

представях някакви документи, по коридора ме видя Цанов, покашля се и каза:

— Петров, мини като си свършиш работата.

Отидох, кимна с вежди и с ръка ме покани да седна. Цанов пушеше, за всеки случай попитах мога ли да запаля цигара. Кимна и продължи да си пише нещо на бюрото. След малко се облегна назад и ме попита:

— Сервитьорът даде ли ти нашата сметка?

— Да, даде ми я — казах му, — ето я. Ще я оправиш ли? — и си запалих цигарата.

Замълча, мълчах и аз. Цонков заговори:

— Какво предлагаш?

— Предлагам да преведеш на профкомитета на комплекс „Аида“ пари от СБКМ и по този начин профкомитетът ще плати сметката като посрещане на гости. Такъв начин виждам. Това е във вашите възможности — казах и млъкнах.

Цанов пак се покашля, угаси цигарата си в пепелника, запали друга и каза:

— Значи това предлагаш — каза той.

— Да — отговорих и станах.

— Добре, ще помисля — каза Цанов.

— Довиждане — и си излязох.

На следващия ден Атанас Ножчев, председателят на профкомитета, дойде в кабинета ми и ми разказа как го е повикал Цанов и прехвърлил в профсъюзната книжка 2000 лв. от СБКМ. „Да си имате — казал Цанов, — понякога ви идват гости, а и на някои от колектива може да помогнете, ако има нужда“.

Дните вървяха, срещаме се, все едно че нищо не е било на съвещанията, имало е и шеги.

Веднъж Динко Чолаков дойде в Хасково до управлението и след това в ресторанта, имаше този навик, винаги ми се обаждаше. Поканих го да обядваме, той прие и седнахме в горния салон, защото на обяд работеше само големият салон долу. Казах на майстора да подготви два обяда, но най-напред да изпрати по някой сервитьор две салати. Донесе сервитьорът и по една малка ракия и се заговорихме. Разпитвах за Димитровград, за ресторант „Москва“, колективът как е. Беше ми приятно да слушам за Димитровград. Там за първи път

погледнах на себе си отговорно, критично се стараех да разглеждам и най-малкия проблем. Много научих в този град, много ми даде, но и аз не му останах длъжник — всичко си плащах с лихвите. Като си говорехме с Динко, той се поогледа встрани и тихичко ми заговори:

— Петров, искам да споделя един въпрос с тебе, защото, предполагам, че същите проблеми имаш и ти. Вече няколко пъти идваха другарят Атанасов и другарят Цанов, даже една вечер дойдоха с жените си. Идват с микробуса на предприятието. Правят сметки, нямаш представа, толкова пиене не съм виждал и за плащане не говорят. Веднъж Цанов ме попита при ревизиите кухнята и бюфетът какви излишъци дават. Говорих с Георги Станков, главния готвач, ти го знаеш колко е див. Казва ми „Пазя всички бележки и като дойде ревизия, на ревизора му представям бележките най-напред и после започва ревизията“. И бюфетчикът солидарен, и той е приготвил същите бележки. Не ми стига акъла какво да правя. Станков казва, ако ревизорът не признае бележките, ще ги представя в милицията, в стопански отдел. Представяш ли си? При тебе идвам, кажи ми как се справяш.

Гледам го аз, изненадан, и спокойно му отговорих.

— И тука идват понякога, но защо да си кривя душата, вадят парите и си плащат, както си му е редът. Кога единият, кога другият, или двамата. Но нищо подобно няма при мен.

— В „Република“ не смея да попитам Митко. Там беше вече друг управител, Караджов отиде домакин в Училищни столове.

— Не мога да ти кажа за „Република“ — казах на Динко, — пък и не ме интересува.

Обядвахме с Динко и той си замина за Димитровград.

* * *

Новогодишните празници минаха и работата се поуспокои. Делчо се обади по телефона и ме покани да отида на обяд при него в техния клуб, щял да дойде един приятел и да си поговорим през обедната почивка. Отидох, гостенинът на Делчо беше Георги Стойков — кмет на село Минерални бани, Хасковско. Стойков беше образован човек. Работил бе по комитетите, имаше добър организационен опит,

мислещ, и рутината му като кмет се бе наложила. В селцето на минералните бани бяха построени големи почивни домове. Почивната станция на трудещите се селяни, над 100 легла, с лекарски кабинети, физиотерапия, в другото крило — много хубава столова. След това голям културен дом с голяма библиотека. Отвън — спортни площадки. Почивни станции на профсъюзите, други — на големите предприятия в Хасково. Вертикалната планировка на цялото селище беше направена — с алеи, скамейки за сядане, кокетни павилиони, магазини, ресторанти. Особено през лятото идваха почиващи от цялата страна. Имаше много добре поддържан санаториум. Стопанинът на цялата тази прекрасна база беше Георги Стойков. После станахме големи приятели.

На тази среща Делчо ми съобщи приятна новина. СМК Хасково няколко години беше национален първенец по обем на строителството, внедрени бяха нови методики в строителството и добра организация на строителната механизация на предприятията. Делчо разговарял с един заместник-министър от Министерството на строежите и било замислено в Хасково да се проведе национален семинар на три етапа през февруари. Първата група ще бъдат бригадири от различни строителни специалности и механизатори. Втората група — технически ръководители, нормиране и работна заплата. И третата група — генерални директори, главни инженери, заместник-директори, началник-отдели в управлението. Курсът на всяка група ще бъде една седмица — от понеделник до събота, в неделя — закуска, и си заминават. Семинарът ще се провежда в културния дом.

— Уважаеми другарю Петров — така обичаше да се обръща Делчо към добрите си приятели, — имаш 10–15 дни да разсъждаваш по това мероприятие. Пак ще се срещаме и ще обмислим всичко, мисля, че ще се представим добре. Имаш ли нещо да питаш?

— Имам — казах, — нека още днес вашия заместник-министър, да отправи писмо до централната резервация на Балкантурист — София, за колко дни и за колко души — леглата в хотела и храна, закуска, обяд и вечеря в ресторанта.

— Ей, и при вас ставало с точно заявени неща — каза Делчо. — Браво, само така. Винаги съм приветствал реда.

Обикновено почивах в събота и неделя, за съжаление много пъти се е налагало да отивам в комплекса, но сме прекарвали и много

приятни празници. Идваха ни на гости от Димитровград Генчо и Теменужка, синът на бай Колю, лека му пръст, братовчед ми Гошо и жена му Стефка, техният син пък беше пораснал и трябваше да отива войник.

Във военното окръжие имах познати, уредих да го вземат във военната шофьорска школа — както казват, да си вземе професия.

Спомням си една вечер се бях прибрал по-рано. Тези близки или друго приятелско семейство бяха у нас. Беше празник, Бабин ден — празникът на родилната помощ. По-предния ден двама лекари бяха дошли в ресторанта, направиха резервация, казаха, че ще имат гости от Пловдив — двама професори с жените си. Уговорихме менюто. Долу големият салон беше целият резервиран за тях. Всичко беше подготвено, други клиенти се посрещаха само в горния салон.

Присъствах на оперативката, която се провеждаше винаги при започване на работа. Обърнах внимание на персонала да бъдат изключително внимателни и да не разстройват празника на гинеколозите и акушерките. Двамата салонни управители бяха тази вечер на работа и Ганозов, управителят на ресторанта, беше там.

Около десет и половина-единадесет часа вечерта тъкмо гостите у нас се бяха развеселили, когато телефонът звънна.

— Обажда се Ганозов, другарю Петров. Изпратил съм кола да ви вземе, моля ви, трябва да ми помогнете.

— Добре, идвам — и не питах за подробности.

Облякох се, извиних се на гостите и заминах. Влязох във фойето, до гардероба стоеше дежурният на окръжното управление на МВР майор Руси Колев. От салона дойде и Ганозов. Обърнах се към Ганозов и попитах какво се е случило. Обясни, че Руси Колев наредил в 10:30 така, както предвиждаха наредбите, ресторантът да бъде затворен. Ганозов обясни — стана лошо, едва хората почнаха да се веселят, а другарят майор заповяда оркестърът да прекрати музиката. Обърнах се към Руси Колев с молба да отидем във фойето на хотела, да поговорим, защото тук не е мястото за това. Той се съгласи и отидохме.

Там нямаше никой, освен дежурната администраторка, която нещо пишеше. Седнахме на фотьойлите и аз заобяснявах:

— Вас не ви обвинявам, виновен съм аз. Още при уговорката на тържеството трябваше да кажа да направят едно писмо до началника и

да помолят за удължено работно време на оркестъра. Мисля, че началникът нямаше да им откаже, но сега се намираме пред свършен факт. Ще ви помоля да се приберете в управлението, аз на своя глава съм разрешил на оркестъра да свири, въпреки предупреждението на обходния милиционер и той ви е докладвал. Вие от своя страна ще ме докладвате на началника и толкоз. Приемам каквото наказание ми наложи началникът и ще го понеса, но този скандал в ресторанта не трябва да се случи. Приемате ли?

— Приемам — каза.

— Много благодаря — продължих. — Оркестърът ще свири до 12 часа. Ще наредя да свири по-тихо, а утре сутринта рапортувайте при приключване на дежурството си на началника на МВР: „Петров не изпълни заповедта въпреки моето разпореждане“, за да не се получава неловко положение. Дежурен сте в управлението, идете там, тук няма произшествия, нито побои или пожар.

Влязох в салона, посрещнаха ме с „Ооооо!“. Казах на оркестрантите да заемат местата си, взех микрофона. Обясних, че има такава заповед, но оркестърът ще свири до полунощ. „Желая ви приятно прекарване!“.

Попитах Ганозов мога ли да ползвам същата кола, която ме докара, беше на негов познат.

— Разбира се — отговори той като се мъчеше нещо да се извинява.

Но явно не беше нужно нищо друго, след като оркестърът веднага започна.

Използвах колата и се прибрах вкъщи, гостите бяха на масата и всички в един глас полюбопитстваха какво се е случило. Разказах накратко и налях чашите, те прихнаха да се смеят, колко било забавно.

Колко примамлива е тази управителска длъжност, с каква лекота се решават проблемите! Но те не знаеха, че утре след рапорта на Руси Колев началникът ще нареди на следващия дежурен и той троснато по телефона ще ми каже: „Петров, веднага да се явите при началника“, а това значи изслушване поне един час лекция на началника. Че разпорежданията трябва да се спазват, че по този начин съм отворил възможността друга вечер други да си позволяват да нарушават наредбата.

Разделяхме се с двамата хладилни техници от монтажна база, когато директорът ме повика. Седнах, директорът разглеждаше някаква таблица от плановия отдел за изпълнението на плана на отделните обекти и на предприятието като цяло.

— Как върви работата, Петров, някакви проблеми?

— Проблемите са естествен белег на ежедневието. Само трябва да се прави възможното да се преодоляват.

— Петров, знаеш ли, имам една идея. Да те преместим в ресторант „Република“. Какво ще кажеш?

На мен ми беше ясно откъде се е родила тази идея и откъде се опитват да ме сплашат и да видят как ще реагирам. Запалих цигара, Атанасов също пушеше, седеше на стола си изхлузено напред и облегалката стърчеше над главата му. Гледаше ме с иронична усмивка.

— Другарю директор, тази идея не е ваша, а е идея на другаря Цанов.

— Защо мислиш така — веднага ме прекъсна той.

— Ще ви кажа — Цанов ви каза моето предложение да се оправи сметката.

— И нали е оправена, какво още?

— Аз нямам никакви претенции — казах аз. — Второ, аз съм поканен от окръжния комитет на партията и окръжния народен съвет да работя като управител на комплекс „Аида“.

— Какво месиш комитета — каза Атанасов. — В това предприятие аз съм ти директор и аз определям кой къде ще бъде.

— Ще обясните ли за какво съм неудобен в „Аида“ в окръжния комитет, ако ли не, аз трябва да обясня.

Вълчо Атанасов стана от стола, отиде до прозореца, помълча малко и седна на фотьойла срещу мене, погледна ме ведро и каза:

— Петров, дай да си поговорим като мъже. Ти знаеш много добре на всяка ревизия бюфетът и кухнята колко излишък дават, който не се отчита и като печалба на предприятието, ами се внася направо в държавния бюджет, а ние като ръководство да нямаме никакви средства да посрещнем някои гости. Има там един мижав директорски фонд. Тези сметки ще се разплащат от тези излишъци — каза Атанасов.

— От тези излишъци не може и лев да се вземе, може да се ползва, ако евентуално има някаква стока с преминал срок и трябва да

се бракува, а бракът, знаете, се отнася като разход и реализира загуби, тогава от този излишък се намалява стойността на развалената стока, която не се води вече и се хвърля. Това е придружено с една камара протоколи и обяснения. Има нормативни документи, които определят ежедневно дейността, всяка порция и всяка ракия се маркира и оставя втора марка при касиера маркировач. По тези марки вечерта се отчитат сервитьорите и на сутринта парите се внасят в касата с контролния акт, на който са се подписали сервитьори и управители на салони. Вашите сметки няма да се маркират, ще се записва на един лист и при ревизията ще се оправят. За отчетността се издават писмени разпореждания, дава ги счетоводителят. Кажете на Цанов да издаде заповед да се пишат такива листове и ще го правим.

— Защо пък трябва такава заповед? — каза Атанасов.

— Трябва, защото си представете, че при ревизията не е излязъл излишък, а точно обратното — сметката не излезе. Ревизорът трябва да направи акт за начет, защото тези сметки няма кой да ги плати. И тогава главният готвач или бюфетчикът, зависи къде ще изскочи, взема тези бележки и акта за начет и отива в милицията в стопанския отдел. Представяте ли си оттам нататък чорапът как се разплита? Предполагам, мислите, че аз съм страхлив, лош, егоист, а другите колеги си мълчат, не реагират като мене, усмихват се и другарят Цанов ги потупва по рамото. Аз съм повече от 20 години в този отрасъл, постарал съм се да следя всички нормативни документи и съм сигурен, че такова нещо скрито не може да остане, защото тука са намесени най-различни хора, които всичко виждат и всичко знаят. Това не са хора от строителната площадка, където всеки е готов да дойде и ти помогне, когато разтоварваш тежките греди или торбите цимент. Тук хората са други, всеки е взел химикалката и непрекъснато прави сметката, така че при него да остане повече. Техните човешки ценности са материализирани и често ги заменят за пет стотинки. Аз съм бил и при двете категории хора. Вие сте ми директор и аз съвет не мога да ви давам, но понеже вие предложихте да си говорим по мъжки, аз приех предложението ви и говорих по мъжки.

И си тръгнах.

Не споделих с Делчо този случай, бях убеден, че щеше да отиде в комитета и да стане голям скандал. От това само щях да изгубя пред ръководството на Хасково. За клюките закон няма — и в комитета, а и

другите, които научат, справедливо ще си кажат „Значи, този не е стабилен човек. Като бъде попритиснат, не намира начин да докаже, че е прав, и с това да се защитава. Той прибегва до ангажирането на други хора и още по-лошото е, че информацията, която им дава, ги принуждава да вземат решения, които не са много приятни“. Покажеш ли веднъж, че си склонен да откриваш чуждите грешки пред силни инстанции, макар и да е било форма да се защитиш, никой няма да те оправдае или най-кратко казано: „Нямаме ти доверие“. Без този капитал не можеш да правиш никакви инвестиции в живота си, ако ще да си факир.

Споделянето все пак е нормална потребност, най-елементарното — това те разтоварва. Разбира се, не в семейството, какво са виновните да им троя живота с моите проблеми, те са мои и аз трябва да намеря подходящи форми и начини да се оправя. Споделих с Георги Петров — финансовият ревизор в предприятието. Слушаше ме той мълчаливо, вдигаше рамене и питаше.

— На това не може да се издържа, познавам ги тези хора. Зная апетитите им и са свикнали да бъдат задоволени. Нищо не мога да ти помогна, нито да те посъветвам.

За семинара на строителите пристигна заместник-министърът на строежите. Делчо Борисов ми се обади по телефона и каза, че ще дойдат в ресторанта да обядват. Посрещнах гостите, настаних ги на кръглата маса в дъното на салона към прозореца. Тази маса беше на най-представително място и същевременно създаваше уют.

— Това ще бъде нашата маса — каза Делчо — през цялото време на мероприятиято.

Делчо ме запозна със зам.-министъра, казваше се Людмил Ангелов, ресор му бяха финансовите въпроси в министерството.

На следващия ден гостите запристигаха от цялата страна по различно време.

Присъствието на тези хора от цялата страна беше най-добрата реклама на комплекс „Аида“, а и на дейността на СМК — Хасково. За домакин на семинара, който се провеждаше от Министерството на строежите, беше определен СМК и така по стечение на обстоятелствата строителите бяха гости на комплекс „Аида“. Справедливо е да си призная, че на това мероприятие не гледах само откъм търговската страна. Бях доволен да разговарям с тези хора. През

60-те няколко години бях на скелето между тях и като чуех някои термини в техния разговор, се връщах неусетно в тогавашното време и определено усещах строителната тръпка. Аз познавах езика на строителите.

Първата група завърши семинара, сега и втората беше към края си. Често пъти имаше възможност да бъдем заедно със зам.-министъра и Делчо на официалната маса. Свободно, по най-непринудения начин се опознахме с Людмил Ангелов. Той ме беше приел, особено когато Делчо му разказа за преживелиците ми в материалното производство и скоковете ми от 12 метра в химическия комбинат, за реконструкцията, проведена миналата година, и особено за правенето на генералната сметка. За Делчовия принос да бъде в Хасково. Всичко това допадна на Людмил Ангелов.

Делчо Борисов имаше качествата на голям ръководител. Когато се провеждаха съвещанията при генералния директор на СМК, инженер Борисов съобщаваше на ръководствата на основните звена една седмица по-рано. Затова всички идваха подготвени. Можете да си представите какво значи, ако някой заговори неубедително с предполагаеми параметри и в неопределено време — жална му майка. Делчо ще направи такъв скандал, ще го притисне с въпросите „Знаеше ли, че ще бъдеш на съвещание, а на съвещанието се докладва какво си извършил до момента?“.

Така протичаха тези съвещания при Делчо Борисов — там бяха главният инженер на управлението, главният счетоводител и началникът на плановия отдел. Показателите, разглеждани на съвещанията, се обобщаваха от това ръководство в такива параметри, от които се виждаше приблизително 80% от себестойността на един квадратен метър от готовия апартамент. Такъв ръководител беше Делчо Борисов и затова беше със самочувствието на домакин на това национално мероприятие.

Семинарът продължаваше, беше дошла третата група, директорите с главните инженери и главните счетоводители. Или ръководството на този голям отрасъл.

В края на мероприятиято Людмил Ангелов изпрати до директора на Балкантурист — Хасково с копие до Комитета на Балкантурист — София благодарствено писмо. Делчо направи същото от името на СМК — Хасково и от негово име като генерален директор. Окръжните и

градските комитети и съвети дадоха заслужена положителна оценка на ръководството на СМК като домакин на мероприятиято.

* * *

Наближаваше пролетта. Подготовката на терасата пред ресторанта започна. Бях се разбрал с техника на Паркове и градини за оформяне на цветята.

Един от пролетните празници на Хасково мина през февруари. Заместник-председателят по просветата и културата към градския съвет Никола Атанасов беше съобразителен и деликатен човек, правеше много точно резервациите за гостите от София и Пловдив за празника „Музикални дни Недялка Симеонова“. Идваха първомайските празници, след това 24 май. Започнаха резервациите за абитуриентските балове.

Подготовката за първомайските празници се правеше с истинско празнично чувство, подплатено от пролетта. За провеждането им вече имаше рутинна организация от профкомитетите и ръководството на предприятията. И сега си спомням за тях още от Димитровград с дългите колони на химкомбината, Марбас, тецове, Циментовия завод, строителното предприятие, Заводските строежи и монтаж, развети знамена, музика. В Хасково също — големи предприятия, много повече учебни заведения. Манифестациите бяха задължителни, народът беше свикнал с тях, облечен официално, с празнично настрояние на колективите, на хората, които заедно работят.

Бяха минали вече 30 години и да си признаем — тези празници се очакваха с радост. На 1 май бяха внушителни колоните на големите предприятия. След всяка изминала година предприятията в града нарастваха, откриваха се нови. Една мълчалива миграция от селата към града течеше трайно, особено след като се създадоха АПК. Пролетариатът в града нарастваше, но пролетариат със специфичен статут. Младо семейство идва от селото, мъжът е шофьор в ДАП, жена му — в текстилния комбинат „Жеко Димитров“. На квартира са, родителите им на село в двора са направили оранжерии за 3–4 хиляди корена домати. През юни младото семейство взема отпуска, отива на село, бере и продава домати. Първоначалната вноска за жилище в

ДСК беше 1500 лева. Това семейство след три години влиза в собствен апартамент, и то без заем. С такава нагласа и упорито отстояване на поетата работа след 6–7 години децата са пораснали за училище, апартаментът вече е изплатен и не е проблем да се купи една жигула. Генетична черта на българина — през живота си трябва да построи къща, независимо беден ли е, или богат.

Годините се нижеха. Оптимизмът, надеждите да успеем, да решим проблемите, които възникват ежедневно, беше като неусетен поток във времето. Децата растяха, учеха се добре, това е щастието за семейството ни. Ние с Петя започнахме от нулата, нямахме какво много да се разказва за нас, бяхме едни от забързаните в мравуняка. Искахме да възпитаем, да образуваме децата си и един ден спокойно да заемат мястото си в обществото със самочувствие и достойнство. За мен и Петя това беше единствената ни цел.

Бях вече свикнал много внимателно да се вглеждам в хората. Ценях това познание, защото ми даваше възможност да научавам много неща в ежедневните си контакти с какви ли не хора: ръководството на Хасково на окръжно и градско ниво, директори на големите предприятия, учебни заведения. Това бяха ръководителите в Хасково, създавани в продължение на тридесет и няколко години.

Секретар на окръжния комитет на комсомола беше Стоян Стоянов, възпитан, интелигентен и тактичен човек. Водеше гости в банкетна зала и винаги много коректно си оправяше сметките. Когато открихме новата зала, при едно идване на Стоянов с гости, като ги изпращах, тихо и деликатно Стоянов помоли, когато нямаме гости в банкетна зала, да идват вечер с хората му от комитета, инструктори, заместници.

— Петров, ние няма да правим голям оборот, но спокойно ще можем да си провеждаме разговорите — каза Стоянов.

Разбира се, приех. Така започна използването на залата за неофициални съвещания. На тях присъстваха бивши инструктори в ОК на комсомола като Иван Драганов, Деспо Деспов — началник-отдел в Обществено хранене, задочник по икономика, синът на Динко Атанасов, вторият секретар по идеологическите въпроси в окръжния комитет на партията. Тези млади хора бяха минали политическата школовка като инструктори. Така се подготвяха бъдещите стопански

ръководители Сталю Сталев, Вангел Димитров, завършили пълния цикъл на подготовката и всеки готов да си отиде на мястото.

Това беше през седемдесетте години. Виждах този процес в детайли, в него имаше строги правила. Тези хора трябваше да минат през много сита.

Познавах и по-възрастните сред тях, минали някога същата школа и застанали твърдо на своите места като Делчо Борисов, Атанас Тенчев, Георги Славов, Георги Стойков, доктор Честименов, доктор Господинов. Партията столетница си беше създала механизъм за създаване и подготовка на кадри. Но истинската политическа кариеристична борба беше в София. Апетитните места в министерствата, сред дипломатическия елит, в търговските представителства, в сътрудническия апарат към всички институции. Кандидатите трябваше да носят „генетичния“ фактор, политически или роднински.

През седемте години между 1979 и 1977 година, когато бях в „Аида“, в Хасково станаха много кадрови промени. Стоян Стоянов стана първи секретар на ОК на партията, Пандо Ванчев — министър на пощите и съобщенията, Иван Драганов — секретар на окръжния съвет, Деспо Деспов — директор на Балкантурист. При него се пенсионирах. Той остана две години след мене да погълне всички горчилки на промяната, да затвори последните страници на едно предприятие, което е било гостната стая на окръга.

* * *

През 60-те, когато бяхме в Димитровград — швейцарец, за когото вече разказах, поканен да ни учи на туризъм (и за този срамен факт разказах), препоръчваше, че освен туризъм и хранително-вкусова промишленост друго не ни трябва. Да оставим швейцареца да си прави швейцарските часовници, а ние да си гледаме в нашия български туризъм.

Работих 40 години в отрасъла в системата на Балкантурист. Сега съм на 80 години и продължавам да твърдя, че от туризма по-привлекателен отрасъл няма.

Тази дейност не остарява, туристическият продукт не е само храна и възглавница, където можеш да положиш глава и да заспиш.

Туристическият обект удовлетворява непрекъсната потребност на хора с различно интелектуално и духовно равнище. Туристът идва в туристическата база да си почине, да възнагради себе си за успеха, който е постигнал, да окаже внимание на този, който му е помогнал, да се весели с приятели, да празнува със семейството си.

И той избира точно така да сподели двете изречения, за които не е имал дотогава подходящо място, с най-скъпия човек.

Още при посрещането отправяш усмивка, поздравяваш, ведро заявяваш, че си го очаквал, радваш се, че е пристигнал.

Оттам нататък всичко е много интересно. Повярвайте, гостът ти се е доверил, той приема предложенията ти, той ти вярва, че всичко ще е много добре, защото има тази нагласа — че всичко ще бъде прекрасно. И това доверие трябва да се оправдае много професионално, внимателно, тактично.

И във всички случаи трябва да се има предвид, че територията, където е настанен гостът, е неприкосновено негова. Не трябва да се позволи на никого да се намесва в нея. Обслужващият персонал трябва много тактично да спазва разстоянието. При избликналия радостен смях на гостите или споделяния с шепот между някои от тях, обслужващият персонал да бъде на разстояние и да не изразява отношение.

За поведението на обслужващия персонал няма точно маркирани служебни правила. Всичко е професионално усещане и рутина, които се определят в различните случаи и според различното поведение на самите гости.

Но има и други случаи за посрещане на гости, които изискват голям професионализъм, освен рутина. Това са официалните приеми. Било то гости от чужда страна, било някоя голяма институция дава прием по особен повод, тогава обслужването е прието да бъде по дипломатическия протокол.

Гостите на този прием (моля за извинение за тази забележка) също трябва да бъдат на съответното ниво, за да се получи истинското протоколно протичане на приема.

А човекът от ресторанта, който ще подготви приема, ще ръководи и ще наблюдава, трябва да е специалист. И за този

специалист, твърдя, приемът е като симфония. И само ако е истински специалист, който си обича професията, с много любов може да се наслади на тази чудесна симфония.

* * *

В комплекса нямаше текучество сред персонала, непрекъснатата взыскателност повлия положително на квалификацията на хората. С такъв персонал лесно се провеждаха големи мероприятия на високо равнище. Ганозов беше преместен към Здрава храна в Харманли — стана управител на един нов комплекс. Корцанов бе изтеглен в София и на негово място застана Стоян Стоянов. Напълно обяснимо беше, че ще има ново пренареждане в окръга.

Един от първите сменени стопански ръководители беше нашият директор Вълчо Атанасов. На негово място дойде Деспо Деспов, познавахме се с него — беше началник-отдел в Здрава храна, завърши задочно икономика. Инвеститорската дирекция в София към обединението на Балкантурист беше закрыта. Дако Еревинов замина с екип в чужбина. Голяма част от хората му отидоха в Капитално строителство към Централния съвет на профсъюзите. Към окръжните подразделения на Балкантурист назначиха по един строителен инженер за началник на капиталното строителство, който разполагаше с помощта на двама технически ръководители със средно техническо образование. Този екип упражняваше инвеститорски контрол при строежите на нови обекти. Цанов си остана главен счетоводител на предприятието. Към предприятието се откри отдел външен туризъм. Дадоха ни от София два луксозни автобуса и назначиха по двама шофьори на всеки. Имаше бюро за туристическо обслужване — набиране на туристи и при формиране на група от съответния брой туристите заминаваха с автобусите и с екскурзовод. Обикновено маршрутите бяха СССР, Молдова и Украйна. Имаше много кандидати. Големите предприятия, земеделските стопанства създадоха практика — награждаване на колектив, бригада и по-малки групи с екскурзии в чужбина. След това бяха създадени туристически бюра в София, които правеха резервациите в чужбина — хотелите, ресторантите. Отвориха се маршрути в Германия, Чехия, Унгария. Туристическото

разнообразие се осигуряваше от предварителната програма за посещение на групата в исторически места, музеи и други характерни забележителности в района.

Туризмът, било то организиран или самостоятелен, е много ценно преживяване. Неслучайно се казва в една мъдра поговорка „Колкото си видял — толкова знаеш“.

С Деспов се разбирахме добре, познаваше бранша, беше интелигентен човек. Запази традицията от Джанково време и всеки понеделник се провеждаха заседания в банкетната зала в „Аида“ на стопанския съвет, началник-отделите в управлението, заместник-директора, главните счетоводители и комплексните управители. А с тези от Свиленград, Любимец, Харманли и Димитровград — накрая на всеки месец.

Наближаваха първомайските празници, след това най-истинският празник — 24 май. Спомням си на един 24 май след приключване на манифестацията дойде при мен д-р Марков, лекар педиатър:

— Петров, ще мога ли да си купя един хляб от ресторанта? Поръчаха ми от къщи, но аз се увлякох в манифестацията. Не зная как да ти опиша какво удоволствие е да гледаш засмени деца, толкова весели, щастливи, с румени лица. Нагледах се на здрави деца. Знаеш какво е в приемната при нас в детската клиника.

Докато говорехме, наредих да донесат в найлонова торбичка един хляб и предложих:

— Д-р Марков, предлагам да пием по едно коняче за здравето на всички деца и за техния празник.

— Така го казахте, че не мога да откажа — прие докторът и седнахме на една маса.

Казахме наздраве за децата и отпихме. Никога не можех да предположа, че един грамаден човек като д-р Марков е така чувствителен.

Валка и Славето дойдоха при мен след края на манифестацията. Бяха отличнички, свалили лентите от рамото си и ги държаха навити в ръцете си. Бяха възбудено радостни, седнахме на маса, поръчах да донесат по един крем карамел с топка сладолед. Обичаха този десерт.

* * *

Винаги с истинско удоволствие си отивахме на село през почивните дни. Баща ми и майка ми се радваха много. С брат ми имахме по две деца, аз — две дъщери, той — дъщеря и син. Спомням си, когато и двамата си идехме на село със семействата, каква радостна глъч наставаше. В такива дни баща ми и майка ми бяха най-богатите хора.

И като казах богати, тези две думи — бедни и богати — много рядко се чуваха в разговорите. Беднотията от детските и младежките ми години беше напуснала не само мен и нашето семейство, но като че ли всички хора я бяха изтикали някъде настрани. Всеки работеше кой каквото може и знае, за големи богатства не се говореше, но и бедни хора нямаше, които да се чудят как да вържат двата края. В селата в Пловдивско, Хасковско чак до морето се отглеждаха толкова много плодове и зеленчуци, които се продаваха. Дворовете в селата от ранна пролет побеляваха от покритите с найлон оранжерии. Всичко се извозваше на пазара или за консервните комбинати. За някогашната бедност място не беше вече останало.

Веднъж пак бяхме при нашите с братовото семейство. Децата играеха на двора, Петя и Добриня приготвяха вечерята, майка ми като добра свекърва майчински нещо им подсказваше за готвенето. Донесохме бира от кръчмата и както друг път седнахме с брат ми и баща ми на масата в очакване всички да дойдат когато стане време. Като взехме чашите да кажем наздраве, забелязах, че баща ми някак неспокойно ни погледна двамата с брат ми. Може и така да ми се е сторило, си помислих, но видях как майка изгледа баща ми и каза:

— Петре, започвай.

Той неловко се помъчи да се усмихне, махна с ръка и каза:

— Нека да се навечеряме и тогава ще говорим.

Брат ми забави хапките, поглеждаше ту към баща ни, ту към майка ни. Налях си бира в чашата, казах наздраве и пих. Разбрах, че предстои нещо трудно за казване, че темата е предварително подготвена. Затова реших да изчакам нещата сами да се случат. Баща ми се облегна се на стола и заговори:

— Георги — обърна се той към мене, пък аз затаих дъх какво ще е това, дето започва с мен. — Знайте — продължи баща ми, — като създават семейства, редно е децата да определят при кого ще бъдат родителите.

Баща ми отпи от бирата, запали цигара, махна с ръка като да пропъди муха и продължи:

— Не искам да правите делби, каквито ние някога сме правили с моя брат и сестрите ми. Та, ние с майка ти сме решили да бъдем при Димо, пък и така е прието като традиция — родителите остават при най-малкия син. Това е, Георги, какво ще кажеш?

Настана тишина. Такъв въпрос не съм очаквал, така тръшнат пред мен, дори за миг се обвиних, че никога не бях мислил за това. А сега трябваше да отговоря, всички бяха обърнали очи към мен и чакаха. Нали беше решено, какво тогава трябваше да одобрявам или отхвърлям. Баща ми ме разбра, погледна ме и някак на пресекулки каза:

— Така де, тука сме си само ние и всеки да каже както го чувства.

Обърнах се към Димо, брат ми срещна погледа ми, разбрах, че той е застанал зад решението и го попитах:

— Разговарял ли си с майка и татко по този въпрос?

— Да — каза той, без да смене погледа си, — и заедно взехме това решение.

— Така ли да разбирам — попитах.

— Да, заедно го решихме.

Налях бира в чашата на баща ми, налях и на брат ми и в моята, която взех и изпих, без да кажа на здраве, след което запалих цигара. Те също отпиха и на свой ред запалиха. Струваше ми се по-трудно от някогашната „делба“ на баща ми с неговите братя и сестри.

— Признавам честно, досега не съм мислил по този въпрос. Решението, което сте взели без мен, вече е факт, и не ви виня, че не сте ме потърсили. За мен щеше да бъде много трудно, ако татко ми беше поставил въпроса „Георги, ти си най-големият от децата, с майка ти като родители питаме теб, ти да кажеш при кого ще бъдем като остареем“.

— Кое му е трудното?

— Ако кажех „ще бъдете при мен“, щях да имам чувството, че Димо ще каже „взема ги при него, за да му помагат“, макар че не виждам с какво трябва да ми помагат. И другият вариант — ако бях казал „ще бъдете при Димо“, веднага щях да си помисля, че ще ми кажете „Да, ние ти трябвахме преди, когато беше ученик, всичко сме

ти давали и сега вече не те интересуваме“. Можете ли да застанете на моето място и да решите? Вие сте решили въпроса така, както искате. Аз го приемам, нямам възражения, вие сте ми родители, Димо ми е брат. Това решение нищо не променя между нас. Само да сме живи и здрави.

— Ами точно така, нищо не е станало, докато сме живи, ще идвате в тази къща и ще се посрещаме и изпращаме, както е било досега.

Излязохме на двора, пак запалихме по цигара и се помъчихме да говорим за каквото и да е, просто да говорим. До лягане по този въпрос повече не се заговори. Димо беше с москвича и решиха да си тръгнат за Казанлък да приготвят децата за училище. След малко дойде наш калеко или свако, както казват в София. Той беше слънчев човек, открит, разговорлив, много се уважавахме с него. Добре стана, че дойде, и така до нашето тръгване не говорихме нищо с баща ми и майка ми по този въпрос.

Дълго време не можех да си обясня защо преди да решат, не бяха споменали или поне намекнали мене. Дори започнах да се питам дали не съм показал нещо нередно, да съм обидил някого или да съм изразил някакво безразличие по въпроси, свързани със село. Вече бях преодолявал деликатни ситуации през годините, откак започнах работа и създадох семейство. Поемал съм сам отговорността и когато съм допускал грешки, те са били за моя сметка.

Но тук нещата се отнасяха до нашето семейство. Ние нямахме какво да делим, дворът ни беше събран от три парцела, къщата с двата парцела и зад нея — третият парцел, приписан на мен. По едно време май имаше някакъв закон, че не можеш да притежаваш два парцела в едно населено място. И тогава баща ми го прехвърли на мое име, за да не изпрати кметът някой, дошъл в село да си търси парцел за строеж...

* * *

Неусетно децата израснаха пред очите ни. Истинското родителско творение е от мълчаливото погалване на малката главичка до срещане на погледа им и как мълчаливо те питат за толкова много неща. Това е необратимото време на родителите с техните деца, с

нашите деца. Много отговорно да предусещаме, и ако имаме късмет, да предвидим процесите в развитието им. Поправителни изпити за родителите по този предмет няма.

На Славей я оставаше още една година да завърши немската гимназия. И двете с Валка се учеха упорито, бяха отличнички. Нормално беше в семейството да се говори какво ще кандидатства Славей. Изборът ѝ беше отначало като на шега, но после се оказа твърдо замислено решение. „Искам да уча медицина“.

В комплекса работата вървеше рутинно, някак си не се вглеждах в малките пропуски на персонала. Оставях с тях да се ангажират управителите на салоните. С Делчо бях споделил радостната грижа за следването, той също заяви: „И ние това мислим за двамата сина“. На пръв поглед на всички родители като че ли грижите и радостите са еднакви, особено когато застанем на тротоарите и гледаме манифестацията на 24 май, но и са различни и по друг начин не може да бъде.

Брат ми беше купил пет телета и ги бе докарал на село баща ми да ги гледа, да ги кара на паша на полето и наесен като пораснат, да ги продадат на есенните пазари. Докарваше от магазина фураж и обсъждаха пред мен какво може да се припечели от това. Гледах спокойно на всичко, макар да потвърждаваше решението при кого да бъдат родителите ни. За мен въпросът беше приключен. Държах станалото с нищо да не повлияе на отношенията ни. Особено след като синът на брат ми Гошо беше кръстен на мене.

Когато си ходехме на село, родителите ми еднакво ни посрещаха и нас, и Димови и се радваха и обичаха децата ни много. За тях това беше най-радостното, бяха щастливи баба и дядо. Другото — кой щял да печели от телетата, не ме занимаваше. Аз се вглеждах в моите си проблеми и толкова.

Една лятна събота и неделя отидохме на село да се разведрим. Димови си били идвали предната неделя. В двора видях, че са струпани сухи клони за горене, взех брадвата и ги насякох за огъня. Пред къщи имаше огнище, майка ми през лятото там готвеше и целият двор миришеше на вкусните гозби. Баща ми си дойде, беше ходил да оправи колелото на каруцата. Отидох, помогнах да го сложим и след това влязохме в обора.

— Ела — каза той, — да видиш какви телета имаме. Станали са като рибки, така добре се хранят.

Баща ми обичаше животните, той винаги е имал крави и теленца. Без мляко, масло и извара къщата ни не е оставала. В малката стаичка в дъното до коридора, спомням си от детските години, имаше огнище, което, не знам защо, наричаха „оджак“. Спомням си още, че имаше верига от ковано желязо, имаше и две куки, също от желязо, на едната се закачаше бакърът с водата да се позатопли на огъня, а другата определяше на каква височина от огъня да бъде бакърът. В тази малка стаичка какво ли нямаше. В чувалче, закачено на пирон, имаше орехи, връзка сушени червени люти чушлета, в една торба — ошаф. Още като отворя вратата, веднага ще ми замирише на ошаф, на сушени сливи, ябълки, круши. Аромат, толкова познат. Трайни отпечатыци в съзнанието ми от детските години.

Вечерята беше готова и всички седнахме на масата. С баща ми решихме да пием по ракия за аперитив, а той да донесе малко от останалото вино. Донесе го, всички се хранехме, децата си шушукаха нещо. Баща ми вдигна шарената купа, каза „наздраве“, отпи и се обърна към Славея:

— Славейче, сега като завършваш, какво си решила да следваш?

Славето погледна дядо си и каза:

— Твърдо, дядо, ще уча медицина.

— Медицина, казваш — остави вилицата баща ми и се загледа учуден в Славея. — Господи, и такава радост не сме мислели, че ще доживеем. Д-р Георгиева, така ли?

Славея се засмя:

— Не, бе, дядо, д-р Петрова, на фамилно име се казва.

Баща ми сложи двете ръце на масата и повтори учуден: „Д-р Петрова, на моето име“.

— И вървя, значи, по големия коридор в болницата и гледам на един кабинет на вратата табелка „Д-р Петрова“. Какво ще кажеш, Георги — обърна се неочаквано към мен баща ми. Познавах добре този негов упорит поглед.

— Връщане назад няма, така ми каза и ти, татко, когато ме записваше в гимназията.

Леко потрепна брадата на баща ми, поклати глава и каза:

— Вярвах, че не си го забравил.

Майка ми се беше заслушала и се намеси:

— Петре, какви са тези въпроси, нали сега се храним.

— Нищо лошо не се е случило — кротко отвърна баща ми. — Получих отговора, който чаках.

Човек трябва да почувства кога е дошло времето за решаване на сериозни въпроси. Тогава могат да се разглеждат всички вероятности и рискът при всяка от тях. Започнахме да събираме информация за кандидатстването в университета, пък и имахме още много време. Миналата година за окръга са били отпуснати петдесет места за медицина. Бройката вече няколко години се поддържаше. За едно място кандидатите бяха над сто.

Учебната година беше към края си. Усещаха се вълненията около предстоящия абитуриентски бал, кой какво ще кандидатства и че ще настъпи неминуемата раздяла на съучениците. Децата като че ли не бяха наясно за трите неща, които се случваха почти едновременно — абитуриентският бал, кандидатстването и раздялата. Радостта се смесваше със сълзи. И справедливо е казал някой — щастието е миг, а всичко друго в живота е борба. За да живее човек, трябва да държи на трите върховни ценности в своя живот — разума, целта и самоуважението. Разумът е неговият инструмент на познанието. Целта е неговият избор, за който този инструмент трябва да работи, за да бъде постигната. И самоуважението е неговата ненакърнена убеденост, че умът му е способен да разсъждава и личността му е достойна да живее.

Славето подаде документите си за кандидат-студентските изпити. И в най-трудното нещо в живота има и нещо лесно — началото. След това не можеш да се отказваш, щом истински искаш това, което си започнал, ще преодолееш всичко и ще го постигнеш.

Конкурсът се проведе в стаите на една пловдивска гимназия. Дворът и близките улици бяха пълни с родителите на кандидатите. Това са напрежения, в които с нищо не можеш да се намесиш. Седиш безучастен като с вързани ръце. Всички ние, родителите, с нашите най-добри чувства и пожелания, бяхме пак от другата страна на бариерата. Крайно време беше да разберем, че децата ни са големи и вече сами ще решават проблемите в живота. Но никой не може да ни отнеме правото да се притесняваме, да правим всичко възможно, което да помогне на децата ни да успеят!

Резултатите излязоха, гледаме, наредени с другите, по изнесените списъци. Класирането беше направено, не ни достигаха три стотни, за да влезем. Помъчихме се да задържим надеждата, че сме в първите резерви и вероятността е голяма. Имахме и другия шанс, в стоматология Славето можеше да влезе без никакви проблеми. Но тя искаше голямата медицина и се осланяхме на резервите.

* * *

Записването започна, чакахме съобщение. И след това отидох в медицинския институт и разбрах, че резервите са попълнени, без никой да обясни как. Разбира се, нямаше трагедии, правехме възможното да няма разколебаване, отчаяние. Трябваше да се работи през годината, така беше наредбата, за да има право човек да кандидатства следващата година. Не беше проблем, отидох до директора на текстилния комбинат „Жеко Димитров“, въпросът се реши, Славето щеше да прави сертификатите на платовете за износ на немски език.

Ежедневието потече в своето русло. Ние работехме, и Славея работеше, Валка беше във ваканция, не искаше да отиде в Бисер. Славея беше получила първия удар от боксовата ръкавица на живота, ние бяхме извън ринга, само наблюдавахме. Изводите трябва да се правят, и то по най-рационалния начин. С Петя открихме, че в нашето семейство се е настанил максимализмът. Първо у нас двамата при формиране на семейството ни, при непрестанното изискване от себе си да успяваме последователно, за да постигаме потребностите си. Сега се убедихме, че този стремеж е обхванал и децата. Но те не са виновни, виновни сме ние, родителите. Или най-правилно казано — виновен съм аз, само аз с моя страшен характер, упорит и вярващ. Има качества у нас, които откриваме още от началото, доволни сме от тях, но след време разбираме, че са били в твърде голяма доза. Така е и с максимализма, от него няма отърване. Пречи на рационално пресметнати решения. Не на всяка цена да се хвърлиш в големия вир и след това да положиш толкова усилия, докато излезеш и се устроиш на сушата. Милият ми бай Недьо Тихолов някога ми казваше: „На този свят за всичко се плаща. Така е построен животът“.

Новата година дойде, изпратихме старата и новата ни изненада с неочакван „подарък“. С решение на министерството от петдесет бройки за кандидат-студентите по медицина двадесет и пет се прехвърляха на Кърджалийски окръг. С други думи, за 1977 г. Хасковски окръг щеше да има само двадесет и пет бройки, в тях влизаха и тези с предимствата без конкурсни изпити. В голямата навалица щяха да се включат много здрави и големи лакти, натискът щеше да бъде голям. Нямахме много време за избор и размисъл, трябваше да се предприеме нещо. При едно отиване в София споделих проблема със зам.-генералния директор Илия Чакалски. Той ми предложи да замина на работа в Германия. На работещите в Германия децата какво биха могли да кандидатстват да следват, попитах.

— Само немска филология. За твоята работа аз поемам ангажимента, германците такъв специалист и работар като тебе оценяват прекрасно и няма да имаш никакви проблеми.

Благодарих, казах, че ще си помисля, и си отидох в Хасково. Говорих по телефона с Иван Димитров, бившия зам.-председател по строителството в комитета на Балкантурист. Сега партиен организатор в генералното консулство на България в Киев, Украйна. Разказах какви ми са планове и той какво би могъл да помогне, защото децата на работещите в СССР могат да кандидатстват медицина и всички инженерни специалности. След като ме изслуша внимателно, Иван Димитров ми каза:

— Петров, тук в Киев Балкантурист България има представителство с дейност реклама, договаряне на съветски туристи чрез централна резервация в София, но за всичко това трябва да проверя тука и в София какви възможности има и след три-четири дни ми се обади и ще ти кажа.

След четири дни Иван Димитров ми обясни по телефона, че нищо определено не могат да му кажат нито от председателството, нито от управлението на Балкантурист София. Благодарих му, извиних се, че съм му създал толкова грижи и толкова.

Отидох отново в София в Министерството на строежите при Людмил Ангелов, зам.-министър по финансовите въпроси. Посрещна ме сърдечно в кабинета си. Заговорихме се за срещите ни в комплекса в Хасково.

— С какво мога да ти бъда полезен, другарю Петров, ако идването ти при мене е свързано с някакъв проблем?

Разказах как са нещата при мене и това, че съм проучил, че в СССР могат да кандидатстват децата на работещите родители и че имам желанието да замина за СССР.

— Бихте ли могли да ми помогнете, другарю Ангелов? — директно поставих въпроса аз.

Зам.-министърът ме слушаше много внимателно, дори напрегнато, помълча, стана, поогледа се в кабинета, пак седна на фотьойла срещу мене и подхвана:

— Слушай, другарю Петров, такова притискане до стената не съм очаквал. Аз те уважавам, имам прекрасни впечатления от срещите по време на мероприятията в Хасково и след това пак сме се виждали няколко пъти. Не мога да проумея решението ти да те изпратим в СССР. Ние изпращаме там само за строителна работа. Аз те познавам много добре, влизал съм в комплекса, ти си истински специалист в своята работа.

Повече не можех да слушам тази проповед, макар че Ангелов говореше с най-добри чувства.

— Много се извинявам, другарю Ангелов, че ще ви прекъсна, обмислил съм всичко, преди да дойда при вас. Може би си спомняте, разказах ви в Хасково, че няколко години съм работил наравно със строители и монтажисти на химкомбината в Димитровград. Именно като строителен работник искам да отида в СССР. Моля ви да ми помогнете, останалото е мой проблем, с който аз ще се справя, в това трябва да ми вярвате.

Ангелов натисна копчето, влезе секретарката и той ѝ нареди:

— Веднага повикайте на директора на управлението за набиране на работници за СССР. С него да дойде и един от хората му, други няма да пускаш при мен.

След това взе бутилка коняк и две чаши. Седна пред мене, сложи чашките на масичката, наля коняк и каза:

— Петров, да пийнем. Да се съвземем, май и на двамата ни дойде повече напрежението. Всичко ще се оправи така, както решихме. Наздраве! — и пак отпихме коняка. — Имам един въпрос. Делчо Николов е зам.-началник на строителен тръст в Ростов на Дон. С него споделил ли си твоето намерение?

— Другарю Ангелов, вие сте близки с Делчо. Той е прекрасен човек и е един от истинските ми приятели. Той е силният човек, на който винаги мога да разчитам, но и никога не съм допускал той да се срамува от мои грешки в работата. В Ростов на Дон Делчо е със семейството си. Той също има двама сина, на които да помага, както аз на двете си дъщери. Не мога да извивам ръцете на Делчо, защото знам, че той нищо не може да направи за моето устройване, нито пък искам да се чувства отговорен за мен като ме гледа общ работник в строителната бригада. Той няма никакво отношение към моите проблеми, аз истински уважавам приятелите си и държа на тях.

Влязоха директорът и служителят. Ангелов започна веднага с въпрос към директора.

— Набирате ли група за Украйна?

— Строители — каза директорът — от всички разряди, за съжаление, с високи разряди много малко кандидатстват, но набираме. Сега формираме група за Полтава, град, приблизително като Пловдив. Там имаме строителна група от две години и работата се разраства.

— Има ли висши учебни заведения и медицински институт? — попита Ангелов.

— Има — отговори директорът — на един работник синът му учеше медицина в Полтава.

Ангелов помълча и заговори:

— Този човек трябва да замине за Полтава. Кога ще бъде готова групата?

— В края на март, началото на април — каза директорът и попита малко притеснено — като какъв специалист и какъв разряд има?

Аз погледнах към Ангелов, засмях се и казах:

— Трети разряд, бетонджия, нали така се водят общите работници към строителната бригада?

— Да, така се водят — каза директорът и ме изгледа изпод вежди. — Тази работа е най-тежката и неблагодарната в бригадата — товарене, разтоварване, пренасяне.

— Зная — прекъснах го, — нали тази работа хора я работят и като им изтече договорът, се връщат в България живи и здрави.

Ангелов нареди:

— Другарят Петров ще дойде с вас в дирекцията, ще направите договора за полтавската група и ще се уточните как ще държите връзка.

Станахме всички, двамата тръгнаха, аз почаках малко и казах на Ангелов:

— След като направим договора, няма да се връщам при вас, достатъчно време ви отнех. Много благодаря за това, което направихте за мене. Никога няма да го забравя.

Ръкувахме се и Ангелов ми каза:

— Да си призная, нямам никак чувството, че съм направил добра услуга, но изборът е твой. Желая ти здраве и успех в това, за което си тръгнал.

В дирекцията за набиране на кадри за СССР процедурите бяха кратки. Директорът разпреди да донесат в неговия кабинет образец на договор, поиска ми паспорта и нареди на един служител да попълни договора. Прочете го внимателно да не е допусната грешка и каза:

— Другарю Петров, подпишете се тук и тук, като се приберете в Хасково, идете в нашето представителство и ги уведомете, че сте подписали договор при нас и ние ще ви съобщим чрез тях кога ще се тръгва.

На гарата за Хасково си взех билет и от един павилион механично си купих сандвич и кола. Взех и някакви вестници, цигари, погледнах на таблото на кой коловоз е влакът и отидох. Влязох в купето, беше още празно. Седнах и чак тогава разбрах колко съм изцеден. И изведнъж като че ли се събудих. Та аз успях, въпросът е решен — след месец заминавам и трябва да се решават въпросите. За мен всичко друго вече нямаше никакво значение. Разговорът с директора, че ще напускам работа, е формалност. Аз имам цел и трябва да я постигна.

Прибрах се вкъщи. Всички знаеха къде съм бил и с нетърпение чакаха резултатите. Седнахме и разказах всичко. „И толкова скоро? Само след месец ще заминеш?“ — питаха почти едновременно. Вечеряхме, говорихме, до късно обсъждахме отделни детайли.

* * *

Отидох на работа. Да си призная, бях много внимателен с персонала. Разговаряхме, питах главния готвач дали има някакви проблеми. Не исках веднага да съобщя на директора решението си, защото знаех, че още същия ден ще го каже на заместниците и главния счетоводител. Той не можеше да ме изслуша и мълчаливо да решава кого ще сложи на мое място, това може да стане след като замина. След обяд отидох в управлението, влязох в стаята на ревизорите. Георги Петров беше на бюрото си и преглеждаше един опис. Попитах го има ли сериозна работа за приключване през деня.

— Няма нищо особено, трябва ли ти? — попита той.

— Да, ще те чакам в банкетната зала — и излязох.

Имах бутилка с хубав коняк в канцеларията и пакет ядки. Седнахме. Той не беше пияч, но ценеше добрите напитки и на хубав разговор с приятел си доставяше удоволствието от някоя малка глътка.

— Такъв коняк навремето — отбеляза Гошо — пиеха само bankerите.

На Гошо баща му е бил директор на банка и това си личеше в държането му.

— До месец напускам работа. Отивам в Съветския съюз като строителен работник.

Гошо се наведе към мен и прошепна:

— Шегуваш се! — и ме загледа втренчено. — Нали се шегуваш...? Само луд може да вземе такова решение, без да мисли. Само да те попитам: там как ще издържиш на такава груба, трудна работа и между такива хора?

— Понякога и лудостта помага, Гошо — му казах. — Вече съм подписал договора, вчера бях в София. Почти 90% въпросът е решен. Само на тебе съм казал. Нима тук е добре, условията — спокойни? Ти знаеш колко много работа мина през главата ми, сам не проумяваше какви рискове съм поемал и за мое щастие съм решавал въпросите успешно. Някаква благодарност да е изразена по някакъв начин? Ти прекрасно го виждаше, аз се правех на мъжага — махах с ръка и казвах „Остави ги тези дребни душици“. Защо тогава не ми каза „Слушай бе, човек, ти си луд бе, че се товариш толкова много“, а сега ми го казваш, защото искам да сляза от това виенско колело, което наистина може да ме направи луд.

Замълчах, Гошо също мълчеше, загледал се нанякъде. Съжалявах, че изсипах толкова гняв върху него. Беше добър и честен приятел, търпелив наблюдател на всичко от „кухнята“ като финансов ревизор на предприятието. Но усетих, че е засегнат от реакцията ми. Поисках да наляя по още малко коняк в чашите, но Гошо махна с ръка:

— Нищо не ми се пие — и стана. Станах и аз.

— Гошо, не ми се сърди — казах, — трябваше да го кажа на някого. За лудостта ми не се учудвай. В живота понякога се налага човек да предприема неща като това. И да знаеш, това е нормално. Дай да излезем на улицата да поемем въздух и всичко ще се оправи.

Обяснима беше изненадата, когато хората научаваха, че съм напуснал работата и заминавам за чужбина. Най-малко пък можеха да проумеят защо отивам като строителен работник. Те ме смятаха за добър в професията и бяха убедени, че където и да отида, ще успея с това, което зная и мога.

От родителите си вайкане не чух. Като че ли бяха предвиждали това решение. Баща ми ме изгледа продължително и каза:

— Сигурно си сметнал всичко. Ще издържите и ще успеете. С майка ти нищо друго не можем да направим, освен да се молим за вас.

Деспов — директорът на предприятието — беше изненадан, но се съгласи, че всеки има право да решава своите и на семейството си въпроси.

— Здраве и живот да има, като се прибереш в България, винаги си добре дошъл в Балкантурист. Ти си добър специалист и добър ръководител.

На следващия ден отидох в дирекцията за набиране на работници за СССР. Началникът се оказа познат, покани ме в кабинета си и се обърна усмихнат към мен.

— Не знам с какво мога да ви бъда полезен като виждате каква е нашата дейност.

— Именно затова съм дошъл при вас. Ето договора от София, откъдето ми казаха да го представя при вас и по-нататък вие движите нещата, те са във вашата компетенция. Остава да ми кажете какво още трябва да направя, за да бъде насрочено заминаването ми. Видяхте ли, че можете да ми бъдете полезен.

Милият човек, както беше застанал срещу мен, седна на стола до бюрото си с полуотворена уста и вдигнати вежди.

— Чакайте бе, другарю Петров, аз не помня от колко време не съм преживявал такава изненада. Разбира се, всичко ще бъде готово — стана и подаде ръка.

Изчете внимателно договора, след което се обърна към мен.

— Другарю Петров, ще ви помоля да оставите паспорта си, за да мога от МВР да подготвя задграничния паспорт. Паспортът ще ми бъде нужен да ви открия сметка в БНБ, където ще ви превеждат задграничната заплата.

Дадох си веднага паспорта.

— При нас — продължи той, — ще ви направим картон, където се нанася пребиваването ви в чужбина и когато се приберете, ще дойдете да си вземете трудовата книжка с нанесения стаж. Това е.

Благодарих и си тръгнах. Бях страшно изненадан, че този човек не ми зададе нито един въпрос.

Прибрах се вкъщи и разказах на Петя. След вечеря децата си бяха в детската и ние потънахме в разговор. Никога не бях се отделял от семейството си за толкова дълго и на толкова далече. Решихме да отидем с няколко най-близки семейства на Бачковския манастир, да изпечем едно агне така, за здраве. Валя е кръстена там.

Обадиха ми се по телефона от МВР, че задграничният ми паспорт е готов, и отидох да го получа. Ходих в дирекцията за набиране на работници и ми казаха датата на заминаването. Съобщих на Деспов и се уговорихме пет дни преди тръгването да отида в управлението, където щеше да има малък коктейл на ръководството за моето заминаване с пожелания за успешна командировка. Почерпка се предвиждаше и с персонала на комплекса в банкетната зала след края на обедната работа.

Така се разделих с колегите си.

Разбрахме се с брат ми да вземе своето семейство и да се съберем на село при нашите, където да изкараме една вечер заедно. Беше хубаво, говорихме само забавни и приятни неща за неизвестното и непознатото, където отивах. Наистина понякога човек не може да възприеме реалността такава, каквато е застанала пред него. Съзнателно вкарваш в ума си лъжлив биберон и си повтаряш много пъти „всичко е наред, това е правилното решение“.

Направих резервация в хотел в София. Трябваше в 10 часа да получа визата си и на следващия ден в дванадесет часа влакът

потегляше от Софийската гара.

МНОГОТО ЛИЦА НА ГУРБЕТА

Към десет и половина-единайсет бяхме на гарата. Във влаковата композиция имаше четири спални вагона, в които щяхме да пътуваме цялата група от 27 души. Хората бяха главно от Видинско и Михайловград, неколцина бяха от София. Не познавах никого, повечето също не се познаваха, но това не ме притесняваше. Сложих багажа си в едно купе и слязох на перона при децата и Петя. Те щяха да се приберат в Хасково с експрес „Тракия“. Разговорът вървеше трудно. Децата настояваха много да пиша, да пиша за всичко. Петя повтаряше „Пази се“. По говорителя съобщиха, че след минута влакът за Русе ще тръгне. Сбогувахме се, децата се разплакаха, Петя също, махах с ръка през прозореца, докато перонът се скри от погледа ми.

Запуших и седнах. Тогава се загледах в тримата, с които щяхме да делим купето — две млади момчета от Перник и един приблизително на моята възраст от видинския край. От един павилион на гарата Славея и Валка ми бяха купили от всички вестници и някакви списания, сложих ги на масата и всеки взе по нещо и се зачетеохме. Към всеки вагон има стюардеса — руснаците ги наричат проводници. Предложи ни чай, взехме, бяха ни интересни чашите — стъклени, пъхнати в метални поставки с дръжки по формата на чашата.

Пристигнахме в Русе, последва преглед от граничните за паспортите и визите, след тях — митничарите. Нямахме никакви проблеми, спокойно беше и на румънската граница. Момчетата от Перник носеха големи куфари, сложиха два куфара на буквата Т и разгънахме богата трапеза в средата на купето. Вадеха се от чантите печени пилета, колбаси, какви ли не деликатеси. Аз предложих за аперитив от моята ракия, хвалих се с баща си какъв майстор на ракията е. Чукнахме се, всеки си пожела по нещо мълчаливо, пред всеки стоеше неизвестното, как ще бъде, как ще започне. След две-три наздравици като че ли се посъвзехме от раздялата на софийската гара.

Поне за себе си бях напълно наясно, че ще има трудности, които могат да се преодоляват.

В края на коридора на вагона до вратите имаше големи антрета с пепелници и там да се пушеше. Отидохме там с Авакум, така се казваше колегата от видинския край, да запалим по цигара и се заговорихме. Разказа ми, че е строител от младежки години, повече от пет години е бригадир на бригада, която е специализирана по фаянс и мозайка.

— Правихме партийния дом във Видин, много бригади бяхме там — разказа Авакум. — Почти през ден идваше Петър Младенов, тогава беше първи секретар на ОК на партията във Видин. Разговаряше с нас, бригадирите, с техниците. Имам отлични впечатления от този човек, образован, възпитан, тактичен, неслучайно стана министър на външните работи. Та тогава — продължи Авакум — бригада двадесет човека, ръководството настоява да се вземат повече хора, обектът трябва да се завършва, а в тези хора като се вгледаш, ще видиш, че някои за пет лева работа не са свършили. И като дойде краят на месеца, отчитам много извършена, и то скъпа работа, и като разпределиш на всички съобразно разрядите им, вдигаш рамене и се чудиш защо се получава по толкова малко пари. А няма защо да се чудим — тези пари са изкарани от една трета от хората в бригадата, останалото — „помощен персонал“. Писна ми тази уравниловка и реших да не си троя повече нервите. Намислих да отида в Съюза както и другите ходят. Ще видим и тука какво ще става. Дай да се връщаме в купето.

— Отивай — казах аз на Авакум, — ще изпуша още една цигара и ще дойда.

Запалих и се замислих над думите на Авакум. Беше напълно прав човекът, че са носели на гърба си търтеи. Няма ли и аз да бъда „търтей“ и другите да ме носят? Дръпнах силно от цигарата. Досега никога не съм оставял друг да ми върши работата, напротив, непрекъснато довършвах това, което не беше направено както трябва от моите подчинени.

На втората вечер около 22 часа пристигнахме на киевската гара. Не можахме да я разгледаме, защото веднага се прехвърлихме на влака за Харков, който минава през Полтава, където ще слезем. По информация от проводницата в Полтава щяхме да пристигнем рано

сутринта. Нашата четворка бяхме пак в едно купе след смяната на влака. С много шеги и много апетит хапвахме на обедите и вечерите.

Пристигнахме в Полтава, групата посрещна представител от управлението на българската строителна група. С един икарус ни извозиха до управлението. Първото, след като прочетоха имената ни, беше настаняването ни в бежарското общежитие. Казаха ни, че ще сме по двама в стая. Спогледахме се с Авакум, взехме си куфарите и тръгнахме за втория етаж. Подредихме си нещата, имахме шкафчета, гардероб, маса, столове, мивка.

След като решихме, че стаята е подредена, слязохме пред общежитието. Имаше паркче, пейки, на които бяха насядали от старите работници. От тях можяхме да съберем информация какви обекти се работят, как се заплаща и изобщо какви са условията.

Заговорихме се с двама, които втора година работеха в тази строителна група. Ние питахме за условията в групата, те питаха за България. Носталгията се усещаше. Авакум като специалист знаеше за какво да пита, каква е организацията на обекта, техническите ръководители на какво ниво са, снабдяването с материали на обекта добро ли е. Поговорихме още за много неща, пушихме от нашите цигари, те се оплакаха, че трудно се намират хубави български цигари.

Това беше първият ден, посветен на настаняването. На следващия ден трябваше да бъдем пред управлението, което беше в същата постройка на общежитието, за да ни разпределят по бригади.

Прибрахме се с Авакум в нашата стая да обядваме, имахме все още храна от България, а двамата, с които разговаряхме, казаха, че ще отидат на стола близо до общежитието.

В партера се намираше управлението на групата, някакъв клуб за провеждане на събрания, тенис маса и две холови гарнитури с фотьойли и на двете масички по един комплект за шах. Пред централния вход между партера и първия етаж имаше надпис „Българска строителна група“. Отпред в алеята на два пилона се вееха българското и съветското знаме.

След като се наобядвахме, Авакум заяви, че отива да поспи. А аз излязох да поразгледам града. На булеварда имаше и автобусна, и тролейбусна спирка, беше ми все едно, качих се на първото превозно средство, което дойде. Носех в себе си двадесет рубли от България, дойде кондукторът, платих си билета, взех ресто и се загледах през

прозореца. В южната част на Полтава видях голям парк и на следващата спирка слязох. Отправих се натам. Всичко ме удивляваше, непознато и в големи мащаби. Широки алеи, големи изваяни фигури с живи цветя. Наситено с много пейки за сядане. Настаних се на една, бях взел от един павилион списание „Огоньок“, просто за да имам нещо в ръце. Беше тихо, спокойно, малко хора се виждаха по алеите, може би защото хората бяха още на работа.

Така сам, анонимен, просто никой, беше ми непознато това чувство, като че ли изпаднах в безтегловност. Стана ми смешно, засмях се на глас. Възрастна съсухрена женица, минаваща покрай мен, се обърна, изгледа ме, прекръсти се и шепнейки „Упази Бог“, отмина. Чух жуженето на електрокар, идващ по алеята от посоката, накъдето беше отминала дребната старица. Изравни се с мен, вгледах се — български електрокар, съзрях табелката отстрани на шасито „България“. Отпред бяха поставени две палета с малки сандъчета с най-различни цветя, явно от оранжерия, близо имаше жени, които ги разсаждаха в хубави цветни фигури. Така се зарадвах на електрокарчето...

Станах, поразходих се, недалеч видях кино, отпред плакат на филма „Черното лале“ с Жерар Филип. Този филм много, много по-рано бе минал на българския екран.

Впрочем вече бях виждал тези широки булеварди, големи паркове, площади с импозантни паметници на стари и нови величия. Нас, комплексните управители често ни изпращаха в чужбина като награда. Бях ходил в Киев, в Кишинев, в Германия — Берлин и други градове заедно с Петя. Сега разглеждах тази действителност от друг ъгъл, търсех своето място за решаване на въпросите, които засягат цялото ми семейство. Нямаше време за виране в съветските подробности, тамошните хора си решаваха проблемите по своя си начин.

* * *

На следващия ден на събрание в клуба на общежитието бе формирана бригада, която всеки понеделник с автобус ще отива в град Гадеч на осемдесет километра и в петък след работа ще ни връща

обратно в Полтава. Ще довършваме една детска градина, започната преди година.

При формирането на бригадата най-напред записаха хората с високите разряди и се зарадваха като разбраха, че Авакум е водил бригада за полагане на фаянс и мозайка, а в детската градина имало толкова много квадратура за полагане. При записване и на останалите Авакум каза:

— В нашата бригада искам да бъде включен този човек от Хасково — Георги Петров.

Началникът на групата Спасов се зачете в другия списък и без да погледне към Авакум, каза:

— Та той е трети разряд бетонджия, не е специалист.

Авакум се намеси:

— И такива хора трябва в бригадата.

— Добре — съгласи се началникът и ме записа в бригадата.

Бяхме осемнадесет души. Бригадирът Китанов познаваше обекта. Каза, че след два дни ще заминем, за да довършим някои неща, а и да уговори с руснаците доставянето на материали, които в момента са много необходими.

Вечерта с Авакум вече разговаряхме по друг начин. Той се обърна към мен:

— Бай Георги, няма да се притесняваш, всичко ще се нареди. Веднъж да почне работата, така е всяко начало.

Двата дни ми бяха достатъчни да отида до медицинския институт и да взема подробна информация, каквато ми беше необходима. Намерих института, отидох в деловодството, посрещна ме много любезна жена на средна възраст, интелигентна и възпитана. Покани ме да седна и каза, че е разбрала, че съм българин. Аз се извиних за лошия руски, тя се засмя и ме похвали:

— Прекрасно говорите, всичко разбирам.

Разказах всичко внимателно и след като свърших, чиновничката ми подаде лист и химикалка и ми каза:

— Записвайте си, което прецените, но и друг път, ако ви се налага, идвайте, ще ви обясня. — И започна. — Конкурсните изпити при нас са по биология, химия, физика и руски. За руснаците руският е преразказ, а на чужденците диктовка, останалите предмети — по общия ред, еднакво за всички. Документите се подават лично от

кандидата на първи август. Трябва документ, че родителите работят в Украйна и са осигурени с квартира и издръжка. За да не пропусна нещо, ще помоля един дежурен от деканата да дойде.

Позвъни по телефона и след десетина минути в канцеларията влезе човек с побелели коси, но не по-възрастен от мен. Деловодителката му разказа всичко и след като помисли, попита:

— След първото кандидатстване трябва да работи осем месеца и е нужен обезателно документ, който удостоверява това.

Казах, че дъщеря ми е работила и ще вземем такъв документ. Благодарих и си тръгнах. Купих пощенски пликове с щемпел *rag avion*, листове и марки и се прибрах. Трябваше да пиша първото си писмо, знаех, че то се чака с нетърпение от моите хора в Хасково.

Заминахме за Гадеч. В едно общежитие имаше приготвени два апартамента с по три стаи, всеки с баня и тоалетна, в стаите — по две легла със завивки. Шестима от бригадата трябваше да бъдат настанени в хотела. Авакум разговаря с бригадира и двамата с него отидохме в хотела, както и бригадирът с жена си и техническият ръководител. Не беше лошо, по две легла в стая, чистичко.

Това беше вторият ми адрес и още същата вечер написах писмо и го пуснах в пощенската кутия пред хотела. Работата започна, имаше малко зидария и измазване на втория етаж на детската градина, след това покрив, монтаж на дограма, фаянс и мозайка. Работа за цяло лято. Имаше подемник платформа за качване на материали на втория етаж. Общите работници, пардон, специалистите бетонджии трети разряд, бяхме четирима. Следователно ние бяхме главният фактор да върви строежът, материалите осигурявахме ние четиримата, на които всеки отстрани можеше да подвиква „дай вар, дай тухли, две циментови подпори за трегери над вратите“.

Това „дай“ се чуваше през цялото време. Всеки, който бе хванал мистрия, чук тесла, трион, само подвикваше „дай“ и за такива неща, които и не му са нужни в момента. На война като на война. В края на първата седмица разбрахме, че поисканите едновременно три неща не могат да се изпълнят, а и имаше моменти, когато материалите насищаха площадката, така че можеше да се изпуши по цигара. Вечерта се прибирах разглобен на части. Авакум се смееше и казваше:

— Десет дена ще имаш мускулна треска, после ще ти бъде леко. Измий се и почивай, аз ще отида до магазина, казвай какви консерви и

колбаси да взема, трябва да вечеряме, пък и утре за обяд на обекта трябва да носим нещо за ядене.

След третия-четвъртия ден като се прибрахме от работа, взехме по един душ, облякохме се и излязохме из града. Тръгнахме по централния булевард. От двете му страни бяха градският комитет на партията, съветът, управлението и няколко магазина. От това, което разпитахме и от купеното от един павилион цветно списание за Гадеч, научихме с изненада, че градът има стогодишна история. В този район се е отглеждал много добитък и допреди 50–60 години тук са се провеждали най-големите тържища на добитък — и оттам носи името си — Говядина — Гадеч. В града имаше фабрика за кожи, кланица и цех за колбаси, средно музикално училище, театър и кино. Но не мога да подмина, че канализация бе прокарана само на главната улица, останалите сгради вляво и вдясно от главната улица бяха на шахти.

Влязохме с Авакум в огромен хранителен магазин, в тази страна всичко е огромно. Щандовете са подредени на буквата „П“. От входа първият щанд е за хляб. И да си призная — не бях очаквал да има толкова видове хляб и тестени изделия, чак до тези с формата на кирпич. След това захарни изделия, бонбони, какво ли не. Следващият щанд — меса, свинско и говеждо. Бях възхитен от месарите, такава разфасовка правеха на месата, че ти вземат акъла. Всичко подредено в големи тави.

Другият щанд, който бе емблема на целия магазин, беше рибният. Още от входа ви посреща миризмата от букет рибни изделия, особено на прочутата сельодка — от фино приготвена в кутии, вакуумирани пакетчета в малки разфасовки, до маринована в дървени бурета. Гледахме, че народът купува, решихме да си купим и ние. Казахме на продавачката „половин килограм“, тя се преви от смях: „Какво ще правите с толкова малко риба? Вземете килограм-два, евтино е“. И наистина — цените бяха символични. И месото струваше толкова, и колбасите. Такова беше времето — на ядене и пиене, време на застоя, както го нарекоха по-късно. Брежневото време.

И следващите щандове — домашни потреби, конфекция, книжен щанд за тетрадки, химикалки и накрая — аптекният пункт. Разбира се, там се продаваше аспирин, аналгин и такива лекарства, спиртът бе забранен, защото го купуваха за пиене. Имаше обаче така наречените горчици — в тава счукал хардал (или синап), омесен и намазан на

малки платнени парчета колкото длан. Платът се накусва във вода и се налага по гърба при простуда. Сутринта си кукуряк и ако и това не помогне, си купуваш един комплект вендузи, там вече е сигурно и при сериозни заболявания.

Решихме с Авакум да си купим една тенджера алпака, бяха по 2–3 рубли и като се приберем в петък в Полтава, аз ще направя телешко варено, а месото ще купим от същия магазин. Вареното се прави от телешки джолан, ще помолим продавачът да го насече както трябва, другото е лесно — лавров (дафинов) лист, черен пипер и картофи, колкото поискаш.

В общежитието на етажа имаше кухня с газови котлони и фурна, само да ти се готви. След цяла седмица консерви вареното беше манна небесна.

През втората седмица, когато се прибрахме в Полтава, ми казаха, че имам писмо от България, което беше пътувало цяла седмица. Прочетох го няколко пъти, разбрах, че са получили и двете ми писма. Молеха да се старая по-често да пиша, да се пазя, да не се поболея и в този дух. Имах чувството, че нещата вече са по местата си, ходовете дотук бяха успешни.

* * *

Вече месец и половина работехме в Гадеч, преболедах мускулната треска, свикнах с физическата работа. В съботен ден началникът на групата имаше до обяд приеман ден за работниците, записах се, прие ме. Разказах му каква е програмата ми. Казах му, че от управлението в София за набиране на работещи в СССР ще отпуснат бройка на групата в Полтава за готвач в стола от България. Този готвач ще бъде моята съпруга, която ще дойде около двадесети юли с двете ни дъщери и ми е необходим обзаведен апартамент в блоковете, където са настанени българските семейства на работници в групата. По учудения поглед на началника на групата Спасов разбрах, че съм поискал много неща наведнъж. Той се усмихна и каза: „Добре, ще трябва да помислим, а и има още време, ще се срещаме пак“.

В началото на юни казах на бригадира и техническия ръководител, че ми се налага да отида до Киев, но в работен ден.

Проучих превозните средства, един директен автобус за Киев ми вършеше работа, защото пътуваше цяла нощ и рано сутринта пристигаше в Киев, или на 400 километра, и следващата вечер се връщаше в Гадеч.

В един от разговорите по телефона с Иван Димитров бях попитал къде се намира генералното консулство на България в Киев. Така че имах сламки да се ориентирам.

Пътувах цяла нощ, спирахме на какви ли не автогари, щом пристигнехме някъде, продавачки викат: „Хайде на хубавите пелмени, кифли, горещ чай!“. Пих чай, пуших, сутринта пристигнах в Киев. Голямата автогара с чакалня жужеше като кошер. Потърсих тоалетната, бе сравнително чиста, погледът ми попадна на стрелка на стената, сочеща към надпис „салон за хигиена“, влязох, по дължина на цялата стена сложени мивки и огледала, на стената — малка закачалка. Гледах — някой се мие, двама седят, говорят си и се заливат от смях като че ли са сами вкъщи. Поизмих се и излязох. Отидох в салона за бърза закуска. Господи, веднага ме удари ароматът на кафе. На истинско кафе.

Беше на самообслужване и се наредих на опашката. Две рускини обслужваха на барплота, косите им тупирани, гримирани, все едно са на модно ревю, а не правят кафета и не поднасят закуски. Дойде ми редът. „Моля, двойно кафе в пластмасова чаша без захар“. Едната рускиня зареди машината, включи я и ме загледа особено. В този момент се приближи до нея другата, която взе поръчката ми, и със съскащ шепот й каза: „Погледни, истински наркоман, иска двойно кафе без захар в пластмасова чаша“. Втората рускиня отново ме изгледа, обърна се към колежката си и каза убедено: „Абсолютно истински“.

Платих кафето и излязох веднага навън, имаше пейки, седнах, запалих цигара и отпих. От много време не бях пил истинско кафе.

За мен беше много сериозна срещата с Иван Димитров и мислех, че той няма да ми откаже, защото нищо не го затруднява да вдигне телефона и просто да каже на Спасов да нареди на инспектора си по бита да подготви един апартамент за четиричленно семейство.

Димитров ме посрещна:

— След последния ни разговор по телефона повече не ми се обади. Казвай къде си.

Разказах. Изслуша ме много внимателно.

— Това е най-малкото, което бих могъл да направя за теб и семейството ти, защото го заслужавате. Ще разговарям с началника на групата и квартирният въпрос ще бъде оправен. Добро решение е договарянето на жена ти, още повече че е завършила такъв техникум и работи такава работа. Сега обаче трябва да решим какво ще работиш ти и аз имам предложение — към групите има длъжност инспектор по бита, руснаците са собственици на базите, те решават всичко, каквото поискаме ние, но за контакти е измислена такава длъжност.

— В групата има такъв — реагирах аз.

— Ще има и още един, това аз ще го реша и като те гледам колко си отслабнал, почернял и загрубял, остава да се разболееш и всичко пропада. И каква беше специалността ти — и се засмя.

Засмях се и аз:

— Бетонджия трети разряд или момче за всичко, товарене, разтоварване, пренасяне.

Иван Димитров ме гледаше мълчаливо, като че се канеше да каже нещо, но не можеше да намери думи. Реших да му помогна.

— Какво си мислите, другарю Димитров, аз съм този Петров, работил двадесет години в системата на Балкантурист, комплексен управител на представителните комплекси, винаги добре облечен, със скъпи навици и меки ръце. И сега изведнъж бетонджия трети разряд. Нещо не се връзва? Всичко е наред, и в Балкантурист, и тук не съм присадка — и там, и тук съм си аз — Георги Петров. Бил съм и порано на строителните скелета. Сега решавам някои семейни въпроси, но обстоятелствата могат да бъдат и променени, в това няма нищо лошо. Инспектор по бита няма да работя, не съм дошъл на екскурзия, ще работя на обекта. Преди малко ви казах, че ще дойде семейството ми тук, в Полтава. Социалните потребности на моето семейство аз ще решавам, затова ще работя на обекта и ще получавам повече пари. Децата ми не трябва да бъдат притискани, дошли са тук да учат, другарю Димитров, да оставим емоциите. Дошъл съм при вас с молба за вашата намеса по въпросите, които ви изложих, останалото е мой проблем, няма да се притеснявате, аз ще се справя. Тук нямам задължение да разсъждавам върху икономическите показатели на съветските предприятия, аз съм само общ работник, свършва работният ден и се прибирам. В България много малко можех да бъда

със семейството, защото, знаете, какво е работното време на комплексния управител в системата на Балкантурист.

Иван Димитров разказа за впечатленията си от обиколките на българските строителни групи в Украйна, които бяха немалко. Спомена със съжаление, че в строителните групи имало доста от малцинствата в България — цигани и турци. Спомням си книгата, която издаде, когато се прибра в България, със заглавието „Тоталитаристът хамалин“ (Издателство „Български писател“, 1999 — Бел.ред.). В нея подробно описва интересни случки за работещи цигани. Разбира се, в същата книга е написал с каква любов и ентузиазъм е ръководил изграждането на големи профсъюзни почивни домове и санаториуми, особено този в Баня, Карловско. Това беше извършено, когато вече се бе прибрал от СССР и бе назначен за началник на капиталното строителство в Централния съвет на профсъюзите. Много от хората на Дако Еревинов отидоха при Иван Димитров след като беше закрыта инвеститорската дирекция към Балкантурист, а те се познаваха с Иван Димитров от времето, когато той беше зам.-председател по строителството към комитета на Балкантурист.

Иван Димитров стана, засмя се и каза:

— Днес си ми гост, давай да отидем в стола на консулството да обядваме и след това ще отидем някъде да пием кафе, явно ти е харесало киевското кафе.

Отдохме в стола и обядвахме. Когато се върнахме в кабинета на Димитров, се сетих, че нося бутилка български коняк, извадих бутилката и я подадох на Димитров. В този момент се почука и влезе човек от консулството. Иван Димитров се засмя и го покани:

— Влизай, Бъчваров, да те запозная с един мой прекрасен приятел и да пийнем по чаша български коняк.

Служителят влезе и затвори вратата. Иван Димитров ме представи, Бъчваров отбеляза:

— Познавам този човек, беше управител на ресторант „Москва“ в Димитровград, аз бях ВКР на военното летище в Узунджово до Хасково.

Иван Димитров се засмя:

— Колко е малък светът.

Наля в чашките коняка и се чукнахме като стари приятели. Иван Димитров — в генералното консулство в Киев, Стефан Бъчваров — вицеконсул в консулството от ВКР, ето между какви солидни приятели съм се настанил. Оставаше само Иван Димитров отново да ме попита „Та каква, казваш, е твоята длъжност в българската строителна група в Полтава“, аз да отговоря и да лъсне контрастът.

Димитров разказа накратко как в първия му работен ден като зам.-председател по строителството в комитета на Балкантурист аз съм бил първият човек, на когото е одобрил и подписал генералната сметка за реконструкцията на комплекс „Аида“ в Хасково.

— Оттогава сме приятели с Петров.

Извиних се, че трябва да се придвижвам към автогарата, за да се прибирам в Гадеч. Бъчваров веднага предложи:

— Другарю Димитров, да наредя на момчето със служебната кола да изпрати човека, къде ще се измъчва с разни превози?

Благодарих на Бъчваров и се сбогувахме. Иван Димитров ме изпрати до колата и ме увери, че всичко ще стане както сме говорили, да не се притеснявам. И двамата с Бъчваров казаха, че ще имат идване до Полтава и ще се видим.

Изтърсих се аз от волгата с дипломатически номер на автогарата, взех си чантата, а шофьорът, без да гаси двигателя, само кимна за довиждане, обърна и си тръгна веднага. Един милиционер на 4–5 метра отстрани видя колата с червения номер, дотича, но тя беше заминала. Стефан Бъчваров ми беше дал две кутии хубави български цигари, защото бях запалил руски. Изкарах аз от джоба луксозната кутия и запалих цигара. Милиционерът и това наблюдаваше. Наредих се на опашката да си взема билет. Имаше няколко каси за различни направления. Руснаците бяха много търпеливи на опашки, идваха, питаха кой е последен и заставаха зад него. Тази търпеливост и дисциплина на опашката е била придобита може би през войната, при разпределянето на малкото, което да стигне за всички. Войните, революцията вероятно са създали този ред в тяхното поведение като прокарана бразда, която никога не прескачат.

Когато останаха трима души преди мен на гишето, милиционерът се приближи, облегна се на гишето, разсеяно гледайки настрани. Не го затрудних, казах на висок глас „Билет за Гадеч“. От един павилион си купих списание, вестници и бутилка вода. Автобусът

и пътниците започнаха да се качват, на билетите нямаше определени места. Бях някъде по средата в автобуса, настаних се до прозореца. След половин час потеглихме.

Мислено си повторих всичко в детайли как е протекло, целия разговор до изпращането ми. Още на следващия ден написах подробно писмо до моите.

* * *

На втората седмица, когато се прибирахме в петък вечер от Гадеч в Полтава, един от старите работници в общежитието ми каза в събота след обяд да отида в канцеларията на началника на групата Спасов. Всяка събота след обяд началникът имаше приемен час за работници да споделят въпроси или възникнали проблеми. В събота преди обяд изпрахме каквото имахме, с Авакум почистихме стаята.

След обяд отидох при началника на групата. Спасов ме посрещна много вежливо, стана, ръкува се и ме покани да седна на фотьойла срещу бюрото му. Веднага попита как върви работа в Гадеч, добри ли са условията, каза също, че още месец ще бъдем в Гадеч и ще се приберем в Полтава.

— Разбрах, че си ходил в Киев по тези въпроси, които ми беше подметнал, щяхме да ги решим тук, но няма значение. Другарят Иван Димитров ми обясни всичко подробно. Изпратих писмо до управлението да ми отпуснат бройка за готвач, този въпрос ще се реши, говорих и по телефона. Наредих на другаря Шаферов — инспектор по бита, нали в нашия вход има няколко български семейства, в блоковете сме български и руски семейства. Та, има един свободен апартамент от предвидените за българи. Инспекторът ще провери всичко изправно ли е и ако има нещо, да се оправи, да се почисти и обзаведе. Апартаментите са с кухня, две спални, баня и тоалетна. Мазе също има. Разбрах, че към края на юли семейството ти ще дойде. Ако възникне нещо допълнително, ще се обадиш, надявам се да решаваме нещата, доколкото е възможно, но определено да ти кажа, досега с руснаците не сме имали проблеми.

Нямаше други хора да чакат за началника и Спасов се разприказва за какви ли не случки, бил е и на друг обект началник на

българска строителна група. Дъщеря му учеше в хранително-вкусовия институт в Полтава. Имаше немало семейства, на които децата учеха в Полтава, Киев и Москва. Имаше също млади момчета, дошли като работници и записали задочно и завършващи висше образование.

* * *

Един ден, когато се прибирах в хотела с Авакум, администраторката на рецепцията ми подаде покана за телефонен разговор. Гледам поканата: България, Хасково, Петрана Желева. Разговорът — в 22:30 в пощата. Прибираме се в стаята, чудим се за какво ме търсят моите хора от България. Вечеряхме с Авакум, аз му казах да почива, бяхме изморени. Поразходих се и отидох по-рано в пощата, седнах да чакам повикването. Вече минаваше пет минути след 22:30, гишето се отвори и телефонистката извика: „България, Хасково, втора кабина“. Бързо влязох в кабината, взех слушалката, чух гласа на Петя и веднага попитах:

— Казвай, какво се е случило, Петя?

— Нищо не се е случило, всичко сме живи и здрави, тук съм с двете деца. Чак сега имаше свободни часове за разговори. Всички сме добре, ще ти дам най-напред Валка да говорите.

И в слушалката се заредиха думичките на Валка:

— Тати, здравей, добре ли си?

— Добре съм, мила Валка, така се радвам, че ви чувам. Как си?

— Татко — заговори пак Валка припряно, — ще те зарадвам, явих се на изпитите за немската гимназия, представих се много добре. Вчера с кака ходихме да видим резултатите, оценката ми е отличен.

Трепнах пред мисълта, че разговорът може да прекъсне, преглътнах и казах:

— Слушай, мила, не можем да те оставим сама в Хасково на общежитие, ти си още малка.

Валка веднага продължи:

— В общежитието имало дежурни учители, в събота и неделя понякога ще ходя при баба и дядо на село, вие ще си дойдете в отпуска, моля те, тате.

— Разбрах, дай слушалката на майка.

Нямах избор, нищо не можеше да се отлага, трябваше да се решава сега:

— Петя, ние никога не сме говорили преди за такова кандидатстване, как така изведнъж стана?

— Аз също се намерих пред свършен факт — обясни Петя. — Няколко вечери забелязах, че след като се приберем в стаите да си лягаме да спим, до късно виждах децата будни и ми казваха „Майко, просто си четем“, а те подготвяли Валка за конкурса и една сутрин заявиха „Майко, отиваме в немската гимназия, Валка ще участва в конкурса“. Така се получи всичко. Затова сме дошли на телефона, макар да ми е ясно, че този въпрос не може да се реши така, както предлагат децата.

— Петя, ти знаеш много добре колко много ми е мила Валка и сега трябва да я наказвам, без да е виновна. На нейните години тя не може да прецени, че нашето решение не може да бъде друго, освен всички да сме заедно. Ще ви пиша подробно писмо, направете всичко възможно да я успокоите, искам да се чуя и със Славея.

Петя прехвърли слушалката на голямата ни дъщеря.

— Накрай и с тебе да се чуем. Как ви дойде тази идея за гимназията? Това е много сериозен въпрос, как сега да го решаваме?

— Татко, надявах се, че все някакво решение ще намериш.

— Славче, нямаме много време за разговор, ти знаеш какво е общежитието, подготвителният курс, първата година беше задължителна за всички да бъдат в общежитието. Спомняш си много добре един или два пъти през седмицата идвахме да те видим, така правеха и всички родители. При нея кой ще ходи? Моля те да ме изслушаш внимателно, Валка е много привързана към теб, най-добре ти можеш да ѝ помогнеш сега да преодолее тази горчилка. Не да оправдаеш мен, а тя да се убеди, че наистина не може да бъде сама в Хасково. Тогава ще ѝ олекне, това само ти можеш да направиш. Нали ще направиш всичко възможно Валка да се успокои и да разбере действителността.

— Разбрах те, татко, ще направя както трябва, не се притеснявай, ще ти пиша.

— Славе, четеш ли?

— Чета, татко, и всичко върви много добре.

— Дочуване милата, прибирайте се вкъщи.

— Дочуване, татко.

Слушалката щракна, излязох от кабината сякаш се стоварих отвисоко, поогледах се и тръгнах. Погледнах към гишетото да благодаря на дежурната телефонистка, тя съчувствено попита: „Нещо лошо ли се е случило?“.

— Не — отговорих, — всичко е наред. Благодаря.

Излязох и на първата пейка пред пощата седнах. Запалих цигара. След минута се посъвзех и усетих болезненото чувство, че съм направил непоправима грешка. Почнах детайлно да разсъждавам, но пак стигнах до заключението, че друго решение не би могло да се вземе. И въпреки това още ми се счуваше гласът на Валка, която продължаваше да ме убеждава: „Моля те, татко, нека да запиша гимназията“. А аз бях убеден, че решението ми беше правилно. Но също бях убеден, че с нищо не бих могъл да компенсирам огорчението, което преживя дъщеря ми.

Поех към хотела, по пътя видях ръчна помпа за вода. Натиснах с ръчката няколко пъти, протече вода, блиснах няколко шепи на лицето и продължих. Беше тихо, мълчаливо, безразлично, чуждо.

Прибрах се в хотела, безшумно си легнах и не помня кога съм заспал.

На следващия ден много пъти си припомнях разговора с Петя, Славея и Валя, подробно, с интонацията дори. Авакум беше тактичен човек, повече не ме попита за телефонния разговор, аз също нямах желание да разказвам, поне засега.

Вечерта, когато се прибрахме от работа, един от старите работници от Пловдив каза, че на следващия ден ще замине за Полтава и помоли началника да му разреши да си отиде за 3–4 дни в България, възникнал някакъв въпрос, който налагал неговото присъствие. Помолих го сутринта, преди да тръгне, да му дам две писма, да ги пусне в пощата като пристигне в Пловдив. Човекът охотно се съгласи.

През нощта написах писмата, едно на Петя, в което ѝ обясних как се развива жилищният въпрос, за договора ѝ, че е направен в управлението за набиране на работници за СССР в Хасково, затова да отиде в МВР и да помоли да ѝ приготвят международните паспорти, и още някои неща.

В писмото си до Валка потърсих най-подходящите думи не само да я успокоя и да ѝ обясня, че сама не може да остане в България, а че

това не е толкова фатално за бъдещето й. „Валка, това е първият ти опит в твоите ранни години и е изпълнен с успех. Трябва да се гордееш, ние също се гордеем с успеха ти. Първият ти опит в живота да се състезаваш, е успешен. Ще те помоля да приемеш нашето решение, колкото и да ти е трудно. Животът е непрекъснат конкурс, конкуренция, борба, успява този, който има такава амбиция, каквато показва ти, мила Валка. Бъди щастлива и радостна с този успех.“

Бях много доволен, че се случи пътуването на този човек. Ще получат писмата непосредствено след телефонния разговор, на който не можахме нищо да си кажем.

Няколко дни след опътуването на пловдивчанина за България получих покана за телефонен разговор. Предчувствието не ме подведе, разговорът беше приятен. Разбрах, че всичко у дома е преосмислено и преодоляно, казаха ми, че вече мислят за идването в СССР.

Прибрах се успокоен.

* * *

С работата бях свикнал, вече не се изморявах много. Една събота инспекторът по бита Шаферов дойде при мен и ми предложи да видим квартирата. Отидохме до жилищен блок близо до общежитието, до хранителния магазин и работническия стол, където щеше да работи Петя. Изкачихме се на третия етаж, Шаферов отключи външната врата, влязохме. Беше почистен, обзавеждането беше сложено. Две спални, кухня, баня и тоалетна.

— Това е апартаментът, другарю Петров, в понеделник ще си получите заповедта за настаняване и протокола за обзавеждането. От понеделник си вземете нещата от общежитието и се пренесете.

След две седмици Петя и децата трябваше да пристигнат в Полтава. Бяхме се разбрали да ги посрещна в Киев, където се сменя влакът за Полтава. Щях да взема билет от Киев и да запазя купе за четиримата, защото вагоните са спални.

Наближаваше времето да се съберем пак заедно, макар и толкова далеч от България, без близки, при други условия, с които трябва да свикнем. Колкото повече наближаваше този ден, не спирах да мисля как ще се адаптира семейството ми. Петя ще започне работа в стола

заедно с 4–5 рускини. Тя ще готви българска кухня. Не знае руски. Валка ще пътува с тролея за гимназията, където щеше да бъде записана. Славей ще сменя на втората спирка транспорта за медицинския институт, аз ще бързам с бригадата за обекта. Този режим ще започне само след 10–15 дни. Всеки от нашето семейство трябваше да застане на своето място, въпреки че всичко, което го заобикаля, е непознато и ново. И най-вече хората. Още в първия момент идва усещането, че ти си чуждият, а те са си са у тях. Оттам нататък всичко е поведение, етичност и търпимост. Такава е философията на гурбета. Но аз вярвах в най-сигурното — че вечерта ще се съберем четиримата в апартамента, ще седнем един срещу друг и спокойно всеки ще разкаже за своя първи ден, ще сподели всичко, което му е направило впечатление.

Познавах Петя, ще издържи. Децата не знаеха да хленчат, вярвах и в тях. Тогава... Тогава трябваше да бъде наясно какво е моето място в семейството ни. А то е едно — най-достойното мъжко чувство — поемането на отговорността и проявата на загриженост за семейството.

Споделяйки тези мисли и решения, не мислете, че разказвам колко тежко съм преживял този период. Не, разбира се, напротив — той беше съдържателна част от моя живот. Оставах ми няколко години до петдесетте. Нямах право да греша, отдавна бях свикнал, когато се наложи, да остана със себе си и да обмисля внимателно решението. Бях наясно, че аз трябва да реша и аз трябва да поема отговорността.

* * *

Хубави слънчеви дни. Сутрин с автобуса ни извозваха на обекта и вечер се прибирахме пак с автобуса в Полтава. Оpozнахме се в бригадата, вече разговаряхме неспринудено, спокойно, особено през обедната почивка. След като се наобядваме в стола, ще седнем на групички, всеки ще разкаже по нещо. Някой младеж веселяк, килнал шапката на тила, разтворил вестник „Български строители“ (издаваше се такъв на български), ще прочете високо вицове. Всички в един глас прихват да се смеят.

Така вървяха дните — кога с шеги, кога натоварено до капване, но всичко бе наред...

* * *

Влакът пристигна в 21 часа, бях проучил — в седем сутринта ще бъдем на Южната полтавска гара. Няма подходящи думи да опиша вълнението от очакването. Влакът пристигна и още в движение от един прозорец се показаха и двете ми деца, викайки: „Таткоoooo“. Затичах се, стигнах с протегнати нагоре ръце. И първото, което им казах, бе да приготвят багажа, аз ще дойда и ще го свалим долу на перона. Така и направихме. На перона имаше носачи. Вече бях вдигнал ръка на един, той дойде и започна да товари куфари и чанти. Показах му билета и той обясни на кой коловоз да отиваме, където е другият ни влак.

Чак тогава се прегърнахме. Славей първа ме попита:

— Татко, добре ли си? Много си променен.

Петя беше сложила длани на лицето си и ме гледаше с широко отворени очи. После махна с ръка и отсече:

— Никаква Полтава, оттук се връщаме право в България! Та ти си болен. Никога не си бил такъв.

Разсмях се.

— Здрав съм повече от всякога. Почернял съм и съм слаб. Четири месеца съм на слънцето на обекта, където се работи, а не си разменяме любезности. Да вървим на другия коловоз. Багажът ни вече е там. Ще пристигнем в Полтава сутринта в седем. Цяла нощ ще имаме на разположение да си разказваме и ще видите, че всичко е наред.

Валка ме гледаше и по бузата ѝ се стичаха сълзи. Прегърнах я през рамо и тръгнахме. Стюардесата видя билетите ни, каза номера на купето, почнахме да внасяме багажа. Носачът помагаше усърдно. Тайно, за да не види стюардесата, мушнах десет рубли в ръката му.

Сложихме куфарите под седалките, оправихме горните легла, разгънахме масичките. Продължавах да се смея, за да разсея тяхното притеснение и казах:

— Време е за вечеря. Сега да видя какво българско ядене сте ми донесли. Да знаете колко съм се затъжил да се нахраня по български.

Разказах за квартирата, за срещата ми с Иван Димитров. Обясних на Славея докога трябва лично да подаде документи в Медицинския институт и тогава ще й кажат на кои дати са конкурсните изпити.

— Доколкото разбрах, петима се състезават за едно място. Валка, твоята гимназия е много хубава, както разбрах от български семейства, които имат деца в нея. И руснаци ми казаха, че е на много високо ниво и няма да съжаляваш за немската гимназия. Тук постъпваш в осми клас, девети и десети завършваш и кандидатстваш във висше учебно заведение. Твоите съученици от немската гимназия, когато завършат след пет години, ти ще си изкарала две години като студентка.

Валка ме слушаше спокойно. По лицето ѝ не можех да разбера дали още съжалява за немската гимназия или се радва на съкратената учебна петилетка. Но в очите ѝ бях видял резултата на едно от моите решения и бях безсилен нещо да променя.

Беше вече след полунощ. Разговорите позатихнаха. Много бързо всички заспаха. Монотонното тропане на колелата по релсите действаше успокояващо. Бях легнал по гръб и погледът ми беше прикован в една точка. В съзнанието ми бе само Валка...

* * *

Преди да отидат на работа, шофьорите идваха на гарата да завъртят по един черен курс, хем да помогнат на пътниците с пренасянето на багажа, хем да изкарат по някоя рубла. И този ден един млад човек се завтече насреща да поеме куфарите ни и да ги натовари на буса си.

Пристигнахме и разтоварихме нещата. Разплатих се с услужливия шофьор. Сутрешното ни пристигане пред блока съвпадна с отиване на работа на жителите от нашия вход. Посрещна ни началникът на групата. Със семейството си той живееше в същия вход. Поздравиха ни с добре дошли и други обитатели на входа. Внесохме багажа, но никой не седна. Обикаляхме стаите, на децата им направи впечатление газовата колонка — включваш и веднага потича топла вода. В България много стриктно спазвахме кога да включваме бойлера, гледахме непременно да е на нощна енергия.

Петя и децата започнаха да разопаковат багажа. Излязох на терасата да запаля цигара и седнах на една табуретка. Бях доволен, че нещата се развиваха, както бе предвидено. Макар че през нощта, когато Петя и децата бяха заспали в купето, аз се обвиних в толкова много неща. Така е в живота — когато се решават сериозни въпроси, емоцията е лош съдружник.

Славей подаде документи за приемните изпити. Валка се записа в гимназията, след което настана усилено подготвяне на училищната униформа. Спасов съобщи, че след два дни ще отидат сутринта с Петя в стола, където ще работи. На представянето присъства и човек от руското ръководство. През тези 4 месеца бях опитвал какви ли не ястия по столовете и в ресторантите им. С Петя се бяхме разбрали, че ще готви типично български ястия.

На представянето се запозна с колегите. След края на обедната работа столът затварял и работещите в него сядали да обядват. Петя също била поканена на първия за нея обяд. Разпитвали я за какво ли не. Петя търсела начин да се извини, че не знае руски и нищо не може да обясни, а колегите ѝ със смях отговаряли „не се притеснявай, ние всичко разбираме“. Да, но тя нищо не им разбирала. Кое не притеснявало рускините, защото са си у дома.

Така Петя първа тръгна на работа, след това започнаха изпитите на Славей. Една натоварена седмица и изпитание за цялото семейство. Една вечер като се прибирахме, Валка се похвали, че се запознала с две момичета пред блока — едното от българско семейство, другото — от руско.

— И двете семейства са от нашия вход, и двете са от училището, където съм записана. Много се радвам, заедно ще ходим на училище.

Славей каза:

— Утре имам последен изпит по физика. Дотук се надявам, че съм се справила добре, но ще видим накрая резултатите.

След работа въщи немало неща чакаха Петя. Освен друго трябваше да шие униформата на Валка, в понеделник започваше учебната година. Вечеряхме, децата се прибраха в детската стая. Наблюдавах Петя — мълчи, видът ѝ угрижен и притеснен. Попитах я какво има.

Тя като че ли едва бе чакала, сви се до мене, сложи ръце на устните и беззвучно се разплака. Поуспокоих я, тя започна:

— Искам да ме разбереш, не мога да издържа. Тукашните жени са страшни. Една ти говори на руски, пита те „Разбираш ли“, другата приказва на украински. Вчера взех от работната маса двата парцала, с които хващаме горещите тави от фурната. Току-що бях извадила една тава с мусака и главната готвачка Люся дойде при мен, дръпна ми от ръцете кърпите и се развика като бясна: „Ей, защо ми вземаш тряпките (парцали, домашни кърпи — развален руски — Бел.ред.), това да не ти е България!“. Не се сдържах, отидох до умивалника и се разплаках. След малко дойде Оля, прегърна ме, смее се и казва: „Петринка, не преживявай, при нас е така — един час война, един час мир. Това са дреболии“.

— Наистина не трябва да обръщаш внимание. Ще се отнасяш към нещата и към тях така, както те се държат — успях да успокоя Петя.

Руснаци, с които съм разговарял, ми разказаха, че през Втората световна война всичко е било мобилизирано за отбраната. В заводите, особено в оръжейните, са работели само жени, ръководени от възрастни специалисти или от инвалиди, които войната е изкарала от строя. Работело се е денонощно срещу оскъдно заплащане, само за едното оцеляване. В селското стопанство на трактори и комбайни са работели жени, в животновъдството — също. Това е дало голямо самочувствие на руските жени, но и дързост и безпардонност. Те са много разкрепостени, готови са в разговора упорито да отстояват своята позиция, но като им докажеш, че грешат, приемат твоето и дори се извиняват. И край, все едно не е имало никакъв спор, макар че в разговора тя те е нарекла дурак, който нищо не разбира. Но такива са. Войната е издигнала в култ жената и в резултат на това, ако подпийналият мъж удари два шамара на жена си, делото за развод още на следващия ден е в съда, а решението е в полза на жената. И затова много рускини с гордост заявяват: „Аз съм свободна жена“...

„Утре си отиваш спокойно на работа и ще видиш, че все едно нищо не е било“, казах на Петя.

На нашия етаж живееше семейство Благоеви, имаше две деца. Благоев беше технически ръководител и секретар на партийната организация на строителната група в Полтава. Във входа живееха още началникът на групата Спасов и семейство Василеви. Васко беше багерист, жена му Севда беше касиерка в управлението. Тя ни

плащаше заплатите. Василеви също имаха две деца. Дочка, по-малката, учеше в Полтава, а синът им Гриша завършваше гимназия в Киев и щеше да кандидатства ядрена физика в Москва. Жените по-бързо се опознаха, намериха език за еднаквите си грижи за децата и домашната работа.

* * *

Първият учебен ден на Валка. След работа бързах да се върна вкъщи. Петя приготвяше нещо за вечеря в кухнята. Поздравих и попитах къде са децата и как е минал първият учебен ден на Валка.

— В детската са — каза лаконично Петя, мълчаливо предупреждавайки ме, че има някакъв проблем.

Веднага отидох в детската стая. Валка и Славето нещо си приказваха, но явно нямаха настроение.

— Здравейте, деца! Валка, как мина първият учебен ден?

Валя мълчеше, навела глава. Славето излезе от стаята. Седнах до Валка, тя се разплака.

— Това ли е елитна гимназия, татко? Днес бе първият учебен ден, строиха ни пред входа на гимназията на стълбите. Пред нас директорът и почетните гости. И директорът започна приветствието. През това време, представи си, децата се изнизаха от строя по две, по три. До входа на двора се продава сладолед и всички без притеснение си купуваха и после се връщаха весели като си хапват от сладоледа. Учителките наблюдаваха и нищо. Ако е такава дисциплината в тази гимназия, тежко ми!

Прегърнах я през рамо и се засмях:

— Слушай, Валка, първият учебен ден е тържество и правилно са се веселили децата, ти също трябваше да си вземеш сладолед. От това не бива да се правят изводи за училището. Ще видиш, че има ред и дисциплина и може много да се научи. А ти можеш, аз ви вярвам на теб и Славея. Пригответи си чантата за утре, след малко вечерята ще бъде готова.

Без да се обаждам, отидох до пресечката, през един блок имаше сладкарница и помолих за четири сладоледа в пластмасова кутия.

Много руснаци така правеха. Върнах се вкъщи и тихичко казах на Петя:

— Тази вечер за десерт ще имаме сметанов сладолед — и сложих кутията в хладилника.

След вечеря Петя засмяна поднесе чашите със сладолед. Първа прихна Славей и след това и Валка се засмя, махна с ръка и каза:

— Ах ти, татко, кога успя да отидеш до сладкарницата!

Малко трябва да се направи, но веднага, за да се избегне натрупването на огорчения, неприятни заключения, защото това ерозира достойнството и амбицията за постигане на по-доброто. Новите условия, новите хора, сред които трябва да се вместиш, трябваше да бъдат преболедувани от Петя и децата.

След няколко дни, вечерта, когато се прибрах от работа, Славей ме посрещана на вратата, прегърна ме и каза:

— Резултатите излязоха, приета съм! Ще бъда студентка в Полтавския медицински институт!

Поздравих я, това беше още една радост в семейството ни.

* * *

Опознахме се с хората от входа, после и от съседните входове. И там имаше български семейства. След работа мъжете сядахме в беседките пред блока и си говорехме приятелски за това-онова. Когато бях в бежарското общежитие, преди да дойде семейството ми, също се събирахме на такива разговори. Спомням си, в един неделен ден бяхме седнали в една стая няколко човека, взехме си водка, сельодка за замезване, цигари и повече не ни трябваше. Имаше в компанията един мъж, Илийчо му казваха, вече пета година работеше в Съюза. Ходил бе в няколко български групи в различни градове и републики. И след като пийна повечко водка, натъжи се и заразказва:

— От две години не съм получавал писмо от България, нито пък аз пиша. Оставих детето и жената при баща ми. Той беше болен, писаха ми да си ида в България, много трудно живеели, но аз не си отидох. Преместих се в Сургут, вече не ми знаеха адреса. Баща ми може да е починал, не зная. Понякога вземам химикала и сядам да пиша, но то не тръгва. Как да започна, когато знам там колко много

мъка се е натрупала. А аз през тези пет години всичко що съм заработил тука, съм го пропилил, пропилял. Кажете ми, кой от вас може да напише писмо на семейството си след всичко това?

И такива случаи има в гурбетчийството. Едни тръгват за чужбина да си закърпят положението и да направят добро на семейството си. Други решават да избягат в чужбина от възникналите проблеми, като оставят времето да ги реши. Така бе решил дертовете си Илийчо. И за съжаление, има доста такива гурбетчии. Разказвах за друг: получавал писма, телеграми, че майка му е тежко болна, останала сама в България. И представете си, хората от бригадата му събрали пари за пътни до България, а той от години работел и нямал и лев. Гурбетчийството е многолико.

Така се потопихме в ежедневието — на работа, вечерта се приберем у дома и всеки имаше да разкаже по нещо от изминалия ден. Една вечер Петя се разсмя и ми разказа:

— Днес ми се случи нещо и ще ми кажеш дали съм постъпила правилно. Като приключихме обедната работа, затвориха вратите на салона и главната готвачка каза: „Днес е прекрасен ден, поработихме добре. Сега ни е нужно настроение“. И нареди: „Надя, събирай специалния фонд“. Надя тръгна и от всеки взе по тройка (три рубли). Дойде при мене и пита „Петринка, ще участваш ли в специалния фонд?“. Разбира се, казах, и дадох три рубли. Отиде Надя в магазина и донесе две бутилки водка, седнахме всички на масата, сложиха по чаша сок от компот и една ми нашепна на ухото „Това е за разреждане“. Като пийнем от водката, да дръпнем веднага глътка от компота. Наляха в чашите по 150 грама, че и повече. Главната взе чашата, стана права и обяви: „Не се бойте, да пием за нашето здраве. Все равно, война будет (все едно, война ще има)“. И като запяха техните стари романси с едни припеви на два и три гласа. Пеят, като че ли са на полето. Аз се оглеждах към прозорците, защото сигурно се чуваше навън. Главната забеляза и ми каза: „Петринка, не се притеснявай, тук е нашият дом, никой не може да ни се бърка. При нас е така — работи се здраво и здраво се почива“. Това е — завърши Петя, — моите разходи нарастват, участвам вече и в специалния фонд.

Опознахме се със съседите Благоеви, с Васко и Севда Василеви. Васкови са били и в друга строителна група в Небидак.

На нашия етаж в съседния апартамент живееше руско семейство — Саша и жена му Дария. Имаха две деца — големият в първи клас, а малката Лидка в детската градина. Още като пристигнахме, се запознахме с тях. Саша работеше в машинен завод, а Дария беше технически ръководител в строително предприятие. Един ден Петя, когато се прибирала от работа, срещнала Дария пред входа и тя ни поканила на гости. Пригответихме се. Бях поръчал на Петя да купи в България разни неща за подаръци, за да не се притесняваме, когато има нужда някъде да се занесе подарък.

Отидохме, посрещнаха ни хората, облечени с официалните си дрехи, масата бе подготвена по начина, известен като „банкет по руски“, което значи аперитив, ордьовър, предястие, основни ястия, напитки — всичко на масата. Поднесохме подаръците, настаниха ни на масата, първо децата, след това и родителите се изкушаваха да видят подаръците. На първокласника хубава химикалка в кутийка, на малката Славея и Валка бяха направили две разкошни панделки. Саша още като опипа пакета, разбра, че е бутилка, засмя се и каза „Най-хубавото е за мен“. Дария много се зарадва на небесносинята блузка и сервиза за кафе, разплака се и прегърна Петя. Вдигнахме наздравици за доброто ни съседство.

И се заприказвахме така, сякаш се познаваме отдавна. Руснаците в това отношение са далеч по-освободени от нас. Те не се вглеждат в гостите и не питат това харесва ли ви, онова харесва ли ви. Домакинята е сложила на масата всичко — колбаси, блюдо със селъодка, хайвер, туршии, печено месо и обезателно картофи. Налива чашите и приканва със самочувствие на стопанка.

Въпросите се сипят. В България нашите родители на село ли са, как изглеждат нашите колхози, заводи, фабрики в градовете. Те познаваха много добре и харесваха нашите консерви грах, корнишони, капия в буркани. Саша вече беше изпил три водки, изкара от пакета бутилката, която му бяхме подарили, сложи я на масата и засмян попита:

— Даринка, нека да опитаме българска ракия.

— Саша — каза Дария, — достатъчно водка пихме, моля те да си внимателен.

Саша взе водна чаша от масата и почна да налива българската ракия. Аз се засмях и го помолих:

— Саша, сложи малко най-напред, опитай и тогава си слагай колкото искаш в чашата.

Саша сложи бутилката на масата и с леко иронична усмивка се обърна да чуе цялата маса:

— Та... Георгий Петрович... не се безпокой... Аз съм мъж. — И вдигна пълната чаша с петдесетградусовата гроздова анасонлийка и я изпи наведнъж.

Остави чашата на масата и с две ръце сграбчи от блюдата селъодка и колбас и ги напъха в устата си и след като преглътна, отпи и няколко глътки от чашата бира пред него. Избърса се и с грейнали очи каза:

— Господи, силна, отлична напитка. Извинете, Георгий Петрович, но вие такава напитка не можете да правите. Това само японците могат да приготвят.

По онова време руснаците имаха голям афинитет към Япония, гледаха на нея като на нещо неутрално в капиталистическия свят и чудесата можеха да бъдат само японски.

След половин час Дария прикова поглед в Саша и делово заяви:

— Саша, светна червената лампичка в тебе, обявявам тревога, нали така се разбрахме.

Саша стана, помъчи се да се усмихне, обърна се към нас „беше ми много приятно, лека нощ“ и Дария го поведе към спалнята. След няколко минути се върна усмихната, все едно нищо не се е случило. Децата се спогледаха и също се надигнаха. Благодариха ни за подаръците и се оттеглиха в детската стая.

Дария остана мълчалива. След това изправи глава и заговори:

— Ние сме съседни, колкото и да се стараем, не можем да си прикрием лошите и добрите неща. И не трябва да правим и тези усилия, нека да се знаят нещата, каквито са. Саша е добър съпруг, прекрасен шлосер в завода, уважават го, получава добри пари, обича много децата, грижи се за дома, но в такива хубави моменти спирачките му изневеряват.

Говорихме до късно с Дария, беше любопитна да знае много неща за България. Тя не бе излизала от СССР и макар с техническо образование, бе прочела много книги. Разсъждаваше реалистично, не се надяваше на „узряването“ на социализма. Самочувствието си

черпеше по-скоро от песента „Широка страна моя родная“. Тя бе рускиня. Толкова и достатъчно.

* * *

Децата бяха погълнати от учебните си занимания, ние с Петя ходехме на работа. Нашата бригада беше на обект до село Селешчина, където имаше медно находище с няколко пробива, едни бяха затворени, а за други трябваше да се направят площадки и да се включат в тръбопровода. Работата беше пипкава и не се реализираше обем, за да се отчита повече свършено и съответно да вземем повече пари. Разпределението на парите ставаше по разрядната система. Такива като мен с трети разряд получаваха най-ниския коефициент и естествено най-малко пари. Васко работеше към едно механизирано предприятие пак към Миннефтгазстрой, с кошов багер копаеше канали за газопровод, вземаше добри пари. С Васко станахме приятели. Преди е бил учител, но разбрал, че с учителската заплата не може да се свързват двата края и завършил курса за багерист. От доста години работеше като багерист.

Есента вече обагряше в златисто листата, особено на кестените по булевардите и парка. На нашето семейство му предстоеше за първи път да почувства руската зима. Привечер, когато се прибрахме от работа, Благоев мина по етажите на двата входа, където бяха настанени и български семейства, и съобщи, че е организирано посещение на един колхоз на 20 километра от Полтава. Които са съгласни, ще бъдат откарани с автобуси дотам. Колхозът носеше името на Димитър Благоев. Някога Дядото е идвал в тези селища, имало е много българи, емигрирали през турското робство.

В неделя заминахме няколко приятелски семейства. Икарусът беше пълен. Имаше представител от генералното консулство в Киев. Такива срещи не се импровизираха, протичаха с цялата си представителност.

Селището беше подготвено за скъпите гости. Пред съвета в парка имаше паметник на Димитър Благоев, поднесохме цветя и бяхме приветствани от партийния секретар на колхоза. От българска страна говори един другар от консулството. Поднесе приветствието си на чист

руски, без акцент. Председателят на колхоза даде думата на своя предшественик, който беше почетен председател на колхоза.

— Вашите българи ни научиха да произвеждаме домати, краставици и чушки, вие, българите, сте прекрасни хора, вие можете и знаете много — каза той.

Показаха ни много неща, чувствахме се екскурзианти, за които са подготвили показна експозиция. Беше дадено малко свободно време, след което ни поканиха в една приемна до стола на малка закуска. Каква ти малка — големи блюда с риба, колбаси, водка и бира. С много сърдечни пожелания след обяд се разделихме. Прибрахме се с автобуса в Полтава.

* * *

Наближаваше новата 1978 година. Нагласихме се четири семейства да се съберем в един от апартаментите. Жените обмислиха менюто, а ние, мъжете, напазарувахме нужното. Руснаците започваха да вдигат тостове за Новата година три-четири дни по-рано. И, естествено — с шампанско. Какъв празник е, когато не се чува пукотът от отварянето на бутилка шампанско. На нашата новогодишна трапеза имаме български напитки. Ракия, коняк, ликьор. Сипеха се на здравици, докато неусетно не дойде полунощ. Загърмяха тапи от шампанско, по телевизора Брежнев отправи пожелания за здраве и щастие. Ние също се поздравявахме. Някой предложи:

— Да започваме песните.

Благоев каза:

— Нали знаете първо с коя песен винаги сме започвали?

И се поде „Я кажи ми, облаче ле бяло, отде идеш, де си ми летяло“. Песента се рееше бавно, всеки се стремеше да не срещне погледа на другия, за да не се разплаче. Ето това е носталгията, мълчаливият придружител на всеки гурбетчия. Съпругата на Васко, Севда, като касиерка на групата в управлението беше направила на пищеща машина почти на всяко семейство по един албум, нещо като „песнопойка“. Нашият беше със стари градски и народни песни. Репетиции никога не правехме, но все по-добре и по-добре се справяхме.

На обектите течеше подреждане на материали, на железни конструкции, беше истинско изпитание и ако някой не пуснеше някоя шегга или закачка, поддаваш се на студа и тогава става страшно.

Децата се учеха и на студената зима гледаха шеговито. Валка разказа как като излизала с две съученички — българка и украинка — от училище, минали край сладкарница и тя предложила да влязат и да пият по един топъл чай. Украинката каза „Какъв ти чай, тук има прекрасен сметанов сладолед, хайде“. И влезли в сладкарницата, където всички с удоволствие яли сметанов сладолед.

* * *

Беше към края на февруари, бях се върнал от работа, позвъни се, отворих. Васко. Поканих го, седнахме в кухнята. Дошъл нещо да говори с мен. Предложих да пийнем по водка. Васко прие, пийнахме, имаше и сельодка, която Петя бе сложила на масата. Васко ме погледна малко смутено и започна:

— Слушай, Гошо, идвам по един въпрос с най-добри чувства, особено като знам работата ти в бригадата на Китанов, където няма голяма заработка, а ти си трети разряд и зная колко вземаш. Нашият началник на механизираното предприятие днес ме пита мога ли да предложа някой българин да отиде на курсове за преквалификация от булдозерист на роторен екскаваторчик. Трябва булдозерист, а ти никога не си бил. Би било много добре, ако се преквалифицираш, зареботката на края на месеца се пише само на тебе и не е тежка работата.

Погледна ме тъжно и ме попита:

— Какво ще кажеш?

— Слушай, Васко — започнах аз, — не така тъжно, аз съм ти разказвал, че през 58-ма бях на курс за електроженист, завършил съм го, работих, падах, ставах. Като гледам тук какви ли не хора машинисти работят, човешко е да вярвам, че ще се науча да управлявам и да работя с роторен екскаватор. Въпросът е да се добера до курса. Мисля, че ще се справя на курса, разбира се, не само за документа, че съм завършил, а като се върна, ще поема роторния екскаватор и ще работя. Готов съм утре с теб да отидем при твоя началник.

— Почакай бе, човек, той ще ти поиска документ, че си булдозерист.

— Зная, ще ми иска, отиваме с теб и ти казваш, че сме работили заедно две години в предприятие Пътни строежи, ти на кошов багер, аз — булдозерист, но са набирали групата за строител и аз съм дошъл с договор за строител. Книжката ми е в България, ако брат ми не може да я намери, ще ми изпрати едно удостоверение от предприятието, където сме работили и толкоз. Такова удостоверение аз мога да получа от България.

Прие Васко идеята ми, пихме още по една водка и се разбрахме сутринта да отидем при неговия началник. Така и направихме. След като ни изслуша, Вадим Николаевич попита за колко време отива писмо до България, казахме за 10 дни и обратно още 10 дни. Той махна с ръка и каза:

— Курсът започва след пет дни, аз изгубих толкова време да умолявам наши булдозеристи, но те обещавах, а после се отказвах.

Погледна ни и двамата внимателно, помисли, после пак ни погледна и каза:

— Добре, като ви гледам и двамата сте с побелели коси, не може да ме лъжете, вземайте този лист и пишете молба, да ви назначим в нашето предприятие като булдозерист и като такъв ви изпращаме на курс за роторен ескаваторчик.

Решила е съдбата да помага и толкоз. Направихме молбата и Вадим Николаевич каза:

— Елате утре в 10 часа да си получите заповедта за назначение и писмото, с което ви изпращаме в Бориспол на курсове. А междувременно преди да заминете, уведомете и съгласувайте с ръководството на вашата българска строителна група.

Излязохме от кабинета на Васковия директор на механизираното предприятие и почти вече и мой директор, не смеем да се погледнем в очите да не прихнем от радост за успеха и след като се отдалечихме, седнахме на една скамейка и двамата едновременно облекчено въздъхнахме. Не можехме да повярваме, че сме успели. На автостоп отидохме на работа, аз бях предупредил бригадира Китанов, а Васко си е сам на машината и няма кого да пита за разрешение.

Вечерта се събрахме двете семейства у нас. Петя и Севда се чудеха на дързостта ни, проявена пред Вадим Николаевич, вдигнахме

наздравница за успеха и толкова, но само след минута Васко ме предупреди, че на курса, освен теория ще има и практика и да внимавам как работи двигателят на роторния екскаватор. Той ми напомни, че така работи и двигателят на булдозерите, с които наужким съм работил в България.

Настроението поспадна, всички ме загледаха с мълчаливия въпрос ще се справя ли.

— Ще се справя. И без повече приказки.

Пак настъпи оживление. След като си отидоха Васкови, излязох на терасата да изпуша една цигара. За курса не мислех, не можех да си го представя и беше излишно да се мъча. И друг път съм го казвал, в този момент ми мина през главата: „Никога не е излишно човек понякога да бъде малко луд“. Тази мисъл като че ли ме успокои, вече бях сигурен, че курса ще завърши успешно.

Сутринта Вадим Николаевич ме посрещна много вежливо в кабинета си. Сигурно защото му помогнах да излезе от неудобството, че не може да намери курсист. Даде ми заповедта за назначение и писмото за курса. Погледна ме с усмивка и каза:

— Наредил съм на касиера да ви даде за месец и половина заплата по тарифната ви ставка, защото за курса е осигурено жилище и само закуската, обядът и вечерята са за ваша сметка.

Получих аванса и като излязох, не можах да повярвам — толкова пари не съм получавал в бригадата за три месеца! Отидох в управлението. Помолих началника на групата Спасов да ме приеме. Разказах му всичко, представих заповедта за назначение като булдозерист в новото предприятие и писмото за курса в Бориспол. Спасов радостно прие решението ми и каза:

— Сигурен съм, че ще изкараш курса успешно. Друго си е да си сам в машината, във всички случаи много по-добра заработка ще имаш. Желая ти успех! — Стиснахме си ръцете и се разделихме.

Пристигнах в Бориспол — малко спретнато градче или по-скоро едно от основните предградия на Киев. Там беше гражданското летище на украинската столица. Беше свързано с Киев с метро, трамвай и тролей. Курсът се водеше в Бориспол, защото в него имаше завод за основен ремонт на роторни екскаватори. Това беше прекрасна база за теоретическа и практическа подготовка на специалисти.

Осемнадесет курсисти бяхме. Настаниха ни в две общежития, където живееха руски семейства, в стаи с по две легла. Бяхме двама българи в курса — аз и Стоян от Провадия, работил бе на гумен ваялкъ към едно пътно предприятие. Разпределиха ни по квартирите, със Стоян бяхме в една стая. Показаха ни залите, където ще се водят лекциите, а практическите занимания ще бъдат в завода.

На следващия ден в десет часа ни въведоха в една от залите, седнахме на столовете. „Деловият президиум“ зае мястото си на дълга маса с червен плюш — началникът на тръста, директорът на завода, партийният секретар и трима от директорите. Партийният секретар ни приветства с добре дошли, пожела ни успешно завършване. След него напътствия ни даде и началникът на тръста — висок, строен и спокоен човек, който накрая изрази увереност, че и ние ще завършим отлично обучението, както това са правели и предшествениците ни.

Така започна курсът. Първите две седмици бяхме в кабинетите и слушахме лекции по машинно дело. В управлението имаше много добра библиотека с техническа литература. Взех две книги за роторен екскаватор и четях усилено. След двадесет дни всеки ден след обяд ходехме на практика в завода. Водеше я млад машинен инженер — беше пращан в чужбина на руски обекти и си личеше, че знае доста. В цеха имаше определено място за пушене. На третия-четвъртия ден останахме двамата и запушихме. Володя Яковимич — така се казваше машинният инженер, ме изгледа внимателно, извини се и ме заговори:

— Георги Петрович, може би вие през младите си години сте работели на булдозер и може би е бил ДТ-54. Сега тези двигатели са мощни, с големи възможности. Като ви наблюдавах в цеха, тези неща, които ви показваме, не ви правят впечатление. Предлагам ви следното. След като излезе роторният екскаватор от основен ремонт, отива на полигона в района на завода. Там трябва да се направи изпробване на машината при пълно натоварване и ако евентуално покаже дефект, се връща в цеха за отстраняване. Там има две момчета, които правят пробите. Утре отиваме с вас при тези момчета. Те ще ви научат на всичко, каквото трябва, за два месеца.

До края на курса всеки следобед бях при тези момчета, станахме приятели, те ме направиха машинист. За мен нямаше никакви проблеми нито с механичното, нито с хидравличното управление на екскаваторите.

В съседната стая живееше сам млад инженер по проучване и добив на нефт и газ. Той бил от някакъв далечен град на север. Завършил института с пълно отличие, предлагали му да остане там на научна работа, но той отказал и представете си за какво: когато бил малък, а сестра му две години по-голяма от него, баща им зарязал семейството, защото не можел да преодолее пиянството си. Майка им работела в пощата на апаратната и могла да даде на него и сестра му висше образование. След като отказал предложението в института, заявил на майка си и сестра си:

— Поисках разпределение в Украйна, в Киев. Знам, че баща ми е в Украйна, някъде в околностите на Киев. Искам да го намеря, какъвто и да е, и да се срещна с него.

Това ми разказа инженерът веднъж, когато се върнах от занятие, а той от работа. Поканих го да изпием по бира. Имаше близо до нас малко ресторантче. На табелата отвън пишеше „Идальня“, на украински ще рече гостилница.

— По-късно — ми разказа Коля, така се казваше младият инженер, — намерих баща си в едно село на 100 километра от Киев. Посрещна ме в двора пред къщата една измъчена жена. Казах ѝ кой съм и откога не съм виждал баща си и ако го видя, не зная дали ще го позная. Имаше дървена пейка на двора, жената ме покани да седнем. Беше си притиснала устата с две ръце, очите ѝ бяха широко отворени, явно не можеше да се държи на краката си от това, което стоварих изведнъж. Помълчахме малко и тя заговори:

— Синко, боя се да не те огорча и затова нищо няма да кажа за баща ти. И той е човек като всички. Грешни сме и дай, Боже, да ни се прощава. Твоят баща е вкъщи, спи. Пак е пиян, но няма лошо. Сутринта ще бъде добре и по човешки ще си поговорите. Има място къде да нощуваш, ще приготвя нещо за вечеря.

— Недей — казах и отидох до магазина. Купих селъодка, колбаси, хляб и три бутилки бира. Похапнахме по някой залък и се прибрахме да нощуваме. Сутринта се измих, облякох се и седнах навън на пейката да пуша. Слабата женица нещо шеташе в кухнята. Вратата се отвори и баща ми излезе на двора. Неусетно се изправих с лице към

него. Гледахме се двамата в очите, баща ми нещо мърдаше ръцете си, не знаеше как да ги укроти. Прекрачи напред, пресегна се и изрече „Сине!“. Не можех повече да мисля, не можех и така да стоя. Извиках „Тате!“ и с две крачки бях до него. Прегърнахме се. С треперещ глас баща ми говореше до ухото ми и не ме пускаше.

— Защо дойде, не го заслужавам. Зачеркнете ме от паметта си!

Хванах го за раменете, отделихме се и се гледахме в очите. Казвах си: „Ето, това е моят баща, това е той и друг не ми трябва“.

— Татко, никога не съм те винил за нищо. Такава е била съдбата — и твоята, и нашата. И като малък, когато децата ми казваха: „Къде е баща ти?“, отговарях: „Не е твоя работа“. Но бях длъжен да те намеря. През целия си съзнателен живот исках да те видя. Сега съм зрял, самостоятелен и те намерих.

Обърнах се и видях — слабата жена ни гледаше усмихнато, някак доволно и с лек поклон ни покани на закуска. Седнахме на масата, там бяха и двете бутилки бира, които бях донесъл вечерта, когато така и не се стигна до бира. Едната вероятно баща ми сутринта бе пресушил, за да оправи махмурлука преди срещата. Налях от другата в трите чаши, сложих едната пред жената, втората пред баща ми. Взах третата, станах прав, те също.

— Благодаря Богу, че те намерих, татко! Бъдете живи и здрави! — и изпихме пивото. След закуска взехме два стола, излязохме на двора, седнахме. Усещах как баща ми ме поглежда гузно:

— Как е Лена? — попита той за сестра ми.

— Добре е, завърши икономика. Работи като счетоводител в едно предприятие. Съпругът ѝ е инженер. Има двама сина, и да ти кажа — малкият е кръстен на тебе — Боря.

Баща ми се дръпна назад, като че ли някой му удари силна плесница. Замълчахме и двамата, той пак заговори:

— Майка ти сигурно няма да ми прости нито на този, нито на другия свят. И с право.

— Не говори така, татко! Майка е много добър човек, в нея е нямало никога омраза.

— Виждам, виждам. Всичко при вас е наред, защото сте мислеци и достойни хора. В мен се насели алкохолът. И се оказа с посилен характер. Отначало много пъти мислех да се върна, но силите не

ми стигаха. Но после разбрах, че е късно. И така протече моят живот. Аз сам съм си сътворил това. На никого няма да досаждам.

Не бяхме забелязали как двама човека са застанали на пътната врата и ни гледат. Единият веднага извика, щом се обърнахме към тях:

— Боря, давай да вървим на работа в колхоза. Закъсняваме.

— Вие отивайте, аз малко ще позакъснея, имам гост. Моят син ми е на гости.

Двамата се опулиха и се разсмяха високо. Единият сложи показалец на слепоочието, завъртя го и каза:

— Ти имаш ли ум? Твоя светлост и ние, твоите приятели, никога не можем да имаме такъв син, интелигентен, грамотен.

Ние станаме с баща ми, аз го прегърнах през рамо и казах отчетливо:

— Това е моят баща.

Те някак се смалиха, останаха с отворена уста, а аз ги отпратих:

— Да прощавате и довиждане.

Баща ми се обърна към мен, хвана дланта ми с две ръце, треперещо я стискаше, сякаш се страхуваше, че ще изпусне птиче, и то ще изхвърчи.

— Правилно казват моите приятели, сине, такива сме ние. Аз, вярно, ще вървя на работа, благодаря ти, че дойде и се видяхме. Ако пак дойдеш някой ден, това ще бъдат единствените щастливи моменти в моя живот, другото е сива мъгла, от която не мога да изляза. Прощавай, довиждане. — И тръгна, без да се обърне.

Отидох в стаичката, където спях, да си взема чантата и якето. На двора пред мен пак застана добрата измъчена женица. Държеше вързопче в чиста ленена салфетка.

— Вие тръгвате — каза тя. — Искам да ви кажа само това. Баща ви е бил при много жени, но те не са понесли пианството му. Аз никога няма да го изгоня, може би такава ми е съдбата, но сега, когато видях какъв син има, какво семейство е имал, макар че е успял да опустоши почти всичко в себе си, вярвам, че в него има частица от създаденото. Простете ми и, моля, вземете това за из път — и подаде вързопчето.

Наведох се, целунах ѝ ръка и заминах.

Това е моят разказ защо съм в Бориспол. Много исках тази среща с баща ми да беше сън, но от реалността не може да се избяга, винаги е пред тебе. Останаха ми думите на тази измъчена женица. След

всичкото опустошение, което си беше нанесъл, в баща ми беше останало нещо малко, но чисто човешко. И на това съм благодарен. Другото, което съм си представял през изтеклите години, е било само илюзии. Трябва да приемаме реалността каквато е — завърши Коля и се прибрахме в общежитието.

* * *

Беше ни дотегнало да се храним в стола, където даваха разни измислени ястия. В събота и неделя почивахме. Веднъж излязохме по магазините и в една месарница видях прекрасно телешко. Казах на Стоян:

— Ще взема от него.

Посочих на продавача точно какво ми трябва за готвене. Стоян каза:

— Не разбирам от кулинария, каквото трябва, казвай.

Купихме бутилка олио, брашно, черен и червен пипер, дафинов лист, бутилка бяло сухо вино, две глави чесън и два килограма кромид лук. Стоян се подсмиваше. Аз му наредих:

— Ще поискаш от семейните на етажa една по-голяма тенджерa. Останалото е моя работа. Ще правя телешко попска яхния.

— Чувал съм за такова ядене, но не съм го опитвал.

Прибрахме се в общежитието. Обядвахме и Стоян отиде да намери тенджерa. А аз чукнах на вратата на Коля и го поканих с нас на вечеря. Той прие с радост.

Приготвих месото, нарязано на порции, измито, почистено и сложено в тенджерата със 150 грама олио да се задуши (запържи), след 5–10 минути се слага нарязан на ситно около две главички кромид лук, след като лукът придобие златист цвят, се добавя една супена лъжица брашно. Бързо се разбърква и след това се налива гореща вода и сол на вкус. Така се вари месото до омекване. През това време се почиства и нарязва лук около три големи шепи, три-четири маслини, срязани наполовина без костилки, две главички почистен чесън, три-четири листа дафинов лист, черен пипер. След като поомекне месото, а бульонът е останал два пръста над месото, първо се сипва отгоре половината нарязан лук, без да се бърка в бульона и месото, върху лука

се нареждат дафиновият лист, маслинките, черният пипер, от едно бурканче консервирани червени домати с лъжичката шест-седем парченца, 150 грама олио се залива отгоре и 200 грама сухо бяло вино и след това се добавя останалата половина от лука. С лъжичката се поставя отгоре върху лука като венче около една супена лъжица червен пипер. Затваря се капакът и с тесто се замазва към тенджерата. След като заври, се оставя на слаб огън около час и половина. Преди да се изключи, отваря се капакът и в яденето са добавят две супени лъжици брашно, размито в сто грама вода, леко се разбърква яденето да проникне сместа и след минута се изключва. Това беше цялата технология при подготовката на нашата вечеря.

Докато готвех, Стоян купи водка, бутилка вино и безалкохолни. Коля дойде официално облечен, а като възпитан човек в торбичка носеше бутилка водка и бутилка вино. Това беше руски обичай, гостът винаги носи нещо за пиене.

Масата беше пълна. Салата от български краставички, в буркан риба селъодка, колбаси, малки чашки за аперитива, а за виното — водните чаши. Вдигнахме наздравица за нашето приятелство и почнахме вечерята.

Тенджерата беше пълна догоре, няхаме хладилник, където да сложим това, което ще остане след вечеря. Предложих да разсипя нашата вечеря в три супени чинии, което е предостатъчно да се навечеряме, и останалото да дам на семейството, от което взехме тенджерата. Стоян и Коля одобриха. Почуках на вратата, отвори ми жената, подадох ѝ тенджерата с благодарности. Тя вдигна капака и изненадано възкликна:

— Но вътре е всичкото ядене!

— Не е всичкото — казах аз, — оставихме за нас предостатъчно, дайте по малко на другите семейства, които имат деца, и останалото за вас, още веднъж ви благодаря за тенджерата, лека нощ.

— Но как... много благодаря. Господи...

След малко се чуха тихи бързи стъпки по коридора, от готвеното в тенджерата се даваше на всички семейства по етаж. Рускините са много солидарни помежду си, вероятно войната ги е научила на това. Аз се прибрах и продължихме вечерята. Стоян и Коля бяха много доволни от попската яхния. Коля коментира, че явно поповете у нас отлично разбират от кулинария.

След вечерята със Стоян се облегнахме на едното легло, предложихме на Коля да стори същото на другото и така се разприказвахме, пийвайки вино. Коля ни разпитваше за България, за наше учудване той знаеше много неща за страната ни.

Допихме си чашите. Коля благодари за вечерята. А ние със Стоян се разбрахме пак да се видим.

Съвсем естествено, бяхме различни. Стоян не се задълбочаваше в разсъждения по каквито и да било въпроси. Беше убеден, че ще завършим курса и ще се върнем в строителните групи. Често пъти като влезем в хранителен магазин той ще спре по средата, ще се удари по челото и ще заяви: „Горката ми България! И тука е разпната на рафтовете! И в този руски магазин наш грах, домати консерва и какво ли не!“. Поглеждах го укорително, той се засмее, махне с ръка и каже: „Не се сърди, такъв съм си аз — хаплив. Не ми обръщай внимание“.

* * *

Курсът беше към края си, четяхме и се готвехме за изпитите. Казаха да си направим снимки за книжките за „машинист роторен екскаваторчик“. Имаше моментално фото, на снимките приличахме на затворници, но това нямаше значение.

Изпитите минаха успешно и се прибрах в Полтава. Вечерта поканихме Васко и Севда и разказах как е протекъл курсът, показах си книжката. Сутринта с Васко отидохме в предприятието. Представих се на началника, посрещна ме радушно и каза:

— На обекта, където работи Василев, има един роторен екскаватор. Преди месец напусна машинистът, голям пияница. Там има участък от два километра. Монтажниците трябва да монтират тръбопровода. Още тази сутрин ще ви извози колата по машините и започвате работа. Техническият ръководител ще бъде там. Желая ти успех на новата работа!

Колата ни отведе по машините. Шофьорът обяви кратко:

— В 18 часа всички на това място, закъснели не чакам.

Отидохме първо при моята машина. Техническият ръководител ни чакаше с джипа, поздравихме се, той погледна часовника си и ми каза:

— Когато стигнете до отсрещното дърво, ще дойда и ще продължим разбивката по-нататък. Ясно ли е? — Погледна ме, кимнах, той се качи на джипа и замина.

Екскаваторът ме гледаше като уморен старец, на когото е дотегнало всичко. Беше от стария модел с механично управление. Влязох в кабината да проверя и да поставя приборите в изключено положение. Страшна мръсотия! Скъсана омаслена памуклийка хвърлена на седалката, отпред на стъклото залепена снимка на засмяно момиче с надпис: „Женя, я люблю тебя!“. Проверих пусковия двигател, почистих свещта и с манивелата задвижих бензиновия двигател. Внимателно с бендикса включих главния двигател, но той само изохка през ауспуха няколко пъти и не се задвижи. Проверих резервоарите — гориво колкото искаш! Започнах отново. Пищи, нарежда бензиновият двигател, но не се получава.

Васко беше на 300–400 метра от мен, като чул неколkokратно писъка на малкия двигател, разбрал, че нещо не върви и се вдигнал да дойде. Поогледахме заедно, той също опита:

— Да свалим тръбата, която води от резервоара до грубия филтър на двигателя.

Оказа се, че конци от парцала са запълнили тръбата и не може да премине гориво. Почистихме, поставихме всяко нещо на мястото му и двигателят заработи. Завих на полукръг и подходах към определената посока. Спуснах ротора и лентата започна да изхвърля пръстта встрани от канала. Васко ми махна с ръка с истински приятелски чувства и се върна при своята машина.

Никога няма да забравя този първи работен ден. Специфичният шум на двигателя, лентите, които движат ротора и ролките на веригите — богата гама от звуци с различна тоналност. Но слухът привиква с това усещане, което дава представа, освен за управлението на машината, и за това, че протича нормално целият производствен цикъл. Няма да преувелича, ако кажа, че това е един жив организъм и неговото нормално функциониране се изразява в този комплексен шум. Ако някой в този момент ми кажеше, че ще работя с такава машина три години през най-горещите летни месеци и при минус 25° през зимата, нямаше да повярвам.

В края на месеца началникът и техническият ръководител дойдоха с джипа на обекта, освободиха траншеите на Васко и тези,

които бях изработил аз. Спряха при мене, аз слязох от кабината, ръкувахме се, началникът ме погледна право в очите и попита:

— Някакви проблеми?

Казах „Не, всичко е нормално“, влязоха в джипа и заминаха.

Получавах много добра заплата през месеците, не смеех да споделя с бившите си колеги, където трима от бригадата бяхме с трети разряд и получавахме най-малко пари.

* * *

Бяхме планирали отпуската през август, като се съобразявахме с ваканцията на децата. Писмено бях уведомил началника на предприятието. Два дни преди да приключи работа, отидох в кабинета на Вадим Василиевич, сърдечно разговаряхме, бях много изненадан от това, което ми каза:

— Георги Петров, вие сте сериозен човек, никога не предполагах, че нов човек в тази професия с такава стара увредена машина ще изработи толкова много. Желая ви приятно прекарване на отпуската. Когато се върнете от отпуска, ще ви чака нов роторен екскаватор с хидравлично управление и с всички екстри, които моделът има. Вие сте добър работник и добър стопанин и заслужавате това.

Благодарих и се разделихме.

Смятахме да караме отпуската в България, купувах се подаръци за близки и приятели, това беше национална зараза и сред тези, които отиваха в чужбина, и сред другите, които ги очакваха като се завърнат. Стараехме се да не забравим някого. От завърнали се от България отпускари разбрахме, че много трудно се намирало нескафе, а тогава беше модна деликатесна напитка. Казаха също, че на павилионите на централната гара на Букурещ имало нескафе на стекове по шест буркана.

Когато тръгнахме от Киев, попитах стюардесата на вагона колко е престоят на влака в Букурещ и тя ми каза половин час. Бяха ми казали също, че непосредствено зад гарата има туристически хотел „Палас“, там можело да обменим рубли за леи за кафето. Във вагона се разбрахме с още двама и при пристигането скочихме и право в хотела,

обменихме рублите и от павилиона — по два стека нескафе. Като се върнахме на перона, влакът беше заминал. Питахме ръководителя движение какво е станало и той ни обясни, че влакът имал двадесет минути закъснение и затова престоят бил само десет минути.

Излязохме на улицата да търсим такси. Две приветливи млади момчета ни предложиха с тяхната кола да ни извозят до Гюргево на цена като таксита, където да си хванем влака. Приехме, седнахме тримата на задната седалка, отпред шофьорът и приятелчето му, което пусна по касетофона високо някаква бясна музика. Водачът на колата се превърна в автомобилен състезател, на светофарите бе винаги пръв в редицата, а колата му едва не се изправяше на задни гumi при жълтия сигнал. Помислих си „Господи, заради едното нескафе ще си попилея костите в Румъния“.

Сварихме влака на Гюргево. Екшънът с кафето беше толкова абсурден, но след успешния му край добре се посмяхме.

* * *

Първите дни в България бяха като след представление с дежурните интервюта „хайде, разказвай“. И разказваш, все едно си се върнал от екскурзия. За действителността, каквато си видял, те не биха повярвали, пък и за какво ли им трябва.

В Съветския съюз се чувствах по-добре, свободен, необременен от грижите как ще приключи тримесечието, какви икономии могат да се направят от издръжката. Можеш да се вглеждаш в някое явление, да поразсъждаваш колкото си искаш. Макар че там, на върха на пирамидата, изпарението от прокиснало повече се усещаше...

А в България само се вдигаше прахоляк. Току чуеш някой да казва — в текстилния комбинат е дошъл държавен партиен контрол на проверка и веднага друг с усмивка ще добави „Хайде, изстина мястото на зам.-директора по производството или на главния инженер“.

Когато отидохме на село, почувствах, че много време ни е нямало в България. Срещата ни с родителите ми, двора пред къщи, всичко е истинско. Славея и Валка се разплакаха в прегръдката на баба си. Бяха разбрали, че детството е избягало и се е скрило зад ъгъла на къщата, така, както някога си играеха на жмичка. Бяха се изправили

пред много неща и бяха пораснали, дори повече, и защо ли бързаха в това израстване.

Сложихме масата на сянка под ябълката на двора, Петя и децата отидоха да помогнат на майка ми да приготвят обяда, баща ми настойчиво разпитваше за СССР.

И му разказвах за хората, за богатата земя. И въпреки богатството народът в малките градове и в селата не живееше добре или по-скоро те не бяха претенциозни за по-висок стандарт. Не забравяха миналото, войната, когато от глад хората са измирали. Руснакът е търпелив човек, носи много, но когато му призлее, става страшен.

Веднъж с роторния екскаватор прекопах траншея покрай едно село. Дойде възрастен човек от селото, обут с войнишки кирзови ботуши, макар да бе сред лято, буден, разсъдлив човек. Спрях машината, слязох и отидох до него. Здрависахме се и заговорихме. Той се зарадва, като разбра, че съм българин. „О, прекрасно, ние с вас имаме историческа дружба“. Поседнахме, запалихме по цигара от моите българските. Казах му: Имате много богатства, земята ви — чернозем, събирате богати реколти, и не само. Имате толкова много нефт и газ. Имате много находища, но са затворени, вашите руснаци казват „няма по-добър стопанин от матушка земя“.

Руснакът внимателно ме изслуша, помълча и заговори: „Слушай, млади човече, добре казваш какви богатства има нашата матушка Русия. Ще ти разкажа като на брат, вярно е това, което сочиш. Имаме много богатства, няма истински стопанин, който да управлява това богатство, това ти казвам като на свой. Ние, хората, гледаме телевизия, попадали са и реклами от други държави, все още има живи, които са били на фронта, разказват как живеят хората в Европа. Пък и наши специалисти ходят в чужди страни, и те разказват. Толкова ли е трудно на управляващите на тези богатства да донесат нещо ново на този народ, да му подсказат, че може и по-иначе. Ние имаме ценни хора, изобретателни, образовани, достойни, това са наши рожби, народът трябва да се гордее с тях, но той не знае името на нито един от тези велики хора.

Баща ми слушаше внимателно. Когато свърших, въздъхна и каза:

— Щом руснак го казва, за мен по-голяма истина не ми трябва. А ти как преценяваш, защо е така, май нещо ще излезе, че системата ни е

такава, всичкото в един голям куп и не му се вижда краят.

След обяда седяхме на двора и дълго разговаряхме с баща ми. За толкова време не бяхме напускали България, а трябваше да се мобилизираме за още няколко години. Всичко по двора и вкъщи се бе запазило такова, каквото си спомням от детските години. Толкова топлината, все едно нищо не е променено, запазило е всяко нещо мястото си, подредено и точно, като в молитва. Чувствах се щастлив от усещането, което щеше да ми дава сили да продължа напред.

Отпуската се изнижаваше неусетно. Отидохме до Казанлък да гостуваме на брат ми, бяха се нанесли в нов апартамент. Ходих в София, видяхме се с Людмил Ангелов, чудесен човек.

* * *

Почивката приключи и отново се върнахме в Полтава. Децата се готвеха за учебната година, ние с Петя започвахме работа. Още вечерта, когато пристигнахме, Васко ми каза:

— Да знаеш, в базата те чака нов роторен екскаватор.

Като добър човек и приятел той се радваше истински. Сутринта сложих в работната чанта бутилка българска петдесетградусова гроздова и една бутилка уиски. Отидохме в базата заедно с Васко. В двора на базата наред с други машини имаше и нов роторен екскаватор. Отидохме в стаята при монтьорите. Поздравиха ме като добре дошъл, разпитаха за България, аз им дадох ракията, попитах механика за Вадим Василевич, каза ми, че е в кабинета си, отидох, посрещна ме много радушно. Заинтересува се как съм прекарал отпуската, аз му подадох подаръка — бутилката уиски.

— Благодаря много — каза той, — това си е сериозна напитка и не се пие по руски на екс.

Сложи бутилката в бюрото си и подхвана сериозно.

— Изпълних обещанието. Днес ще получите нов роторен екскаватор, ще работите с удоволствие.

Излязохме, началникът нареди на механика да направи протокол за състоянието на машината и на съответните инструменти и аз да го подпиша.

Така заработих на новата машина и наистина беше истинско удоволствие.

В края на септември Иван Димитров се обади по телефона на началника на групата и му казал да ми предаде през седмицата да отида при него в генералното консулство в Киев. Уведомих техническия ръководител на обекта и в четвъртък вечерта заминах за Киев.

Сутринта бях в кабинета на Иван Димитров, посрещна ме доволен, че веднага съм откликнал на повикването му. Нареди да донесат кафе, попита за отпуската, за семейството и мина по същество.

— Петров, ще се изненадаш за какво те повиках, но мисля, че ще приемеш предложението ми. — И изкара една папка от бюрото. — Получих това писмо от Университета по марксизъм и ленинизъм в Полтава. За кандидатите да следват изискват препоръка от партийния секретар от съответното ведомство. Това, което се отнася до тебе, без да се изненадваш, е, че можем да дадем препоръка и на непартийни членове, какъвто си ти. Като стопански ръководител аз те познавам много добре. Искаш ли да завършиш този университет? Курсът е две години, придобиваш висше политическо образование, занятията са вечерни без откъсване от работните места. В България на пръсти се броят изпратените в Съюза да завършат висше политическо? Какво ще кажеш?

— Другарю Димитров, мен никой от България не ме изпраща в Съюза да завърша висша партийна школа, както се казва в България, нито пък ще има някакво значение дипломата ми като се върна. Сега се строи комплекс «Клокотница», като се прибера, надявам се да ми бъде възложено да ръководя комплекса и ако това стане, там ще изкарам до пенсиониране. Обичам си работата и това напълно ме задоволява. Но понеже сме работили заедно, уважавайте ме и предложението го правите с най-добри чувства, не мога да откажа. Кажете какво трябва оттук нататък.

Иван Димитров се засмя, стана, подаде ръка и каза:

— Много се радвам, че прие. Ще ти прочета каква препоръка съм ти приготвил. «Другарят Георги Петров е завършил икономика на туризма, има двадесет години стаж в системата на Балкантурист като ръководител. Не е член на БКП, но има правилно отношение към решенията на Партията и е показал добри трудови и ръководни

качества. Предлагам да бъде приет в университета във факултет Стопански ръководители. Генерално консулство НРБ — Киев, Иван Димитров».

— Ето образеца за молбата до ректора на университета. Препоръката ще бъде запечатана в плик, адресиран до ректора, с трите имена и адреса, на който ще получиш съобщението, че си приет. Това е цялата процедура.

Обядвахме в стола на консулството и трябваше да тръгвам. Иван Димитров ме изпрати, пожела ми успех и се разделихме. Купих някои неща да зарадвам децата и Петя, отидох на гарата и се настаних във влака. Бях взел списание «Огоньок» и вестници с нещо да се занимавам.

Във влака бяхме четирима в спалното купе. Всеки нещо правеше. След час човекът, който седеше срещу мен — двамата с него бяхме на горните легла, предложи да излезем в дъното на коридора да изпушим по цигара. Отидохме. Той побърза и извади неговите цигари: «Да запалим от тези, те са сибирски». Запалихме. Попитах го «Да не сте били в Сибир?». Той махна ядосано с ръка:

— Дявол да го вземе, да не бях отишъл, можеше да не се случи. — И заразказва. — Аз съм от Харков, на петдесет километра от Полтава. Мой приятел от Харков работи от няколко години в Сибир миньор в мините. Обади ми се, отивал в Москва, награждават го със знатна значка, герой на социалистическия труд като бригадир на бригадата. Помоли ме: «Ела в Сибир, там е семейството, приятели и колеги, като се върна от Москва, да отпразнуваме наградата». Отидох, всичко беше подготвено в голяма зала. На масите сложено всичко както трябва за голямо тържество, чашите пълни с водка. Той взе чашата си, стана прав, станахме всички и каза: «Благодаря, че дойдохте всички да споделя с вас радостта си, за голямата награда вдигам тост — за ваше и мое здраве и знайте, всичко пием на екс». Обърна чашата, и какво стана — изблеци очи, политна назад, хванаха го двамата до него, почна се изкуствено дишане, извикаха лекар, който само успя да каже «Мъртъв е». На следващия ден казаха — разрив на сърцето, не могло да издържи голямата радост. С вертолет него и семейството му откараха в Харков, там да го погребат. Така завърши нашият герой след голямата победа.

Дръпна силно от цигарата, въздъхна, изпусна пушека, пак смукна и веднага смачка фасата в пепелника. Вдигна глава и ме погледна в очите.

— Георги Петрович, всичко на този свят е една голяма измама.

Тръгнахме да се прибираме в купето, другите двама си бяха легнали. По коридора мина стюард с количка с разхладителни, бира, два термоса с чай и кафе.

— На Анатолий Лужков от мен кафе и бира. — Той прие и се върнахме пак в малкото коридорче.

Изпихме кафето, отворихме бирата, запалихме по цигара и разговорът продължи. Анатолий ми разказа, че брат му със семейството си идвал в България два пъти на Златните пясъци, водели ги на екскурзия на връх Шипка и в черквата край Казанлък. В едно село им устроили посрещане в кооперативното стопанство. С какво възхищение ми предаде Анатолий впечатленията на брат си. «Вие сте прекрасен народ». Слушах и ми беше приятно, че за България, за нас, българите, има такива хубави впечатления.

В 22 часа пристигнахме в Полтава. Анатолий продължи за Харков, пожелахме си всичко добро що има и най-вече здраве.

Моите хора не бяха си легнали, като позвъних на вратата, втурнаха се и отвориха.

— Сядай и разказвай — казаха в един глас.

Седнах, Петя ми сложи вечеря и почнах да разказвам. Не можеха да разберат какво ми се предлага, нали не бях партиен член. Славея се засмя и каза:

— Много студенти станахме в нашето семейство, кой ще ни издържа...

В понеделник преди работа отидох в университета и подадох молбата и запечатания плик. Секретарката и председателят на приемателната комисия бяха много любезни, като разбраха, че съм българин. Обясниха ми, че след десет дни ще получа съобщение.

Възцари се обичайният ред — ние — на работа, децата — с техните учебни занимания. В Съюза зимата идва по-рано, към края на септември пада първият сняг. Вече бяхме прекарвали една зима. По пътя на сравнението, когато в България беше седем-осем градуса под нулата и чуехме по телевизията, че в Съюза е 20–25 под нулата, си казвахме «Господи, това значи да ти замръзнат ушите, носят и

пръстите». Нищо подобно, сутрин майките тук водят децата на детската градина с шал през устата, бузките са червени, очичките блестят. Майката весело подканя Юрка «Побързай, мама закъснява за работа».

И като заговорихме за децата през зимата, няма да пропусна да споделя нещо типично руско. През зимата в детската градина учителката около 10–11 часа извежда децата добре облечени на двора, строява ги в кръг, застава в средата, плясва с ръце и извиква «Топло», всички в хор започват да викат «Топло, топло» и да пристъпват от крак на крак с вдигнати нагоре ръчички. След това спират и извикват в един глас «Здравей, дядо Мраз». След минути ги прибират. Независимо колко е студено, най-редовно ги извеждат.

След десет дни получих писмо, че съм приет в университета и в същия плик, освен писмото имаше и покана «Първокурсникът Петров, Георги е поканен на тържеството в университета по повод на откриването на учебната година. Ще има приветствие от секретаря на обкома на КПСС в Полтава». Децата четяха с почуда надлежното съобщение, че съм приет в университета и поканата за тържеството по случай първия учебен ден. Смах.

* * *

След тържественото откриване в университета се разделихме в отделни зали по факултети. Оглеждах колегите си — най-често директори, главен инженер, технолог, двама завеждащи стопански отдели в градския комитет. Всички щяхме да бъдем жив продукт на една отлежала идеология, наситена с много теория, в която, разсъждавайки задълбочено, откриваш много неизвестни, но си призван да не търсиш отговори. За тях си има институции.

Настанихме се в залата. Бавно влезе добре облечен мъж на средна възраст със симпатичен нос и студен поглед. Поздрави, представи се: «Аз съм доцент Симеон Павлович, ще ви изнасям лекции по методика и организация на стопанския ръководител». Седна, отвори една папка и започна да чете имената ни. Трябваше всеки да се представи какво работи и в какъв отрасъл. Прочете моето име и каза:

— Вие сте българин, какво сте работили в България?

Аз отговорих.

— А сега какво работите?

— Машинист роторен екскаватор към Нефтгазстрой.

Изглежда ме с приповдигнати вежди и след малка пауза се усмихна:

— Молодец. — И продължи да чете имената на останалите, бяхме двадесет и трима души.

Така започна моето студентство, за което Петя казваше, че е излишно и ме натоварва след работа «само защото не можеш да откажеш на Иван Димитров. И е несправедливо да виня него, когато те познавам много добре. И че ти е приятно да си създаваш предизвикателства». За себе си имах обяснение, когато приех предложението на Иван Димитров. Бях любопитен. Познавах директори, партийни членове, разбира се и партийни работници на ниво втори секретари в окръжния комитет. В тези хора съм виждал интелигентност и равновесие. По-зле бяха от мен, печеха се в собствената си пещ, не можеха да възприемат много решения «отгоре», а нямаха избор. От партийните редици, от секретари тихомълком ставаха председатели на окръжния съвет на профсъюзите. Няма да споменавам имената им, но определено зная, че те не станаха дисиденти след промяната. Останаха си само с човешките качества. Бяха преглътнали последните хапки на политическата попара. Искях да вляза в кухнята на това политическо котило и не съжалявам, лекциите се изнасяха от високообразовани хора. Те правеха реални анализи на глобални икономически процеси, неразривно свързани с политическите условия.

Зимата в Съюза строго спазва своето разписание, идва и показва характер. При такива минусови температури кошовите багери, какъвто беше на Васко, не могат да работят, защото земята е замръзнала до 20–30 сантиметра, а роторните екскаватори, включени на бавна скорост до две завъртания на ротора достигаха до 40 см дълбочина и там вече нямаше проблеми. Затова ниските температури не ми пречеха и всеки ден отивах на работа.

Имаше малки проблеми сутринта, докато се задвижи големият двигател. Отварям страничния капак на двигателя, където е пусковият двигател, гледам целият двигател е побелял от скреж, не можеш да пипнеш с голи ръце, ще ти залепне кожата. И се започва задвижването.

Първо пусковият двигател, разбира се, пали се с манивела, там на полето не може да осъмне акумулатор. Задвижвам пусковия двигател, включвам бендикса, големият двигател не дава признак на живот, замръзнал е. Вземам парцали, някоя скъсана памуклия, натапям ги в нафта и ги запалвам под картера да загрее маслото и след няколко опита заработва големият двигател, влизам в кабината, паля цигара, докато загрее машината, и внимателно включвам ротора на място и след това на ход и пълна газ и тръгвам.

Зад гърба ми върху бялата снежна пелена се разстила черен рохкав плат от прясната топла пръст и лека пара се стели като мъгла. Птичките веднага прелитат да търсят храна в пръстта, надпреварват се с ротора да вдигат глъч. Не съм сам, имам си компания, и то толкова весела. Ако бях минал с кола край тази работеща машина, нямаше да забележа, че по прясната пръст има толкова птички. (През отпуската в България това не го разказвах на приятели, дори и на близките, те щяха да ми се изсмеят. И ще са прави. Това преживяване си е само мое).

След такъв мразовит ден е истинско удоволствие вечер да се прибереш при семейството. Един топъл душ те разтапя. Забравяш негодите през деня и студуването. В кухнята ухае на българско ястие. Погрижили сме се и сме си донесли всички български подправки. Децата излизат от стаята си, питат как съм прекарал деня, разказват с какво са се занимавали. Друг ден бързам да се преоблека и отивам на лекции в университета...

Не можех редовно да ходя на лекции, но имах литература, следях за предаденото, обобщавах го в записки, четях в събота и неделя през почивните дни.

В такъв студен ден ми се случи нещо, с което не се бях сблъсквал. Сутринта с подгриване започнах работа, около десет часа обаче двигателят постепенно спря. Слязох, гледам в резервоара — гориво имам, отворих капаците на двигателя, разглеждам, нищо не можах да открия, развих връзката на тръбата за гориво до грубия филтър — гориво идва във филтъра, това значи — в двигателя. В този момент се зададе джипка с трима души, джипката спря, единият слезе и извика:

— Какво ти се е случило? — и приближи.

Обясних, разказах какво съм проверил, той се засмя, махна с ръка: «Дай инструмента, дреболия». Отвори капака на грубия филтър и

каза:

— Гледай тука, всичко е напластено с парафин. В нафтата има и парафин, след 20–22 градуса под нулата парафинът става на кристали, ето, виждаш ги, те спират горивото да отива в двигателя — почисти филтъра, затвори го и нареди: «Пали».

Включих двигателя, заработи.

— Вземи един ръкав от стара памуклийка, напои го с нафтата и през час както си работиш, слагай запалената факла до чугунения похлупак на филтъра, той ще се затопли и няма да позволява на парафина да кристализира — обясни ми руснакът.

Махна с ръка за поздрав и тръгна, аз му благодарих.

Вечерта разказах на Васко, той се смее:

— Пропуснал съм да ти обясня тези неща, но както виждаш, работата ти го поднася и се научаваш.

В руснаците чертата да помагат е много силна. След бедите, които е преживял, народът е много състрадателен.

Лекциите в университета ми бяха много интересни, преподавателите имаха рутината да представят материала по разбираем начин.

Пьотр Фьодорович изнасяше лекциите по политикономия. Беше много убедителен.

— Икономиката и политиката са два основни гигантски двигателя в света, те създават основните противоречия, които водят до непрекъснати войни, непрекъснато преразпределение на света. Във всички случаи потърпевши са малките държави. Това е неизбежно. Икономиката е следствие на научно-техническия прогрес и интелектуалния потенциал. Икономиката не може да съществува сама в себе си, тогава тя става неуправляема и именно това налага съжителството с политическия двигател. Но икономически богатства, подплатени с политическа власт, водят до още по-неограничена власт. Правителството в държавата тогава си остава основният източник на тази власт. Това е съдбоносният исторически въпрос. Но да оставим това разсъждение, то е валидно за капиталистическите страни и само по принцип. Капитализъм в Русия не сме имали и затова толкова много се стряскаме от него, капитализмът сега е най-страшният ни враг, макар че от него бихме могли за много неща да се поучим.

Помислих си «Господи, сега ще влезе някой от КГБ и ще прибере професора».

— Под влиянието на политическия двигател в научните ни среди се отричаха специалностите психология, логика, социология като буржоазни науки — продължи професорът.

— След приключването на Втората световна война при нас в Русия икономиката ни беше на нула. Ръководството на държавата беше изправено да търси най-правилните форми тази икономиката да заработи. Наред с всички мерки е било прибегнато и към това. Изпратени са били специалисти в развити капиталистически страни да потърсят подходящи приложими форми в производството. И е показателно какво са разказали те като се върнали:

Социологът с неговия екип в завода дава на ръководството информация за психоклимата в цеховете, за социалните условия. Рискови места за производствено и социално напрежение. Научната информация е основният фактор при ръководството на производствен процес. Социологът изучава дори семейния родов статут на работниците в завода на фирмата. Има ли в тези семейства добре подготвени деца, синове, които биха постъпили в завода, където работи баща им. Там има вече трето поколение работещи. Пред централния вход на завода в алеята има голямо хубаво заведение, предлага кафе и разхладителни напитки. Това заведение е само за пенсионерите от завода. Те имат право всеки ден на две безплатни кафета и нещо безалкохолно. На масичките между фотьойлите ежедневно се слагат вестници и списания. Пропуските на тези пенсионери не са взети, когато са напуснали, по всяко време могат да отидат до бившото си работно място. Отива на работното си място един пенсионер стругар, запознава се с младия човек, който е поел струга от него, гледа отстрани с любов струга и младия човек. И в един момент тихичко пита младия стругар «От каква стомана изработвате тази машинна част?». Младият човек отговаря. «О — възкликва старият майстор, — легирана стомана. Спри струга. Погледни в настройката колко дебела стружка си пуснал. Това е високовъглеродна стомана и цялата стружка се нагрива, от голямото натоварване структурата на метала се променя и създава вътрешни напрежения. А това е машинна част със съответното допустимо натоварване. Това са скритите причини да излизат от строя нови машини, без да е

нарушаван технологичният режим. Ще минете на по-тънка стружка». «Разбрах» — отговаря младият човек. И настройва струга на съответната програма.

На следващото събеседване със социолога нашият приятел стругарят пенсионер дава предложението си. «Разговаряйте с инженерния отдел за внасяне на стругове с по-големи обороти и с по-прецизни измерения». И споделя случая. Социологът внимателно си записва и след това поставя въпроса за разглеждане на съвещание на най-високо ниво на ръководството на завода. Тези безобидни контрольори на работните места подават такава ценна информация на ръководството на фирмите. Хонорарът за тази дейност е две безплатни кафета. Искате ли да ви повторя — две безплатни кафета. Нима при нашите богатства нямаме пари за такива консултанти, за хора с интелектуален заряд за реагиране в социални моменти по най-подходящия начин?

Информацията, драги стопански ръководители, е сложен продукт. За да стигне до нас, вие трябва да я преоткриете. В този мравуняк са интелектуалците и под натиска на човешкото съревнование, подклаждано от алчността, те не могат да се проявят и да изплуват от мътилката, в която е създадена една иронична инерция. Интелектуалците ще донесат прогреса, новите конкурентни производства. Те са най-голямото богатство на нацията ни — интелектуалният национален потенциал. Социолози вече имаме. Завършили в университета специалисти не могат да се реализират. Техните места са заети и ревностно са защитавани от председателите на профкомитетите, подплатени с политически имунитет. Благодаря за вниманието. Желая ви добро здраве.

Професорът бързо взе чантата си и излезе от залата. Като че ли имаше да каже още нещо или пък каза малко повече, но това бе моето впечатление. Дори не се огледах да се помъча да открия някаква реакция. Всеки бързаше да напусне залата. Аз обаче не бързах, вървах спокойно по тротоара, виждаха се малко хора. В съзнанието ми отново се появи една някогашна мисъл. За просветлението, което ни води към забранени мисли, вдъхва ни желания и мълчаливо стихва в таен страх. Между редовете на днешната лекция можеха да се разчетат точно тези мисли.

Правото да разсъждаваш свободно, разбира се, мълчаливо, използвах най-рационално. От липса на време не можех да се оплача — цял ден сам в кабината на машината. За споделянето на някои въпроси много предпазливо изчаках удобен момент и място, и все ми се струваше, че има някой, който само това чака, за да те докладва.

* * *

Вечер като се приберях вкъщи, се изправях пред действителността. Децата и Петя започваха да разказват как е протекъл денят, а често имаше и писмо от България. Писмото караше някой да се сети за случка в България, било то в апартамента, на село или за някой празник. Слушайки разказа, всеки добавяше по нещо, някак все по-тихо, защото носталгията тихомълком се настаняваше между нас и усещахме, че това, което си разказваме, е някъде толкова далеч. Изведнъж гласът на Петя ни извеждаше от меланхолията: «Сядайте на масата, вечерята е готова. Оставете писмото».

Строгийт нрав на зимата бе започнал да омеква. С облекчение свалях тежките връхни дрехи. Бялата покривка се беше разкъсала, в алеите на парка се виждаха кокичетата. Времето стана приятно, машините палеха лесно без подгриване.

Напролет излезе друг проблем — работната кола ни оставяше на полския път на пет-шестстотин метра от машините. И докато отидеш до тях, на всеки двадесет метра спиращ и с някакъв дървен прът си чистиш ботушите. Черноземът прави тежка лепкава кал. Натрупва се по ботушите и не можеш да вървиш. Когато слизахме от колата, шофьорът винаги тръсваше намръщено: «В 17 часа точно да сте тук. Чакам десет минути и заминавам». Затова в 16:30 часа гасяхме машините, проверявахме всичко заключено ли е, прибирахме инструментите в брезентовата торба и се пооглеждахме къде да ги заровим в прясната пръст 5 метра зад машината. Ако не направиш това, сутринта нямаш инструменти.

Не трябва да се мисли, че винаги имаше напрежение, случваха се и спокойни, весели дни. Задавах се пролетните празници — Великден, Гергьовден. Нашата компания — четирите семейства, подготвяхме както трябва празнуването. От колхоза можехме да си

купим агне — петнайсет-двайсет кила очистено за 15 рубли. Украинците не обичаха агнешкото. Те казваха «овнешкото не е месо».

Приготвяхме всичко и отивахме в гората до нас. Постилахме одеяла, слагахме трапеза и започваше веселба. Забравяш всичко, е, хайде да не е всичко. Ракията — на по-големи глътки. После минаваме на вино, бира и естествено — песни. И се започваше пак с «Я кажи ми, облаче ле бяло». Колкото сме весели, толкова се и натъжаваме. Защото и на работа, и на най-веселите празници носталгията избуява. Защото гурбетчийството не е професия или специалност, нито ти е дошло с жребий. Ти си го избрал по стечение на някакви обстоятелства и си приел неговите безкомпромисни правила.

Понякога се вглеждах много внимателно в хората от българската строителна група. Бяхме толкова различни и като характери, и като решение, което ни е довело дотук. Уж бяхме заедно, но всеки предварително си бе поставил задачи, които можеше да реши с престоя си тук, и затова не си търсеше съюзник за решаването им, те си бяха само негови.

Не бяха необходими много усилия да разбере как се чувстват децата и Петя в чуждата страна. Деликатно избягвах да коментирам това, когато бяхме заедно. Търсех да създавам равновесие, да успяваме всеки да свърши определеното за деня.

Пролетта дойде. Най-силно я усещахме ние, понеже всеки ден бяхме на полето. Колата, която ни водеше до машините, минаваше по полски път край залесителните пояси, те бяха широки четири-пет метра, бяха засадени какви ли не дървета, имаше дори и овошки. Птичата глъч, уханието на какви ли не цветя просто упойваше.

Работехме близо до механизацията на колхоза. Вадим — нашият началник, беше договорил да се храним на обяд в стола на механизаторите, плащахме си, разбира се, сумата беше символична.

В началото Васко дойде два пъти и се отказа, защото разстоянието от стола до неговата машина беше голямо.

* * *

Един ден, трябва да е било година от идването ми в Съюза, отидох да обядвам в стола сам, времето беше много приятно, бяха

изнесли масите и столовете пред входа. Поздравих, вече се познавахме, и се наредих да си взема обяда. Не се заглеждах в хората около мен, всеки си вземаше прибори и от нарязания хляб в един голям панер. Дойде и моят ред, казах на готвачката «Борш не искам, само от готвеното», тя ми сложи в една чиния телешко с ориз и ми подаде чинията. В този момент един руснак, който бе след мен, излезе напред, дръпна ми чинията от ръцете и каза високо: «Сложи повече месо, сложи, ти казвам, той е българин, те са бедни, гладни и затова са дошли тука да работят». Погледнах руснака, рижав с безцветни очи, чорлав, имаше разръфана брадавица над веждата. Той присви очи, погледна ме и се изсмя лукаво. Готвачката дръпна чинията от ръката му, изгледа го свирепо и изсъска «Мерзавец». Върна ми я с извинителна усмивка.

Благодарих, излязох навън и седнах на една свободна маса. Чух как останалите руснаци един през друг хокат рижавия, докато си вземат обета. «Как може така да се говори на човека, ти си прост, нещастник, тука си се родил, расъл си като говедо и не си мърдал извън селото. На влак не си се возил, камо ли на самолет, а си позволяваш да казваш каква е България и да обиждаш човека». Рижавият беше седнал на съседна маса, изведнъж вдигна ръце и се развика: Стига бе, какво толкова лошо съм казал?“. В този момент дойде техният механик и веднага попита какво става. Един възрастен руснак обясни какво е казал съселянинът им и защо са започнали да го ругаят.

— Как можа да нагрубяваш така човека, бе — обърна се механикът към рижавия. И заговори на останалите:

— Миналата година ме включиха в делегацията на колхозите и ни водиха на екскурзия в България. Бяхме на Шипка и в Плевен и в едно село ни посрещнаха и дадоха обяд, показаха ни тяхната кооперация, селското стопанство. След това всеки от нас го взе по едно семейство и ни заведе в къщата си. Знаете ли какво значи ред, какво има в тези къщи за ядене и пиене. Там са толкова сърдечни хората. След един час се върнахме в автобуса всеки натоварен с подаръци и лакомства. Не само че не са гладни, но и знаят как да се хранят, те са грамотни хора.

Не можех да издържам повече, все още наведен над чинията само чоплех с вилицата и не слагах нищо в устата си. Усетих ръката на

механика на рамото си.

— Не се разстройвай, приятелю, простотията и невежеството, когато се настанят у човека, в него нищо ценно не остава, а такива хора има навсякъде. Но и те не са чужди, наши са си.

Станах, подадох ръка на механика, стиснах я здраво, благодарих му и си тръгнах към хълма, където беше машината ми. След като прехвърлих баира, спрях рязко, машинално потърсих в джоба цигарите, но се отказах, поех силно въздух, издишах шумно, тръснах глава, всичко си дойде на мястото, запалих цигара и отидох при машината. Пуснах двигателя, седнах в кабината, хванах ръчката за управление и заработих.

Не обичах да ме съжالياват, аз също не се жалех много, затова така бързо се разделих с механика. Претърпял съм много физически болки като електроженист, бях се постарал да натроша костите си предостатъчно, имал съм и душевни преживявания. Но днес бях много неподготвен за този як плесник, нито да изохкам, нито да вдигна глава и да отвърна с ответен шамар така, както знам. В този случай нямаш друг избор, освен да преглътнеш. А това невинаги е лесно.

Работният ден свърши и се прибрахме при семействата. Вкъщи такива преживелици от деня не се разказват, те са си мои.

* * *

Една сутрин в базата механикът ми каза да отида при началника. Отидох, Вадим ме посрещна приветливо, но делово и заговори:

— Георги Петрович, имаш голяма заработка с машината си. По правило на роторния екскаватор като този ти се полага помощник. При тази заработка можем да сложим помощник, без да се притесняваш, че заплатата ти ще се промени. Заработката ти е достатъчна и за двамата. Намери си между вашите. Не е задължително да бъде правоспособен машинист.

И продължи да обяснява:

— През зимата може да се натрупа сняг и пръст по ролките на веригата и те не могат да се въртят. По машината има много допълнителни неща по поддръжка — гресиране, потягане и прочие. Текущите ремонти се правят на обекта. Както виждаш, не ти

предлагам човек, на когото държа или съм се ангажирал. Човека определи ти. Нали разбираш добрата страна на това решение?

— Приемам — отговорих кратко аз.

Благодарих и излязох. Не казах на никого. Този ден наблюдавах един по един хората в бригадата, където досега бях и аз. Разглеждах ги мислено — характери, качества. Бяхме трима с трети разряд. Тежката работа, товарене, разтоварване на материали, пренасяне, всичко вършехме с Колето, момче от Елхово, около 35 годишен, семеен с две деца. Веднъж в бригадата някой се опита да го обиди, аз се намесих. След това седнахме с Колето да запалим по цигара. Спомних си тогава как той ми каза:

— Не се притеснявай, бай Георги, свикнал съм на такива обиди, останал съм сирак от много малък и съм израснал в дом за сираци.

Споделих вечерта с Васко и той ми каза:

— Аз също съм имал помощник и няма да ти влияе на заплатата, ти изкарваш много.

Не му казах кого имам предвид, а следващата вечер като се върнах от работа, отидох в общежитието, намерих Колето, излязохме отвън на една пейка и му предложих. Казах му, че ще бъде при мен с четвърти разряд, не трети, както е в бригадата и при 150% изпълнение ще получава двойно повече от това, което получава в бригадата. Разбрахме се сутринта да ме чака пред кабинета на Спасов, началника на групата, да му кажем и след това ще отидем при Вадим.

Така започнахме работа с Колето, беше ми много благодарен.

Вече не скучаех сам в кабината, говорехме си, в чантите винаги си носехме обед, спирахме машината, сядахме отстрани под някоя сянка и добре си хапвахме.

Една неделя като се наобядвахме вкъщи отидох към общежитието да се срещнем с Колето и други приятели. Срещнах Авакум, някогашният ми съквартирант в общежитието. Ръкувахме се и Авакум веднага заговори:

— Все исках да те видя, доволен съм, че прибра при себе си Колето, в бригадата всеки се разпореждаше с това кротко момче както му дойде. Ти си добър човек, свикнал си да помагаш на хората.

— Аз също съм доволен, че взех Колето, много е теглил в живота си. Дай да отидем в барчето да изпием по една бира — предложих аз.

Тръгнахме. До общежитието имаше голям магазин за хранителни стоки, до входа му встрани имаше малко помещение, което работеше като дневно барче. Предлагаха чай, бира, чаша вино, чаша водка, безалкохолни и цигари. Сутрин, когато отиваме на работа, влизах в барчето да си купя цигари Ту-134, български, тогава виждах някой руснак да пие водка и да полива с бира, друг път — с бира и чаша ябълково вино с остатъчна захар. Сладко вино и една бира е все едно венозно сложен опиум. Такъв после излиза от барчето, усмихва се и казва „Ах, какъв прекрасен ден“. Поисках две бири „Жиголско“ и сельодка, нарязана в чинийка, платих и сложих бутилките и рибата на дългия плот, закачен на конзоли до стената. Поканих Авакум и отпихме от бирите. Мислех си: „Имам повод да почерпя, днес се освободих от преживяната горчилка, дори ако беше влязъл в барчето рижавия руснак, щях да го покания при нас и да го почерпя една бира“.

Прибрах се, децата си четяха в тяхната стая, попитах къде е майка им, Славето ми каза:

— Леля Цонка Благоева покани майка и леля Севда на баница с праз, било неин специалитет.

— Добре, четете си, аз също ще взема да чета.

Така деликатно подтиквах Славей да чете сериозно, че наближава сесията и ще има изпити. Годината за нея беше решителна, трябваше да я приключи много успешно, защото щеше да се прехвърля в Пловдивския медицински институт. Имаше и съответна процедура за такова преместване. Славей трябваше да представи в България в Комитета за висше образование документ от Полтавския институт, че е завършила курса и са взети изпитите, за да получи разрешение да постъпи в пловдивския институт. Освен разрешението бе нужно и свидетелство от Полтавския институт и тогава ставаше записването в Пловдив.

Тези въпроси се решаваха без чернова, няхаме право да бъркаме. Ние си вярвахме взаимно и всеки вярваше в себе си.

* * *

Работехме на нов обект с машината, трябваше да се прокопаят километри канали. Колето — моят помощник, беше двайсетина години

по-млад от мен, а аз вече бях на петдесет. С него се разбирахме, той ме уважаваше и ми споделяше всичко. Сиромашията го бе подгонила да тръгне на гурбет, което ни събра.

Машината работеше спокойно, държах хидравличния лост за управление, гледах напред, за да следя посоката. До мен Колето разказваше как след като се оженил с жена си се заселили в близко до Елхово село. Поспестили малко пари, купили място в града и си вдигнали къща. Там се родили двете деца.

— Работехме и довършвахме все нещо по къщата, обзавеждахме се с каквото ни е нужно и, разбира се, каквото можехме да си купим. И, честно да ти кажа, бай Георги, живеехме с моето семейство много щастливо.

Погледнах го, беше се облегнал в кабината усмихнат, погледът му зареян през стъклото. Помислих си, извъръщайки очи напред, колко малко му трябва на сиромаша да му провърви, да създаде дом, да седне със семейството си на обяд или вечеря спокоен, че това е вече неговият дом, гнездото на неговото семейство. Неусетно пред очите ми се мернаха някои моменти и от нашето начало. Колко време бе минало, не съм забелязал, Кольо се бе умълчал. Пак го погледнах, усмивката му бе изчезнала, беше се привил, опрял лакти на коленете си и забил поглед в краката.

— Защо не говориш, приятно ми е да те слушам, разказвай, ние, сиромасите, всички сме започнали по този начин.

Кольо помълча малко и продължи:

— Дотук беше лесно да ти разказвам, бай Георги, защото ми беше хубаво, че и аз съм като хората, имам си семейство, двама сина, с жена ми се обичаме, така де, уважаваме се, лоша дума не сме си казали. От трудностите не се плашим, вярваме, че всичко ще се преодолее, ще успеем. — Пак спря, замисли се и продължи. — Има друго, по-назад, уж е надалеч, но си е мое. Него ми е трудно да го разказвам. Бил съм на три години, баща ми бил на фронта и уж войната свършвала, когато един ден вкъщи, помня го, се разпищяха майка, баба и дядо, викаха, нареждаха и удряха ръце по коленете, отвън на двора имаше хора. Не разбирах какво става, нито че баща ми е убит на фронта. Обзе ме мъката, която преживяваше майка ми, не знаех защо никой не се опитваше да я утеши. Помня още, че вкъщи всичко се промени, никой с никого не си говореше. Един ден на

стълбите пред къщи майка ме прегърна, заплака и каза: „Милото ми сираче, няма кой да те погледне“. Думата сираче ми беше позната, в къщата до нас имаше едно дете колкото мен, то винаги идваше у нас да си играем, баба ми даваше хляб, отчупваше и на него и казваше: „То е сираче, майка му почина, а баща му отиде на работа много надалеч“. Щом се върнеше от полето, майка се хващаше да прави нещо вкъщи, а баба и дядо ѝ викаха. Когато си лягаше, дядо казваше на майка: „Кольо ще спи при мен, няма да го вземаш в твоята стая, той е мой внук и кръстен на мен“. Една вечер дойдоха другият дядо и баба — родителите на майка ми, спореха за нещо, което не можах да разбера, баба ме заведе в малката стая на къщата и ме сложи там да спя. Сутринта, когато се събудих, майка я нямаше, попитах „Майка на полето ли е?“, „На полето“ — каза баба и нищо повече. Вечерта, когато тя не си дойде и попитах, дядо ми ме хвана за ръката, каза: „Сядай тука и слушай какво ще ти кажа. Майка ти си отиде у тях при майка си и баща си, тя повече място няма тука, в тази къща ние с баба ти ще те гледаме, държавата дава пари, дето баща ти е убит на фронта, ние ще те гледаме и ще те изучим. Но запомни, трябва много да ни слушаш, разбра ли, трябва да слушаш!“. Нищо не разбрах, бай Георги, от дрезгавия му глас и опулените срещу мен очи. Разбрах само, че е станало нещо страшно и никой не може да го оправи. Съседите не идваха у нас, не излизах и аз навън. Така дойде и си отиде зимата. Напролет веднъж дядо се развика по двора, псуваше и ми каза: „Видя ли бе, майка ти се омъжила в съседното село, такава майка е, добре, че сме ние“. Това ме смачка окончателно, седях си по двора и нищо не ми се правеше. Слушах на улицата децата играят, смеят се, отивах вкъщи да не ги чувам. Дойде есента, една сутрин баба ме облече с новите дрехи, дето дотогава май само два пъти бях с тях, дядо пак така намръщен каза на баба: „По-скоро и да хапне нещо, че път ни чака и трябва да побързаме да сварим автобуса горе на разклона“. Бях се променил толкова много, че каквото и да става, ми беше все едно. Взехме автобуса и тръгнахме, аз за първи път се качвах на автобус и за първи път излизах от селото. Дядо носеше селска торба, пълна не знам с какво. Пристигнахме в един град, чух хората да казват, че е Ямбол, погледнах към дядо, той нищо не ми отговори. Слязохме, той взе торбата през рамо, хвана ме за ръката и тръгнахме. Аз се заглеждах навсякъде, дядо все ме дърпаше и казваше: „Не се заглеждай, върви

по-бързо“. Вървахме по дълга улица, вече се бях много изморил, когато спряхме пред голяма врата. Влязохме в двора, дойде една жена, дядо каза нещо и тя веднага нареди да отидем с нея. По един коридор влязохме в голяма стая. Край стената имаше наредени столове, дядо ми посочи един и каза „седни тук“. Човек с побелели коси говореше тихо с дядо. Разглеждаха някакво писмо, дядо му говореше нещо и само повдигаше рамене, след това седна пред този с побелелите коси, помълчаха и чуждият човек дойде при мен, клекна и почна да обяснява: „Тук е дом за сираци, има много деца, ще се запознаеш с тях, ще си играете, ще ви храним, всеки си има креватче, където ще спи. Какво ще кажеш, оставаш, нали?“. И ме гледаше право в очите. „Не знам“ — казах. „Ще останеш, ще останеш“, поде пак този и ме помилва по главата. Дядо стана и излязохме пак на двора, една едра пълна жена седеше отстрани на пейката. Дядо я повика, подаде ѝ пълната торба, която носеше, и ѝ каза: „Това са дрехите му“. Жената ги взе и тръгна към постройката. Останахме сами с дядо, погледнах го, лицето му беше грозно, изкривено като че ли, пристъпяше от крак на крак, дойде до мен, протегна ръка и каза: „Целуни я и ме прости“. Погледнах го и мълчах, той пресегна по-близо към лицето ми: „Целуни я, ти казвам“. Отстъпих крачка назад и му казах, че не искам. „Като не искаш — твоя работа, тук ще ти дойде акълът в главата, туй да знаеш“. И си тръгна. Чух външната врата как се тръшна силно, дядо вече го нямаше. Помислих си: „Виновен съм, защо не му целунах ръка, щеше да ме заведе с автобуса на село“. Друга жена ме хвана за рамото и ми каза „Ела с мен, момченце“ и аз тръгнах. Влязохме в една стая, имаше много легла. Видях торбата, която носеше дядо, беше сложена на едно легло. Спряхме до него и жената обясни: „Това е твоето легло, на него ще спиш“. Легнах по очи и заплаках, ридаех с глас. Жената се наведе над мене и почна да ме утешава, в този момент дойде другата, едрата, и я чух да казва: „Остави детето на мира, не знаеш какво преживява, нека си поплаче, после ще му олекне и по-лесно ще разбере всичко“.

Спрях машината. Помълчахме, след това Кольо каза:

— На много малко хора съм разказвал това. Ще сляза, бай Георги, да се разтъпча, ти продължавай — и слезе.

Включих на работна скорост и тръгнах. Бях чувал за всякакви човешки истории, чел съм, филми съм гледал, но не бях ставал слушател на личен разказ от първо лице.

Кольо повървя до машината известно време, след това се отклони и седна някъде. Мислех си колко са различни съдбите и като че ли на всеки е определено какво ще трябва да понесе през живота си. След около половин час Кольо влезе в кабината, имаше стъпенки и дори по време на движение можеш да се качиш вътре, взе бутилката с вода, пи. Погледна ме, дори се помъчи да се усмихне, и заговори, оправдавайки се:

— Извинявай, че те товаря с моите някогашни преживявания. Помниш, ние с теб бяхме заедно почти година в бригадата на Китанов и двамата трети разряд вършехме най-тежката работа, товарене, разтоварване на материали, пренасяне. Много пъти на мен ми е дотягало, а ти винаги си ме окуражавал, така с усмивка ще ми кажеш „не е толкова страшно, ще си поотпочинем и всичко е наред“. Беше ми разказал какво си работил в България. Ти си волеви човек, имаш силен характер и винаги си готов да помагаш и затова днес ти разказах за моето детство, прощавай.

— Защо да прощавам — нищо лошо не си направил — отговорих. — Напротив, радвам се, че сподели с мен. Казваш, малко хора го знаят, но човек като сподели, му олеква.

Кольо наведе глава и вече с друг глас каза:

— Аз те уважавам, бай Георги, и не мога да те лъжа. Не мога да ти кажа „Да, олекна ми“. Кое то съм преживял тогава, не минава, нищо не може да го промени, нито да го компенсира, със същата болка го чувствам и сега, когато го разказвам. Всеки си носи кръста. И въпреки това съм щастлив човек. Имам хубаво семейство, обичаме децата си и за тях сме готови всичко да направим, за да могат един ден с радост да разказват за детството си.

Завършихме работния ден и както винаги побързахме да сложим инструментите на някакво място, да проверим машината всичко добре ли е затворено, взехме си чантите и тръгнахме към мястото, където щеше да мине работната кола да ни прибере.

През седмицата разказах на Петя за Кольо.

— Горкият човек — въздъхна тя и предложи да го поканим в неделя на обяд. — Ще наготвим нещо, както му приляга.

Дойде Кольо в неделя на обяд, беше идвал и друг път. Пийвахме аперитива, заговорихме се. Петя попита Кольо кога ще си ходи в България, той се засмя и каза:

— Изпратих покана, жена ми ще дойде през август на гости, сега урежда паспорта. Разбрала се е в предприятието си да ѝ дадат отпуска. Обещал съм ѝ го. Никъде не е ходила, както и аз. Разбрах, че тук в блоковете имало обзаведена гарсонiera за такива случаи, когато дойде жената на работещ да има къде да прекарат гостуването. Такива са плановете ни, здраве и живот да е. Ще отидем до Киев, Харков е голям град, ще си купим някои неща. Виждате тук колко е евтино кухненското обзавеждане, ще вземем и нещо на децата. Друго не ни и трябва.

— Добре, че заговорихме за това гостуване. Ти беше ми загатнал веднъж, че нещо ще си купите, напомни ми в понеделник, когато се върнем от работа, ще отидем до личен състав в управлението. Ще обясним, че жена ти ще идва на гости и когато си тръгва, трябва да вземеш едно писмо на името на жена ти с паспортните данни, в което ще пише, че е съпруга на работещ в българска строителна група и направените покупки не подлежат на обмיתяване, съгласно правилата. Иначе има вероятност на митницата да ѝ създадат неприятности и да ѝ огорчат гостуването.

— Това е да си имаш покровител, който никога няма да те изостави — възкликна Колето. — На мен в живота малко са ми помагали. Никога няма да го забравя.

— Не е така — казах. — Човешките отношения са така устроени, че да има допълване и взаимодействие. Наздраве! — и вдигнах чашата.

Петя и Кольо също взеха чашите си, засмяхме се и отпихме.

* * *

Така си вървяха делници и празници, вече бяхме свикнали с обстановката. Да бъда честен, невинаги дните минаваха леко. Нима когато си бяхме в България, всичко винаги беше наред?

Една вечер, когато се прибрахме от работа, началникът на групата Спасов ме повика в кабинета и ми каза, че Иван Димитров бил в Харков и утре сутринта ще пристигне с кола.

— И помоли да ти предам, че иска да се срещне с теб тук в управлението в моя кабинет около девет, девет и половина.

Сутринта бях при Иван Димитров. Седнахме в кабинета на Спасов, той беше наредил да донесат каничка кафе и разговорът започна делово:

— Петров, идната седмица Областният комитет на КПСС има пленум, поканен съм като почетен гост. Първият секретар на обкома в Полтава ми донесе поканата и ми каза, че след пленума ще има обяд в един от ресторантите в Полтава. Роди ми се идеята този прием да организираш и проведеш ти. Предложих това на секретаря — той се зарадва, но с уговорката — аз да говоря с теб да не би да се притесниш, че си в чужда среда, непознат персонал и да не приемеш предложението. Какво ще кажеш?

Запалих цигара, от много време не бях заставал така на нокти.

— Другарю Димитров, вие сте направили предложението, знаете, че няма да ви откажа. Няма да е трудно да подготвим този прием. Можете спокойно да съобщите, че задачата ще бъде изпълнена. Всичко ще бъде на ниво. Е, да, малко е деликатно — мероприятието е на чужд терен, но няма значение, поне ще си начеша крастата.

Иван Димитров се зарадва:

— Знаех си. Ти си организирай толкова приеми, ще се справиш и сега.

И докато си пиехме кафето, Иван Димитров се свърза по телефона със служителите на Първия на обкома и попита кога той може да го приеме. Отсреща разбраха с кого говорят и му казаха, че програмата му е натоварена, ще проверят и ще върнат веднага обаждането — Димитров беше казал откъде звъни. Използвах момента и поисках да ме потърсят три дни преди мероприятието, за да мога да уточня менюто, ресторанта, залата, какви са възможностите на персонала и съответните унифицирани прибори, да си назнача среща с отговорен човек, на когото мога да разчитам за пълната подготовка.

Телефонът звънна. Спасов се обади и предаде слушалката на Димитров, с няколко думи той приключи разговора и стана.

— Разбрахме се — каза той. — Ще предам дословно това, което сме говорили, ще се видим на приема, още веднъж ти благодаря.

Димитров замина, а Спасов ми предложи:

— Ако държиш да отидеш на работа, има кола, ще те закара.

— Държа да отида. Кольо е неопитен, да не се случи нещо, пък като има и кола...

Пристигнах при машината. Колето беше много поласкан от доверието сам да работи на машината.

Разказах му с кого съм имал среща и какъв ангажимент съм поел. Слушаше ме той и ме поглеждаше загрижено и като свърших, ме попита със заекване:

— А не можеш ли да откажеш, това си е тяхно мероприятие и защо тебе ангажират?

— Не трябва да отказвам, Коле — и му обясних откога се познавам с Димитров.

Не се сърдех на Колю, че неговите разбирания за отношенията са по-ограничени. Усетих обаче, че му стана неловко само десет минути, след като ме беше попитал не съм ли могъл да откажа.

В понеделник, когато се върнахме от работа, Спасов ме предупреди, че във вторник в девет часа ще дойде кола да ме вземе да отида според уговорката. Васко работеше близо до участъка, където беше нашата машина. Помолих го да помогне, ако Колю се затрудни в работата. А на Колю казах, че спокойно може да разчита на Васко, ако се сблъска с проблем през тези дни.

Във вторник сутринта децата се подготвяха да отиват на занимания. Петя първа беше отишла на работа. Аз — строго официален, седях в кухнята и пиех кафе и напомнях на Валка и Славей да не закъсняват. Заминаха и те.

Запуших и се спрях по средата на кухнята, а в главата ми се промъкне мисълта „Господи, ето пак цирк“. Много е страшно, когато се изпречи пред тебе реалността като огледало и се погледнеш в нея. И ти става и грозно, и смешно. Махнах с ръка и пропъдих всичко, защото се позвъни. Отворих, беше момче от групата:

— Бай Георги, чака те колата пред управлението.

Така ми казваха почти всички от групата, защото бях един от най-възрастните. Веднъж Спасов ми каза:

— Не им се сърди, че ти казват така, това е израз на уважение.

Самият аз много-много не се докачах от това обръщение. Качих се в колата и тръгнахме, знаех къде е обкомът на КПСС, вече познавах града. Шофьорът, младо момче, ме поведе по стълбите. Кимна на часовия милиционер на входната врата, каза, че съм с него.

На втория етаж ме пое завеждащият стопанския отдел в обкома. Спряхме пред един кабинет. Завеждащият почука и влязохме.

Зад бюрото седеше мъж, може би на моите години, плешив като мен. Той излезе иззад бюрото, подаде ръка и ме представи на двамата мъже, седнали на дълга маса с десетина стола. Единият от мъжете беше директорът на Интурист (единственото държавно съветско туристическо предприятие — Бел.ред.), а другият — на Здрава храна в Полтава. Домакинът седна отново зад бюрото, облегна се назад, потри ръце и се обърна към мен:

— Георги Петрович, вие ще организирате и ръководите приема след пленума на обкома на партията. И затова предлагам да ви изслушаме. Тук са двамата директори, които ще осигурят необходимото.

Бях се подготвил вкъщи на спокойствие и бях написал по точки нужното. Извадих листа и започнах:

— Първо ми е необходимо да знам колко души ще бъдат на приема, менюто, което ще се поднесе на гостите, и салона в ресторанта, където ще е приемът. Разбира се, не на последно място — и се засмях — кадрите — специалисти, готвачи и сервитьори. Можем да обсъдим и други подробности, например, след като се уточни менюто, полагащите се прибори, чаши, салфетки, покривки и подходящи живи цветя и рязан цвят.

— Приемът да се провежда при пълни протоколни изисквания? — веднага възкликна директорът на Здрава храна. — Какво говорите, тук няма да има дипломатически представители, ние ще си бъдем само свои.

Представителят на обкома веднага се намеси:

— Почакайте, почакайте, какво лошо има, седемдесет души ще са официалните гости. Може би ще бъде малко трудно. Ще преценим, нали затова сме се събрали, сега ще повикаме главния готвач, при него са трите варианта за меню.

И се обади по телефона.

Дойде готвачът и представи проектоменютата, като обясни, че от ястията от пилешко и свинско печено за предпочитане е свинското:

— За аперитива — руска салата и селъодка, предястие по половин печено пиле, основното ястие — печеното — ще бъде порция и половина с гарнитура картофи соте, варени следястия, колбаси, десерт, плодове, сложени във фруктиери още в началото.

Замълчаха всички и аз попитах:

— Всичко е прекрасно, но бихте ли ми позволили да предложа и аз един вариант?

— Разбира се — казаха в един глас.

Имах подготвеното меню.

— За аперитива предлагам да бъде поднесен ордьовър красиво оформен от руска салата, пресни домати и краставици на рибена кост, маринована съомга или селъодка, фино нарязани луканка, шунка и кашкавал. Предлагам две предястия. Първото — прясна риба от сладки води, например пъстърва с парче лимон, с шприц малко топче картофи соте; второто предястие — порция не повече от едно пилешко бутче, обезкостено, леко запечено във фурната, полято с препържено масло с малка гарнитура. За тези предястия се сервира бяло вино със съответните чаши, предлагам свинското печено да бъде порция и половина, а гарнитурата: пържени картофи на чипс, на пръчици, има такъв прибор за рязане, супена лъжица грах, задушен с масло и още толкова топъл задушен ориз, оформен като купол с помощта на чашка. Към основното ястие се сервира червено вино, за следястие порция натурално сирене, декорирано с нарязани тънки кръгли шайби от прясна червена чушка, нелютива, разбира се.

Всички се засмяхме.

— Десертът е торта с чаша шампанско. В нашия случай тогава се отваря възможност първият секретар като домакин на приема да произнесе заключителния тост, с който да благодари на представителя от ЦК и на почетните гости, поканени на приема. По преценка може да се приеме, че това е моментът на края на приема, всички стават и след излизането на гостите от официалните маси, останалите също напускат.

Завеждащият стопанския отдел първи се обади.

— Това вече е истински прием. Въпросът е в изпълнението, другарю Петров.

Директорът на Здрава храна вдигна рамене и отбеляза:

— Ако този прием се проведе по протокол с такова богато меню, става много сложно с хората и организацията.

Директорът на Интурист махна с ръка и убедено заяви:

— Това е истински прием, няма място за коментиране, нека приемът да не се сравнява с работен обяд или другарска среща.

Готвачът вдигна ръка, сякаш искаше думата, останалите замълчаха и той заговори:

— От толкова години съм главен готвач в различни заведения и не си спомням да сме провеждали прием по истинските правила на протокола. Защо сега да не проведем? Изслушахме другаря Петров, който обясни в детайли как ще протече приемът, за което иска да му се предостави подходящ ресторант с изпълнители, готвачи и сервитьори. Организацията и ръководенето поема той. Иначе няма от какво да се плашим, мисля аз.

Високопоставеният представител на обкома излезе иззад бюрото си, дойде и седна при нас на голямата маса. Внимателно изгледа всички и каза:

— Повече разисквания няма да се правят. Другарю Петров, с какво ще се започне?

Всички се облегнаха назад, двамата директори пушеха, вече се бях успокоил:

— Благодаря за доверието. Ще направя възможното да го оправдая. Днес трябва да направим задължителното. Първо, заедно в този състав да разгледаме възможностите на няколко от представителните ресторанти на Интурист и Здрава храна. Второ, днес да се уточни моделът на приборите, чашите, покривките, цветята. Специалистите и готвачите от двете предприятия, които ще участват в подготовката, още днес да сметнат какви продукти са необходими, да се погрижат за доставката и съхранението. Ще бъдат необходими четиринадесет сервитьора, всеки ще обслужва по пет човека, не повече. Отделно един сервитьор ще обслужва първия секретар и представителя от Централния комитет — обърнах се към двамата директори. — Готвачите и сервитьорите сте ги назначавали вие и имате впечатления за работата им. Държа сервитьорският състав да бъде само от мъже. Сега е лято, може без костюми, ще бъдат с еднакви бели ризи с дълъг ръкав, черни папионки, черни панталони, черни обувки, да има и двама резервни сервитьори.

Още като заговорих, домакинът на срещата взе листове от бюрото си, мълчаливо ги сложи на масата, за да си записва всеки.

— В който ресторант определим да стане приемът, директорът му ще изпрати писмо в ХЕИ за техният представител, който ще присъства в кухнята и ще вземе проби от суровите продукти и готовата

продукция, ще ги сложи в хладилник, може и обикновен ЗИЛ (марка съветски хладилници, разпространена и у нас при социализма — Бел.ред.), но в стая, която се заключава и запечатва с подпис от представителя на ХЕИ и от директора.

С микробус посетихме два ресторанта на Интурист, бяха много добри, особено единият имаше прекрасна банкетна зала, която обаче беше малка, за около двадесет и пет души.

Отидохме в един от представителните ресторанти на Здрава храна. През пролетта бяха правили ремонт, сменени бяха завесите, пътеките и столовете. Голяма правоъгълна зона с прекрасни възможности да се подредят три блок-маси, така, както бях замислил. Попитах имат ли предприятие, което се занимава с градско озеленяване, някакъв разсадник, оранжерия. Имаха.

Разгледахме приборите и се спряхме на модел с плътна дръжка без украси, на гладки чинии със златен кант. Освен двадесет и три сантиметрови чинии за основното ястие трябваше и подложни, избрахме и тях.

Помолих директора на Здрава храна в четвъртък ресторантът да не работи — със сервитьорите щяхме да направим разпределение на масите и столовете и да репетираме някои задължителни моменти при обслужването. Същия ден трябваше да се срещна и с техника по озеленяването и да се разберем какво и кога да се направи.

— В четвъртък в девет часа ще бъда в ресторанта. Тогава да дойдат и сервитьорите, разбира се, с официалните дрехи. Готвачите ако имат какво да питат, да го направят също в четвъртък.

Директорът на Интурист се засмя и каза на колегата си:

— Няма ли да ни поканиш да седнем на масата, нали сега ти си домакин...

Обядвахме и се разделихме до четвъртък.

Сутринта, когато пристигнах в ресторанта, разбрах, че излишно съм се притеснявал, всички сервитьори бяха там, седяха и пиеха чай. Посрещнаха ме много сърдечно, веднага заприказвахме свободно, аз се извиних за руския си. „Разбираме всичко“, веднага казаха те. Помолих да махнат покривките от масите, да ги сгънат и приберат, във фоайето имаше шкаф.

В началото на залата ще поставим официалната маса, зад масата има стена, такива са изискванията — на официалните гости гърбът

трябва да бъде защитен от стена. Насреща под прав ъгъл ще бъдат сложени две успоредни дълги маси, без да имат връзка с хоризонталната на официалните. Така ще се получи формата на буквата П, само че успоредните два блока ще са на разстояние около метър от официалната маса.

На официалната маса ще има десет души, на останалите две — по тридесет, като в двете челни страни на хоризонталните маси ще седят по двама с лице към официалната маса и тогава от двете страни на успоредните маси ще има по четиринадесет места.

След това остана да започнем разместването, като оставим необходимото разстояние между столовете. Бяха махнати пътеките. Масите бяха сложени, поразширихме разстоянието между двете успоредни маси. Изпушихме по цигара и разпределих по петима гости на един сервитьор, на официалната маса сервитьорите щяха да бъдат трима — единият, от Интурист, снажен, висок мъж, щеше да обслужва само госта от ЦК и първия на обкома, останалите двама — по четирима от официалните лица.

Следващият въпрос, който ни предстоеше, беше сервирането и раздигането на приборите. Това бе съпътствано от начина на влизане в салона и връщане в сервиза.

— Моето място ще бъде тук, където сега съм застанал, погледът ми е към тримата сервитьори за официалната маса и в профил — тези за двете успоредни маси. При сигнал едно кимване, което вие ще наблюдавате, един след друг тръгват тримата, след тях по двама от двете успоредни маси като първи са крайните, а последни в редицата са тези, които са от страната на официалните маси, а при отсервиране първи ще бъдат пак тримата, следвани от тези, които сервираха последни от двете маси, и нататък — останалите.

Управителят на ресторанта през цялото време беше при нас и слушаше, няколко пъти направи забележка на двама, че си приказват.

— Колега — обърнах се към управителя, — вие ще сте във фойето, където са бюфетът и кухнята. Ще контролирате придвижването на персонала от кухнята и бюфета и ще следите за подреждането на сервитьорите, взели таблите със съответното блюдо, които тръгват по дадения знак, за да застанат правилно до масата си. Нека да опитаме само връщането в сервиза и излизането в салона.

Репетицията започна. И така — няколко пъти.

Обърнах се и видях, че в дъното на салона до прозореца е седнал директорът на Здрава храна, който ми направи знак да продължим. Помолих да сложат по една винена чаша от дясната страна на чинията, така, както ще бъде после.

Във фойето бяха напълнени бутилки с вода, сервитьорите сложиха на таблата по две бутилки и застанаха в салона по местата си. Тогава обясних:

— Всеки от вас да е с вдигната глава, да гледа спокойно Саша, обслужващият двамата гости, аз съм дал знак на Саша и той пресяга с бутилката, разбира се, е прекрачил между двата стола. Лявата му ръка е отпусната и прибрана към тялото. И когато подходи към първия на обкома, всеки от вас започва едновременно със Саша. Моля, всеки да застане зад първия от петимата обслужвани и да наблюдава Саша. Започваме... В този момент първият на обкома ще поднесе приветствие и ще вдигне първата наздравица. След като си сложат чашите на масата, вземате бутилките и отново следите Саша, аз давам сигнал, като се предполага, че първият на обкома е предложил на госта от ЦК да поднесе приветствие, затова в чашите се налива непосредствено след първия тост. Много ви моля да го направим още два пъти и бъдете по-сериозни.

С напитките се получи. Предложих да изпуснат по цигара и казах, че следващото упражнение ще бъде със сервирането на ястията. Разбира се, редът е както с напитките и в същата последователност.

Дойде директорът при нас и седна, управителят попита ще може ли да поднесат кафе.

— Дайте нескафе и гореща вода и готово — веднага се съгласи началството. — Е, юнаци, ще се справим ли? — Наблюдавах, вие сте прекрасни сервитьори, грешката е само наша, на ръководството, че не изискваме от вас както другарят Петров.

После обясни, че двама души ще дойдат след час от Паркове и градини, за да им кажем какви цветя да приготвят.

— Искам обаче нещо да ви помоля — обърнах се към директора.

— Слушам.

— Необходим ми е човек за помощник, млад, строен като сервитьора Саша.

— Има в Интурист един манекен точно като Саша. За какво ви е нужен?

Обясних:

— Когато седнат гостите и се налее аперитивът, той да се доближи до официалната маса. И ясно и точно да се обърне към първия секретар на обкома, като му произнесе името — нали той е домакин на приема, и да му заяви: „Аперитивът е поднесен. Можете да вдигнете тост“. След което се връща на мястото си. Нататък е както вече репетирахме.

— Разбрах, веднага ще се свържа с колегата да изпрати човека.

— Благодаря, за мен това беше деликатен проблем — казах аз. След което започнах упражнението със сервирането на ястието.

Чиниите се слагат на таблата, а тя се носи с лявата ръка на височината на рамото, всеки от сервитьорите взема таблата и застава зад първия от петте обслужвани и по същия ред започва сервирането както с аперитива.

По такъв начин тренирахме и отнасянето на използваните прибори. След три-четири опита стана добре.

* * *

Техниците от Паркове и градини дойдоха. Показах им как виждам разполагането на живите цветя пред официалната маса като едно разкошно зелено петно, малко по-ниско от височината на масата, а рязаният цвят да се постави в продълговата жардениера, смесен с наситена зеленина. Разбрахме се в петък в осем часа масите да бъдат застлани с нови бели покривки и те спокойно да започнат аранжировката.

Помолих управителя на ресторанта да нареди на сервитьорите да излъскат вилиците, ножовете и чашите, които бяха доставени директно от централния склад. След като свършиха, те демонстрираха по мое искане как се сгъва салфетката като пояс и как се слага на помощната чиния. Освободих ги.

Главният готвач на ресторанта и този от Интурист, който бе изготвил видовете оферти, ме поканиха да обсъдим някои неща заедно с управителя. Бяха разбрани хора и се разприказвахме като стари познати.

Главният готвач на ресторанта каза:

— С колегата помислихме върху менюто. Смятаме, че грамажът на двете предястия е много малък, това е просто по една хапка, хората обичат да си похапват. Вярно, има предястия, ордъовър и основно, всичко е прекрасно, но гостът докато го усети в устата си, и то свършило. Дайте, другарю Петров, да се спрем само на две предястия и те да са по-големички. Ще обмислим заедно как ще бъде гарнирано и то пак си остава предястие.

Двамата гледаха умолително. Може би бяха прави хората.

— Добре — казах. — Не е трудно да се увеличи грамажът.

— Имаме още една молба — сутринта да дойдете в кухнята, да обсъдим и приготвим всяко блюдо и след като ние четиримата сме определили това, повече никой да не може да проявява творчество.

— Разбира се, че началото ще бъде в кухнята, а после ще пристъпим към подготовката на салона — отговорих. — Днес получавате продуктите, вероятно всичко отговаря на хигиенните норми и е под ключ.

— Има хора за това, другарю Петрович. У нас бдителността е първостепенен въпрос.

В това време дойдоха директорът на Здрава храна и завеждащият стопанския отдел към областния партийен комитет. След като се осведоми, че сме приключили с готвачите, директорът помоли да остана, за да доуточним, по думите му, някои въпроси с човека от обкома.

Изкара бележник и каза:

— Трябва да набележим основните моменти от посрещането и протичането на приема до неговия завършек.

— Очаквах този разговор и благодаря, че го подемате — отговорих веднага аз. — Когато гостите пристигнат пред ресторанта, вие, другарю директор, посрещате на входа най-важните лица — а това са първият секретар на обкома и представителят на ЦК, и се ориентирате искат ли да ползват тоалетните за измиване на ръцете. Близо до вас ще е младият човек от Интурист, вие му казвате „водете гостите“, той им кимва вежливо и тръгва пред тях, казва им „моля“, води ги до техните места, дърпа стола назад и ги поканва. А Саша в същия момент поднася стола на първия секретар. Останалите сервитьори, застанали зад петте стола, които ще обслужват, настаняват своите гости. Вие ще определите кои гости ще бъдат на официалната

маса, а останалите помислете за форма да уведомите как да заемат местата си. Желателно е, без да се бърза, но възможно по едно и също време всеки да бъде на мястото си. След като всички са заели местата си, сервитьорите наливат в чашите за вода минерална вода, ордъовете са сервирани, заемат местата си отново и се поднася аперитивът.

Представителят на ЦК открива приема, всички сервитьори наблюдават Саша, а Саша наблюдава мен. След като налее аперитива на високия гост и се изправи и направи крачка встрани и посегне да налива аперитива на първия секретар, всеки сервитьор започва да налива на първия от петимата, които обслужва. И така аперитивът е налят за около петнадесет секунди. На шестнадесетата приблизително младият човек в ролята на управител, който ги е завел до местата им, застава между двете маси близо до цветята с лице срещу официалните гости и ясно и високо се обръща по име и длъжност, това вие ще кажете, към първия секретар. След обръщението заявява „Аперитивът е поднесен, можете да приветствате гостите“. Това се вижда и чува от всички. След тоста първият секретар може да даде думата на госта от ЦК или на някой от почетните гости за приветствие и отново по същия начин се налива аперитив в чашите. След това започва сервирането на двете предястия, основното ястие, следястието и накрая десерта. Редът е като при аперитива, пръв поднася Саша, а останалите — както казахме в началото. Десертът е в края, ако е торта, се поднася чаша шампанско, ако е кафе — коняк в специални чашки. Тази последна напитка дава възможност на домакина, в нашия случай — първият секретар на обкома, с чаша в ръка да благодари на гостите за вниманието.

И добавих:

— Дай, Боже, да изкаже и благодарност на колектива на ресторанта. Прощавайте, това беше шега. И тогава, когато домакинът стане, всички са длъжни да направят същото след официалните гости. Това е основното.

Завеждащият отдела се хвана за челото, обърна се към директора и каза:

— Гледай ти какви подробности, каква точност и ред. Това е то протоколът.

Човекът от обкома стана пак сериозен и ме попита дали има още нещо, което да уточним, за да протече добре приемът.

— Нормално е да се предполага, че повечето от гостите не са били на такъв прием — започнах аз, като предварително се извиних. — Може по време на аперитива двама другари, да кажем, се заговорят, пийват си от водката и от ордьовъра са взели само две хапки. Времето тече, аз наблюдавам управителя и Саша, който ми дава знак, че официалните гости са приключили с ордьовъра и две трети от гостите се положили ножа и вилицата си в чинията, което значи, че трябва да се отсервира и да се поднесе следващото ястие. Сервитьорът взема ордьовъра на двамата приятели, те обаче хващат чиниите и казват „Още не сме свършили“. Можете да си представите какво значи.

И двамата едновременно се хванаха за главите, погледнаха се ужасени после в един глас се разсмяха:

— Ех, другарю Петров, какво ли не сте видели през вашите години.

— Да, видял съм, но това е история, сега да мислим за настоящето.

След което се разделихме, а аз се прибрах вкъщи.

* * *

Петя и децата си бяха вкъщи, бях поизморен, притесняваше ме, че за първи път ще работи персонал, събран от два ресторанта, и че ще се спазва протоколът според всички изисквания. Най-малката грешка щеше да се набие на очи. Имах официален черен костюм, Петя ми беше изгладила всичко. Директорът на Здрава храна ми беше предложил сутринта в 7 часа колата да ме вземе от блока.

Оказа се, че най-трудното е вече зад гърба ни. След като всичко беше уговорено в детайли, всеки знаеше какво трябва да се прави.

Масите бяха застлани и техниците от Паркове и градини аранжираха цветята. В кухнята направихме модела на ордьовъра, уточнихме пак да се увеличи грамажът на предястията, месото беше сложено във фурните. От ХЕИ имаше двама представители, доста изненадани от изискванията за безопасността на храните.

В кухнята ме запознаха с една жена, облечена също в бяла престилка, била технолог в предприятието. Тя мълчаливо наблюдаваше, докато оформяхме ордьоврите и гарнирането на

предястията и основното ястие. Тогава изрази приятната си изненада, по думите ѝ, от моята компетентност. Главният готвач я представи. Каза, че е завършила Хранително-вкусовия институт в Полтава, където имаше много български студенти, каза също, че са идвали с научна делегация в Пловдив и била възхитена от големите възможности на нашия институт, в който са заложили специалности като винопроизводство, консервно производство и тютюнопреработка извън специалността технология на храненето. Имали сме отлична база и много подготвени специалисти. Беше ми приятно да слушам хубавите неща, които се говореха за България.

Около 11.30 часа всичко беше готово. Дойде директорът на Интурист с една жена и един мъж, запозна ме с тях, от управлението на Здрава храна също дойдоха и след 12 часа охраната предупреди хората, които не са ангажирани с приема, да напуснат ресторанта.

Направиха няколко снимки със сервитьорите по местата. Двата директори останаха в салона, технологът с управителя на ресторанта — във фоайето и кухнята.

Дадох сигнал, че гостите пристигат, директорът, малко развълнуван, отиде пред входа с управителя от Интурист да посрещат. Сервитьорите бяха заели местата си, изправени, напети. С директора на Интурист бяхме застанали зад официалната маса. Младият красавец водеше гостите, директорът ми подхвърли кой е първият секретар и кой е представителят на ЦК. Те се поспряха по средата, погледнаха масите и дойдоха до официалната маса. Иван Димитров беше сред почетните гости.

Първият секретар се насочи към нас и като се обърна към директора, попита:

— Вероятно това е българският специалист, здравейте. — И се ръкувахме.

Гостите се настаняваха приятно възбудени, аз отидох на уговореното място, минералната вода беше вече налята, сервитьорите застанаха с бутилките с аперитива, дадох знак и започна да се сервира. И действително за половин минута беше сервирано. Тогава напетият „управител“ се изправи пред официалната маса, спокойно се обърна към първия на обкома и го подкани да отправи приветствието си.

Партийният началник изслуша поканата сякаш приема рапорт. После се изправи бавно, висок, строен човек, на около 50 години,

обърна се първо към представителя на ЦК, към почетните гости и след като погледна двата блока, държа реч. Говори ясно и точно като образован човек, отправи пожелания и взе чашата си. Всички като един станаха прави и така бе вдигната първата наздравица.

Дадох знак и чашите бяха налети отново по приетия ред. Първият секретар пак се изправи и даде думата за приветствие на представителя на ЦК. Официалният гост също вдигна наздравица, всички отново се изправиха на крака, чашите бяха обърнати на екс. Някои от сервитьорите леко се надвесиха над гостите. Уж да оправят нещо на масата, а иначе леко да подканят да побързат да се хранят, защото след минута всичко се вдига.

И така всичко протече нормално, стигнахме до десерта, наляха чашите с шампанско, което поизненада някои от гостите, всичко останало от масите вече бе вдигнато. Първият секретар стана и отправи прощални думи:

— Драги другари, позволете ми да споделя с вас приятното чувство от прекрасните решения, които взехме днес. И това, че съм домакин на такъв отличен прием, за което благодаря за вашето присъствие. Позволете ми също така от мое и от ваше име да благодаря на колектива на ресторанта за отличното организиране на приема. Бъдете здрави.

Отпиха и се хванаха с тортите.

От фойето надничаха двамата директори, те трябваше да бъдат при изпращането. И двамата ми махнаха, чакаха да им дам сигнал, когато станат гостите. Всички се надигнаха, сервитьорите изтеглиха столовете да помогнат, гостите излязоха. Иван Димитров дойде при мен много доволен и ме поздрави. Първият секретар се обърна, беше се заговорил с някого, и каза на Иван Димитров:

— Има защо да си доволен, вашият специалист днес показва прием на такова високо равнище, моите поздравления — разтърси ми ръката и тръгнаха да излизат. Иван Димитров ме хвана за ръката и каза:

— Изчакай, ще те запозная с декана на твоя университет, другарката Сазонова, днес се видяхме в заседателната зала и аз ѝ казах, че съм те ангажирал в това мероприятие.

Познавахме се само по физиономия, тя забеляза Димитров, усмихна се и дойде при нас.

— О, аз ви познавам, спомням си добре физиономията, приличате ми на грузинец, поздравявам ви, беше отлично — и подаде ръка. — Другарят Димитров е описал във вашата препоръка за приемането ви в университета много достойни качества. Радвам се, че можах да се запозная лично с вас на днешното мероприятие.

Тя тръгна, беше един от гостите.

След последния гост си отдъхнахме с облекчение, доволни, че всичко мина много добре. А и имаше специална благодарност от първия секретар. Директорите на Здрава храна и Интурист весело повтаряха как били поздравени за прекрасната организация на приема. Двата дойдоха при мен и сърдечно ми благодариха.

Наредиха да подготвят едната блок-маса и всички да се почерпим за успешното приключване. Майстор готвачите бяха предвидили всичко. Шегувахме се, че за нас няма да е по протокол. Чашите бяха напълнени с водка. Директорът вдигна ръка, помоли за тишина, когато всички седнаха, изправи се и каза:

— Другарю Петров, приятели. Трябва да призная откровенно, че бях много притеснен, особено вчера, когато слушах колко неща трябва да се извършат. Не беше проблем да обзаведем с нови прибори и чаши заведението, но тази организация е нещо, която, ще бъде честно да признаем, за първи път ни помогна да проведем прием на такова ниво. Възхитен съм от вещината на другаря Петров. Позволете ми от мое и от ваше име да му благодарим. Изказвам също голямата си благодарност на целия екип в кухнята и сервитьорите. Вие сте прекрасни, благодаря. За ваше здраве.

И пихме. Следващата наздравица трябваше да вдигна аз. След като се извиних за лошия руски, казах:

— Моля да бъда извинен, ако съм обидил някого със забележките си и с това, че бях много настоятелен, повярвайте, друг избор няхаме. За два дни такава подготовка може да стане само със спартанска възискателност. И всичко се получи отлично, защото бяхте честни, самоотвержени, благодаря ви и никога няма да ви забравя. Желая ви винаги да имате такива успехи.

Поднесоха обяда и спокойно се заприказвахме. Директорът ме попита:

— Другарю Петров, колко години работите във вашия Балкантурист?

— Двадесет, а може би и повече — отговорих аз.

— Провеждали ли сте такива приеми?

— Приемите могат да бъдат най-различни — започнах да обяснявам. — Например, посрещане на чужда правителствена делегация. Кое е тук деликатното? Имахме корейска правителствена делегация. Кой са техни любими ястия и кое изобщо не ядат, за останалото видяхте как се спазва йерархията по време на сервирането. Ако има посрещане на държавния глава на официално посещение, приемът, естествено, ще бъде на днешното ниво плюс още някои изисквания. Имах в комплекса такова посещение — посрещане на дипломатическия корпус в България. Първо, един месец преди посещението на дипломатите идват за три денонощия акредитираните журналисти към всеки чужд посланик в България, настаняват се в хотела и закусват, обядват и вечерят в определена зала. Това е общоприета политическа разузнавателна форма. Трябва много да се внимава да не се допуснат фалове, може някой чужд журналист така да те опише във вестника в своята страна, че ехото на тази статия да ти дойде като буря. При тези журналистически посещения има много подводни камъни. Отговорно е и с много труд посрещането на дипломатически корпус. Това са всички посланици в България. Приемът беше на обяд, воден от министъра на външните работи другаря Петър Младенов. Пред всеки дипломат зад сервизната подложна чиния е поставено менюто на три езика, като отгоре преди текста е отпечатан гербът на България. Това значи — и най-малкият фал води до дипломатически скандал. Спомням си на този прием бяхме взели от Пловдив един камерен състав от две жени и двама мъже — две цигулки и две чела. Вечерта бе така планирана — програма в голям ресторант в барокова обстановка. Там стават неформалните срещи с посланиците. Домакин на този дипломатически уют бе Балкантурист — Хасково. Такава е нашата дейност. За съжаление, бих си позволил да споделя, понеже свободно като колеги си говорим, че и при вас, както и при нас, има едно отношение към работещите в бранша. Не ни смятат за обществено значими. Видяхте колко труд и изпипване е докато се подготви един прием. И като декор, и като действия е същинска симфония. И след като изпратим гостите, какво е останало? Да не го назовавам. Всъщност ние се занимаваме с хората през тяхното свободно време, даваме им внимание, обслужване,

за да се чувстват добре. Само че след излизане от заведението ти вече не съществуваш. На другия ден те среща и се обръща на другата страна. Мрази те, защото е бил пиан и ти си го изнесъл като чувал със зеле... Но днес сме щастливи, че успяхме. Мъничко ви разказах и за обратната страна на медала. Наздраве! Въпреки всичко ние си обичаме занаята, защото той се прави само с любов, механично нищо не се получава.

Бях помолил за едно кафе. Видях, че наздравниците зачестиха. След думите ми хората ме гледаха като новопристигнал, като току-що седнал на масата. Директорът на „Интурист“ ме попита:

— Какво работите тук в Украйна?

Погледнах го и спокойно отговорих:

— Роторен екскаваторчик към „Миннефтгазстрой“ — и отпих от кафето.

Двамата директори се спогледаха, недоумението се пренесе и на близкостоящите. Директорът продължи:

— Какъв голям грях направихте в България, та дойдохте тука да го изкупите?

Облегнах се, погледнах двамата директори и другите, които ме гледаха, и с усмивка бавно отговорих:

— Аз съм тук със семейството си и тези години, които ще работя в Украйна при вас, ще бъдат едни от най-съдържателните в живота ми.

Никой не прояви желание да ми задава повече въпроси. Нито пък аз разказах подробности. Хората бяха възпитани, не като рижавия от тротоарната бригада в колхоза в Полавки...

Добри ми читателю, възможно е да ти е било отегчително с подробностите, с които описах този прием. Бих те разбрал, но аз, който ти признавам, че много пъти съм се чувствал като Арлекин, си обичах работата и затова усещането ми на такъв прием за мене е като участие в симфония. Ще кажеш: „Този е луд!“, няма да ти се сърдя, може би съм такъв.

Виждах, че атмосферата става все по-прочувствена. Наклоних се към ухото на директора и казах:

— Мисля да си тръгвам.

Той трепна, помисли за миг и каза:

— Колата е пред ресторанта, чака те и ще те закара до дома.

Станах, благодарих още веднъж и излязох. Прибрах се вкъщи, знаех, че ме чакат с известно притеснение. Още с влизането и трите ме посрещнаха с въпросителни погледи. Отговорът ми беше много кратък — с вдигнат нагоре палец.

* * *

Циркът свърши, в понеделник отново бях в роторния екскаватор с Колето и нищо не ме притесняваше. През тези няколко дни си бях свършил работата честно.

Ако трябва да изброявам добрите страни на моята работа на обекта, първата бе, че съм сам в широкото поле. Природата е неизчерпаем източник на утеха и подкрепа. Колето ме попита деликатно как е протекла „тая среща“.

— Това е за друг свят, други хора — разсъждаваше той. — Техните правила са други, те решават кой крив и кой прав, а може би така и трябва. Какво, бай Георги, твърдо си решил през август да отиваш в отпуска?

— Да, Коле, решено е, но тук имам да реша някои въпроси и както виждам, ще трябва да ходя и до Киев, но това ще бъде идната седмица. Говорих с Вадим, началника, че ти ще си работиш като помощник. Каза, че ще изпрати един руснак машинист, уверява ме, че бил добър, кротък човек и нямало да допусне някаква авария на машината. Ти познаваш всички неща и ще внимаваш. Трябва да пазим тази машина, поне още две години ще работим с нея.

Приближихме до един защитен пояс, залесен с прекрасно разлистили се дървета. Настанихме се под едно от тях, изкарахме от чантите каквото носехме за обяд. Като свършихме, запалихме по цигара и се умълчахме. Колето ме погледна, угаси цигарата и заговори:

— Бай Георги, веднъж бях почнал да ти разказвам за моето минало. Ще ме чуеш ли да ти разкажа още неща, които дори не си допускал, че ги е имало? Та бях стигнал когато дядо ме остави в дома за сираци в Ямбол. Там винаги гледах да съм сам, ей така някъде да си седна и с никого да не говоря. Едно момче, няколко години по-голямо, дойде при мен веднъж и почна да ме разпитва. Попита ме дали искам да станем приятели, но аз си мълчах, станах и се залутах из двора.

Казваше се Павел. Веднъж аз се отпуснах, заговорих го, разплаках се, той ме прегърна, милва ме по главата и повтаря „Не се бой, всичко ще се оправи. Ще пораснем и тогава ще видиш“. По-сетне ми разказа. „На пет години съм бил, но добре го помня, дойде една жена тука и на пейката ми каза, че баща ми и майка ми се удавили в язовир, първо почнал да се дави татко, майка скочила да му помогне, но и тя си отишла. Тях не ги помня, все в този дом съм бил. А тази жена се озърташе и бързаше да ми доразкаже. Имал съм бил по-голяма сестра, чичо ни — брат на баща ми, ни довел тук в този дом и повече не се мярнал. Такава е твоята история“, каза жената, скочи и замина. Питам наред всички, имал съм сестра, къде е, всички ме гледаха мълчаливо, вдигаха рамене и казваха „Някой те е излъгал“.

Седнахме в машината и се хванахме пак на работа, а Колю продължи:

— Бях вече на шест или седем, един ден на нас, петнайсетина деца, наредиха да се изкъпем, да се преоблечем, защото сме щели да пътуваме. Попитах Павел, той ми прошепна, чул директорът да казва на една от медицинските сестри „Ще ги придружите до дома в Пловдив, там има учители да ги занимават, повече няма да са при нас“. Така попаднахме в дома в Пловдив, имаше учители, стаи с масички и столове и казваха „внимавайте, учете се, тук ще завършите прогимназия и повече няма да ви отглеждаме и храним, ще влезете в обществото и всеки да си намери мястото“. В дома никога не сме имали пари, в събота и неделя ни пускаха в градска отпуска, след като се наобядваме.

Павел ме научи, а той беше много умен и много хубав. Отивахме пред киното, семейства се наредили да влизат в салона. Павел познаваше добрите хора и току ми пошушне: „Ей с това семейство, отивай“, пък аз си знам какво да кажа „Моля ви, аз съм от дома, нямам пари за билет, нека да вляза като ваше дете, пък после ще ида отзад правостоящ“. И така гледахме филми. В неделен ден ходехме и в градската градина, седяхме на пейките с часове, хората вървяха край нас като дълга върволица и всички си приличаха. Само ние, като се погледнем на пейката, не приличахме на тях, ние като че ли имахме някакъв белег и той се вижда отдалече. Затова чувахме зад нас, когато някой казваше „Тези са от дома“.

Веднъж пак в градската градина бяхме трима — аз, Павел и още едно момче. Близко до нас на една площадка момичета колкото нас и по-големи даже застанали в кръг си подаваха топка. И както играеха, изтърваха топката и тя се търкулна при нас. Павел скочи, взе я и тръгна към момичетата, тупкайки с нея. Едно от тях се отдели, насочи се към Павел и спря на метър от него, гледайки го право в очите. Павел подаде топката на момичето, каза „Заповядайте“, тя я взе с две ръце, благодари му и продължи да го гледа. Павел се върна при нас, ние се смеехме: „Павка, излезе ти късметът, виж на какво момиче даде топката“, Павел седна умълчан, гледайки някъде настрани. Момичетата не подновиха играта, скупчиха се и и нещо тихичко си говореха. После се отдръпнаха и момичето, което взе топката, с още едно дойдоха при нас. Хубавото каза: „Нашата компания ви каним отсреща на павилиона да ви почерпим“. Аз и другото момче се спогледахме, не можехме нищо да кажем. Павел като по-голям изгледа момичетата, облегнат назад, и смеейки се, каза „Та ние не се познаваме, защо ще ни черпите?“. Момичето хвана Павел за ръката, изтегли го с думите „хайде, тръгвайте“ и ние станяхме и се насочихме към павилиона, където другите момичета припряно поръчваха нещо. Като се появихме, тикнаха към нас отворени кутии с шоколадови вафли.

Павел и хубавото момиче се уединиха на отсрещната пейка. Той се беше навел напред и разказваше нещо, момичето, облегнато назад, го слушаше внимателно. После станаха и дойдоха при нас. Павел каза „Трябва да тръгваме, дори сме закъснели“, стискайки недоядената вафла в опаковката. Момичетата предложиха да се срещаме всяка неделя на това място, ние, малките, се спогледахме, не знаейки какво да отговорим, но Павел вместо нас каза: „Благодарим, ще ни бъде приятно да се виждаме пак“.

Тръгнахме си. Павел се влачеше зад нас. Поисках да побърза, той се сопна: „Какво като закъсняваме, да не би да ни изгонят. За нас другаде място няма“. Докато вървахме, Павел изведнъж се спря и се обърна към мен: „Гледай, за една шоколадова вафла разказах целия си живот. Ама че съм глупав. А като че ли нещо ме ръчкаше отвътре — разказвай, разказвай...“.

През седмицата Павел беше мълчалив, гледаше да е сам. Уж четеше, а погледът му беше някак отнесен. След това нещата се

развиха страшно, да ти настръхнат косите. Ама това ние после го разбрахме.

След градината докато сме се прибирали в дома, Дария разказала всичко на родителите си. Баща ѝ бил адвокат, майка ѝ — учителка в някаква гимназия. Те изтръпнали — Дария била осиновена от същия дом. Отишли при директорката, повторили разказа на дъщеря си и започнали молбите „Изпратете този Павел в друг дом в друг град, само така ще ни предпазите“. Това пък бил поводът още следващата неделя Павел да бъде пратен да помага на един художник като опъва платната му. Ние, останалите, разбира се, хукнахме към градската градина. Момичетата вече бяха там. Дария веднага ни попита къде е Павел. Аз обясних, че директорката го е пратила да помага на художника. Момичето посърна, промълви „Той обеща, че ще дойде“ и се разплака.

Минаха няколко дни и един следобед Павел влезе в стаята, изглеждаше като луд. Дойде направо при мен, сграбчи ми ръката, стисна я и с трепереща уста каза: „Дария ми е сестра. Директорката ми разказа всичко“.

На другия ден отидохме в градината, видяхме момичетата и като наближихме, Дария се затича към нас. Павел я дръпна настрана и ѝ разказа всичко. Дария беше като обезумяла. Само повтаряше „Имах това предчувствие“. Изведнъж млъкна, хвана Павел за ръка. Огледа ни всички и каза: „Елате всички у дома. Сега. И ти, Павле“.

Къщата беше близо, Дария отвори външната врата, обърна се и поиска всички да влезем в двора. Още не бяхме го сторили, когато майка ѝ и баща ѝ излязоха. Дария издърпа Павел напред и се обърна към родителите си: „Майко, татко, това е моят брат Павел. Днес се открихме, вие сте много добри, моля ви, приемоте Павел в нашето семейство“. Майка ѝ я прегърна, също се разплака, като я призоваваше да се успокои. Баща ѝ се намеси: „Дария, по-спокойно“.

Дария се отдръпна назад и каза: „Ако Павел не дойде при нас, аз ще отида при него в дома“. Тогава и баща ѝ се разплака, прегърна Павел през раменете и обяви: „От днес нататък ще си имаме син и дъщеря“, и влязоха в къщата. Само след минути дойдоха две семейства и влязоха вътре. Ние стояхме на двора. След малко спря кола пред пътната врата и пристигна директорката на дома, която също влезе.

Момичетата започнаха да се разотиват, ние също си тръгнахме. Прибрахме се в дома възбудени, защото историята на Павел беше

мечтата на всеки от нас. Изпитвах смесени чувства — от една страна се радвах, че Павел откри сестра си и вече няма да бъде в дома, от друга страна ми беше много мъчно, защото той ми беше най-добрият приятел, първият, който ми подаде ръка още в дома в Ямбол и помнех как се вкопчих в него като единствен, когото имам на този свят.

Видяхме се няколко пъти с Павел, двамата със сестра му идваха при мен. Аз си отидох в нашия край, не в нашето село, в едно съседно, там беше женена леля ми — сестрата на баща ми, започнах работа в една зидарска бригада към текезесето. И после къде ли не.

Когато се оженихме с моята жена и си построихме къщата в Елхово, с Павел си пишехме понякога. Поканиха ни на гости. На къщата си в Пловдив родителите вдигнали още един етаж за двете семейства, за Павел и за Дария. Павел завършил строително инженерство, работеше, солиден човек. Дария — зъболекарка. И двамата са семейни, имат деца, щастливи са. След това Павел дойде само със сестра си за един ден на гости. Донесоха ни подарък — електрическа печка с фурна и котлони, ама много хубава. А сега пък се запознах с теб и ти разказах моето житие.

* * *

Така протичаха дните на работа с Колето, имахме какво да си разказваме. От пролетта до есента може да се работи спокойно, много нещо свършихме и добри пари взехме. Не изнемогвахме, а това е страшно в чужда страна и най-важното — не можеш да осъществиш това, за което си отишъл в чужбина.

Преместването на Славея от Полтавския медицински институт в Пловдивския институт, където да продължи следването и да завърши, беше свързано с немалко бюрократични процедури, които трябваше да се свършат.

Отидохме си в отпуска и през юли 1980 година Славея се записа в Пловдивския институт. Решихме въпроса и със студентското общежитие.

В Полтава Валка по свой начин чувстваше отсъствието на Славея. Те бяха толкова привързани една към друга, колкото са и сега. Валка споделяше всичко със Славея. Същата учебна година тя чете

много сериозно, защото следващата година завършваше гимназия и щеше да кандидатства. Надявахме се, че Валка ще завърши гимназия в Съюза, ще кандидатства по общия ред, както всички, ще може да си избере желаната специалност.

Тя искаше да учи история на изкуствата, археология, дори по-специално египтология.

По този въпрос вярвах, че най-компетентно би ме информирал Цветан Ночев, помощник на Иван Димитров, и отидох до Киев да се видя с него.

Ночев ме прие и аз изложих въпроса си. Слушаше ме внимателно, стана, взе една папка от бюрото си, помълча и заговори:

— Съжалявам, че дъщеря ви държи на тази специалност. А не желае ли като сестра си да учи медицина? За жена медицината е солидно висше образование и откровено можем да кажем, че се ползва с обществено признание.

Отвори папката, погледна ме и каза:

— Има държавни документи, приети в България, и на тяхно основание са постигнати определени международни договорености. Конкретно за Съветския съюз ето какво е съдържанието на документа. Специалностите международни отношения, дипломация, право, изкуства, археология (към древните изкуства) са за деца на работещи във външното и вътрешното министерство. Те кандидатстват в България и на издържалите се определя в коя страна ще следват. Много съжалявам, че на този документ не мога да дам друго тълкуване, нито пък съветските институции могат да го променят.

С други думи — не можеше нищо да се направи.

* * *

Имаше електричка до Полтава в 13 часа, но с нея пътуването беше много тежко, колкото седящи места, два пъти и повече правостоящи. Блъсканица, въздухът не достига. Останах за вечерния влак.

Отидох на проспект „Крещатик“, където има какво да се види, има къде да се седне в прилични и чисти сладкарници. Разбира се, не пропуснах да посетя международната книжарница. Имаше много

подбрана българска литература и преведени на български чужди големи автори.

Пристигнах по-рано на Киевската гара, тя също е в духа на руските мащаби — огромна. Грабва те, освен функционалността ѝ, архитектурното въображение и типично украинският многоцветен декор.

На втория етаж се намираше чакалнята за чужденци, непосредствено до нея имаше много изискан за времето и скъп ресторант с оркестър и високо ниво на обслужване. Отделно на етажа бяха разположени закусвални за масово хранене с ниски цени, щанд само за напитки с дълъг барплот, където ти предлагат наливна бира, квас, нещо безалкохолно.

В чакалнята за чужденци се влизаше, след като представиш на милиционера паспорта си. Обзавеждането вътре бе много хубаво. Там видях сънародник от Смолян, връщал се от отпуска в България, работел от три години в Кривой рог. Та той ми разказа как прекарал отпуската, къде бил ходил по гости на близки и приятели.

Слязохме на първия етаж да пием кафе и както си вървим по коридора и си говорим, чувам зад нас някой да казва: „Ах, тези хубави българи, как харно си хортуват на български, та драго да ти стане“. Обръщаме се и гледаме човек на средна възраст в железничарска униформа. Попитах го: „Какъв си като говориш на български?“. Той охотно обясни:

— Аз съм от молдовските българи, дойдохме тук да получим разни части и инструменти и като ви чух, тръгнах след вас да ви слушам как си хортувате.

— Ела при нас — веднага му предложих. — Ела да разкажеш кога сте дошли тук...

Засмя се той и каза:

— Та и аз не зная откога сме, тук съм се родил. И майка и татко тук са се родили. Голямо е нашето село, било е само българско, от самолет да го погледнеш, ще разбереш, че е българско, защото къщите са покрити с керемиди, а молдовяните ги покриват с ръжена слама.

Седнахме в една закусвалня, там имаше бутилирана бира „Жигульовское“ и някакви вареники — украински вариант на руските пелмени. Взех три бири и чиния вареники. Седнахме и се чукнахме.

Отпихме двамата, гледам молдавянинът уж се усмихва, а два реда сълзи по лицето му. Съвзе се, избърса сълзите и каза:

— Ех, че ми е харно. — И тогава отпи от бирата. — А вие на екскурзия ли сте?

Обяснихме му, че в много градове в Украйна има български строителни групи с договор за определено време, групите са по 100 до 150 човека. Слушаше той с широко отворени очи и накрая каза:

— И всичките тези са наши българи и сте заедно? И когато решите, си отивате в България при своите? В къщите си при семействата? А ние тук какъв грях направихме, какво сгрешихме, не знаем. Бог прошка не ни дава да си дойдем в България при нашите. Не зная нашите дядовци дали са били толкова прости, или пък са се страхували да кажат, че са избягали от България. И затова сега не знаем от кое село или град е родът ни, ако знаехме, щяхме да си дойдем. Та ние сме си истински българи, вкъщи в селото си хортуваме на български и внучето хортува на български. Един от нашите разбрал от документи ли или някой му разказал, че родът му бил от едно село до Стара Загора. Отиде си и цял месец стоя в България. Водили го къде ли не, всеки ден го канели на обяд и вечеря в домовете на хората в селото и всички питали за нас тук — как живеем, знаем ли, че сме българи. В селото имаме културен дом. Като си дойде Тодор, така се казва нашият щастливец, поканихме го в залата. Застана той и почна да разказва, всички се разплакаха, посипаха се въпроси, настана хаос. Директорът на училището, кметът на селото и двама старци бяха до Тодор, намесиха се, успокоиха хората и Тодор продължи да разказва. И като слушах — и там хората си имали кахъри, но нали са си свои, си помагат, никого не оставят да затъне в бедите.

Спогледахме се. „Де да беше така...“.

Сънародникът от Смолян си погледна часовника и обясни, че е станало време да отиде до чакалнята да си вземе куфара и чантата от сейфа. Влакът му пристигал на четвърти коловоз.

Помогнахме му за багажа до четвърти коловоз. Влакът пристигна след десетина минути, сбогувахме се. Развълнуван наново, молдавянинът Иван се провикна:

— И много здраве на нашите българи там!

Аз нямах багаж в чакалнята, вече бяха съобщили на кой коловоз е моят влак за Полтава. Отидохме на перона при влака, имаше време,

изпушихме още по една цигара. Трябваше да се разделим, прегърнахме се за довиждане. Иван ми каза:

— Предай много поздрави на нашите и им разкажи за нас, тукашните българи, които животът ги е научил да бъдат много търпеливи, честни и само да мечтаят за България. Никой не ги е научил да бъдат борбени и досега да са решили въпроса си с мечтата за България. Такива сме, довиждане, Георги, никога няма да те забравя. Поздрави семейството си, аз всичко ще разкажа на моето.

Настаних се в купето. Легнах си на леглото горе, не можех да заспя, въпросът, за който ходих в Киев, нямаше радостно решение. Разбира се, ние имахме информация от студенти, коментари от родители. И просто се потвърди това с документите, в които не допускаха никакъв компромис.

* * *

Пристигнах сутринта в Полтава, Петя тръгваше на работа, а Валка се приготвяше за училище. Предадох целия разговор, че категорично не може да следва археология, защото тази специалност се водела към изкуствата. Валка не се притесни.

— Утре ще пиша на кака, да чуем и нейното мнение. Тя вече учи медицина, пък още имам цяла година, все ще решим дотогава.

Учебната година свърши и заминахме за България в отпуска. Славея и Валя отидоха на почивка в Несебър „при леля Мария“. Бяха ходили и преди на квартира при тази прекрасна жена, която ги посрещаше като свои. Видяхме се с родители и роднини.

Апартаментът в Хасково, където живеехме, беше на съвета и си плащахме наема, който всъщност не беше голям. Отдавна бяхме решили с Петя да го купим. Когато тръгвахме за Съюза, някои хора от блока си бяха купили апартаментите за около осем хиляди лева. Сега ние трябваше да платим петнадесет хиляди. В живота се допускат такива недалновидности.

В едно от писмата си децата бяха ни изпратили адреса в Несебър и номера на телефона на леля им Мария. Обадохме им се и казахме, че като останат три дни от почивката им, двамата с майка им ще отидем

да прекараме два дни с тях и ще се приберем заедно. Така и направихме.

Запознахме се с хазайката. Мария беше много сърдечна жена. Беше запазила стая за нас. Къщата ѝ беше голяма и с друга постройка в двора. На тях това им беше поминъкът — курортистите през летния сезон. На обяд отидохме в едно ресторантче, което си бяха избрали децата. Беше спокойно и уютно. Имахме нуждата от такава атмосфера и четиримата.

Славето имаше толкова неща да ни разкаже, Валка беше щастлива, че през тези дни са успели двете да си поговорят. Вече се бе оформило и решението на Валка да следва медицина. „Ако ще се давим, ще се удавим и двете“. Такава беше тяхната солидарност.

От Несебър се прибрахме в Бисер. Дойде си и брат ми Димо със семейството, децата се събраха заедно, припомняйки си детството и как са тичали по двора и какво им е готвела баба им. Нашите деца вече говореха за техните детски спомени. Това значи колко назад бяха останали собствените ни детски спомени.

* * *

Отпуската свърши и се прибрахме в Полтава. Събрахме се близките семейства, Васко и Севда, Благоеви, Цоневи, разказвахме кой как е прекарал. Започнахме пак работа. Руските колеги сърдечно ни посрещнаха.

— Георги, дано да носиш българска ракия — с ударение на я-то ми напомняха шеговито те.

Валка подхвана амбициозно учебната година. Тя повтаряше, че задачата ѝ е да постигне максимален бал на конкурсните предмети и на дипломата като цяло. Вече твърдо бе решила да кандидатства медицина в Киевския медицински институт.

Наред с работата, от която не се оплаквах, тази година и на мен ми предстоеше да завърша университета. До десет дни всеки трябваше да заяви темата, която ще развие като дипломна работа и да я защити пред комисията. Много отдавна я бях избрал: „Държавно предприятие на самостоятелна стопанска сметка“. Това беше толкова позната материя, ние в България от години вече работехме по този начин.

Отидох в ректората на университета, където беше кабинетът на ректора проф. Павлович. Попитах секретарката дали ще ме приеме. Проф. Павлович ме посрещна много приветливо, покани ме да седна и веднага попита каква тема съм избрал за дипломната си работа.

Подадох отворен плик, в който на лист бяха написани трите имена, факултета, курса и темата. Професорът взе плика, разтвори листа и внимателно прочете съдържанието. Погледна ме и попита:

— Петрович, с вас говорихме веднъж на тази тема. На какво се основава самостоятелността на стопанската единица, която ръководите вие? Можете ли в резюме да ми обясните?

Започнах наистина накратко да обяснявам кога се приема планът.

— В края на ноември се провежда заседание на стопанския съвет на предприятието. В този съвет, освен централната управа влизат и комплексните управители. Тогава приемам плана на комплекса — обем на реализирането за следващата година. Получавам план-сметка, в която са отразени планът, ниво на бруто печалбата, издръжката поотделно — ток, вода, консумативи, горива, фонд работна заплата, амортизационни отчисления. Начислява се накрая чистата печалба. В тази план-сметка, ако не се следи през месеца, могат да те изненадат много неизвестни — преразход, допуснати нецелесъобразности, неизпълнена бруто печалба. Това води до намаляване на заплатите, социалният климат между хората в комплекса е нарушен и трябва да се вземат мерки, които да доведат до по-големи постъпления и до снижаване на разходите.

Професорът ме изслуша внимателно и когато стигнах до показаните резултати, той ме прекъсна:

— Достатъчно, разбрах в какво се състои самостоятелното ръководство на предприятието. Очаквах това да ми обясните. Бях ви казвал, че у нас опитахме в някои отрасли, но се отказахме, защото тази самостоятелност е половинчата. Основният въпрос, който създава тази половинчатост, е собствеността. Върху тази държавна собственост се провежда държавната политика. В идеологията на комунистическите партии е заложено собствеността да бъде на народа чрез държавата. Следователно тази държавна собственост се управлява от демократично избрано правителство. Останалото, разбира се, са приетите закони и правила, в които се вменят и управляващите, и народът. По-нататък произтичат социалните политики,

здравеопазването, образованието, културата, изкуствата, природните богатства, националният и интелектуалният потенциал. Това последното, което ви казах — интелектуалният потенциал е най-голямото, най-ценното богатство на държавата...

Появи се секретарката и съобщи, че еди-кой си отдавна чакал да влезе при професора. Той отговори:

— Зная, след минута — прекъсна професорът думите си и стана. — Георги Петрович, не се притеснявайте, добре сте избрали темата, тя е актуална за стопанските ръководители. Вярвам ще я развиете добре. Беше ми много приятно.

Благодарих за топлия прием и напуснах университета.

След вечеря излязох на терасата вкъщи да пуша и се замислих за професор Павлович. Той беше широко скроен човек с голяма рутина. Гледаше реалистично на настоящето. Разбира се, бе достатъчно интелигентен и много деликатно намекваше как трябва да се гледа на икономическите процеси, как решаването на проблемите трябва да се предлага от високо образованите хора в СССР, за студената война, различните форми на собственост. Когато разговарях с колеги от курса, те също споделяха, че няма нови технологии и нови производства. Това беше времето на Брежнев, на „застоя“, както казваха след него.

Подготвих план, започнах да работя, не ми беше трудно, защото знаех какво представлява план-сметката за годината. Писането не представляваше проблем, повече бях притеснен за отпечатването на пишеща машина поне в три екземпляра. Преди това тормозех децата да проверят писмения руски, за да не преобладава в работата творителният падеж (кой знае защо ние, българите, много обичаме да го използваме, когато говорим на руски). Два екземпляра трябваше да предам на комисията по време на защитата. „Така е, когато човек сам си създава излишни грижи и напрежения“, повтаряше ми Петя, макар да беше съгласна, че щом съм се хванал с нещо, трябва да го доведе докрай както е редно.

Животът ни беше научил нас с Петя на търпение още като младо семейство, за да успеем да създадем нормален поносим бит и особено когато се родиха и децата. Всичко се пресмяташе много внимателно, нямахме право да грешим. Робско търпение продължаваше и на работа. Заразата на това хронично заболяване продължаваше да се разпростира. На децата с най-добри чувства казвахме „Бъдете

търпеливи, четете и това, което е прието, че трябва да се постигне, вярвайте, че ще го постигнете“. И всичкото усилие е с цената на свободата, а отговорът на преодолените с толкова труд препятствия е само един. Колко близко е усещането, че робството е дошло със загубата на частица от достойнството, от самочувствието, от свободата ти...

За себе си не съжалявам, съжалявам за децата, за тяхната послушност, която им е пречка в днешния променен и безпardonен (меко казано) свят.

Има една поговорка „Не си оставяй магарето в блатото“. Не отстъпвах за нищо от набеязаното, воювах докрай, разбира се, плащах скъпо за това. Петя често ми казваше „Където отидеш, много бързо си създаваш врагове с твоите принципи“. И сега не се сърдя на тези, които ме помнят като такъв...

Самостоятелната работа на машината ми даваше възможност да пътувам до Киев и когато се наложи, да решавам лични проблеми. Затова и бях казал през втората година на началника на групата за Колю, помощника при мене, да повиши разряда му, за да получава по-висок дял от работката.

* * *

Зимата беше в стихията си, беше много студено. Понякога се занизваха дни със силен вятър, който въртеше замръзналия на прах сняг и той проникваше вътре и през най-малкия процеп. Следобедните часове се чувствах изморен не толкова от работата, а от усилието през целия ден да се стягаш, за да не се поддадеш на студа. Трябва да призная, че и с това напрежение се свиква и се придобива нагласа за него, за да започне по-лесно денят.

През почивните дни отивахме по магазините да напазаруваме за седмицата. Оставаше време и на нас, мъжете, да излезем на улицата, в паркчето или в барчето до хранителния магазин.

Започнахме да говорим вече за посрещането на новата 1980 година. За новогодишните и великденските празници от България идваше един тир, натоварен с консерви, краставици, грах, печена капия. Имаше малко хранително магазинче, където тирът първо

пристигаше и разтоварваше толкова стоки, колкото желаеха да си закупят българите. Останалото отиваше в складовете на търговия на едро в Полтава. За обратния курс камионът се товареше с водка „Столичная“.

И така за нова година нашите жени правеха руска салата с български краставици и грах. За тези празници се подготвяше възможно най-българското, което жените носеха от бита и традициите по родните си места. Мъжете винаги бяхме скътали по някоя бутилка българска домашна ракия, по някакъв ликьор за жените. Новогодишната вечер се подготвяше с такова радостно вълнение, нашите и съседските деца (пет момичета с малки разлики в годините) в съседна стая подготвяха магнетофон, обсъждаха какви записи имат.

Тържествената вечер пресъздаваше една малка и топла България. В България през целия януари срещаме познати, приятели, честитяхме си новата година и следващият въпрос винаги беше къде прекарахте — на ресторант или вкъщи, добре ли прекарахте.

На следващия ден тук не питахме никого. Но бяхме доволни, защото от нашето меню по-добро в никой ресторант не можеше да се намери. В строителната група нямаше хора, дошли на екскурзия, всички работехме, а децата учеха. Но пък се вместирахме в руската поговорка „Здраво работи и добре отдъхни“.

Празниците минаха и отново тръгнахме на работа. При студ 20–25 градуса под нулата само роторните екскаватори можеха да работят и да копаят замръзналата земя.

В един такъв мразовит ден спокойно седяхме с Колю в кабината след сутрешното „разгриване“ на двигателя, докато машината разкопае горния слой пръст. Изведнъж чухме силен удар, веднага изключих от движение и казах на Колю да слезе да погледне, аз с хидравличния механизъм ще вдигна ротора да излезе от канавката, за да може да се види на какво се е натъкнал. Колю за секунди се върна пред вратата на кабината, махайки с двете ръце да слеза, очите му щяха да изскочат, така се беше облещил. Отидох и настръхнах. Под ротора лежеше действаща газопроводна тръба с диаметър 500 милиметра, одраскана на две места. Казах на Колю да следи, ще направя малък откос на траншеята, за да може да излезе носещото колело на ротора, което е отзад. Така и направихме.

Изведох машината отстрани на двадесет метра, угасих и отидохме да видим не изтича ли газ от одрасканото. Нямаше. Взехме си чантите и отидохме на шосето. Още първата кола спря и ни взе. Беше страшен вятър, не можеше да се диша. Отидохме в базата, началникът Вадим беше там, разказахме му всичко. Както беше прав до бюрото и слушаше, пребледня като платно, успя да седне на стола, хвана се за главата и изрева:

— Господи, какво чудо щеше да стане, какво чудо! — дойде при нас, прегърна ни, оглежда ни и не вярва на очите си, че сме живи пред него.

Каза да седнем на дивана, почука на прозореца и нареди високо „Донесете чай“. След това взе слушалката нервно и започна да набира някакъв номер. Не се свърза, обаче някой се обади, той изруга „вас пък кой ви е търсил“ и тресна слушалката. Ние с Колю кротко си пиехме чая. Както седеше замислен с вдигнати вежди, изведнъж присегна, отвори страничната вратичка на бюрото, извади бутилка водка и три чаши, наля по половин чаша, погледна ни и ни подкани да вземем.

Ние механично посегнахме към чашите, началникът се изправи, изгледа ни втренчено и каза:

— Наздраве — и обърна чашата.

Спогледахме се с Колю и направихме същото.

— Трябва да дойдем на себе си — обясни Вадим и посегна към бутилката да налее отново.

С Колю дръпнахме чашите към нас и отказахме. Вадим затвори бутилката и я прибра в бюрото.

— Преди две години до Харков с машина като вашата се случи същото, тръбата се взриви, вдигна машината на десет метра и тя падна върху огъня — разказа той. — Всичко изгоря, от хората нищо не се намери. Идете си в квартирите, аз ще потърся техника, който е направил разбивката къде да върви траншеята и ако е нужно, ще ви потърсим.

На улицата се спогледахме, едва тогава като че ли осъзнахме какво е можело да ни сполети. Колю каза:

— Бай Георги, откровено да ти кажа, все още се чувствам като че ли съм в страшен сън.

От проверката се установи, че нашата разбивка е била правилно нанесена и аз съм я спазвал. Изпълнителят на действащия газопровод

обаче не беше спазил проекта и беше направил отклонение. По тази причина ние с нашата машина сме се натъкнали на тръбата. И за щастие не се стигна до тежка авария.

Така е устроен животът, а неизвестните в него са много. Случилото се бързо се разнесе и сумата дни ни се наложи да го разказваме по няколко пъти на ден. След това се забрави, защото всяко чудо е за три дни.

Случаят увисна като обица на ухото за мен и Колю. Често като се погледнехме, си казвахме „живеем втори живот“. Аз кимвах и мълчаливо си казвах „Много пъти започвам отново живота си и съм длъжник на Бога за това“.

* * *

Бяхме обсъждали въщи, че ще се наложи да проверя дали Валя ще може да кандидатства в Киев медицина. Заминах с вечерния влак за Киев.

В консулството видях първо бай Димитър Симов, вицеконсул в генералното консулство. Като разбра какво ме води, ме насочи към Цветан Ночев, при когото вече бях ходил. Ночев ме прие веднага. Разказах аз новото ни решение, като напомних, че с него вече бяхме говорили дали Валя ще може да следва археология и той беше обяснил, че не може и че е подходящо както голямата ни дъщеря и тя да запише медицина.

— Този път въпросът ни е дали дъщеря ми може да кандидатства в Киевския институт.

Ночев се засмя и каза:

— Може, смятам, че Киев е за предпочитане. Нека да продължава да учи добре, да бъде висок балът на дипломата и по предметите, по които ще се проведе конкурсът. Доколкото си спомням, за медицина изпитите са четири — биология, химия, физика и, разбира се, руски.

Бай Димитър веднага се намеси:

— Ще бъде у нас, жена ми е сама в апартамента, аз през целия ден съм на работа, ще може спокойно да чете и като се върне от изпит,

да се нахрани и да си почине. Да отидем в моя кабинет, ще пием кафе и ще си поговорим.

Отдохме, пихме кафе, говорихме, казах колко съм впечатлен от държането и обясненията на Ночев. Симов ме покани на обед у тях. Живееше в дипломатическия блок, апартаментът му бе отличен, обзаведен изискано. Жена му се оказа слънчев човек.

Обядвахме тримата, бай Димитър разказа на жена си за предстоящите изпити на дъщеря ни, жена му се зарадва много. По-късно Валка с възхищение говореше за нея като за добрата леля Анче.

Доволен от свършеното, отпътувах с влака за Полтава, мислех си как ще зарадвам Валка, че може да кандидатства в Киев. Предстояха ни много натоварени месеци през пролетта — конкурсите на Валка, записване, трябваше да обмислим кога ще вземем последната отпуска през това лято. Планът ни беше Валя да завърши първи курс в Киев и след това да се прехвърли в Пловдив и да продължи следването в България.

* * *

Много от работниците прекратяваха договорите си в края на втората или третата година. Колю също беше решил напролет да си ходи. А ние трябваше да направим четири години. Васкови си заминаха, началникът на групата Спасов — също, и на негово място дойде човек от Шумен. Жена му беше от нашия край — от Горски извор. Смените бяха нещо нормално, защото всеки бе дошъл временно.

Въпреки нагласата, че тук сме временно, можахме да се вгледаме в много характерни типично руски особености.

Руснаците нас, българите, ни приемаха. Изглежда исторически това е било наслагвано — не само освободението ни от турско робство, а и славянският нрав, православната вяра. Имаше из цялата руска шир български дири. Разказах за молдовските българи. Тук, в Украйна, в колхоз „Благоевски“, преименуван на Димитър Благоев, има паметник на българи, заселили се по това време като молдовските. Хората от близкото до колхоза селище с признателност споделяха, че българите ги научили да отглеждат домати, чушки, краставици.

Възможно е и да е била провеждана нарочна държавна политика. Наборните военнослужещи отиваха в средноазиатските републики, казахите — в Украйна, грузинците — също. Тази смесица по естествен начин бе родила толкова смесени бракове. Понякога чувах в разговора някой да обяснява „Бяхме заедно на обекта със Степан грузинеца“. Всеки върви с републиката, откъдето е дошъл.

Зимата си отиде, черноземът така лепнеше по ботушите, че капвах, докато отида до машината. Но това бяха познати неща, бях свикнал. Валка седеше над учебниците. Сядаше при нас на вечеря, отиваше си в стаята и четеше. Не беше притеснена, очертаваха се много добри резултати по предметите. Често с Петя си говорехме — тя е още дете и ще бъде сам-самичка в милионния град. Нищо не можеше да се промени, спасението беше да мислим за добрите неща. Пред Валка не показвахме това притеснение. Но си припомняхме, че и Славето е сама в Пловдив. Трябваше да се разсее този страх, който в нищо не ни помагаше. Не пропусках удобен момент да говоря кратко и убедително на Петя, че познаваме добре децата си, че са възпитани, будни, разсъдливи. „Трябва да им вярваме, това е основното, и да мислим само доброто“, повтарях аз.

Много от приятелите, с които се бяхме опознали, си бяха заминали, дойдоха нови хора, заредени със самочувствие и голям оптимизъм. Слушах в коридора на общежитието реплики, които ме разсмиваха: „Чакай бе, на нас ни се полага това, ние сме хора. На мен ми разказва един, който се завърна (не можа да си спомни откъде), там по-малко от 500–600 рубли не са падали. Ще ги видим тези тука какво ще ни дадат“.

Излиза друг от стаята, запалва цигара и се обръща към разпаления специалист: „Какво си се развивал, тези сметки трябваше да правиш, преди да тръгнеш от България. Като знаеш как ти е писан четвърти разряд в договора, петстотинте, ако получиш, ще си благодарен. За 500 рубли знаеш ли колко работа трябва да извършиш“. „Ти ще ми кажеш!“ — отговаря му засегналият се колега. „Аз ще ти кажа, защото идвам за трети път. Знаеш какво е заложено в договора. Ако си вирнеш шапката и си тръгнеш, колко неустойка ще трябва да платиш“...

Като чуех такива приказки, излизах от общежитието, сядах в алеята на една пейка, запалвах цигара и си спомнях първите три

месеца, пристигането на семейството ми — не можеха да ме познаят. Сега с усмивка гледах на подобен разговор като на лошо измислена комедия. Карах тук четвъртата година. Но явно между тези хора имаше такива, които не знаеха за какво са дошли в СССР. Когато си ходехме в България в отпуска, не пропускаха любопитно да ме питат какво работя и колко получавам. На някои отговарях, че получавам хиляда рубли, защото ги познавах и знаех, че в България и сто лева не могат да изкарат от мързел. Бях стигнал до заключението, че 40% от хората не познават себе си, дори се страхуват да се вгледат в себе си. Добър съветник им е компромисът. Хвърлили са се в обятията на майката неволя и казват „Спокойно, такава била съдбата ми. Толкова мога, аз не съм виновен. Ама нима не ми се живее по-човешки?“. Тези 40% са членове на нашето общество и по силата на лозунга „Братство и равенство“ и прогласената социална справедливост, изработеното се разпределя по пътя на уравниловката — тези 40% получават наравно с другите, които изискват от себе си да изпълняват работата си на 100%. Не смеех да търся възнаграждението и мястото на твореца, на изобретателя на новите технологии.

В кабината на роторния екскаватор като свободен човек можех да си мисля свободно по такива едни въпроси. Но само наум, без жестове и закани. Можех и да се подсмивам, което не беше малко.

* * *

Учебната година приключи, Валка взе с отличен дипломата за средно образование в украинска гимназия с преподаване на руски език. Трябваше да подготвим документите за кандидатстване в Медицинския институт в Киев по общ ред с руските кандидати. Отидохме в Киев, подадохме документите, видяхме датите на конкурсните изпити. Обадохме се на семейство Симови, разбрахме се кога ще отседне у тях Валка и се прибрахме в Полтава.

Валка се затвори в стаята си да чете. Почти ежедневно получаваше писма от сестра си, която я окуражаваше.

В Киев отидохме ден по-рано. Първият изпит беше по биология. С Валка се бяхме разбрали да я посрещна, след като свърши. Дотогава щях да се поразходя из Киев.

А градът е хубав и както неведнъж вече казах, в него има какво да се види. Като се разделихме с Валка, реших да използвам времето да се разходя, ей така, без посока. След двеста-триста метра се показва малък подреден парк — с хубави дървета, цветя, зелени алеи. От един павилион си купих вестници и списания. „Ето че се подреждат нещата“, си казах, оглеждайки се къде да поседна. Покрай мен минаха две момчета, смеейки се високо. Носеха в пластмасови чашки кафе. Погледнах и видях откъде са го купили — от близка малка сладкарница. „Ето и за мен комфорт“, си казах, взех си кафе, минерална вода, избрах къде да седна и се настаних.

Бях се зарекъл да не мисля за изпита на Валка, за да не ѝ преча дори мислено. Пиех си кафето, пуших и мислите ми прехвърчаха насам-натат. Бай Димитър Симов, пък и останалите от консулството, както и от други чужди консулства в Киев, пазаруваха от някакъв дипломатически магазин. Винаги, когато отивах в Киев, бай Димитър ми купуваше един-два стека български цигари. Разбира се, аз си плащах съвсем добросъвестно.

Прелистих вестниците. Гледах хората — забързани, някои поглеждат часовника, двама си говорят спокойно, спират, пак тръгват...

Когато пиша, е 2010 година. Колко далеч назад е било това преживяване, очакване, трепет! Как скрито, мълчаливо, тайно си позволявах да вярвам, че всичко ще мине много добре. Сега, когато си спомням този малък парк, се чудя как никой от минаващите покрай мен хора не се спря и не ми извика „Хей... ама ти си много щастлив човек!“. Не го е направил, защото тогава и аз не съм знаел колко богат баща съм. Тези часове в очакване да видиш резултата и грейналите очи на детето си! Такива преживявания са всъщност истинското съдържание на човешкия живот. За такъв капитал инфлация няма.

Погледнах часовника и станах. В двора на института и на булеварда бяха надошли родители и близки. Започнаха да излизат някои деца. Не след дълго видях и Валка. Отмахна с ръка падналата на очите коса, огледа двора, видя ме. Като дойде, я прегърнах.

— Отдавна ли ме чакаш, татко?

— Не — казах.

— Мисля, че го взех.

Все така приказвайки за изпита и как е протекъл, се качихме на автобуса и пристигнахме в центъра.

Влязохме в една сладкарница, на сервитьорката поръчах за себе си кафе, за Валка — вода и сметанов сладолед.

— Ще отидем двамата в Симови и тази вечер с влака ще си замина за Полтава. Изпитите са цяла седмица. Когато приключат, сигурно ще обявят кога ще изкарат резултатите. Дотогава ще се чуваме по телефона. Като свършиш, ще си дойдеш в Полтава сама.

Обядвахме в един ресторант. Отидохме у Симови. Леля Анче, както ѝ казваше Валя, много се притеснила къде сме се забавили. Дойде си и бай Димитър. Като разбра, че искам да си ходя с вечерния влак, се възпротиви.

— В никакъв случай, тази вечер ще останеш у нас. Момичето ще си се прибере след вечеря в стаята да си почине от напрежението и утре спокойно да си чете за следващия изпит. Взел съм от нашия магазин поморийска гроздова, ще се почерпим, ще вечеряме и ще си поговорим, както му е редът. Сутринта идваш до консулството, прием по едно кафе и си заминаваш веднага.

Така и направихме, на следващия ден си заминах за Полтава. Разказах на Петя как е минал денят.

На следващия ден се обадохме на Симови. Разбрахме, че и изпитът по физика е минал успешно. Минаха и останалите два — по химия и руски. Валка си дойде уверена, че е взела изпитите. Резултатите щяха да излязат след седмица и тогава ще бъде посочено кога започва записването.

Симов се обади по телефона и каза, че Валка е приета. Проверил какви документи ще трябва да се занесат и след ден-два трябва да отидем да се запише. Получихме покана за телефонен разговор със Славей от България. Отидохме и тримата в пощата. Валка се похвали на сестра си, че е приета, после и Петя говори. За себе си Славей бе лаконична: „Добре съм. Чакам ви през лятото, тогава за всичко ще си говорим“.

Отидохме в Киев в института още сутринта. В двора имаше много деца и родители. На изпитите Валка се запознала с едно момиче от Азербайджан, видяха се в двора. Тя също беше с баща си. Човекът беше угрижен, казали на дъщеря му да изчака следващия ден и тогава

ще кажат дали ще я запишат. Валка влезе в института да се записва. Азербайджанецът тогава ми каза:

— Много съм притеснен, че няма да запишат моето момиче. Има неща, които не мога да ви обяснявам, още повече че сте чужденец. Но ако се запише, ще учат заедно с вашата дъщеря, ще бъдат приятелки, защото и моята дъщеря тук си е почти чужденка. Дано стане. Ще ми дойдете на гости цялото семейство да видите как срещаме приятелите.

Както си говорехме, Валка дойде притеснена:

— Изпратиха ме от канцеларията при председателя на приемната комисия и там ми казаха, че както техните момичета и аз трябва да запиша педиатрия или стоматология. Аз попитах кои техни момичета и те ми отговориха, че те това са записали и така било прието.

Отидохме в института, на входа имаше дежурни студенти от първи курс, които не пускаха външни лица и направляваха протичането на записването. Помолих да попитат председателя на приемната комисия дали ще ме приеме, като съобщих, че съм българин. След малко дойде още един студент, който ме придружи до кабинета на председателя. Влязох, поздравих, председателят остави писалката, погледна ме, поздрави и посочи стола пред бюрото. Благодарих и седнах. Председателят беше пълничък висок мъж над петдесетте, много добре облечен, с почти гола лъскава глава.

Изразих учудването си от подканата за записването и спокойно попитах защо.

— Казах на дъщеря ви да попита нашите момичета, че те всички записват педиатрия и стоматология. Обща медицина записват момчетата. Това, предполагам, е разбрала. А защо е така, на вас не мога да обясня и не е нужно. Трябва да сте доволен, че дъщеря ви ще бъде студентка в нашия институт по общия ред с нашите студенти и ще ползва всички привилегии както те. Това мога да ви кажа по този въпрос и препоръчвам дъщеря ви да се запише. Други въпроси имате ли?

— Не — казах. Станах, благодарих за вниманието, сбогувах се и излязох.

Валка беше с приятелката си и баща ѝ на двора. Беше им разказала проблема.

— Е, Георги Петров, какво ще правим? — попита ме новият ми приятел, клатейки загрижено глава. — Ние ще ходим в министерството

на просветата, а вие къде?

— Ще помислим къде бихме могли да отидем. — И се разделихме.

Тръгнахме с Валка.

— Сега накъде, татко? — попита тя.

— В консулството — казах аз. — Да побързаме.

Отидохме в консулството направо в кабинета на Цветан Ночев. Той ни посрещна приветливо, представи се на Валка и ни покани да седнем. Седна и той, на бюрото си обаче, а не на фотьойлите при нас.

— Е, какво казваш — педиатрия или стоматология? Другарят Симов ми каза, че днес ще дойдете да се записвате. Имах да ходя до един институт, но предполагах, че ще ме потърсите. Бях проверил какви са изискванията в Медицинския институт и разбрах. Това е секретно разпореждане в целия Съветски съюз. Проблемът е в това — руснаците изхождат от факта, че при война лекарите мъже са по-подходящи на бойното поле, отколкото жените.

Ночев взе телефонната слушалка и разпреди да проверят за телефонния номер на председателя на приемната комисия в медицинския институт и да го свържат с него. Остави слушалката и се обърна към Валка:

— Другарят Симов ми каза за високия успех на конкурса. Имате много високи оценки, поздравления.

— Благодаря — отговори Валка плахо, все още притеснена какво ще стане със записването.

Телефонът позвъня, Ночев вдигна слушалката, поздрави, представи се и заговори:

— Днес една наша българка след успешния конкурс е поискала да запише обща медицина във вашия институт. Хората са при мен и ми предадоха разговора с вас. — Изслуша за момент и пак продължи: — Разбирам, зная за това секретно разпореждане. Тя е българка и няма да бъде в Съветския съюз и затова ви моля, решете записването да бъде обща медицина. Нека да не усложняваме въпроса, вие знаете, че може да се реши така. — Заслуша, усмихна се и след това бавно и отчетливо каза: — Благодаря ви много, че проявихте разбиране и въпросът ще бъде решен. Ще ми бъде приятно да се срещнем. Аз посещавам висшите учебни институти в Киев и другите градове, където има български студенти. Благодаря още веднъж, приятен ден!

Ночев затвори телефона и доволно каза:

— Спокойно, въпросът е решен. — Вдигна слушалката на другия телефон и повика шофьора си. След което му нареди да ни откара до медицинския институт.

Благодарихме и отидохме в института. Ночев беше казал Валка първо да отиде при председателя. Аз останах на двора, запалих цигара и се огледах за нашите познати. Не можах да ги видя, нямаше ги в института. След половин час Валка излезе от управлението на института засмяна. Разказа колко внимателен бил председателят, парафирал документите и молбата ѝ. Станал, подал ѝ документите, пожелал и успешно завършване на института. „И нека да забравим случилото се недоразумение“, ѝ казал. Валка благодарила. „А къде ще живеете, докато следвате?“ — попитал председателят. Валка учудено му казала: „Ще моля да бъда настанена в студентското общежитие, както всички студенти“. „Прекрасно“ — казал председателят. — „Разбира се, в общежитието“.

— Това е, татко. Вече съм студентка — завърши Валка.

В канцеларията, където записвах, ѝ дадох бележка, че е редовна студентка първи курс. И ѝ обяснили, че в двора на института има малка постройка, която е стопанската дирекция на общежитията и студентските столове. Валка подаде молба, като разбрала, че наесен в началото на учебните занятия става разпределянето на общежитията. Те се намираха в триетажни сгради и се състояха от апартаментчета с по две стаи, баня и тоалетна и кухня, за по две момичета в стая.

Излязохме от института доволни, като си помислихме пред какви проблеми сме били изправени.

На проспект „Крешчатик“ между двете платна с подлези се слиза долу в подземен етаж, където има кокетни магазинчета за сувенири, книги, павилион за вестници, хубави кафенета, където имаше истинско кафе еспreso от машина. Отидохме да изпием по едно. Бяхме се уговорили с Валка да купим разкошна торта, а имаше такива, и един голям букет на леля Анче, и да се прибираме. Купихме всичко и пристигнахме пред блока на Симови. На входа дежуреха жени, облечени строго с официална пола и сако, при тях имаше телефон, по който уведомяваха обитателите за посетителите. А вечер блокът се охраняваше от милиция.

Жените вече ни познаваха и казваха: „При семейство Симови, моля“. Докато отваряхме вратата на асансьора на етажа, бай Димитър се показва и притеснен попита:

— Защо ви нямаше цял ден? Нали всичко е наред? Днес бях служебно на едно място до обяд, но после се обадох на Ночев и той ми каза, че всичко е оправено. Какво сте се натоварили, какви са тия неща?

Влязохме в апартамента, Ани ни посрещна. Валка ѝ поднесе букета. Разбрахме, че са поканили семейство от блока, по-млади от тях. Мъжът бил представител на БГА „Балкан“, бивш пилот.

С бай Димитър изпушихме по една цигара на терасата. Жена му предложи на Валка да се пооправи след дългия ден и напрежението.

Позвъни се, дойдоха съседите, запознахме се и бай Димитър ни покани на масата. Съседът носеше троянска сливова, традицията на руснаците — на гости се отива с бутилка — вече беше успешно усвоена. Чукнахме се, на Валка честитиха записването, пожелаха ѝ успешно следване. В разговора се спомена, че съм от Бисер и пилотът веднага поде:

— От вашето село е моят приятел Желязко, бяхме колеги. Откровено казано, роден е за пилот. Но с него се случи неприятна история с лош край. В командването беше пристигнало донесение, че бащата на Желязко е бил деен земеделец николапетковист. Желязко също бил имал контакти с видни земеделци в Пловдив. Командването повикало Желязко и попитало: „Ти член ли си на земеделския съюз «Никола Петков»?“. „Да, член съм“, казал Желязко. Командирът се притеснил от това откровение. И се започнало. „Държиш ли на членството си в земеделския съюз?“. „Държа“, отговорил Желязко. Командирът му казал: „Ти си прекрасен пилот и прекрасен човек. Уважават те всичките ти колеги, както теб, така и ценните ти качества като способен пилот. Предлагам ти пред един по-разширен състав на командването да заявиш, че се отказваш от земеделския съюз. Не ми отговаряй сега, давам ти десет дни да си помислиш и тогава ще отговориш“. След този разговор с Желязко се видяхме. Аз настоях да заяви пред командването, че се отказва. Такава постъпка е много относителна, но го спасяваше. И друго, бях убеден, че неговото е политическа фантазия и затова не се отказва. Той обаче обясни, че неговите земеделски величия му заявявали „Гордеем се, че в

земеделския съюз има такъв добър летец“. „Това пред нашите хора не съм го казвал. Но ако го кажа сега пред командването, ще изпитам чувството, че съм предател. Такъв е моят морал“. Не се отказа и го уволниха.

Симов слушаше внимателно и се обърна малко саркастично към съседа си:

— Слушайте, другарю капитан, управляващата политическа партия гледа на опозиционните партии като на врагове и в това множествоно число попадат хора като твоя колега. Ти, партийният член, се възхищаваш на неговия морал и на качествата му на пилот. И ако всички тези качества ги поставим на везната, а от другата страна, че е член на земеделския съюз, ще видиш, че на политическото блюдо няма какво да натежи. И по този начин колко ценни хора декласираме и се отказваме от тях. Те могат да бъдат достойни членове на нашето общество и то ще оцени техните качества. Дотук, защото разговорът задебелява. За тези необмислени решения ще плащаме висок данък. Когато вместиш политическия фактор в средата, била тя образователно разнородна, той не се съобразява с комплексните ѝ качества, защото стават валидни идеологическите измерения. Аз бях и съм от тази страна на бариерата, но имах възможност да се вгледам в съдържанието, в тези, които бяха от другата страна. — Помисли малко и продължи: — Плюсовете и минусите на тези различия ще се дефинират само в исторически аспект. Такива теми не са за компания, която се весели. На празник руснаците, седнали на масата както сме ние тази вечер, се веселят и с цялата си душа се надпреварват кой ще разкаже по-весели случки.

* * *

На следващия ден отпътувахме с Валка за Полтава. Петя ни чакаше с нетърпение и много преживя разказа ни какви проблеми са възникнали и как са били преодолені. На следващия ден получихме покана за телефонен разговор от Славето, отидохме и тримата.

Сигурно е естествено след тези напрежения толкова силно да искаме да си отидем в България. Там бихме могли спокойно да си поемем дъх, по-истински да усетим през какво бяхме преминали.

Защото нищо не беше дошло даром. За нас, за нашето семейство повечето неща бяха постигнати с много напрежение заради възникнали непредвидени обстоятелства.

Според сметките ни тази отпуска трябваше да е последната. През пролетта на следващата 1981 година приключваха договорите ни. Бяхме обещали на семейство Симови, че когато си отиваме в отпуска, ще им гостуваме една нощ и на следващия ден ще продължим за България. Така и направихме, прекарахме много приятно. Те предложиха наесен докато Валка си уреди общежитието, да бъде при тях.

До София пътувахме нормално, пък и нямахме много багаж. Бяхме обещали на Васкови като пристигнем в София, да им се обадим. Звъннах, Васко и Севда веднага казаха: „Няма да продължавате, Васко ще дойде с колата на гарата и ще ви вземе. Тази вечер ще бъдете у нас и утре ще си продължите за Хасково“. Приехме. Имахме какво да си разказваме — записването на Валка в Киев, техният син — в Москва. Васко много ми помогна в Полтава, особено за курсовете за машинист на роторен екскаватор. Две години работихме с него съвместно, бяхме добри механизатори. Той много ми помагаше, на много неща ме научи, дори да отстранявам малки повреди, когато се случи. Бяхме добри приятели, честни един към друг и нищо не ни пречеше да си споделяме. И тази вечер в тях както си гуляехме, както казват руснаците, Васко ме попита:

— Гошо, прощавай, малко е нетактично, но колко рубли събра на влог, преведени в България?

Веднага отговорих:

— Васко, около шест-седем хиляди рубли.

— С тези пари нищо не можеш да направиш в България — продължи Васко. — Тук обаче има Кореком с рубли, внасят коли от Съюза и такива като нас, работили там, се редят със записване. Аз си взех моята кола, видя я — лада 1500, но ти можеш да си вземеш лада 1200, струва 5200 рубли. Но това си е твое решение, аз само ти казвам.

* * *

Пристигнахме в Хасково, видяхме се с близки и приятели. Всеки се бе забързал да решава проблемите си, оставаше впечатлението, че докато сме били в Съюза, хората в България също не са стояли на едно място. Всеки бе постигал основни цели. Децата бяха пораснали, хората правеха възможното да осигурят подходящото им начало. През осемдесетте години бе постигнато някакво икономическо равновесие, имаше подем в строителство, вземаха се заеми от спестовната каса. Оказа се, че хората имат сериозни спестявания.

Коментираше се под сурдинка, че категоризацията на околните градове, а може би и на другите, се прави според броя на жителите. В Хасково имало затруднение с категоризацията и мълчаливо била вдигната бариерата за жителство. Така неусетно от селата започнаха да се заселват в Хасково. В АПК не можеха да развият производството на интензивни култури. Основното като обем бяха зърнените култури, поддаващи се на механизирана обработка. Земята обаче бе отмиляла на хората. Те си казваха: „Ще отидем в града, там има работа. Ще образуваме децата си“.

И действително работа имаше — в леката и хранителната промишленост, в местните промкомбинати, производството на дограма, на кухненско обзавеждане, в шивашките предприятия. Понякога в магазините за конфекция можеха да се видят смайващи десени, особено на дамско облекло. Районните кооперативни съюзи пълнеха магазините на кооператорите в затъntenите села с тази конфекция и тя веднага се разграбваше. Младите граждани, мисленето при тях отдавна беше променено. Когато се връщаха от кооперативните блокове, шаренееха като мартеници. Просто да ти домилее като ги погледнеш в тези десени и тези кройки. Но бяха щастливи, освободени от болезнената грижа: „Тази година какво ще изкараме и дали ще можем да си купим това?“. Текезесетата приключваха трудовия ден с двадесет стотинки, но след като се преболедува това, кооперациите станаха печеливши. Тогава се родиха АПК-тата и модата на басмените рокли разцъфтя.

Но пък на село купувачите започнаха да се стопяват. Селата край Хасково, Кърджали, Смолян си произвеждаха тютюна. И то хубав, скъп джебел тютюн. Имаше села с хълмисто землище, тютюнът, набран на нивата, пренасяха в кошове на гръб до селото. Стръмно, каруца не може да отиде до там — работа за жените, а мъжете отидоха

в големия град, станаха строители в разгъналото се голямо строителство. Това бяха в по-голямата си част хора с мюсюлманско вероизповедание. Бяха страшно пестеливи, работеха много, но изкараните пари бяха много ценни за тях. Те не си позволяваха да се поддават на модни хрумвания и почивки с профсъюзни карти на море.

И когато големите градове ревностно се загрижиха за категорията, тихомълком повдигнаха бариерата за жителство. И само за няколко години местните граждани в големите градове ахнаха, когато изникнаха цели квартали от триетажни 120-квадратни жилища за новите граждани, които бяха пестеливи, но когато си работеха на село. Структурата на големия град се промени. Беше нарицателното време — казваше се — днес да си спортист и турчин комунист. През 1976 г. от петдесетте бройки за студенти по медицина в Хасковски окръг бяха прехвърлени 25 към Кърджалийски окръг. В института за медицински сестри в Хасково 70% бяха за мюсюлмани. На жилищата с мюсюлманско население, без изключение, а дори и на циганските апартаменти, се появиха големи телевизионни антени. Никой не проверяваше кой плаща и какви новини се слушат от Турция. И след това дойде Възродителният процес със смяната на имената и с идеята само през мандата на Тодор Живков да се създадат три поколения възстановени българи...

* * *

Отпуската ни събра и четиримата в семейството. И тогава взехме решение да си купим кола. Разбира се, това не значеше, че нещата се свеждат до липсата на кола, просто бяхме съгласни с аргументите на Васко за спестяванията от работата в Съветския съюз. Говорих по телефона с него и той ми каза: „Идвай. Ако не на първия ден, на втория ще влезем в списъка на кандидатите и ще я вземем“.

На следващия ден заминахме за София със Славей, тя доста време не беше виждала чичо си Васко и леля си Севда. И се получи както каза Васко — първия ден не можахме да се запишем в списъка на желаещите, за втория ден — четвърти номер. Казаха, че ще пристигнат вечерта от Русе десет коли.

На следващия ден рано с Васко стояхме пред заключената пътна врата, която отваряха точно в осем часа. Бях се приготвил с традиционните атрибути — в торбичка бутилка Столичная и стек Марлборо. През оградата видяхме, че вечерта са пристигнали десетте коли — жълти, зелени, червени и само една бяла. Кандидатите прииждаха и тълпата стана голяма. Васко ме погледна и каза:

— Какво ще кажеш?

— Бялата — рекох с невярващ тон, но не се отказвах.

Васко ми каза:

— Тези три момчета, които стоят пред управлението, са механиците, те изкарват колите. Дочух едно момче да казва: „Тази бялата ще я взема. Главната счетоводителка ми е позната. Като отворят, веднага отивам при нея“. А този, който е с него, каза: „Щом е така, колата е твоя“.

Имаше няколко минути до осем часа, портиерът дойде до вратата и се скара:

— Вчера нали се записахте? Виждате, има 10 коли, защо трябва да се блъскате като невъзпитани?

Отвори се вратата, аз веднага изтичах до едното от трите момчета и казах:

— Тази торбичка е за тебе, ето номера и изкарай бялата кола.

Момчето взе чантата и номера и забърза към колите. Отиде, отвори вратата на бялата кола, запали и бавно тръгна към нас на площадката пред управлението. С Васко се споглеждахме безмълвно. Пристигна колата, спря пред нас. Механикът я угаси, слезе, отвори четирите врати и подкани:

— Ето ключовете, огледайте я.

В този момент изскочи счетоводителката с познатото момче, видя, че ние с Васко оглеждаме колата, и изпищя:

— Кой изкара тази кола?

Механикът, който си беше прибрал някъде торбичката, се обади спокойно:

— Аз. Ето номера — четвърти, у мене е...

Счетоводителката погледна отчаяното момче, вдигна рамене и каза:

— Нищо не може да се направи, спазени са всички правила.

Механикът дойде при нас. Васко му каза, че липсва запалката.

— Не е открадната, само е взета за съхранение. Сега ще я донеса.

През това време отидох в управлението с бордерото за преведените суми на стойността на колата — лада 1200, по сметката на Кореком. Направиха фактурата, подписах се и ми дадоха документите. От магазина до управлението вече бях взел кутия шоколадови бонбони. Връчих бонбоните на чиновничката, която направи фактурата и ми даде всички документи, включително безплатен талон за автомивка, защото колата беше намазана с предпазно покритие.

Излязох.

Всичко беше както трябва, аз си купих кола, а нямах шофьорска книжка. Смах в залата! Васко седна зад волана, аз до него и се отправихме на първата бензиностанция, където заредихме. Минахме на една автомивка, имаше много чакащи.

С Васко вече бяхме сглобили сценария. Взимаме Севда и Славея и заминаваме за Хасково, защото аз сам не мога да си прибера колата. И след като направим една хубава вечер в Хасково по случай новата кола, на сутринта Петя и Севда ще приготвят нещо, те знаят какво, и отиваме в Казанлък. Там служеше войник Гришката, техният син.

Пристигнахме в Хасково, паркирахме под нашата тераса на апартамента, ние бяхме на третия етаж. И това си остана постоянното място на нашата Белла, както я беше кръстил Васко. Валка и Петя излязоха и ни посрещнаха на входа. Петя се загледа критично в колата и разочаровано ме попита:

— Гошо, ама ти на старо ли я взе? Като гледам, видът ѝ е на старо.

Засмяхме се всички. Васко обясни на Петя:

— Няма още номера, а отвън е намазана с течен парафин, който е зацапан при транспортирането до България. Като отидем с Гошо на автомивката да я измият, ще грейне, няма да смееш да я пипнеш.

Взехме нещата от колата и се качихме в апартамента. Петя се беше подготвила, пък и ние бяхме готови за веселие. Бяхме купили бира, безалкохолни, а ракия имах в бутилки, отлежала от години. И така в шеги, спомени за годините в Съюза и с песни от репертоара по празниците в гурбетчийско не усетихме кога времето е напреднало много.

Изведнъж млъкнахме, защото някой настойчиво позвъни на вратата. Стана ми неприятно — кой си позволяваше да ни наруши тържеството? Станах, отидох и отворих. Бяха двама милиционери, които познавах. Васко беше зад мен, старшините се спогледаха неловко. Единият се обърна към мен:

— Другарю Петров, много се извиняваме, някой позвъни на дежурния в управлението, че след един часа се пуска музика и се пие.

Погледнах часовника си, наистина минаваше един и половина.

— Правилно са позвънили на дежурния, съжалявам.

Старшината козирува, двамата се засмяха и като се извиниха, си тръгнаха.

Върнахме се на масата след инцидента и се разсмяхме в един глас.

— Ние наистина сме били страшни с песните си бе, Гошо! — каза Васко. — Ще помним дълго, че милицията е идвала да ни усмирява. Момчетата те познават и уважават, почувстваха се неудобно, когато отвори вратата. Дори се извиниха, но си го бяхме заслужили да ни се обърне сериозно внимание.

Отново смях. Продължихме с наздравиците и веселия разговор.

* * *

Сутринта след закуска отидохме в КАТ и регистрирах колата. След това на автомивката я измихме и се прибрахме. Петя и Севда бяха приготвили нещо за Гришката. Качихме се на колата и заминахме за Казанлък. Намерихме поделението, дойде Гришката, поседяхме около два часа при него, поговорихме. Той все се усмихваше и не се оплака от нищо.

— Служба като служба — каза той. — Няма нищо лошо.

Скромно, възпитано момче. Завърши ядрена физика в Москва.

Когато се връщахме, преди да се приберем в Хасково, се отбихме в Бисер. Баща ми и майка ми се зарадваха много. Майка ми веднага се зае да меси, нали си имяхме крава — имаха мляко, масло, извара.

Баща ми напали огън на двора пред фурната, където си печаха хляб, и сложи един пръстен съд, наречен сач. Майка ми взе наточена от нея тънка тестена кора, сложи на няколко места масло на малки бучки,

след това поръси отгоре извара както за баница и сгъна на кръст кората, така че се образува малък правоъгълник. Той се слага на сача и се пече. След 1–2 минути се обръща с желязна лопатка, специално за това. И така след две-три обръщания бе готов, изпечен. Остави го в тавичката, намазан с масло.

Това чудо се къса на четири и се яде. Невероятно е. И докато го изядем, следващото бе готово...

В Хасково се видяхме с Делчови. Бяха се прибрали от Ростов преди ден. Срегнахме се и с други приятели, които имаха деца студенти. Това ни ориентира какво се харчи за издръжката на студент. Пък и Славето ни беше дала най-точна информация. Тя беше изкарала цяла учебна година без нас.

Видяхме се и с Деспов — директора на Балкантурист. Каза ми:

— Строи се нов комплекс с триетажен хотел, ресторант, два салона, бар и къмпинг с 10 бунгала. Идвай си, работа за теб при нас винаги има. Ти си специалист.

Вкъщи, като оставахме сами, обсъждахме с Петя дали като се приберем от Съюза, веднага да почна работа. Но имахме и един немалък проблем. Семейството от четвъртия етаж над нас бе наводнило на няколко пъти апартамента си, защото имаше малки деца, а водата често спирала. В това време нашият апартамент под техния бе стоял заключен и мокети, тапети, дори някои мебели бяха повредени. Трябваше сериозен ремонт. Проблемите си бяха наши и трябваше да се решават.

При едно отиване в село ни дойде на гости един близък — бай Павел. Той беше буден човек, по професия дърводелец. Дворът му не беше малък, имаше много добре поддържано лозе и градина. Пет години е бил председател на потребителската кооперация в Бисер. Седяхме вкъщи пред масата тримата с баща ми и разговаряхме. Бай Павел разказваше:

— Не съм вече председател, през зимата в работилницата ни все има какво да се прави, хората поръчват какво ли не, а през лятото в двора сме направили две големи оранжерии и гледаме ранни домати. Синът и снахата работят в Харманли, в събота и неделя идват. После към 10 юни като почнат да зреят, младите вземат отпуск и като се хванем — аз съм на пазара във Велико Търново, пък и другаде, а тук в село те берат домати, синът ми докарва с колата по двадесет и пет, че

понякога и повече касетки с домати и аз продавам. Така за месец всичко е продадено. Около пет хиляди лева чисто остава като приспадне разходите. Вие имате по-голям двор от моя, могат да се направят три оранжерии. Разбрах, че си купил кола. Ти сам си решаваеш тези въпроси, аз само ти казвам какви са резултатите. Пък и нали напролет се прибирате окончателно. Ако решиш, близък съм ви, готов съм да помогна за оранжерии... Я остави това, разкажи за съветските хора.

Бай Павел беше партиен член в ръководството на партийната организация в селото и обичаше да слуша за съветските хора.

* * *

Отпуската беше към края си. Славето я оставихме пак сама, приготвихме ѝ каквото беше необходимо.

Заминахме за Съюза, Валка започна учебната година. Настани се в общежитието — по четири момичета в апартамент, по две в стая. Момичето от Азербайджан не беше записано.

Отидох в университета, видях датите моите изпити. Бях подготвил темата. Получих много добра оценка, бях един от отличниците на випуска от нашия факултет.

Вече имах висше политическо образование.

* * *

От септември до март 1981-ва година имах много неща да довърша и да се подготвя за връщането в България.

Бяха минали два месеца, откакто Валка беше отишла в Киев. Решихме с Петя да ида с вечерния влак да я видя. В петък сутринта рано ще съм в Киев, ще бъдем целия ден заедно и вечерта ще се върна в Полтава, пак с вечерния влак. Петя приготви някои любими нейни неща да ѝ занеса — баница, пържени кюфтета, кекс. Внимателно сложихме всичко в една голяма чанта и заминах. Знаех къде е общежитието. Като пристигнах, си взех карта за всички превозни

средства за един ден и се запътих натам. Пристигнах, на входа ме спря портиерката:

— Вие при кого?

Обясних:

— Баща съм на студентка. — И казах трите ѝ имена.

— Зная — засмя се тя. — Оная българка.

Имаше момичета в коридора и тя каза на едно от тях да отиде и да повика Валка да слезе, че баща ѝ е дошъл. След малко Валка се появи развълнувана. Обърна се към портиерката:

— Извинете, това е баща ми. Нали може да дойде в нашия апартамент? След това ще излезем с него в града.

— Може, разбира се — разреши портиерката.

Взех чантата и тръгнахме. Валка се смееше:

— Нека да не бързаме много. Момичето каза, че баща ми е дошъл и всички скочиха и почнаха да оправят леглата си и да прибират дрехи от столовете.

Посрещнаха ни приветливи момичета. Поглеждаха Валка въпросително дали всичко е наред. Едното момиче ѝ предложи:

— Да направим кафе на баща ти?

Валка се плесна по челото:

— Господи, та днес аз съм дежурна по кухня. Трябва за всички да готвя.

Обърнах се към Валка и тихичко ѝ казах:

— Майка ти е помогнала за дежурството. Отваряй чантата и поемай изхранването на целия колектив.

Валя помоли едно от момичетата да приготви масата в кухнята, а с друго отнесе чантата.

След малко почнаха възклицанията „Ой, Господи, какви прелести!“. Гледам, всички бяха деца като Валка, а си направили график за дежурен по кухня — той трябва да купи и приготви яденето на всички. Виждах как са притеснени момичетата и реших:

— Валка, ще изляза отвън да изпуша една цигара. А вие хапнете спокойно и след това с теб ще отидем в града.

Отвън имаше алея и пейки, седнах и спокойно си изпуших цигарата. Представях си децата горе в кухнята как с наслада ще си хапват и ще си приказват, без да се притесняват. Бях доволен, че излязох. Това беше тяхната територия, техният климат в отношенията

— най-ценните за възрастта им. Ще пораснат и отстояването на решенията на сериозни въпроси ще измести незабелязано тези чисти отношения. Ще се наложи грубата действителност, в която ще трябва да търсят практичното, сигурното и трайното.

Валка излезе засмяна и облечена явно за излизане в града. Носеше нещо в ръка, покрито със салфетка. Приведе се над портиерката, каза ѝ нещо засмяна и ѝ подаде това, което носеше. Жената вдигна вежди изненадана, също се засмя и благодари. Валка дойде при мен:

— Да тръгваме, татко. Може би ще ме питаш какво дадох на портиерката.

— Да.

— Дадох ѝ парче от кекса и ѝ казах, че го праща майка ми.

Още докато пушех, реших, че днес няма да се обаждам нито на семейство Симови, нито пък на Иван Димитров или на онова семейство, с което бяхме заедно на една вечеря в Симови. Всички те много настояваха да им се обаждаме.

— Нека днес да си бъдем само двамата. Ще отидем да пием истинско кафе, после ще си намерим хубаво място и ще си поговорим за всичко. А сетне ще обядваме в българското ресторантче.

Така прекарахме деня. Късно след обяд отидохме в общежитието, взех чантата и отидох на гарата, за да взема влака за Полтава.

* * *

През октомври отидох при началника и му обясних, че искам да запиша шофьорски курс. Помолих да ме преназначи да работя на булдозер на обект край Полтава — удобно за посещението на курса. Той се съгласи. Имаше една асфалтова база, изпратиха ме там. Нямахме толкова напрежение, колкото с роторния екскаватор. Там цикълът беше непрекъснат — след подготвяне на каналите веднага идват монтажниците, заварчици заваряват тръбите, други правят изолация, машини спускат тръбите в готовите канали, монтират и след тях булдозерът заравя изкопаната пръст върху тръбите, разбира се, в

същата последователност. Първо глината върху тръбата и след това чернозем на повърхността.

На асфалтовата база работеше местен персонал. Говорих с някои — с години бяха там. Имаше работнически стол и там се хранехме. Обедните почивки се ползваха редовно. В много редки случаи, когато трябва да се завършва някой обект, тогава непрекъснато се подготвяше асфалтовата настилка; колите се товарят, покриват се с дебел импрегниран специален брезент и заминават за обекта.

До асфалтовата база се намираще пясъчна кариера, към базата имаше наред с другите машини и фадрома; свикнах да работя и с нея. Понякога товарех пясък на самосвалите, изтиквах с булдозера пясъка към лентите и така протичаха дните.

Записах курсовете и имах достатъчно време да посещавам часовете по теория. И след това кормуването.

* * *

Прибрах се вкъщи. Петя ми каза, че имам писмо от бай Павел от Бисер. Милият човек ми пишеше по повод на неговата идея да ни помогне в България да си направим оранжерия за ранни домати. Разгледали двора у нас с баща ми и с приблизителни измервания можели да се направят три оранжерии. Негов близък в Бисер му казал, че щял да прави домати разсад за продан и ако аз реша да правя оранжерии, мога да драсна на бай Павел да ми запази разсад. С най-добри чувства човекът ме молеше за отговор, защото разсадът бил качествен.

С Петя бяхме обсъждали тази тема в общия разговор как бихме могли да си помагаме финансово, когато се приберем в България, но на нищо конкретно не се бяхме спирали. Писмото на бай Павел се оказа навременна провокация, която ни подтикна да приемем този вариант. Още повече че парите, които вложихме в колата, ще се възвърнат, като с нея караме домати до пазара.

Оставихме още няколко дни за обмисляне и написах на бай Павел да запази разсад, като има предвид, че ще си бъдем в България в началото на март. Бях говорил с братовчед си Георги, беше правил оранжерии преди няколко години, ама се отказа. Смятах да ползвам

материалите от неговите оранжерии. Всъщност те представляват дълги около шест метра пръти от дебела арматура, огънати на полумесеци. Остават подпори, укрепване, тел и полиетилен за покриване.

В общи линии имахме вече програма какво ще правим като се приберем в България.

* * *

Работехме, карах курсовете. Бях намерил листовки от един инструктор.

Зимата дойде, стана студено. Асфалт вече не се полагаше, затова пускаха в отпуска по двама едновременно. Но в базата винаги имаше работа — ремонти, заготовки.

С Вадим, началника на механизацията, се виждахме често. Усещах, че той изпитва приятелско чувство към мен и затова веднъж го попитах мога ли да го посетя ей така, за да си поговорим. Той сърдечно се съгласи.

Взех бутилка водка, някакъв колбас и отидох един следобед. Посрещна ме сърдечно, настанихме се.

— Защо носиш тези неща, винаги имам с какво да посрещна гостите си. Но няма нищо лошо.

Изкара от секцията чаши, в една чиния нарязяхме колбасите, чукнахме се.

— Хареса ли ти новото работно място — разпита ме той. — Механикът е интелигентно момче, машинен инженер, няма текучество, хората се държат прилично през работно време. Няма пияници. Ех, в петък е нормално като за края на седмицата, колективът се събира, на крак по чашка и толкоз.

— Такива са и моите впечатления — отговорих аз и разказах за авария със скъсана лента.

— Така е, Георги Петрович, навсякъде се работи добре, плановете се изпълняват, но заплатите са малки за стоките дори от първа необходимост. А и подрастващото поколение, роптаейки, предявява модерни потребности.

— Вие имате толкова богатства — казах. — Би трябвало да се появят нови технологии, нови модели и по-високи заплати. Аз съм

виждал ваши туристи на нашето Черноморие. Разбира се, всичко е организирано групово — в хотела заедно, в определено време отиват в ресторанта за закуска, обяд и вечеря. Но през свободното време се вижда, че не разполагат с много пари.

— Така е, Георги Петрович, защото ние стоим, тъпчем на едно място, като че ли не смеем да нарушим, да събудим руската душевност. По-удобно е да бъдем непретенциозни, скромни, непридирчиви и търпеливи. У нас има два основни проблема, към които сме се приспособили. Единият е алкохолът. Този проблем гласно се признава, не се отрича. А вторият, известен като „това е дребна работа“, е компромисът. Тези две негативни проявления ерозират цялата ни държава. Закони има колкото си искаш, но не се прилагат, защото е по-лесно прилагането на компромиса. Имаме какви ли не куриози. Един свидетел по дело ми разказа как протекло в съдебната зала. Някакъв отклонил от голям обект тухли, дървен и покривен материал, прозорци и врати и си построил жилище. Пита го съдията вярно ли е. „Вярно е — казва обвиняемият — направих го, защото имам семейство и три деца. Подавах молба в съвета да ми дадат квартира, не го направиха. Сметнах точно колко дървен материал, прозорци, врати са ми нужни и си построих къща. Аз съм съветски гражданин, създам двама сина и една дъщеря“. Съдията обявил решението си: „Не трябва да съдите този човек, а да го поздравите. Взел е точно толкова материали да си построи къща, а не да ги пропие. Този дом не е построен във Франция, а в Русия. Този дом ще остане на неговите деца, там ще създадат семейство и така нататък“. А към подсъдимия се обърна: „Вие сте свободен от наказателно преследване“. Какво ще кажете, къде е правосъдието, законът, държавата? Зная един началник на строителни обекти. С нелегална строителна бригада строи къщи в околните села и ги продава. Ползва материали от обектите, плаща на строителната си бригада пак от обектите. Нима това не се знае? А знаете ли защо се мълчи? В големите кабинети в големите градове знаете ли какви заплати се вземат, какви награди, ордени на труда, премии. Вече си имаме червена буржоазия, придобила аристократични маниери — пред вратите породист пес лежи. Те не слизат долу при народа, не знаят, че на него вече му дотегна. Но наздраве, ние двамата няма да оправим света...

Не ме изненада изповедта на Вадим, знаех силата на чашката. Двадесет години съм слушал много такива разпалени, разчувствали се оратори, били са и от големите кабинети, за които спомена Вадим.

Още няколко пъти се видяхме с Вадим. Добър, интелигентен човек, обичаше семейството си.

Трябваше да се готвя за шофьорския изпит. Обявиха датата. Първия ден на устен с листовките, след обяд обявяват резултатите и издържалите на следващия ден от 10 часа — на кормуване. Един майор от КАТ проведе изпитите по кормуване. Улиците бяха замръзнали, пързаяше се, но всичко мина успешно.

Реших и този въпрос и вече чаках с нетърпение да си отидем в България и да седна зад волана на нашата кола.

* * *

Наближаваше Нова година. От тези, които си взеха отпуск, за да прекарат новогодишните празници в България, открих един човек от Пловдив. Той не ми отказа да вземе колетче, което искахме да изпратим на Славея за новата година — няколко дребни подаръчета, бутилка шампанско и хубава картичка. В писъмцето ѝ написахме, че точно в нула часа българско време на Нова година с майка ѝ в Полтава и Валка в Киев с колежките си ще отворим бутилка шампанско. С тази наздравица четиримата ще си честитим новата година.

Подготвихме се за самия празник. А след него с Петя вече се настроихме за България. Радвахме се, че ще бъдем близо до Славея, но в същия момент ни беше тъжно, че оставяме Валка самичка в Съветския съюз до края на учебната година.

Всичко, което бяхме успели да си купим, трябваше да се сложи в сандъци, които после да се подредят в контейнер. Отидох в дърводелска работилница с бутилка водка в джоба, запознах се, запушихме по цигара и изложих проблема си. Хората там казаха, че имат маломерен материал, който не може да се ползва в производството, и щяха да ми помогнат.

Като всички семейства и ние не правехме изключение. Имахме голям котарак — сив с бели петна и дълъг косъм. Отглеждахме го от малък, беше колкото юмрук. Жал ни беше да се разделим с него. Още

повече че пред очите ни все изскачаше един случай, който ни беше развълнувал. Предишният началник на групата Спасов, когато си заминаваше, остави котето си ей така в коридора на входа и си замина. Това коте от рано сутрин до късна вечер чакаше пред входа своите стопани. Понякога тръгваше след някой и след като подминеше вратата на Спасовия апартамент, се връщаше обратно пред входа и продължаваше да чака.

Взимането на котето не е просто решение, защото не можеш да го сложиш в контейнера. Процедурите са много. Преглед във ветеринарна служба, имунизации, паспорт. Ако това не се направи, на границата го свалят от влака. Добре, че Валка си дойде за няколко дни в Полтава и с майка си взеха животното в чанта и му осигуриха редовен паспорт.

* * *

Отидох в българското генерално консулство в Киев. Съобщих, че ще прекратя договора си през март и ще се прибера в България. С Цветан Ночев се посъветвах какво трябва да се направи при прехвърлянето на Валка от медицинския институт в Киев в медицинския институт в Пловдив. Ночев обясни, че след завършване на първи курс заедно със студентската си книжка от института тя трябва да вземе официално писмо, че е завършила първи курс със съответните оценки, с които може да продължи втори курс в киевския или друг институт.

— С тези документи дъщеря ви ще отиде в София в Комитета за висше образование с молба да бъде утвърдена като студент и с право да се запише в посочения институт в България. След това от Киев ще си вземе отписно свидетелство, с което ще се запише в института в България. Вие ще си отидете през март, а дъщеря ви — като завърши учебната година. Тогава ще стане вземането на тези документи и прехвърлянето в България. Има много време дотогава. Ние сме тук, ще дойде и ще ѝ обясним и всичко ще стане както е редно. Говорих с Иван Димитров и с Димитър Симов. Решил си вече да си отиваш, казва Иван Димитров. И какво, отново в Балкантурист? Там си изкарал двадесет години, казваш, си на петдесет вече.

— Да е живот и здраве — отвърнах. — Всичко си отива на мястото.

Когато си тръгнах от консулството, бай Димитър Симов излезе да ме изпрати и настойчиво ме покани като си заминаваме да останем една вечер при тях в Киев. Обещах и си заминах за Полтава.

Пътувах през деня с обикновен пътнически влак. Спираше на всички гари и спирки. Хора слизаха и се качваха непрекъснато. Младите бяха шумни и весели. Други пътници бяха мълчаливи, тихо си разменяха по някоя реплика, погледите им бяха студени. Готови да скочат и да си отмъстят за някоя голяма обида, за нещо горчиво, което са нямали сили да преглътнат. Руснаците не могат да се прикриват, не им се получава.

* * *

Времето вървеше бързо. Януари мина неусетно. Почти всичко беше опаковано и подготвено за товарене в контейнера.

Една сутрин както всеки ден отидох на работа в базата. Беше толкова студено, че трудно се дишаше. Един по един пристигнаха всички. Дойде механикът и седна при нас. Симеон Фьодоров, бригадир на шлосерите, попита механика:

— В този студ днес какво ще правим?

Механикът махна с ръка и заобяснява бавно:

— Нощната смяна на котела си отиде, но по инсталацията на тръбите се е образувал лед и трябва много внимателно да се почисти, защото всичко е сковано. Георги Петрович, към теб има такава задача. Обади се от близката станция. Ще дойдат два самосвала да натовариш с фадромата пясък от кариерата, дано се задвижи двигателят, че е много студено.

— Първо ще задвижа булдозера, за да почистя пътя до кариерата. Не могат да влязат дотам самосвалите. Ще направя всичко. Кога ще идват самосвалите?

— Когато аз им съобщя, че може да се товари.

Облякох кожуха, сложих ушанката и излязох. С булдозера нямаш проблеми, веднага заработи големият двигател. Предният ден бях работил с него и маслото в картера не беше замръзнало. Пуснах

греблото и тръгнах към пясъчната кариера. Студът е страшно нещо, все едно бетонни буци се къртят. Почистих пътя за самосвалите. Оставих булдозера да работи на място на малки обороти, защото можеше да се наложи да влача самосвалите, както и стана. Двигателят на фадромата не искаше да се задвижи, докато не затоплих картера, но и това стана.

Отидох и казах на механика, че всичко е готово и могат да идват самосвалите. Подкарах фадромата към кариерата и след десет минути, докато освободя пясъка от леда, самосвалите дойдоха. Един след друг заеха място. Натоварих ги и решиха да тръгват. Водачът на първия, който беше натоварен, не изкара веднага самосвала на площадката, а се върна в кабината на втория. С колегата си пушеха и на нещо се смееха весело. Когато натоварих и втория, първият самосвал забуксува, завъртя се и застана пряко на пътя. Отидох и дадох на заден булдозера, за да закача въжето за теглича и да го изтегля. Нямали въже, отидоха в работилницата и отрязаха от едно стоманено въже няколко метра. Завързаха го и го изтеглих. Вторият се справи и сам.

Оставих машините на мястото им, угасих и отидох в помещението. Върнаха се и шлосерите от естакадата, почиствали замръзналите тръби. Запушихме, свалихме горните дрехи и седнахме. Дойде механикът и доволен от свършеното, каза:

— Прекрасно почистихме инсталацията, сега човек може да е спокоен. И през нощта няма да избие отникъде. Петрович, да знаеш как са доволни в станцията. Там всичко около нея, цялата площадка и улицата, която ги извежда на главния път, били като стъкло, блокирали всички. Сега слагали по двама на самосвал и ръсели пясък. Въпросът им е решен. Благодаря, аз се притеснявах, че до кариерата няма да може да се отиде.

Нямаше какво да се работи повече и механикът каза, че може да си ходим. Асфалтовата база беше близо до механизацията. Минаваше се покрай една бакалийка. Влязох в нея, купих бутилка водка и се отбих в пресечката към механизацията.

Влязох в хангара, където вкарвах машини за дребни ремонти. Чувах в умивалнята как си говорят монтьорите, други в гардеробната се преобличаха. Отидох в стаята, където се почиваше, обядваше, задачи се поставяха и сериозно се мъмреше за допуснатите грешки. Всичко ми беше толкова познато. Мирисът на въздуха в тази стая

другаде не можеше да се почувства. Механикът беше в стаята. В този момент влязоха двама от гардеробната и почти в един глас извикаха:

— О-о-о, Георги Петрович, добре си ни дошъл.

Механикът стана, ръкува се с мен и ми каза:

— Не можеш да забравиш това място, заповядай, сядай.

Седнаха и другите.

Влезе Степан засмян и показа бутилка водка.

— Георги, в добър момент си дошъл. — Сложи бутилката на масата, дойде при мен и се ръкува.

Седна. Аз изкарах от вътрешния джоб и моята бутилка. Механикът отбеляза:

— Е, какво. Освен и днес да кажете: „Какъв прекрасен ден“ — всички се засмяха.

Чашите веднага се появиха на масата. Степан отвори бутилките, взе първо моята чаша, наля, подаде ми я и каза:

— Ти си гостенин, първото е за тебе — след това наля на всички и се обърна към механика:

— Трябва да вдигнете на здравица, имаме гост.

Механикът взе чашата:

— Георги, за твое здраве. Пожелание от всички ни — не ни забравяй! — кимна и всички чаши се изпразниха.

Когато дойдох при този колектив, търпеливо преодолях преболедуването, докато свикна с техния начин на общуване, на правене на забележки. С усмивка показвах, че не се е случило кой знае какво — а бе, дреболия, както казват те. Държах да приличам на себе си, но задължително да изглеждам неуязвим, тактичен, сърдечен. По-късно започнах да усещам възвръщаемостта на тези отношения. И бях спокоен, че ще ме запомнят с добро.

* * *

Отидох на товарната гара и поръчах контейнер за багажа ни за България. Всичко по-дребно беше подредено, поставено в сандъци и затворено. Оставихме дрехите, с които ще пътуваме, и една празна чанта за Тони — обичаният от цялото семейство котарак. Контейнерът

доставиха на платформа, возена от камион. Определиха деня и точния заявен час.

Последната седмица ходих два дни на работа. От асфалтовата база съобщих на две момчета да дойдат в 14 часа на следващия ден. Казах и на Степан, когато си отиваше от работа, бях му обещал, той настояваше да му се обадя. Хората бяха дошли, колата пристигна в 13.30 часа. Започнахме да изнасяме багажа и да го подреждахме в контейнера. Имаше решение в такива случаи да не се ползва асансьорът. Бях приготвил две бутилки водка и две кутии сельодка. Като натоварихме всичко, аз трябваше да замина с колата и контейнера. Там трябваше да попълвам някакви документи и затова дадох едната бутилка с кутия сельодка за Стъопа, а другата бутилка — на двете момчета от базата. Благодарих им и се разделихме, не остана време за емоции. Отправих се към товарната гара, след което се прибрах.

Нагласата за пътуването вече ни беше обхванала. Чувствахме се като деца в училище по време на междучасието. Свършил е часът и излизаш да си починеш, но в съзнанието ти е, че следващия час ще имаш контролно.

Приготвихме някои неща и поканихме семействата, с които прекарвахме празниците и се срещаме в ежедневието си. Дойдоха, чукнахме се, отправихме си взаимни пожелания — за успешното приключване на тяхното пребиваване, на нас — да ни провърви в начинанията ни в България. Неусетно като гледах и слушах хората, ме обзе особено чувство за времето, когато дойдохме, времето, когато бяхме тук, в тази действителност. И само след два дни ще си бъдем в България, в другата действителност. Един четиригодишен отрязък от време, който след два дни ще е вече минало. Една страница, която беше на ръба на нейното прелистване. Пред мен, в съзнанието ми застанаха три величини, всяка на своето място, другояче категорично не би могла да бъде. Това са минало, настояще и бъдеще.

Настоящето е само миг, това преди него е вече история без значение. Само бъдещето ти остава. В неговата неизвестност ще трябва да черпя сили, вяра, воля, въображение, дори илюзии да създам и друго, и друго. Настоящето — каква суета е всичко това в човешкия живот.

Разделихме се с приятелите ни с добри чувства, пожеланията са само етична форма в такива моменти, защото и от двете страни съзнавахме, че проблемите са само наши и всеки трябва да намери начин да ги преодолее.

* * *

Бях уредил кола да ни пренесе на гарата. Имахме две чанти, два куфара и най-ценното от ръчния багаж — чантата с котарака Тони. Билетите ни бяха с прекъсване един ден в Киев.

Пристигнахме сутринта в Киев. На гарата в чакалнята за чужденци имаше гардероб, където оставихме куфарите и чантите. Взехме тролея и се отправихме към центъра. Имахме уговорка с Валка на кое място да се срещнем в 11 часа. По телефона се обадох на Симов в консулството, че сме пристигнали, че имаме среща с Валка и след обяд около 16 часа ще отидем у тях. Помолех да се обади на жена си кога ще пристигнем.

С Петя отидохме в магазина за кухненско обзавеждане. В него бях влизал много пъти, имаше прекрасни сервизи от порцелан и стъкло. Избрахме много хубав сервиз за чай. Продавачката беше любезна, предложи да го опакова подходящо, ако ще бъде за подарък.

Валка беше много точна. Колко се радваше, че ще бъдем заедно. В същия момент се усети нотката с притеснението, че остава самичка в Съветския съюз до края на учебната година. Отбихме се на обяд в нашия ресторант с българската скара. Петя беше много изненадана от типично българско ястие. След обяд отидохме в Симови, той се беше прибрал от работа. Неудобното и комичното беше, че всичко знаехме къде да поставим, но чантата с котето държахме в ръка.

— Какво държиш тази чанта, остави я където и да е — каза бай Димитър.

Засмях се аз и отворих ципа на чантата:

— Я вижте какво има в тази чанта!

Симов така се зарадва, взе котарака, прегърна го и със смях каза на жена си:

— Я виж какво има! — тя също плесна с ръце и отиде до него. — Та ние си имаме коте в София, много ги обичаме тези животинки.

Бяхме им взели хубави подаръци. Не знаехме как да им се отблагодарим за грижите към Валка. Бяха я приели като своя дъщеря.

Симов обясни, че е поканил съседите, които познавах, представителите на БГА Балкан.

— Ей така, да бъде по-тържествено, нали ви изпращаме, отивате си в България — обясни той.

Излязохме на терасата да изпушим по цигара. Жена му на бай Димитър никак не ми хареса — бледа, променена, погледът ѝ уморен. Пушихме на терасата, Симов ме погледна няколко пъти мълчалив и дълбоко поемаше цигарения дим. От този по-подходящ момент да попитам едва ли имаше. Обърнах се към него:

— Другарю Симов, имате проблем.

Той не погледна в очите и каза:

— Да, Анито е болна — наведе глава и запали друга цигара.

— Нещо сериозно? — попитах аз.

Двамата бяхме опрели лактите на перилата и гледахме напред. Без да се обръща към мен, отговори:

— От това по-сериозно не може да бъде, Георги.

Повече нищо не ми каза, а и аз не попитах.

Дойдоха съседите им. Валка и Петя помогнаха да се нареди масата. След като седнахме, от общия разговор разбрах, че през деня съседката е помогнала на Ани да се подготви за тази вечер.

Сутринта се сбогувахме и тръгнахме за гарата. Когато и друг път сме пътували със спални вагони, бях забелязал, че крайните купета са за двама души и се бях съобразил с това удобство, защото бяхме с „придружител“. Влакът дойде, носачът помогна, качихме всичко на място в купето и имахме малко време да бъдем отново с Валка.

Настанихме се най-сетне. Изкарахме Тони от чантата и го сложихме на масичката до прозореца, седнал на задните лапи тържествено гледаше минувачите по перона. Валка така се радваше, че ще бъдем само тримата с него в купето.

Влакът потегли, милата ни дъщеря като че ли едва сега разбираше, че остава самичка в милионния град, а ние ще бъдем толкова далеч.

Стояхме на отворения прозорец, докато се виждаше. Само живот и здраве да ни дава Бог, след няколко месеца ще си бъдем всички в България.

Разговаряхме с Петя, че в Хасково няма да бъдем повече от ден-два и трябва да отиваме в Бисер. Разсадът е поръчан, оранжерии трябва да се правят, засаждане и оттам нататък всичко каквото трябва. Почивката ни бе пътуването и един ден в Хасково. Петя се подсмихна иронично и отбеляза:

— Това пък нашето на нищо не прилича. Какво не можем да си организираме, та времето вечно не ни стига, особено когато се помисли за почивка.

Позасмях се и отидох в коридора между вагоните да изпуша една цигара. Имаше и други пушачи, говореха си нещо весело. Обърнах се към прозореца и се загледах навън, не ми се говореше за нищо.

НЕЩАТА ОТ ЖИВОТА

В Бисер с оранжерийно производство на домати и краставици се занимаваха почти две трети от жителите. В селото останаха много млади хора, защото намериха работа в „Марица Изток“ и брикетната фабрика в Гълъбово. Автобуси на предприятието ги извозваше на работа и ги връщаше в Бисер. Изкарваха смяна от 12 часа и след това два дни почивка. Това им даваше възможност в дворовете да направят оранжерии и когато продукцията е готова, да взимат един месец отпуска и да продават на пазара.

Имахме косвена представа за тази дейност от обясненията на братовчед ми Гошо, от когото ще взема желязната част за оранжерии, които съм решил да правя, и от бай Павел. Заглеждал съм се в съседите, не виждахме нещо сложно в това производство с всичките му операции, докато се стигне до пазара. Не се страхувахме от работата, ще я работим както всичко сме работили досега, само да сме здрави.

В Бисер щяхме да сме в бащината ми къща, брат ми със семейството си живееше в Казанлък. В този дом съм роден и отрасъл. Майка ми и баща ми физически не можеха да ни помагат, но пък нямаше да ги държим настрана. В селото имаше близки и добри хора, които са идвали в Димитровград и в Хасково, пък и аз съм помагал на много хора.

Пристигнахме в София, имаше три часа до тръгването на нашия влак за Хасково, но багажът ни беше много плюс животинчето. Платих на един хамалин да ми пренесе багажа на перона за влака ни. Взех си вестници, в бюфета на гарата продаваха кебапчета, купих да вечеряме във влака. Той пристигна, настанихме се, тръгнахме. Не можехме да излезем от едно необяснимо състояние, близко до безтегловност. Може би от умората от пътуването.

В 22:30 часа пристигнахме в Хасково, видях познати, които ни помогнаха да пренесем багажа до едно такси и се прибрахме в блока. Отворихме, завинтих бушоните, светнахме, беше неподредено, тапетите — набръчкани и избледнели от наводняването от горния

етаж. Съседите, чули внасянето на багажа, дойдоха, поговорихме, разказаха някои неща за квартала, за града. Хората работеха, израснали бяха нови квартали на места, за които никой не мислеше, че могат да се застроят. Там сега се бяха наредили панелни блокове, между блоковете — детски площадки, засадени декоративни дървета. В тези квартали се вдигнаха внушителни частни кооперации и къщи на три етажа. Хората имаха пари. Трябваше да влезем в крак с тази динамика. Умората обаче ни събори и бяхме буквално неадекватни. Петя разтреби за спане, защото в това беше единственото спасение.

На сутринта познатият глъч и ехото между панелите приятно ни разбуди. Петя започна да разопакова куфарите и чантите. Избръснах се, измих се, облякох се прилично. На вратата се позвъни, с Петя с поглед си казахме: „Само сме за гости“. Отворих и в един глас и четиримата:

— О, така значи, дошли сте си!

— Дойдохме си! — и след поемане на въздух и четиримата избухнахме в продължителен смях.

Генчо и Теменужка от Димитровград. Големият син и снахата на добрия ми бай Кольо, който отдавна го нямаше. Седнахме и като домакини се заоглеждаме да сложим нещо на масата, освен пепелника. О, в термоса имаше още кафе от Киев, бяхме го забравили. Теменужка обичаше нес кафе. Генчо запали цигара и каза:

— Не слагайте нищо, трябва да знаете каква натоварена програма ви чака. Снощи ни се обадиха от Бисер притеснени, че сте щели да си идвате, пък още ви нямало, затова да сме идели до Хасково с колата. И ето ни, дойдохме. Има и още — поръчали сте разсад за домати за оранжерия. Пораснал бил и имал вече първа китка цвят. Трябва да тръгвате днес. Ако можем нещо да помогнем...

— Добре — казах. — С теб с колата ще идем до банката да изтеглим малко пари. Оттам — на едно място, където е оставена колата ми в гараж, да не забравя ключовете и книжката. Ще вземем колата и отиваме в КАТ, колата е регистрирана, ще платя, каквото трябва, получавам си номерата и мога да я карам. Петя, дай работни дрехи за село и всичко, което прецениш, взимай. Ще си идем с нашата кола.

За два часа изпълнихме с Генчо нашата програма. Вкъщи Петя и Теменужка бяха приготвили нещата за Бисер. Времето беше като пред буря, пълзяха смръщени облаци. Генчо предложи:

— Бате Георги, дай да натоварим багажа в колата и елате до Димитровград, имам инструменти, алуминиеви шинички и ще сложим номерата. Иначе няма да имаш време и с това да се занимаваш.

Добро предложение. Едва успяхме да натоварим багажа в колата, излязохме и започна да вали. Генчо тръгна напред, аз след него. Притъмня много, изсипа се толкова силен дъжд, че чистачките не успяваха да трийт стъклото, но не спирахме. Излязохме на двупосочния път за Димитровград, нямаше насрещно движение. Като пристигнахме в Димитровград, дъждът спря. Спряхме пред Геновия блок, слязохме от колите и четиримата се чудим:

— Какво беше това чудо?

— По вода ще ни върви — казах аз. — С буря и дъжд се започва, значи ни очакват сериозни неща.

Петя и Теменужка се качиха до апартамента, там бе така Тона, майката на Генчо. Още като младо семейство ходехме у тях. Тя беше и си остана докрай стопанката на къщата. На пръв поглед открит, слънчев човек, ще посрещне хората с такава усмивка, толкова сговорчива, беше добра домакиня, чиста, готвеше вкусно. В разговора умееше да разпитва и за всички споменати в него само добри неща ще каже. Каквото и да знаеше за близки и познати, тя никога не коментираше, на въпроси, засягащи някой или нещо, категорично казваше: „Не знам. Кое не знам, не знам“. А всъщност тя знаеше много неща, но не приказваше. Това си беше нейно основно достойнство. Много умело, в нейн стил на деликатност никога не те допускаше до проблемите на своето семейство, какви планове имат, кое им харесва много и дали го искат. Дори и за радостите, които се случваха у тях, тя се държеше все едно така е трябвало да бъде. Никога не заявяваше, че този въпрос трябва да се реши по този начин, но въпросът се решаваше точно както тя е искала. Тя не можеше да нагрубява, беше добра християнка, доброто не го искаше като просия, а с доказана справедливост, открита пред всички. До края на живота си не промени нито една запетая в житейския си почерк.

С признателност съм я уважавал и в паметта ми наред с бай Кольо са заемали достойно място сред близките ми.

Генчо не току-тъй каза да минем през Димитровград, за да сложим номерата на колата. Когато всичко беше готово, се качихме в апартамента само за 10–20 минути. Генчо поприхвана ръцете си една с

друга, с което изразяваше неудобството си за това, което имаше да каже:

— Бате Георги, с Теменужка сме втора смяна, предлагам, преди да тръгнем, да ви изведе от Димитровград до моста на Марица и оттам с колата ние ще си отидем в комбината на работа, а вие ще продължите за Бисер. Съжалявам, но трябва да тръгваме...

Това пътуване беше бойното ми кръщение като шофьор, първото ми самостоятелно пътуване с колата. Пристигнахме в Бисер, спрях пред пътната врата, сляхохме, отворих. Пред къщи майка ми и баща ми ахнаха. Прегърнах ги. Баща ми се беше стопил толкова много. Товарът, пренесен през годините, си бе свършил работата. Като го пуснах, погледнах го в очите, той разбра, засмя се и каза:

— Всичко е наред, горе главата. Както те могат, така и ти ще можеш да гледаш домати.

Още на следващия ден започнахме да сглобяваме оранжериите. Бай Павел ръководеше цялата работа. Как да се подкастрят коловете, колко дъги ще има на една оранжерия и на какво разстояние да бъдат коловете, как да се опъне полиетиленът, за да покрие. Всичко това беше добре познато на бай Павел, още повече че той като майстор мебелист бе и много прецизен — и при най-малкото несъответствие разглобяваше и започваше отначало. Докато работехме, като не хареса някоя греда, викваше: „Махни тази, не става. Дай друга. Изправи я. Какво държиш като на шега? Хвани както трябва. Работата е сериозна“.

До вечерта оранжерията беше готова. Решихме сутринта да отидем да вземем доматиения разсад и да засеем първата оранжерия.

На следващия ден построихме втората оранжерия и в тази последователност за една седмица бяха направени три оранжерии и засадени 2000 корена домати.

Това беше първата ни седмица, откакто се прибрахме в България. Бях изпратил телеграма на Славето, че сме в Бисер, някоя събота и неделя да дойде да се видим.

В оранжериите нямаше какво да се прави. Сутрин около 9 часа се повдигаха отворите по малко и от двете страни, след залез-слънце се затваряха плътно.

* * *

С Петя седнахме в колата и отидохме в Хасково. Не бяхме се виждали с Петините близки, аз исках да се срещна с Деспов — директора на Балкантурист, пък и да напазаруваме някои неща от Хасково. Много ни се радваха хората, разказвах им с какво сме се захванали на село.

Обадих се по телефона на Деспов и помолих да се срещна с него на някое място вън от управлението. Нямах време в управлението да се изреждат заместници и началник-отдели. Обясних, че до края на юли имам поета работа, която трябва да доведе до край, от първи август съм готов. Предложи ми да стана началник-отдел „Хотели и ресторанти“ към предприятието поради това, че началник-отделът влязъл в затвора заради една глупава история.

— След една година ще бъде готов новият комплекс „Клокотница“ — триетажен хотел, ресторант с два салона, бар лукс категория, къмпинг с 10 бунгала, дневен бар. Там ще бъдеш комплексен управител, но сега ти ми помогни. Няма кой да отиде да погледне в Свиленград, Харманли, Димитровград, пък и в Хасково.

— Първи август — казах.

— Приемам — съгласи се директорът и се разделихме.

* * *

В събота и неделя си дойде Славето от Пловдив, много ѝ се зарадвахме, когато влезе в двора, тя пък беше смаяна как е направено всичко. Нашият котарак се разхождаше из двора, беше привързан към Петя, винаги гледаше да е близо до нея. С всичките им сложни процедури домати започнаха да зреят и на петнадесети юни набрахме двадесет касетки. Бай Павеловите хора отдавна продаваха, техните бяха още по-ранни.

Те щяха да ходят на пазара във Велико Търново този ден и предложиха да тръгна с тях. Аз не познавах пазарите и затова се съгласих. Пазарът там действително беше много голям, добре

подреден с много сергии, където да сложиш касетките с домати и да продаваш спокойно.

До около 15 часа следобед продадох всичко. Върнах се през Шипка, за първи път минавах по шосе с такъв наклон и завои.

Друг близък, който също произвеждаше домати, ми препоръча да отида в Созопол. Действително Созопол се оказа най-изгодният пазар, особено на къмпингите. Там имаше зеленчуков павилион на Балкантурист, цените бяха високи, а качеството на домати беше далеч по-лошо от моите.

На пазарите вече ходехме с Петя, разтоварвахме десет касетки, масички и теглилката и там заставаха Петя, аз отивах на друго място в къмпинга.

Веднъж оставих Петя на стария пазар, а аз отидох в новия Созопол. Туристите, наредени на опашка, купуваха. Изведнъж чух някой да казва на висок глас:

— Гледайте бе, това е Петров от Балкантурист.

Проектантска организация имаше почивна станция в Созопол, три семейства бяха дошли на пазара и ето ти среща. Разменихме няколко приказки, взеха си от моите домати, смее се един от тях и каза:

— Петров, тази дейност в Съветския съюз ли я усвои?

— Не — отговорих, — това е една от най-ранните ми специалности.

Де да знаеха, че ми викаха Бахчеванов Георги...

Созопол стана постоянното ни място. Когато нямаше узрели домати, почивахме си, но Петя из къщи, аз по двора все имаше нещо да се прави. Понякога отивах привечер на площада. Хората от село казваха: „Не пропускай да идеш на ресторанта, може само една лимонада да изпиеш прав до тезгяха, но все нещо ще научиш, всеки разказва къде какво се продава, всякакви новини ще чуеш“.

Прибирах се и си мислех какво бе станало с тези хора толкова да се променят само след две поколения. Не можех да ги позная. До петдесетте години в селото живееше 75% от населението на България, само 25% бяха гражданите. Преди един век битът на хората в селата беше като религия, мисленето, разговорите бяха за земята, жътвата, хармана, тютюна, царевицата, зеленчуците. Всичко под откритото небе. Загрижеността беше обща да не се случи суша или градушка, шап по добитъка. Селянинът, откак се помни, е свързан с природата, на

нея той вярва и ако нещо не се получи, тихо ще си каже „Май някъде съм сбъркал“. Грешка в земята и природата не може да има, хранила е рода ни, откакто е създаден. Селската работа заема достойно място в семейството.

Промени се селото, вече на две поколения като че ли още в цветната им възраст някой направи някакво изкуствено опрашване и израснаха селски граждани, някакъв нов хибрид. В града такъв гражданин е подритван, в селото не му харесва, земята пустее. Със създаването на АПК-тата земята беше отмиляла на селяните.

Приключихме с домати, изкарах корените, изхвърлих ги извън село, изорах оранжерии. Приспаднахме разходите и останаха чисто четири хиляди и петстотин лева. Толкова пари накуп, изкарани за четири месеца, и то наши, не бяхме виждали.

Направихме сметка закъде колко трябват. Но бяхме спокойни, че няма от какво да се страхуваме. Всякакви въпроси можеха да бъдат решавани, само да сме живи и здрави. Имахме нужда от къща, която да си построим в парцела зад старата къща. Той беше мой от 1975 година. Често пъти, като се съберяхме с брат ми, с неговите и нашите деца, настаняването ставаше трудно.

* * *

Отидох в управлението на Балкантурист, посрещнаха ме сърдечно. В това предприятие бях работил вече 20 години, уговорката беше около една година да бъда на длъжността началник хотели и ресторанти в предприятието.

Така и започнах. Петя си беше вкъщи, на нейното място имаше назначен човек на редовна работа, но и не търсехме другаде. Решихме и следващата година да засеем домати. Поне за тази година работата щеше да ми позволява през седмицата, когато съм в Свиленград и Харманли, след обяда и вечерта да си бъда вкъщи, което пък ми даваше възможност да свършвам немалко работа по оранжерии.

В управлението нямах особена работа, по-скоро ми бяха необходими впечатления от обектите. Намерих нови хора като заместник-директора по обмена на валута и валутна търговия, особено — по валутните магазини в Свиленград. В кабинета на Деспов се

запознахме със Забунов — въпросният зам.-директор по валутата. Всъщност ние се познавахме с него отпреди да замина за СССР. Той беше партийен секретар в строителната организация СМК.

Зам.-директор по експлоатация на хотели и ресторанти бе Делчо Стоянов — млад, интелигентен, много възпитан човек. От старите ръководители беше останал главният счетоводител Цанов. Той не прие много радушно решението на директора да бъде назначен, макар и временно на тази длъжност. С Цанов ни свързваха стари спомени. Преди да замина за СССР, имахме парливи разговори с директора, тогава Вълчо Атанасов, като сценарият за тези разговори подготвяше именно Цанов. Вълчо Атанасов беше преместен на друга работа и на негово място дойде Деспов.

По обектите имаше какво да се прави, с колегите разговарях като равен, не се правех на началник и при обсъжданията откривахме резерви, които те приемаха с радост. Бяха откровени с мен, знаеха, че при констатиране грешки разговорът си оставаше между нас, и го оценявах.

При едно обсъждане директорът ми обърна внимание върху Свиленград. Валутната търговия, по-скоро обмяната на валута вървеше много добре, там началник-отдел беше Славея Тенева, прекрасен човек, умееше да работи с хората си. Хотелът и ресторантът в комплекса „Свилена“ били зле, години наред приключвали със загуби. Цанов отишъл с микробуса, взел счетоводители да проверят как работи счетоводството в Свиленград, там беше управлението на филиала със счетоводството.

Счетоводителят на филиала беше добър човек, разбираше си от работата, разговарях с него, обсъждахме. Призна си човекът, че основното му внимание е върху обмяната на валута и валутната търговия. Имаха големи валутни магазини на границата.

Помолих да проверя документите по разходите две години назад. Това бе обемна работа, но там беше разковничето — постъпленията бяха налице, въпросът бе какви са разходите. Започнах по месеци. След един месец открих една фактура на ВиК Свиленград, което перо се повтаряше всеки месец и сумата бе десетки хиляди левове. Попитах счетоводителя откога е така. Обяснението му бе, че от две години водомерът на входа на комплекса е повреден.

— От ВиК ни казаха да си намерим водомер, защото този е повреден и водата се фактурирала не по потреблението, а по някакъв техен нормативен документ. Ние обаче не можем да намерим такъв водомер и да сменим повредения.

Взех три последователни фактури с еднакви стойности, показващи изразходвана вода. По телефона се представих на директора на ВиК и помолих да ме приеме, той се съгласи и аз веднага отидох. Показах фактурите, той извика главния счетоводител, който показва веднага една тяхна наредба. Обясних, че като техен клиент, на когото те продават водата, искам да плащам за това, което съм консумирал. И изправен водомер трябва да се постави от ВиК като специализирано предприятие. Главният счетоводител каза:

— Аз изпълнявам нормативния документ, повече нищо не мога да ви помогна.

Взех си фактурите и си излязох. Кмет на Свиленград тогава беше Иван Мангъфов, с него бяхме лежали в кардиологичното отделение в болницата в Хасково 15 дни. Познавахме се много добре, той беше много оперативен човек. Правиха му операция на сърцето във Франция и след това пак кметуваше. Прие ме Мангъфов, разказах му всичко, вдигна телефона и каза на директора на ВиК заедно със счетоводителя да вземат пет последователни фактури за консумацията на водата, преди да се повреди водомерът, и с тях да бъдат след два часа при него.

В посоченото време бяхме в кабинета на кмета. Той внимателно изслуша директора и главния счетоводител, поиска петте фактури с действителни показатели, отдели тази с най-голяма консумация и се обърна към представителите на ВиК.

— По тази фактура за две години ще начислите вода на „Свиленка“ и до десет дни ще намерите и поставите нов водомер, който те ще заплатят, а вие ще върнете разликата от сумата, която сте надвзели досега. Ако не го направите, ще наредя на нашия юрисконсулт да заведе дело от името на Балкантурист — Свиленград срещу вас и не само за надвзетите суми, но и за лихви за тези две години. До края на седмицата в петък искам да ми представите бордерото от банката, че сте превели парите. Ако не го направите, в понеделник делото ще бъде заведено. Имате ли въпроси?

Главния счетоводител предложи:

— Не може ли да се споразумеем помежду си?

Мангъфов едва го изслуша, удари с ръка по бюрото и на висок глас заговори:

— Кой сте вие да правите споразумение за държавните пари? Тогава ще наредя да се заведе наказателно преследване срещу вас. Свърших, чакам до петък — и стана, всички станахме.

В петък отидох в Свиленград в съвета, секретарката ми каза, че кметът е наредил да го уведоми, когато пристигна. При кмета имаше хора, излезе и в стаята на секретарката ми даде банковото бордеро за превода на парите от ВиК.

— Прощавай, имам много работа, по-нататък ще се видим.

Отидох до директора и счетоводителя на „Свилена“, представих им бордерото, те не можеха да повярват. Счетоводителят попита по телефона инспектора, който води сметката на филиала Балкантурист Свиленград. От банката потвърдиха: „Да, преведена е сумата, толкова хиляди от ВиК, основание — погрешно надвзети суми“.

Помолих счетоводителя и директора да не повдигат въпроса пред Деспов и Цанов.

Не след дълго установих, че разходите на административното управление в Свиленград се отразяват в издръжката, като в Хасково същите разходи се дублират при съставяне на баланса. Това е правено ежесечно от три години. С данните на ВиК и двойното отчитане на разходите за администрацията направих докладна до директора Деспов и сутринта в папка я дадох на секретарката с молба със сутрешната поща да я внесе.

Бях в моята канцелария, четях един бюлетин на Комитета по туризъм. Имаше много информация за приключване на туристическия сезон. Изведнъж вратата се отвори и секретарката с изплашен вид изрече:

— Другарю Петров, бързо при директора.

Отидох, директорът стана от стола и дойде до фотьойлите.

— Седни, Петров — и продължаваше да държи листовите на моята докладна. — Тази докладна твоя ли е?

— Моя — отговорих, — там е написано от кого е и съм се подписал.

— И това всичкото вярно ли е?

Погледнах към директора обидено:

— Ако не вярвате, хвърлете тези листове и да разговаряме за нещо друго.

— Чакай бе, защо бързаш да се сърдиш като ученичка? Ами питам те, какво лошо има.

Позвъни, дойде секретарката:

— На Цанов домашния телефон имаш ли?

— Да — каза секретарката и донесе бележника.

Цанов бил в отпуската и затова Деспов му звънна вкъщи, но никой не се обади. Обърна се към секретарката и нареди:

— Колата да дойде пред управлението. Петров, тръгваме за Свиленград.

— Добре — казах, — ще си прибера нещата от бюрото и идвам.

Пристигнахме в Свиленград, посрещна ни директорът, който ни чакаше отвън, влязохме в кабинета му. Деспов нареди да извикат счетоводителя. Седнахме четиримата и Деспов започна:

— Какви са тези изненади? Петров ми носи една докладна и не мога да проумея защо всичко това е лежало спокойно в папките.

Счетоводителят се засмя и каза:

— Излязохме на печалба. Голяма печалба. Становището на другаря Петров е тази печалба да не я отчитаме. Сега сме в края на годината, да я изразходваме като бракуваме. Набрали сме толкова изхабени малоценни и малотрайни неща, досега не смеехме при тези лоши резултати.

Предадох разговора, който водих с ръководството на ВиК, след това — с кмета, който ги изправи на нокти, хората си признаха грешката и преведоха парите.

— Въпросът е приключен, кметът Мангъфов нареди в десетдневен срок да намерят и поставят нов изправен водомер, който ние ще им заплатим, когато го монтират. Искам обаче да се съгласите с предложението ми тази нереална печалба, която всъщност представлява спестяванията, направени от отчитане на загуби, да отиде за закупуване на нова посуда за ресторанта, в хотела ще се сменят чаршафи, калъфки, хавлиени кърпи. Ще си сложат в склада малко резерв — нови неща, същото и в ресторанта — покривки, салфетки. И когато трябва да се посрещнат гости от висок ранг, да има нещо ново под ръка. Разбира се, всичко трябва много внимателно да се

прецени с управителите на хотела и на ресторанта. Аз ще помогна на управителите и ще съгласуваме заедно със счетоводителя и директора.

— Добре е замислено, приближава края на годината и сега могат да се направят тези разходи, защото има какво да ги покрие. След нова година започваме от нулата. По едно кафе ще ни почерпите ли? — засмя се и приключи Деспов.

Изпихме си кафето и се отправихме за Хасково. Седяхме двамата на задната седалка и докато излезем от Свиленград, мълчахме. Да си призная, в тези няколко минути мълчание вече съжалявах, че така се развиха нещата. От това, което открих, не само че нищо не печелех, а си създадох врагове, защото все някой щеше да бъде подозиран, че е виновен за това, което се откри. И че нещата няма да се променят. Или както казва поговорката — всяко чудо за три дни. Деспов заговори:

— Добре бе, Петров, мога ли на всекиго да стоя на главата и да проверявам как си върши нещата. Това е счетоводна работа и като погледнеш, всички стаи са пълни с бюра и на всяко бюро — човек. С такива недоглеждания изтичат пари, пилее се материална база и като си помисля, всички са грамотни, образовани, нямаме млади неопитни хора. Не зная, не мога да си обясня каква е тази безотговорност. Какво ще кажеш?

— Когато ми предложихте тази временна работа, аз ви казах, че чиновник не мога да бъда, това е служба, не е работа. Тези хора, за да седнат зад бюрото, знаете много добре колко усилия полагат. Някои са дори с ходатайства, но смятат за голямо завоевание, че са заели тази длъжност. С нокти и зъби пазят мястото си, много внимателно са научили правата си от кодекса и социалните закони, но никой от тях не си е направил труда да прочете длъжностната си характеристика, защото там законодателят е написал какво трябва да знае, какво трябва да може и как да го изпълнява. В действителност работният ден започва с коментар за филма „Робинята Изаура“, след това каква конфекция е дошла в магазина и „препоръчайте ми зъболекар, трябва зъб да правя“. В дванадесет и в пет часа всички са готови и червилото е сложено, мантото — облечено, чантата — в ръката и точно на минутата излизат, няма нарушение, а сутрин се бърза да се пристигне точно навреме, след това всичко си върви както преди сто години. Другарю Деспов, навсякъде, където има бюра, е така, без никаква разлика от министерството до последната чиновничка в малкото селце.

Но това е много народ и е страшно срещу него да излезеш, с кръв ще пази заетите позиции.

— А ти защо не работиш като тях?

— Защото с вас направихме уговорката, че временно ще изпълнявам тази длъжност с малката промяна, че няма да седя в канцеларията, а ще бъда там, където работят хората, и ще правя това, което да им помага. И още нещо, вие ми казахте наред с нещата, които засягат другите обекти, да се вгледам в комплекс „Свилена“, който затъва в загуби и даже като носим в София баланс, ни подмятат: „Дайте я тази «Свилена» на Одрин, там е близо и ще се отървете от един комплекс, който ви трупa загуби“. Аз ви изслушах внимателно и ви обещах, че ще направя всичко, каквото мога, и само съм си изпълнил обещанието. Държа си на думата.

Пооткрехнахме прозореца и запалихме вече втора цигара. Поизгледа ме другарят Деспов и каза:

— Това са чиновниците и нашите са както всички в България. Браво бе, ти страшно ме успокои. От Цанов ще започна аз, рибата се вмирисва от главата. Това са счетоводни пропуски.

— Другарю Деспов, имам молба, когато ще си разговаряте с другаря Цанов, не искам да бъда в кабинета. Вие сте ръководител на предприятието, аз съм изпълнител, няма какво да доказвам при вашия разговор, всичко е ясно. Мога ли да разчитам на това?

— Можеш, няма да присъстваш, знам той колко много те мрази, а сега ще побеснее, място няма да може да си намери. Искях да те попитам кой те насочи да отидеш при кмета в Свиленград?

— Никой. С другаря Мангъфов се познаваме още когато бях в „Аида“. Двамата сме лежали в една стая в болницата.

* * *

Валка завърши първи курс в медицинския институт в Киев и се прибра. Регистрира се в Комитета за висше образование и отиде и да си вземе отписното свидетелство. Тогава изникна неприятен проблем. Бяха открили медицински институт в Пазарджик и студентите по медицина от Хасково задължително трябваше да учат в Пазарджик вместо в Пловдив след втори курс.

Първата година Валка записа в Пловдив. Настаниха се със Славея в общежитие, двете в една стая, след като са били три години разделени. Молихме в Пловдив поради това, че по-голямата ѝ сестра е в Пловдивския институт, да оставят и малката, казаха, ако толкова настоявате, и голямата ще изпратим в Пазарджик, макар че по право продължава в Пловдив.

Най-добре би разбрал какво изпитвах от това решение читателят, който е имал възможността и удоволствието да прочете „Бесове“ на Достоевски. Бесът е порокът, загнездил се в човека. Но съвременната ни действителност не отваряше скоба за разглеждане на такива нравствени проявления. Имаше създаден ред и трябваше да се вмести в него... В същия момент като си помисля този ред какво ми коства, как разходите ми отново се удвояват за двете ми дъщери, които следват медицина. Три години те бяха разделени, едната в Пловдив, другата в Съветския съюз. И сега, когато могат да бъдат заедно в една стая, в едно общежитие, сутринта заедно да отиват на лекции...

След втори курс Валка замина за Пазарджик.

* * *

Приключих с временната си длъжност. През 1982-ра бях назначен за комплексен управител на още недовършения комплекс „Клокотница“. Бях много доволен, че по стечение на обстоятелствата започвах отново на свършено нов комплекс. Чудесна архитектура, богато въображение в конкретен стил, гъвкаво раздвижен във впечатляваща среда. Комплексът бе изграден в пазвите на малък хребет с борова гора. Пред централния вход бе опъната тържествена площадка, която продължаваше отляво на паркинга. Още три хиляди квадратни метра вертикална планировка, разположена амфитеатрално на три нива, обточени с пешеходни алеи, обшити като кенари с цветя, декоративни храсти и зеленина. Накрая на кота нула две асиметрични водни огледала.

Не може да се разказва за комплекс „Клокотница“, винаги имаш чувството, че си пропуснал нещо. Само когато си там, усещането е цялостно и несравнимо.

След дългото и мъчително акуширане комплексът се роди в целия си ръст в очакване на своя жив организъм — персонала.

И персоналът беше назначен. Едни се познаваха, други се виждаха за първи път, но всички се бяха изправили пред нещо ново и непознато. Кадровата политика в едно търговско предприятие като Балкантурист е приоритет, защото качеството на туристическия продукт се определя от квалификацията, културата и професионалната отговорност на кадрите.

Въпросът с готвачите и сервитьорите не беше труден. В Хасково има техникум, откъдето излизат теоретически грамотни хора, институтът по икономика на туризма също подготвя качествени хора — управител на ресторант, на хотел, администратори с езикова подготовка.

Дотук добре, ами камериерките? Знаете ли колко неща трябва да се подменят в една ползвана хотелска стая в един петзвезден хотел след основното почистване? От камериерките, които бяха назначили, само една беше работила на такава длъжност, половината от останалите дори не бяха нощували в хотел. Можете ли да си представите каква организация е нужна, какво показване, повтаряне и пак, и пак. Разбира се, без висок тон, търпеливо, внимателно. Обявяваш малка почивка, излизаш на една тераса, запалваш цигара и си повтаряш „Ще се научат, ще свикнат, ще се справят“.

Трябва да вярваш в хората и ако не го постигнеш, става лошо, те бързо усещат и почват да се чувстват чужди и по-нататък нищо не върви. Нищо не липсва, но няма мотивация, няма топлота, която да те освободи и спокойно да посегнеш и да си вършиш работата, без да се страхуваш, че ще сбъркаш. Дори и да сбъркаш, ще се справиш, защото вярваш в себе си, вярваш и в отсрещната страна.

Така е и със сервитьорите, готвачите, барманите. Много са чувствителни миячките на съдове, чистачките в салоните на ресторанта и бара. Те вършат най-неблагодарната работа, на тях грешка винаги можеш да намериш, но преди да посочиш недовършеното, им кажи, че те създават приветливия вид на комплекса, накъдето да се обърнат гостите, е чисто и приветливо. Работех с хора на един обект с различни професии, различен ценз, различия дори в нивото на квалификация. Пред тези хора, които ръководех, трябваше да съм сигурен в себе си, че при каквито и да са

обстоятелства в процеса на работата, ще доказвам, че зная и мога повече от тях. Те имат достойнство, когато похвалиш някого от колектива, забелязват и усещат, но и когато наругаеш и наскърбиш някого, повече се забелязва. Ръководителят никога не трябва да толерира някого от колектива, както и не трябва да оставя някого без зрънце човешинка. Правото да прощаваш е правото на силния, когато простим на сгрешилия, той неизменно остава при теб. Не му ли простиш, той не вярва на себе си, не вярва и на теб, бяга и не се връща.

Ръководството в комплекса трябва да знае, да е убедено, че работи с две различни групи хора. Едната е персоналът, а другата — гостите в хотела, ресторанта, бара, къмпинга. Първата група се поддава на изкушението с по-малко работа да получи по-голямо възнаграждение, а втората група е предварително настроена, че ще получи добра храна и напитки, вежливо обслужване и сметката ще бъде по-малка.

Комплексът беше готов и заработихме. Чу се, че Хасковски окръг пак ще бъде национален първенец за търговския празник. Това беше най-подходящият случай за официалното откриване на комплекса. Вече се знаеше, че след два месеца Хасково ще бъде посетено от дипломатическия корпус. Програмата за това мероприятие се правеше в Комитета по туризъм на ниво директори.

Предприятие Пътно строителство с целия си машинен и човешки потенциал се беше втурнало да асфалтира всички улици в Хасково. Асфалтираше се и пътят от центъра на Хасково по посока на парка Кенана, Партийната вила, ресторант „Козлето“ на Здрава храна до нашия комплекс и за излизане на международното шосе.

Пребоядисваха се фасадите на централни постройки. Плакатните табла, които приличаха на шарена разкъсана пелерина из целия град, бяха почистени и боядисани.

Дойде представител на пресцентъра на ЦК на БКП, разгледахме базата и направихме програмата. След това бе извършена и подготовката за посещението.

Гостите пристигнаха и си отидоха. След визитата на дипломатическия корпус в Хасково се приказваха какви ли не неща, които никога не е имало. Народът е много изобретателен.

В продължение на една година в процеса на експлоатацията на комплекса пролича ползата от много рационално предвидени пособия и от създадените функционални връзки между отделните звена. Разбира се, появиха се и неудачи и проблеми, някои неособено съществени, но други — с определено отрицателен ефект.

Такъв бе въпросът с прането на бельото в комплекса. Един от първостепенните фактори, определящи основното качество на туристическия продукт. Някога в проектното задание инвеститорът не бе заложил перално стопанство като неразделна част от помощната дейност. Сега нерешаването на този въпрос породиха ред неудобства, които се отразяваха върху качеството на прането, а и водеха до излишни разходи.

Било е предвидено бельото на комплекса да се пере в пералнята на комплекс „Аида“, като съответно разходите на пералнята се включваха в издръжката на двата комплекса. Можеше да се приеме, че като замисъл е добре, но на практика се проявиха много противоречия. Първо, възможностите на пералнята едва стигаха за досегашните изисквания. Второ, новото пране се смеси с прането на „Аида“. Това доведе до неприятни разговори между управителите на ресторантите и хотелите. Всеки ден колата на комплекса трябваше да пътува и да се връща пет километра за пренасяне на прането.

Поканих началника на капитално строителство към управлението ни инж. Илко Янев, разговаряхме, разглеждахме, в мазето имаше свободни помещения, предвидени за складове, макар че имяхме достатъчно други помещения за това. Две съседни помещения на гърба на постройката под кухненския блок като обем решаваха въпроса. Проблемите обаче бяха два — първо, по тесния коридор от стопанския двор към кухненския блок слизането долу в мазето, където са двете помещения, ставаше по стълба с две извивки. Невъзможно бе оттам да се вкарат машините. И вторият проблем — трябваше да се разбива каменна стена на постройката и оттам да се вкарат машините.

Оказа се, че това е единственият вариант. Отидохме в канцеларията, бях направил на чернова икономическа обосновка, с която да поискаме да ни дадат средства за машините, като монтажа ще

извършим ние. Нанесохме някои корекции, Янев взе материала, каза, че ще го пригответи в управлението и ще ми се обади по телефона да отидем при директора и да му докладваме какво сме решили да правим.

Междувременно инж. Янев разговаря с архитекта на комплекса Пенчо Димов за неговото мнение по въпроса. След два дни Янев ми се обади по телефона да отида в управлението и да се срещна с директора. Изслуша ни, дори каза, че в „Аида“ слушал такъв коментар и също се съгласил, че проблемът с прането ще създава неприятности. Със заместник-директора Делчо Стоянов стигнахме до решението временно да бъдат назначени още две жени в пералнята, докато се направи в „Клокотница“ перилното стопанство. Беше наредено да не се смесва прането на „Аида“ с това на „Клокотница“.

Подготвихме документите и заминахме за София с инж. Янев. Отидохме при главния инженер в комитетa Милю Маринов, изслуша ни човекът, съгласи се, че е сериозен пропуск още при проектирането, помисли и каза:

— Имате размерите на помещенията, където искате да монтирате машините, има различни машини, ето ви каталози с видове машини, прегледайте, напишете какви трябва, сигурно пералня, центрофуга, сушилня и каландър за гладене. Преценете кой модел ви трябва. Останалото ще се помъча да ви помогна. Писмата за икономическа обосновка никъде няма да се четат и разглеждат. Ще кажа на зам.-председателя по строителството, ще ги заложим в един от големите нови строежи на комплекси и се надявам до месец машините да пристигнат в обекта ви.

Прибрахме се в Хасково доволни. Няколко дни Янев проверяваше, проучваше как ще се монтира ВиК инсталацията, електрозахранването и канализацията за отпадните води. В комплексите както в „Аида“, така и в „Клокотница“ имахме технически персонал — електротехник, водопроводчик и дърводелец. Тези звена поддържаха комплексите, с тези хора трябваше да монтираме машините в пералното стопанство в „Клокотница“.

Направихме списък на нужните материали. По телефона се обади от комитетa от София, че след пет дни ще пристигнат машините, затова да осигурим автокран за разтоварването им.

Отидох в Димитровград, имах стари приятели в Заводски строежи. Поисках един компресор със собствен двигател. Хората откликнаха: „Имаш го! До 10–15 дни няма да ни е необходим. Захранва едновременно два пистолета, много е мощен. Изпрати човек да дойде да натовари пистолетите, маркучи, две туби гориво ще ви дадем. Ще прикачат за камион компресора и ще го докарат до обекта. Когато си свършите работата, ще дойдем да си го вземем и ще почерпиш. Това ще бъде сметката, нали сме приятели от толкова години“.

От Заводски строежи поисках още и ми докараха Т-образни винкели за релсов път, по които ще вкараме машините през отвора на стената до мазето, където ще бъде пералното помещение.

Много труд, много напрежение, особено когато спускахме тези тежки машини по релсовия път в пералното помещение. Една малка грешка щеше да коства човешки живот. Но всичко мина успешно. Първо пералнята, след това центрофугата, сушилнята, гладенето и на рафтовете — готовото пране. Три кротки работливи женици поеха тази на пръв поглед незначима, а иначе толкова показателна за физиономията на комплекса дейност.

* * *

Ведно с напрежението за построяването и пускането в експлоатация на пералното звено в комплекса, всеки петък след края на деня бързах с колата към Бисер. Петя от четири месеца бе на село при родителите ми. Целия ден от сутрин до вечер прекарваше в оранжериите.

Като че ли човек няма възможност много в живота си да избира, в прекия и в глобалния смисъл. Петя, нормалният мислещ човек, извърши великото — роди двете ни деца, направи възможно началото на техния човешки живот. Какво по-велико от това? А сега продължаваше, защото започнатото трябва да се доведе до успешния му край... Тя върви между редовете домати, взира се, за да направи опрашването, да не пропусне нито едно цветче по тези две хиляди корена... Колко е просто и банално. Човекът и във великото, и в дребното, баналното е еднакво търпелив. Мигът и в едното, и в другото

не се различава. Удовлетворен си, че си успял, и погледът ти вече е в следващото начинание...

И тази година реколтата бе обещаваща. Доматите от първата китка вече бяха с нормалната си едрина, побелели, което е признак, че скоро ще започнат да зреят. През тези два дни, определени за почивка, имаше толкова много неща да се свършат. Работата не ни притесняваше, успяхме да се справим. Но бяхме наясно, че в идващите пет месеца домати трябва да се отгледат и за един месец да се продадат. Бяхме твърдо решили — тази и още една година, или всичко на всичко три години ще произвеждаме домати. Така нямаше да бъдем притеснени с разходите за децата. И двете имаха добър успех и получаваха стипендия, макар и малка.

Основното, което трябва да се направи, бе къщата. В малката ми бащина къща не можехме да се побираме всички. Пък и тя бе на брат ми. Моето семейство нямаше къща и за да можем да идваме в Бисер, трябва да си направим.

А основните потребности на едно семейство се определят след критично разсъждение за приходите, които биха могли да дойдат. Моята максима, която съм спазвал ревностно, е, че винаги трябва да имаме в семейството набелязани цели, задачи, свързани с потребностите ни. Без такива задачи не сме оставали. Вкъщи всичко се обсъждаше открито и заедно вземахме решения. Всички в семейството държахме еднакво на това.

Стана ясно, че от 20 юни ще трябва да изляза в отпуска и да си довършим нещата. През следващата седмица решихме за един ден да отидем до Пловдив да видим децата, защото като започне беритбата на домати, няма да има възможност. Така и направихме.

Отидох при Сименски в Харманли, провери ми колата и спокойно можахме да тръгнем към пазара на Созопол.

На идване към нашето село, ако човек погледнеше от височина, щеше да види, че то цялото е побеляло от полиетилен — всички дворове бяха с покрити оранжерии. Ентусиазъм бе обхванал хората, те богатееха. Привечер в кръчмата, край махленските кръстовища на улиците хората си споделяха не със завист, а със самочувствие и гордост, че сред производителите на домати има вече над десет човека с повече от сто хиляди лева доход. Съседът ни разказа, че преди две вечери един от селото влязъл в кръчмата и казал на хората: „Черпя. Кой

какво ще пие? Направих вече 100 хиляди лева“. Всички вдигнали чаши и му пожелали здраве и още много години да работи. Строяха се хубави двуетажни къщи, дворове с голяма лоза отпред, овощни дървета, натежали от плод, крава, прасе, кокошки. Богати хора.

И друг път съм казвал — къде е държавата да разясни на тези работливи хора да изграждат в хубавите къщи баня и тоалетна, за да се вмести в изискванията за селски туризъм? Имахме толкова богати села, запазили бита и културата, с такъв голям човешки ресурс. Засмяната слънчева българска селянка ще предлага национални ястия, дворът те упойва с хубавите цветя, овощните дървета, натежали от плод, пред гостите домакинята бере в двора домати, чушки, краставици. Има езикови гимназии, внукът, внучката, като завършат, в активния туристически сезон помагат.

И защо? Страхувахте се, че няма да си плащат данъците? Че ще се замогнат и ще станат непослушни, че няма да ви имат доверие? Те и сега ви нямаха. Трагедията бе, че вие, управляващите, се отказате да гледате на подобни начинания с хората в перспектива, в по-далечни, бъдещи периоди. Такива прекрасни български села, вместили се в красивата ни природа, такива дадености! Това бе мощен ресурс, готов за експлоатация, без държавата да е дала нито лев! Тя — държавата, трябваше да създаде нормативни документи, в които да разпише условията за селски туризъм и изискванията за категоризация. Защо ли го повтарям, прилича на написаното на стар скъсан некролог, веещ се на стълба.

Приключих с реколтата в Бисер, бях доволен от изкараното. През този месец на село в бащината ми къща усетих какво значи да си свободен, независим. Седнал съм спокойно и само премествам маркуча през двайсетина минути в следващата леха, поливам домати. Пред очите ми е бързеят на водата, но само като усещане. А иначе времето просто е спряло. В такива случаи мисълта ти свободно се рее. Бръкнеш назад в спомените, виждаш нещо като реално, а е било толкова отдавна...

Магията на този двор и тогава, и сега тихо, кротко, шепнешком ме е зареждала и зарежда с толкова сили, вяра и любов. Тази душевност и топлота бяха създадени от майка ми и баща ми. В къщата и двора те отгледаха двама сина и една дъщеря, всеки бе поел по своя път, създали бяха семейства и винаги, когато си идвахме на село, още

щом стъпехме на двора и погледнехме къщата, усещахме тръпка. И в каквото и да се вгледаш, откриваш следите от детството си...

Сезонът свърши. Баща ми и майка ми бяха доволни, че всичко приключи успешно. Това са истинските радости за родителите. Баща ми обичаше с гордост да казва: „Гордея се с децата. Наредиха се, имат прекрасни деца — нашите внуци. Димовата дъщеря Петя завърши химически техникум, омъжена е, работи във фармацевтичния завод като лаборантка, синът му Гошо е в математическата гимназия, децата на Георги и двете ще станат лекари. Какво да искам повече? Само да сме живи и здрави, нищо повече не ми трябва, можем да караме достойни старини“.

Равносметката на баща ми за свършено от него и от майка ми като родители бе сегашната мечта и амбиция на мен, на брат ми и сестра ми за нашите деца. Още много ни предстоеше.

Прибрахме се в Хасково и преди да започна работа, отидохме до Пловдив да видим децата, те пък бяха в сесия. Останахме малко при тях, носехме им някои неща, поговорихме си и тръгнахме обратно за Хасково.

Върнах се в комплекса, всичко беше наред, пералнята работеше много добре — навред беше бяло, изгладено, чисто. На среща с директора обсъдихме за следващата година в щата на комплекса да предвидим четири жени в пералнята — две към хотела и две към ресторанта, за да натоварим еднакво издръжката.

Получих писмо от управлението на ВиК Хасково, че поради поскъпването на електроенергията и включването на нови кладенци в системата на предприятието цената на водата се променя от 20 стотинки за кубик на 58 стотинки. Тази промяна щеше да се въведе от октомври.

Това бе много лош сигнал. В комплекса за баните в хотела, за пералното стопанство, ресторанта и за поливането на градините, цветята и затревените площи се изразходваха 8000 кубика вода. В план-сметката за издръжката за годината бе заложена цена от 20 стотинки. Разликата до 58 стотинки щеше много грубо да се отрази на финансовия резултат, защото до края на годината не можеше да се променя план-сметката.

Решението на този въпрос проблесна с идеята за възстановяването на стари напълно изоставени водоизточници. В

района на къмпинга допреди десет години бе имало микропомпена станция. Постройка с три електрически помпи, ток се подаваше до таблото в помещението. Но нали сред персонала по поддръжката имах водопроводчик, електротехник и дърводелец. Направихме преглед на бившата помпена станция и наредих на дърводелеца да оправи вратата, да ѝ сложи брава и да се заключва. Електрическите помпи бяха свързани с набита сонда в земята, където е водата. Разпоредих да се изпробват помпите и електромоторите. Оказа се, че само едната работи, но видяхме, че дебитът е много голям.

Помпата бе пусната да работи за пет денонощия. Имаше канал и водата изтичаше в микроязовирче край комплекса. Водопроводчикът и електротехникът правеха проверки всеки ден.

Отидох до главния лекар на ХЕИ д-р Лозев, беше работил в Димитровград, когато и аз бях там. Имахме стари приятелски отношения. Разкрих му намеренията си да направя собствен водоизточник, поисках съдействие и му представих служебно писмо, с което молах да бъде направен пълен химичен и бактериологичен анализ, от който да бъде видно може ли водата да се използва за пиене и за масово обществено ползване.

Минаха десет дни, резултатите бяха готови, отидох в ХЕИ. Директорът на инспекцията радостно съобщи:

— Петров, водата в комплекса е три пъти по-добра от тази, която пие цяло Хасково, даваме ти документ за изследването и резултатите, подписано, подпечатано, с което разрешаваме да се включи комплексът. Слагай документа в сейфа и включвай водата спокойно.

Закупихме и монтирахме две нови електропомпи. Направихме изпробването, сложихме система да изключва помпите след напълване на водоема. С ХЕИ направихме договор помпената станция да бъде абонат към ХЕИ за провеждане на контрол, хлориране и поддържане според изискванията. Този абонамент ме задължаваше да заплащам такса от 50 лева на ХЕИ.

На следващия ден изпратих до ВиК писмо със следното съдържание: „Поради недостига на вода в Хасково и направената промяна на цената от 0,20 на 0,58 лева, комплекс «Клокотница» към Балкантурист Хасково се отказва от услугите ви да ни снабдявате с вода от вашата помпена станция. Молим комплекс «Клокотница» да бъде изключен от помпената станция от първи септември“.

На следващия ден главният счетоводител и зам.-директорът на ВиК дойдоха в комплекса притеснени. Поканих ги в кабинета, наредих да донесат кафе, кока-кола. Със зам.-директора на ВиК се познавахме, беше интелигентен, възпитан човек, който внимателно подкрепи предложението на главния счетоводител до края на годината да таксуват водата на комплекса по старата цена, а от първи януари следващата година да заложи в издръжката новата цена. И след като научиха докъде съм стигнал с подготовката на собствения водоизточник, разбраха, че решението ми не може да се промени. Главният счетоводител не скри разочарованието си:

— Петров, ти ни беше солиден клиент — осем-десет хиляди кубика вода е добро перо.

— Вярно е — отговорих, — само че това солидно перо, което се отразява положително във вашия финансов резултат, при мен е с обратен знак.

Така се разделихме с ВиК, доволни, че комплексът има още една солидна придобивка. Разходите за водоснабдяването се сведоха до консумираната електроенергия от електропомпите, петдесет лева абонамент към ХЕИ и петдесет лева допълнително към заплатата на общия работник, който се занимава с почистване на алеите и полива цветята и озеленените петна на вертикалната планировка. Бай Делчо от „Клокотница“ щеше да почиства района на помпената станция и да зарежда апарата с хлорна вар според указанията на ХЕИ. Водопроводчикът и електротехникът правеха периодични прегледи и така всичко беше в изправност.

* * *

Комплексът заработи на пълни обороти, персоналът преболедува още първата година високия гард. Пред него бяха заложени големи изисквания както пред хотела, така и пред ресторанта и бара.

В началото имаше известно напрежение. Откривах недовършени неща в хотела и къмпинга, разговарях с управителя, показвах му за какво става дума, той се оправдаваше: „Човешко е да се пропусне нещо, да се сбърка, не е малко работата, която имат да вършат, няма да им вадим душата“. Случваше се да мина по коридорите и да чуя как

камериерките се обръщат към управителя на хотела на малко име. Управителят на ресторанта пък седнал със сервитьорите в салона, пушат и си приказват, смеят се високо, а все пак вече има клиенти. Поглеждах има ли излъскани чаши и прибори на помощното шкафче на всеки сервитьор в района му. Намирах удобен момент да си поприказвам с управителя на ресторанта, да му посоча тези случаи, той също започва:

— Добре, бе, другарю Петров, та нали и те са хора, защо да не седнем заедно да си поговорим?

— Ще ви кажа защо — обяснявах. — Всеки идва 15–20 минути, преди да започне работното му време, за да се подготви. А това значи, че след това застава на работното си място и се занимава според длъжността си. Той е на работа. Извън работното време може да отиде някъде да почива, но няма право да преобръща работното си място в леговище. Погледнете на нещата от тази гледна точка.

Наблюденията ми показаха, че проявеният такт в ежедневието успя да изгради положителни навици у работниците. Те бяха доволни от високото качество на работата си по време на пребиваването на акредитираните журналисти към посланиците и най-вече при посрещането на самия дипломатически корпус. Бяха получили благодарност от мен, от директора на предприятието, д-р Джибров, и от Петър Дойчев.

Явно беше, че преди никой не бе изисквал толкова от тях, не бе развивал чувството им за отговорност. Народът е казал нещо, което трябва винаги да се помни: „Кучето скача според тоягата“.

След три години този колектив вече имаше почерк в работата си. Комплексът стана предпочитано място за посещения заради доброто обслужване и безупречния ред. Резервации се правеха от Стара Загора, Пловдив. Финансовите показатели бяха добри, хората вземаха прилични заплати. Празнувахме именни дни на членове на колектива, раздавах се подаръци, защото имаше пари в касата на профкомитета.

Цанов беше напуснал Балкантурист, стана финансов ревизор към Държавния финансов контрол, на негово място дойде главният счетоводител на завод „Жеко Димитров“ Георги Господинов, един прекрасен човек. Разбираше си от работата, на никого не повиши тон, помагаше и имаше поглед върху цялата дейност на предприятието.

Късната есен се оказа топла и слънчева. Край оградата на комплекса имаше големи кестени с пищни корони, а веднага след оградата започваше дъбова гора. Всичко бе златисто обагрено — красота. Тревните площи бяха редовно косени и поливани и затова се стелеха като прекрасен зелен килим.

Бяхме приятели с художника към окръжния съвет. Поканих го да ми гостува на обяд. Разведох го из комплекса, слязохме в къмпинга, който беше на по-ниско ниво, там имаше дневен бар, а около него големи плачещи върби. Предложих да обядваме на маса под върбите, поръчах на готвача да подготви две гювечета и хубави салати.

Цялата тази увертюра беше да заинтригувам художника да отидем при зам.-председателя по образованието и културата към градския съвет Никола Атанасов. С него се познавахме много добре. Когато бях в комплекс „Аида“ всяка година се провеждаха музикални тържества в чест на Недялка Симеонова (световноизвестна българска цигуларка (1901–1957) — Бел.ред.). Музикалните величия, канени на тържествата, биваха настанявани в „Аида“. Уважавахме се със зам.-председателя. Сега имах идея, за чието осъществяване исках Митко, художникът, да ми помогне като вещ в тази културна дейност.

Идеята ми беше да се проведе художествен пленер. Художниците ще бъдат настанени в комплекса, ако някой желае — в бунгалата, защото нали художниците са такива едни емоционални. Въпросът бе организирането на пленера, поканата и най-важното — дали общинският съвет ще поеме издръжката на това мероприятие. Предполагах, че след това ще се проведе изложба в залата на Дома на техниката.

Обядвахме с Митко, той слушаше идеята ми и отпиваше от чашата си. След това се облегна се на стола и обстоятелствено заобяснява:

— Много се радвам, другарю Петров, на начина ви на мислене, красотата в комплекса е нещо неповторимо, след десет-петнадесет дни ще окапят тези разкошни листа, времето ще свие вежди и край. Радвам се на въображението ви, на усета ви, вие сте естет. Идеята ви е прекрасна и мисля, че другарят Атанасов ще я приеме, разходите не са проблем, пари има за такива мероприятия, стига идеи и инициативни хора да има. Слушайте, другарю Петров, ще ви кажа откровено. Друг не би могъл да ме заинтригува така, както го направихте, сред този

пожар от цветовете. Аз ви уважавам, не за първи път разговаряме двамата, дори сме приятели от годините, когато бяхте в „Аида“. Вие обаче не знаете какво ще ми коства на мен тази идея. Другарят Атанасов ще се зарадва и ще каже „Митко, действай, свържи се с художници от къде ли не, поне десет, петнадесет човека трябва да поканим“. После — осигуряване на материали, защото никак не е лесно провеждането на такова мероприятие. Признавам, че по-добър избор за място, където да съберем художници, трудно ще се направи. Но ще ви помоля няколко дни да си помисля, аз също имам някои ангажименти, ще ви се обадя и ви моля предварително не казвайте на никого.

Приключихме обяда много приятелски и с една кола уредих прибирането на Митко в Хасково.

* * *

Разбира се, ежедневието не протичаше само в обмисляне на идеи, а преобладаваше прозата. Повреда в парното спря топлата вода в хотела и в пералните. Повиках по телефона техник и слязох в мазето да проверя сам каква е повредата. Дойде обаче една от администраторките на рецепцията на хотела и ми съобщи, че е пристигнал зам.-председателят на градския съвет и иска да ме види.

Веднага разбрах за какво щеше да стане дума. Бяха минали само два дни, откакто художникът Митко беше при мене, значи е дошъл Атанасов, който отговаря за културата и изкуството. Позасмях се доволен и си казах „Ще има пленер“.

Поканих Атанасов и Митко на маса на терасата на ресторанта, седнахме и попитах:

— Кафе, нещо разхладително?

Приеха. Атанасов отпи от чашата си глътка кола, погледна ме доволен и каза:

— Другарю Петров, поздравявам ви за прекрасната идея. Митко като ми каза, се плеснах по челото и му викам: „Виждаш ли, сезонът си отива, а на нас не ни идва на ума за такова мероприятие“. От вчера съм казал на Митко да разговаря с колегите си и до три-четири дни да знам колко човека ще дойдат и ще направим резервация.

Аз се направих на скромен:

— Казах на Митко, когато разговаряхме, че може да ви притеснят разходите — закуска, обяд, вечеря, спане и материали за работа.

Атанасов махна с ръка и ме прекъсна:

— Как можеш да мислиш такива неща, дори и да е притеснен отделът, аз ще кажа на някой директор от големите предприятия и веднага ще преведе на отдела каквато сума е необходима от техния фонд СБКМ. Държавата ни е богата, другарю Петров, вие сам виждате какъв замък е издигнат тук — вашият комплекс. До няколко дни програмата ни ще бъде готова и ще направим резервации. Останалите подробности ще доуточняваме в движение. Благодарим и обещаваме да идваме по-често да се наслаждаваме на тези красоти.

Изпратих гостите, срещнах на стълбите техника от сервизната база, който ми съобщи, че аварията е отстранена.

Майстор-готвачът Колю Вълчев стоеше пред мен, погледнах го с въпросителен поглед, той се усмихна:

— Предложих му, другарю управител, човекът каза, че не е гладен, сега ще му направя едно кафе.

— Много бързо ме разбираш бе, Коле — казах му аз.

— Колко години станаха — отвърна Колю, — когато срещях този поглед в „Аида“, май седем, и тук вече три — ето ти десет години. Тогава бях момче, а сега главата ми побеля, майка ми и баща ми на толкова неща не са ме научили, колкото вие, и съм ви благодарен.

— Дано да е така, майсторе, и още дълги години да бъдем заедно — отговорих.

След края на обедната работа главният готвач и управителят на ресторанта дойдоха при мен в канцеларията. Заговорихме се по какъв начин попадат конци и парцали в резервоара, където съхраняваме нафтата, и затова така често спира горелката. Ако при нас резервоарът е затворен, може би в „Петрол“ в големите резервоари нещо става, кой знае какъв народ работи там.

— Някакъв друг проблем ли ви води, казвайте — подканих аз дошлите.

Те се спогледаха и управителят на ресторанта Шарков каза:

— Другарю Петров, майсторът има една деликатна молба и затова ме помоли да дойдем двамата.

— Знаете, при нас в кухнята работното облекло бързо се замърсява, едно опиране в някоя тава и край, трябва да сменяш престилката — заговори главният готвач. — Та имам такава молба, не се отнася само за моето работно облекло, а за целия персонал...

— Добре — казах аз. — Шарков, нареди на някой от ресторанта да слезе в къмпинга и да каже на домакина бай Иван, той е в склада, да дойде при нас. И кажи да направят по едно кафе, и сервитьори има, да сервират кафето. Разбира се, и за бай Иван предвиди кафе.

По вътрешния телефон поисках и администраторката да дойде. Кафето пристигна, бай Иван дойде и пусна някаква шега на майстора. Дойде и Христо, управителят на хотела и къмпинга. Запушихме, всеки си взе кафето. Бях доволен от стеклите се обстоятелства, защото вече предвиждах да се направи ново работно облекло за кухнята и за камериерките. Бяхме разговаряли за това с управителя на хотела.

— Ще се възползвам от случая и ще проведем кратко съвещание. Първият въпрос, който ще разгледаме, е започналият преди малко разговор за работното облекло. Неотдавна дори говорихме с Христо и оставихме въпроса, докато се намери подходящ плат.

— Намерихме, другарю Петров — намеси се Христо.

— Добре тогава — продължих аз. — Шарков, заедно с домакина ще отидеш в шивашката кооперация, преди бяхме шили работно облекло. На мъжете — сако с дълъг ръкав по три комплекта, на жените — бели престилки, също три комплекта, на главния готвач — освен комплекта и две бели престилки. Освен това още два броя престилки ще бъдат в гардероба на управителя на ресторанта и когато дойде Драгоева — технологът, или на друг човек му се наложи да влезе в кухнята, ще му бъде дадена престилка. По-нататък — бели шапки за готвачите, за жените — пилотки като на стюардеси над прибраните коси. Ще ви кажат колко плат да вземете и да занесете в кооперацията. Разговарях с техните моделиери, казаха, че могат да избродират знака на комплекса — знаете го, има го на папките в хотела. Представлява кръг с надпис „Комплекс Клокотница“ и в средата е скулптурата, която е пред комплекса. Такъв знак ще има на джоба горе от лявата страна на всички престилки и сака, както и на горния джоб на престилките на камериерките. Носите платовете в кооперацията, осигурявате да отидат хората и да им вземат мярка, ще бъде готово за една седмица...

Главният готвач се засмя:

— Аз какво поисках, то какво излезе...

— Има и друг въпрос — продължих аз. — След два дни ще направи резервация Градският съвет, може би за около петнадесет души. Ще се проведе художествен пленер. Ще дойдат художници от цялата страна, всеки ще избира какво да рисува и накрая ще се направи изложба на произведенията им в Дома на техника. Надявам се да ги настаним в бунгалата, там може би ще се чувстват по-добре, но важното за нас е да имат закуска, обяд, вечеря и нощувка, най-много за една седмица. Какво ще кажете?

— Ако бъдат настанени в къмпинга, ще бъде добре, в хотела има групи, а има редовно и други посетители — каза Христо.

Шарков започна загрижено да обяснява, че те щели да се точат един по един по всяко време, защото нали ги знаете какви са отнесени.

— Другарю Петров, нали си спомняте, когато бяхме с вас в „Аида“ и се провеждаха музикални дни „Неделя Симеонова“. Тогава бяха едни композитори, професори, музикални величия. Ама много капризни. Не казвам нищо лошо, но хората на изкуството са такива едни претенциозни.

Останахме с Колю.

— Ще те помоля за нещо, ама деликатно, защото не ти влиза в задълженията — обърнах се към него. — Сутрин като идват на работа перачките, минават край кухнята по коридора и слизат в мазето в пералната да работят. На обяд се хранят както камериерките със столови бележки и си плащат. Но сутрин в някакъв съд им слагай по една супа, да закусят долу и да почнат работа. Те са бедни, жените, а колко мокро и тежко пране минава през ръцете им.

Колю се засмя:

— Другарю Петров, още когато идвахме да говорим за прането, знаех, че ще ми кажете това. Знаех си, защото много добре ви познавам, но вие пък знаете, че аз също мълчаливо давам и на парнаджията, на бай Иван градинаря. И правилно, по една закуска на тези хора също ще давам.

Благодарих на майстора и останах сам в канцеларията. Повече от двадесет години съм в системата на Балкантурист и пред очите ми колко храна и напитки са били поднесени на някои хора чак до преяждане, като това не се е отразявало на сметките на мнозина от тези консуматори. А тук имяхме четири жени, които работеха тежка

работа за сто лева на месец. Всяка сутрин, когато идваха на работа, перачките поздравяваха майстор-готвача много любезно за тази чорбица, която получаваха. От големите приеми горе в разкошния салон малко трохи за тези долу в мазето, където е пералната. След края на работния ден всички напускат работното място, излизат на улицата и се сместват с останалите. Всички продължават заедно напред. Къде тук е знакът за равенство и какъв е делът на справедливостта?

* * *

Дойде началото на учебната година. Славей замина за Пловдив, Валя — за Пазарджик. Смешното е, че е било нужно много малко медицинският филиал да бъде в Хасково, а не в Пазарджик. Подготвени били всички документи, а и „тези горе“ били съгласни. Само стопанинът на окръга трябвало да представи документите на определена дата за подпис. Той пък дълго се чудел и тъжно попитал: „Точно на тази ли дата трябваше да се представят документите горе“. Не ги представили. И Хасково си останало без висш медицински институт.

Валка се настани в една стая в общежитието със своята колежка от Харманли Тонито. С нейния баща сме били съученици в гимназията, от онова време останахме добри познати.

В комплекса дейността се развиваше много добре, имаше редовна резервация от немските туристически фирми. Управителят на ресторанта напусна и отиде на работа към едно поделение. На мястото на Шарков дойде Тодев, родом от съседно село. Години наред е бил на черноморските курорти, завършил задочно икономика на туризма, бил е управител на ресторант на къмпинг. Познаваше добре динамиката на активния туристически сезон. Жена му работеше в туристическото бюро към предприятието. Бе партиен член. С председателя на Градския съвет на Хасково бяха от едно село, дори бях чул от някого, че е правен намек на Деспов Тодев да бъде сложен комплексен управител на комплекса.

Партийната група в комплекса беше от шестима души. Главният готвач Колю Вълчев, отчетникът на кухнята (имахме такава длъжност) Сашо (Сабри), бил е преди бюфетчик, грамотен и много работлив.

Жената на Сашо, скромна селска женица, дори не знаеше добре български, говореше с акцент, беше обща работничка в кухнята. Бай Делчо градинарят, един от магазинерите във валутния магазин, известен като Корекома, една администраторка, Тодев.

Всъщност нямаше партийни изяви, всеки си вършеше работата. Когато се провеждаха партийни събрания, членовете от комплекса отиваха в Хасково. Обикновено събранията ставаха в банкетната зала на ресторант „Аида“.

Между края на обедната работа и застъпването на втора смяна на готвачите оставаше малко време, когато можеше да се поседне на терасата и да се поговори с персонала. Веднъж в такъв разговор Сашо ме попита:

— Другарю Петров, оставихме при вас стоките отчети, за да ги проверите и подпишете. Готови ли са?

— Да — казах, — оставил съм ги на рецепцията. Нали сутрин нощната администраторка представя всички документи в счетоводството?

— Добре, аз ще ги взема оттам, моят отчет сам искам да го представя в счетоводството. Искам да дообясня някои неща по него — каза Сашо.

Колю Вълчев се засмя и, разбира се, тръсна шеговито:

— Другарю Петров, той лично иска да си представи отчета. Сега да си артист, спортист и турчин комунист, това са най-зачитаните хора.

Сашо веднага реагира, махна с ръка и отвърна:

— Какви глупости глупости, та нали и ти си комунист, и аз съм комунист. Каква е разликата?

Колю Вълчев се смееше, смееха се всички и каза:

— Не се засягай, не съм искал никого да обидя. Много добре знаеш, пък и всички го знаят — това е виц. Станало е нарицателно.

Понеже споменахме за Сашо, при едно идване в канцеларията го поканих да седне, дори наредих да донесат по едно кафе, за да се създаде непринуденост и да поговорим. Попитах при кого са ходили в болницата, защото ги видях, минавайки с колата по булеварда, и той ми обясни:

— Другарю управител, да си говорим откровено, ако нямате нищо против и имате възможност, защото толкова въпроси за решаване са на главата ви...

— Говори спокойно, Сашо, имаме време.

— Другарю управител, много неща не знаете за нас, мюсюлманите. Наистина ходихме в болницата, както сте видели. Един съсед е там и трябваше да отидем да го видим. Ако мюсюлманин се разболее и отиде в болницата, при нас е задължително всички близки съседи да отидат да го видят поне веднъж. Това е неписано правило, но се спазва строго. Когато е въкъщи болният и при него има човек от семейството, ако някой близък или съсед иска да го види, болният казва на своя близък да го пусне ли в стаята или само от вратата да му пожелае оздравяване. При нас човешката цена и особено зачитането на старите хора е въпрос номер едно. Докато са млади, хората работят неуморно и скромно, пестеливо държат на семейството си. Жената на гръб с кош пренася набрания тютюн от високото, където е нивата — там каруца не може да ходи. Самият вие сте видели, след като разрешиха жителство в града от селата, всичко дойде в града, вдигнаха цели квартали с по триетажни къщи като кооперации. Тези пари са събирани стотинка по стотинка. Най-ценното качество на нашите хора е тяхната солидарност. Те си помагат и се уважават. Казвам ви напълно проверено, а това е и самата действителност — наш мюсюлманин мъж или жена няма в старчески дом. Няма такова семейство, което да не осигури една стаичка, едно местенце за стария човек. Тях, старците, животът ги е научил да не бъдат капризни, сутрин му поднесат топла попарка, той благодари на Аллах, че е осъмнал жив и здрав. Дойде съседът, също стар човек, домакинята им направи кафе от леблебия, за тях е цял празник, това уважение им създава самочувствие. И така си умират, при близките си, незабележимо мълчаливо угасвайки... Така сме ние. Нещо много се заседях. Благодаря, другарю Петров, за сърдечния разговор. Това, на което сте ме научили, никога няма да забравя. Ние, мюсюлманите, имаме такава приказка: „От себе си никога няма да те пропъдя, в мене винаги има място за тебе“.

* * *

След няколко дни председателят на профкомитета на предприятието Иванка Хаджиева пристигна със служебната кола в комплекса. Придружаваше я инспекторът по охраната на труда.

Изненадан, изчаках да науча сериозната новина, която щяха да съобщят. С радостна приповдигнатост Хаджиева се обърна към мен официално:

— Другарю Петров, направен е график в кои дни ще се проведат тържествените събрания в комплексите с много важен дневен ред. Момент, да проверя, така... във вашия комплекс ще се проведе в сряда следващата седмица. В счетоводството е такава натоварена програма, не могат да си вдигнат главата. Има обаче определен срок за провеждане на тържествените събрания.

Попитах какво е това тържествено събрание по спешност.

— Другарю Петров, на събранието ще бъдат директорът, главният счетоводител, юрисконсултът, партийният секретар и представител от комитета. В общи линии мога да ти кажа засега само това: колективите на комплексите заедно с ръководството си ще приемат цялата база като колективна собственост. Подробностите ще се разяснят на събранието.

— Работата ни пораства. Да се качим горе в салона, ще ни бъдете гости, каня ви на обяд.

Иванка Хаджиева се заговори с администраторките, когато отивахме в ресторанта, след това влезе да поздрави кухненския персонал, беше много контактна и с всекиго намираше тема за разговор. С други думи предприятието ни имаше прекрасен председател на профкомитета.

Разбира се, основната й дейност беше ръководител на туристическото ни бюро. Имахме четири автобуса, организираха се екскурзии. Тази дейност определено се развиваше успешно. Екскурзиите бяха предимно в СССР и Германия. Организацията на групите беше много добра, бяха отработени маршрутите, имаше екскурзоводи, в съответните градове — подготвена програма, максимално се ползваха дните, за да могат повече интересни неща да се видят.

Често за добра работа комплексните управители ни пращаха екскурзоводи на такива групи. Замогването на предприятието се усещаше: загуби нямаше, заплатите се изплащаха, отчисленията по параграф СБКМ увеличиха натрупването във фонда. Пари за награди по случай празниците имаше за всички. Колективни празнувания, подпомагане на многодетни семейства. Предприятието имаше

законово право да строи почивни станции на морето и в планинските курорти. Те бяха обзаведени по всички правила, включително със столове за хранене. Освен картите за почивка, раздавани от профкомитетите, имаше и смени за почивки в собствената почивна база на предприятието.

Споменах, че се предвиждаше колективите на отделните стопански единици да поемат ръководството в свои ръце. И се започна, дойдоха комисиите с подготвени описи за цялото съдържание на комплекса като самостоятелна стопанска единица със съответния персонал и обзавеждане за провеждане на пълноценна дейност.

Събранието бе проведено с цялата си тържественост без особени подробности за същността на партийното решение в присъствието на ръководството на комплекса. Директорът, главният счетоводител, партийният секретар, председателят на профкомитета с цялата си душа честитиха на колектива, че вече е стопанин на комплекса.

Господи, какъв цирк! Представлението се състоя във всички комплекси и в следващите дни всеки продължи да си работи както е било досега.

Какво всъщност се случи?

Другарят Григор Стоичков е в Централния комитет на БКП. Прекият му телефон с Тодор Живков позвънява и в слушалката той чува „Ела при мен“. Отива. Живков му казва „Заминавам веднага за Москва, Горбачов току-що нареди, ще бъда може би няколко дни в Москва. Без коментари, това го знаем само двамата“. На следващия ден другарят Стоичков е в кабинета си, сутринта първото позвъняване е пак от прекия телефон с Тодор Живков. Изтръпва и вдига слушалката, същият глас „Ела веднага при мене“, отива и слуша деловото разпореждане. „Министерството на външните работи урежда неофициално посещение в Индия. След заминаването ми веднага подписваш от мое име секретно разпореждане да се преустанови предаването на държавната собственост на колективите, направените да се обявят за нищожни и да се преустанови всякакъв коментар по този въпрос“. Разговорът с Горбачов бил само двадесет минути. Той казал: „Китайски социализъм в България няма да провеждаме, веднага заминавай за България. Останалото го знаеш. Свободен си“...

Това са събития, които много малко хора са знаели как са били заченати и ликвидирани. Опекунството го имаше в буквалния смисъл.

Страхът от външния враг обаче вече не ни действаше. В социалистическите страни успешно работеха корекоми уж за задоволяване на потребностите на западните туристи и за покупка на стоки от граждани, които са работили по тъй нареченото второ направление. Цените в тези магазини бяха определяни в западна валута. На черно гражданинът купуваше от тираджия 20–30 долара, защото синът му е на 16 години и жена му всеки ден натяква „Какъв баща си, как хората намират начин, а ти не можеш едни дънки да купиш?“. И когато отива в корекома да купи дънките, магазинерът малко притеснено, но настоятелно казва „Трябва да ви запиша данните от паспорта“. Тези данни се проверяват гражданинът да не върши агентурна дейност заради дънките на сина си.

Все повече и повече изкушаващи неща се предлагаха в корекомите. Редовите партийни другари трудно издържаха на изкушението. Тихомълком с едно секретно разпореждане 30% от заплатите на отговорни другари се изплащаха в западна валута. Бутилката беше отворена и духът беше изпуснат. Немалък обем валута се въртеше в обръщение. Тираджии, наши и чужди, чужди студенти платено следване, в обменните бюра, за съжаление, се появяваха шупли, откъдето също изтичаше по нещо... Никой не обръщаше внимание, докато нещата не станаха необратими.

* * *

Така протичаше ежедневието, докато изведнъж дойде лошото. По телефона ми се обадиха в комплекса: „Баща ви е в болницата в Харманли в хирургическото отделение. Състоянието му е тежко, тръгнете веднага“. Моментално потеглих с колата до апартамента, взех Петя и заминахме за Харманли. Влязохме в коридора на хирургията, видях един познат, посочи ми вратата на стаята, където беше баща ми. В стаята имаше още един болен, до него седеше жена му. Още като отворих вратата, баща ми каза: „Знаех, че ще успеете да дойдете, вече не ме е страх“.

Дойде дежурният лекар и почна да ми обяснява: „Силен удар в рамото, счупена е ключицата, поне това можем да видим, в гърдите също има удар, но най-страшното е главата, черепът е нарушен, до

каква степен, не се знае. Опасността е там да не настъпи кръвоизлив“. Поисках да се свържа със завеждащия отделениято, беше си вкъщи. Разговаряхме по телефона.

— Нищо не можем да правим, сега най-малкото движение при него може да предизвика кръвоизлив. Дай, Боже, да издържи тази вечер, утре ще докараме неврохирурзи и други специалисти и дано успеем. Това мога да ви кажа, за съжаление.

От лекарския кабинет, откъдето водих разговора, отново се върнах в стаята. Помолих баща си да не говори, да не прави никакви движения, ако желае нещо или чувства нещо, да ми покаже веднага. Седях до него, Петя до рамото ми гледаше напрегнато. Познавах характера му, той осъзнаваше състоянието си. Леко с ръка посочи главата си и без да мигва, ми каза шепнешком, гледайки ме въпросително:

— Тука май е страшното.

Не можех да наведа поглед, стиснах зъби и продължих да го гледам право в очите. Сестрата също беше в стаята, приближи се до леглото, после веднага излезе. Дойдоха с дежурния лекар. Баща ми внимателно погледна лекаря и сестрата, трепна целият изведнъж, сложих ръка на челото му. Погледът му остана така, в нищото.

Мили татко, вече те нямам...

Лекарят и сестрата изказаха съболезнования. Жената с болния мъж на второто легло помоли да се преместят в съседната стая, там имало свободно легло. Лекарят нареди на санитарката да премести хората, обърна се към нас.

— По нашите изисквания, след като почине болният, два часа остава в леглото си и след това бива пренесен в моргата. Така че вие можете да постоите тези два часа при баща си.

За мен вече нищо нямаше значение, всичко беше пусто, заглъхнало. Срецнах погледа на Петя, беше коленичила до леглото, хванах я за раменете и я сложих да седне на стола, взех друг стол, сложих го до леглото, седнах и аз.

В този момент разбрах колко правилно беше казал дежурният лекар „можете да си поседите в стаята при баща си“. Да, това беше най-подходящото време мълчаливо да му кажа това, за което не ни стигна времето. За толкова малко време, за броени часове да стане такава страшна промяна. Дежурният лекар констатира смъртта и той

лежи мъртъв в леглото, спокоен, горд, със същата осанка на добър и честолюбив човек.

Докато съм жив, ще ти бъда благодарен, татко. Ти ме научи как се започва отначало, научи ме да бъда много търпелив, научих и приех своята мяра. Пред близките ни, пред твоите приятели никога няма да те посрамя...

Дойдоха двама санитарии с носилката, разбрахме — дотук е всичко. Целунахме го с Петя и се сбогувахме. В колата казах:

— Ще трябва да отидем до Бисер. Майка знае само, че е ударен от кола и изпратен в болницата. Телефон вкъщи на село обаче няма, сутринта рано трябва да съобщя първо на брат ми в Казанлък и след това на останалите близки. Това може да стане като се приберем сега в Хасково.

— Ще можеш ли да караш? — попита Петя.

— Ще мога — и потеглихме.

Пристигнахме в Хасково към три-четири часа призори. Почакахме да се съмне и започнах по телефона с горчивото съобщение. След разговора с брат ми слязох да сложа някои неща в колата, които ни бяха нужни за случая. Когато посегнах да отворя предната врата до волана, видях, че го няма страничното огледало. От три-четири през нощта, когато сме се прибрали, до сутринта, когато слязох до колата, някой бе хванал огледалото, извил го няколко пъти, изскубнал го и го взел.

Изтръпнах, но не от загубата на огледалото. Обзе ме чувството, че тази вечер изгубих човека, който беше до гърба ми, а през това огледало аз наблюдавах да не ме сполети нещо в гръб.

Повече друго огледало не сложих.

Отидохме си в Бисер, събрахме се близки, приятели, съседии и погребяхме баща ни. След няколко дни, като дойдохме на себе си, разбрахме как е станало произшествието. Семейство от Любимец пътувало за Пловдив, там живеели, били на гости в Любимец. Баща ми с каруцата и магарето бил на работа на една нива край шосето. Решил да прекоси шосето и да отиде да завърже магарето. Минавал един тир, той го изчакал да мине и след това решил да прекоси шосето. От обратната страна идвала любимчанската кола, която вероятно той не видял. Колата го ударила, влачила го няколко метра и спряла. Спрели една кола от минаващите по магистралата и хората, които се били

събрали, помолили татко да бъде откаран по най-бърз начин в Харманли.

Шофьорът, който ударил баща ми, изчакал да дойдат от КАТ, направили протокол за произшествието и след това заминал със семейството си за Пловдив.

Наехме адвокати. Материалите от следствието стигнаха до прокурора, неговото заключение бе „Няма доказателства за престъпление“ и не даде ход на дело. Обжалвахме, от София върнаха делото при следователя за ново разследване. И така четири пъти. Адвокатът ми каза:

— Петров, доникъде няма да стигнем с делото, защото прокурорът ми заяви, че гражданинът Мазгалов от Любимец е партиен член, директор на едно пловдивско предприятие и не може да бъде изправен пред съда. За да бъде изправен партиен член пред съда, трябва първо да бъде изключен от партията, а това никога няма да направят с другаря Мазгалов. Темида не слага на везните такива хора.

Уважаемият Мазгалов не дойде да изкаже едно съболезнование, той бе защитен от партийната система.

Останахме на село да спазим обичаите — девет дни всяка сутрин ходехме на гроба. След това минаха и четиридесетте дни и майка трябваше да отиде в Казанлък при брат ми. Такова беше тяхното решение, да бъдат на стари години при Димо.

Майка ми беше умна селска жена, най-голямата от трите деца. Когато баща ѝ, дядо ми Георги, е бил на войната, а после две години пленник, тя е гледала малките — брат си и сестра си, за да може майка ѝ да работи и да ги изхранва. Горчилката на живота бе заседнала на гърлото ѝ от детските години чак докато се събрали с баща ми и построили тази кирпичена къща, в която година по-късно съм се родил. Отгледали бяха три деца, имаха шест внуци и внуци. На празници когато се събрахме, те бяха най-щастливите родители.

Обикаляше през деня по двора майка ми, разглеждаше овошките. Когато минаваше край къщата, се спираше, огледаше я от темела бавно до стрехата, с длан нежно погалваше мазилката на стената и ако се случех близко до нея, ме поглеждаше и поклащаше глава:

— Зная, повече в тази къща няма да се върна, след като отида в Казанлък.

— Защо говориш така бе, майко, през лятото пак ще се събираме всички тук в този двор.

— Би било хубаво, но аз зная, хубавото свърши. Но не обръщайте внимание на моите приказки, аз ще си поседна на това старо столче и ще си погледам двора. Вие си вършете вашата работа.

Брат ми се беше заел да продава кравата, телето, магарето. Такова набързо продаване си е харизване, както казват хората, но нямаше време за чакане. След като направим възпоменанието на четиридесетия ден от смъртта на татко, решението бе Димови да приберат майка в Казанлък при тях. Къщата щяхме да заключим, токът и водата — да спрем, а на съседите щяхме да казваме: „Понаглеждайте нашата къща и двора“.

Така и направихме.

* * *

Ключ за къщата в Бисер имаше и у Димови, и у нас. За нас от Хасково беше по-близко и по-удобно, затова по-често си ходехме на село. Отбивахме се и до Казанлък, брат ми беше голям кулинар, при такива събирания наготвеното бе и вкусно, и богато. Майка ни беше там, сядяхме всички заедно, говорехме си весело. Тя като че ли лесно се бе адаптирала при новите условия, а може би прикриваше какво ѝ е било всъщност на душата. За една селска жена, прекарала живота си в селския двор, в контакти със съседите, апартаментът на третия етаж е много високо и далеч от това усещане.

В един късен есенен ден реших да отида с колата до Бисер да погледна къщата и двора, да се обадя на бай Павел и да се върна.

Пристигнах в Бисер, вдигнах ръка на съседа през една къща от нашата, поздравихме се и побързах да отключа външната вратичка и да вляза в двора. Отворих и погледът ми замръзна. Дворът от стълбите пред къщи чак до фурната по средата бе покрит с листата на ябълката, а клоните бяха напълно голи. Вятърът равномерно беше разстлал фин прах по целия двор, а капките от ситния дъжд отпреди няколко дни бяха издълбали в него чашки с най-различни форми.

Само в природата може да има такова съвършенство. Но от тази красота струеше страшна пустота. Нямаше нито една стъпка, жива

душа не беше минала по двора.

Нещо ми се събра в гърлото, устата ми засъхна. Някой като че ли ми изкрещя „Нима не виждаш, че тук запуснява“. Прекрачих, заобиколих къщата, върнах се обратно, спрях по средата на двора, погледнах напред, после назад и видях стъпките си. Не, не бяха моите стъпки, може би беше минал някой пиан, изглеждаха несигурни и разкривени. Не можех да се понасям такъв разлят, намерих ключа в джоба си, отключих външната врата, отворих, влязох в стаята — всичко си беше на мястото. В каната на масата до половината имаше вода, не знаей дали съм бил жаден, взех чашата, напълних я, вдигнах и я изпих на един дъх. Очите ми попаднаха на една шарена селска кърпа, която за нищо друго не се ползваше, само за едно — майка ми с нея бършеше вилици и лъжици и ги подреждаше в шкафчето. Имаха си преградки, на шкафчето си имаше определено място, където майка я закачаше. Отворих чекмеджето с приборите, веднага погледът ми попадна на бруса, стоманена пръчка, с която се острят ножовете. Този прибор го ползваше баща ми, взех го и седнах на стола до масата, сложих кърпата и бруса на масата пред мен.

Само преди два месеца спокоен, кротък живот течеше в този двор и в тази къща. Още като отвориш външната вратичка, ще чуеш „Кой е? А, заповядайте“, баща ми засмян ще те посрещне. Майка ми обикаля край печката, носи се приятна миризма на готвено, ще чуеш пробляляло агне, дворът пометен, чист, две лястовички кацнали на простора, извиват гласчетата си така прилежно, като че ли са на изпит.

Това вече го нямаше. Къде сбъркахме, кое пропуснахме да направим? Станах, сложих кърпата на нейната окачалка, бруса — в чекмеджето при приборите. Поогледах стените, излязох, заключих, качих се в колата веднага и тръгнах обратно за Хасково. Не исках да видя никого, нито бай Павел, нито вуйчови. Прибрах се в Хасково, казах на Петя, че съм ходих до село, тя ме попита:

— Е, кажи нещо от село. По къщата, двора, нали всичко е наред? Не се ли видя с някого?

— Не — и отидох в другата стая.

Не разказах на Петя това преживяване, не съм го казвал на никого досега. То беше скътано в мен, чисто, без никаква подправка, никой не го знаеше и защо го направих сега, да ме пита някой...

* * *

Сутрин бързах да се приготвя за работа, Петя винаги отиваше по-рано в детската градина, където работеше. Децата ги водеха в градината рано, за да могат и майките да отидат навреме на работа.

В предприятието затихнаха коментарите за предаването на собствеността на работническите колективи.

Хасково беше областен център на много голям район. Хора на основни длъжности в областните съвети и в окръжните комитети на партията тихомълком се разместваха. След завръщането ни от СССР Делчо Борисов не се върна генерален директор на СМК, а беше сложен за председател по строителството в окръжния съвет. Делчо се прибра в България една година преди мен и беше заварил като първи секретар на окръжния комитет на партията Румен Сербезов. Той пък оцени качествата на Делчо и му осигури служебно посещение в Япония, за което след това Делчо с удоволствие разказваше. След като заработи комплексът „Клокотница“, една от първите и най-пищната там беше сватбата на Тошо — малкия син на Делчо.

За генерален директор на СМК беше назначен Радан Чолаков, с него също бяхме и сме добри приятели. Радан умело ползваше опита на Делчо. Доколкото си спомням, дълги години Делчо остана член на стопанския съвет на СМК. Управлението на СМК беше в сграда, успоредна на окръжния съвет, с лице към централния площад на Хасково, една малка странична уличка ги разделяше. От времето, когато Делчо беше генерален директор, а след това, когато поста прие Радан Чолаков, аз поддържах навика си да посещавам този кабинет. Навремето при Делчо правех реконструкции на „Аида“, сега Радан беше основен изпълнител на комплекс „Клокотница“...

Зимата дойде, по-трудно се ходеше до Казанлък, майка се беше разболяла, беше в болницата, не се откри нещо лошо, но явно тя не се чувстваше добре, а и не трябва да се забравя, че преместването ѝ от двора и от къщата в село си е цяло заболяване. На село също рядко ходехме.

Започнаха празниците за новата 1984 година. Децата си дойдоха, вкъщи стана весело. Имаше какво да разказват.

На едно заседание на стопанския съвет директорът на предприятието Деспов обяви като последна точка:

— Поръчахме с началника на капиталното строителство павилиони за бързо хранене — принцеси, сандвичи, кафе, разхладителни напитки и захарни изделия. По един в Димитровград, Любимец, Харманли и Свиленград, два в Хасково. Тука сте комплексните управители. Нареждам всеки комплексен управител да съгласува в архитектурния отдел към съветите и подходящото място. Продавачи на павилионите си намерете вие.

Настоявах за мястото пред окръжната болница на ъгъла на паркинга пред входа ѝ. Архитектът се съгласи и обясни:

— Мястото е общинско и на него не може да се извърши проектиране за строителство на каквото и да било. Направи обаче едно служебно писмо, подписано от вашия директор, и ми го донеси, за два дни ще подготвя заповедта и ще представя за подпис на кмета. — По това време кмет беше Пенчо Пенев.

След три дни получих разрешението, представих го на началника по капиталното строителство инж. Илко Янев, той каза, че ще придвижи въпроса.

Решихме с Петя тя да започне работа на този павилион. Нямаше нищо чудно, следвахме философската максима *Panta rhei* — всичко тече, всичко се променя.

Павилионът беше монтиран, машините — инсталирани, стари, но като начало трябваше нещо да се започне. На Петя не ѝ беше много трудно да свикне, трудното дойде след месец-два. Особено учениците, харесаха им много принцесите, през голямото междучасие бяха като рояк пред гишето, от болницата също им харесаха кафето и принцесите. Работата беше много.

Майка ми отново влезе в болницата, ходихме, лекарите казваха: „Заболяването е на панкреаса и нищо не може да се направи“. Изписаха я от болницата, беше си на легло вкъщи. През май трябваше да направим помен на баща ми, шест месеца от смъртта му. Отидохме в Казанлък, Петя и Добринка подготвиха както е прието, поканихме познати и съседи на обяд. Петя и Добринка отидоха в стаята на мама, разговаряха, казаха какво са направили за баща ми.

— Зная, че ще направихте всичко както е прието, Бог да го прости и това е — това им каза тя.

Изпратихме дошлите на помена, поседяхме, поговорихме си с Димо и жена му. След обяд се качихме на колата с Петя и се прибрахме в Хасково. Сутринта рано телефонът звънна. Беше Димо:

— Бате, тази вечер мама почина. Ще я погребем в Бисер при баща ни.

Дойде си милата ни майка в любимата си къщичка, с която се беше сбогувала, когато заминаваше за Казанлък. Нейното предчувствие не я излъга. Събрахме ги след шест месеца двамата пак заедно, но там долу, откъдето никога няма да се върнат.

Простете ми, майко и татко. Дотук беше всичкото един ритуал, една мълчалива, но строга традиция, една магия, на която мълчаливо всички сме подчинени. И когато и последното от традицията се направи, когато са сложени кирките и лопатите върху пресния гроб и един от мъжете строши стомна с вода върху им, ритуалът е приключен. След това се изправяш пред два много ценни момента. Първият — когато си тръгнеш след погребението и осъзнаеш, че този човек никога вече няма да стане от гроба, а ти се прибираш вкъщи. Вторият е на сутринта, когато се събудиш, застанеш жив и здрав и продължиш живота.

Десетина дни двете семейства щяхме да си бъдем на село вкъщи. Майка почина на 23 май и погребението беше на 24 май. На тази дата, откакто се помня, в селото се провежда събор, на който пристигат роднини, някогашни жители, напуснали през годините, техни потомци, близки и приятели от околните села. Спомням си в детството ми как край реката на голямо зелено поле се организираха борби. Събираха се борци от целия район. На победителя се е връчвало теле, на втория — овце или агнета. Разбира се, вече нямаше борби, но на площада се опъваха детски люлки, сергии за детски играчки и какво ли не.

Петя и Добриня бяха наготвили нещо, надойдоха близки съседни, приседнаха на масите така, както е прието за Бог да прости. Дворът ухаеше познато на цъфнали дървета и треви, но в него цареше тишина. Приличаше на затворен магазин с празни рафтове и никой не може да ти каже дали ще бъде отворен и кога. Разговорите вървяха трудно, за шест месеца погребяхме и татко, и майка. Те са там някъде горе. А тук беше съградената от тях къща, в която ние сме се родили и пораснали.

Всяка сутрин през тези десет дни ходихме на гробищата, връщахме се и в разговорите си повтаряхме едно и също. Всъщност

оставяхме на времето да ни подсказе какво да правим нататък. Нашето решение с Петя беше, че трябва да си направим къща. И за нас, и за Димови беше така, всеки решава, обмисля и прави нещо — такъв е животът.

След две седмици се чухме по телефона с Димо, разбрахме се през седмицата да отидем с колите двамата, аз бях говорил с един човек да изоре двора с коня си и да изкара тревите навън от угарта. Всеки да прецени какво да си посее и по време на празниците и в отпуски ще си ходим на село и ще си имаме зеленчуци и плодове. Няма да търсим да купуваме от хората.

Така и направихме. За нас от Хасково беше по-близо от Казанлък и си ходехме почти всяка събота и неделя, поливахме и едното, и другото засадено — земята е щедра, имаше за всички.

* * *

По време на едни от празниците повиках братовчеди и съседи, наех и двама работника, за да подготвим мястото за строеж. Решихме да използваме основите на плевника, вдигнат с кирпич на добра каменна зидария в основата, покрит с хубави здрави керемиди. Организацията беше ясна и проста. Свалихме керемидите, магнахме и покрива. Останаха само голите стени. Бях приготвил каса бира, ракия, колбаси, слязоха хората, насядахме да си поотпочинем, кой бира, кой цигара, кой и двете. Поотпочинахме си и разпитаха каква е програмата по нататък. Казах, предната стена, където са вратите и прозорците, трябва да се разбие. Отвори се правоъгълник. Седнахме, починахме за малко, изпушихме цигара, благодарих на хората за голямата помощ, която ми направиха, изпратих ги и седнах пред развалината, не можейки да позная това нашият двор ли е или съм се объркал.

Поогледах правоъгълника, на близо метър височина имаше най-разновиден пълнеж. Нали бях в СССР механизатор, като поогледах камарата отпадъци, веднага си помислих, че ако имаше една фадрома и два самосвала, само за два часа щеше да бъде почистено. С въображение и мечти обаче нищо не се постига.

По телефона в пощата се обадох на директора на моето предприятие Деспов:

— Налага се да остана в Бисер една седмица, имам да свърша една работа — казах. — Говорил съм с управителя на ресторанта и с управителя на хотела, ако възникне нещо, веднага с колата ще бъда при тях.

За пет дни всичко беше извозено и дворът почистен. Нямах нужда от архитекти, чертежи, планове, в парцела ми имаше нанесено строително петно, когато баща ми бе строил плевника. На същото петно той ще бъде преустроен в къща. Съседът ми от западната страна на парцела откъм постройката бай Марко Ламбов беше секретар в общината на селото, бяхме много добри съседи. Отидох при него, седнах, заговорихме се и го попитах:

— Бай Марко, когато навремето баща ми строил плевнята, получил съгласието ти да я построи на самата линия между вашия и нашия парцел. Сега аз искам да я престороя в къща, съгласен ли си?

Погледна ме бай Марко, позасмя се и бавно каза:

— Георги, ние сме съседи, от съседа по-близък човек няма, защото е до тебе. Така, както сме се разбирали с баща ти, така ще се разбираме и с тебе и дай, Боже, и децата ни така да се разбират. Строй къща и се радвам, че ще си идвате, от това по-добро няма.

У поколението на бащите ни, дори и още по-назад, е имало добри човешки взаимоотношения, предавани като традиция на техните деца. В този климат, тон и търпимост исках да се върна.

Може би сега с най-истинско усещане за този селски душевен мирис бих могъл да споделя едно мое сравнение. Да вземем изтъкаването на един плат, независимо какво ще се скрои от него. Основно правило е от какво влакно и каква прежда ще бъде основата и от какво влакно и прежда ще бъде вътъкът. Основата е от здрава прежда, навита на кросното, а вътъкът се избира и като цвят, плътност на плата, дебелината, било то за дрехи, покривала, кърпи и какво ли не още.

С вътъка започва тъкането. Да приемем, че така започва животът — от първите конци, вкарани в совалката от лявата и дясната ръка на тъкачката. Това са детските години на човека. Там са майчинските милувки, песничките, любимите играчки, бащината прегръдка, че вече си пораснал. И след това човекът преминава на универсалния стан на живота. Железният гребен удря силно върху всяка жичка на вътъка. Там, в този вътък, са вътъкани първите седем години, образованието,

работата, колегите, съседите, обществото, успехите и разочарованията, щастието и сълзите. Така се изтъква платното на един живот. Накрая тъкачката измерва и четиридесет и пет лакти по две години на лакът, деветдесет години. В първите два-три лакътя още като сложиш ръката си, чувстваш топлота, все едно малката тревичка току-що е покарала, усещаш по ръката си шепота на върха. Когато стигнеш към последните десетина-петнадесет лакти, тогава търсиш уютно местенце сам и веднага изплуват в главата ти спомени, които са най-ценният капитал на дългото платно на живота. Моят живот.

Сега на тези ми години живея в София, живях и в други градове, ходих и в чужди държави. Основата на моето платно на живота е от селска прежда, от чисто здраво влакно, добре усуквано, когато е предено. И няма защо да се учудваме, че ние, хората, сме толкова различни: погледни основата, но се вгледай и във вътъка...

През август си взехме отпуската с Петя и отидохме веднага на село. Основите бяха вече готови и затърсих майстори, но се оказа, че бисерските майстори си имат селска работа. Намерих майстори в съседното село Черна могила. Сутрин имаше рано автобус, с него идвах в Бисер, което е на седем километра, но вечерта автобусът бе в 17 часа. Разбрахме се след края на работния ден да откарвам двамата майстори с моята кола до Черна могила. А щом се върнех, се хващах да пренасям тухли около зидовете, а дървените корита до тях да пълня с варов разтвор, за да могат сутринта майсторите да започнат веднага работа.

Цялото ни семейство вложи много работа и любов в градежа. Участието на всички ни беше пропито с чувството, че скоро ще си имаме наш дом, който ще ни даде усещането за самостоятелност.

Построяването на нашата къща остана в спомените на нас и на децата ни като скъпа, любима частица сред всичко останало, което сме създавали през живота си.

Славей завърши института, започна работа в микропедиатричното отделение към акушеро-гинекологичната болница в Хасково. Сутрин с радост наблюдавахме как се готви за работа, как застава на мястото си в обществото, след като е извоювала сбъдването на една мечта. Бяхме щастливи с Петя и упорито вярвахме, че след някоя година и Валка също ще се дипломира като лекар.

През лятото не пропускахме почивните дни и отивахме в Бисер, защото винаги имаше какво да се прави и довършва. Двамата с Петя направихме подовата изолация на първия етаж от керамзит, ситен пясък и цимент. Сами разбърквахме в количката. Пренасях в стаите. За мастар ползвахме четириметрова чамова талпа. След като разнеса сместа на пласт около десет сантиметра с лопатата, почваме с мастара, застанали на колене на двете му половини, да изтегляме и пресоваме, да мерим с нивелира, да допълваме и пак отново.

Сигурно често сте чували някой да казва „Какво е това любов, покажете го в какво се изразява, какво се чувства“. Любов е името на едно голямо съдържание. Събрали двама млади, ей така, без чанта, без куфарче, погледали се, помълчали, преглътнали, усмихнали се и си казали: „Да започнем заедно живота си и да го преживеем така, както си го създадем“.

И започнали! Работят неуморно, вечер се прибират в малката стаичка на квартирата. Там се раждат мечтите за по-хубавия, по-съдържателния, по-веселия живот. В малката стаичка пишат черновата на своето бъдеще, на своя живот. После — децата — чудното, необяснимо усещане.

Радост, щастие, грижи, дори и страх, всичко заедно застанало пред тях. Първата думичка мамо, с нея започва химнът на човечеството, няма по-голяма награда на света от тази думичка. Децата са вече две, растат, като че ли не успяваш да им се нагледаш като малки. Големи са и вече са си те, крадешком слушаш разговора им като най-хубавата музика. Вече са пораснали, избрали са мястото си в обществото.

А те, двамата, все още гледат черновата, където мечтата вече е реалност. Сещат се за всичките години досега, в които са втъкани радости и грижи, но и толкова топлина. Това е любовта, това е нейното съдържание, същността на живота ни. Без тези чувства, без тези трепети животът би бил само един диалог...

Валка завърши тази година. Направих резервация в хотела на Балкантурист, щяхме там да нощуваме, запазих и маса в ресторанта. Имахме какво да празнуваме, бяхме много щастливи. Обслужването и вниманието към нашата маса беше изключително. Тази вечер с Петя танцувахме много. На следващия ден беше тържеството полагане на лекарската клетва.

Валка беше разпределена в Хасково и започна работа в Първа поликлиника в кабинета по вътрешни болести. Тя получи и участък в града, където щеше да прави домашни посещения на болни. Вечер с Петя с удоволствие слушахме как споделяха двете лекарки отминалия ден и случаите от практиката си.

* * *

Покрай една жлъчна криза на Петя лекарите установиха, че има гуша, която трябва да се оперира. Обсъдихме го вкъщи — нещо, което в нашето семейство продължавахме стриктно да спазваме. Радостите и тревогите веднага се излагаха пред всички открито и решението се вземаше заедно.

Операцията направи доктор Пенев. Мина добре, лекарят каза, че всичко е протекло както трябва. Скоро я изписаха от болницата с няколко дни болнични. Петя се чувстваше добре, дори имаше усещането, че има положителна разлика, и започна работа. И нали работата ѝ беше пред входа на болницата, от персонала, минавайки край павилиона, сърдечно ѝ махаха с ръка и я поздравяваха, че се е оправила. Обичаха Петя, тя е сърдечна с хората.

Изненада ни приятна новина. Славея беше на конкурс в София за клинична ординатура по педиатрия и спечели конкурса. Пригответи си нещата, сложихме ги в колата и заминахме за София. Намерихме квартира и тя започна специализацията си. Бяхме се успокоили, че всичко си застана отново на мястото, когато една вечер като се прибрахме вкъщи Петя съобщи притеснена, че напипва бучка на мястото на операцията. Сутринта отидохме при д-р Пенев, прегледа я и ни изпрати в центъра за изследване, резултатът беше категоричен — има възел. Споделихме със Славея, тя каза:

— Няма да предприемате нищо, аз ще проверя в София какво може да се направи.

На втория ден се обади и ни съобщи, че съпругът на нейната научна ръководителка бил хирург във ВМА, разговаряли с професор генерал Василев и той казал, че ще я оперира веднага.

Заминахме за София. Всичко беше уговорено за приемането, имахме около час, седнахме четиримата заедно. Петя беше изплашена

от този неоткрит в първата операция възел. Успокоихме я, доколкото можахме, и Славето я заведе в болницата.

На следващия ден изчакахме да мине визитацията и тогава Славея отиде в отделението да разбере какви са назначените изследвания в очакване на операцията. Научната ѝ ръководителка чрез съпруга си ѝ беше осигурила пропуск за влизане в болницата. С Валка чакахме отвън на една пейка, където времето като че ли беше спряло. Славето дойде и ни успокои, че всичко ще бъде както трябва.

Мълчаливо се прегърнахме и с Валка си заминахме за Хасково. Славея остана в София. Прибрахме се, вечеряхме, помъчихме се да не говорим повече, Валка се прибра в стаята си да ляга, защото сутринта щеше да бъде на работа.

След три дни подготовка и изследвания Петя бе оперирана. Славето ни обясни по телефона, че всичко минало успешно и след около 10–12 дни майка ѝ ще бъде изписана. Поуспокоихме се с Валка, ходихме на работа и всяка вечер се чувахме със Славея, казваше ни, че всичко протича нормално.

Когато я изписваха, Петя говореше шепнешком. Генерал Василев каза:

— Така е след операцията, за около месец говорът постепенно ще се възстанови. Тогава ще дойдете на контролен преглед.

Петя беше вкъщи в болнични. Стараехме се през деня да не я оставяме дълго сама. Беше търпелива, но дните вървяха и тя продължаваше да говори само шепнешком като през първия ден. Споделих това с д-р Пенев, който беше направил първата операция. Той каза:

— Не би трябвало да не може да говори след петнадесетия ден, но нали лекарят ви е казал — след месец да отидете на контролен преглед, аз не мога да се меся.

Петя се притесни много, затвори се в себе си, все повтаряше „Има нещо страшно и вие не ми казвате“. Надеждата ни беше в контролния преглед и трябваше да чакаме още десет дни. Те минаха и отидохме. Професор Василев остана също много изненадан, покани и други колеги от болницата за консултация. Накрая заяви, че при изрязването на срастването от първата операция е възможно да е бил засегнат гласният нерв, и предположи, че нищо не може да се направи. В екипа на консултантите беше и доцент Друмева, завеждаща

клиниката по уши, нос, гърло. Тя се обърна към генерал Василев и каза:

— Аз ще я взема в моето отделение и ще опитам.

И със Славей и Петя отидоха на третия етаж в отделението на доцент Друмева. Останахме с генерал Василев в кабинета му. Питам го възможно ли е доцент Друмева да помогне. Отговорът му беше скептичен.

— Доцент Друмева беше на специализация във Франция, нали знаете, жените са малко самонадеяни, не знам, но нека да опита.

Това още повече ме притесни, като слушах с каква лекота говори професорът.

— Съжалявам — каза той, — но дано доцент Друмева да направи нещо.

Прибрахме се с Валка в Хасково още повече притеснени. Ходех механично на работа, бях казал за тревогите ни само на финансовия ревизор Георги Петров и на Делчо Борисов. Славей всяка вечер се обаждаше.

— На майка е направено пълно изследване и няма никакви други заболявания, освен поражението на гласния нерв по време на операцията. Доцент Друмева провежда упорито лечение и упражнения няколко пъти на ден. Майка е оптимистично настроена, търпеливо и точно прави необходимото.

И четиримата вярвахме, че всичко ще се оправи, че пак ще седнем заедно и ще си говорим, ще се смеем и сегашното напрежение ще остане в миналото.

Бях се прибрал от работа, Валка се приготвяше за нощно дежурство във второ вътрешно отделение. Поглеждаше часовника с надеждата да се обади по телефона Славей, но нямаше повече време и замина с тролея към болницата. Излязох на терасата да изпуша цигара и очаквах да позвъни телефонът и да чуя Славей. Имах някакво предчувствие, не можех да спра мислите си върху нещо.

След половин час телефонът звънна, Славей веднага заговори:

— Здравей, татко, обаждам се да се чуем. Валка замина ли на работа? Тази вечер е дежурна, снощи ми каза.

— Да, замина — отговорих.

— Съжалявам — каза Славей, — закъсняла съм с малко. Ти как си татко, добре ли си?

— Добре съм — и попитах припряно. — Как е майка ти?

Славей се засмя:

— Добре е, тате, ето говори с нея.

И след две секунди чух в слушалката:

— Ало, Гошо, вече мога да говоря — каза Петя с тих глас. — Прекрасен човек е доцент Друмева, ще се оправя. Поздрави Валка, беше много притеснена, когато си отивахте за Хасково. Повече не трябва да говоря. Утре по това време пак ще се обадя.

Втрених се пред себе си, помълчах и чух в ушите си Петя: „Гошо, мога вече да говоря, поздрави Валка, беше много притеснена, когато си тръгнахте за Хасково“. Да, Петя, ще я поздравя веднага. Станах, набързо се оправих, облякох самото, проверих за ключовете на колата дали са в мен и тръгнах, не чаках асансьора, по-бързо щях да сляза по стълбите.

Колко малко трябва на човек да бъде щастлив. Влязох в коридора на второ вътрешно отделение, в същия момент Валка излезе със слушалка в ръка от една от последните стаи в коридора. Тя ме видя, а аз отсреща широко ѝ се усмихнах. Все така безмълвно с брадичка ми посочи лекарската стая. Влязох, седнах в един фотьойл и зачаках. След десетина минути Валка влезе в стаята и още от вратата попита:

— Татко, какво се е случило? — беше застанала пред мен и ме гледаше учудено.

— Говорих с майка ти по телефона, изпраща ти много поздрави.

Валка коленичи до мен, сложи челото си на рамото ми и все повтаряше „милата ми майка“, смееше се и плачеше едновременно. После вдигна глава, погледна ме с насълзени очи и каза:

— Така си и мислех, майка ще се оправи, тя е силна.

Избърса очите си, стана, погледна ме вече сериозно и каза:

— Прибирай се вкъщи, татко, отделението е много натоварено, имам два много тежки случая. Нито минута повече не мога да остана. Утре съм редовна смяна, като се прибера след работа, да се надявам, че и аз ще се чуя с майка. Няма да те изпращам, лека нощ. — И излезе веднага от стаята.

Напуснах болницата, колата бавно вървеше по улицата. Искях да се прибера вкъщи. Бях доволен, че споделих с Валка радостната новина. Дългото напрежение, за радост приключило с добър завършек, поражда желанието човек да седне и да се напие. Вкъщи имах алкохол,

и то с избрано качество, но не ме влечеше алкохолното разтоварване. Имах чувството, че винаги може да се наложи да потърбявам, да ме потърсят на работа или в семейството. А достатъчно се бях нагледал на пияни хора. По-добре е да те потърсят, да си нужен, да те чакат, особено в семейството, отколкото да ти бъде алкохолът партньор в такива моменти.

След двадесет дни изписаха Петя и се прибрахме в Хасково. Вечерта седнахме на масата четиримата да вечеряме. Бяхме щастливи. Лошото беше вече зад гърба ни.

* * *

Лятото незабелязано отиваше към края си. Започна подготовката на комплекса за есенно-зимния сезон. Една сутрин се обади заместник-директорът по експлоатацията на „Хотели и ресторанти“ Стоянов. Напомняше ми така да си организирам нещата в комплекса, че да мога от понеделник за два дни да бъда на конференция в София. Тя се провеждаше в хотел „Родина“. Темата беше къмпингите към комплексите и предлагането на допълнителни туристически услуги.

Спомням си в една от лекциите как беше разгледана специфичната нагласа и потребността на западни туристи, преди да отидат на морето, с караваната си за два-три дни да отседнат на къмпинг. Аз пък си спомних в тази връзка за един случай с група туристи.

Рано през пролетта в моя комплекс пристигнаха два автобуса с немски туристи, за които бях уведомен от централната резервация. Посрещнахме гостите, оказа се много интересна туристическа група, почти само млади хора, около осем или десет човека пожелаха бунгала, останалите изкараха чувалите с палатки и неколцина от младежите започнаха да размерват зелената площ. След един час бяха построени тридесет палатки в прави линии, почти един модел в различни цветове. Такова посещение на къмпинга не беше се случвало. Веднага изпратих да намерят фотографа, който прави рекламните материали за комплекса. Много запален, той дойде и направи снимки през деня, докато е светло, вечерта и сутринта, точно когато изгрива

слънцето, докато още никой не е излязъл от палатката. Тогава първите лъчи огряват къмпинга и той блясва като на длан.

Сутринта отново като по сигнал палатките бяха раздигнати, прибрани в чувалите и натоварени в багажниците на автобусите. Хвърлих поглед към зелената прегръдка на къмпинга, нямаше забравена или захвърлена даже кибритена кутийка. Загледах се завистливо към последните двама, които слагаха чувалите с отпадъците в контейнера. Въздъхнах, махнах ръка и тръгнах към канцеларията.

Целия ден на конференцията говорех за този тип туризъм и се оглеждах дали има и други болни като мене, та къмпингите да станат по-привлекателни.

Вечерта имаше тържествена вечеря. След приключване на деловата част помолих Стоянов да ме извини, че няма да присъствам на вечерята. Той знаеше, че ще бъда на гости на дъщеря си.

* * *

Славей живееше в Лозенец. Посрещна ме радостна. Беше се приготвила. Приятно и вкусно вечеряхме и си говорехме. Питаше ме за Валка, за майка си, разказваше как вървят нейните лекции. И току по някое време се позвъни на вратата, тя изненадано стана, отвори и чух: „Добър вечер, бях при един приятел и прибирайки се, реших ей така да се обадя“. Славей се засмя и каза: „Баща ми е на гости, заповядай“. И влязох в стаята. Станах, Славчето ме представи:

— Мой колега, Велислав Бъчваров, баща ми — ръкувахме се.

Така се запознах с моя бъдещ зет. Заговорихме се леко и естествено. Харесахме се.

Сватбеното тържество бе през есента на 1987 година в НДК в София. Големият разкошен ресторант със специфичния си стил и особено с отделените с кашпи с цветя сектори създаваше уют и интимност. Много сватбени тържества съм организирал в ресторантите, където работех, но при тях не съм виждал веселата страна. Истинското усещане е при младото семейство и родителите им. Никак не ми беше трудно още като влязохме в ресторанта вечерта, да

разбера с удовлетворение, че масата беше много тържествена, много професионално пипната.

Първата наздравица беше вдигната от кума и всички се заражиха от празничното настроение. Имаше танци и много смях. Бяхме много щастливи родители. Това беше възможност да се опознаем и с родителите и близките роднини на Велислав.

В един момент, без да забележим, Велислав дойде зад нас с една жилетка в ръка и се обърна към Петя: „Майко, в салона понякога става доста хладно, затова наметни тази жилетка“. Петя се обърна към него, усмихна се, взе жилетката и благодари. Велислав се усмихна доволен и си отиде на мястото при Славето. Петя се обърна към мен и каза:

— Чу ли как се обърна към мен?

— Да, чух — казах аз, — има една стара приказка „Денят си личи от сутринта“. Дай, Боже, да бъде така.

Валка не сдържаше сълзите си и в ритуалната зала, и на вечерното тържество. Тя не можеше да осъзнае степента на раздялата със Славея. В техния живот досега това бе първото подобно събитие.

Сутринта трябваше да отидем с колата до вилата на семейство Бъчварови в село Кокаляне до София да отнесем някои неща. Щяха да се събират колеги и приятели на Велислав да отпразнуват събитието. Заедно с Велислав и Славето отидохме на вилата да подготвим необходимите неща за срещата. Естествено, аз и Славето отивахме за първи път на това място.

Спряхме колата до оградата. Това е постройка от две вили на калкан — семейство Бъчварови и семейство Лесеви. Дворът бе много живописен, на две нива. Изкачихме се по много сполучливо каменно стълбище. Велислав ни разведе из двора, който не бе разделен между двете семейства — помежду им и до днес има само три-четири ябълкови дървета, на които личи, че дълги години са раждали ябълки и са правени люлки на клоните им, когато Велислав, сестра му и децата на Лесеви са били малки.

В отсрещния двор се чу шумът на някакъв инструмент, с който се майстореше нещо. Велислав забеляза това и каза:

— Това е вилата на бай Илия Чакалски, чува се, че е тук — и тръгнахме към „комшулука“ в оградата на двора — една прехвърлена през мрежата дървена стълба.

— Бай Илия, добър ден — извика Велислав.

Бай Илия се обърна към нас, разпери ръце и извика:

— Гошо, какво правиш тука? Как ме намери бе, Петров? — и дойде пред нас.

Велислав сложи ръка на рамото на бай Илия и му каза:

— Бай Илия, това е моят тъст.

Бай Илия ме гледаше, като че ли ме е чакал от години, брадата му леко потрепна и каза:

— Съдбата никога не греши, радвам се, че ще бъдем заедно пак — и ме прегърна.

На обяд младите останаха на вилата, а ние с Петя — при родителите на Велислав. Обядвахме, разговаряхме, разказах как сме се видели с Илия Чакалки, колко се е изненадал. Николина разказваше как са строили вилите и какво е минало през главите им. Това, че намерихме общи приятели, създаде чувството за близост, сякаш сме се познавали от години.

* * *

Времето неусетно вървеше и имяхме нова радост. Славея и Велислав чакаха бебе. Решиха раждането да бъде в Хасково. Славето искаше да роди при колегите си, с които беше работила. Настана особено очакване с много неизвестни и вълнения. Един ден, когато се прибрахме от работа, Валка ни посрещна на вратата и ни каза:

— Кака е в болницата.

Разбира се, просто се бяхме приближили към очакваното, но и неизвестните застанаха много близо. Позвъних на доктор Филипов. Баща му, също лекар, беше от Бисер.

— Много бързате, другарю Петров — каза докторът, — настанена е при нас, ние вече следим развитието на нещата.

Сутринта и тримата бяхме в коридора на болницата, разбрахме, че трябва да се направи секцио. Д-р Филипов ръководеше екипа, започна чакането. Господи, прости ни, че в такива моменти най-силно се обръщаме към тебе, че най-много ти вярваме, че ще ни помогнеш. Докато в безгрижните и весели дни рядко се сещаме да Ти благодарим за щастието, което си ни дал...

Според нас отдавна беше изтекло времето за нормалното раждане. Изведнъж по стълбите слезе Лиляна, колежката на Славея от микропедиатрията. Носеше завито бебе, гледаше ни втренчено и каза:

— Момченце е, но трябва да го вземем при нас.

— Славея как е — попита Петя.

Изглежда ни, каза „Не знам“ и отнесе бебето към микропедиатрията. Стояхме тримата един срещу друг в коридора, край нас тичаха, слезли от линейките, носеха по стълбите нагоре кръв, а ние стояхме стъписани, че нищо не можем да направим, да помогнем. След час и двадесет минути по стълбите слезе д-р Филипов, мина край нас като в сън и каза:

— Елате с мен.

Седна в кабинета си, седнахме и ние срещу него. Той заговори:

— През целия ми стаж за първи път ми се случва такова нещо. Едно връзвам, две се късат и блика кръв. Успяхме, всичко се успокои и дано не се скъса нещо и отново да се отвори, да се налага да спираме кръвта.

Изведнъж вратата на кабинета се разтвори рязко и д-р Желева с вдигнати ръце се обърна към д-р Филипов:

— Детето не може да разгъне дробчето, говорих с Пловдив да изпратят консултант, но ми отговориха, че нямат възможност. Трябва да приведем детето при тях, поръчах линейка и веднага заминаваме за Пловдив.

Ползвах телефона на Филипов и се обадох на Велислав да тръгне незабавно за Хасково. Филипов отиде в стаята на Славея, а ние излязохме. Линейката беше дошла и в един кувьоз сложиха малкия за пътуване. Д-р Желева ни повика в кабинета и започна да попълва направлението. Попита:

— Майка — трите имена, баща — трите имена, името на малкия. Спогледахме се и в един глас казахме „Николай“.

Линейката замина с малкия Николай, придружен от лекарка и медицинска сестра. Ние чакахме в кабинета, д-р Филипов дойде и каза:

— Славея е спокойна, няма прояви на обезпокояващи симптоми, тук сме, всички ще наблюдаваме.

Велислав пристигна следобед, събрахме се пред болницата, разказахме му всичко. Срегнахме се с д-р Филипов, зачакахме да се

върне линейката от Пловдив. Д-р Желева беше говорила с Пловдив и ни каза, че малкият Николай е приет в микропедиатрията в университетската болница. Лекарката, която го придружи до Пловдив, като се върна, каза лаконично:

— Приеха детето и по-рано от три дни нищо не могат да кажат.

Нищо повече за малкия Николай не можеше да се направи. Насочихме вниманието си към състоянието на Славето. Д-р Филипов ни успокои, че тя е добре, спала е спокойно. Проф. Пиперков от Пловдив трябваше да пристигне да я види.

Излязохме от болницата и веднага решихме с Велислав да заминем за Пловдив, за да се помъчим да проверим как се развиват нещата с Ники.

Лекарката, която излезе в коридора, беше много внимателна и след като разбра, че Велислав е лекар, обясни много подробно.

— Състоянието ни е напълно познато. Направили сме всичко, което е необходимо, остава малкият организъм да се справи. Повече не мога да ви кажа, наблюдаваме детето непрекъснато.

— Ще идваме пак — каза Велислав.

Благодарихме и си тръгнахме веднага за Хасково. Заварихме проф. Пиперков в кабинета на д-р Филипов. С професора се познавахме. Посрещна ни радушно, честити ни за малкия Николай и каза:

— Определено няма да се притеснявате за майката, при нея всичко е нормално, няма опасения да възникне нещо лошо.

Славето беше получила ранички на гърба, Велислав беше я посетил в стаята и с големи усилия я беше излъгал, че малкият е добре.

На следващия ден с Велислав пак заминахме за Пловдив и помолихме да видим малкия. Съгласиха се. Малката душица лежеше на едната си страна, абокат бе сложен във веничка на главичката му и оттам се вливаше нещо. Погледнах Велислав, погледнах лекарката и си казах: „Вярвам, че Николай ще се оправи, вярвам го“.

Прибрахме се в Хасково, влязохме в апартамента за около половин час, но не ни свърташе вкъщи и отидохме в болницата. В коридора изтича д-р Желева и каза радостно:

— Обадиха ми се от Пловдив, малкият е изплакал. Намират, че всичко е застанало на мястото си. Плачел упорито, явно не му харесва

обстановката, но елате да отидем при д-р Филипов, аз съм притеснена от нещо друго. Днес бях при Славея, тя вече може да става, макар че нарочно ѝ се карам. Тя обаче ми се смее и ми казва, че е добре. Знаете ли какво ме плаши — довечера, когато има само дежурен лекар, тя ще стане и ще слезе на първия етаж в микропедиатрията да си види детето. Още не го е виждала. А детето го няма там. Представете ли си какъв срыв ще стане?

Д-р Филипов загрижено отбеляза, че нещо трябва да се измисли.

Решиха да прекарат телефон в стаята на Славея, да ѝ разкажат къде е Ники и да я свържат с лекуващата го лекарка в Пловдив. Тя ще ѝ обясни, че състоянието на малкия е добро и че след три дни линейката ще го докара в нашата болница.

За минути кабелът беше отведен по коридора до вратата на стаята на Славето. Д-р Филипов и д-р Желева се отправиха за трудната мисия. Двамата с Велислав седнахме в кабинета на д-р Филипов. Търсех подходящи думи да го уверя, че Славея ще намери сили и ще преодолее стреса от новините...

— Този момент е много деликатен да се преодолее, след това, ти си лекар, знаеш, човешката устойчивост слага нещата на мястото им.

Така и стана.

* * *

След три дни линейката пристигна с Николайчо. Той бе настанен в кувьоз в микропедиатрията. Видях една сестра как се изкачи по стълбите и след малко се върнаха със Славето като предпазливо пристъпваха. Помислих си, сега ще се видят милите ми след толкова борба за живот.

Дойдоха Петя и Валка. Петя каза на Велислав, че майка му Николина се е обадила по телефона и пита кога най-после ще ги изпишат, да дойдат да им се порадват. Те не знаеха какво е било преживяно. Аз само се бях обадил по телефона да честитя внука на нея и на бащата на Велислав Николай, и че носи неговото име. Милият човек се разплака по телефона от радост.

Бяхме в коридора и чакахме Славето пред вратата на отделението. След малко излязоха с д-р Желева засмени. Като ни

видяха всички в коридора, Славето се приближи до Велислав и каза:

— Нахраних нашия син. Изморен от пътуването, веднага заспа.

Тази среща не може от никого да се възпроизведе, няма такива думи. Само майчиното усещане в този миг може да се почувства, преселването на още една жива душа близо до нейната, свързани за цял живот. Сега вече бе друго, имяхме усещането, че напрежението, страхът, мълчаливото бдение отстъпиха на доброто. Радостта е наградата в човешкия живот — споделяш я с близки и приятели, те също се радват. Чувал съм, че мъката не се споделя, потискаш я в себе си, споделиш ли я, все едно я разчопляш и тогава боли още по-силно.

Дойдоха Николина и Николай, радваха се много. Велислав деликатно беше помолил да не разказваме преживяното напрежение, защото баща му трудно щеше да го понесе. Николай старши бе изкарал инфаркт и инсулт, което го бе направило много психически неустойчив и чувствителен. Това бе и една от най-големите грижи за него от страна на семейството му.

Разговаряхме с Николай и Велислав в хола. Жените си имаха тяхната грижа — изкъпването на малкото бебе е цял ритуал и всичко си протичаше нормално с леко възбудено настроение. Масата беше готова за вечеря, Петя ни покани и постепенно заехме местата си. Цялото наше голямо семейство вдигна чаши за здравето и щастието на малкия Николай и неговите родители.

Така истинското сродяване на двете семейства се получи след раждането на Николай.

Малкият беше добре, растеше, Велислав почти всяка събота и неделя идваше в Хасково. Всеки се беше вместил в работното си време. Петя си взе отпуска да си бъде вкъщи и да помага на Славето. Към ноември, като поукрепнаха, Славея с Николай се прибраха в София.

* * *

Идваше есента. 1988-ма година беше към своя край, на 10 октомври имам юбилей — навършвах 60 години. За мен и за семейството ми тази година беше изпълнена с напрежение, но бе и щедра към нас. Все повече се затвърждаваше решението ми да се

пенсионирам. Бях доволен от стечението на обстоятелствата, че в последните години от трудовия ми стаж можах да работя на нов комплекс с прекрасни възможности за истински професионализъм. Години наред финансовите резултати бяха много добри, колективът в комплекса можа да се утвърди с добрата си квалификация и много добрия психоклимат. Използвах подходящия момент и когато оставахме двамата с Деспов, му напомнях: „Помислете за подходящ човек да ме замести, да бъде година-две-три при мене. Има много неща да му покажа“. Директорът се усмихваше и спокойно заявяваше: „Ти няма да се пенсионираш като станеш на шейсет, толкова обичаш този комплекс, няма да го напуснеш така лесно, с тебе ще направим в комплекса плувен басейн“. Като мечта е добре, но едва ли ще стане, си мислех аз. Знаех много добре едно сложно строителство с много технически проблеми колко напрежение ще коства.

Павилионът, на който работеше Петя, беше вече под аренда. И с него какви неприятности преживяхме! От него откраднаха нова кафемашина и постмиксер за наливна кока-кола. От милицията снеха отпечатъци по вероятните места, където е пипано, и след няколко месеца казаха от управлението да внесе сумата от осем хиляди лева, защото, ако предприятието предяви иск чрез съда, решението ще бъде категорично същото, но ще има и съдебни разноски...

Когато говорим за обичта към комплекса, към работата, към направеното досега с толкова напрежение, не мога да прескоча удовлетворението, че съм успял както с пералното стопанство, така и със собствения водоизточник. Всичко бе съпровождано от много горчилка и немалко усилия да не й се поддавам, защото тогава не може да се работи, дребните, елементарните неща подкопават труда.

Имахме си достатъчно радости и грижи в семейството. Бях натрупал тридесет години трудов стаж, бях поемал отговорност за много трудни въпроси, бях довеждал започнатото до успешен край. Като се замисля, нямам основание да не си спомням всичко това с достойнство. Моята работа беше сред хората. С изискванията си към персонала трябваше да докажа какво знам и мога повече от тях и на какво съм успял да ги науча. В същия момент пред посетителите трябваше да показвам сглобения от тези детайли туристически продукт. Всеки ден имах нови рецензенти. Една народна мъдрост казва: „Сто добри неща да направиш, се забравят. Веднъж да сбъркаш,

се помни дълго време“. От този обществен аршин не се страхувах, защото знаех колко много труд съм положил, за да се впиша в това неписано правило. Имах добър атестат като специалист пред колегите, пред ръководителите на окръга, вярвах ми и аз оправдавах това доверие. По-подходящ момент и начин да се оттегля не бих могъл да намеря. Свършил си бях честно работата докрай.

Споделих окончателното решение с Делчо Николов, с Георги Петров и с още неколцина приятели. Почти всички приемаха решението ми, но някои от тях предпазливо ме питаха:

— После какво ще правиш, след като се освободиш от големите обороти, от високата скорост? Ще изключиш и ще се понесеш по инерция?

— Излишна загриженост — им казах, — аз съм пълноценен човек с акъла си, както казват някои. Имам си прекрасно семейство, прекрасни деца, имам толкова много въпроси за решаване, още колко съдържание може да се добави в живота ми. И няма да спра.

Човек се ражда с еднопосочен билет, в който не е отбелязана крайната спирка на житейското пътуване. Голяма част от пътуването ми мина в трета класа. В спален вагон никога не съм влизал, колкото и уморен да съм бил.

* * *

Подготовката на юбилейното ми тържество започна. Определих дата, изпратих поканите. Голямата зала беше достатъчна да побере гостите. Направих резервация за гостите, които не са от Хасково и нямат на разположение превозно средство. Тези гости не бяха клиенти на ресторанта, това бяха мои гости на моя шестдесетгодишен юбилей. Те бяха сред най-близките на семейството ми и ни уважаваха истински.

Разбира се, бяха поканени и хората, с които съм работил през всичките години. Делчо Николов — заместник-председател по строителството в ОКС, Делчо Стоянов — заместник-директор в предприятието по експлоатация на хотели и ресторанти, Миньо Забунов — заместник-директор по валутната търговия и партиен член в предприятието, Иванка Хаджиева — ръководител на туристическото ни бюро и председател на профорганизацията в предприятието.

Постепенно всички заеха местата си. Деловата част на тържеството водеше Делчо Стоянов, първо ми позволи да приветствам гостите с добре дошли и даде думата на Миньо Забунов.

— Другарят Петров е от доайените на нашето предприятие, почти целият му стаж е при нас, утвърди се като добър специалист. При него са работели много млади кадри, които са научили основни неща в бранша благодарение на неговата принципна и последователна взискателност. По случай неговия юбилей Комитетът по туризъм и Балкантурист София го награждават със Златна значка. Да ви е честито, другарю Петров.

После говори Делчо Николов. Много пъти бях слушал изказвания на Делчо, познавах темперамента и точността на изказа му.

— За празника на строителя другарят Петров е награден от Министерството на строежите за дейността му като строител и за извършените по негова инициатива разширения и реконструкции в обектите, където е бил — „Москва“ Димитровград, комплексите „Аида“ и „Клокотница“. Имам приятното удоволствие да му връча наградата „Златната значка на Колю Фичето“. Позволете ми от името на Министерството на строежите, от ваше и от мое име да честитя наградата на другаря Петров. — Николов отвори кутията и постави значката на ревера на сакото, прегърнахме се с него, гостите ръкопляскаха, ставайки прави. От персонала ми поднесоха голяма кошница цветя, пакети с подаръци с най-хубави пожелания и благодарности. Делчо Стоянов ме погледна и попита:

— Другарю Петров, ще се изкажете ли?

Станах, огледах се, не бе трудно да се види приятелското изражение на присъстващите. Позасмях се и започнах:

— Бях чел в един вестник впечатленията на един писател, мой набор, за честването на неговия юбилей. Та казва той, вземат ли да ти връчват награди по случай юбилея, много да те хвалят, трябва да знаеш, че си приключил голямата си дейност. Или както казват някои — той вече е прочетен вестник.

Всички се засмяха, аз продължих:

— Да, да, има нещо вярно в думите на писателя. Затова ще си позволя да споделя някои мисли за това минало свършено време. В зрелостта си, в активната си възраст, ако си се вгледал в себе си, си разбрал и реално си преценил колко знаеш и можеш и най-важното —

поемаш ли отговорност за действията си. Тогава си успял, семейството ти вярва, че от всяка ситуация ще го избавиш успешно, обществото ти вярва, защото не си се крил от него, помагал си на близки и чужди, прощавал си на слабия. И ако с такова съдържание си напълнил тези шестдесет страници, можеш с радост да ги препрочиташ, докато си жив. Жестоката безкомпромисна истина е, че това минало свършено време не може да се повтори никога вече. Каквото си успял, това си направил. Трудовият стаж е един непрекъснат конкурс, този конкурс те утвърждава в тези активни години. Наздраве за тези, които имат още много конкурси да преодолеят, и им желая успех.

Много добре знаех, че думите, които официално отправях към хората пред мен, не са най-точните. Имаше толкова субективизъм в оценките на институциите и обществото, особено пък този „непрекъснат конкурс“ в трудовия стаж. Като изречение звучи много добре, но истинската същност на понятието конкурс е да постави точно на мястото си знаещия и можещия, а това значи огромна промяна в сложилите се обществени и човешки отношения...

Стана ми неудобно, че си позволявам такива разсъждения. Хората се веселяха, вдигаха наздравници, доволни, че честват близкия си човек бай Георги. Аз бях най-възрастният между тях. Бях доволен от тържеството в моя чест.

Докато чаках този ден, изпитвах смесени чувства. От една страна приятно бе уважението в изпращането. От друга — договорът между мен и държавното предприятие приключваше тук. В „Москва“ в Димитровград, в „Аида“ и „Клокотница“ в Хасково можех да отида, когато си поискам, но реферската свирка оставих на колегата, той да свири мача. Аз вече щях да седя сред публиката, при клиентите.

Последните ми два-три месеца минаха незабелязано. Направихме тържество за моето изпращане и с целия персонал на комплекса. Бях поканил колегите и от комплексите „Москва“ и „Аида“, от управлението.

Хората от „Москва“, „Аида“ и „Клокотница“ ме познаваха много добре. Бях станал нарицателен с принципната си, но последователна визискателност на оперативки, на събрания и кога ли не, когато съм повтарял — в този бранш без любов, без естетическо чувство не може да се работи. Не се получава, контактът с клиентите е послание и какво ли не още. Понякога съм мислил не лъжа ли тези хора с моите

напътствия. Особено като си помисля колко получавах, а колко много исках от тях. Отговорът ми е — аз бях най-силно излъган, защото най-много вярвах и в най-тежките моменти бях с тях. Благодарих им.

Вдигнаха се поздравници, благодариха за наученото през годините, дори ми посъчувстваха за голямото търпение да повтарям много и много пъти неща, с които вече така са свикнали. Гости от ресторант „Москва“ и „Аида“ разказваха спомени отпреди много години.

* * *

Бях доволен как приключвам. Откровено признавам, че желях това пенсиониране. Желях да се разделя с тази работа, която те прави зависим от нея. А аз исках да се отскубна от зависимостта.

Петя работеше на павилиона, щях да ходя при нея, да помагам и пак да се срещам с хората. Така и направих.

Николайчо вече беше на две години. Вземахме го при нас. Валка работеше във второ вътрешно отделение. Беше взела специалност вътрешни болести и започваше да чете за гастроентерология като втора специалност. Ники беше щастливо дете и трябва да призная, че двамата с Петя покрай него бяхме най-щастливите баба и дядо.

Всяка събота и неделя ходехме с колата до Бисер.

Бяха хубави летни дни, изпълнени с много радост. Отивахме с колата край Марица, носехме си храна, зеленчуци, вода. Разказвах му спомени от моите детски години, като воловарчета как сме се катерили по големите върби край Марица. Как на обед сме сядали 3–4 деца да обядваме в кръг и всеки вади каквото е сложила в торбата майка му. Толкова вкусно беше тогава. Сега и ние с него щяхме така да обядваме. Вземах от колата чантата, изваждах хляба, домати, краставици, сирене, слагах на тревата бяла платнена покривка, нарязвахме всичко и започвахме да се храним. Наблюдавах внимателно Николайчо с какъв апетит се храни. Поглеждаше ме, усмихваше се и казваше:

— Дядо, наистина тук е толкова хубаво.

При едно пътуване от село към Хасково край шосето видях комбайн да жъне голям блок с пшеница. Комбайнерът точно обръщаше в обратна посока. Спрях колата, излязох, вдигнах ръка, поздравих и го

помолих да вземе Николай в кабината при него и да направи една обиколка, а ние ще почакаме с колата на шосето. Комбайнерът се съгласи веднага:

— Нямам нищо против, но в комбайна е такъв прахоляк.

Подадох Николай, комбайнерът го пое, настани го на седалката до себе си и тръгнаха. Като се отдалечиха стотина метра, комбайнерът даде сигнал с клаксона и към комбайна се насочи камион. Движеше се успоредно с него и без да спира, комбайнът изсипваше житото в каросерията. Направиха обиколката и спряха до шосето. Комбайнерът слезе пръв и взе Николайчо от стъпалото на кабината. Сияеше, милото дете. Имах бира в колата, дадох една на комбайнера, благодарихме и продължихме с нашата кола, а той — на житния блок. Възбуден, Николай разказа как се управлявал комбайнът, как комбайнерът му казал да дръпне един лост и житото потекло в каросерията на товарния автомобил.

— Довечера, когато се приберем в Хасково, ще се обадя на мама и татко в София и ще им разкажа какво видях — обеща детето. Той беше вече на три години и всичко му беше интересно.

Синовете на един мой братовчед често идваха при нас в събота и неделя, когато си бяхме в Бисер. С тях идваше и приятелят им Любо. Николай се обръщаше към племенниците ми на вуйчо Тошо и вуйчо Мити. Решил беше, че и към приятеля им трябва да се обръща на вуйчо Любо. На самия Любо пък му беше приятно, защото като храненик в едно много добро семейство нямаше кой да му каже вуйчо. Пък и явно нашият внук му допадаше. Веднъж дойде и попита:

— Чичо Георги, ще разрешиш ли да взема Николай с колата и да отидем до близкия язовир. Не се притеснявай, много ще внимавам. Там имам приятели. За язовира отговаря бащата на един от тях. Има каравана с машина за кафе и при нея се събираме.

На Николай му грейнаха очите, съгласих се и отидоха. След около два часа се върнаха, влязоха двамата с вуйчо Любо в двора, Николай носеше найлонов плик. Гледа ме с блеснали очи и разказва:

— Да знаеш, дядо какво съм преживял днес. Никога няма да го забравя... Знаеш ли как ме посрещнаха приятелите на вуйчо Любо? Попитаха ме искам ли да ме приемат за член на рибарската дружина. Аз се съгласих и ме приеха. Сложиха две въдици в язовира и казаха

„Каквото се хване, ще бъде за тебе, защото днес те приехме в нашата дружина“. Гледай, дядо. Два големи шарана.

Любо гледаше усмихнат:

— Видя ли, чичо Георги, колко е щастлив Николай? Тръгвам си, хайде...

— Довиждане, вуйчо Любо — извика Николай, — благодаря ти много.

Да наблюдаваш детското щастие, да бъдеш съпричастен на чистата му радост, не е усещане в театър или на книга. Това са необратими преживявания, мигове в живота ти, подсказващи, че си живял истински. Тези години на Николаевото детство отлетяха много бързо, но ни дадоха много радост и щастие.

Разбира се, имаше и горчилки, които трябваше да се преглътнат. В павилиона, където работеше Петя, към обзавеждането, освен подробните неща имаше нова кафемашина и постмиксер с осем метални канти за охладена кока-кола. Както вече споменах, откраднаха ги една вечер. Сложихме пак старата кафемашина и един апарат за охлаждане на сироп. Клиентите трябваше пак да минат от кола на сироп, а кафето нямаше да се прави от кафемашина „Бразилия“, а от старата.

В милицията подписах протокола за изчезналите неща. Казаха ми, че работят върху отпечатъците и е заведено дело срещу неизвестен извършител. Ежедневието продължи, по въпроса с кражбата неофициално страницата беше затворена.

Като отидох веднъж в управлението в кабинета на главния директор Деспов заварих и заместника му. Поговорихме тримата общи неща, като си пиехме кафето. Забелязах обаче, че двамата началници току се споглеждат. Познавах маниера в поведението на Деспов, когато има да решава някой чепат въпрос или нещо не му е удобно, започва да се попривдига от фотьойла, после да се намества... И сега стана същото, след което преглътна два пъти и каза:

— Другарю Петров, можем да използваме идването ти да решим един въпрос. Със Стоянов си говорехме и считаме, че е по-добре да платиш тези осем хиляди лева за откраднатите машини. Нищо не можем да направим. Ако мине през съда, знаеш — съдебни разnosки, лихви, става дявол и половина...

Дотук...

Така вървеше този безцеремонен свят. Особено когато се каза промяна, та промяна. Самото понятие е много ангажиращо. Да промениш каквото и да било, значи предварително да бъдеш наясно дали новото, което ще правиш, ще се различава съществено от старото, най-вече с положителните си качества. Не знам дали съм прав, но ми се струва, че основното, което се прави сега, е отричането на всичко досегашно. И в същия момент няма яснота какво се иска.

Имах една случка с Цоньо Белчев, директор на Пътно строителство и поддръжка — голямо предприятие в мащабите на окръга. Директорът също беше голям — висок и снажен. Познавахме се добре, уважавахме се още от първите години, когато отидох в Хасково. Пътното беше срещу болницата. Веднъж отидох там при Белчев. Посрещна ме любезно, нареди на секретарката да донесе кафе и някак приповдигнато заговори:

— Петров, виждаш ли каква промяна настъпи, какво чудо е само?

Пийвахме си кафето, запалихме по цигара, а аз останах нащрек. Цоньо продължи със същия тон:

— Знаеш ли, Петров, отидох в комитета и им хвърлих партийния билет. „Дотук“, им казах. Ти даде ли го на вашия секретар, защото някои така правят?

— Нямам какво да връщам, не съм партиен член — отговорих.

— А, не може да бъде. Аз те мислех, че си комунист. Така ми кажи, ти си бил още по-добре — каза Цоньо и излезе иззад бюрото.

Взе бутилка коняк и две чаши от библиотеката и седна на другия фотьойл срещу мен. Наля.

— Ние сме приятели, да се почерпим, наздраве! — и отпихме по глътка.

Запалихме пак.

— Кажи нещо, как виждаш промяната? — запита ме Цоньо, облегна се и ме загледа в упор.

Вече бях решил да му отговоря така, както ме пита.

— Слушай, драги приятелю, когато дойдох в Хасково, ти беше директор на това предприятие. Оттогава се познаваме. След това тази

твоя партия те направи заместник- председател по строителството в съвета на община Минерални бани. След време партията реши и пак те сложи в този кабинет на Пътното. Питам — защо при тези три премествания оттук в Минерални бани и пак тук през тези години, не се обади на партията, не им върна партийния билет и не им каза „Дотук“, ами сега го направи?

Цоньо веднага ми отговори.

— Защото сега си отворих очите, бил съм заслепен и съм им вярвал, а те са ме експлоатирали.

Напуши ме смях от думата експлоатирали, но се въздържах. Той продължи:

— Не си бил партиен член, не ги разбираш тези работи. Какво да ти обяснявам?

— Няма какво да ми обясняваш — отговорих спокойно. — Имам висше политическо образование, завършил съм университета в СССР за стопански ръководители и добре ги разбирам тези неща.

— Вярно бе, бях чувал това за тебе, когато си бил в СССР — каза Цоньо. — Но каквото и да ми говориш, свърши се. Валякът е тръгнал — засмя се и взе чашата. — Наздраве.

Отпихме и му казах:

— Това сега ми хареса, каза истината. Валякът е тръгнал.

Станах, той също стана. Подадох му ръка, благодарих за доброто посрещане и си излязох. Преди да отворя вратата, погледнах към Цоньо, който си беше останал прав при масичката, видях го наистина променен. Мъчеше се някак си да се усмихне, а като че ли буца му беше заседнала на гърлото.

След обяд нямах много работа в павилиона. Не можех да се освободя от разговора с Цоньо Белчев. Питам се дали не са прави хората като него, пък и тези по митингите, виж колко лесно се променят, дори и грубо погледнато от практична гледна точка те се нагласят, променят и мисленето си. Що за човек съм, преди не успях да преодолеем мисленето си и бях не от нашите, та и сега ли ще си остана чужденец пред тези хора, с които съм всеки ден? Може би са прави, отворили са си очите, както казва Цоньо, променили са се.

Постепенно около нас започнаха да се отварят още павилиони. Първо до нашия близо до техникумите със затворена площ, особено за зимно време. Нашият, модел „пчелна пита“ от метални колонки,

покрит и облицован с ламарина, беше на повече от десет години. Досега ерозията да го бе сринала, ако не го боядисвахме всяка година отвън с блажна боя. Мястото беше на общината и плащах всеки месец 170 лв. наем за него. С промените можеше на някого да хрумне някаква идея и да ми връчат предупреждението да си разглобя павилиона и да освободя мястото. А павилионът не можеше да се разглоби, защото щеше да се разпадне. Проблемът си беше само мой.

Ники порасна, взеха го в София да ходи на детска градина, на следващата година щеше да тръгва на училище. Няма да казвам как оглуша къщата, но любимото дете трябваше да следва своя път.

При посещенията си на симпозиуми в чужбина Велислав направи полезни контакти и получи предложение за работа в Лондон. Това откряваше съвсем различни възможности пред семейството му. Записаха Николай във Фарос (частна школа за изучаване на чужди езици — Бел.ред.) на уроци по английски. Той вече учеше немски и руски в училището си. Предстоящата промяна беше предизвикателство за всички.

Междувременно Валя взе втората си специалност по гастроентерология. След един телефонен разговор между Славето и Валка разбрахме, че в София в техния квартал в една поликлиника обявили конкурс за лекарско място. Валка реши да се яви и така спечели мястото. Като се прибра в Хасково, тя заяви, че ще замине за София само при условие че и ние се преместим там.

И беше права. Разстоянието беше твърде голямо да тичат да се грижат за възрастни родители.

Излязох на терасата да запаля цигара. Тук можех спокойно да мисля. Не срещах очите на никого, защото и те говорят. Въпросът трябваше да се реши сега, тази вечер. Не можем да легнем и да се оставим цяла нощ да ни тъпчат съмненията. Вдигнах глава и погледнах в далечината. Там надолу е Бисер. Прекрасната ни къща, подреденият двор, овошките, цветята. Изведнъж разбрах, че София не е толкова далече. За миг разстоянието стана наполовина по-близо. За мен въпросът вече беше решен.

Така както решихме, така започна и изпълнението. Съобщих на някои приятели, реакцията беше различна. Едни казваха „тук те познават всички, имаш много приятели. На стари години познанства не

се създават“, други го приветстваха. Валя напусна хасковската болница и замина за София, като начало се настани при сестра си.

Вече беше 1998 година. Велислав беше изкарал една година в Лондон като специализант в една от най-големите лондонски болници. И не беше само той. Много като него заминаха в чужбина и не се върнаха. Такива специалисти, родили се през петдесетте и шейсетте години, бяха добре подготвени, имаха знания, стаж, натрупан опит. Те бяха ценен национален интелектуален капитал. Правителствата, Народно събрание, управляващите не оцениха този научен капитал, а се хвърлиха към материалните ценности с комичното представление, наречено приватизация. Да изпратиш интелектуалците си в чуждите държави и повечето от тях да започнат от миене на чинии, почистване на домове, гледане на стари хора, докато преодолеят езиковата и бюрократичната бариера и най-после започнат истинската си работа! Институциите в тези богати държави виждаха чужденците само в черно-бяло. Колкото и прецизно да си извършил всичко, което ти е възложено, никога тамошните институции няма да признаят, че си равен с местния колега специалист. Това, че си черно-бял, го знаеш, усещаш го и това усещане е непрекъснато с теб като крещяща тишина. Разбира се, от пътя, който си извървял, виждаш, че решението ти е било правилно взето. Постигнатото досега потвърждава, че си силен и качествен човек. Ти имаш едно основно качество, което е над всичко — твоята идентичност. Трябва да бъдеш този, който си, автентичен, когато си в чужда държава, каквото и да работиш и колкото и да са оценили възможностите ти. Не трябва да се стремиш да се напасваш на техния стил, за да бъдеш предпочитан, към това, което си постигнал в чуждата страна, добавяш непременно и това, че си българин. Това е твоята истинска автентичност, без тази автентичност след големите постижения отсъства човекът.

Неотдавна четох книгата на Марко Семов „Цената“. Там много сполучливо той казва: „Много богати чужденци съм виждал, но щастлив чужденец не съм срещал“. Не зная дали съм прав, нормално е да има и други мнения, нали сме различни, всеки вижда нещата от своята гледна точка. Аз споделям моята.

* * *

Велислав вече имаше постоянна работа в Лондон и се очертаваше заминаването там на цялото семейство.

Нашият план не подлежеше на корекция, трябваше да се изпълнява. През есента на 1998 година продадохме павилиона, но парите не бяха достатъчни, за да се купи жилище. Явно трябваше да прибегна до не много голям, но необходим заем, който щях да върна като продадем апартамента в Хасково. При един разговор с Деспов бях споделил този проблем.

— Петров, аз те уважавам, работили сме заедно, познавам те и ще ти помогна. Отивай в София, разгледайте с децата и ако намерите това, което търсите, направи предварителен договор. Дай капаро, ела и ми кажи колко не ти достигат. Аз ще ти ги дам. Желая ти успех.

Така и направихме. От всичко, което разгледахме, се спряхме на един апартамент само на десет минути от блока, в който живееше Славея. Такова съвпадение много рядко можеше да се случи и бяхме много щастливи.

Приключихме сделката. Направихме доста сериозен ремонт. В Хасково всичко беше опаковано. Пренасянето беше голямо преживяване. След това разопаковане, подреждане. Най-после всичко беше по местата си.

Благодарих на Бога, бях на седемдесет и пет години. Поетото обещание беше изпълнено. Бяхме пак заедно. Сега само трябваше да има здраве и живот.

През зимата беше истинската почивка, а книги за четене имаше много. Когато се връщаше от училището си, което беше много близо, Николай първо се отбиваше у нас и баба му слагаше да обядва. Той много харесваше нейните гозби още от малък. След това тя го изпращаше: „Сега си отивай вкъщи да се подготвиш за утре“. Тези обеда ни носеха толкова любов и радост.

Имах свободно време, през което водех Ники на английското училище. То беше на една пресечка до булевард „Гоце Делчев“, предпоследна спирка до пазара Красно село. Булевардът беше много натоварен с коли и пресичането, особено за деца, беше рисковано. Един ден като се връщахме от училището, гледам детето навело глава, мълчи. Дадох му една морена, благодари, сложи я в джоба и пак вървим. Попитах го:

— Ники, случило ли се е нещо?

— Не, нищо, дядо, всичко е наред — и пак вървим мълчаливо.

И в един момент спря, спрях и аз. Ники ме гледаше напрегнато.

— Ще ти кажа, дядо. Сега като си отидем, трябва с майка да се разберем двамата. Да реши или едното, или другото, не може и двете. Всеки ден в училище по пет и шест часа, плюс английски. Знаеш ли колко много думи са ни предали днес. Утре имам три контролни.

Ники беше в пети клас.

— Защо бе, моето момче, днес няма повече натоварване от другите дни, винаги си успявал и си се справял.

— Да, справял съм се — отговори веднага Ники, — успехът ми е отличен, английският също върви, но я виж какво е напрежение, уморих се.

— Вярвам ти, така е, но сега като се прибереш, ще си починеш малко, ще разкажеш как е минал денят и ще видиш, че умората не я чувстваш вече.

Прегърнах го, притиснах го до себе си, погалих го по главичката, после с пръста повдигнах брадичката му, погледнахме се, засмяхме се и тръгнахме. Славея ни посрещна, беше много наблюдателна, усещаше, че има криза, още на вратата го прегърна:

— Смелото ми момче, издръжливото, днес толкова часа в училище и след това и английски...

Помогна му да се съблече, придружи го до банята да се измие.

— Нямаме друг избор — продължи тя, — не можем да оставим едно от двете неща. И училището, и английският ще вървят, и то както досега, нали, моето момче?

— Да, майко — каза Ники вече с по-ведър глас, излезе от банята, затича се по коридора към детската стая, подскочи на един крак и влезе в нея.

Славея също излезе от банята, аз бях още в коридора и събличах връхните си дрехи. Погледна ме, сви устни и повдигна рамене:

— Ти ни научи да бъдем такива и сега е късно да се променим. Да не мислиш, че ми е лесно, като гледам, че не може да си играе свободно като другите деца.

Излязох на терасата, седнах в един шезлонг и запалих цигара. Да, аз и Петя бяхме виновни. Навремето на нас двамата ни беше необходимо, докато се измъкнем от нищото, но това стана зараза,

стигнала вече трето поколение. Сега го признавам, но не бях гузен за този максимализъм. Другояче нещата не се постигаха.

Със съседите в София се опознахме, много свестни хора. Спомням си първата година, когато правехме ремонта. Сутринта изнасях кофа с отпадъци за контейнера, в коридора на първия етаж съседът от апартамента, който е под нас, се обърна към мен и закачливо усмихнат ми каза:

— Сааба ал русун, бе, комшу.

Оставих кофата, позасмях се и му казах:

— Добро утро, господин Ракладжиев, знам те, че си от Пловдивско. От Хасковския район, откъдето идвам аз, знаеш какви напети и достойни тракийци има, аз съм един от тях. Можеш да си коригираш начина на поздрав, нали ще бъдем съседи — и подадох ръка.

Той я пое. Със семейство Ракладжиеви станахме най-добри семейни приятели, не пропускахме празници да не се съберем заедно. През лятото, когато си бяхме на село, Атанас имаше близки в Бургас и всяко лято ходеше на морето. Обаждаше се по телефона и казваше:

— Чакате ли гости?

— Разбира се, Наско, заповядай.

Пристигнаха с колата. Ходи той из двора и ми говори:

— Защо си дошъл в София, какъв хубав двор с овошки и зеленчуци, лози имаш, такава хубава къща. Защо не си живееш тук на спокойствие.

Така станахме софиянци, през лятото — в Бисер в бащиния ми двор, през зимата — в София.

* * *

От май до октомври живеехме в Бисер, работата там беше по силите ни. Целият двор беше засаден със зеленчуци и овошки. Правехме зимнина. Имахме всички удобства. В Бисер са ни идвали няколко пъти на гости Делчо Борисов и Костадин Карамитрев, председател на Съюза на тракийските дружества в България (между 1990 и 2011 г. — Бел.ред.).

Такъв родолюбец като Карамитрев беше трудно да се намери сред партийните величия във всички основни партии в България след промяната. Той не е пропускал нито едно посещение на турски държавник, било то премиер или министър. Карамитрев настойчиво ходеше при президента, при премиера или министъра от наша страна, който щеше да има контакт с турския представител, с настояване официално, по дипломатичен ред да бъдат договорени изплащанията на обезщетенията на българските тракийци. Суми от порядъка на милиарди.

Въпрос, доказан в подписани документи между България и Турция. Когато е бил поставян от наша страна, турските представители са отговаряли, че моментът не е подходящ да се разглежда, но не са определяли и бъдещи периоди за обсъждане и решаване...

Оказа се, че в София има повече от шестдесет бисерчани, някои от които като нас през лятото си отиваха в Бисер и есента се прибираха в София. И макар че земяците се събирахме по квартали, неусетно се създаде групичка и през седмицата се виждахме в една сладкарница за около два часа на кафе. Неколцина от нас предприехме обиколка за подходящо място за обща среща и намерихме. В ресторанта на Полиграфическия комбинат. Разбрахме се за всеки последен четвъртък на месеца да се събираме на такава вечерна среща.

Подготовката започна, издирихме телефоните почти на всички, успяхме да проведем разговори и направихме поканата за първата ни среща.

Хората дойдоха. Възкличания, ръкувания, прегръдки. Някои не се бяха виждали двадесет-тридесет години. И аз гледах — двама се държат за ръце след прегръдката, гледат се в очите, стоят усмихнати, чудят се кой какво да заговори или попита.

Първият въпрос е „Откога не си си ходил в Бисер“. Другият навежда глава, мисли, сепва се като току-що пробуден и започва:

— Сигурно от трийсет години, а може и повече. Родителите ми, знаеш, починаха много отдавна, брат ми отиде в едно село до Казанлък, а малкият Милчо е в Стара Загора. И двамата починаха, никого нямам вече в нашия край. Не смея и да отида, не бих могъл да понеса да видя, че нищо не е останало от някогашното, че всичко е променено, дори и хората. Но често като поседна сам, в мислите си тичам по детските пътечки към реката, тя беше до нашата къща...

В този момент Паун Янев става с чаша в ръка и вдига наздравица:

— Спрете вече с това минало незабравимо. Хайде, на здраве, и да се върнем в настоящето!

Езикът на Паун Янев беше малко хаплив, защото трудно бе преглътнал многото горчилка. Бе останал от малък сирак, баща му беше убит през Втората световна война. След суровото детство бе завършил химия.

Повечето бисерчани, с които се виждахме, бяха пенсионери. Били са инженери — строителни, машинни, минни, журналисти, водещи в телевизията. Разбираемо. Когато учех в гимназията в Харманли, бяхме 86 ученика от Бисер. Отивайте и се учете, селската работа има кой да я работи, казваха родителите ни. Вие се изучете, че да имаме образовани хора във всички големи градове и когато ни сполети нещо, дай, Боже, да е на добро, да има при кого да отидем да ни помогне...

* * *

През зимата времето вървеше много бързо. Сбъдна се мечтата ми да имам свободно време да чета. В библиотеката ни имаше много книги. Децата запазиха навика да четат и купуваха всичко ново.

Неусетно годините си вървяха. Може би така го усещахме ние с Петя, но за малкия Николай годините бяха плътно натоварени. Беше завършил седми клас с отличие в частното английско училище Фарос. Той премина и интензивна подготовка при чичо си Жак, съученик на баща му от английската гимназия, професионален преподавател по английски език. В края на лятото двамата с майка му трябваше да заминат за Лондон, за да могат да запишат Николай в тамошна гимназия. Велислав беше подготвил квартира.

Дойде моментът на заминаването, отидохме на летището, изпратихме ги. На нас ни оставаше да чакаме до следващото лято, когато Ники завърши учебната година и излезе във ваканция, Велислав си вземе отпуска и си дойдат. Но сега Николай и Славей бяха изправени пред неизвестното в чуждата страна, сред непознатите хора. Славей я чакаха немалко усилия и напрежение. Докато легализира

лекарските си права, докато придобие високо ниво на английския. Тя знаеше руски. Беше завършила немска гимназия с втори език английски, но оттогава бяха минали немалко години.

По телефона ни се обаждаха много често. Особено Славей и Николай споделяха какви ли не впечатления. Веднъж попитах Николай завързал ли е приятелства сред съучениците си.

— Слушай, дядо, приятелство, каквото го знаеш в България — разказа Николай, — тук в Англия няма. Можеш само да кажеш, че се познавате с някого, с когото да разговаряш, разбира се, ако той приеме. А дотогава трябва да мине много време. В нашия клас има и много чужденци като мен, запознах се с един французин и един японец. Те тук са се родили, можеш да си представиш откога техните родители са в Англия. Французинът не знаеше коя е нашата столица, но японецът знаеше и ми стана приятно...

Никога не съм предполагал, че е толкова приятно да очакваш. Те са винаги с теб там в подсъзнанието ти. Току присвиваш очи, повдигнеш вежди, леко се поусмихнеш и продължаваш да си вършиш работата, но очакването е като стимул, вяра, сила... Без вяра очакването се превръща в отчаяние, а това е страшно.

Така минаха няколко години.

Николай беше във ваканция, в София остана няколко дни при леля си Валя и да се види с приятелите си. След това дойде на село при нас. Изненада ни много с това, че след 10 дни трябвало да се приготвим с баба му да заминем с него в Лондон да им гостуваме. Много се радвахме с Петя, щяхме да видим как са се подредили — присъща грижа на всички родители.

* * *

Кацнахме на лондонското летище и нямахме никакъв проблем с излизането по ръкавите от самолета до салоните на аерогарата. Водеше ни Николай. С нескрита гордост слушах как разговаря с чиновника на коя линия ще получим куфарите си. Оценявах колко е пораснал и какво поведение на голям човек е придобил.

Славей ни чакаше на аерогарата. Беше си взела отпуска и бе направила програма да разгледаме много забележителни места. Бях

чел много за Англия. Сега имаме възможност да видим миналото на страната — замъците, дворците, мащабните имения — и днешния ден — огромните музеи, паметниците, модерната архитектура, вещината и културата.

Всичко показва една богата империя, извоювала пред себе си, пред народа си и пред света своето величие. Лондонският Тауър, построен на брега на Темза, е стратегическо място за създаването на английската държава, Уестминстърското абатство, Парламентът.

Бяха минали десет дни, откакто бяхме в Лондон. И двамата с Петя, пък и децата бяха учудени от нашата издръжливост. Аз на седемдесет и пет и Петя на шестдесет и седем години издържахме почти всеки ден на наситената програма, съставена от Славето. Впечатленията бяха толкова много, а въображението не стигаше да осмислим динамиката на събитията, преминали в Англия през XVI, XVII или XVIII век...

При обиколката на типично английските забележителности имаме прекрасната възможност да обядваме в различни заведения. Така влизахме в естествен контакт не само с чужди туристи, но и с лондончани. Възхищавах се на перфектната организация на железопътния транспорт. Особено в делничните дни не можете да си представите каква огромна маса народ се придвижва по всички посоки на Лондон. И неусетно се изпълваш с възхищение от тези толкова много забързани хора, никой от които с нищо не притеснява другия. И ако някой забързал се, минавайки близко до теб, те бутне, обръща се усмихнато, извинява се и продължава. Като че ли всеки е пресметнал крачката си.

При един излет отидохме до Гринуич. Славето и Петя останаха долу в зеления парк, а ние с Велислав се изкачихме на високия хълм на Гринуич. За тази британска забележителност имах представа само от географските си познания. Сега бяхме на точното място, построено през 1700 г. — Кралската обсерватория, значимо за Англия като морска държава. Посетихме и Кралската ботаническа градина в Кю — огромен затворен парк с климатични инсталации, където са събрани най-екзотичните цветя и растения от всички континенти и са създадени условия за нормалното им развитие. Всичко е така прецизно направено по най-изискания начин. Пълна хармония на природната уникалност и човешкия гений.

В богатата разнородна търговска мрежа в Лондон имахме удоволствието да разгледаме, доколкото възприятията ни позволяваха — облекло, обзавеждане, бижута, сувенири с най-различна изтънченост за специални изискани случаи. Сред този богат избор 80% от предлаганите стоки са за потребители с много пари, тънък вкус и изискана среда. Такива хора определено има в Лондон.

Както хубавите стоки със съответните цени са за задоволяване на потребностите на определени хора, така е и със самите хора в това общество. Всеки с ценза и подготовката застава на мястото си. Хората кандидатстват с конкурс за дадено място. След спечелване на конкурса си назначен за шестмесечен пробен срок. След като се докажеш, получаваш договор за постоянна работа, като редовната работа се защитава наред с трудовите качества, показани през годината. Ще преминаваш през теоретични изпити, с което показваш нарастването на своята квалификация и така всяка година. Разбира се, за по-високата квалификация и за полагания труд получаваш възнаграждението без никакви затруднения, успоредно със заплащането на осигуровките. Тежката бюрократична административна система прецизно спазва тази последователност.

При излизането си с пълна количка от близкия супермаркет (бяхме напазарували за седмицата), както си говорехме, към нас се приближи англичанин, около 60-годишен, с приветлива интелигентна външност. След като се извини, той ни попита туристи ли сме. Славето на английски му обясни:

— Това са моите родители от България. С моето семейство живеем и работим в Лондон. Родителите ми дойдоха на гости.

Англичанинът възкликна:

— Много се радвам, аз съм бил два пъти на почивка в България. Имате прекрасна страна с такива плодове и зеленчуци, толкова вкусни едва ли могат да се намерят, месото при вас е чисто без подобрители и консерванти. Аз съм пропътувал през страната ви — слънчева, с толкова природни дадености и открити работливи хора с духовно излъчване.

Благодарихме на англичанина за хубавите думи, пожелахме му да се срещнем в България и се разделихме.

Вече месец и повече бяхме в Англия, срещяхме се с българи, които далеч по-рано от децата ни бяха дошли тук. Когато разговаряхме

с тях, те също споделяха впечатления си от страната. Така научихме за някои традиции в английското семейство и общество. Децата, например, нямат право, докато са при родителите си, да възразяват за каквото и да било на техните разпореждания. След приключване на образованието си те започват самостоятелен живот — работа, семейство, свой дом. „Край, казват децата, вече сме свободни, никой няма да ни се разпорежда“. А родителите заявяват: „Край на задълженията ни, вече ще си живеем спокойно нашия живот“. И живеят така с пенсията или специалните помощи от държавата.

При нас няма такива правила, има само една славянска традиция — детето е вече на 60 години, а майка му казва „На мама момчето (момичето), кажи с какво мога да ти помогна“, бащата, ако, дай, Боже, му провърви в работата — апартаменти за децата, вноски в банката за апартаменти за внуците... Английските деца, макар да живеят в същия град, през годината два пъти ще отидат да видят родителите си — на Коледа и на Великден. В България след определена възраст родителите разчитат само на децата си.

Това гостуване в Лондон остави у нас с Петя незабравими впечатления. Бяхме направили много снимки и с удоволствие разказвахме за видяното на близки и приятели.

* * *

Прибрахме се в София. Събирахме се бисерските приятели. Имахме какво да си говорим. И стари спомени — какво село беше нашето, а какво стана, хората как се промениха, как станаха мълчаливи.

През лятото слушах в селското кафене да си говорят: „Върнаха ни нивите, дете бяха в кооператива. Изпокарахме се с най-близките с тези делби. И каква е ползата — нивите пустеят, а ние — братя и сестри, не щем да се видим и дума не си казваме“.

През зимата в София често пъти с мислите си отивах на село. И отново се заслушах в летните разговори на тези добри хора. Но да си призная, аз бях от другата страна. Вярно, не говорех често за София, но когато се случеше, ме поглеждаха намръщено и казваха:

— Бай Георги, вие сте добре с жена ти. Изучихте децата. През лятото на село, а зимата в София на топличко, че и доктор си имате до вас.

* * *

Годините се занизаха в очакване на децата да си дойдат, да ги посрещна. Гледам, Николай е станал по-висок от мен, леко се усмихва, Валка и Славея вървят една до друга, смеят се и бърборят, както когато бяха малки. Уж отдавна са пораснали, а не искат да се променят. Николай не е малкият Николайчо да се затича и да се хвърли в ръцете ми. Значи и аз съм се променил. Аз съм много щастлив човек, щастлив баща и щастлив дядо.

Николай ще се поразходи из двора, ще се качи на втория етаж в неговата стая, там са нещата му от детските години. Тук селото му даваше истинско усещане за сигурност, за топлинната среда между нас и същевременно възможност да остава сам с мислите си, изграждайки своя свят. С поведението си не се натрапваше, не искаше да прави впечатление. Много бързо забелязваше добрите качества в големите, а своите показваше посвоему, без да подражава.

Когато Николай беше в началните класове, на село при баба си идваше и Диян, внукът на брат ми. Отивахме с колата до Марица с Петя, Добринка — жената на брат ми, и двете деца. Спирахме на брега на реката под върбите, застилахме нещо на земята, изваждахме от чантите плодове, зеленчуци, студена вода. Децата веднага се събличаха и влизаха във водата. Ники се качваше на раменете на по-големия от него Диян, държеше се за ръцете му, Диян издърпваше ръцете си напред, Ники със смях политахше напред към водата, след това излизаше и викаше: „Хайде, пак“, и така, докато капнеха от умора.

А ние ги наблюдавахме с радост. През това време аз вече бях напалил огън и изпичах приготвените от къщи шишчета. Петя и Добринка подреждаха богатата трапеза с пържени чушки и тиквички и салата от домати. Децата сядаха и започваха със завиден апетит да се хранят, поглеждайки се един друг. Такива дни са може би най-хубавите детски спомени.

Сега Ники вече бе голям.

Дните се изнизаха много бързо. Отново пак подреждах плодове и зеленчуци в чантите, в кашоните, защото децата си тръгваха.

* * *

След като си бяха заминали, дни наред, работейки нещо из двора, се усмихвах сам на себе си. Понякога сядах на трупчето под прасковите и се замислях. За живота.

Човешкият живот е изпълнен с толкова трепети, с неповторими усещания и в същото време с трудни изпитания. Всичкото е вплетено в необяснима хармония. Това съдържание е истинският човешки капитал, за който няма единица мярка за измерение. На този човешки капитал лихви не се начисляват, остава си чистата главница, само върху допуснатите грешки през живота се трупат вземания, които се изплащат до стотинка, докато си жив.

Такива мисли ми идваха винаги, когато съм на село. И разбира се, първо се връщах в детските години. Всичко се подреждаше като че ли е било вчера — игрите в реката, веселите безгрижни дни на воловарчетата край Марица, гоненицата по клоните на големите върби. Това са страници от живота ми, които се прочитат с такава лекота. След това сиромашията ме притисна по-силно и пораснах по-рано, отколкото е прието. Затова ми се струва, че много рано съм излязъл от селото. А детските ми години са отишли толкова назад, толкова далече, като пропъдени, но те са си мои, никой няма право над тях. Те само са изтекли тихичко, шепнешком по камъчетата в реката далече надолу. И тогава, о, Господи, от толкова малък, какъв дон Кихот станах, оттогава започнах да се боря, да се доказвам. Не е ли донкихотовщина, когато миех чиниите в ученическия стол, за да продължа гимназията, когато сиромашката ни групичка чукаше камъни и копаеше пръст. Представете си, тогава казвах високомерно „Бедността не е порок“. Да, не е, но е хроническо заболяване, от което никога не можеш да се излекуваш. Но аз не бях на остров, бях част от обществото и трябваше да отвоювам моето място в него. То определя стълбицата, по която ще се изкачваш. С колко ценни и прекрасни неща съм се разминал, когато в същия момент съм изпълнявал толкова нищожни безлични неща, за да се спазват правилата на това общество. И сега, когато се вглеждам

назад в годините на завидната си възраст, стигам до заключението: човешкият живот не започва с репетиция или с желанието да направиш първо чернова и тогава да започнеш наистина...

Май прекалих. Прекрасен е животът, моят, на семейството ми, на близките ми. Има прекрасно съдържание, не се оплаквам от напрежението и изстраданияте моменти. Те са били наши, не чужди. Май се оказа, че Бисер е най-истинското, най-вярното пристанище. Само тогава, когато в него отседна, изплуват тези разсъждения, тогава по-малко се вглеждам в дребните неща.

ДВОЙНОТО ИЗПИТАНИЕ

Отшумяха новогодишните празници. Децата ни гостуваха от Лондон, което ни изпълни с радост. Един ден седнахме с Петя в кухнята и нещо взехме да си говорим. После се умълчахме. Петя бе навела глава замислено и едновременно леко усмихнато. Погледнах я въпросително. Тя продължаваше спокойно да гледа пред себе си.

— Какво се е случило — попитах.

Петя се облегна на стола, засмя се и каза като човек, току-що събудил се от сън:

— Ще ти кажа. Знаеш ли колко щастливи родители сме с теб? Помниш как сме започнали нашия семеен живот. Какво бе началото ни, колко работа е минала през ръцете ни, колко напрежения преодоляхме, какви трудности сме преживели. Но не спряхме нито един ден и Господ ни възнагради с прекрасни деца. Толкова ни обичат, така ни уважават. Никога не съм мислила, че такива спокойни, обгрижени старини ще живеем. Виждаш, каквото и да ни се случи, веднага ще вземат нещата в свои ръце по най-правилния начин и ще ни оправят. Не сме имали проблеми за нищо.

Така често с Петя се връщахме назад в спомените, имаше какво да си говорим. Това, което тогава сме успели да направим, не можем и да си помислим, че бихме могли. Има едно правило в живота — всяко нещо с времето си. Потребностите ти подсказват, че е дошъл моментът за тяхното решение. Не подценявай, не пропускай този сигнал. Отложиш ли, пропуснеш ли — двойно утежняваш решението по този въпрос и през същото време са възникнали още два. Трудно е в живота да имаш поправителни изпити.

* * *

Живи и здрави изкарахме зимата. Пред терасата на хола имаме една джанка, тя ми е първият предвестник, че пролетта идва. Когато

излиза на терасата, с нежност я поглеждам. Веднага започвам да си мисля за Бисер, за теменужките край стената с малините, които са цъфнали, кокичетата, овошките, напъпчилите познати тревички. Струва ми се, че дворът е малко тъжен след зимата...

Късно през пролетта заминахме на село. И пак — щом пристигнахме, разтоварихме от колата нещата, включих тока, водата и спокойно избродих двора. Погледнах прасковите как са орязани, лозите как са подали филизи. Мирише на лайка, ягодите са поизсъхнали, искат вода. И отново имах усещането, че всичко много търпеливо ни е чакало, а аз вече съм наясно утре сутринта откъде ще започна.

Вървах и учестено дишах, провокиран от магията на селския двор. Винаги щом вляза в него, усещам невидима прегръдка, в чиито обятия се оставям да потъна. Това са мигове, които никъде другаде не бих могъл да изпитам, а усещането си остава чисто и непокътнато...

* * *

Седях навън на двора в шезлонга и четях книга. Погледнах Петя, застанала пред мен, погледът ѝ зареян някъде. Попитах я какво се е случило, тя простичко каза:

— Ела да влезем въщи и да ти кажа нещо.

Станах и тръгнах след нея, влязохме в трапезарията и седнахме на дивана. Петя ме гледаше втренчено, после ми хвана ръката:

— Бях в банята, пуснах си един душ и открих на гърдата си бучка — и се разплака.

Прегърнах я и заговорих:

— Спокойно, недей бърза да мислиш най-лошото. Ще говорим първо с Валка и тогава ще го мислим. Знаеш, какво ли не ни е идвало до главата и винаги сме намирали сили и начин да се оправим. Важното е да вярваш в това, да вярваш твърдо, нищо друго няма да позволяваш да се върти в мислите ти.

— Разбирам те, вярвам ти — заговори Петя. — Де да бях като теб, ти си много силен човек. Като си спомня през 60-та година, когато беше паднал от скелето в химкомбината. Професорът по изкуствен път с лекарства те изкара в съзнание, предполагайки, че си получил

амнезия от дългата кома. И сега те виждам като вчера с натрошена долна челюст и с едно око, другото отекло, а професорът те пита „Коя е тази жена?“, ти казваш „Петя, моята жена“ и продължаваш „Не се страхувай, Петя, всичко ще се оправи“ и потъна пак в унес. След това слушах как професорът говореше на лекарите: „Колеги, вашият пациент не е обикновен човек, а изрод. Може ли нормален човек да се усмихва и да казва на жена си горе главата?“. Ето какъв си ти, аз съм слаб човек.

Съседите идваха през деня у нас, говорехме си като в другите дни, дори в старанието си да прикрие мислите си Петя ми се усмихваше докато говори, беше по-словоохотлива. Като я гледах тогава как разговаря, си казах „Не си слаба, мила душице, не си, ще се борим и ще успеем“.

Валка се обади по телефона, че си е взела билет за автобуса. Отидох с колата да я посрещна. Петя подготвяше вечерята както всякога, когато си идваха, за да бъде нещо по-хубаво. Докато чаках автобуса, реших още в колата, преди да се приберем вкъщи, да кажа на Валка, двамата да помислим как подобре да успокоим Петя.

Пристигна автобусът, посрещнах Валка, усмихвах се, седнахме в колата. Валка ме погледна озадачена:

— Какво има татко, какво се е случило?

Без увъртане ѝ разказах всичко, показах ѝ, че не бягам от истината, че трябва да се мобилизираме и да вярваме, че ще можем да се оправим.

Вкъщи Валка прегледа майка си. Лекарската рутина на Валка създаваше съвсем друга атмосфера. Тя прецени, че трябва да се вземе мнението на специалист, и то най-добре в София. Ако трябваше да се прави операция, беше добре да е в края на лятото след горещините. При нас поне засега единственото добро бе това, че все още не знаехме какво е, и другото бе, че е в начален стадий и затова няма нищо спешно. На практика щяхме по-рано да се приберем в София и да започнем да правим каквото може да се прави.

Излязох отвън да изпуша една цигара. Седнал на стол до масичката, пуших и си мислех колко малко трябва, за да се наруши равновесието.

* * *

В неделя Валка си замина с обедния автобус за София. Правех възможно да помагам на Петя в домакинската работа, умеех да готвя и го правех с удоволствие. По двора бързо се справях с работа. Останалото време бяхме заедно вкъщи или седнали на двора се виждахме със съседи и близки, разговаряхме и така времето вървеше по-леко. Оставих книгите, не четях, говорехме си.

Седмицата бързо мина, Валка се обади, че пак ще си дойде. Пристигнаха двете със Славея. Веднага ми стана ясно, че Валка е казала по телефона на Славея и ... аз си я познавам, веднага е тръгнала, не го прави за първи път.

Петя много се зарадва, като видя Славея, но в същия момент със сигурност си е помислила, че състоянието ѝ е сериозно. Успяхме да я успокоим. През седмицата Славея ни разведри. Разговаряхме много. Имах усещането, че страхът беше преминал, имахме готовност да преодолеем едно изпитание с добър завършек и равновесието в семейството ни да се установи отново.

Славея си замина за Лондон. Почти всеки ден се обаждаше по телефона, говореха дълго с Петя. Обаждаха се Николай и Велислав. Разговорите бяха винаги придружени с добри пожелания. Валка си идваше почти всяка неделя.

* * *

Беше към края на август 2008-ма година. На свечеряване дойде човек от село, ей така да си поговорим. Седнахме на масата, разприказвахме се. В хладилника имах двулитрова бутилка бира. Сложих на масата да пийнем по чаша, Петя ни донесе сирене. Да сме изпили бавно по две чаши бира, вярно, от хладилника, но на мен ми се стори много студена. Отиде си човекът, говорихме с Петя, дори бяхме излезли отвън. Сутринта започнах да кашлям с една такава суха кашлица. Направих си чай, пих, после извадих и мед. Поемах на често по малко от него, но кашлицата упорито продължаваше. Взех някакъв сироп за кашлица. Също не подейства, дори и мъничко не се

поуспокоих. Имах чувството, че все по-често кашлям. Обадох се по телефона на Лиляна — колежката на Славей от микропедиатрията, и тя ми уреди консултация със специалист. Нямаше нищо обезпокояващо. Видях се и с доктор Василев, завеждащ второ вътрешно отделение на хасковската болница. Валка бе казала, каквото и да възникне, да ходим там. Тя беше работила години в това отделение и много я уважавах. Доктор Василев ме прегледа и изписа антибиотик. Започнах да приемам антибиотика. Кашлицата като че ли понамаля, но не спираше, а като дишах, ми се струваше, че въздуха поемам на малки глътки.

По телефона не казах на Валка за кашлицата и ходенето ми до Хасково и се разбрахме следващата седмица да не си идва.

Петте дни с антибиотиците минаха. Тогава една сутрин в банята видях на лявата страна под ухото на шията до ключицата изпъкнала жлеза. Дебелината ѝ бе колкото молив. Побързах да се избърсна, измих се, Петя беше станала преди мен и беше в кухнята. Отидох в спалнята, облякох си чиста изгладена риза, панталона и влязох в кухнята. Петя ме погледна изненадана:

— Къде ще ходиш, та си облякъл тези дрехи?

— Знаеш ли, снощи забравих да ти кажа, че днес трябва да отида на контролен преглед в Хасково. Не ми харесва тази кашлица и през деня става много горещо, ще взема сутрешния автобус.

Побързах и успях да хвана автобуса. Ризата ми беше закопчана догоре и жлезата не се виждаше. Пристигнах в Хасково. Нарочно не взех нищо за закуска, като си помислих, че може да е необходимо да ми вземат кръв за изследване. Отидох в болницата, в двора пред управлението бяха всички завеждащи отделение. Разбрах, че чакали някаква комисия от министерството. Познавах се с всички, кимаха ми сърдечно. Д-р Василев също беше там, видя ме и тръгна към мен. Отбих се малко встрани и когато дойде при мен, ме попита какво стана. Аз отворих яката и му показах жлезата, пипна я, въздъхна, погледна ме и каза:

— Иди в отделението, след малко ще дойда.

Още като влязох, в коридора ме посрещна д-р Тончева. По физиономията ѝ и по начина, по който заговори, разбрах, че вече е получила от д-р Василев инструкции.

— Чичо Георги, ела да седнеш в манипулационната, сега ще дойде лаборантката. Ще ти вземе кръв за изследване, закусвал ли си?

И с усилие да се усмихне, премести някои неща от едно място на друго, после обратно, за да не срещам погледа ѝ.

Дойде лаборантката, познаваше ме, поздрави и Тончева, след което тя ѝ даде бланката какво изследване ще се прави. Момичето ме погледна с отворени очи, преглътна и постави иглата във вената ми. Приключи, закрепил памук с лепенка на убоденото място и като прибра нещата си, се обърна към мен с мъчителна усмивка:

— Довиждане, желая ви всичко най-хубаво.

Това беше първото ми отправено пожелание и първата бримка, от която започна да се разплита все още неизвестното. Доктор Василев се беше разпоредил да направи и снимки на белия дроб.

Отидох във второ вътрешно отделение. Докторът тъкмо изпращаше двама души. Обърна се към мен и ме покани:

— Заповядай — и посочи към кабинета. Влязохме. — Настанете се спокойно — седна срещу мен на фотьойла и започна: — Дай да поговорим сега, освен първия път, когато започна кашлицата, преди да си чувствал нещо в гърдите — трудно дишане, като се движиш напоследък да си усещал, че краката ти натежават, че раменете ти тежат?

— Д-р Василев — отговорих, — освен тази кашлица, преди и сега нищо друго не съм чувствал. Единственото след антибиотика намаля кашлицата и усещам, че поемам въздух на малки глътки, а болки в гърдите не чувствам.

В този момент влезе една лекарка, остави рентгеновите снимки на масичката и излезе. Д-р Василев посегна и взе един лист, явно резултатите от кръвното изследване. Погледна и намръщено ги остави, взе рентгеновите снимки. Няколко пъти поглежда ту едната, ту другата, остави ги и каза:

— Твоя бял дроб с бронхита и с цигарите го познавам много добре. Да се обадим на Валя.

Чух, че отсреща Валка се обади, д-р Василев започна разговора:

— Резултатите са при мен и баща ти е тук. Подозренията са за карцином на белия дроб от лявата страна. Поне по-убедително говорят резултатите от кръвта. Рентгеновите снимки са тъмна Индия, затова това са само предположения. Няма никакви проблеми, аз ще уредя всичко — скенер, биопсия на появилата се жлеза и всичко, каквото е необходимо.

Чувах гласа на Валка:

— Д-р Василев, благодаря за всичко, утре си идвам и веднага ще прибера майка и татко в София, тук ще преценим какво ще правим с тези резултати. Да не правим скенер в Хасково, защото софиянци във всички случаи ще го направят, останалото също ще се провежда тук. Благодаря ви още веднъж, с татко аз ще се чуя по телефона.

Д-р Василев затвори телефона и се обърна към мен:

— Сигурно чухте, тя е права. Добре е на едно място да се проведат и изследванията, и лечението.

Станах, стана и той:

— Вярвам, че ще може успешно да се реши въпросът.

— Аз също, д-р Василев, благодаря много за всичко, което направихте, и за това, с което искахте да се ангажирате.

В коридора беше д-р Тончева и лекарят, който ме съпроводи до рентгена. Отидох до тях, подадох ръка, благодарих и се сбогувах.

Бързах да изляза, вече едва издържах. Смачка ме обстановката, където се разви всичко. Това бяха хора, много добре познати, гледаха на мене като на човек, стъпил добре на краката си, уважаваха ме, имах самочувствие, баща на две лекарки — техни колежки. И само за няколко часа бях толкова смазан, безсилен, гледаха ме с такова съжаление, което ми действаше страшно лошо. Гледаха ме като виновни, без да сме си казали нищо лошо.

На двора на болницата първата мисъл, която ми се натрапи, беше „Ясно, дотук. От първа инстанция получих обвинителния акт“. Насочих се към булеварда и седнах на първата пейка по пътя, въздъхнах няколко пъти и си събрах мислите в главата. Първото нещо беше — Петя не трябва да знае за това чудо. Първо да се оправят нейните неща, след това е моят въпрос. За себе си бях наясно, че съм изправен пред голямо препятствие, което трябва да преодолеея, голямо изпитание, за което трябва да ми стигнат силите. Никакви въпроси не си задавах, извадих от джоба си мобилния, набрах, Валка веднага се обади:

— Мислех, че още си в болницата и затова не ти позвъних.

— Слушай, мила Валка, ще трябва да се оправям. Вярвам в това, но те моля на този етап майка ти нищо да не знае.

— Разбира се, слушай, татко, утре си идвам. Обади се на Тошо, братовчеда, да бъде готов. За няколко дни всичко вкъщи и в двора

трябва да се прибере и да зазимим къщата. Като се приберем в София, ще степенуваме нещата и ще правим каквото е възможно.

На кръстовището една кола ми свирна, обърнах се, две момчета от Бисер.

— Ако си за село, качвай се.

— Да — казах, — тъкмо отивах на автогарата.

Седнах на задната седалка и тръгнахме за село. Двете момчета си говореха за случки от техните младежки сбирки и сърдечно се смееха. С каква лекота гледаха на това, което поднася животът в ежедневието. Слушах ги отзад, седнал на седалката, и си мълчах. Мислех си колко е различна човешката съдба с нейните дадености за всеки един. Тези млади момчета така безгрижно се смеят и дай, Боже, така да бъде. Ние, старите, на самара си на гърба имаме забравени вече много радостни моменти и преживени товари, но сегашният товар май се очертаваше да бъде доста тежък. Дано успея да го пренеса до отсрещния бряг. Посниших се, момчетата да не разберат мислите ми.

Колата спря до пътната ни врата, благодарих и слязох. Петя беше на двора.

— На теб май днес ти провървя, сутринта успя с автобуса, сега с кола.

— Много ми провървя — казах аз и гледах встрани да не ми види физиономията, че се досещах каква е.

Отдохме под прасковата и седнахме на дървените трупчета. Петя попита:

— Какво ти казаха на контролния преглед?

— Нищо особено — бързах аз, — дори не ми изписаха никакви лекарства. Ще се оправи кашлицата. Ах да, тука на шията ми излязла някаква жлеза, сутринта не съм забелязал, но казаха, не е нещо лошо, понякога излизали такива жлези. Ти как си, Петя, как се чувстваш?

— Като ме питаш — заговори Петя, — да си кажа откровено, ако махнем тази бучка, нищо не чувствам. След като напипах това нещо, от главата ми не излиза и много добре знаеш мисленето е като малко изворче, не пресъхва. Лошото е, че само за тази бучка мисля и това е. Изпържила съм чушки, ще направя салата, какви хубави домати има, и ще обядваме.

Седнахме на масата, трябваше да се храня както всеки път с апетит. Петя си имаше нейното мисловно изворче, не исках нищо да

добавям към него.

Приключихме обема, Петя каза:

— Нали ще полегнем, навън нищо по това време не се прави.

— Ще взема да си почета — замънках аз, — знаеш, на обяд обикновено не спя, само ми се разбърква главата. Легни спокойно, аз ще почета, ще поседя на хладно в стаята, приятно е.

Петя отиде в спалнята и аз останах сам. Въздъхнах с облекчение, исках да бъда сам. Нищо друго не ми се слушаше, исках да бъда с мислите си по Петиния и по моя проблем. Бях доволен, че Петя сравнява мисленето ми и усещането какво е било, преди да открие бучката и след като я е открила. А в началото, когато я успокоявах, беше ми казала „Да, ако бях като тебе силна като скала“ и ми припомни думите на професора, че съм бил търпелив като изрод.

Замислих се за този наш разговор. Да, Петя, по онова време бях здрав като скала и е бил прав професорът с неговия извод, но тогава бях на тридесет, а сега съм над седемдесет и пет. Застанаха пред мен четиридесет и пет години като вдигнат жълт картон. Постоях смълчан, преглътнах и веднага се ядосах на себе си, че съм се поддал на въображаемия жълт картон. Вярно е, четиридесет и пет години са минали оттогава. Годишите са се понатрупали, но волята и характерът ми са същите. Вярата съм запазил, в мен тя е чиста и твърда. Сега бях наясно, че с тези три карти ще седна на масата, когато започне играта. Вярно, воля и характер.

Повторих трите думи няколко пъти и се помъчих да мисля за нещо друго. Знаех кои са задължителните неща да направим наесен, когато тръгваме за София. Спиране на водата, сваляне на водомера, защото през зимата се пука. Орязване на розите, помолих за това съседа и повече неща по двора нямаше. Утре като си дойде Валка, ще сложим бурканите със зимнина в касетки, това е за два часа работа.

На следващия ден Валка си дойде с автобуса. Посрещнах я, докато се приберем, ми разказа, че е казала на Живко, кума на Славеини, той е лекар, управител е на поликлиниката към онкоболницата. Като се приберем в София, ще обмисли откъде трябва да се започне. Живко беше сериозен човек и се ангажираше отговорно.

След като се прибрахме с Валка от автобуса, слънцето залязваше, поседяхме отвън, разговаряхме и обмисляхме сутринта с какво да започнем. Вечеряхме, Славея се обади, разговаряха с Валка и се

разбрахме, че утре ще подготвим нещата и вдругиден ще пътуваме за София. Прибрахме се вкъщи, всичко беше готово. Тошо каза, че сутринта ще дойде много рано, за половин час да натоварим и да тръгнем.

Така и направихме, на следващия ден Славей пристигна със самолета, Валка я посрещна на летището, където ѝ разказала по-подробно и за двама ни.

Валка и Славей се срещнаха с Живко, с когото уговорили на следващия ден да отидем в ИСУЛ при негов колега — д-р Попов, специалист уши, нос, гърло. Били са състуденти с Велислав, също добър лекар. Живко разговарял с него, той определил час след обяд около 15 часа в болницата, там да ме прегледа.

На следващия ден Петя си беше вкъщи, тримата отидохме в ИСУЛ, намерихме д-р Попов, покани ни в кабинета и много внимателно ме прегледа. Приключи прегледа, изми си ръцете, седна и каза спокойно:

— Определено в гърлото на баща ви няма нищо обезпокояващо. С нищо не мога да се намеся. Ако мога да ви попитам, имате ли идея оттук къде мислите да отидете?

— Нямаме — казахме.

— Добре, ще се обадя на един познат колега от центъра за белодробни заболявания, там ще се направи точно необходимото изследване на баща ви. Още повече той има провокирала жлеза, това не е случаен показател.

Набра номера и ни уреди среща с доцент Константинов.

На следващия ден в девет часа почукахме на кабинета на доцента. Посрещна ни много внимателно и делово.

Разказахме всичко, което можехме.

— Да — каза доцент Константинов, — д-р Попов правилно ви е насочил при нас.

Взе телефона, беше вътрешен:

— Д-р Плочев, елате в приемната, ако можете. Сега ще дойде наш хирург и ще започне изследването. Ще трябва да се направи лека резекция и да се вземе биопсия.

Д-р Плочев усмихнато каза:

— Извинете — и с двата пръста пипна жлезата. — Ще му дадете направление за кардиолог и рентгенова снимка на белите дробове.

След половин час имам операция, биопсията ще взема в 5 часа, а през това време ще могат да се проведат другите два прегледа.

Станахме, благодарихме на доцент Константинов и тръгнахме по коридора към кабинета на д-р Плочев.

Така започнаха изследванията. В 14:30 ч. д-р Плочев предложи да отидем на втория етаж. Славей и Валка попитаха разтревожени:

— Нали ще сложите упойка?

— Разбира се — каза докторът, — местна и ви обещавам нищо няма да почувства.

Изкачихме се на втория етаж, предложиха ми да обуя платнени обувки върху моите и влязохме в операционната. Имаше още един лекар, асистент и сестра. Легнах на операционната, дезинфектирах мястото и почувствах иглата — поставиха упойката. През цялото време лекарите си водеха техен разговор за някакъв случай. Започна се, д-р Плочев ме погледна и каза:

— Ако усетите болка, ще ми кажете веднага, с иглата ще сложа допълнително упойка и всичко ще бъде наред.

— Благодаря ви, ще кажа, ако трябва.

Наложих се само веднъж. Операцията продължи около половин час. Помогнаха ми, слязох от масата. Плочев ми каза:

— Сега сестрата ще ви заведе в болничната стая, там ще лежите два часа, колегата ще мине и ще ви види, тогава ще слезете долу на партера, там ще ви чакат вашите дъщери. Аз сега ще отида и ще им кажа.

В 17 ч. се събрахме в коридора на първия етаж, аз бях с малка превръзка на шията.

Когато излязохме от центъра, Славей каза:

— Живко се обади, разбрал се е с хирурга от Пета градска болница, който е поискал утре в девет часа да види майка и аз ще отида с нея. Живко ще ни чака там, а ти, татко, и Валка сутринта в осем часа ще бъдете в лабораторията, където е дадена твоята биопсия за изследване. Резултатът ще бъде готов след три дни, а ти ще дадеш кръв за изследване. Това е програмата за утре, да си отиваме, че майка е сама вкъщи и какви ли не мисли й минават през главата.

Прекосихме парка и застанахме на спирката за автобус 76 към нас.

— Да ви разкажа. В стаята, където полежах двата часа, се запознах с едно мое подобие. Малко по-млад от мен. Разказа: „На мен тука професорът ми прави операцията, златен човек, смел хирург, като започна и целият ми десет лоб изрязал и махнал навън и казал: Сега съм сигурен, че нищо не е останало от заболяването. Никога няма да го забравя, докато съм жив“. През това време, докато ми разказва, се разхожда в стаята, взема мундщука с маркуча на бутилката и си глътва по малко кислород, усмихва се и продължава да разказва: „Утре ще ме изписват, преди малко говорих със сина, аз съм от Плачковци. Казах му, че утре ще пътувам с автобуса, той каза да дойде да ме вземе, да не съм сам. Аз му казах защо ще се разкарва, аз се чувствам добре“. Приповдигнах се, погледнах го и го попитах намръщен: „Тази кислородната бутилка ще си я носиш с тебе, нали?“. Погледна ме малко сконфузено и каза: „Аз съм си взел ръчна помпичка, с нея ще си помагам, това е временно, докато белият дроб се настрои“. „Изслушай ме — помолих го аз. — Още има време, вземи и се обади на сина си утре обезателно да дойде да те вземе. В автобуса никого не познаваш, влезе ти в устата някаква прашинка, закашляш се, задавиш се и колабираш и ето, паниката е готова. Никой в автобуса не знае, че в джоба имаш кислородна помпичка да ти помогне, по-нататък не ми се разказва. Добре свършената работа на професора я изхвърляш на улицата“. Седна на леглото си ококорен. „Прав си — каза. — Веднага ще позвъня на сина“. И грабна джиесема, провървя му, синът му се обади, разбраха се. Пет пъти ми благодари, докато си тръгна. Пази ме, Господи, дано не ме чака такова лечение, макар професорът да е чудесен.

Дойде автобус 76 и се прибрахме вкъщи. Петя се беше попритеснила, макар че Валка се обади по мобилния. Погледна ме, че съм с превръзка, Славея побърза да ѝ обясни:

— Малка козметична операцияка, да премахнат тази жлеза.

Петя продължаваше да ме гледа:

— Гошо, кажи нещо, бе?

Погледнах я и казах:

— Петя, аз вече не пуша.

Валка и Славето прихнаха и двете:

— Не можем да си представим, че пак ще пушиш.

Обядвахме, макар и късно. Славея каза на Петя:

— Майко, Живко се обади и каза, че е говорил с лекаря в Пета градска болница. Лекарят е поръчал утре в девет часа да бъдем в болницата, ще те прегледа и каквото каже по-нататък. А татко и Валка ще отидат в центъра за белодробни заболявания, татко трябва да даде кръв за изследване.

Седях аз и пред очите ми стоеше човекът от Плачковци в болничната стая, в която бяхме заедно днес. И сега го виждам как често си подава кислород в устата. Тогава и на мен не ми стигаше въздухът, успявах да поемам на много малки глътки, но си мълчах.

Валка предложи с Петя да си починем. Легнахме, исках да избегна въпроси за какво са моите изследвания. Беше излишно да се коментира. Ние се приближавахме към действителността. Аз знаех, че за Петя и за мене жребият е хвърлен, само след три дни истината ще бъде пред нас.

Вратата се отвори, в стаята влезе Славей:

— Май не спите.

— Не — почти едновременно казахме и двамата.

— Станете тогава, то е много мъчително да се опитваш насила да лежиш и да се правиш, че спиш. Валка е направила чай, взела е сладки.

Седнахме на масата и всеки взе чашата си, опитвайки се да пие. По-скоро всички се бяхме загледали в чашите си мълчаливо. Славей заговори:

— Татко, майко, ето пак сме четиримата. Знаете много добре, че сме се справяли в много ситуации, ще се справим и сега. Няма място за отчаяние, ще мине всичко успешно.

— Славе — обадих се аз, — вярваме, че с Валка ще направите всичко необходимо. С майка ви ще трябва да приемем дошлото като наше и двамата ще се справим с лечението. Надявам се всичко да приключи успешно.

Сутринта Петя и Славей отидоха в Пета градска болница, ние с Валка — в центъра за белодробни болести да дам кръв за изследване. В лабораторията ми казаха, че след два дни резултатите от биопсията и кръвта ще бъдат при д-р Плочев.

След обед се прибрахме вкъщи. Лекарят на Петя бе й казал:

— Утре ви приемаме. Правим необходимите изследвания и после — операция. Това е най-правилното и кардинално решение. В начален

период на появяване е и вероятността да не бъде злокачествен е голяма. Вие решавате.

Славей настани Петя в болницата, с Валка отидохме при Живко да ни съобщи какви са резултатите досега. Живко одобри решението на Петя да постъпи в болницата.

— Той е прекрасен хирург, а при нея колкото по-рано е операцията, толкова по-добре. Сега за теб, чичо Георги. Казахте, че утре ще бъдат готови твоите резултати и ще са при лекаря. Ако резултатите ти покажат карцином на белия дроб, както се предполага, лекарят ще попита къде предпочиташ да бъдеш лекуван, защото той ще даде направление с диагнозата и изследванията, направени при тях. Аз съм се разбрал тук в онкоболницата да те приемат веднага. Нека изчакаме утре.

С всеки изминал ден дишах все по-тежко и по-тежко. Усещах недостиг на въздух. Прибрахме се, Славей също си дойде. Разказа, че Петя била с още една жена в стаята. Лекарят щял да назначи изследванията. Ние също разказахме разговора с Живко.

На сутринта с Валка се приготвихме да излизаме. Славей отиде при Петя, но по-късно щяхме да се чуем с нея за моите резултати.

Почакахме малко при д-р Плочев, имаше пациент. След това той ни покани, влязохме, седнахме, той взе папка от масичката до бюрото му, отвори я, погледна ме, пак погледна в папката, облегна се на стола и каза някак делово:

— Резултатите от изследванията показват карцином на белия дроб — помълча малко и продължи. — Направих консултация с колегите, по резултатите и снимките от рентгена правим извода, че заболяването е в началния етап, което е от голямо значение. Сега трябва да ми кажете къде предпочитате да се лекувате, за да насоча направлението заедно с изследванията и диагнозата.

— В онкодиспансера — отговорих.

Д-р Плочев ме изгледа продължително, после погледна към Валка и заговори бавно:

— Искам да бъда откровен, притеснява ме, че в онкодиспансера постъпването е малко трудно, защото има много чакащи, вие проверили ли сте, имате ли някаква информация?

— Имаме, ще приемат баща ми.

Д-р Плочев натисна някакъв звънец, в кабинета влезе една жена, лекарка или сестра, не разбрахме, подаде ѝ папка и каза:

— Пригответе тези документи за онкодиспансера, те са за тези хора. Предайте ги на тях, като ги пригответе.

Станахме с Валка, д-р Плочев също стана, подаде ми ръка и каза:

— Желая ви успешно лечение, ще се радвам да оздравеете, похубаво от това няма.

— Д-р Плочев, много ви благодаря за всичко, което направихте за мен, и още повече ви благодаря за сърдечните пожелания.

Излязохме в коридора да чакаме за документите. Валка отиде в двора да се свърже с Живко. Точно ми подадоха документите и Валка дойде.

— Готово ли е? — попита и като показах големия плик, каза: — Идвай бързо да намерим такси. Веднага трябва да отидем в онкодиспансера, говорих с Живко.

Той ни чакаше на входа, заведе ни до втория етаж и ни посочи един дълъг коридор. На входа му имаше надпис „Химиотерапия“.

— Някъде по средата на коридора от дясната страна е кабинетът на д-р Дамянов, има табелка на вратата. Преди малко бях при него, той ви чака.

Срещата с д-р Дамянов постави началото на дългата и нелека битка за моето оздравяване.

* * *

Прибрахме се вкъщи. С усилия ядох нещо и веднага легнах, бях капнал от напрежението при д-р Плочев и още по-голямото при д-р Дамянов.

Поспал съм около час, станах, чух, че Валка и Славето си говорят в хола. Отидох в банята, понаплисках лицето си с хладка вода, пооправих малко физиономията си, не трябваше децата да ме гледат клюмнал.

— Как е майка ви? — попитах Славея.

— Добре е — отговори тя. — Много поздравя изпраща, спокойна е. Утре пак ще бъде при нея.

Валка погледна Славея и каза:

— Утре ще започнат химиотерапия на татко.

— На майка ви да не сте посмели да кажете, когато си дойде от болницата, тогава ще ѝ разкажем всичко.

— Няма, татко — обеща Славето.

Отидоха до магазина, нещо трябвало да купуват. Седях на фотьойла в хола, разглеждах книгите по библиотеката. Помъчих се да чета, не вървеше, избрал съм и аз момент да мисля за книги и писатели. Друга е действителността сега и точка. В съзнанието ми изплува образа на лекаря, когато бях паднал в химкомбината. Тогава му повярвах, че ако се справя с болката, те ще направят останалото, необходимо за моето оздравяване. Сега отново имах нужда да повярвам на някого. Това очаквах от срещата си с д-р Дамянов.

Сутринта всички бяхме на крак. Обръснах се, измих се и се облякох — бях готов. Валка събщи:

— След четири минути таксито ще бъде пред входа.

Обърнах се към Славето:

— Много поздрави на майка ви. И не ѝ казвай, както се разбрахме.

— Добре, татко. Пожелавам ти успешно започване на химиотерапията.

Излязохме с Валка и навреме пристигнахме в болницата. Дадох кръв и докато станат готови резултатите, отидохме в една закувалня в задния двор. Трябваше да сложа нещо в стомаха. Ако започне химиотерапията, лягаш и четири часа няма ставане. Провървя ми — хемоглобинът беше добър. Казаха ми:

— Влез в осма стая, сега ще те включим.

Дойде старшата сестра и постави четири банки на статива, сложи ми абокат във вената и ги включи. Дойде д-р Дамянов, каза нещо на болния на съседното легло, след това дойде при мен, погледна ме, сложи ръка на рамото ми и каза:

— Желая успех!

Погледнах го и благодарих. Беше неудобно всички придружители да бъдат през цялото време в стаята при болните. Посядаха за малко, излизаха навън, пак идваха, поглеждаха. Това бяха синове, дъщери, съпруги, за съжаление и малки придружаващи — син или дъщеря. И те не са имали избор — това идва изведнъж както при нас.

За по-добър лекуващ лекар от д-р Дамянов не бих и мечтал. Оставаше да видим как ще протекат нещата при Петя. Дай, Боже, да не възникнат никакви неизвестни там. За останалото имахме достатъчно сили и разум. Нямахме място за компромиси и емоции. Болестта бе дошла както при другите хора. Гледаме, в болницата е пълно с народ и колко още чакащи има извън нея. Само като си помисля — ако нямахме тези прекрасни деца... Славей бе поела Петя, Валка — мен. Разсъдливо, точно предвиждаха всичко. И сега, както винаги е било в нашето семейство — всичко бе открито, нямаше половинчати неща. Всичко, което трябваше да се прави, щеше да се прави на сто процента в точното време и по най-правилния начин. На всеки силите трябваше да му стигнат и всеки напълно разчиташе на останалите. Нямахме никъде място, където да се прекъсва веригата.

Времето вървеше много бавно, съдържанието на тези банки трябваше да влезе на капки в организма.

В 15:00 ч. излязохме от болницата. Около 200 метра бе разстоянието до булеварда, откъдето щяхме да вземем такси.

Когато станах от леглото и тръгнахме по коридора, почувствах, че ушите ми заглъхват, пред очите ми въздухът трепти на вълни, краката ми като че ли са налети с олово, дишането ми — още по-тежко. Валка ме държеше под ръка. Старшата сестра дойде при нас в коридора, когато тръгвахме, и каза:

— Няма да се притеснявате, първата вълна трудно се понася.

Дойде такси, прибрахме се до нашия вход. Беше страшно мъчение, докато се изкачихме до втория етаж. Валка ми помогна да съблека връхните дрехи, събух обувките и легнах, въпреки старанието ми да се държа, за да не я притеснявам. Дори когато се изкачвахме по стълбите, се засмях и казах на Валка:

— Ако ме види някой от съседите във входа, ще си каже: „Съседът здравата се е напил“.

Валка приготви масата, дойде в стаята и кротко ми каза:

— Татко, ела да обядваме.

Помогна ми да стана. Имаше супа, готвено, някакъв десерт. Децата вечер готвеха, приготвяха всичко, защото през деня бяхме в движение. Седнахме, взех лъжицата и я поднесох към устата си. Едва преглътнах и я оставих. Валка седеше срещу мен, мълчеше и ме гледаше.

— Не мога — казах, — не върви.

Валка помълча още малко и заговори:

— Татко, д-р Дамянов си върши неговата работа честно, но това е петдесет на сто от необходимото за лечението. Останалите петдесет са твоя работа — да се мобилизираш и да се храниш. Организмът ти има нужда от много храна и сила, за да се справи с това, което става в него. Много добре си помисли.

Думите на Валка ме поддържаха като електрически шок. Проблесна нещо ясно пред мен, погледнах ръцете си и изведнъж си дадох сметка, че нямам нито минута за губене. Взех лъжицата и започнах да гребя бавно, без да спирам, с малко хляб. И супата свърши. Валка взе чинията и ми сложи от готвеното. Взех ножа и вилицата, погледнах я и започнах. Хранех се по всички правила. Леко се мръщих, раменете ми тежах. Успешно се справих и с основното ястие. Валка стана, взе чинията и ме поздрави:

— Браво, татко, геройски се справи!

— С храненето ми няма да имаш никакъв проблем. — Помълчах, вдигнах глава, погледнах я и казах: — Този въпрос окончателно е решен, няма да има никакви коментари.

— Благодаря, татко — каза Валка, — но искам да ти кажа, че от утре ще поемаш, освен храната и салата от настъргано червено цвекло с моркови или салата от карфиол и броколи.

— Щом трябва...

След десерта отидохме в хола, седнах на дивана, не исках да лягам веднага след храненето. Валка седна до мен, хвана ме за ръка, засмя се и каза бавно:

— Сега, татко, ще те зарадвам с добра новина.

Трепнах, не можех да проумея сега пък откъде може да се появи радостна новина. Погледнах очаквателно Валка.

— Днес предобед оперираха майка, минало е сполучливо, няма нищо притеснително при нея. Сега ще си дойде така да вземе някои неща и тази вечер и следващата ще бъде при майка. Чакам я всеки момент да дойде с такси. Тя ми се обади за операцията още докато бяхме в онкоболницата, но тогава не биваше да ти казвам.

— Но вие от вчера знаете, че днес ще правят операцията и не ми казахте!

— Как ще ти кажем, бе татко, нали виждаш днес какво започна. Спокойно, всичко полека ще се оправи.

— Да, Валка, ще се оправи.

Позвъни се на външната врата, Валка изтича и отвори. Беше Славето. Чух я, още като влезе, попита:

— Каза ли на татко?

— Да — отговори Валка.

Влязоха и двете в хола. Славея седна до мен и ме прегърна.

— Е, как е, татко? Ти геройски започна борбата. Какъв старт, а? При майка операцията мина много успешно.

Почувствах, че вече ми беше преляло. Обхвана ме желанието да изкрещя с колкото сили имам. Стиснах силно зъби и замълчах. Децата бяха достатъчно досетливи. Отидох в тяхната стая и слушам Славея да казва:

— Трябва да си взема нещата и да отивам. Знаеш чак къде е Пета градска.

Вече се бях съвзел. Повиках Славето и двете дойдоха.

— Славе, вземи букет хубави рози на майка си от цветарския магазин до нас. Искam и още нещо. С майка ти си имаме едно наше заклинание от младите години и затова ще ѝ предадеш: „Татко каза: Гор е главата, ще се оправим, ще успеем пак.“ Съжалявам, че не мога аз да ѝ поднеса розите.

— Бъди спокоен, татко, всичко ще направя както каза — отговори Славето.

Веднага се ядосах на себе си и съжалих, че товара децата с излишни неща. Нормално е тихичко с Петя да си носим кръста. Децата с толкова грижовност се отнасят към нас. Славея взе чантата, дойде до мен и каза:

— Трябва да тръгвам, трябва да съм до майка. А на теб, татко, желая лечението да е успешно. С Валка ще се чуваме.

— Много поздрави на майка ти, Славе, и пак те моля, не ѝ казвай за мен. Като си дойде, тогава.

Валка излезе да изпрати Славето, а аз отидох и си легнах. Валка се върна, пооправи одеялото ми и тихичко ме посъветва да поспя.

Асоциацията е странен събеседник. През 70-те години, когато бях в комплекс „Аида“ на Балкантурист, един следобед в кабинета ми влезе финансовият инспектор към предприятието Георги Петров, и

двамата сме съименници и семейни приятели. Още като влезе, изрева като прободен с нож в корема. Станах, сложих го да седне на фотьойла и попитах:

— Какво се случи?

През сълзи той ми разказа:

— Как можа, бе, за да не ме притеснявала... Вчера бях при Лили в онкото, на изследване е. Днес след обяд отивам, тя вече оперирана. Питам: „Защо бе, Лили?“, а тя: „Да не те притеснявам“. На това какво ще кажеш?

— Нищо няма да кажа — и оставих човека да си поплаче.

Георги Петров си отиде от този свят преди много години. Неотдавна с Петя ходихме при Лили да я видим, да си поговорим като добри семейни приятели. Поседнахме, поприказвахме. Беше сложила снимките на масата и ни каза:

— Всеки ден ето така го питам „Защо ме остави бе, Гошо? Легна там и не ме питаш как се измъчвам с тази коксартроза“...

Вечеряхме, поговорихме малко с Валка и си легнах.

— Аз ще поседя. Може така да се обади, а и Велислав се обажда почти всяка вечер. Ти заспивай, татко, сънят укрепва.

Сутринта се събудих рано, станах и влязох в банята да се обръсна. Като погледнах в огледалото смачканата си физиономия, си казах: „Остава и да брадясам и да развалям настроението на хората“. След малко стана и Валка, погледна усмихната през вратата и каза:

— Браво! Значи се бръснеш, бе татко!

— Разбира се, за тонус. Пък и не мога да си нарушавам навика сутрин да се бръсна.

Обади се Славето, каза, че Петя е изкарала добре нощта след упойката, не е вдигала температура.

— Добре е, доволна съм, че ми разрешиха да бъда при нея тази нощ и довечера. Много е благодарна за розите, добре ѝ действат, не може да се отрече.

Валка каза на Славея, че е разговаряла вечерта с Велислав и Николай и ги поуспокои.

Така започнахме деня.

* * *

Друга сестра включи системата. Беше дребничка, с плахи очи, но уверено и спокойно нагласи банките на статива, погледна ръката ми, понамести възглавницата ми и попита:

— Добре ли ви е така?

— Да — казах. — Вие ли ще ми включвате система вече?

— Аз — отговори спокойно сестрата, — нещо против ли имате?

— О, не, само попитах.

Сестрата си тръгна все едно не е имало никакъв разговор.

До вратата имаше свободно легло. Един час след като ми включиха системите, дойдоха две млади жени. После разбрах, че са сестри. Придружител бе по-малката. Дойде старшата сестра, носеше само една банка. Жената се облегна на леглото и сестрата включи системата. В този момент влезе лекарка, ръкува се с малката сестра, погледна лежащата и бодро каза:

— Днес ви правим последно вливане. От изследванията е видно, че вече сте напълно здрав човек. От днес нататък спокойно може да живеете пълноценен живот. Заболяването ви остава зад вас и ще ви бъде само спомен. Желая ви здраве и щастлив живот.

Лекарката се наведе, стисна на пациентката свободната ръка, сбогува се със сестра ѝ и излезе от стаята.

Сцената впечатли всички ни, които лежахме, включени в банките. Без знак се обърнахме един към друг с едва забележим блясък в очите. Видях, че на един му затрепери леко брадичката. После всеки потъна в мислите си. А аз настойчиво си повтарях: „Ще издържиш, ще можеш, ти си силен, вярвай!“. После притворих очи с чувството, че огромен порой ме отнася.

Валка влезе в стаята и седна до мен. Гледаше ме някак изненадано, може би се бях променил. Нищо не казах. Дойде сестрата и изключи системата на вече здравата жена. Тя стана, оправи набързо косата си, погледна се със сестрата и двете до вратата почти в един глас казах:

— На всички успешно оздравяване. — И излязоха.

Не можахме да им благодарим, вероятно защото всички бяхме като отнесени. Не знаейки защо, но си го помислих — те са здрави и като лястовички ще отлетят към топлите страни, а ние ще останем през зимата тук и... който оцелее.

Приключихме вливките за деня и с Валка се прибрахме у дома.

Обядът изискваше същите усилия както химиотерапията. Бях наясно за значението и на едното, и на другото. И Валка, и Славея подхождаха компетентно и информирано към състоянието и на майка им и моето. Освен лекарства, ни даваха и хранителни добавки, подсилващи организма. Правеха го с много любов и отговорност. Те непрекъснато търсеха още и още каквото би могло да помогне. С Петя бяхме убедени, че нищо не е пропуснато и това ни караше да вярваме, че резултатите ще бъдат добри, което значи, че ще бъдем спасени.

След като станех от сън, Валка беше приготвила закуската, а към нея салатата от червено цвекло с моркови, чай с мед и лимони.

— И най-важното, чух се с кака — съобщи ми тя. — Майка била добре. След визитацията Славето е говорила с хирурга, казал определено, че е добре. Казала е на майка, че провеждаме химиотерапия. Татко — продължи Валка, — утре е третото вливане. Доктор Дамянов каза, че след това ще има, доколкото разбрах, двадесет дни почивка. Това значи, че ще се храниш добре, ще си почиваш. Майка ще си дойде и ще си бъдем всички заедно. А когато сме заедно, всичко е наред, нали?

— Да, мила, може би ще срещнем доста трудности, но вярвам, че всичко ще се оправи. Ще оздравеем с майка ти и ще се радваме на старините си.

На сутринта влязох в банята да се избърсна. Не се бяха заглеждал досега, но сега се видях в огледалото и от видяното не ми стана приятно. Бях виждал и други болни без коса, без брада, без вежди дори. Но не знаех, че така ще изглеждам. Главата ми беше покрита с мъх, брадата ми също. Веднага разтворих пижамата, бях много окосмен по гърдите и плещите. Като че слана ме беше попарила, не мислех, че така ще изглеждам. Махнах с ръка, взех четката и започнах да сапунисвам лицето си. Скръцнах със зъби и си казах наум „Намерил си какво да мислиш, това ще се оправи от само себе си като оздравееш. Свърши ли химиотерапията, всичко ще си отиде на мястото“.

Изписаха Петя от болницата. Славето я доведе с такси. Валка беше подготвила чудесен обяд и цветя. Посрещна я. Всички се прегръщахме като че ли не сме се виждали от години. Почти хорово повтаряхме „Ето, пак сме заедно“. С Петя се надпреварвахме да си правим комплименти.

— Като те гледам Гошо, същият си, с нищо не си се променил. Аз се притеснявах в болницата, а то не трябвало. Благодаря за розите.

— Добре съм, Петя — отвръщах аз. — Прости ми, че не можах да дойда до болницата да те видя. Само можах да ти изпратя рози, нали ме знаеш, аз все съм много зает.

Децата се спогледаха и Валка каза на Славето:

— Како, същите са си, нищо не може да ги промени.

Славея пое дълбоко въздух, засмя се и отвърна:

— Добре, че е така, Валка.

Нашата стая е много уютна с двете ъглови легла. Много разговори си довършвахме когато си легнем.

Минахме процедурите, прибрахме се в стаята и се настанихме едновременно с пъшкане и усмивки. Децата ни гледаха засмени и доволни, че отново заедно сме в стаята си. Разменихме си „лека нощ“ и те също се прибраха в стаята си. Замълчахме и двамата, но се усещаше, че никой от двамата не спи. Петя ме изпревари:

— Гошо, да не би да заспиваш?

— Не, Петя, не заспивам. Радвам се и съм благодарен, че отново сме заедно, а със случилото се трябва да се справим.

— Мислех си там в болницата — подхвана Петя, — мисля си и сега какво сбъркахме, какво пропуснахме да направим, какво сгрехихме, та Бог ни наказва с това заболяване и двамата едновременно, и двамата от едно и също.

— Така няма да говориш — прекъснах я аз. — Господ никога не наказва, той само помага и прощава. Нима всичко досега, което сме преодолели в живота си, Бог го е изпратил? Не. Бог ни е помогнал и сме преодолели всичко. Хората също преживяват какво ли не. Всички си имат грижи и трудности, но те са си техни. Това, което ни е сполетяло, си е наше и трябва да намерим сили да се справим. Не

виждаш ли какви деца имаме? Те никога няма да ни изоставят. И затова трябва да вярваш, че ще се оправим и още дълги години ще им се радваме. А сега да спим и утре ще ти кажа една тайна. Никой не я знае, на тебе първо ще я кажа.

— Лека нощ — каза Петя.

Естествено и двамата не заспахме веднага. Всеки тихомълком се взря в действителността, която стоеше пред нас в цял ръст, и в неизвестността, но човек е ненаситен и зад мъничката надежда, открил в себе си, веднага търси и друга.

Сутринта бодро си казахме „добро утро“. Валка и Славето бяха станали по-рано и бяха приготвили закуска. Седнахме на масата. Въведен беше ред — преди закуска да поемаме сутрешните необходими за оздравяването неща, сложени пред всеки от двамата ни с Петя в малка чашка. По този въпрос нямаше коментари. Такива бяха отношенията в нашето семейство.

Имахме много близки и приятели, но с никого не бяхме споделили какво ни е сполетяло, и то не от предразсъдъка да пазим всичко в тайна. Състоянието ни не подлежеше на никакви обсъждания, предположения или по-различен избор от този, който бяхме направили. Бяхме влезли в голямата река, назад не можехме да се връщаме. Трябваше да пребродим до отсрещния бряг.

Валка отиде до магазина, Славето оправяше някои неща из апартамента, беше сложила нещо да се готви за обяд. С Петя бяхме в нашата стая, говорихме си и тя не закъсня:

— Беше ми обещал, че ще споделиш с мен една тайна, която на никого не си казал. Слушам те.

— Знаеш ли... — започнах, съжалявайки, че бях обещал. Но щом бе казано веднъж, трябваше да се доведе докрай.

Разказах за двете сестри и какво каза на болната лекуващата лекарка. Разказах също как д-р Дамянов спомена за един негов пациент:

— И тогава, знаеш как човек се зарича... Реших, че, дай, Боже, да оздравея както е направил неговият пациент, ще седна и ще опиша спомените си.

Наблюдавах Петя през цялото време докато разказвах. От началото тя трепна, а след това спокойно ме изслуша, без да ме

прекъсва. Свърших и замълчах, наведох глава като виновен: „Защо ли излишно я притеснявам“. Петя ме погледна право в очите и каза:

— Зная, чувала съм от стари хора, че в момент, когато човек е изправен пред сериозно изпитание, обещава нещо и се заканва да го изпълни, както ти си го направил. Това се нарича вричане и наистина трябва да го изпълниш.

* * *

През два дни Славето водеше с такси Петя на превръзка в болницата. След тях те винаги се прибираха доволни, че заздравяването върви много успешно. Славея и Валка бяха неуморни, намираха време и за най-малките потребности, необходими за нашето възстановяване.

В болницата на първия етаж в дъното на коридора са лабораториите, останалото са лекарски кабинети. По горните етажи са операционните зали, в другите крила — лежачо болните. Един огромен конвейер, като всеки мълчаливо, тихо си намира мястото по своето направление и си чака реда. В стаите за химиотерапия сме по 4–5 човека. Когато се провежда серия — вливане през 4 последователни дни, сме заедно в тази стая. След почивката се случва да си с други хора, но постепенно се опознахме. Особено с придружителите, които са с нас до приемането ни в стаята и включването на системите.

Поразителна е приликата на пациентите в ежедневно им поведение по коридорите на онкоболницата. Всеки е погълнат от кратката думичка с три букви — рак, и от голямата въпросителна след нея. И се очертават две групи болни според характера им. Едната група е от този тип хора, които трудно се предават, имат осъзната силна воля и вярват, че могат да преодолеят каквото и да било. Такъв болен прави всичко, което би могло да му помогне да оздравее. Той мълчи, не демонстрира вярата си.

Другата група са отчаяните хора — приели са присъдата още когато болестта е открита и е казана диагнозата. Те отказват да се съпротивляват, не искат да се борят с болестта, макар че с химиотерапията, която правят, вече са в сражение. Но не търсят още

средства и форми в борбата. Този човек е казал „Дотук!“ и мълчаливо чака развързката.

Слушал съм, когато се говори за онкодиспансера, за химио- и лъчетерапии, за лечения, провеждани дълги месеци и години. И в разговора някой ще отсече: „Не говори за там, този диспансер е същински ад! Нямате си представа какви мъки се преживяват и колко тежко е лечението!“. Правилно казва този човек колко са големи мъките и колко трудно е лечението, но не е прав, че онкодиспансерът е същински ад. В болничните стаи, в залите, в коридорите, в лекарските кабинети и сестринските стаи, навсякъде в диспансера е изпълнено с шепота на вратата за успешното излекуване. Онкодиспансерът е истински храм, а не ад. Там е истинската, изкристализираната вяра на човека в живота, нищо друго.

* * *

Превръзките на Петя свършиха, всичко беше зараснало добре. Проведохме пълни изследвания, резултатите бяха много добри.

А аз продължавах следващия етап на химиотерапията. На втория ден, освен трите банки сестрата постави още една, увита в черна хартия. След приключването на първата банка сестрата включи банката с изолацията. Всичко вървеше нормално, не чувствах никакви промени. Направи ми впечатление — в първия момент не обърнах внимание, но след 10 минути сестрата отвори вратата и погледна към мен с плах поглед. Разбрах, че ме наблюдава за евентуална реакция на новата банка. Обърнах глава настрани и спрях да поглеждам към вратата като се отвори. След още няколко проверки сестрата включи следващата банка и попита:

— Как се чувствате?

— Добре — казах, — няма нищо различно от другите дни.

На следващия ден пак отидох на вливки. Влязох в коридора към залата. Д-р Дамянов излезе от кабинета си и като ме видя, спря и ме изчака. Поздравих го. Той ме погледна внимателно и попита:

— Как сте, как се чувствате?

— Добре, д-р Дамянов. Все по-леко и по-леко става дишането ми.

Той сложи ръка на рамото ми, погледна ме в очите и каза:

— Здрав организъм имате. И това ще ни помогне още повече при лечението. Вчера ви включихме една допълнителна банка, направихме го за първи път при вас.

— Разбрах — отговорих.

Д-р Дамянов се засмя и продължи.

— Дискредитирали сте сестрата. Тя ви наблюдаваше през 10 минути, защото някои колабират. Това не е страшно. — И продължи със смях. — Сестрата дойде при мен и каза: „Той разбра, че го наблюдавам и като отворя вратата — лежи си и се подсмивва. Аз се опасявам, че може да колабира, а той се смее! Господи, какъв човек!“. „Не е лош човек“ — казах на сестрата. „Чудесен е, държи на обещанието си, че ще се излекува“.

— Благодаря, д-р Дамянов. Приятен ден — и се разделихме.

Влязох в стаята, закачих връхните си дрехи и се настаних на леглото. Сложих до себе си вестника и очилата. Дойде сестрата, поздрави със сдържана усмивка. Погледна ръката ми, нещо не ѝ хареса в абоката ми, позакрепи го с две лепенки и почна да подрежда банките на статива. Включи първата.

— Как се чувствате?

— Благодаря, добре — отговорих.

— Много хубав пуловер са ви купили дъщерите — продължи сестрата. — Много са грижовни.

— Аз също съм благодарен баща — казах и веднага се обърнах официално към сестрата — Мога ли да ви помоля?

— Да?

— Най-малко съм искал да подценя вашето наблюдение при вливането на вчерашната банка. Оценявам всичко, което правите за моето лечение, и съм ви безкрайно благодарен. И ако и с най-мъничкото нещо съм ви засегнал, моля да ме извините.

— Нищо не се е случило вчера, такава ни е работата — каза сестрата и си тръгна.

Постепенно нещата се поуспокоиха. Валка се върна на работа, Славето пое всичко, което трябваше да се върши през деня, с нея правех химиотерапията. При една визитация д-р Дамянов ме попита:

— Някакви оплаквания?

Аз се хванах буквално за самото понятие на думичката и заговорих:

— Д-р Дамянов, чувствам болки в ставите. Не искам да драматизирам, но ми се струва, че все повече и повече ме болят, особено нощно време.

Д-р Дамянов се поусмихна и каза:

— Нормално е да чувствате такива болки в ставите, дори се приема за нещо положително. Когато приключите вливането и си тръгнете, елате в кабинета ми. — И продължи при другите болни.

Когато свърших, се отбих при доктора. Седеше на бюрото и разглеждаше нещо в една папка. Покани ме да седна и помоли за минутка да приключи работата си. След това затвори папката и се обърна към мен:

— Казвате, че ви болят ставите, това е неизбежно. При химиотерапия и лъчетерапия се цели унищожаването на болните ракови клетки, но това, за съжаление, погубва и здрави клетки. Има закономерност — организмът чрез костния мозък непрекъснато създава нови клетки и в стремежа към възстановяването на големия брой клетки той е натоварен. Затова чувствате болките в ставите. Не трябва да се притеснявате, нали виждате колко дни почивате след вливането. Това е възстановителният момент до следващото вливане.

Когато се прибрах в стаята и останах сам, върнах се в мислите си за клетките и болките в ставите. Бях доволен, че се въздържах да кажа на доктора, че съм чел книгата „Раково отделение“ на Александър Солженицин, където е описана същата дискусия на лекарите в раковото отделение, пък и на друго равнище. Говори се и за лъчева болест, която се появява по-късно след лечение с лъчетерапия. Разбира се, тази информация и впечатленията от книгата най-малко слагах в мислите за моето заболяване. Бях убеден, че ще се излекувам. Добре, че не казах на д-р Дамянов за книгата, за да не си помисли, че тя ми влияе демобилизиращо.

По-скоро предпочитам да препрочитам речта на Солженицин при връчването на Нобеловата награда, поместена в началото на книгата му „Раково отделение“. В речта си той сочи противоречията, родили се през 20 век. Далеч назад остават усилията като ехо за превъзможването на варварското у човека. Тревожното е, че в поведението на обществото се акцентира върху насилието, докато

човешките ценности са изтикани в безлюдното пространство, смята нобелистът.

Но нека да бъда откровен. Заради състоянието си бях изключил от възприятията си световните събития, защото бях застанал на пост пред личното си пространство, което изискваше особено внимание.

Аз обаче не бях сам, мнозина като мен действаха по същия начин. Всеки бе с характера си, с познанията, опита, натрупаните душевни богатства, но всички тук категорично си приличахме по едно — обичахме еднакво живота с всичките му трудности и неизвестности, застанал пред нас с най-чистата си същност. След това бе здравето. „Живот и здраве“, хайде, нека и двете да бъдат първи. Оттам нататък започва всичко.

Когато се събрахме тук, без уговорка, без знак, мълчаливо, спокойно започнахме да се освобождаваме от алчността, злобата, завистта, сребролюбието, властта, лъжата. Какъв огромен товар е всичко това за човешките плещи. Така пречистен, човекът съзнава съдържанието на живота. Ще ми възразите, че казаното от мен прилича на утопия. Не споря, но от сърце ви казвам — на никого не пожелавам да изслушва тази лекция, защото хонорарът ѝ е много висок.

* * *

Славето си замина за Лондон. Николай и Велислав се бяха произмъчили сами, не че някой бе споменавал нещо за това. Децата се бяха мобилизирали и правеха всичко за нашето лечение. Валка така организира смените в клиниката, за да може да ме води на химиотерапия. Аз се чувствах все по-добре и по-добре. По същото време Валка провеждаше консултации със специалисти по епикризата на Петя и изследванията, които бяха направени дотогава. Препоръчали ѝ бяха в болницата на МВР да направи изследване на костите. Там имало много добър томограф, с рентгеновите снимки и с направените изследвания се отивало при известен професор от болницата, който най-добре щял да прецени дали е необходимо да ѝ се прави и химиотерапия.

Валка бе уточнила деня на изследването и ние се приготвихме да отидем. Тя ни обясни:

— С автобус 74 ще отидете с татко в болницата, автобусът тръгва от нашата спирка и спира точно срещу болницата. Първо ще минете на томограф и след това на рентген. Снимките ще бъдат разчетени и готови около обяд и с всички тези неща ще отидем при професора. Аз съм заета с пациенти, затова после ще дойда при вас.

Така и направихме, получихме снимките и ги представихме на сестрата в приемната на професора. Седнахме на пейките в коридора, имаше и други чакащи. Гледахме колко много народ седи пред кабинетите за изследване. И се зачудихме колко болен народ има. В този момент сестрата излезе пред приемната и попита:

— Коя е Петрана Желева?

Станахме и отидохме при сестрата, тя държеше папка със снимките от рентгена, хвана под ръка Петя и каза:

— Елате, ще отидем на рентгена, професорът каза да повторим едната снимка.

Петя влезе със сестрата, след 20 минути излязоха и сестрата ни поръча отново да изчакаме, докато тя представи снимката на професора.

Пак седнахме. Петя ме погледна с отчаяние.

— Тази втора снимка не е добър показател. И чувал ли си някой да се е излекувал от това?

Погледнах я сериозно:

— Да, не само съм чувам, ами знам — това сме ти и аз. При тебе 90% се вижда, че няма нищо обезпокояващо. При мен още малко и аз ще изляза както трябва. Повторил е снимката, това значи прецизен е човекът и търси точни показатели.

В този момент Валка пристигна. Разказахме докъде сме стигнали и че е направена втора снимка.

Появи се сестрата и каза:

— Петрана Желева, заповядайте. Д-р Петрова, професорът каза и вие да влезете с майка си.

Седнах на скамейката и се замислих. Човек, който се е мобилизирал и дълго време е бил в напрежение, не осъзнава колко много е изляло от него преживяното. И малкото възникнало

предизвиква у него силна реакция и ражда негативни предположения. Дано са добри резултатите днес.

Не след дълго Петя и Валка излязоха от кабинета на професора, изпратени от сестрата. Валка стисна ръката ми:

— Всичко е наред, татко. Отвън има едно барче, да седнем там, да изпием по един чай, вода или каквото искате и ще ти разкажа резултатите от изследванията и прегледа.

Така и направихме. Валка ми предаде думите на професора: „Всичко е много добре при майка ви, казал той, няма никакви обезпокояващи показатели. Казахте, че някои колеги предлагат предохранително да се направи курс по химиотерапия. Аз съм против, не е необходимо. Химиотерапията е голяма интервенция в човешкия организъм. За предохранителна мярка не е подходяща. Разбрахте, нали, всичко е добре“.

Валка се обади на Славея с новините.

* * *

Поехме въздух по-спокойно, усещаше се вече известно равновесие, дните минаваха. Наближаваше новата 2008 година. Дойде Бъдни вечер, Валка старателно напазарува необходимото. С Петя подготвиха вечерята. Славето се обади по телефона. Пожела ни да сбъднем мечтите си, да сме живи и здрави, другото само ще си дойде. Валка запали свещта, сложена по средата на масата. Петя взе да прекади с тамян софрата и къщата. В такъв момент усещането е, че приемаш причастието и си готов да посрещнеш доброто.

Всичко е сложено на масата и подредено като за молитва. Начупване на питката — къшей за къщата, къшей за Света Богородица и след това на цялото семейство неговия дял. Преди да започне да се храни, всеки отчупва от своя къшей по залък, който да сложи под възглавницата си, когато си ляга, и всеки да се постарее да запомни какво е сънувал. Едно хубаво религиозно тайнство в християнското семейство.

Посрещнахме и новата година, нашите пожелания бяха малко и точни — здраве и живот.

Минаха празниците и подхванахме делничните задължения. Започнах химиотерапията, на втория ден на вливките сестрата сложи пак на статива и банката с изолация. Когато я включваше, попитах тихо:

— Защо пак този специалитет на моята маса? — и с брадата си показах към статива.

Тя ме погледна, позасмя се и отговори спокойно:

— Това въобще не трябва да ви притеснява. Показахте какъв силен организъм имате. Не се бойте и аз няма да се безпокоя и да ви проверявам, а пък вие да ми се смеете.

— Няма, шегувам се, всичко е наред — и сестрата отиде при другите болни.

Още два дни и започнах почивката. Сутринта на втория ден след вливките станах с кашлица, чувствах ушите си заглъхнали, тръпки ме побиваха по гърба. Валка ме погледна и каза:

— Само това липсваше. Това е вирусно, някакъв грип. Закуси, аз ще взема от аптеката сироп за кашлица, фервекс, аналгин. Майка ще ти направи чай и ще лежиш.

И така започна новото заболяване. Уж елементарно, но на втория ден рухнах, кашлицата се увеличи, чувствах се много зле. Като се върна от работа, Валка се чу с д-р Дамянов. Говори нещо с него, отиде до аптеката, взе антибиотик и започнахме.

На четвъртия ден кашлицата поутихна, малко ми поолекна. Валка каза на Славето и тя веднага пристигна. Д-р Дамянов предложил да ми бъде прелята кръв и след това няколко дни да ми се подава и глюкоза венозно. След два дни всичко беше подготвено, бяха намерени двама кръводарители, уговориха, платиха и от кръвния център бяха готови да подадат съответната кръв в клиниката, където работеше Валка. Славето ме водеше с таксиметрова кола до клиниката и започнахме вливанията. Няколко дни ми включваха глюкоза, Валка и Славето си бяха вкъщи и всичко се преодоля. Последва една седмица ухажване с храни и хранителни добавки. И бяхме подготвени за контролен преглед. Отидохме при д-р Дамянов:

— Какво правите? Така добре беше всичко, откъде се намери този грип — заговори ни той като влязохме в кабинета му. След което ни връчи направление за кардиолог, рентген и кръвни изследвания и

поиска с резултатите да се върнем при него, за да прецени какво ще се предприеме нататък.

Нямаше много чакащи пред кабинетите и не след дълго с резултатите отидохме отново при д-р Дамянов. Той погледна внимателно резултатите и каза:

— Прекрасно, утре сутринта идвате и започваме вливанията.

Сестрата ни посрещна доволна, че сме преодолели успешно вирусното заболяване. Била разбрала за него от коментара на лекарите при главната визитация.

Всички стаи бяха пълни с пациенти, до всяко легло имаше статив с по няколко банки, вливащи спасение. Славей се заговори с придружители на един болен до моето легло. Постояха, докато ни включиха, попитаха ни дали желаем нещо да ни донесат и излязоха. Колегата по болест се казваше Христо, бил от едно село до Горна Оряховица, децата му живеели в София. Чувствал се напоследък недобре, довел го синът му на преглед и се започнало. Повече не му се разказваше. Какво да ми разказва, та и нашето бе същото. През тези три часа, докато лежахме на леглата, в мислите си бях и в Бисер, и в Хасково. Христо сигурно е мислел за Горна Оряховица... само и само и той, и аз да не мислим за неизвестните в настоящето като ги заместваме със сигурността на миналото.

Бяхме към края на последните банки за вливане. Сестрата влезе в стаята, провери и започна да ни изключва. Вратата се откря и Славето само кимна, че ще ни чакат в коридора. Облякохме връхните дрехи и тръгнахме с Христо.

— Довиждане, сестро.

— Довиждане, приятна почивка — каза сестрата и се усмихна.

— Вие сте готови — каза жената на Христо като излязохме в коридора.

— Готови сме — отговори Христо. — Сестрата ни пожела приятна почивка, като че ли сме вършили тежка работа.

Озовахме се навън, Христо каза, че ще почака сина им да ги вземе с колата, и като пое свежия въздух, бързо изкара от джоба си кутия цигари и веднага запали. Аз се обърнах към него, погледнах го внимателно и попитах:

— Какво е това? — и посочих цигарата му.

Славей и неговите хора се обърнаха към нас и се заслушаха. Христо се поогледа неловко.

— Знаеш ли, бай Георги, как да ти кажа, не мога да ги оставя и това е.

— Това „не мога“ не обяснява нищо — казах аз. — Ние сме наясно с нашето заболяване, нали? Току-що излизаме от химиотерапия, лекарите, сестрите, близките ни, лечението ни в болницата е безплатно, това значи и държавата, всички тези, които изброих, са застанали срещу болестта, за да те излекуват. Само ти си застанал на страната на болестта. Не искаш да помагаш на тези, които правят всичко да те излекуват. Ти помагаш на болестта, пушиш, не се храниш добре, това ти ми каза, когато лежахме в стаята, гледаш с безразличие на лечението. Не вярваш, че ще се излекуваш. Достатъчно време имаме, когато сме легнали на леглата да разсъждаваме, да стигнем до решението и да бъдем наясно със себе си. Диспансерът по онкология не е туристически обект, ние с теб допреди минути не бяхме туристи. На нас се вливаше скъпо вносно лекарство, което много хора чакат като им дойде редът да легнат като нас. И те чакат този ден с широко отворени очи, защото обичат живота, искат да живеят и вярват, че ще бъдат излекувани. Христо, нищо лошо не искам да ти кажа, казах само какво мисля.

Колата за Христо пристигна. Той и жена му стояха като замръзнали, синът им даде сигнал с клаксона, те се сепнаха и се обърнаха към мен. Вдигнах ръка, засмях се и казах:

— Довиждане, ще се видим пак. Не ми се сърди, Христо — и тръгнахме със Славето към булеварда да вземем такси и да се приберем вкъщи.

* * *

Възстановяването след боледуването налагаше отново схемата със зеленчуците и плодовете, хранителните добавки, соковете. Това ни беше познато и нямаше проблеми да се спазва. Зимата си беше с нейния характер, с нейните производни грипите и простудите, които предизвикваха големи проблеми на такива като нас с рухнал имунитет, с крехки защитни сили. Валка и Славето се вглеждаха и в най-малките

симптоми. Всичко приемах като реалност, която те мобилизира. Имах усещането, че организмът ми в известна степен се бе приспособил към лекарствата и костите ме боляха по-малко през нощта.

Така протичаше лечението, на пръв поглед с повторяемост на обстановката и хората. И въпреки това имаше дни, в които потъваш или по-скоро си понесен от инерция. Тогава се вираш в себе си, където е най-верният показател дали имаш още сили, дали можеш още да вярваш.

За да избягам от лошите мисли, вземах някоя от прочетените книги, в които знаех къде са върховите моменти на събитията с главните герои. Вглеждах се в техния оптимизъм, в закалката на тяхната воля. Може да възразите, че това е лъжлив биберон. Ваше право. Ние, или по-конкретно — аз, няхах друг избор. На мен ми бяха неотложно необходими оптимизъм, вяра, дори една малка искрица, за да успея.

Пети месец провеждах лечение на раковото заболяване. Постепенно разбрах, че в онкологията е формирана една специфична гражданска общност. На първия етаж — регистратура, лекарски кабинети, лаборатории. Голям специализиран човешки ресурс и необходимата апаратура и пособия. Пред всички кабинети са застанали мълчаливо много хора, голяма част от които ще се насочат към горните етажи. След време вече много лесно се ориентираш. Лекарци, сестри, обслужващ персонал и пациенти, от които много не се различаваш. Пациентите сме равни, макар на различна възраст и от всички краища на България.

Химиотерапията на този етап е безалтернативното лечение на рака. Да си призная, казвам го с резерви, защото съм некомпетентен. Медицината не е футбол или политика, където дискусиите стигат до меле.

Ние, пациентите, никога през живота си не сме имали възможността да правим анализ на живота си в минало време, както сега. Облегнали се удобно в леглото, три-четири часа необезпокоявани от никого, освен любезното питане на сестрата „Добре ли се чувствате? Имате ли някакъв проблем?“. Разбира се, действителността е друга. Всички сме изправени на нокти, макар че отстрани се вижда колко спокойно понякога си говорим. Непрекъснато ни преследва усещането, че сме заложили пуловете си на рулетката и тя е завъртяна.

Но какво да се прави, в живота винаги е имало неизвестни. Трябва да се търсят решения за достигане до правилните отговори...

Знаете ли, ние от втория етаж след вливките нямахме навика да се уговаряме да се виждаме извън болницата да си поговорим малко повече. Вървахме по улиците като се прибирахме от болницата, сякаш ни е закачена еврейската значка по хитлерово време. На нас ни беше опадала косата, брадата, бяхме мълчаливи, съсухрени, без грим, ей тъй, каквито сме си. В нашето общество, за голямо съжаление, болните от рак са много.

На визитациите д-р Дамянов беше лаконичен, усмихнато се въздържахше от конкретни оценки. Пред Валка и Славей напоследък той не скриваше прогнозите си за успешно стигане до ремисия, като никога не пропускаше да сподели впечатленията си колко много са направили за моето обгрижване. Бих си признал плахо — тайничко, когато съм сам, си спомнях и повтарях наум какво каза лекуващият лекар на една млада жена от нашата стая: „Правим ви последната вливка, вие сте вече напълно здрав човек, можете без притеснения да живеете пълноценен живот“.

Толкова примамливо. Тази жена беше лекувана в тази болница от тези лекари. Следователно, вярата ни, надеждите ни имаха покритие.

* * *

Беше февруари 2008 г. Валка ме водеше на вливки. Славето си беше отишла. Д-р Дамянов поканил Валка в кабинета си и казал:

— Вземете това направление. Ще направите снимки на рентген, ще ми ги донесат в кабинета. Мисля, че вече е време да проверим какво сме свършили. Ще направим пълна кръвна картина и след това ще преценим какво ще предприемем.

Направихме рентгеновата снимка. Кръвните изследвания бяха много добри и продължихме вливките.

На следващия курс на вливките бях в стаята, включен на системи. Влязоха лекарите на главна визитация. Д-р Дамянов разясни какви изследвания са ми правени и какви са показателите. Доцент Тимчева разпорежи д-р Дамянов да ме изпрати в залата за един курс лъчетерапия за приключване на лечението. След вливките сестрата ми

каза да отида в кабинета на д-р Дамянов. Отидох, той ми даде направление за лъчетерапията и ми посочи при кой лекар да отида.

Отидох. Влязох в кабинета на лекаря. Представих направлението. Прочете го внимателно, погледна ме и пак зачете. После каза:

— Направеното досега е достатъчно. Не се нуждаете от лъчетерапия, особено пък като гледам годините ви — взе химикалка, написа нещо върху направлението, подаде ми го с препоръката да го занеса на д-р Дамянов.

Излязох, отидох право при д-р Дамянов, дадох му направлението и попитах дали може да си отивам.

— Да, утре е третата вливка от курса, нали? Довиждане.

На следващия ден д-р Дамянов казал на Валка:

— Ще направим още един курс и ще приключим.

Тръгнахме да се прибираме развълнувани. Бях извървял своята Голгота на заболяването. Не можех да повярвам. Първото, което си прошепнах, беше: „Ще живея! Да, ще живея!“

Проведохме последния курс на химиотерапията. Д-р Дамянов каза:

— След 20 дни ще направите скенер и кръвно изследване и пак ще дойдете.

Нямаше вече да ходя на химиотерапия, ще си бъда вкъщи. И в този момент се сепнах. Изведнъж открих, че напоследък нещо много ми липсва. Това бяха хората. През целия си живот винаги съм бил сред хора, с такава работа се пенсионирах. Облякох се и излязох пред входа. Съседите от нашия етаж седяха на скамейката. Веднага ми направиха място и седнах при тях. Темите за разговор ми бяха добре познати. Не ми задаваха никакви въпроси, бяха тактични, макар че през зимата, когато се връщахме от химиотерапия, гледаха през прозорците как Валка или Славея ме придържаха, докато се прибера от таксиметровата кола до апартамента. Не им се сърдех. Не бяха виновни, че в моя живот бяха поникнали бурени и трябваше да ги изкореня.

На другия ден Валка весело нареди:

— Облечете се, направете се на хубави и ще отидем заедно до магазина в квартала.

Не отказахме. Петя си беше взела протеза, лявата ѝ гърда беше ампутирана. Казахме:

— Готови сме, всичко е наред — и тръгнахме към магазина.

По улицата, когато срещяхме хората, дори в магазина видимо ни поглеждаха с особен поглед. Хайде, да не го казвам стряскащ, съжалителен. Когато се прибрахме в апартамента, Петя още в коридора каза:

— Съжалявам, че излязохме. Нарушихме настроението на хората. Гледат ни, а като се обърнем към тях, веднага поглеждат встрани.

— Не се притеснявай, Петя, всичко ще се оправи. Реакцията на хората е нормална. Като се затопли напролет и си отидем на село в Бисер, такъв грим ще си сложим от слънцето и въздуха, че наесен като се приберем, ще видиш как ще ахкат: „Какъв хубав, здрав тен имате! Колко сте свежи!“. Нали така? — завърших аз успокояването.

Лекарят, който правеше скенера, беше познат на Валка. Прояви много прецизност както при заснемането, така и при разчитането. Отидохме с Валка в диспансера при д-р Дамянов. Прие ни в кабинета. Бързо взе документите и започна внимателно да ги разглежда, като че ли в малка шупличка искаше да открие нещо. Въздъхна, обърна се към мен, пристъпи, прегърна ме, за миг сложи лицето си на рамото ми. След това ме хвана за лактите, отдели ме от себе си и каза с треперещ глас:

— Ти си здрав, издържа! Да, ти успя!

Пусна ме, обърна се към Валка, хвана я за ръката и каза:

— Поздравявам ви! Толкова много направихте със сестра си. Задочно бяхте в нашия екип.

Валка ме прегърна и се разплака. Д-р Дамянов вече спокойно предложи да седнем, поднесе чаша вода на Валка. Аз не издържах:

— Д-р Дамянов, ще мога ли като се затопли времето, да отида на моето село. Там съм се родил, имам една много хубава къщичка. Миналата година през септември, когато тръгнах оттам за София, се страхувах, че няма да я видя вече.

— Обезателно — прекъсна ме д-р Дамянов, — непременно през лятото ще бъдете там. Това ще ви влияе много положително. Половин година ежедневно бяхте в такова напрежение. Там ще почувствате едно равновесие, преживяното по-бързо ще отиде далеч назад. Разбира се,

трябва да бъдете много внимателен със себе си. Ще промените поведението си. Първо, ще се пазите много от слънцето в широкия смисъл, т.е. от физическата работа. Само толкова, колкото като едно приятно занимание. Няма да вдигате никакви тежести. За цигарите разбрах, вие сте волеви човек. И като казах това за волята ви, определено можете да бъдете доволен и горд с нея, тя ви помогна най-много.

Д-р Дамянов се беше опрял с лакти на бюрото и ме гледаше, погледна и Валка и каза:

— Още първия ден, когато ви приех в кабинета, разбрах, че баща ви трябва да започне лечението. Тогава се вгледах в очите на баща ви и зададох сериозния въпрос „Ще се лекуваме ли“. Баща ви също ме гледаше в очите и веднага отговори рязко „Да, ще се лекуваме“. В този момент почувствах, че ще успее да се справи, че ще издържи. Това е един миг... Да, така е, и ето сега всичко е точно. — Загледа се в мен и добави: — Вие сте един от пациентите ми, които никога няма да забравя... Останалото, което си говорихме, нямаше никакво значение. Беше уточнено на следващия ден в лабораторията да видим хемоглобина и започнахме вливането. А сега много се радвам и ви пожелавам всичко добро.

Излязохме от кабинета.

Прибрахме се в апартамента много развълнувани. Валка се обади на Славето да разкаже новините.

След две седмици беше 7 април — празник на здравните работници. Облякох се официално, купих много цветя и в една чанта някои неща за почерпка по случай празника. Такова посещение е много приятно по празничен повод — да зарадваш хората и да благодариш.

Документите за ТЕЛК бяха готови, както и тези на Петя от Пета градска. На нея също ѝ бяха дали направление за ТЕЛК в диспансера по онкология. На определената дата двамата с Петя се представихме пред комисията. Документите ни с епикризата и историята на заболяванията и проведеното лечение бяха предварително представени на комисията. Нашето явяване беше формалната страна. Легитимираме се с личната си карта, два лаконични въпроса „Приключихте лечението, сега как се чувствате?“, „Добре“ отговорихме. „Ще почакате в коридора и ще бъдете повикани да си вземете решението“.

След половин час ни покани един лекар от комисията в съседната стая до залата на ТЕЛК.

— Георги Петров, вашето решение е 100% нетрудоспособност, подпишете се тук. Петрана е по същия начин. Вие сте семейство нали? — попита лекарят.

— Да — казах аз.

— Е, добре. Минахте едновременно и двамата — каза той и продължи: — Ще изпратим документите в социалното ведомство. Ще получите съобщение какви пари ще получавате допълнително към пенсията и откъде.

Благодарихме, взехме си решението и си отидохме. Не мина много време и получихме съобщението. Не ахнахме, между нас казано, от сумите, които получавахме допълнително към пенсията си по това решение на ТЕЛК. На такова имитиране на държавна социална политика халал му кажи. Но ние не се сърдим, такова е състоянието на държавата ни. Сега остава да преживеем още някоя и друга година живот, та ще взема да споря с държавата. Не ми приляга на годините, вече съм къде-къде над седемдесет.

Има и по-страшни неща. По време на тройната коалиция (с премиер Сергей Станишев — 2005–2009 — Бел.ред.) в Народното събрание се дискутираше дали да се осигурят пари за Министерството на здравеопазването, защото не достигат средства за вносни лекарства за онкоболните. На някои хора бе прекъснато лечението, въпросът спешно трябваше да се реши. В отговор на този въпрос депутатът от симеоновата сбирщина (партия НДСВ — Бел.ред.) д-р Атанас Щерев бе заявил пред лекари, че е „неморално да се искат повече пари за онкоболните, защото те са обречени“ (после Щерев обясни, че бил неправилно разбран).

Не знаейки как щяхте да се почувствате, ако допуснем за миг, че д-р Щерев е лекар в диспансера за онкоболни. Той обаче не бе виновен, ние, българският народ, го бяхме избрали за депутат в Народното събрание.

ПОСЛЕСЛОВ

Пред терасата на хола има една джанка. Толкова рано цъфти, гледам по клончетата наболи пъпки. Под нея между старите й листа на земята се е подала свежа трева. Събужда се природата, какъв живот напират, природата спазва своята закономерност — това е нейното величие.

Колко малко трябва да надникна във въображението си и съм в Бисер, моето село. Много пъти мислено съм там, седнал на второто стъпало пред входа с усещането на малкото дете, седнало в скута на майка си. Чувствам мириса на двора (прясно изорана нива, уханието на лайка край реката, на акации в двора). Това състояние е магията, която се е заселила в мен, още когато съм се родил и за първи път съм поел въздух и съм започнал живота. Може би от този момент започва изграждането на човешкия душевен мир.

Където и да бях, в себе си усещах скътания импулс да се върна на село в малката кирпичена къщичка, където се родих, където формирах първите си черти, научих азбуката на живота и градах моя почерк. Там научих, че има истина и лъжа, научих се да различавам бялото от черното.

Така започнах живота, борбата в него за успяване, за оцеляване, за доказване пред себе си и обществото какъв съм. Знаех, че никога няма да получа това, към което се стремя, докато не изпълня каквото е необходимо. Сега разглеждам спокойно в спомените си тези преживявания. Те са отлежали, ферментирали, до всеки от тях стига горчилката, която е преглътната и забравена и постигнатото на което само за миг съм успял да се порадвам, защото е крещял за решаване следващият въпрос. Каква лъжлива и неизбежна динамика представлява животът ни!

През годините, които неусетно се натрупаха на плещите ми като приятен товар, често пъти си мислех, че съм извървял трудното, и необходимото е преодоляно. И изведнъж се озовах в ученическата стая в Бисер до стария чин в първо отделение. Един строг глас ми

прошепна: „Имаш още едно контролно, сядай на чина и започвай“. Беше много трудно, изписах много листове и приключих. Станах от стария чин и се изправих пред кабинета на д-р Дамянов, засмян той ми каза: „Издържал си изпита успешно“.

Само щастливите хора могат да разказват такива неща. Това е най-съдържателното, най-ценното усещане в живота на човека — щастието.

* * *

През 2008 година след боледуването Валя ни придружи до Бисер. Съседите ни посрещнаха, шегуваха се и говореха: „Щъркелите отдавна са дошли, а вие не прелитате“. Разтоварихме нещата, минах из двора, обиколих къщата, овошките, цъфналите цветя, все още имаше лалета, люлякът бе цъфнал. Реката е на двеста метра от нас, акациите ухаеха. Господи, колко си добър, живи и здрави пак си дойдохме. Миналата година през септември, когато тръгнахме за София, огледах всичко това и ми се струваше, че повече няма да го видя.

Близките ни в село бяха подготвили разсад и за нас, дойдоха да помогнат и за няколко дни всичко посадихме. Валка остана цяла седмица при нас, оправи по двора цветята, почисти тревите, бяха избуяли. Окосихме райграса, поляхме всичко и дворът придоби истинския си вид.

Така започна лятото, без да се вайкаме, а още по-малко да споделяме пред близки и съседи какво сме преживели през зимата. Онова е било наш проблем, отнасяло се е за нашето семейство, преодолели сме трудното и сега с радост ще се възстановяваме физически и душевно.

През лятото си дойде от Лондон Славейното семейство. Много ни се радваха, особено Велислав и Николай, те не бяха ни виждали през зимата. Нашето напрежение, лечението, многото неизвестни и посрещането накрая на добрите резултати двамата в Лондон бяха следили чрез телефонните разговори... До късна вечер стояхме, смяхме се. Ето това е щастието, усещането, че си жив и здрав с най-близките си.

С Петя поехме ежедневието, както си го знаем от години. Тогава си казах „Вече е време, трябва да се започне. Аз вече съм здрав, нямам особени ангажменти, имам предостатъчно време да седна и да пиша“.

Поразтърках се из двора, сетне излязох на улицата. Погледнах към реката и тръгнах бавно. Тя беше на около двеста метра от нас. На тази улица при залез се събирахме четиринадесет деца да играем. Заставахме на старт до нашата къща по посока на реката, един от големите ще даде сигнал и ще брои до десет. Ние, по-дребните, босите с потурките и с разкопчаната ризка, с чорлавите коси, със засмените и блеснали очи излитахме като стрели след сигнала. Някой, за да покаже, че е пръв, скача във водата. Всички пищим и спорим „Не си пръв, беше еди-кой си“. Излиза напред самоопределилият се за победител от реката и казва: „Как не съм пръв, когато вие сте на брега, а аз съм пред вас в реката?“

Баткото вика зад нас „Върнете се, ще повторим състезанието“...

Стигнах до реката и погледът ми спря на голямата върба, малко наклонена към реката. Наричахме я Чичодимитровата върба. Някои му казваха Стоения Димитър, жена му се казваше Стоянка. Тих, работлив човек беше чичо Димитър, имаха три дъщери, най-голямата беше на едни години със сестра ми. Къщичката им беше малка, като нашата. Като дойде есента и се прибра полската работа, чичо Димитър тръгна на каменната кариера да вади камъни, решил бе къща да строи. И през февруари-март запряга кравичките в дървената кола и бавно пренася всичките камъни, които беше подготвил. Пролетта дойде, стрина Елка Пейчовата, взела от голямата купчина два камъка и ги носи в ръцете си към техния двор. Чичо Добри, съсед на чичо Димитър, казва сърдито „Защо вземаш камъните на човека, къща ще прави“, а тя, без да спира, казва „Ще ги сложа отвън пред фурната за огнище, на тях да окачам тенджерата, навън ще се готви вече. Като вземе да строи Димитър и не му стигнат двата камъка, ще му ги върна, е, ще бъдат малко опушени, но няма да му урочасват къщата“.

Такава жена беше стрина Елка. „Само гледай с нея да не започнеш да спориш, ще ти стане тясна улицата“, казваха жените от махалата. Но беше добра жена, къщите ни ги делеше улицата, разбираха се добре с майка ми...

Жизнена беше махалата ни. Чичо Димитър дълги години гради къщата, покри я и живяха на първия етаж. За врати и прозорци за

втория не стигнаха парите. Децата им пораснаха и отидоха, където им излезе късметът. Те двамата си поживяха със стрина Стояна тихо, кротко, не си спомням колко години и също така тихо и кротко си отидоха там горе на равната поляна край село при другите.

Ето, виждате, само докато премина това разстояние от нас до реката в съзнанието, пред очите ми избликна ехото на нашата махала. Виждах хората, чувах детски смях, усещах като в сън уханието на топъл хляб, току-що изваден от фурната в някой от близките дворове. Това е почеркът на нашата улица, не много красив, но четлив, напоен с човешка топлина и обич.

Седнах до върбата, облегнах гръб на голямото стъбло. През детските си години си спомням голямата върба по-висока от акациите край нея. Един от ниските клони, пречупен по средата, залюлян от вятъра изохка тихо и после замълча. Погледнах нагоре към върха на върбата и въздъхнах. „Колко много можеш да разкажеш за нашето детство ти, горда господарка на речния бряг.“ Погледнах цялата корона, разперила клони, от тях се разклоняваха все по-малки и по-малки, накрая ставаха като ресни. Така е втъкана нейната памет. Моето детство е може би само една ресничка. Чувам шепота на водата, като че ли прелиства страниците на моето детство, как се къпехме в тази река с толкова смях, с толкова радост.

Като се връщам в годините назад, ми се иска да оприлича живота си на стомна, пълна с вода. Когато бях малък, майка ми бързаше сутрин да сложи в колата, запрегната с воловете всичко, което беше приготвила за обед на нивата. Тогава баща ми вземаше голямата стомна с вода и я поставяше в колата. Имаше стомни и за богатите хора, нали и те вода пият. Те бяха лъскави, шарени с различни цветове. Нашата беше обикновена от изпечена червена глина. На едната страна, където започва извивката, сигурно още като е била сурова, са капнали две капки от глината, с която майсторът е работил. Като две бръчки. Така е била изпечена и е останала завинаги с двете бръчки на челото. Баща ми казваше „Не се вглеждай в шарените им стомни. Водата е от един кладенец и в техните, и в нашата“.

На нивата сме. Баща ми е спрял оранта да поотпочинат добичетата и идва под ореха, където са ме оставили. Поглежда ме с благ поглед, отмества кърпата, с която е покрита стомната, вдига я

както е прав към устата си и почва да пие жадно. Чувам глътките му и шума на водата в стомната...

Като се напи, отпусна стомната до пояса си и каза: „Ех, че хубава вода! Сложи я на мястото й“. И с кърпата, която беше на главата му, избърса чело и пак я завърза да го пази от слънцето. Аз си останах на сянката под ореха с широко отворени очи. Кога ще порасна и аз да пия от стомната с такива големи глътки?...

Да, тогава не съм можел да зная какво ми е предстояло да преглътна в живота.

С такава стомна поех живота си, обикновена, без шарки, пълна с вода. Падах, ставах, със строшени ръце, глава. Но тя винаги оцеляваше...

Сега съм на осемдесет и нещо. Лято е. С Петя сме в Бисер в хубавата къща и разкошния двор. Ние сме щастливи родители. Почеркът на семейството ни, отношенията ни се запазиха така чисти, открити и обичливи. Живеем с Петя спокойни старини, обгрижени от децата ни с толкова топлота.

Седнал съм спокойно в двора и като в малка дрямка се усещам в скута на спомените. Това е най-утоляващият прочит, защото героите и сюжетите са толкова истински във времето. Тези спомени са най-ценните ми спестявания през целия ми живот.

Разбира се, и сега съм с моята измислена стомна. Отпускам ръка и с пръстите си усещам двете бръчки. Вглеждам се и броя белезите по нея. Причинил съм ги, когато съм падал по грапавия път на живота. И съм успял да я запазя здрава досега. След осемдесет години по-често я разклащам да проверя колко вода има в нея. Някога през тридесетте, когато я повдигнех и разклащах с двете си ръце, плискаше се водата и бушуваше като море. Сега е останало малко на дъното, тиха, спокойна. На малки глътки отпивам сега от нея. Пресладай го — казваше майка ми, когато като деца иммахме нещо специално на трапезата. — Така по-дълго време ще чувстваш сладостта му.

В тези малки глътки от водата, останали на дъното, са втъкани най-скъпите ми — моето семейство, близките ми приятели, родината ми.

Остарелите ми осемдесет години, които нося с достойнство и самочувствие на плещите си, са най-справедливата ми награда, а

спомените ми са жива книга, пожълтели страници, които мога да прелиствам отново и отново...

Издание:

Автор: Георги Петров

Заглавие: Куражът да бъдеш

Издание: първо

Издател: Издателство ЕТО

Град на издателя: София

Година на издаване: 2015

Тип: мемоари

Редактор: Светла Бъчварова

Художник: Емилия Иванова

ISBN: 978-954-9859-63-8

Адрес в Библиоман: <https://biblioman.chitanka.info/books/1937>

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.